РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ II. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 30 КОРОНЧЕСЬК., 200 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК IV. СІЧЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 1 (37).

Інтонація в реченні.

Наша вимова слів чи їх сполучень може бути зовсім механічна, напр. читання з словника слів із якоюсь ознакою, напр. слів на *-ар;* при такім читанні слова́ чи їх групи не мають жодного значення й ніякого речення не складають. Зовсім не так вимовляємо слова чи словосполучення при нашій розмові, — ми їх вимовляємо з певною інтонацією, а вона оживлює слова, злучує їх у словосполучення та в речення. Без інтонації зовсім не може повстати ані одне речення, — буде тільки механічний збір мертвих слів.

Інтонацією в складні звемо найрізніші відтінки зміни нашого голосу при говоренні чи читанні; практично це виявляється в тім, що ми деякі слова в реченні відповідно підкреслюємо голосом, підкреслюємо слабіше чи сильніше. Складня звичайно знає інтонацію в широкому розумінні, як цілу мелодику мови, — це на́голос речення („логічний" наголос — термін невідповідний), наголос слова, темп і тембр мови й павзи її. Вимовляючи речення, ми звичайно всі його слова зв'язуємо в одну цілість тоном своєї вимови, а крім цього одне слово підкреслюємо понад усі інші слова в реченні, цебто роблячи т. зв. динамічний чи реченевий акцент, від чого простий збір мертвих значків оживає й перетворюється в речення.

Інтонація — це надзвичайно сильний допомічний фактор у кожній мові, фактор, що без нього слово не може стати реченням. Тільки інтонація надає словам живого значення, сполучуючи їх у живе речення. Не може бути речення без інтонації, — це душа його; тільки інтонація робить речення „фразою" — живою зрозумілою цілісною частиною нашої мови.

Процес говорення звичайно відбувається так, що в певних місцях ми спиняємось і робимо той чи той видих, набираємо потрібного повітря до легенів. Але видихи ми не робимо безсистемно, — звичайно один видих відповідає одному реченню, при чому він розподіляється на всі члени речення, де сильніше, а де слабіше. Таким чином цей видих з'єднує нам усі члени речення в одну цілість, а частини віддиху ми можемо то повищувати, то знижувати, чим твориться багато найрізніших видихово-інтонаційних форм, надзвичайно потрібних для докладнішої передачі нашої думки слухачеві. Кінець видиху звичайно збігається з кінцем речення.

Наголос словний об'єднує окремі звуки в одну цілість, що зветься словом; так само інтонація й реченевий наголос об'єднують слова й словосполучення в речення; і як без словного наголосу звуки розсипались би й не створили б слова, так і без інтонації слова́ позосталисьби тільки значками, але речення не

склали б. Інтонація в реченні виявляється в тім, що ми кожне слово вимовляємо з певним наголосом, переносячи на нього свій психологічний настрій. Кожне слово в реченні має свій наголос, тільки допомічні слівця — прийменники, сполучники та частки наголосу на себе звичайно не приймають, творячи зо своїми словами одну акцентову цілість.

Говорячи, ми передаємо свій настрій, свої бажання й почуття не тільки словесним реченням, але й: 1) певним усиленням чи ослабленням голосу, цебто зміною тембра й тону, 2) затриманням чи прискоренням темпа мови, 3) здовженням наголошеного голосного в головному слові речення і 4) відповідними павзами поміж словами, словосполученнями й реченнями. Усе це в цілості й складає те, що звемо інтонацією мови. Кожне речення складає закінчену інтонаційну одиницю, а збір таких одиниць творить мову. Одиниці ці різні, що й зазначаємо різними відповідними розділовими знаками на кінці їх. Взагалі інтонація перетворює ряд слів на речення й показує закінченність його.

Емоція, цебто наше духове чуття, наше зворушення завжди збільшує силу інтонації. Підо впливом емоції звичайний нормальний темп мови сильно змінюється; так, напр., при гніві наша мова стає сильна й енергійна, при сильнім гніві — стишена й уривчаста, при радості — прискорена й плутана з неповними реченнями, при рішучих вимогах - задержана, але енергійна й т. ін. Взагалі емоція чи наше чуття надає реченню найрізнішої інтонації, а тим самим і змісту: здивування, недовір'я, переляку, смутку, радости, ласкавости, гніву, приказу, бажання, насмішки, заперечення, притакування й т. ін. Інтонація — явище загальне в цілій мові, а тому нашу інтонацію докладно й достотно розуміє й слухач; більше того, — слухач звичайно розуміє нашу інтонацію скоріш, як саму мову, бо сприймає її відразу самим чуттям.

Наш психологічний настрій має таким чином надзвичайно зручний і сильний засіб передаватися слухачеві, — це інтонація. Ніколи наш голос при живій мові не стоїть на одній висоті, — він завжди то повищується, то знижується, цебто висота тону, як і сам тембр його, сама сила його все міняється залежно від нашого душевного стану, від наших душевних переживань. В залежності від цього ми робимо емфазу в реченні, — надаємо тому чи тому слову більшої виразности, а тим робимо його головним у реченні. Залежно від потреби, кожне слово в реченні може мати свій реченевий наголос, від чого змінюється зміст речення.

Інтонація, як внутрішній психологічний прояв в мові, не однакова в окремих людей, — однакова в основі своїй, вона міняється в силі й виробленности залежно від освіти людини. У інтелігентних вправних артистів вона виразніша й сильніша, як у людей менш інтелігентних. У живій народній мові інтонація завжди дуже помітна, бо завжди сильно доповнює сам зміст речення: крім того, тут інтонація звичайно сполучується й з виразними жестами. Навпаки, в мові інтелігентській інтонація глибша, тоньша, але ще більше розвинена, хоч і не так кидається в вічі, як інтонація народня, через що інтонацію інтелігентську малорозвинена людина може й не зрозуміти докладно. На жаль тільки, наша діялектологія от уже пів століття топчеться на самій тільки фонетиці, а про народню інтонацію, особливо про інтонацію окремих наших говорів, не маємо ще ані однієї статті.

В своїй суттєвій основі інтонація більшменш однакова по всіх европейських мовах, чому наш інтонаційний настрій згруба зрозуміє й людина, що мови нашої не знає. Але інтонаційні деталі кожна мова має свої, більш того, — навіть окремі говірки мають свою інтонацію. Так, напр., кидається в вічі, що, скажемо, мова англійська в порівнянні з іншими „монотонна", суха, „не виразна" на зовні. Відстань чи інтервали поміж найвищим тоном у реченні і тоном найнижчим у мові інтелігентській невелика, але як у окремих народів, так і в окремих осіб не однакова, — від чверть октави до цілої октави й більше; навпаки, в мові людовій ці інтервали все великі, значно

більші від інтервалів мови інтелігентської. Проф. В. Богородицький експериментально досліджував ці інтервали, і твердить, що в мові російській вони доходять до октави, а в мові українській звичайно значно більші.

Таким чином жива мова завжди має десятки інтонаційних зафарбовань; на жаль тільки, письмо наше графічно зовсім не віддає інтонації, і в цім величезна його недостача. Психологічний, інтонаційний бік мови такий широкий, що письмо навіть не пробув якось передати його. А коли письменник хоче все це змалювати, він звичайно описує, як хто говорить. Щоб зазначити інтонацію, звичайно вживаємо для того розділових знаків, особливо т. зв. психологічних, цебто ? ! — ... ,— . Але в цілому наша пунктуація надзвичайно вбога й зовсім слабенько віддає інтонації. Через оцю величезну розбіжність поміж мовою писаною й живою й трапилося те нещастя нашої науки, що вона звичайно досліджувала й досліджує писану мову, мало звертаючи уваги на мову живу; через це й сама інтонація, душа живої мови, зовсім у нас не досліджена. Відміну писаного від живого в фонетиці, по глибоких працях проф. Бодуена де Куртене, у нас давно вже роблять, але цієї відміни зовсім не застосували ще до нашої складні, — вона збудована тільки на досліді писаної літературної мови.

Таким чином, як бачимо, мелодика мови, її інтонація в широкім розумінні, це конечна жива й повсякчасна частина кожного речення, а тим і кожної мови. Нема мови без інтонації, бо вона невідмінна частина її. Через це інтонація — явище мовне, а тим самим і граматичне, власне — складневе. Складня мусить говорити і про інтонацію, бо це ж вона перетворює словосполучення на речення. Ось тому дуже помиляються ті, що не вносять інтонацій до граматики, уважаючи їх за елемент неграматичний, хоч іще В. Вундт (Völkerpsychologie, Die Sprache, 1900 р. II 375) рішуче твердив, що „ритм та інтонація — це явища, що нарівні із звуком, словесною формою й реченням відносяться до істоти мови".

Таким чином зв'язок поміж формами складневими й інтонаційними — безсумнівний. У цім зв'язку одне явище сильно кидається в вічі: коли в реченні нема яких частин (членів речення, сполучення й т. ін.), то відсутнє конче доповнюється відповідною інтонацією; і навпаки: коли речення має все граматично потрібне, тоді інтонація в нім грає меншу вагу. Це й є істотний зв'язок поміж складнею чи граматикою взагалі й інтонацією.

Не дивлячись на таке велике значення інтонації в складні, вона ще дуже мало досліджена. І тільки за останній час на інтонацію звернено більшу увагу й потроху починають належно оцінювати її складневу ролю. В. Богородицький досліджував її експериментально. Велику увагу звертав на неї А. Пєшковський у всіх своїх працях, а особливо в „Русский синтаксис в научном освещении", завжди описуючи ритмо-інтонаційні групи мови й приймаючи це на увагу навіть при окресленні речення. А. Шахматов і в своїх складневих викладах, і в своїй Складні 1925-1927 р.р. завжди звертає велику увагу й на інтонацію, і мав присвятити їй навіть окремий розділ у Складні, але смерть припинила його задуми. В чеському мовознавстві Stan. Petřík багато займається інтонацією речення.

Така природа інтонації взагалі, таке її значення в нашій мові. Про ролю інтонації буду згадувати ще не раз, описуючи ту чи ту складневу форму. Але тут спинюся ще на найголовніших типах складневої інтонації. Звичайно інтонація не прив'язана до тієї чи тієї складневої форми, — в разі потреби вона зливається з нею й вони творять разом одне ціле. Але є форми, що завжди мають певну інтонацію, напр. вигуки, зовні слова, приказовий спосіб і т. ін. Найважніші випадки складневої інтонації такі.

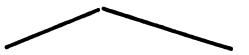
1. Просте речення, як знаємо, може бути за своїм змістом: оповідне, питальне й вигукове. Той чи той зміст реченню надає тільки інтонація. Так, одне й те речення, напр. *Брат вернувся* можна вимовити з трьома головними інтонаціями: оповідною: *Брат вернувся*, питальною: *Брат вернувся?* й окличною: *Брат вернувся!* Навіть одне й те слово

можна вимовити з цими трьома інтонаціями, напр.: *Так. Так? Так!*

Всі оповідні речення вимовляємо з так зв. оповідною інтонацією. Інтонація ця починається досить високим тоном, потім обнижений тон тримається нарівні, а далі помалу все спадає додолу, так що початок речення — підмет — звичайно значно вищий тоном за його кінець чи присудок; те саме маємо й тоді, коли присудок стоїть перед підметом. Перед кінцем речення (на письмі — перед крапкою) тон сильно понижується, так що інтервал між початком і кінцем доходить до квінти, а то й більше. Проф. В. Богородицький так характеризує цю інтонацію для української мови: „Оповідна фраза починається відносно високо, але потім тон падає на середній ступінь і ще раз знижується в кінці фрази" (Общій курсъ 304).

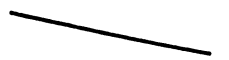
Звичайно, не всі оповідні інтонації однакові, бо не однакова психологічна природа їх повстання. Так, вона може бути бадьоро-підвищеною при жвавім палкім оповіданні: *Приходжу... Застаю... Бачу... Кажу...* Оповідна інтонація навіть приказовий спосіб перетворює на дійсний: *А він візьми та й упади на гладкому.* Коли речення неясні, то інтонація робить їх ясними; напр. у реченні: *Накажіть йому допомогти* тільки інтонація покаже, до чого віднести *йому:* чи *накажіть йому*, чи *йому допомогти.*

2. Питальна інтонація завжди дуже виразна й сильна. Питальне речення буває або з питальними частками, або без них; у першім випадку інтонація слаба: *Чи ти купив паперу?* Але коли питальне речення без питальних часток, тоді інтонація дуже сильна, бо власне тоді тільки вона творить зміст питального речення: *Ти купив паперу?* Питальна інтонація розпочинається спокійно й нормально, але далі тон повищується, так що слово, на яке припадає сила питання, має найвищу інтонацію, а далі на кінець речення вона знижується й спадає. Те слово, що його підкреслюємо найвищою інтонацією, буде головне слово. Схема звичайної питальної інтонації така:

Ти куди пішов?

Коли головне питальне слово на самім початку речення, то на нім і найвища інтонація:

Куди ти пішов?

Коли воно на самім кінці, то міняється й інтонація на таку:

Ви прийшли до мене?

3. Так само дуже виразна й сильна окличная інтонація. Буває вона найрізніших відтінків, залежно від того, що визначає: наказ, прохання, благання, переконання, нагадування, погроза, здивування, жаль, порада, побудка, дозвіл, пересторога, насмішка й т. ін., — можна зазначити десятки відтінків окличної інтонації з найрізнішою силою її, хоч сама граматична форма тут тільки одна — т. зв. приказовий спосіб. Окличная інтонація звичайно починається з високого тону, а найвищий так само припадає на головніше слово; взагалі ж ця інтонація буває багатьох типів.

Окличная інтонація така сильна, що навіть неприказові граматичні форми робить приказовими, напр.: *Геть звідси! Води мені! Тихо!* Особливо часто під такою інтонацією дієйменник легко замінює приказовий спосіб: *Пора вставати! Співати!* В цім, власне, й виявляється істота інтонації.

4. Дійсну природу інтонації добре бачимо при номінальних (іменникових) одночленних реченнях. Напр. слова: *мороз, пожар* із відповідною сильною інтонацією перетворюються на одночленні речення: *Мороз! Пожар!* Тут інтонація додає цим словам повної присудковости, чому вони й стають реченнями. Те саме бачимо в таких вигуках, як: *ой! ах!* і т. ін., що через інтонацію так само перетворюються в речення.

5. Кожне речення ділиться на дві частині: підмет з атрибутом та присудок з об'єктом і прислівниковими поясне-

нями. Ці дві частині самі по собі не складуть речення, — для їх об'єднання конче потрібна відповідна інтонація, і тільки тоді група слів стає реченням.

6. Коли нема інших граматичних ознак, тоді інтонація легко нам покаже присудка в присудку складенім, напр.: *Брат — лікар, Троянда — квітка.* Сильнішим підкресленням слів *лікар, квітка* ми вказуєм на них, як на присудки. Зазначати, а то й доповняти присудок — це дуже важлива роля інтонації. Слово *старший* у реченнях: *Брат старший* та *Старший брат виїхав* має зовсім іншу інтонацію: в першім реченні присудкову, а в другім — прикметникового пояснення.

7. Неповне (еліптичне) речення стає реченням тільки через інтонацію, бо власне вона легко замінює бракуючий член.

8. Слова поза реченнями, або т. зв. відокремлені слова стають такими тільки через відповідну інтонацію, через що можливі такі форми, як: *Я, мабуть, піду* та: *Я мабуть піду.*

9. Зовне слово звичайно має свою власну сильну інтонацію, особливо, коли воно на початку речення: *Брате, допоможи мені!* Коли ми зовному слову не надаємо більшого значення, тоді ставимо його в середині речення з дуже малою інтонацією: *Завтра, сину, підеш до міста.* В тих мовах, де зовна форма кличного відмінку вже загубилася, як напр. у мові російській, там звичайно, позосталася зовна інтонація, що з назовного відмінку виразно робить відмінок кличний.

10. Коли в стягненім реченні опущено сполучники, тоді інтонація легко їх заступає, чому речення позостається стягненим: *зійшлись, побрались, поєднались.*

11. В зложенім реченні інтонація так само грає велику ролю, бо це вона його частини гуртує в одне ціле. Звичайно зложене речення має в першій частині піднесену інтонацію, а в другій опадану, а між ними більшу чи меншу павзу. Підрядноложене речення звичайно знає багато відтінків інтонаційних, залежно від роду сполучників. Коли ж зложене речення не має сполучників, то їх легко замінює інтонація, як то ми бачили і в інших випадках.

В підрядно-зложених реченнях завжди маємо дуже виразну „підрядну" інтонацію, що легко показує нам, де речення головне, а де підрядне, незалежно від того, чи маємо тут сполучники, чи ні, але при відсутності сполучників інтонація значно сильніша.

12. Інтонація впливає також і на словолад у реченні, часто творячи інверсії. Але правдиве значення членів речення при такім словоладі завжди виразно зазначить інтонація.

Як я вже казав, маємо дуже слабенький спосіб тільки здалека віддавати інтонацію на письмі, — це знаки розділові. Правила ставити знаки розділові звичайно ґрунтуються на чисто граматичних засадах, але останніми часами почали їх основувати й на інтонації. І справді, кожна інтонаційна група відповідає певному розділовому знаку, а це й дає змогу базувати правила розділових знаків на засадах інтонаційних. Біда тільки в тім, що інтонацій маємо надзвичайно багато, а число розділових знаків дуже мале, і не маємо навіть спроб побільшити їх.

Література. В. А. Богородицкій: Наблюденія надъ измѣненіемъ высоты тона въ отдѣльныхъ словахъ и въ предложеніи, „Очерки по языковѣдѣнію и русскому языку", Казань, 1909 р. вид. 2 ст. 199-217. Його ж: Общій курсъ русской грамматики. 1913 р., Казань, вид. 4 ст. 289, 296, 298-305, 320-321, 332-333. С. И. Бернштейнъ: Основные вопросы синтаксиса въ освѣщеніи А. А. Шахматова, „Извѣстія" 1922 р. т. XXV ст. 226-228. Ch. Bally: Le langage et la vie, Женева, 1913. А. М. Пешковский: Русский синтаксис в научном освещении, вид. 3, 1928 р. ст. 46-48, 52-56, 198-202, 209, 232, 233, 242-3, 250, 256-7, 270, 358, 451-2, 454, 463, 468-9, 473-9, 509, 522-7, 537-40, 562-4. Його ж: Об интонации, „Вопросы методики родного языка", Москва, 1930 р. ст. 95-108. Його ж: Интонация и грамматика. „Известия" 1928 р. т. I кн. 2 ст. 458-476. Його ж: Наш язык. Книга для учителя. Ч. I: Інтонация, ритм, звуки. А. А. Шахматов: Синтаксис, 1925 р. т. I ст. 15-16. 34. 145. 146. Stan. Petřík: K intonace věty, „Naše Řeč" 1934 р. ч. 8. ст. 229-239, ч. 9 ст. 265-270; Pausa v novočeských slovních skupinách, там же 1933 р. ст. 33-41, 65-72; Poznámky k pravopisné stránce paus 102-105; Kapitoly z fonologie věty 264-273; K fonologii věty, „Cas. M. Fil." 1935 р. т. XXI ч.ч. 1-2. H. Klinghardt und P. Olbrich: Französische Intonationsübungen, 1925

р., вид. 2. М. А. Тростниковъ, див. „Педаг. Сборникъ" 1904 р. кн. 1 ст. 56-57. Всеволодский-Гернгросс: Теория интонации, Спб. 1922. С. Карцевский: Sur la phonologie de la phrase, „Travaux du Cercle linguistique de Prague", Прага, 1931, IV, 188-227. А. Белић: L'accent de la phrase et l' accent du mot, там само ст. 183-188. Bally Ch.: Le langage et la vie, Женева, 1913. Grimme H.: Neuhochdeutsche Sprachmelodik als Grundlage der Syntax, „Germ.-rom. Monatsschrift" 1925 р. т. XIII ст. 274-285, 322-350. Китерманъ Б.: Эмоціональный характеръ слова, „ЖМНПр" 1909 р. кн. 1. Б. Навроцький: Мовна інтонація та музика, „Музика" 1923 р. ч. 6-7 ст. 20-28. Л. Собаневъ: Музыка речи, Эстетическое изследование, Москва, 1923. Jakobson R.: Die Betonung und ihre Rolle in der Wort und Syntagmaphonologie, „Travaux du Cercle linguistique de Prague" 1931 р. т. IV ст. 164 і далі. А. Будиловичъ: Начертаніе, 1883 р., ст. 324-6. 348-9. T. Zieliński: Rytmika prozy pięknej i jej psychologiczne podstawy, „Przegląd Humanistyczny" 1922 р. т. I ст. 179-204.

Іван Огієнко.

Як писати англійські слова по-українському.

В „Ділі" з 28. X. 1935 р. появилася стаття д-ра Агенора Артимовича, професора українського університету в Празі, що полемізує з моєю статтею, поміщеною в „Рідній Мові" за жовтень 1934 р. На неї не відповідав би я, бо автор уже між неживими, і ще й тому, що стаття появилася в рік по моїй, а до того по смерті автора, а це вказує, що автор, написавши статтю, потім зрезигнував з її публікації, бо хіба не мав ніяких труднощів з її оголошенням у „Рідній Мові", чи в „Ділі".

Насамперед вискажу жаль, що д-р Артимович, як фонолог, не залишив тривкого сліду в українській англістиці. А був би це зробив, коли б дав точне порівняння української звучні з англійською, чого в нас досі немає.

В дальшім відповідаю тим, що так поквапно, бо вже в кілька днів по смерті, статтю між посмертними паперами вишукали й її оголосили в органі, який ще недавно повчав Михайла Возняка, що не годиться вишукувати старі записки І. Франка, бо, бачиться, автор не бажав їх оголошувати, коли за життя не оголосив. До речі кажучи, І. Франко міг справді мати труднощі з оголошенням своїх записок, і додам, що я читав їх із зацікавленням.

Автор непотрібно зазначує, що самі англійці в різних околицях різно говорять, бо так є у всіх мовах, і я виразно зазначив, що наука приймає за літературний взір англійської вимови — вимову лондонського інтелігента, і що така підстава в мене до дискусії, а не інша.

Краще був би зробив, ніж давати лекцію фонетики, коли б дискусію провів із авторами, на яких я покликався, а до яких можу додати Проф. Вієтора (Viëtor), проф. Функе, лектора Батлера, проф. Айхлера і інших.

Мій спосіб писання англійських слів не є на сто відсотків фонетичний (ним і не може бути, бо наші звуки не є ідентичні з англійськими), і я взяв на ввагу філологічний момент, а автор його дискутує, наче б він справді був наївно фонетичний. Це доказує хоч би його вказівка, що ліпший фонетичний образ слова Кенейд'ен є — Кенийд'ен. Тут мав я на думці ще й спосіб передачі слова в словниках вимови, в яких на місці *ей* є *е* або e^i. Наші земляки пишуть Джерзи Сити, а я раджу передавати Jersey City через Джерсі Сіті. Я також пишу Дікенс, не Дікенз; Норфек, не Нофек; Янґ, не Ян (з носовим „н"); Текері, не Секері чи Тсекері; Родермір, не Родземі чи як там, хоч ті другі форми ближчі до вимови.

Сам автор вказує на те, що в закінченні слова Edison чути якийсь звук *е*; отже, нема причини задержати *о*; а за писанням форми Едісн я не був, бо мова наша не любить збігу шелестівок, і тому дав я повнішу форму.

Коли каже, що око буриться проти писання в нас Лінкен (Lincoln), то вживає найменш наукового означення, бо чуттєвого, тоді як повинен аргументувати. При словах, на яких нам залежить, а яких вимова досить відбігає від зорового образу, звичайно повинні ми писати слово по-англійськи.

Без потреби радить писати закінчення

за зоровим образом оригіналу, як: Савдей, Нюкастль, Ворсестер (чому не Ворцестер?), замість Саді, Нюкасл, Вустер. Наш правопис по можності фонетичний (чисто фонетичного взагалі нема), і тому не диво, що ми чужі слова передаємо, йдучи скоріш за слуховим образом, ніж зоровим слів. Щодо англійських слів, то тут є в нас тільки дрібна традиція в їх писанні, й перешкод немає в наближенні до теперішнього слухового образу слова. В англосаськім світі є поважне бажання реформи правопису, і трудність у виборі передачі слів у письмі з часом зменшиться.

Наведу спосіб писання ряду слів французьких, італійських, англійських і німецьких, що здобув собі в нас право горожанства, а яким досі якось ніхто не журився, що задалеко відбігає від зорового образу. Французькі слова: Руссо (Rousseau), Оляр (Aulard), Бомарше (Beaumarchais), Кайо (Caillaux), Шатобріян (Chateaubriand), Доде (Daudet), Декарт (Descartes), Жід (Gide), Гійо (Guyau), Ке д' Орсе (Quai d' Orsay), О-Сотерн (Haut-Sauternes), Шедевр (Chef-d'oeuvre) і інші. Італійські слова: Караччі (Caracci), Ченчі (Cenci), Кіянті (Chianti), Джірдженті (Girgenti), Макіявель (Machiavelli), П'яченца (Piacenza), Веджо (Vegio) і інші. Англійські слова: Шекспір, Байрон, Ню-Йорк, Грініч (Greenwich), Твейн (Twain), гай-лайф (high-life), Вайлд (Wilde) і інші. Німецькі слова: Ґете (Goethe), Фойхтвангер (Feuchtwanger), Цвайґ (Zweig) і інші.

Знання мов французької, італійської й німецької було досі в нас ліпше, ніж англійської, й тому писання слів із тих мов було правильніше. Спосіб писання англійських слів був у нас звичайно ділом дилетантів, і тому містив так багато помилок і неконсеквенцій.

Рада писати чужі слова латинкою ні до чого не веде, бо тоді читач, необізнаний із мовою, буде складати букви, як напр. Wilde, Dewey — Вільде, Девей (замість Вайлд, Дюї). Передавати чужі слова нашими буквами також не доцільне, бо тоді дійде до такої дивовижі, яку слушно дехто (як напр. граф Пінінський, б. ректор львівського університету, у вступі до твору п. з.: Shakespeare, życie i dzieła) висміює, а саме через передачу Churchill, Chamberlain як Хурхіль, Хамберляйн, зам. Черчіл, Чеймберлен.

Знаю з досвіду, що в нас і далі передаватимуть чужинні слова помилково хоч би з тієї причини, що наша преса заслаба фінансово, щоб мати мовних фахівців. Але ж завдання такої книги, як У. З. Е., є якраз подати правильні форми, коригуючи також помилки недавно минулого.

Бережани, дня 5. листопада 1935 р.

Д-р Володимир Безушко.

Полонізми в сучасній українській літературній мові.

Нас, галичан, дуже разять наддніпрянські полонізми: „допіру", „сейм", „шкура" і т. ін. Якщо ці полонізми добрі в українській літературній мові, то чому не мали б бути й наші галицькі вульгарні: „вєнци", „дзінкую", „єґомость" і т. ін. Невже тут має рішати тільки те, що ті полонізми добрі, що вживаються в східньоукраїнській мові? Панівний діялект у кожній літературній мові дає для неї морфологію й загальний засіб слів, але поодинокі слова беруться з усіх діялектів, якщо вони відповідають морфології літературного діялекту. Я думаю, що можемо задержати тільки ті польські слова, що без них годі нам обійтися, як напр. „цікавий", „мешкання" й т. ін.

Львів, 23. XI. 1935. о. Д-р Г. Костельник.

Охоче відповідаю на цю цікаву й важну для нашої літературної мови тему. Але на початку зазначу, що „Рідній Мові" надзвичайно тяжко полемізувати в рідномовних справах, бо все доводиться вертатися до того, про що вже не раз писано. Про полонізми в українській мові я вже писав в „РМ" 1933 р. на ст. 29. 72-4. 5. 97-100. 7-10. 13-8. 45-8. 367-8. 81, в „РМ" 1934 р. на ст. 13-4. 21-4. 36. 52-3. 167-8. 201. 5. 58-9. 335 і ін., —

сердечно прошу прочитати все те, тоді легче прийде порозуміння.

1. Уважаю, що полонізми мають у нашій мові звичайну долю всіх чужих слів, цебто: коли вони глибоко защепилися в нашій мові й стали всім відомі, а до того й фонетично зукраїнізувалися, тоді вони набувають права горожанства й перестають бути „чужими" словами. З цього погляду такі форми, як „венци", „дзінкую", „єгомость" і т. ін. мусять уважатися тільки за полонізми, бо мають виразну польську форму й незаперечене польське походження.

2. В нашій мові не мало таких „польських" слів (як і в мові польській українських), що їх польське походження відоме тільки мовознавцям-фахівцям, бо вони так освоїлися в нашій мові, що їх польське походження давно вже забулося. Сюди належать цілі десятки, напр. слів німецьких, що прийшли до нас через мову польську.

3. На мою думку, полонізми-слова мало загрожують чистоті нашої мови — їх легко запримітити й викинути. Але правдива кара Божа нашій мові від т. зв. кальк, цебто дослівних перекладів польських виразів, напр.: вложив штани, це дається зробити, довершено посвячення, проводить судові, пересічний (przeciętny) і сотні т. п., — такими кальками та ще полонізмами синтаксичними переповнена галицька літературна мова, і боротьба з ними дуже тяжка (див. „РМ" II. 359-362.

4. Немовознавці легко попадають у цікаве непорозуміння: вони звичайно все, що однакове з польською формою, уважають за полонізм. Це велика помилка, з якою треба б боротися хоч би тим, щоб нефахівці перестали давати свій осуд: „це полонізм" (пор. у „Ділі" загальнознане: „москалізм"). Справа в тому, що ми маємо сотні слів, однакових у нас і в мові польській, але ця однаковість відома з найдавніших часів, чому трудно сказати, чи це справді полонізм. Українська мова з дуже давнього часу поділилася на дві головні частини: говірки східні й говірки західні; у східніх від давнини багато таких ознак, як і в говорах російських, а в західніх — як у польських; але все це будуть не русізми й не полонізми. Напр. уже давнина знала дві форми: ѡгънь і ѡгьнь, ѡдинъ і ѡдьнъ, а вони й дали в нас: східне огонь (пор. і рос. огонь), один і західне огень, оден (пор. польське ogień, jeden). Глибоко помилиться той, хто галицьке „огень", „оден" прийме за полонізм, — це західня наша архаїчна форма, повстала з варіянту ѡгьнь, ѡдьнъ.

5. Як не легко твердити про деякі слова, що це полонізми, покажу хоча б на тих словах, що їх подає о. Г. Костельник, — я не маю даних твердити, що слова „допіру", „шкура" — це чисті полонізми.

а. Про слово „допіру" я писав докладно в „РМ" за 1935 р. на ст. 183-184 й показав, що ми це слово знаємо з найдавнішого часу. Туди й відсилаю читачів.

б. Цікава історія слова „шкура". Сучасна літературна мова, за східньоукраїнською живою вимовою, знає тільки *шкура*, тоді як західньоукраїнські говори вживають форми *шкіра*. Звідки ця різниця *у* — *і*? Старослов'янське було скора, але старі пам'ятки знають, правда, досить рідко, і скоура, цебто форма з *у* також давня. А що воно справді так, і що форма скоура може бути також дуже давньою, на це вказує нам литовське skura, а також народне чеське skura. Навпаки, давне польське було skora, за церк. сл. скора, і тільки значно пізніш повстало skóra. Отже форма наша *скура* старша за польське skóra, і вже це свідчить, що наша форма в жодному разі не полонізм.

Яким чином початкове *ск-* перейшло в нас у *шк-* (у всіх слов'ян не перейшло), для мене не ясне; здається, це своє фонетичне явище, що його маємо також у шкло, шклянка, шкляний і т. ін. Так само не ясна й зміна *о* на *і* в відкритому складі: *скора* — *скіра*, як і в польському skora — skóra. Пор. давні: замуж — замож — заміж, яблоня — яблуня.

Словник Памви Беринди, Київ, 1627 р. слово ѯсмотрѣзатєль перекладає шкѵрокрáмчъ, а „Ключ Розуміння" 1665 р., Львів, Іоан. Галятовського дає на ст. 19: Ѣ тѣлѣ скѵра, і вже це свідчить нам

про немалу давнину форми *скура* — *шкура*, що немає нічого спільного з полонізмами: це чисто наше давнє слово й давня форма, як бачимо, відома в XVII в. і в Києві, і ві Львові.

Слово це дуже рясне в нас; Словник Б. Грінченка подає: шку́ра, шкура́т (є й прізвище Шкурат), шкурати́на, шкурато́к, шкура́ття, шкуратя́ний, шку́рка, шкурла́т, шкуря́к, шкуряни́й і ін., а це свідчить про його глибоку давнину в нашій мові.

Основоположники нашої літературної мови завжди вживали однієї форми, — *шкура*, і тим самим, так мовити, освятили її. Ось приклади: Номис: Приказки: З одного вола двох шкур не деруть 7472, Жвавий, аж шкура на ньому говорить 5764. Т. Шевченко: „Кобзар" вид. 1910 р.: Дознаються небожата, чия на вас шкура 250. Ви любите на братові шкуру 246, І знову шкуру дерете 249. П. Куліш: „Чорна Рада": Стану драти з вас шкуру 267, Мороз поза шкурою пішов 324, Не почув заліза за шкурою 395. М. Старицький: „Поезії": Із нашої шкури 305. Б. Грінченко: „Під тихими вербами": Самі кістки без шкури 42. Ребра крізь шкуру повилазили 175, З живого шкуру дере 205 і т. ін.

Не забуваймо, що мова основоположників літературної мови у всіх народів — це наріжний камінь її.

Таким чином літературна форма *шкура* старша за польське skóra, і вже тим самим не полонізм. І власне форма *шкура* широко відома й там, де про польський вплив ніякої мови не може бути.

в. Історія слова *сейм* дуже неясна в нашій мові. Старослов'янське сънѣмъ дало пізніш сънмъ, сонмъ і снемъ, що в церковній мові закріпилося як сонмъ, сонмище, — збір. А. Brückner указує на форми слов'янські sniem — senmu (Słown. 484, снемъ — сенму, сейму?). Цебто, зо старослов'янського сънѣмъ повстало сонмъ, а з цього західне *сойм*, і східне *сейм*; здається, що обидві форми пройшли польське посередництво, одірвавшись від *сонм* значенево.

Східньоукраїнська літературна мова розрізняє форми: *сонм* — збір святих, і *сейм* — державна установа, з якою ми познайомилися вперше від поляків, чому не дивно, що й прийняли їхню форму, відрізняючи її від *сонм*. У всякому разі значеневий зміст *сойму* Галичина прийняла також від Польщі.

Форма *сейм* стара в нас, — її знаходжу в Учительній Євангелії 1619 р. на ст. 4: на сеймах. Цю ж форму освятили творці й основоположники нашої літературної мови (а це найголовніше!). Так, у „Кобзарі" Т. Шевченка читаємо: Сейми, сеймики ревіли. М. Старицький у своїх „Поезіях" писав: Не сейм то гукає.

Форма *сейм* сильно розрослася в живій східньоукраїнській мові; так, Словник Б. Грінченка подає: сейм, сеймик, сеймиковий, сеймовий, сеймувати. Наша Академія Наук за час вільного життя писала в своїх виданнях тільки *сейм*.

6. В східній Україні знання польської мови таке мале, а вдавнину польський вплив був тут такий не життєвий на низах, що вже в ґріоґі не доводиться в сучасній українській літературній мові шукати більшого числа полонізмів.

7. Із усього вищесказаного ясно, що в наших присудах про „полонізми" треба бути надзвичайно обережним, бо звичайний збіг сучасних форм може бути тільки зовнішнім, випадковим. Нечисленні ж наші полонізми так зрослися й освоїлися в нашій мові, що давно вже перестали бути полонізмами, цебто мають таку ж долю, як і українізми в мові польській.

25. XI. 1935. Іван Огієнко.

Множина шани в українській мові.

(Докінчення).

Перші творці нашої нової літературної мови були під сильними чужими впливами, що помітно стримували поширення в їхній мові мн. ша́ни (російська жива мова зовсім не знає мн. шани). Яскравий приклад цьому — Шевченко, що його непослідовність в уживанні мн. шани часто суперечить духові народньої

мови. За шевченкових часів зворот до батьків на „ви“ напевно вже був загальнознаний. Одначе, Шевченко, закоханий у народню поезію (а вона приносила традиційне „ти“), зачитаний у старій письменності, а також у російській і польській літературах, множину шани ламає на кожнім кроці. Ось як у нього донька звертається до батька:

„Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!“ („Катерина“).

До матері:

„Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму“! („Тополя“).

„Мамо! мамо! Що ти робиш“? („Утоплена“); „Не дай мені вік дівувати“ („Якби мені, мамо, намисто“). Дівчина звертається до ворожки-бабуні:

„Скажи мені щиру правду:
Де милий — серденько?
. . . . . .
Скажи — бо ти знаєш!
. . . . . .
Зроби, моя пташко,
Щоб до дому не вернулась... („Тополя“).

Також:

„Бабусенько!
Скажи мені: де я?
. . . . . .
А тобі, бабусю,
Чи весело?“ („Гайдамаки“).

Через „ти“ звертаються й до старого кобзаря: „Діду, серце, голубчику! Заграй якунебудь“! („Черниця Мар'яна“). Через „ти“ Ярема (в „Гайдамаках“) розмовляє з Залізняком, що, зрештою, має своє оправдання в їх духовій спорідненості.

Але в Шевченкових діялогах жива множина шани часта, — тут бо найменше знáчення мала традиція, а найбільше жива тогочасна мова, нпр. молода дівчина до старої близької особи (Настя до Сотника) завжди звертається на „ви“: „Та годі вам вже з тим намистом! Ішли б швидче до отця Хоми та порадилися“. Іще:

„Якби пустили на музики,
То я б кісники заплела“.

Але: „Схаменись! І щепи ваші поламаю“ („Сотник“). Цілком правильна мн. шани в діялогах „Невольника“, нпр. Степан говорить: „То я не син?! Я чужий вам, тату?!“; Ярина: „Тату! тату! Ідіть сюди, ідіть, подивітесь!“ Найбільш витримана мн. шани в прозовому „Назарі Стодолі“, де Стеха, ключниця Кичатого, до Галі звертається на „ви“, гармонізуючи навіть і прикметника, нпр.: „Отже, які бо ви боязкі! вже й повірили!“ На Хому вона говорить також „ви“. Галя до батька: „Де се ви так довго барились? Ви мене кликали, чи ні? (Але за очі „він“, не „вони“: „Батюшка мене проклене“). Тільки коли просить, то: „Убий же мене, таточку, та не бери з собою“ (між іншим, тут на Ш. могли вплинути традиційний зворот „не убий“ і ритм речення). Цілком оправдане, коли Назар у гніві говорить на „ти“ до Хоми, — людини старшої й можливого свого тестя.

Отож, непослідовність у вживанні мн. шани в безпосередній мові, звертаючись до другої особи, в Шевченка явище нормальне. Така ж непослідовність і в мові про третю особу. Так, нпр., у третій особі про матір у Шевченка говорять не „вони“, а „вона“:

„Породила мене мати
В високих палатах,
Та й понесла серед ночі
У Дніпро купати“ („Русалка“).

„Відьма“ оповідає циганові про смерть свого батька: „А він уже ледве дише... А він мені шепче...“ Або слова від імени самого поета:

„Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так собі
Мене повивала...“ („Не молилась“)

Цікаво поруч навести живе народнє „вони“ Тичини:

„Благословіть, мамо, шукати зілля,
Шукати зілля на людське божевілля“ („Війна“);

„Встали мати, встали й татко:
Де ластовенятко?“ („Не дивися так привітно“);

„І вітер стеле спів: „Прощайте, нене!“ („Війна“).

Нечисленні винятки, як: „Лежи, не прокидайся, моя мати“! („Уже світає“, „Терор“), цілком оправдані напруженням і сконденсованістю образів Тичини; лагідна, здовжена форма (лежіть, не прокидайтесь...) була б дисонас.

Належить ствердити, що від Шевчен-

кових часів мн. шани значно поширилась в українській літературній мові, якщо цей зворот панівний у Тичини. Очевидно, це вислід загального закріплення цього явища в живій мові. Довгі десятиліття, що їх перебуло українське село по визволенні з кріпацтва, сприяли зміцнити родинне життя й виробити повагу батьків. Культом хліборобської родини вів в молодого (нар. в 1907 р.) В. Мисика:

„І цілі дні, важку забувши втому,
трудились мати в садові пустому,
вагою літ пригнуті до землі" („Мати").

Але ми, здається, будемо свідки зникання в Великій Україні множини шани, — це послідовно обсервуємо в більшості молодих пролетарських поетів, як І. Гончаренко:

„Похилившсь на ворота мій батько —
Його вік гідливає у даль...
Ти про кого пригадуєш, татку?..
Ти про що це сьогодні згадав?.." („Батькові").

Т. Осьмачка:

„Мамо, моя мамо,
Що ти ворожила,
Як мене малого
В колиску ложила"? („Подорожний")

та інші. Поминаю тут численних не арійців, що, зрозуміло, мн. шани не засвоїли: „Тато мій, він такий старий, як пожовклі листки Талмуду" (Раїса Троянкер, „Мене тато прогнав").

Не можу погодитися з твердженням проф. Є. Тимченка про російський вплив, як причину зникання мн. шани в Великій Україні („Функції чисел в українській мові" — „Наук. Збірник", 1925, 190). Немає бо підстав говорити про аж настільки переможний сторонній вплив на живу народню мову, що завжди дуже консервативна й відпорна на чужі впливи. Зникання мн. шани в Великій Україні — це насамперед вияв глибоких процесів, що там відбуваються. Зміна соціяльного, родинного, культурного, релігійного життя мусить відбитися й у мові. Якщо життя вільного, досить добре матеріяльно забезпеченого хлібороба, створило сприятливий ґрунт для патріярхизації й аристократизації селянина, для освячування уявлень про батьків та старших, то пролетаризація села викликала протилежні процеси. А головне — з повалением родини беззмістовною й смішною формулою став мн. шани. Отож, — у зміненому світопогляді й психіці українського селянина причина вмирання мн. шани.

Одначе повне забуття мн. шани може наступити тільки в поколіннях, що виростуть у цілком змінених умовинах. Цей бо зворот іще живий в устах комсомольців „старої гвардії", нпр. у героїв Ю. Вухналя („Гуморески", 1929). „Чого ж ви сколку затіваєте"? звертається до матері один із них (стр. 38); інший до батька: „Ви, папашо, правильно мислити не можете..." (стр. 61).

На західніх землях мн. шани не тільки не захитана, але все більше просякає в мову літературну.

Звичайно, встановити певні норми стосування мн. шани неможливо, бо цей зворот залежить від ставлення особи, що говорить: „Їджте, діду, борщ!", „Тікай, діду, село горить!" („Етн. Збірник", т. XVI). Цікаво, ніколи селянин не скаже „ви" жидові; якщо мусить, то звеличує іншими зворотами. Пригадаю тут уривок пісні з часів перед війнами Хмельницького: „Ей, жиду (просить козак), жиду рандаре! Мостивий пане! Позволь мині на річці утя вбити, жінку свою з дітьми покормити" („Историч. пѣсни", 122).

З наведених вище прикладів бачимо, що існує певне ступенювання (градація) в множині шани другої групи (в зворотах до другої та про третю особу). Це: 1. звичайний у літературній мові зворот на „ви", коли йменникова частина присудку кладеться в однині: „Ви добрий"; позаочі звичайно: „він добрий". 2. ступінь вищий: йменникова частина присудку також у множині: „Ви добрі"; „Які ж бо ви, Яремо, завзяті!" — говорить жид у „Гайдамаках". 3. Ступінь найвищий: Зворот до співбесідника (до особи другої), як ніби до особи третьої; дієслово присудку ставиться в третій (а не другій) особі множини: „що батюшка скажуть". Позаочі в 2 і 3-му випадках, залежно від ставлення того, хто говорить, буває: „вони добрі, він добрий, що скаже, що скажуть".

На закінчення належить згадати про відмінну категорію множини в Шевченка:

„До того люд домуштрували,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою і всім,
І „благосклонні пребували
Всегда к ефрейторам своїм“ („Юродивий“).

Тут множина шани підкреслює іронію, сарказм, отож ужито її в протилежному результативно значенні. Видно, Шевченко був вразливий на зловживання цією формою в мові російської бюрократії.

Подібне надуживання множини шани обсервуємо сьогодні в Галичині. Тому, що в літературній мові мн. шани — це тільки форма толерована, уживати її належить дуже обережно; отож, мені здається, не матиме успіху порада д-ра В. Сімовича („Граматика“, 1919, стр. 385) інтелігенції повертати до „рідного“ „викання“ батькам. Зрештою провести мн. шани послідовно не вдається навіть авторам-галичанам. Нпр. ч. 38, 1934 р. „Українського Бескиду“ містить фейлетона Ор. Б-н: „З Владикою“, де поруч себе знаходимо: „Ексцеленція дали знак до від'їзду“ і „Владика... жваво висів з авта“.

Варшава. Іван Коровицький.

Сучасна українська літературна мова.

XXIV.

Прислівники.

Кожна розвинена літературна мова звичайно має надзвичайно багато найрізніших прислівників. Та це й зрозуміло зо складневого значення прислівника: він докладніш окреслює такого важливого основного члена речення, як присудок; а окреслень для кожного окремого присудка може бути дуже багато, — стільки ж і прислівників. Звертає на себе увагу, що українська народня мова надзвичайно багата на найрізніші прислівники, чим помітно вирізнюється спосеред слов'янських мов. У живій нашій мові кількість прислівників просто невичерпна, — народ легко й безперестань творить усе нові та цікавіші, чому число їх невпинно росте. Жаль тільки, що наші діялектологи не вміють записувати їх, або й зовсім не звертають на них жодної уваги (бо непомірно й непотрібно перевантажені фонетикою!). Літературна ж мова, в порівнянні з народньою, знає прислівників багато менше. Але кожний письменник, що поважно дбає про красу й багатство своєї мови, звичайно пильнує пізнати й уживати якнайбільше число прислівників. І справді, — багатство мови письменника найвиразніш виявляється також у багатстві його мови на прислівники. На жаль, мова сучасних наших письменників „по цей бік Збруча“ надзвичайно **вбога** на прислівники, а це показна либонь ознака, що їхня мова вбога взагалі.

Треба ще підкреслити, що літературна мова звичайно не накидає на прислівники своїх вузьких норм і не спинює вживання їх, навпаки, — заохочує збільшувати число їх, залюбки вживає й місцевих форм, бо звичайно кожний прислівник сильніш зазначає ту чи ту синонімічну риску якости дієслова-присудка. Можна вказати не багато місцевих прислівників, що літературна мова не вживає їх, або оминає, напр. (у дужках форма літературна): щойно (треба: допіру, зараз тільки), лише (частіш: тільки), відтак (потім, згодом), відтам (звідти), вовсе (зовсім), всьо (все), дещо (трохи), вдень (днем), вночі (ніччю), долів (додолу, вниз), домів (додому), доперва (допіру), завдно (все), зглядно (або, чи, докладніш), згори (наперед), навідворіт (навпаки), ніц, ніч (нічого), оноді (позавчора), овшім (так), позаяк (бо), мимо (позад, не зважаючи на), проч (геть), скорше (скоріше), сейчас (зараз) і т. ін.

Українські прислівники мають дуже рясну й багаторозвинену синоніміку, часом вельми тонку, — її легко розуміє тільки природний українець; пор., напр., скоро — незабаром — хутко — швидко — прудко — шпарко — живо — борзо й т. ін. Через це завжди треба пильно доходити синонімічних різниць прислівників і вживати кожного на своєму місці.

Прислівник виразно окреслює прикмету дії присудка, як прикметник окреслює прикмету йменника. Добрі стилісти давно це знають: так само, як вони пильнують про красу барвистих при-

кметникових епітетів, так само пильнують вони й про барвисті прислівники, як оздобні епітети до дієслів (див. про це докладніш у „Рідній Мові“ 1933 р. ч. 12 ст. 405-406). А сучасні письменники наввипередки підшукують небуденних прислівників, що справді шляхетно прикрашують їхню мову.

Усе вищесказане свідчить про конечний обов'язок наших письменників збагачувати свою мову на прислівники. Пам'ятайте: багатство прислівників завжди свідчить про багатство вашої мови взагалі, а тим самим і про ваше знання мови. Письменник мусить складати собі словничка прислівників, збільшуючи його не тільки виписками з кращих письменників, але й записами з живої народньої мови. Сором письменникові, що не розуміє всього цього!

Черкасенкова мова помітно багата на прислівники, він глибоко зрозумів їхню красу й значення, як епітетів, і завжди пильнує побільшити своє знання їх; так, напр., на ст. 56 авторського примірника звичайне „з вигляду“ перероблене в нього на „навбáч“: Раду дасть собі, хоча навбáч безжурна, як дитя. Але обсяг Черкасенкових прислівників звичайно відомий нам із творів старших письменників. Часом уживає він і небуденного прислівника, як оздібного епітета до дієслова, але робить це непевно, ніби боязко. Зовсім не те бачимо в молодших визначніших сучасних письменників, — вони не тільки обіручмá беруть їх із невичерпного джерела — з народньої мови, але сміло й відважно творять нові, чим безперечно побільшують красу й гарт своєї мови.

Подаю трохи прикладів із „Дон Хуана“. Врядú-годи позираючи 95. А втім (= а проте), хто зна 95. Душа полізла геть у п'яти 14. Грішницю затримано дарéмне 47. Дармá ти так тривожишся 24. Донéсхочу наївся 29. Озирається довкóла 21. Усі зійдуться докýпи разом 32. Ми прийшли допíру (а не: щойно!) з риболовлі 23. Насповідаємося досхочý 51. Жаги коштовний кубок спорожнив жадíбно я додна 39. Я зáраз вийду 49. Здáлеку відгукуються 12. Король і гранди ті одно́ полюють, з достатків та знечéв'я (= від нічого робити), з жиру то 12. Не гідні зрóду 121. Будьте кóнче вдома 31. Води, либóнь (а не: відай), напитися пішов 22. Мимохíть ступає 121. Вкляється мóвчки 26. Падає навкóлішки 68. Озирається навкóло 14. Читатиму навперемíнку з заклином 16. Ламають нам наперекíр 80. Гуска смашна напрóчуд 81. Напрóчуд опрацювали діло 100. Двері нáстіж 37. Як невчáсно (= несвоєчасно) принесло́ їх 50. Незабáром наші прийдуть 96. Навіщо ж так незвичáйно (= нечемно) 38. А це нещодавно́ 76. Ченці святі одно́ (= все) людей на огнищах печуть 12. Король і гранди ті — одно́ полюють 12. Одно́ по скелях скаче, як коза 29. Ми одночáсно впали 120. Десь поблúзу в лісі 12. Бути на сторожі повсякчáс 43. Прив'язує поря́д з конем 65. Мрію потаємці 98. Відхиляє потúху двері 36. На майдáні привселю́дно 102. Куда це так прýдко 14. Гонив прýдко 19. Видрапавшись рáчки 14. Не так ретéльно (подоїти) 72. Розкóтисто регоче 17. 106. Добра дає не рáсно зустріч з ними 12. Тікає світ-заóчі 57. В дитячій сливé (= майже) голівці 61. Тепéра друге 46. Читатиму тимчáсом 16. Уплúнь геть за водою 57. Хутчíй тікайте 14.

Тепер подам іще трохи прислівників із роману В. Підмогильного „Місто“, що так само залюбки вживає їх і розуміє їхню велику стилістичну й мовну вартість.

Було безжáльно наражати себе на такий біль 85. Вбираючи дим безперéстань 210. Викривало йому безперéстань огріхи 120. Безтя́мно схотілось зібрати до купи 171. Промагнула бігцéм 118. Лежати босóніж 244. Це вáрто мати на увазі 21. На світ і на себе варт дивитися вибачливіше 103. Женитись не варт було 175. Ввéчері здибається з нею 208. Забув вдóма олівця 63. Привід був вéльми простий 184. Справа посувалася вéльми кепсько 198. Відúні матеріяльна проблема розв'язана 192. Бажання врядú-годи в ньому прокидалось 236. Почав одвідувати врядúгоди 238. Не влаштував собі вчáсно (= своєчасно) півмі-

сячної відпустки 229. Лишився з нею віч-на́-віч 201. Голіруч билися 50. Відкинулась горілиць 67. Приймали всіх, хто допіру (=тільки що, гал. щойно) покинув пера 9. Гама тіл, допіру виставлених на сонце 9. Те він почув допіру 92. Допіру був маленький скандáл 201. Все, що сталось допіру, видалося маревом 147. Каяття, що допіру прокинулось 152. Вона допіру вийшла з кімнати 229. Від кам'яного віку дотепе́р 79. Ніби жартома́ оголосив новину 105. За́годя (=завчасу) знаючи 147. Треба було за́годя міркувати 211. Подумав заздалегóди 164. Частуєте мене вечерею залюбкúй (=охоче), сказав Степан 193. Він за́раз тільки (=допіру) народився 221. Ціла юрба смикає звідусю́ди 68. Література, звíсно, річ гарна 175. Трохи згóдом 57. Ще день згóдом дістав відповідь 120. Зненáцька (=несподівано) згадав про фізкультуру 15. Зненáцька схопúвся й плигнув у воду 22. Він зненáцька обійняв її 59. Зненáцька вона відкинулась горíлиць 67. Розплющивши зненáцька очі 73. Читаючи знечéв'я (=від нічого робити) таблúчки 121. Дійшов кінець-кінцéм, висновку 17. Кінець-кінцем прийшов 22. Йому кóнче захотілось 15. Це конче варто мати на увазі 21. Крадькомá сміятись 214. Іноді він мéльки (=мелькомá) думав про Гнідого 78. На вулиці мéльки постеріг його 181. Спиняла мельки на ньому свій погляд 215. Життя пройде мúмо 60. Всі навзáводи (=наввипередки) трутили хлопцеві свої м'ячі 55. Діти кричали йому навздогíн 55. Спитав навздогін 123. Рáптом упала навзнакúй 60. Коло груби став навкóлішки (=на коліна) і почав розпалювати 141. Він ладéн був стати перед нею навкóлішки 219. Ладéн був би благати її навкóлішках 75. Озирнувся навкругú 60. Пхаючись навмáннÿ 30. Женуть навпростéць 245. Кликав навпростéць через труднощі 164. Сидів трохи навскосúй 217. Вийшов навшпúньки (=на пальчиках) до передпокою 220. Міг посидіти наодúнці 242. Широкі шляхи наспрáвді були вузькими стежками 68. Витягнувся на ковдрі нúчма (=ниць) 142. Ходив пóруч 195. Коли приятеля неприємно частувати кепськими цигарками, то себе й поготíв (=тим паче) 109. Пóсидцем сидячи ввесь час у своїй хаті 118. Скоряв жіночі серця пóспíль (=підряд, разом) 66. Пóтай надіявся 186. Пóтай почував свою вищість 255. Він спинився послухати пісень, і потім того звернувся на Нестерівську вулицю 55. Люди проходили пóуз непрозорими сильветами 57. Служниця проходила поуз 114. Він пóхапцем добирав слів 55. Музика доходила пóшепки 134. Пóшепки проказував 126. Свист рáптом ущух 8 Рáптом хтось гукнув його 12. Рáптом упала навзнаки 60. Рáптом згадав про листа 61. Дихав рвáчко (=поривчасто) 73. Ретéльно (=докладно, акуратно, достóтно) прочитав 17. Ретéльно поголився 46. Ретéльно одвідував лекції 76. В голові самóпас (=порозривано, вільно) блукали думки 167. Силоміць (=через силу) вирядився до Інституту 63. Оженити силоміць 210.

В літературній мові вживається тільки *тому*, а не зросійська *тому назад*. Напр. у „Місті": Посмішку, що покинув давно тому 243. Пішов до своєї крамниці, що півроку тому була спинила його 99. У Черкасенка: Ще кілька день томý в моїх обіймах ти п'янів 38. Два роки тóму і драного плаща не мав 86. Томý два тижні вже сеньйор казав 110.

Випадком попали мені до рук повісті й новели Аркадія Любченка: „Вона", ДВУ, Харків, 1929 р. Бачу, що А. Любченко глибоко розуміє оздібну стилістичну силу прислівників, а тому пильнує часто їх уживати в небуденній формі, часом беручи навіть провінціялізми. Ось трохи прикладів: Бокасá (=боком) наблизитись до друзів 54. Трохи бокасá покрокував до хати 323. А чому б не дивитися дгорі (гуцульське, =к горі, горі; писати треба дгорі, а не д'горі, бо це не з *до* гори) 22. Підносилося дгорі 277. За́годя (=завчасу) хоче примоститися 22. Він допіру згинці (=згинаючись) шкутильгав 20. Він згинці покрокував до хати 324. Ніна зневбачка (=зненацька) перебила його

164. Вона ніби ледь-ледь (=ледве-ледве) посміхається 23. Річка ліньки (=ліниво) текла 276. Ліньки перегортав сторінки 279. Лу́нко (=луною) розкотився легіт 287. Мимохі́дь (=мимоходом) натрапляють одне на одне 22. Полетіли навздогін 17. Ходила навшпи́ньках 182. Недоу́мкувато дивиться 50. Розрослися напричуд пишно 20. Десь неподале́ць (=недалеко) зривається сміх 67. Неподале́ць скрикнув трамвай 213. Неподале́ць бренів 295. Хапав мене обіручма (=обіруч) 284. Пово́леньки бере його 75. Встали і поквóлом (помалу) рушили 218. Голос каже їй спідти́ха (тихо) 53. Спроквільно повторював Кость 182. Сторо́жко одступилася 281. Раптово кидалась супро́ть (супроти) 141. Супро́ть посипалися докази 201. На устах йому леліла тиль-тиль (=чуть-чуть) помітна усмішка 312. Широсердо прозвали 291. (Кінець буде).

Іван Огієнко.

Буденні мовні прогріхи.

Займенники. а) Аналогічно до правильних форм G[1] „цього", „всього" вживають у нас хибної форми в родовому однини жіночого роду: *цьої, всьої*. Правильно буде тут тільки: цеї, цієї, всеї, всієї, усієї. б) *„всьо"* на рід ніякий замість „усе, все" не є в Галичині русизмом, як у нас дехто думає, бо це форма народня, вживана в усіх майже західніх говорах, що в них нема ніякого російського впливу. Форма „всьо" утворена за аналогією до ніякого роду займенників: „одно, то, що", подібно, як говіркові галицькі форми „всьой", „котрой" (= увесь, котрий) повстали з аналогії до форми „той". в) Русизмом є залюбки вживана в нас, головно по війні, форма родового й знахідного від числівникового займенника чи збірного числівника „оба", а саме обоїх" замість „обох, обидвох, обо́ох", як, напр., читаємо в „Неділі" ч. 30. з 4. серпня ц. р.: *обоїх*. В. Сімович (op. cit. 238) не називає цієї форми русизмом, тільки каже, що її дуже рідко вживають галицькі письменники, й цитує Федьковича, Франка й Стефаника. „Двоє, обоє, обидвоє" вживають звичайно й правильно тільки в назовному й знахідному, а всі інші відмінки мають від „два, обидва, оба".

Дієслова. Помилкова відміна поодиноких дієслів, а саме: а) *Могти — пекти*. У щоденній мові й у пресі (напр. „Діло" з 26. І. й 2. V. 1934) та в книжках уживають у нас помилкових форм: *могуть* (зам. можуть), *пекуть* (зам. печуть) і *„могучи"*, дієприслівник тепер. часу, зам. можучи („Діло" ч. 230. з 30. серпня 1935). Проф. Огієнко наводить іще в своєму „Стилістичному Словнику" (148, 232) подібні помилкові форми: *зберегу, могу*. Діється це під впливом *г* у корені (мог-ти), а ще більше під впливом таких слів спорідненого значення із звуком *г*, як: яко мога, могутній, могучий, частково під впливом російської мови (Огієнко: Чистота... 120) і, вкінці, з приводу незнання фонетичного явища, що корінні задньопіднебінні звуки *г, к, х* переходять (змінюються) на шелесні *ж, ч, ш*. Можливо теж, що рідко вживані форми „можучи" й печучи" звучать трохи штучно, й тому люди плутаються в їх творенні. Дієприслівники тепер. часу утворюємо найлегше від 3. особи множини тепер. часу, відкидаючи закінчення *-ть* і додаючи *-чи*; від можу-ть творимо „можу-чи". Нераз маємо неначе винятки від цього, напр. хоч від дієслова *бачити* маємо в 3. ос. часу тепер. *бачать*, то дієприслівник тепер. часу є *бачучи*, а не *бачачи*, як це читаємо в повісті Квітки-Основ'яненка: Пан Халявський (переклад П. Воронина), Харків, 1929, стр. 306. Форма *бачучи* утворена з аналогії до форм дієслів І. відміни: ідучи, кажучи.

б) *Дати, продати, їсти*. Загально відміняють у нас помилково дієслова: „дати" й складені з ним, та „їсти", й кажуть і пишуть у 2. ос. однини: даш, продаш, їш або їсиш (Г. Квітка op. cit. 213). Ці помилкові форми утворено з аналогії до форм 2. ос. однини дієслів першої й другої відміни (робиш, співаєш), а в формі „їсиш" маємо сполучення форм дієслів 3. відміни (-си) й дієслів відміни

I й II (-ш). Правильні форми, дозволені в літературній мові, будуть тут тільки: дасúй, продасúй, їсúй (див. „РМ“ II, 308). Помилково теж пишуть у Галичині згідно з говірковою вимовою: дасьте, їсьте замість: дасте, їсте.

в) *Признати, пізнати.* Велику плутанину бачимо у відміні доконаних дієслів „признати“ й „пізнати“, бо форми їх тепер. часу (по значенні це час будучий) подібні до форм тепер. часу від недоконаних дієслів „признавати“ й „пізнавати“ й тому їх відміняють частково на лад польського дієслова przyznać, а в части на лад дієслова „дам“. Для докладности подаю зіставлення цих форм:

від признава́ти:		від призна́ти:	
	правильно:	помилково:	правильно:
1. ос. одн.	признаю́	призна́м	призна́ю
2. „ „	признає́ш	призна́ш(-сúй)	призна́єш
3. „ „	признає́	призна́сть	призна́є
1. ос. мн.	признає́мо	признамо́	призна́ємо
2. „ „	признає́те	признасте́	призна́єте
3. „ „	признаю́ть	—	призна́ють

Як бачимо з цього зіставлення, відміна обох дієслів відрізняється тільки наголосом, і тому для докладности треба на письмі зазначувати наголоси. На ці помилкові форми звернув частинно увагу проф. Огієнко в „Словнику місцевих слів (s. v. 72).

б) *Час будучий.* Нераз іще трапляються в нас хибні форми будучого часу від зворотних дієслів, коли *ся* злучене з дієсловом і не стоїть на кінці, напр. боротисьмуть (І. Борщак: op. cit. 88), намагатисямуть („Назустріч“ ч. 7. з 1. квітня ц. р.), дивитисямемо („Діло“ ч. 204. з 3. VIII 1935) й відбуватисяме („Діло“ ч. 238. з 7. вересня 1935) замість правильних форм: боротимуться, намагатимуться, дивитимемося й т. д. Чим такі форми пояснити? Насамперед тим, що в буденній мові вживають у нас говіркових форм із *ся* напереді (почалися бавити зам. почали бавитися), і тому, дбаючи про те, щоб *ся* було разом із дієсловом, злучують його помилково й у будучому часі, а далі тим, що цю форму відчувають у нас як штучний і важкий витвір, бо час будучий творять при допомозі „буду“. Проф. Огієнко (Чистота... 132) пояснює такі форми тим, що в західньоукраїнських говорах форми *-му, -меш* і т. д. ще рухливі й тому „ся“ ставлять перед ними; див. іще його „Словник місцевих слів“ ст. 139.

г) *Наказовий спосіб.* 1) 2. ос. одн. *залишся* (С. Пащенко в перекладі Стендаля „Абатесса ді Кастро“, Відень, стр. 153) зам. правильного з а л и ш и́ с я. Наддніпрянці люблять часом коротші форми, як ось зацитована „залишся“. Треба вживати „залиши́ся“, або „залиши́сь“, бо якщо закінчення *-и* наголошене, тоді воно не зникає (Є. Тимченко: op. cit. 39).

2) 1. ос. множ. *нищмо* зам. прав. ни́щім. Закінчення *-мо* для 1. ос. наказ. способу маємо правильно від дієслів класи II. з нар. *-ну*, напр. киньмо, деяких III. класи: біймося, стіймо, деяких V. класи (нар. *-а*), напр.: граймо, скачмо, плачмо й від усіх дієслів VI. класи з нар. *-ува*: даруймо, малюймо й і. В дієсловах IV. класи з наростком *-и* повинно бути правильно закінчення *-ім* (наголошене): заступім, зробім. Наддніпрянці вживають тут часом закінчення *-мо*, доданого безпосередньо до основи, як ось: надолу́жмо, зали́шмо й ни́щмо. В Україні воліють повні форми на *-мо* з сильнішим відтінком, хоч їх звичайно вживається в мові архаїзованій, або для т. зв. високого стилю (І. Огієнко: Рідне Писання I, 79). Тому теж Тимченко (Укр. грамат. 40) подає коротке правило, а саме: пні на приголосні (крім пнів на *-в*) мають закінчення *-ім́о*, пні на *-в* мають *-мо*, пні на голосні *-йм́о*. Сімович (op. cit. 268) подає майже те саме правило, але дає перевагу після приголосних закінченню *-їм* (*-ім*). (Кінець буде).

Перемишль. Євген Грицак.

Стара колядка.

У селі Маневі, Ліського повіту, був перед війною звичай, що поважніші господарі, члени церковного братства, ходили по селу на Різдво колядувати на церкву. Збиралися колядувати в корчмі, й перший, кому колядували, був орендар. Колядували йому так:

Сто́їть сосно́йка серед риня́йка,

Пане наш,
Будь же ти ласкав на челядóйку
І на нас.
На тій сосновці три соколóйці,
Єден полéтів г темний лісочок,
Другий полéтів г бистру річéйку,
Третий полетів г тихий Дунáєц.
Перший приносить чорну кунойку,
Чорна кунойка, пани шубойка.
Другий приносить щуку рибочок,
Щука рибочок — пану снідання.
Третий приносить крýплю водиці,
Крупля водиці — пану ніжки вмити...

По кожній стрічці повторюються, як рефрен, слова: „Пане наш" і т. д., аж до слів „і на нас".

Для зрозуміння треба згадати, що декуди на Лемківщині словом „ринок" означують подвір'я перед хатою.

Колядка, що її подаємо, дуже стара. Співали її, як видно зо змісту, в панщизняних часах „дідичеві", потім почали в Маневі співати її жидові-корчмареві. Тепер уже в селі цього звичаю нема. Молодь ходить колядувати й віддає прибуток на народні цілі.

Франц Коковський.

„Die Produktion Ukrainas" чи „Die Produktion der Ukraina"?

У тій пропагандивній літературі, що ми пишемо її для німців, панує в нас велике замішання щодо найважнішого слова — Україна. У німецькій мові всі йменя власні, що означають географічно-політичне поняття, *е ніякого роду*. Винятками остаються слова на *-ei* (як Türkei, Czecho - Slowakei, Mongolei, Dzungarei і т. д.), а далі Schweiz, що жіночого роду. Подавати історичне умотивування цих винятків тут не місце. Всі ці йменя ніякого роду вживаються без родівника, отже кажемо: die Produktion Spaniens, Portugals, Ungarns, а далі, щодо слів на *-a*, то всі вони ніякого роду: Chinas, Nikaraguas, Panamas, Albanias і т. ін. (але die Landenge von Panama!). Навіть слова, що мають такий жіночий вигляд як Carolina і Virginia, теж ніякого роду, оскільки вони означають держави Сп. Д. П. Америки, а не дівочі йменя, і мають родовий відмінок Carolinas і Virginias.

Зате йменя власні, що означають географічно-обласне поняття (Landschaft), отже жодне політичне значення, *е жіночого роду*, особливо слова на *-a*: Puszta, Hanna, Romagna, Campagna, Sahara і т. ін. Як такі, ці слова мають родовий відмінок: die Schönheit der Puszta, der Hanna і т. ін. Ця різниця перепроваджена дуже послідовно. От історично-обласне ім'я Ostmark жіночого роду, а політичне ім'я Dänemark ніякого роду.

Це саме відноситься до давального й назовного відмінку. Отже: in der Puszta, der Hanna; далі: in der Schweiz, der Türkei; але: in Spanien, China, Carolina. Або: er bereist die Pustza, die Hanna; далі: die Schweiz, die Türkei; але: er bereist Schweden, Albanien, Arizona, Venezuela.

Із цих виводів виходить, що треба писати: Die Produktion Ukrainas, in Ukraina geboren, nach Ukraina reisen і т. ін., а говорити про „Freiheitsbestrebungen der Ukraina" є таке смішне, як і вислів: „Freiheitsbestrebungen der Taiga".

Щодо третьої форми, die Ukraine, то вона цілковито неможлива для українця-державника. Вона появилася в німецькій літературі з початком минулого століття, коли „die Ukraine" означала топографічну область полудневої части російської імперії. Ця „die Ukraine" була координованим поняттям з Puszta, Pampas, і тепер слово „die Ukraine" викличе в кожного німця образ певного краєвиду, гарного, меланхолійного, досить відмінного від північних тундр, але ніяк втілення певної культури, традиції, господарки, спільних стремлінь, історії.

Чернівці. Любомир Гузар.

Про мову українських колядок.

2. Перераховуючи слова, запозичені з чужих мов, я навмисне поминув найчисленнішу громаду — церковні слова, бо її не все можна відрізнити від архаїзмів. Все ж таки маємо тут слова часто грецького походження: в теремі

(I, 13), патрафіль (I, 76, Глубоке), просфороньки (I, 113, Львівськ. пов.), акафістами (I, 155, Долинськ. пов), трону (I, 218, Косівщина), монарху (II, VIII, Станиславівськ. пов.), парастасами (II, 287, Долинськ. пов.). Далі трапляються нераз церковно-слов'янські вислови, передусім у колядках із християнським змістом: рождество (I, 38, Джурів), нараквички (I, 76, Глубоке), трієв (I, 113, Львівськ. пов.), возрадуеся (II, 287, Долинськ. пов.), чаєт (II, 288, Косівщина) житиєм (II, 289, Косівщина), благо узволив (II, 317, Богородчанськ. пов.). Треба признати, що цих церковних висловів знаходимо над сподівання мало.

Одначе церковні слова лучаться з іншою громадою слів: з архаїзмами — і тих обох громад, як згадано, годі деколи й відділити від себе. Таких архаїзмів знаходимо яких 50. Ось вони: черлені (I, 2, Косівщина), злотний (там саме), рокові (I, 7), на пелевни сут (I, 15), первоє святче (I, 20, Богодух. пов.), отрочаткам (I, 34, Камінецьк. пов.), ретїжоньки (I, 37, Кальниця), пісню піла (I, 38, Херсонщина), схожайти сі (I, 40, Перемишлянськ. пов.), нарчиш (I, 45, Косівщ. і слова від пня: *арч-*, Потебня, 53), з вишного (I, 48, Косівщ.), приобріла (I, 58, Косівщ.), первопісную (I, 103, Косівщ.), зорчи (I, 232, Синевідсько, пор. сказане про пень: *арч-*), жена (I, 248, Богородчанськ. пов.), з нащада-світа (I, 112, Кальниця), у пресподне (I, 114, Косівщ.), глаголєт (I, 123, Тишевниця), множай (I, 155, Долинськ. пов.), гоститель (I, 167, Ніжен), опоздиўси (I, 215, Косівщина), спольняє (I, 262, Чернігівщина), во грозї (II, 16, Снятинщина), доч (II, 36), мовна (II, 51, Богородчанськ. пов.), рече (II, 54, Калуськ. пов.— пор. сказане про пень: арч-), блюдо (II, 58, Ніжен), урчеме (там саме — у зв'язку з пнем: арч-?), булат шабльу (II, 64, Старосамбірщина), пляше (II, 67), ретязьки (II, 67), сріберний (II, 68), глас (II, 83, Ляхівці), се ясен рісен (II, 152, Дрогобицьк. пов.; червоний саян, вел. руське саян = жіноча спідниця, див. у Свєнц., 221), пособирала (II, 166, Вороніж), плаўле (II, 174, Косівщ.), черленобокі (II, 202, Косівщина), гради (II, 256), в чертогах (II, 289, Богородчанськ. пов.), здравля (II, 292, Буковина), з чадом (там саме), воспіванчик (II, 351, Богодухів. пов.), спїїю (II, 355).

Ці слова записані переважно в галицьких гірських околицях, або в північних окраїнах української території, отже там, де справді заховалося багато архаїзмів.

3. Далі стрічаємо в колядках слова, що характеризують окремі говори, одначе їх загалом не так багато, бо всього до 80. Тут маємо передусім колядки з Гуцульщини (Косівський повіт) із словами: плєса (I, 1), май би си бгати (I, 1), бій коси (I, 2), газдиньку (I, 2), підчілиною (чільце? у Грінч., 465 — I, 2), газда (I, 2), стелиною (I, 3 — Грінч., 201), бай допитали (I, 3), гачі (I, 5), із маржинков (I, 17), тоти (I, 27), вздріли (I, 27), тамки (I, 30), тутки (I, 30), прудко (I, 30), за сесе (I, 31), всїгди (I, 44), вотот (I, 45), ілчить (I, 71, від: ялиця [Потебня, ст. 671], ільчастий = льняний у Грінч., II, ст. 432), ярчі скатерти (I, 72, чи від: ярка-молода годована вівця? у Грінч., 542, отже: скатерті з овечої вовни? бо є ще: ярчаний — ячмінний), сес (I, 73), лудинє (I, 92), гезди (I, 94), дегле (I, 95), килька им земньа (I, 96), бербеницями (I, 146), вісмотріли (I, 203, Глубоке), ширінцев (I, 226), пронерла (I, 226, Зелениця), більцу білила (I, 226), імієнєчко (I, 231, Зелениця), завержте (I, 239, Глубоке), сє жєхнув (II, 41), дєдиви (II, 66, Снятинськ. пов.), легінцї (II, 83, Зелене-Ріка), відий не вдаш (II, 113), фуду дївочка (там саме), пуговичка (там саме), бадечька (II, 148), цєпати (II, 334).

Бойківські колядки: отсесю (I, 33, Долинськ. пов.).

У лемківських колядках стрічаємо: тото (I, 36, Ліськ. пов.), лем дві неділї (I, 109), вшитко (II, 358), кед (II, 361).

В інших околицях знайдемо: пояс чарчірчаний (I, 7, Черновецьк. пов.), флетеви (I, 7, Черновець. пов.), відзадячко (I, 9, пор. у Є. Желехівського й С. Недільського: Малоруско-Німецкий Словар, 2 тт., Львів, 1886, ст. 680), відпрядочки (там саме, Грінч., I, 173), шеріночка (I, 9; у Грінч., 496: шірінька; Потеб., 670: шірінка), цїсї свїтки (I, 108, Бергомет),

покиль (I, 125, Дрогобицьк. пов.), елей рогова (I, 211, Жураки), нянонько (II, XIV, Закарпатська Україна), зарехтит (II, 15), нех (II, 66, Жовківщ.), тамка (II, 91), ніт (II, 93), без море (II, 132, Львівщ.), іт гречній панні (II, 227), т берегу (II, 228), розмечем (II, 256), ліски втворяє (II, 264, Коломийщина), сарака кучьма (II, 326, Буковина), рокиткой (II, 359).

Львів. Ярослав Гординський.

Початкова Граматика української літературної мови.

22. Йменникове пояснення з прийменником.

Прийменник.

По діброві вітер виє, гуляє **по** полю, **край** дороги гне тополю **до** самого долу. **В** таку добу **під** горою, **біля** того гаю, що чорніє **над** водою, щось біле блукає. Прийшов я **до** його **в** кімнату; **в** кімнаті книжки лежали **на** столі, **під** столом і **біля** стола. Засиніли **понад** Дніпром високі могили. Давно колись те діялось **у** нас **в** Україні. Забули **в** Україні славного гетьмана. Пішла **в** садок **у** вишневий. Хочеться хоч подивитися **на** свій народ **на** милий.

Нести, **вин**ести, **з**нести, **пере**нести, **на**нести, **по**нести, **до**нести, **в**нести, **під**нести, **при**нести, **від**нести, **за**нести.

Що таке прийменник? Що таке йменникове пояснення безпосереднє й посереднє? Яке завдання прийменника в реченні? Перерахуйте прийменники-прислівники. З чого повстали прийменники? Що керує йменником, — прийменник чи дієслово? В яких п'ятьох відмінках може бути йменникове пояснення з прийменником? Чи любить наша мова складні прийменники? Яке значення приставок у дієсловах?

Кожне дієслово керує своїм іменниковим поясненням або безпосередньо: *Пишу листа, Дякую батькові*, або посередньо при допомозі часток, що звуться прийменниками: *Пишу* на *папері, Сміюся* з *біди*. Таким чином підметова дія чи стан, висловлені в присудку, переходять на йменникове пояснення безпосередньо або через прийменники. Через це ділимо йменникові пояснення на безприйменникові й прийменникові.

Частина мови, що показує напрям переходу підметової дії чи його стану на прийменникове пояснення, зветься прийменником: я сів *на* стіл, *коло* стола, *під* столом, *біля* стола. Звичайно прийменник визначає напрям дії в просторі, рідше — час цієї дії чи інші стосунки.

В давнину наші прийменники були прислівниками, цебто були незалежні й глибше вияснювали дієслово, але з часом вони втратили своє незалежне значення й злилися або з дієсловом, або з іменником. Але частина прийменників ще й тепер не втратила свого колишнього незалежного значення й може бути прислівниками; це т. зв. **прийменникові прислівники**, напр.: Іду позаду, Стали навколо, Кругом неправда; вони ж прийменники, коли зростаються з іменником: Іди позаду мене, Стали навколо них, Кругом нас неправда.

Прийменник у мові сильно зливається зо своїм іменником ув одне ціле, залежне від свого дієслова - присудка. Як ми знаємо (див. виклад 21), йменникове пояснення може бути в п'яти відмінках — родовім, давальнім, знахіднім, орудним і місцевім, може бути й іменникове пояснення з прийменником, цебто прийменник з'єднується з іменником в одному із цих відмінків. Пам'ятаймо, що того чи того відмінка з прийменником вимагає дієслово, чому той сам прийменник зо своїм іменником може бути в різних відмінках, — залежно від значення дієслова. Цебто, — прийменник зо своїм іменником зростається в одну цілість, залежну від свого дієслова.

По деяких прийменниках ставиться йменник завжди в одному відмінку; напр. з родовим іменника сполучуються: *без, біля, від, для, до, крім, після, проти, ради, серед;* з давальним архаїчне *к, ік*; зо знахідним: *крізь, про, через;* із місцевим *при*. По інших прийменниках може бути сполучення в кількох відмінках, залежно

від дієслова, напр., зо знах. і орудн.: *над, перед, під;* зо знах. і місц.: *на, об(о);* з род, знах. і орудн.: *з, із, зо, за, між;* з род., знах. і місц.: *у, в;* з дав., знах. і місц.: *по.*

Прийменники бувають **прóсті**, як вищеподані, й **складні**, що складаються з простих. Складні прийменники докладніше й виразніше визначають місце напряму дії на йменникове пояснення; таких прийменників, особливо в живій мові, в нас дуже багато, напр.: заради, з-між, з-над, з-перед, з-під, з-поміж, з-поперед, з-посеред, з-попід, з-проміж; насеред, побіля, повз, поміж, понад, поперед, попід, посеред, проміж, супроти, насупроти. Значення надає останній прийменник, він же й з певним відмінком іменника сполучується.

Чимало прислівників можуть ставати прийменниками й сполучуватися з родовим відмінком іменника, напр.: близько, довкола, довкруги, коло, круг, навпаки, навпроти, назад, наперед, нарізно, недалеко, опріч, перше, побіч, просто, уздовж, упоперек, уперед й т. ін. Всі ці слова в реченні можуть бути або прислівниками: *Стань просто,* або прийменниками: *Стань просто мене.*

Йменники *кінець* і *край* також можуть прийменникуватися, цебто ставати прийменниками: *Сидить батько кінець стола, Шатро край шляху розп'яли.*

В живій мові, а особливо в архаїчній часто буває повторення прийменника, — він уживається перед іменником і перед його прикметниковим поясненням: *За горою за крутою та живуть люди слободою.* Часто й письменники для окраси свого стилю (характеру мови) навмисне повторюють прийменника, напр. у Шевченка: *За сльозами за гіркими і світа не бачить.*

Багато прийменників зовсім зрослися з дієсловом, рідше з іншою частиною мови, й стали **прúростком.** Приростки звичайно сильно змінюють основне значення слова, а дієслова недоконані роблять доконаними: робити — зробити — переробити — наробити, смертний — безсмертний, давець — видавець і т. ін. Оці приростки не бувають прийменниками: ви-, най-, па-, пере-, пра-, пре-, роз-, су-, ус-, щонай-, якнай-.

Завдання 136. Прийменник *в - у* вживається при окресленім, великім просторі, а *на* визначав тільки частину цього простору, напр.: *в* Германії, *у* Франції, *у* Києві *на* Подолі. Хто каже: „*на* Україні", той мислить Україну частиною іншої держави; вираз: „*в* Україні" визначає цілу велику Україну. Спишіть, як писав Шевченко:

В Україну ідіть, діти, в нашу Україну. У нас *в* Україні старий Котляревський отак щебетав. Було колись, — *в* Україні ревіли гармати. Велике свято *в* Україні.

Не кажіть: *на* Україні, а тільки: *в* Україні.

Завдання 137. Складіть речення, щоб оці слова були в них то прислівниками, то прийменниками: проти, перше, побіч, упоперек.

Завдання 138. Скажіть речення, щоб у них були прийменники: без, через, при, на, за. З яким відмінком йменника сполучуються ці прийменники?

Завдання 139. Виясніть, що визначає слово прийменник? Чому так кажемо: прийменник?

Завдання 140. Напишіть чотири речення, щоб у них прийменник повторювався при йменнику й при його прикметнику. Повторення прийменника прикрашує нашу мову, а тому вживайте його частіш.

Завдання 141. Напишіть дієслова *брати* й *ходити* зо всіма можливими різними приростками. Пригляньтеся, як приросток змінює значення слова. Скажіть, для чого вживаємо приростків?

Завдання 142. В нашій літературній мові в певних виразах звичайно вживають не архаїчного *по* з місцевим відмінком, але живого народнього *за* з відмінком орудним. Запам'ятайте такі приклади:

Виконали *за* програмою все. Я працюю *за* окремою умовою. Книжка вийшла *за* редакцією професора. Він це зробив *за* батьковою намовою. Працює *за* моїми вказівкáми.

Завдання 143. По словах говорення (говорити, казати, питати, мова, оповідання й т. ін.) вживаємо прийменника *про,* рідко *за* зо знахідним відмінком; архаїчного *о* тепер тут не вживаємо. Перепишіть оці приклади з „Кобзаря":

Про волю говорять. Усе думаю *про* його. Згадайте *про* мене, *про* мою Мар'яну, *Про* неї люди знали. *Про* сліпого

кінчав. Слава *про* царицю. *Про* неї і пісню проклали.

Не кажіть: *Дбаємо о* народ, кажіть тільки: *дбаємо про* народ

24. Уживання залежних відмінків.

Везе Ма́рко Катерині сукна дорогого. Наші діди зазнали біди, наші внуки зазнають і муки. По нитці голки доходять. Мати все приглядалася до невістки. Коли б пан за плуга взявся, то й світу б відцурався. Вийшла свекруха невістки будити. Панської роботи не переробиш. Не знали наші батьки панщини робити. Не хвались сьомого дня, а хвались сьомого року. Везе шитий пояс шовку червоного. Стережіться, дівчатонька, сміятись з нерівні. Не мені дякуй, — дякуй Богові. Не завидуй сироті на вроду. Все недогода бабиній дівці. Не будь народові ворог. Ідуть собі та співають по-старосвітському. І собаки не брехали, як кожуха вкрали. Я пас ягнята за селом. Цілу зиму виглядала сина. Щасливому по гриби ходити. Завжди думайте про щастя народу, моліться за його долю. Пішла полем ридаючи. Тяжко сиротою жити. По Великодні приїдемо до вас.

Перерахуйте залежні відмінки. Яке головне значення кожного відмінка? Перерахуйте головніші значення кожного відмінка.

Для зазначення йменникового пояснення чи об'єкта мова наша має п'ять т. зв. залежних відмінків. Основне значення цих відмінків — показувати стосунок поміж дієсловом-присудком та йменником, а саме: стосунок часу, місця, причини, цілі і т. ін. Для цього існує ціла система відміни йменників, бо кожний відмінок має своє власне закінчення. Стосунок поміж дієсловом-присудком та йменником буває або безпосередній, або при допомозі прийменників.

Значення відмінків тепер надзвичайно широке. Назовни́й відмінок — це той предмет чи особа (підмет), що скупчує в собі цілу дію: *Б'ють пороги, місяць сходить*; відмінок, що показує, на кого чи на що саме направлено безпосередньо цілу дію, зветься знахідни́м: *Брат рубає вербу;* оруди́й відмінок — сам оруддя дії: *Брат рубає сокирою;* місце́вий показує, де саме відбувається дія: *Брат рубає на леваді*; особа чи річ, що для неї відбувається дія, зазначується відмінком дава́льним: *Брат матері дрова рубає.* Родови́й відмінок не завжди зв'язаний із дією, чи приймає тільки частину її, або показує стосунок поміж предметами, замінюючи прикметника.

Значення відмінків найрізніше, головне таке:

1. Родовий часткови́й показує, що дія переходить тільки на частину предмета: *Взяти хліба.* Родовий особи чи речі ставиться в нас по багатьох дієсловах, напр.: *Ждав біди, питала зозулі.* Родовий наближення без прийменника *до* по дієсловах, що починаються на *до-*: *Доскочив щастя.* Родовий відділення по дієсловах, що визначають відділення: *Берега пустився, Багатий і кожуха цурається.* Родовий часу на питання коли: *Я прийду цього вечора.* Родовий я́кісний на питання *який*, напр.: *Не нашого пера пташка.*

2. Давальний учасництва, — коли відбувається щось на користь чи шкоду якій особі: *Бідному чоловікові вмерла дитина.* Давальний приналежности на питання *чий*: *Паляни́ця — хлібові сестриця.*

3. Знахідний ча́су на питання *як довго? скільки часу?* напр.: *Будеш цілий вік тужити.* Знахідний цілі з прийменником *по* по дієсловах руху: *Ходили по гриби.*

4. Орудний знаряддя на питання *чим · ким*, напр.: *Діти грались собі крашанками.* Орудний ча́су визначав частоту дії на питання *коли* або неокреслений протяг часу взагалі: *Зроблю це літом.* Орудний місця (без прийменника *по*): *Пішла луна гаєм.* Орудний уподібнення (замість *як* із назовним): *Горами хвилю підійма.* Орудний спільноти на питання *з ким?* напр.: *Підемо з тобою.*

5. Місцевий часу: *Прийду о п'ятій годині.* Місця на питання *де*: *Живу в місті.*

Завдання 144. Родовий часткови́й звичайно буває при ймéнниках матеріяльних. Розрізняйте відмінки: родовий: *Принеси хліба* (частину) від знахідного: *Принеси хліб* (увесь). Поясніть це на оцім прикладі з „Кобзаря“: *Принесла води погожої в криниці, і молоко, і сир козлиці їм на вечерю подала.*

Завдання 145. Багато дієслів вимагають по собі родового о с о б и чи р е ч і (без прийменника чи з прийменником), напр.: пильнувати, слухати, стерегти, уживати, жаліти, ждати, шукати, бажати, співати, вчити, навчати й т. ін. Напишіть три речення з такими дієсловами.

Завдання 146. Багато дієслів із приставкою *до-* вимагають по собі предмета речі чи особи в родовім відмінку н а б л и ж е н н я, без прийменника *до*, напр.: *Дослужив року, Добився слави.* Скажіть речення, де б родовий залежав від таких дієслів: доходити, добігти, докінчити, дослужити, доробитися.

Завдання 147. Запам'ятайте, що треба говорити: приглядатися *до* кого-чого, а не кому-чому (полонізм). Спишіть оці речення:

Придивляйся до всього, а роби за розумом. Довго приглядався до сільського життя.

Завдання 148. Скажіть речення, щоб у них був родовий в і д д і л е н н я без прийменника по дієсловах: відбігати, відмовлятися, цуратися, стерегтися, збутися, ухилитися.

Завдання 149. По дієсловах руху ставимо дійменника (колись тут був т. зв. супін), а при ньому, як і вдавнину, родовий, а не знахідний. Спишіть оці приклади:

Іде до сусіди невістки судити. Пішли в поле зеленого жита жати. Вийшла мати ворiт відчиняти. Пішов сіна косити.

Завдання 150. Речення з часткою *не* звуться п е р е ч н и м и, а йменникове пояснення в них ставимо в родовому: Козак панщини робити не буде. Спишіть оці перечні речення з „Кобзаря“; запам'ятайте, що в них маємо родовий (а не знахідний):

Люди серця не спитають. Тії слави козацької повік не забудеш. Не витерпів святої кари. Пари не знайшов.

Чому тут родовий, а не знахідний?

Завдання 151. Коли при п е р е ч н і м дієслові маємо ще й залежного від нього дійменника, то йменникове пояснення звичайно ставимо в родовім (рідко в знахіднім). Спишіть оці речення:

Не хотів я, мати, сиріточки брати. Не хоче чоловік правди говорити. Я не хочу жита жати.

Завдання 152. На питання *коли?* вживайте конечно родового ч а с у, а не знахідного. Скажіть п'ять речень за зразком оцих:

Вітри віють звідусіль пори осінньої. Я довго не спав цієї ночі. Шевченко народився року 1813-го.

Скажіть ці самі речення в формі знахідного часу з прийменником *в*.

Оминайте знахідного часу (русизм), вживайте частіш родового часу! Пишіть і говоріть: Цього вечора (а не: в цей вечір) я все зроблю

Завдання 153. Певну минулу добу визначаємо прийменником *за* з родовим (не вживайте тут *при* або *підчас*!). Спишіть оцей приклад із „Кобзаря“:

Не *за* гетьма́нів і царів це беззаконiє творилось: либо́нь *за* Де́цiя царя, чи *за* Неро́на сподаря́.

Кажіть: *За* Неро́на, а не: підчас Нерона, чи: при Нероні.

Завдання 154. Родового я к і с н о г о вживаємо на питання *який*. Придумайте п'ять прикладів цього родового за такими зразками:

Молодиця кругленького лиця. Стояла сосна високого росту. Пий до братової, бо я голови слабої. Дівчина доброго роду.

Завдання 155. По дієсловах н а с м і ш к и: сміятися, глумитися, насміхатися, глузувати, кепкувати і т. ін. ставимо родового з прийменником *з*, а не *над* (русизм), напр.: Люди сміються з нього (а не: над ним, архаїчне: сміявся йому). Придумайте речення з цими дієсловами.

Завдання 156. Давального відмінка ставимо по дієсловах: дякувати кому за що, завидувати й заздрити кому на що. Придумайте речення на ці дієслова.

Не кажіть: Дякую вас (русизм), але: Дякую вам. Кажіть: Завидую чи заздрю на вроду (а не: за вроду, чи вроди).

Завдання 157. Коли щось відбувається на шкоду чи на користь якій особі, то назву її ставимо в давальнім відмінку у ч а с н и ц т в а без прийменника. Спишіть оці приклади:

Захорувала циганові дитина. Пропав мені віл. Брама навік зачинилась козакові. Очі йому незрячі. Нема свободі воротття.

Завдання 158. Українська мова кохається в д а в а л ь н і м п р и н а л е ж н о с т и (на питання *чий*) й уживає його (замість родового) дуже часто. Спишіть оці приклади:

Сів коник на спину собаці. Тиверіядо, широкий ца́рю озерам. Яворові корінь мив. Кінець книжці. Покладім цій справі ми кінець. Свідком був і я такій пригоді.

Уживайте частіш давального приналежности!

Завдання 159. В нашій літературній мові, слідом за мовою живою, дуже часто вживається знахідного відмінка в формі родового: *Купив вола* (а не: віз). Але треба пам'ятати, що цю форму можуть мати йменники тільки чоловічого роду (ніколи середнього й жіночого!), та й то не всі, а тільки ті, що існують як окремі самостійні речі, а в родовім мають закінчення *-а* (а не *-у*). Перепишіть собі оці приклади з народніх приказок:

Прикуси язика. Треба йому носа втерти. Вкрутили собаці хвоста. Прибери пня, дай йому ім'я, то й він буде гарний. Не виймай ножа проти брата. Пустив тумана в очі.

Завдання 160. Коли за йменникове пояснення править знахідний відмінок живої істоти, то частіш уживаємо його в стародавній формі, що однакова з назовним (рідше з родовим). Перепишіть оці приклади з Шевченкового „Кобзаря“:

Свої ягнята і телята пас чабан. Буду чужі воли пасти. Пасли коні. Старий воли випрягає. Господь любить свої люди. Послав Ти ангели свої.

Завдання 161. Знахідний часу відповідає на питання *як довго? скільки часу?* Не плутайте його з родовим часу (на питання *коли?*). Спишіть оці приклади:

Минулої середи всю ніч свічка палала. Ой ходив чумак сім літ по Дону. Будеш мене, мати, ввесь вік поминати. Цілий вечір читав.

Завдання 162. Не вживайте знахідного часу замість родового. Кажемо: Це трапилось минулої суботи (а не: в минулу суботу). Придумайте п'ять прикладів на родовий часу.

Завдання 163. По дієсловах руху ціль його зазначаємо знахідним відмінком з прийменником *по* (рідко *за*, ніколи *на*). Перепишіть оці приклади з Шевченкового „Кобзаря“:

Чомусь дівчина до броду по воду не ходить. Потяг по дрова в зелену діброву. У перетину ходила по горіхи, по опеньки, по дрова. Ой пішла я у яр за водою.

Котрого прийменника — *по* чи *за* — вживають у вас? Не вживайте тут *на*, як то часом чуємо в місцевих говірках (піду на гриби).

Завдання 164. По дієсловах клопотання: молитися, благати, просити, думати, пам'ятати і т. п., а також по словах: молитва, прохання і т. ін., вживаємо прикметника *за* з відмінком знахідним (а не орудним). Перечитайте оці приклади з „Кобзаря“:

І *за* Україну молитись святий чернець пошкандибав. Благаю *за* тебе Господа. Б'ються *за* Ганнусю. Не *за* себе, не *за* батька молилась в неволі, а *за* його. *За* мою грішну душу Псалтир прочитали.

Завдання 165. Напишіть п'ять прикладів на орудний часу: Це було літом...

Завдання 166. Для зазначення малоокресленого місця руху ставимо орудного відмінка місця без прийменника *по*. Перепишіть оці речення й підкресліть орудного місця:

Пішла луна гаєм. Пливли Дніпром. Свище полем завірюха. Ой піду я не берегом, — лугом. Чи городом, чи то селом мете собі як помелом. Луна гаєм гула.

Не говоріть: Пливе по Дніпру (русизм), а тільки: Пливе Дніпром.

Завдання 167. По словах суму: журитися, сумувати, тужити, бідкатися, жаль, жура, сум, туга й т. ін. в літературній мові вживаємо прийменника *за* з орудним. Перечитайте ці приклади:

Так *за* ним бідкує. Брат ваш дуже *за* вами журиться. Вони *за* тобою щодня плачуть. Туга *за* людьми.

Не вживайте в цих випадках *о, про*.

Завдання 168. Запам'ятайте, що по дієсловах: повінчатися, одружитися, побратися, оженитися й т. ін. ужинаємо прийменника *з* з відмінком орудним. Спишіть оці приклади:

Одружилась би я *з* чорнобривим сиротою. Оженився *з* нашою землячкою. Повінчався *з* сиротою.

Не вживайте тут російського *на*: Оженився *на* вдові, треба: Оженився *зо* вдовою.

Завдання 169. Прийменник *по* вживається з місцевим, а не давальним відмінком: по полях, по лісах, по горах, по містах, по селах (а не арх.: по полям, по селам).

Напишіть 10 прикладів на *по* з іменником у множині.

Завдання 170. Прийменник *по* з місцевим відмінком часто визначає час, що по його упливі розпочинається дія: *По святах поїдемо*. Спишіть оці приклади:

До Дмітра дівка хитра, а *по* Дмітрі хоч комин витри. Що ж діялось *по* Шведчині? *По* вітрі тиша знов.

Завдання 171. Сучасна літературна мова години доби звичайно зазначує прийменником *о* (рідше *об*) з відмінком місцевим. Перепишіть оці приклади:

Вернуся *о* першій годині вдень. *О* п'ятій пішов на збори. *О* дев'ятій з половиною вертаюсь.

Завдання 172. Напишіть оповіданнячко: *Хто рано встає, тому Бог подає.*

Рідномовні замітки.

Закарпаття: „Slovanský Přehled“ ч. 9 за 1935 р. ст. 395 підкреслює, що „Наша Культура“ вживає назви „Закарпаття“, а не „Підкарпатська Русь“. Відповідаємо шановному журналові, що „Рідна Мова“ й „Наша Культура“ завжди вживають географічної назви „Закарпаття“ без жодного політичного натяку. Назви „Підкарпаття“ не вживаємо, щоб не плутати наших читачів, що віддавна звикли звати так тільки східне Підкарпаття. Уся свідома українська інтелігенція давно вже не вживає слова „Русь“, а тільки „Україна“, а тому ані наша преса, ані наша інтелігенція не вживає й ідеологічно не може вживати штучного й анахронічного терміну „Підкарпатська Русь“ — зна-

емо тільки „Закарпатську Україну" чи просто „Закарпаття". Хто ужинав би назви „Підкарпатська Русь" (назва чисто політична, що витворили її москвофіли), ради послідовности й логіки мусів би ужинати й назов: „Наддніпрянська Русь", „Галицька Русь" й т. ін., а це в нас давно вже поховане навіть серед малосвідомих українців. Слова „Русь" і „Україна" офіційно існують у своїх метрополіях, віддавна мають певне усталене значення, з яким український народ за останні 20 літ міцно зрісся, а тому вираз „Підкарпатська Русь" тепер для нас і баламутний, і не логічний. Взагалі треба сказати, що нема міцних підстав для життя штучній назві „Підкарпатська Русь". На закінчення ще раз підкреслюємо, що пишемо це, не маючи жодної політичної цілі, а виключно з погляду наукового, — тільки для висвітлення правди.

Іван Огієнко.

А все ті жінки! „Високо Достойнуй пани добродію повідомляю вас, щоби більше не висилати чисел рідної мови, тому що я Оженився і жінка, неспозволяї мені вудавати грошей на непотрібні річи". 8. XI. 1935. Михал Килинский, Podliski Wielki, p. Jaryczów Nowy.

Передруки з „Рідної Мови". Черновецький „Час" передрукував із 9-го ч. „Р. М." статтю проф. І. Огієнка: „Без спільної літературної мови нема нації!" Ту саму статтю передрукував „Український Робітник", що виходить у Торонто в Канаді, в ч. 40 і далі.

Від Редакції й Адміністрації.

З Новим Роком! Редакція „Рідної Мови" сердечно вітає всіх своїх Читачів та Прихильників з Новим Роком, і всім бажає якнайскорішого здійснення головного рідномовного гасла: „Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис"!

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови": о. О. Чубук-Подільський 8, Ф. Душек 4·95, М. Кащук 2, інж. О. Нестеренко 2, інж. П. Крицький 1, учитель М. Дацюк „знагоди 30-ліття праці проф. І. Огієнка" 1 зл., 10 осіб по 50 гр. 5 зл. А разом 23·95 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на „Фонд Рідної Мови" широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подамо в дальшому числі.

„Рідна Мова" в 1936-м році подаватиме — на прохання Читачів — багато практичного матеріялу з багатьма прикладами для вивчення літературної мови. Для цього друкуватимуться такі нові праці проф. І. Огієнка: 1) Початкова Граматика української літературної мови, частина друга; 2) Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині; 3) Навчаймося літературної мови від Шевченка; 4) Стилістично-синтаксичні нариси; 5) Життя слів. Друкуватиметься й друга частина Складні української мови, а саме: „Основні члени речення". З 2(38) числа друкуємо „Курс рідномовних обов'язків". Усі ці статті будуть приступні для найширших верств громадянства, й дадуть змогу всім навчатися своєї літературної мови.

Нові видання „Бібліотеки Рідної Мови". Вийшли дві нові книжки проф. Івана Огієнка, видання „Бібліотеки Рідної Мови": ч. 5: Складня української мови, частина І: Вступ до вивчення складні, 196 ст., ціна 1·50 зл. або 30 центів, і ч. 6: Сучасна українська літературна мова, нариси з складні, 68 ст., ціна 50 гр. або 10 ц. Ці нові видання розіслані всім передплатникам „Рідної Мови". **Сердечно просимо негайно прислати Видавництву 2 зл. за висланні книжки, щоб мати можність приступити до дальших видань.**

Приєднуйте нам нових передплатників! Сердечно просимо всіх наших Прихильників приєднувати нам нових передплатників, щоб недопустити „Рідної Мови" до зменшення.

Адміністрація „Рідної Мови" висилає замовлення тільки один раз тижнево, — щосуботи.

Поновлюйте передплату на 1936-ий рік, присилаючи відразу цілорічну передплату.

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Усім боржникам ми вислали пригадку про борг.

Нові книжки, що їх можна набути від Адміністрації „Рідної Мови": 1) Парастас, або Велика Панахида, переклав на укр. мову І. Огієнко, 60 ст., з наголосами, 1 зл. 2) Похорон світських осіб, переклав на укр. мову І. Огієнко, з наголосами, 80 ст., 1 зл. 3) Проф. д-р К. Студинський: Павло Шафарик і українці, 30 гр. 4) М-р В. Барагура: Суть і завдання літературної критики, 50 гр.

ЗМІСТ 1-го (37) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко:* Інтонація в реченні. *В. Безушко:* Як писати англійські слова по-українському. *І. Огієнко:* Полонізми в сучасній українській літературній мові. *І. Коровицький:* Множина шани в українській мові. *І. Огієнко:* Сучасна українська літературна мова, XXIV: прислівники. *Є. Грицак:* Буденні мовні прогріхи. *Фр Коковський:* Стара колядка. *Л. Гузар:* „Die Produktion Ukrainas" чи „Die Produktion der Ukraina". *Я. Гординський:* Про мову українських колядок. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Рідномовні замітки. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., квертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 30 КОР. ЧЕСЬК., 260 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 60 ГР.

РІК IV. ЛЮТИЙ 1936 РОКУ ЧИСЛО 2 (38).

Наука про рідномовні обов'язки.

Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства.

ПЕРЕДМОВА.

Рідна мова — це найважніша основа, що на ній зростає духово й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу ролю: рідна мова — то сила культури, а культура — сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духове життя — приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше й найглибше особисте щастя, а державі — найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародньої свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації — нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення.

Кожний народ ділиться на багато племен, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою всенаціональною, — для цього кожний народ утворює собі особливу соборну літературну мову, спільну й обов'язкову для всіх його племен. Літературна мова — це найцінніше й найважніше оруддя духової культури та найміцніший цемент одности нації, а тому всі народи оточують її найпильнішою опікою. У народів державних літературну мову береже й творить не тільки закон, але й ціле живе життя: церква, преса, школа, уряди, театр, кіна, радіо і т. ін.; навпаки, у народу недержавного літературна мова зростає дуже нерівно й дуже поволі, — головно в залежності від національної свідомости й карности його інтелігенції, його церкви, преси.

Племена, об'єднані загальною всенародньою свідомістю та однією літературною мовою, складають націю. Нація — це найсильніша всенародня природна організація, що найповніше приносить народові користі політичні й духовні. Свідома нація — звичайно народ державний, і тільки як виняток — недержавний. Найголовніший і найміцніший цемент, що об'днує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю — то соборна літературна мова. Ось через що народ, що не має соборної літературної мови, звичайно не є закінчена свідома нація й щастя бути державним не знає; такий народ і політично не сильний, чому легко попадає в залежність сильнішого сусіда.

Рідна й літературна мова — органи надзвичайно ніжні й чутливі, — навіть

найме́нші недостачі й потря́сення життя приватного чи всенаро́днього помітно відбиваються й на них. Через це кожний народ виробляє собі певну реальну прак-гику, щоб найвірні́ш забезпе́чити своїй рідній і літературній мові найкра́щий і найле́гший ро́звиток, щоб не принести їм найме́ншої шкоди й найкоро́тшої затри́мки в їхнім розво́ю.

Збір державних і приватних практик найкращого розво́ю рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духо́вого по́ступу народу та його кутьтури, зветься рідномовною політикою або наукою про рідномовні обов'я́зки. Через те, що рідна мова — найголовніший ґрунт, на якім духово зростає й цвіте нація, рідномовна політика — це найважніша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажа́є бути свідо́мим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією. Знання рідномовних обов'я́зків сильно підносить національну свідо́мість, а вона — найкращий ґрунт для знання́ й ро́звитку соборної літературної мови. Ось через що кори́сно, щоб наука про рідномовні обов'язки стала наукою всенаро́дньою.

Рідномовна політика — стара́, як сам світ, бо повстала вона ще відто́ді, коли люди вперше зачали́ творити організовані громади. Але́ наука про рідномовну політику чи про рідномовні обов'я́зки — наука наймолодша, створена головно за останній час. Через те, що в цій науці я не мав попередників, читачі вибачать мені і неповноту цього́ курсу, і його недостачі, бо тут кожний крок довелося прокладати самостійно й самоту́жки.

Курс мій не прив'язаний конче до якоїсь окремої мови, чи до якогось окремого наро́ду, — він може придатися кожному наро́дові, особли́во ж недержавному, що прагне стати державним.

Автор.

Радість коло Варшави.
11-13. VII. 1935.

I. Рідна мова й народ.

1. Рідна мова — то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо.

2. Рідна мова — то найголовніший наріжний камінь існува́ння народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу.

3. Ступінь ви́робленості рідної мови — то ступінь зрілости народу й ступінь глибини́ його духо́вої культури. Сила нації — в силі її культури, тому́ треба конче дбати про ро́звиток рідної мови.

4. Культура рідної мови зростає разо́м із національною свідо́містю народу. Працюймо ж для розвитку цієї свідо́мости нашого народу!

5. Народ, що не розуміє сили й зна́чення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідо́мою нацією й не стоїть на дорозі до державности.

II. Держава й рідна мова.

1. Найголовніший обов'язок кожної держа́ви — всіма́ можливими силами дбати про якнайкращий ро́звиток спільної для всіх племе́н її народу літературної мови, як наймі́цнішої основи для його духо́вого об'єдна́ння.

2. Свої рідномовні обов'язки супроти своєї літературної мови держа́ва виконує через церкву, школу, пресу, письменників, уря́ди, судівни́цтво, інтелігенцію, театр, кіна, радіо й т. ін., що обов'язані вживати доброї соборної літературної мови.

3. Держа́ва обов'я́зана пильно й безперестанно дбати про мову своєї еміграції, змушуючи її вживати тільки соборної літературної мови й вимови та соборного правопису й не допускаючи її до мовного винародо́влення.

4. Держа́ва, що не об'єднує всіх племе́н свого народу спільною соборною літературною мовою, за́вжди наражена й на політичне роз'єдна́ння цих племен.

5. Кожна держава, що дбає про своє майбу́тнє, мусить давати своїм меншинам повну змогу нормально розвивати свої літературні мови.

6. Мовне винародо́влення за́вжди й конче провадить до морального каліцтва, а воно — найродючіший ґрунт для різних зло́чинів. Через це для власного добра́ держава мусить недопроваджувати своїх меншин до мовного винародо́влення.

7. Тільки держава, що мало дбав про своє будýче, не дає літературним мовам своїх меншин повної змоги нормального рóзвитку.

8. Жодні урядові перешкоди не в силі спинити рóзвитку літературної мови меншини-нації, — вони можуть тільки часово задержати цей рóзвиток.

9. Держава, що не дає своїм меншинам змоги нормально розвивати свої літературні мови, робить із них своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть політичній силі її.

III. Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина.

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того — як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття спóвнення найбільшого обов'язку супроти свого народу.

3. Хто в родині своїй розмовляє не рідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародóвлення, — найбільшого непрощéнного гріху супроти свого народу.

4. Бережи своє особове ім'я́ й родове́ прізвище в повній національній формі, й нікóли не зміняй їх на чужі. Найме́нша тут зміна, — то вже крок до винародóвлення.

5. Кожний, хто вважає себе свідóмим членом свогó народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.

6. Кожний свідóмий член народу мусить зáвжди допомагати всíма́ доступними йому способáми розвитку культури своєї літературної мови.

7. Кожний свідóмий член народу мусить добре розуміти й ши́рити головне́ рідномовне га́сло: „Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис".

8. Кожний свідóмий член нації мусить добре знати й зáвжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

9. Де б ти не жив — чи в своїм рідним краю́, чи на чужині, — скрізь і зáвжди мусиш уживати тільки одніє́ї соборної літературної мови й вимови, тільки однóго спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідóмий син своєї об'єднаної нації.

10. Кожний свідóмий громадя́нин, живучи́ серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.

11. Кожний громадя́нин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі — то мова рідна.

12. Кожний свідóмий громадя́нин мусить щедро підтримувати свої національні періóдичні й неперіóдичні вида́ння, даючи́ їм тим змогу нормальні́ш розвиватися. Добрий стан національних вида́нь — то могуча сила народу й запе́внення розвóю рідної мови, а висота їх накладу — то ступінь національної свідóмости народу.

13. В справах рідномовної політики свого народу мусить бути серед цілого громадя́нства за всяких обставин тільки однодушний міцний фронт.

14. Рідномовна політика — то найцінніша й найважливіша частина національної політики взагалі; недотрима́ння її нормальних практик сильно шкодить культурі народу й його політичному станові.

15. Кожний свідóмий громадя́нин мусить матеріяльно й духово підтримувати свої рідномовні журнали, як головні двигуни наукового ви́вчення й збільшення культури своєї рідної мови.

16. Кожний свідóмий громадя́нин мусить дбати, щоб навіть у найменших оселях закладалися „Гуртки плека́ння рідної мови" (повний Стату́т таких Гуртків подано в „Рідній Мові" 1934 р. ч. 11. ст. 465-474).

IV. Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина.

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине наро́д.

2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ра́нить свій наро́д.

3. Літературна мова — то головний двигун розвитку духóвої культури наро́ду, то найміцніша основа її.

4. Уживáння в літературі тільки говіркових мов сильно шкóдить культурному об'єднáнню нації.

5. Нарóд, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідóмою нацією.

6. Для однóго нарóду мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правóпис.

7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідóмого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан літературної мови — то ступінь культурного розвóю нарóду.

9. Як про духóву зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого нарóду судять найпéрше з культури його літературної мови.

10. Кожний свідóмий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

V. Для одного народу — одна літературна мова.

1. Мова, що нею говорить прóстий неписьменний нарóд, зветься говіркóвою або місцевою.

2. Кожний культурний нарóд пильнує створити собі одну мову, спільну для всіх своїх племéн, щоб нею всі могли найлéгче порозумівáтися. Ця спільна, чи соборна мова зветься мовою літературною.

3. Всенаціональна мова, що нею урядують, пишуть книжкú, навчають по школах і говорить більшість інтелігенції, зветься мовою літературною.

4. Державний нарóд навчається своєї літературної мови на кожному кроці повсякденного життя, бо чує її в церкві, в школі, по урядах, на зборах, в суді, театрі, в кінах, через радіо й т. ін. Недержавний нарóд має дуже мало нагóди навчатися своєї літературної мови, а тому́ використовуйте для цьóго кожну нагóду.

5. Книжкú й періодичні видáння треба писати тільки соборною літературною мовою, щоб вони ставали всенарóднім добром нації.

6 Книжка, написана місцевою чи говірковою мовою, стає добром тільки місцéвим, а не всенарóднім.

7. Племéна, об'éднані загáльною всенарóдньою свідóмістю та однією соборною літературною мовою, складають націю.

8. Без соборної літературної мови жодний, навіть дуже числéнний нарóд, не може стати свідóмою нацією.

9. Держáвним нарóдом не може стати нарóд не свідóма нація, що не має соборної літературної мови, спільної для всіх його племéн.

10. Найвища й найміцніша духóва організація óдности нарóду — то соборна літературна мова.

11. Соборна літературна мова дає своéму нарóдові величезні кóристі політичні й духóві, а сáме:

а. Соборна літературна мова надає своéму нарóдові глибокого почуття всенаціональної одности, де б він не жив і до якої держáви він не належав би.

б. Почуття ж одности народу надає йому живýщої духóвої сили й політичної могучости, бо в такого народу-нації всі боронять однóго й один боронить усіх.

в. Ніякий уряд не відважиться забирати чи зменшувати волю народові-нації, зцементованому соборною літературною мовою.

г. Нація, духóво об'єднана соборною глúбоко розвиненою літературною мовою, конче стане державною.

г. Сила нації — в силі її культури. Соборна літературна мова — найміцніший ґрунт для зросту здорової духóвої культури, а тому́ кожний громадянин, що хоче щастя своéму нарóдові, мусить повсякчасно працювати й для збільшення культури своєї літературної мови.

д. Усе, що написане соборною літературною мовою, стає всенаціональним добром і збільшує всенаціональну культуру.

е. Кожний громадянин мусить виховуватись тільки на всенаціональних культурних надбáннях, бо вони дадуть йому найбільше духóвих цінностей.

в. Соборна літературна мова, збільшуючи всенарóдні культурні надбáння нації, стає могучим оруддям для вихováння правдивих національних талантів і геніїв.

ж. Соборна літературна мова, защіплюючи народові шляхетне почуття́ одности, сильно допомагав йому творити національно міцну інтелігенцію й національно міцні хара́ктери.

з. Соборна літературна мова прино́сить величезні ко́ристі видавництвам, бо не треба витрачати багато дорогого ча́су на випра́влення рукописів, як то бува́в, коли письменники пишуть говірковими мовами.

12. Наро́д, що послуговується в своїх писа́ннях тільки місцевими говірковими мовами, а соборної літературної мови не створив, тратить на тому надзвичайно багато політично й духово. А са́ме:

а. Наро́д, що спільною літературною мовою не об'єдна́в своїх племе́н у свідо́му націю, звичайно ма́є почуття́ прини́зливої самітности, безси́лля й безра́дности.

б. Почуття́ самітности, безсилля й безрадности витворює з народа раба, що покірно служить кожному сильнішому.

в. Наро́д, що не ма́є соборної літературної мови, не ма́є й всенаро́дніх завда́нь: свідо́мою нацією він не стане й державним не бу́де.

г. Тво́рення тільки місцевих культур, без огляду на культуру всенаціональну, веде до розбиття́ одности народу.

ґ. Усе, що написане місцевою мовою, без огляду на всенаціональні завда́ння, поглиблює розбиття́ одности народу.

д. Письменник, що знає тільки місцеву мову, а своєї соборної літературної мови не навчився, шкодить всенаціональним завда́нням, бо веде до розбиття одности народу.

е. Вихований тільки на місцевих інтересах і місцевих традиціях, без огляду на традиції всенаціональні, нико́ли не стане великим і для всенаціонального добра нічого помітного не зробить.

є. Тала́нти й ге́нії звичайно не виховуються в народа, що не став свідомою нацією, цебто що не знає соборної літературної мови, найродючішого ґрунту для великих творців. А коли часо́м і виховуються, то звичайно пропадають для нього, йдучи́ на службу чужим.

ж. У народа, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття́ всенаціональної одности й карности, пану́є політична й культурна ана́рхія, що приносить йому безсилля, ліпшезнайство, продажність, хрунівство, винародо́влення, зраду.

з. Наро́д, що не створив собі соборної літературної мови, цебто не ма́є почуття́ всенаціональної одности, звичайно не визнає своїх авторитетів, і тим позбавляється доброго проводу й ни́діє в анархії. Але чужих „авторитетів" такий народ визнав по-рабському й некритично, й по-рабському клониться їм.

13. Ніхто не знатиме своєї літературної мови добре, відповідно не вчившись її. А знання́ місцевої мови — то не знання́ мови літературної.

14. Особа, що не навчилася своєї соборної літературної мови, не може зватися вповні інтелігентною, бо бракує їй найважливішої й найбільшої частини духо́вої культури.

15. Перша ознака правдивої інтелігентности люди́ни — добре знання́ своєї літературної мови.

16. Сила духо́вої інтелігентности люди́ни — в силі знання́ своєї літературної мови.

17. Хто не навчився своєї соборної літературної мови зо школи, той мусить конче навчитися її поза школою, якщо бажа́є бути свідо́мим і кори́сним членом своєї нації.

18. Нико́му не вільно виправдувати незнання́ своєї літературної мови нефаховістю або нена́вченням її в школі.

19. Хто не знає своєї соборної літературної мови, той не може вважатися за свідо́мого й кори́сного члена своєї нації.

20. Скільки книжних мов, стільки й народів. Не робімо з свого єдиного народу кількох народців!

21. Для одно́го наро́ду мусить бути тільки одна літературна мова, що найсильніше зцементову́є окремі його племе́на в одну свідо́му міцну націю.

22. Літературна мова в кожного наро́ду повста́є одна́ково: за основу її ста́є одна історично найсильніша говірка, добира́ючи собі потрібне й цінне з інших говіро́к.

23. За основу української літературної мови стала київська говірка, почасти

полтавська, взявши трохи з говірок і інших. За основу літературної російської мови стала головно говірка московська, а сучасної польської — говірки головно великопольські.

24. Літературна мова може бути для деяких своїх племен не зовсім зрозуміла, — це загальна доля кожної літературної мови, що до деякої міри завжди є витвір штучний.

25. Своє найміцніше коріння літературна мова завжди бере з мови живої народньої, але вона завжди й далека від неї.

26. З бігом часу кожна літературна мова стає до певної міри штучною й ніби мертвою, далекою від своєї живої народньої мови, а тому її треба відсвіжувати цією останньою. (Далі буде).

Іван Огієнко.

Назва »Русь« в історичному розвитку до XIII-го в.

I. Етимологія назви „Русь, русин, руський...“ і похідних основи „рус-, ῥως-“ досі не означена. Групою найстарших і етимологічно найближчих відповідників є назва ріки Волги в Птоломея й Аміяна Марцеліна: Rha, Ra, та в Агатемера: Ῥῶς. Історія церковна сирійця Захарії Ретора під 555 р. згадує про народ ἥρως, що живе біля аммазартів і потомків роду начальника, вигодуваного песячим молоком. Арабські історіо-географи повторяють за Захарією опис вигляду цього народу ἥρως = el rus, немов то він має такі довгі ноги, що коні не можуть їх носити, бо ноги їздця сягають до землі. Цей опис згоджувався б трохи з виглядом їздців-воїнів раннього середньовіччя, званих по-старошведськи: ryds, -ar, новошв. ryssar. З огляду на рівнобіжність основ „гу- ru- го-“ до цієї назви етимологічно найближча група фінських висловів для означення шведів: roots, ·lane, rootsi mees (шведи мущини), ruotsin kielta (шведська мова)[1].

Етимологічні словники російської мови Горяєва 1896 р. і Преображенського 1916 р. та стаття проф. Кнауера 1913 (IGF 31) повторяють намічену Потебнею схему, що зв'язує основу „рус-“ з снкр. aṛš, зенд. aṛšan, вірм. aṛn, грец. ἄρσην (мужчина, самець). Етимологічно належить сюди й група: ἄρσειν гноїти (рана), ars — текти, та однозначні: ros, rorare, Rha, Rhos = Волга, снкр. rī - na пливучий, ґал. rēnos, нім. rhein = ріка Рен; гот. runs = спад води (біг ріки, русло), стнім. rāwa — ruowa; англ. sac. rōw; ст. ісл. ró, ісл. ras (rans); норд. róss — устя ріки; грц. ἐρωή = напір, струя, розлив, успокоєння (cf. Noreen: Urgermanische Lautlehre, 1894, ст. 42, 100).

II. Першою точно датованою історичною відомістю про русів племени Rhos є під 839 р. оповідання Бертинських анналів про прихід від короля на ім'я Chacanus (Hakon — Якун?) через Костянтинопіль до короля Франконії Людовика Побожного людей із роду Sueonum (= свеи, шведи). Арабський географ Ахмед ель Катіб розказує в „Книзі земель“ під р. 229 (884) про напад невірних magus, званих el rus на Іхібілю (Sevilla). Житія св. Григорія з Амастриди говорить про напад на Костянтинопіль варварів Ῥῶς — народу дикого, суворого й нелюдяного. Таки в житії св. Стефана з Сурожа є мова про напад десь біля 850 р. чисельної дружини руської під проводом Бравліна з Новгороду. Іван Диякон оповідає під 863 р. про напад грізного народу Ῥῶς з далекої півночі, а патріярх Фотій говорить про той напад, що ці варвари живуть у далекому краю, відділеному від Візантії багатьма землями, племенами, морями й судоходними річками.

Імператор Лев 886-912 говорить про плем'я Ῥῶς, як про північних скитів. Його син Костянтин Порфірогенет (912-959) розуміє під народом Ῥῶς державне плем'я на північ від Чорного моря по Дніпру й до Новгорода.

III. Окрему групу вісток про народ „рус“ становлять дані арабських історіографів X. в. Араби знають народ „ель рус“ на Волзі між булгарами й слов'янами. Ібн Хордабе оповідає про

[1] Ст. слав. і-языкъ = народъ, може бути перекладом слова, яке на заході вживалося вже тоді в значенні „народу кельтів“.

купців — „рус“ із племени Слов'ян, що на лодках плавають „по річці Славонії“ й по Хозарській затоці та по Волзі (Гарк. 49). Табарі оповідає про те, як руські дружини дістаються Волгою й Каспієм до просмиків („Дербент“) Кавказу, що їх боронять володарі Дербенту від хозар і русів (Гарк. 74). „Книга дорогоцінних каменів“ Ібн Даста згадує біля 930 р. про русів, як мешканців нездорового й багнистого острова на озері, звідки вони нападають на слов'ян, щоб полонян продавати хозарам.

Ібн Фадлан описує купців — русів, що прибувають у столицю хозарів на р. Ітіль (на Волзі): рослі як пальми, русяві, узброєні ножами, мечами, сокирами, татуовані, брудні, безсоромні (Гарк. 94). Аль Масуди додає до цього оповідання ще вістку про військову службу русів і слов'ян (сакляб) у хозарського царя в Ітіль. Верхній біг ріки хозар (Волга) лучиться з відногою руського моря Найтас. Є це, очевидно, наближення Волги біля Царицина й Дону біля Колача, де з Волги волоком діставалися на Дін і спускалися на Озівське море. По цьому руському морю ці руси плавають та на побережжі мешкають. Звідси вони торгують із заходом, нападають на південне побережжя Джурджанського моря (Каспійського) аж до нафтової землі Адарбайджану (Гарк. 131-4). Хозарський цар Йосип писав навіть, що руси дійшли б до самого Багдаду, столиці землі Ізмаїла, якщо могуча Хозарія не спиняла б їх на цьому шляху.

Арабські джерела відрізняють русів від слов'ян, коли говорять про народи: юнони, рум, візантіон, рус, дайлєм, булгар, сакляб, анкабурда, іфранджіса (Аль Батрік, Гарк. 179). „Книга кліматів“ Аль Тарсі веде Волгу зо сходу на захід через край верхніх булгар (що сиділи на Камі), а на сході пливе вона через край русів (що сиділи між Окою й Волгою), та потім пливе знову через край булгар і буртас до моря Хозарського (Гарк. 192-3). Ібн Хаукаль біля 976 р. називає всю річку Ітіль — Руською рікою (Гарк. 221, 14), а Ібн ан Надін біля 987 р. подає навіть зразки руських знаків письма, що могли б нагадувати руни (Гарк. 240, Френ 1836). Отож араби до кінця X. в. знають русів на Волзі й Каспію та їх перевагу на Озівському й Чорному морях.

IV. Візантійські джерела IX-X в., а за ними й староруські літописи говорять тільки про русів на Ільменському озері, на Дніпрі й Чорному морі аж до Дунаю. Симеон Логотет виводить назву *οἱ Ῥῶς*, званих також *δρομῖται* (?бігуни, з довгими ногами, ?моряки, ?мешканці коси *Ἀχίλλειος δρόμος*), від багатиря Роса. Костянтин Багрянородний знає русів на правому березі Дніпра та „зовнішню Русь“ з містами Немогард, Мільніска, Телютци, Тсернігога, Вусегарде. Він же подає опис руських лодок та називає пороги Дніпра по-руськи й слов'янськи, та грецьки. Хроніка царювання Романа Лакапена вважає русів-дромітів за франків, а в продовженні хроніки Амартола руси вважаються племенем варангів. Північне походження русів без усякого споріднення з слов'янами засвідчують таки імена послів Олега, Ігоря й Святослава в договорах Руси з Греками 907, 911, 945, 972 рр. Накінець, свідоцтва Кедрена, Атталіота, Скиліци та західніх джерел, що їх подає Васильєвський у своїх працях про варязькі дружини в Костянтинополі X-XI в., усталюють остаточно неслов'янський зміст назви з основою „рус“.

(Далі буде).

Львів. Іларіон Свєнціцкий.

Сучасна українська літературна мова.

XXV.

Дбаймо про багатство свого словника!

Словник — дуже проречиста прикмета культури письменника, чому першорядні з них завжди дбайливо й безперестань пильнують про нього. Багатство й небуденність словника — перша й найвиразніша ознака культури письменника.

Треба добре пам'ятати й не забувати, що словник кожної людини буває по-

двійний: активний і пасивний. Активний або чинний словник — це той запас наших слів, що ми звичайно вживаємо його в своїй буденній і писаній мові; він дуже часто обмежений, невеликий. Пасивний словник — це ті слова й форми, що ми їх добре розуміємо, читаючи твори письменників, але в мові своїй звичайно не вживаємо. У більшості з нас пасивний словник ве́лико перевищує словник активний, цебто — ми мало дбаємо про зрівняння цих словників. Ніби забуваємо, що людина з малим словником — людина з малою культурою.

Зовсім не так робить правдивий письменник. Він завжди й без упину дбає, щоб його активний словник був однаковий із пасивним, щоб між ними не було помітної відміни. Мало того, такий письменник безупинно й повсякчасно, від зараня своєї праці аж до могили, навчається рідної мови, безперестань дбає про багатство своєї мови, пильнуючи довести свого словника до вінців словника цілої народньої мови, що в нас надзвичайно багатий, а на синоніміку рясний.

Буденний словник нашої інтелігентської мови не великий, ми всі його добре знаємо. Багато з наших сучасних письменників, що про мову свою мало дбають, мають звичайно бідненького й блідого словника. Такі випадкові „письменники" видатними ніколи не стануть, їхні твори — через убогість мови — рвійно нас не захоплять, не зачарують новиною й сміливістю.

Правдивий письменник, дбаючи про красу своєї мови, вживає багато небуденних слів, сміливо й обіруч творить гарні новотвори. Ба́йдуже, що ці сміливі новотвори не всі защепляться в нашій літературній мові, — новотвори, надто сміливі й удалі, завжди підносять нашого творчого духа й заохочують до дальшої творчости. Це дуже бажаний і вельми корисний творчий процес у житті кожної мови, а в нас іще такий дитинно кволий.

Сильно помиляються ті письменники, що покладаються тільки на мову народню, як на єдине джерело нашого словникового багатства. З цього погляду не треба перебільшувати значення народньої мови, хоч і який рясний її словник, бо словник великого поета-творця все таки буде рясніший, а ціла мова його — дзвінкіша й гнучкіша. Хочу цим підкреслити, що мовна творчість письменника надзвичайно цінна й потрібна, і нехай письменники не бояться новотворів, як не боїться їх, зрештою, й жива народня мова.

Не забуваймо, що літературна мова ділиться на кілька видів, головніші з них три: мова поточна, наукова й мова поетична (письменницька). Наукова мова звичайно невхильно держиться всіх приписів нормальної літературної мови, словник її — поза термінологією — не багатий. Зовсім не така мова письменницька: міцно дотримуючись морфологічних і складневих норм, вона вільна в своїм словнику, — сторуч черпає з мови народньої найкращі перлини її, пильно оминаючи зайорзаних провінціялізмів, і безперестань творить усе нові та нові слова.

Словник Черкасенків багатий і різноманітний. Довгі роки вчителюювавши, поет мав нагоду збагачувати свого словника з народньої мови. Але Черкасенко оперує головно словником наших старших письменників, — соковитим і виразистим; на новотвори несміливий, хоч має до того даних більше за інших.

Подам трохи прикладів із „Дон Хуана". Ось цікавіші йменники. Бере руку й тулиться до неї видо́чком 113. Коштовний кубок повен ще над вінця 40. Латають во́лок 11. Щоб і нам якась де́щиця там лишилась 72. Поправляє зачіси 100. Ніжний ле́гіт 40. Душа і вмене не злопу́цька 32. Легкодушний марнотра́т 120. Приспав мою обачність 41. В око́лі гуляющих дівчат 71. Дістати опро́щення 48. Різні пристрої до тортур 86. Став перед свіча́дом (= дзеркалом) 30. Приміряє капелюха перед свіча́дом 115. Опускається на скамне́йцю 107. Гонитель на стать жіночу 49. Моя троя́ндо красна 60. З лівого боку узлісся 11. Підходить до краю у́рвища 14. Сидять під хи́жою 11.

Дієслова: Ми нічого не ва́жимо чинити 91. Від братів поли вріж та тікай

47. Дарýйте, отче, нам 85. Посту не дéржить 44. Зупинившись, дослухáється 94. Задирáв голову горі 16. Вбігає, задкýючи 121. Заманýлося йому молитися 82. Чого занúколилось так 114. Затя́вся — йхоч би що 86. Захóдиться сміхом 58. Звóдить очі на Лаýру 81. Ченців звелá на гріх 46. Здіймáє руки горі 85. Зúркнувши з-під лоба 26. Крик зняли́ 44. Не грайсь з огнем, — не зчýєшся, як спалить 25. Мрýжить очі 83. Нáдить глянути на себе 99. Це надолýжите іншим разом 85. Наобісíло 95. Стоїть, наспівуючи 58. Облúш слова страшні 38. Облúш дурниці 110. Озирáється навколо 14. Остобісíло 31. Отетерíвши 36. Очýнявши від переполоху 92. Патя́кав стільки 14. Вибачте, що перейму́ вам красну цю промову 42. Раптом підвóдить голову 122. Всі підвóдяться 48. І в думці я не покладáв цього 43. В далеч далеку з ним ви полúнете 11. Вона уже мене пошúла в дурні 20. Прáвить (= продовжує) своєї 109. Прибрáвши горду поставу 16. Пристáнем на замір твій 79. За нею глибока дума причаїлась 64. Пробáч за докýку 27. Вид його променíє 40. З очей променíло сліпуче сонце 40. Стенувшись 41. 75. Та киньте цмýлить (= пити), як бики 73.

Ще: Ой, пáдоньку, й забула про вечерю 19. Вона примусила, бігмé 21. Прóбі, люди, гину 59.

Мова В. Підмогильного, щодо словника, середня: вона багато вища від мови буденної, але ще не доросла до такого рівня, щоб можна назвати її класично багатою. Щоб схарактеризувати словника мови „Міста" В. Підмогильного, подаю тут із нього трохи прикладів, за азбукою показніших слів.

Єдину раду в цій безвúході 185. Серед безжáльного міста 236. Бéзлад дратував його 153. Це було безневúинне кокетування 187. Блúжчав він до заповідного будинку 55. Його брав сором 14. На Зоську не брав жодних намірів 121. Отака бришкá (чванлива) 121. Буя́ння тепла 142. Радість в серці буя́ла 186. Низка чорних знаків вбирáли його очі 10. Краще не весніти 202. „Ти попсував мене", велá вона 155. Творча винахíдність 54. Попід стінами височíли шафи з книжками 19. Як хитрий злодій, носив з собою асортимéнт відмикáчок 195. Потрібна кімната без меблів, згоден на відчíпне́ (= відступне) 194. Почуття незмірности внóчішнього степу 188. Не зраджуючи внóчішньої візити 75. Дихав врáнішнім паруванням землі 65. Степан геть почервонів 26, Геть вивернувши гаманця 239, Сам він був геть порожній 230. Зазираючи в темний глиб безодні 38. Вирватися з глушúни́ 28. Почав недбало гортáти (= перегортати, листувати) свої зшитки 147. Сторінки книги він невтомно гортáв 68. Давéзний хрещатий яр 30. Купив пів дванадцятки (= пів тузена) стільців 236. Що кохання повстає вмить, він сам був тому дізнавéць 24. Він був у них незмінним дія́льником 187. Непереможне дія́ння долі 88. Невпинне діяння напоїв 217. Підлягаючи діянню законів 125. Під діянням таємничого слова 147. Яка різниця між діянням цих отрут 230. Серед кого діяти йому назначено 157. Потреба діяти 196. Дивно діяла на нього юрба 115. Всі рухи для нього діялись 182. Дух довéршений 115, Довершений діялектик 126, Довéршена рівновага людúни 67. Суть стає дороговкáзом 76. Думка була надто жаскá (= жахлива) 114. Він зичливо прийме його перші літературні жертвоприносини 54. Завсідниця цих місць 133. Пустив під стелю звій диму 174. Зелó (= зелень) дерев швидко темніло 57, Квітки пахли зелóм 221. Степан знітився (= став малим, непомітним) 95. Сивий професор іспитувáв його 40. Нічого їстúвного (= що можна їсти) не знайде 147, Рундук із їстúвним 158. На картці був красýн 69. Який гарний, красýн 243. Різко покликав кричíй (при грі в лото) 146. Кровожéрний звір 234. Почав похожати кругойдýчим фойе 115. Широкий кругойдýчий коридор 188. Перевозили ку-

пальників 9. Виглядаючи курія́ (= хто курить) 12. Обід був останньою ла́нкою (= кільце в ланцузі) його дня 242. Ле́гіт нечутно здув з неї решту покриття 67. Подих небесного ле́роту 163. Так ле́псько промовляв учора 54. Лести́вий шепіт 168. Думка його самолюбству лести́ла 153. Він мав себе птахом 55. Настрій поганий мине́ться 178. Жо́ден м'я́сень не ворухнувся 75. Засмаглі спортсме́ни вправляли м'я́сені 9. Пружність м'я́сенів 15. Підсніжники з навко́лишніх горбів 200. Мовчки наздогна́ла його 59. Чи можна ліпити до нього нали́чку (= ярличок) обива́теля 176. На́ростень у мізкових тканинах 184. Визнав за образливе настирнятись (= набиватись настирливо) із своїми оповіданнями 118. Покликав до себе, настирняючись дати книжки 69. Вона знімала з нього нашарува́ння клопоту 169. Натільна сорочка 15. Під неозо́рим мінливим небом 188. Виступав читати перед неозо́рою авдиторією 168. Добравши товариства, до літератури непричетного 173. Поринаючи очима, як ниря́ць у хвилі 65. Люди́на з ни́цими (= низькими) поривами 223. Тупість села, його заскорузлість та ни́цість 63. Втратив з о́ка мету свого обурення 62. Боявся о́чі підвести 230. Покрутивши перемика́ча, дала світло 133. Вів перемо́вини 66. Криза з перемо́вами 184. Пла́ска золота каблучка 70. Пожиле́ць буде тихий 194. Степан покла́в до нього вдатись 54. Філософ дуже полюбля́в, щоб йому руки цілували 131. В цій передсмертній поро́жняві 151. Порски́й (= жвавий) вогонь 121. Письменники посіли свої належиті місця 49. Третє місце посіда́в мистецтво слова 193. Це була́ перша вечірка пото́чного сезо́ну 49. Село потьмарні́ло в його спогадах 61. Ломберний столик пра́вив (= служив) тепер за їдальний 26. Лінолеум пра́вив за класну дошку 101. Обернути Надійку в куховарку, прибира́льницю 180. Чемно пригости́в господаря 173. Жах прийде́шньої ночі 231. Початок руху примі́ських потягів 94. До письменства причетні 184. Став жіночим приши́йхвостом 130. Прога́лявина його життя 77. Пущена з пружно́го луку стріла 79. Пру́жність м'язенів 15. Його огортав сум і невиразне ре́мство 149. Взявся ретельно усувати всі перешкоди 167. Бути розно́сником ідеалів 160. Хто рушій життя 176. Ряснодумність поета 173. Знайшла своє місце в пущах світобудо́ви 54. Людськість відродиться до ясного світосприйма́ння 27. В блискучому свічаді (= дзеркалі) він бачив усю свою постать 237. Скидаючи оком на її дитячу постать 122. Знаменитий скрипа́ль 63. Він снив (= марив) 201. Йому спа́ла думка 21. Йому на думку спало 148. Він стену́вся (= рванутися, здругнути) 107. Таємниця була в цьому сні серед стихій (а не „живел") 5. Поллється із схо́вища душі 183. Левко повів їх, тлума́чучи дорогу 10. Кожен погляд осявав йому душу, тору́ючи стежки кохання 23. Без тернів не буває трояндн (= рожі) 60. Книжка здається вищою від чита́льника 191. Найбільше чудно́т в коханні 178. Чутні́шав шелест 182. Котилась хвиля юнаків, дівчат 9. Вода приймала кожного юнака́ й кожну ю́нку 9.

Іван Огієнко.

До впливів старої руско-української культури на мадярську.

Руско-українська людність, принаймні від VI ст. по Христі, стало перебувала й за Карпатами, куди мадяри прийшли тільки в кінці IX ст. Вони розташувались у придунайській рівнині, що прибрала назву Угорської. Та рівнина була до приходу їх під слов'янською колонізацією. Прихід і оселення там мадяр розірвали сусідство різних слов'янських колін. З Угорської рівнини мадяри поволі ширили свою державність у всіх напрямках. Допіру від другої чверти XI в.

їх границя насунулася на землі старої (нітрянської) Словаччини — на заході й на землі „руські“ — на північнім сході (під Карпати).

Приблизно три століття по приході мадяри-кочівники переживали перехідову добу до осідлости. Мадяри завойовники кілька століть іще вчилися від підбитих ними значно культурніших слов'ян і то культурніших всіма сторонами. Ось що читаємо про те в мадярського автора Болашша: „Християнство ми перейняли від слов'ян; наша християнська термінологія складається майже з самих слов'янських слів. Більшість понять про державу, назви для вищих і нижчих урядовців; багацько означень про всі три області природи, дуже багацько виразів для сільського господарства, торгівлі, підприємств, забудовань, житла, вбрання, їжі, пиття, нарешті, теж імена інших народів, земель, рік“[1].

На цікаве питання, від кого саме запозичували мадяри, є різні відповіді. Міклошіч виставив теорію, що слов'янські слова в мадярську мову перейняті від паннонських слов'ян, — ця теорія тепер упала. Приходять нові дві теорії будапештських славістів: O. A'sbóth'a та ján'a Melich'a. На думку першого з них, слов'янські слова перейняті від болгар, і власне тих, що перед мадярами жили в Паннонії. Правдоподобніш випадає погляд Меліха, що слов'янські слова увійшли в мову мадяр в довгім історичнім процесі. Частина з них принесена з південної Руси, тобто України, де мадяри якийсь час прожили перед приходом в нинішні місця оселення, частина перейнята пізніш від околишніх слов'ян: болгар, сербів, хорватів, словінців, словаків.

Не досліджене питання впливу старо-української культури на мадярську. Але мадяри перейшли через старо-українську територію, включили закарпатську її частину в свою державу, й факти зовнішньої історії взаємовідносин Київської та Червоної Русі з Угорщиною, зокрема чисельні заступлення руських дружинників при дворі угорських королів, — усе це говорить за те, що вплив мусів бути поважний. Тут перед нами один із кількох подібних проявів. Литовська держава середньовіччя була підо впливом культури Русі-України, користуючись її тодішньою мовою. Так само й Молдавія, — її „господар“ Степан Великий (друга половина XV ст.) скрізь, — і в зносинах із приватними особами, і в грамотах уживав української мови. И щодо Угорщини, для нас — всупереч твердженням Бонкала[1] — є наявним поповнення мадярської мови руcько-українськими словами, розуміється на наш час здебільшого дуже перекрученими.

Ось, напр., кілька мадярських слів і того ж самого змісту українських: baba — баба, bárány — баран, barát — брат, bástya — башта, batyko — батько, beszéd — бесіда, bolha — блоха, borona — борона, condra — кодря, cseled (чи család) — челядь, csére — цівка, csep — цеп (ланцюг), csonak — човник, csuka — щука, deák — дяк, ded — дід, dézsa — діжа, határ — хутор, dinnye — диня, drot — дріт, ebed — обід, garmada — громада, gát — гать, hástya — хаща, haluska — галушка, hirib — гриб, iztarý — старий, jávor — явір, járom — ярмо, kabala — кобила, kacsa — качка, kalács — калач, kalasz — колос, kamara — комора, kapa — копач, káposzta — капуста, karácson — корочун, kása — каша, kasza — коса, kémény — комин, kereszt — хрест, kolbász — ковбаса, kocsma — корчма, kovács (kvács) — коваль, kupec — купець, komo — кум(а), lapát — лопата, lámpa — лампа, len — льон, luka — лука, mák — мак, málna — малина, malom — млин, medve — медвідь, mocsár — мочар, molnár — млинар, olom — олово, pálinka — паленка (= горілка), pásztor — пастир, pálca — палиця, pecsenye — печеня, pogány — — поган, pokol — пекло, polc — полиця, pósztо — пасовисько, prosza —

[1] Josef Balassa: „Die slavischen Elemente im magyarischen“. „Ungarische Revue“, 1885, ст. 271. Про те ж і під тою назвою видав працю Міклошіч, 2-ге вид. 1884.

[1] Він твердить, ніби в мадярській мові нема „русинських“ слів, але в мові карпатських „русинів“ багато мадярських. З цього робить висновок, ніби русини пізніш від мадяр оселилися на угорськім боці Карпат (A. Bonkalo: „Die ungarländischen Ruthenen“. Ung. Jährbücher, 1921, I B.).

proso, puska — пушка (= рушниця), ráma — рама, robot — робота, szablya — шабля, sajka — чайка (човен), sapka — шапка, sekryn — скриня, só — сіль, szalma — солома, szalonna — солонина, szánka — санки, czap — цап, szekerce — сокира, czerkó — церква, széna — сіно, szomszéd — сусід, tégla — цегла, tészta — тісто, topoly — тополя, udvar — двір, unoka — унук, vacsor-a — вечеря, vásar — базар, veder — відро, véka — віко (= корець), viasz — віск, visnye — вишня і т. д., і т. д. Цього списка можна б дуже збільшити, але для нашої цілі й того досить. Тільки на три дні в тиждень існують мадярські назви, на інші чотири — слов'янські. Само собою розуміється, що в мадярську мову увійшло багато запозичень із словацької, чеської, хорватської й старо-болгарської мови.

Коли мадяри напозичали велику кількість слов'янських слів для понять щоденної потреби, тим більш мусіли вони позичати вирази вищих культурних потреб. В обсязі культурно-правнім вони перейняли від слов'ян вирази: prauda — правда, szabad — свобідний, szabadság — свобода, rab — раб, szolga — слуга, pör — спір, zálog — залог (застава), tömlöc — темниця, vajda — воєвода, pristaldus — пристав (адміністративна посада) і т. д. В обсязі церковному такі слова, як: angyel — ангел, kerezstyén — християнин. Слушно завважує проф. Кадлец, що „тільки народ, культурно слабший і менше розвинений міг переймати від народу, культурно більш дозрілого". Пізніш, від кінця XV в., в мові підлеглих слов'ян з'являються деякі мадярські вирази й поняття.

Прага. Олександер Мицюк.

Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині.

Трьохлітня праця „Рідної Мови" допровадила до того, що широкі наші кола помалу починають розуміти значення для нації головного рідномовного гасла: „Для одного народу — одна літературна мова". Починають потроху розуміти й те, що без одности літературної мови ми не будемо сильною, закінченою нацією. Культура мови в духовій культурі кожного народу займає найперше місце, — цією простою правдою потроху починає переконуватися й наш інтелігентський загал, особливо загал письменницький, і помалу виявляються в нас зовсім добрі знавці й творці нової літературної мови.

Вивчення своєї літературної мови потроху спускається до низів, — і там уже пильнують більше навчатися письменницької мови, бо навіть наші популярні видання потроху переходять на літературну мову. Настав час, — віримо, що незабаром він конче настане, — коли кожна письменна людина змушена буде знати свою літературну мову, бо тільки цією мовою вона читатиме книжки й часописи. Біда тільки в тім, що широкі читацькі кола не мають іще відповідних підручників для вивчення своєї літературної мови, бо звичайні наші граматики популярности серед них не мають.

Йдучи назустріч оцим новим потребам широкого читача, „Рідна Мова" дає цього 1936-го року новий відділ на своїх сторінках: „Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині". Призначаємо цей відділ для найширших читацьких кіл: для учнів усіх шкіл, для бібліотек, гуртків „Рідної Школи" й т. ін. Мета цієї праці: в найпопулярнішій формі дати змогу широким читацьким колам пізнати головніші різниці поміж мовою місцевою та мовою літературною, а тим самим потроху позбуватися цих місцевих мовних ознак.

За основу нашої літературної мови стала мова наддніпрянська, цебто мова найвидатніших наших наддніпрянських письменників: Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, М. Старицького, Б. Грінченка, Л. Українки і т. ін. Головно мова Т. Шевченка править тепер нам за зразок і норму літературної мови. Пізнати цю мову — обов'язок кожного свідомого українця. Кожна мова ділиться на велике число говірок; одна з них, найсильніша, стає за основу літературної мови (у нас наддніпрянська, особливо

київська). Кожна літературна мова — до певної міри штучна й умовна, бо стоїть понад усіма своїми говорами, як найкраще знаряддя духового порозуміння всіх племен народу, а це наказує кожному навчатися своєї літературної мови.

На початку цієї праці подаю тільки словарний матеріял, а в кінці її подам потрібні висновки, а також коротенько розкажу про головні вимоги чистоти нашої літературної мови. Докладний покажчик у кінці праці полегчить користання нею.

Редакція „Рідної Мови" отримала багато прохань, щоб журнал не забував і найширших кіл читацьких мас, — у відповідь на ці прохання й запроваджуємо цей новий відділ.

Хто хоче глибше пізнати свою літературну мову, тому радимо читати „Рідну Мову", а також ті книжки, що вона видала: 1. Український правопис і основи літературної мови. 2. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних, 3. Як писати для широких мас, 4. „Рідне Слово", початкова граматика української літературної мови, 5. Сучасна українська літературна мова, нариси з складні сучасної української літературної мови, 6. Вступ до вивчення складні. Ці книжки навчать вас сучасної нашої літературної мови.

А в літературній мові тільки протиставний сполучник, а не єднальний: багато я працював, *а* (= але) заробив мало. Навпаки, в Галичині вживають *а* дуже часто, як сполучника єднального: брат *а* сестра; не пишіть так, пишіть: брат *і* сестра, чи: брат *та* сестра; п'є та п'є (а не: п'є а п'є).

Багато, а не богато. За живою народньою мовою Наддніпрянщини в літературній мові вживається тільки *ба*гато, багатий, багатіти, багатир і т. ін. В Галичині панує *бо*гато, але літературна мова цієї форми не знає.

Би — б. Треба добре пам'ятати, що в літературній нашій мові *би* ставимо тільки по приголосній попереднього слова, а по голосній ставимо *б*, а не *би*. Напр. у „Кобзарі" читаємо: Дурним *би* назвали, од себе *б* прогнали 43. Шевченко по голосній попереднього слова не вжив *би* ані разу! А між тим у Галичині дуже часто пишуть: прийшла би, взяла би і т. ін., треба тільки: прийшла б, взяла б і т. ін. Не ставте *би* по голосній!

Битком. „Заля битком була набита людьми" — так звичайно пишуть у Галичині; тут *битком* із російського. В літературній мові *битком* ніколи не вживають, пишуть: Зала ущерть (або: по вінця, до країв, до берегів) була набита людьми.

Бій, а не битва. В Галичині часто вживають русизму „битва", напр.: „Геройка стріляла в завзятій битві". Слово „битва" — це русизм-архаїзм, літературна мова знає тільки „бій" військовий, а звичайний — то „бійка". Останній бій. Звести бій. Упав у бою. Вулична бійка.

Блúскавка, блúскати, блискýчий, — ці форми з початковим *б* панують у літературній мові. Напр. у „Кобзарі" читаємо: Блискавка хмару роздирає 92. В Галичині звичайні: лискавка, лискучий, — не вживайте їх.

На Бога! „Пропагуйте, але — на Бога — почепіть на неї власну етикетку" („Вістник" 1935 р., ст. 914). Звичайно, це за польським na Boga, у нас кажуть по давньому: „Бога ради".

Болить мені голова, — так пишуть у літературній мові, цебто „болить" кому що. Напр. Шевченко в „Кобзарі" пише: Що в тебе болить 178, 197. В Галичині звичайно „боліти" вживається як перехідне дієслово, без прийменника: що тебе болить, болить мене голова і т. ін. „Боліти" — це неперехідне дієслово, визначає тільки стан: Болить мені (а не: мене) головонька.

Братік панує в літературній мові. „Кобзар" 391: Для себе, братіки, спишу. В Галичині вживають *братчик*, але його літературна мова вживає з іншим значенням: член братства: Мій братік став братчиком.

Іван Огієнко.

Поновлюйте передплату! — Приєднуйте нових передплатників!

Буденні мовні прогріхи.

3) В книжках, друкованих у Радянщині, що їх перекладають часто чужинці (росіяни, як Іванов, Воронін, або жиди, як напр. Лейтес), трапляється хибна форма наказового способу на російський лад, що виглядає в нашій мові на справжню нісенітницю, як ось: *Не будьмо тільки поспішати* (Ж. Верн: Пригоди капітана Геттераса. ДВУ. Харків, стр. 222). Діло в цьому, що російська мова вже давно втратила форму наказового способу на 1. ос. множини й заступає її формою будучого часу (Огієнко: Чистота... 127), н. пр. будемъ надѣяться = сподіваймось, пойдемъ-те = ходім. Це форми, що наслідують московщину, замість наших „спім", „сміймося", подібно, як цитована з перекладу Верна форма має віддати українське: „Не поспішаймо тільки"[1].

4) Велику мороку роблять у Галичині часточки, додані до форм наказового способу від зворотних дієслів. Де їх ставити, — після дієслова, де, здавалося б, спочиває логічний натиск, чи після „ся", як каже граматика? У нас здебільш і в мові, й у письмі ставлять їх після дієслова, н. пр.: диви но ся, стережи но ся, вбери ж ся вже раз, але в Україні ставлять частočки після дієслова, як і повинно бути: дивися но, вберися ж уже раз, хоч такі вислови „ріжуть" вухо галичанам.

д) Міна *е-і* в дієсловах. Замість правильних форм: збер*е*гти, стер*е*гти, стер*і*г, стер*е*гла, стер*е*гли й подібних зустрічаємо тепер помилкові форми: збер*і*гти, збер*і*гла, збер*і*гли („Назустріч" ч. 6. з 15. березня 1935.). Повстають ці форми з фальшивої аналогії до чоловічого роду дієслів минулого часу (давніх дієприкметників), а саме: Збер*і*гли на лад правильного збер*і*г. Зміна *е* на *і*, це відомий закон в українській мові. В родах жіночому й середньому й у множині на всі роди, а також у дієйменнику буде тільки *е*.

е) Наворотові або многократні дієслова з основою на *-р* творяться за додатком наростка *ювa*, а не *ува*. Тому саме треба писати: підбадьорювати, загострювати, поборювати, закурювати (і так теж у словниках Грінченка й Голоскевича), а не підбадьорувати, заосмотрувати, загострувати, як пише загально наша преса („Діло" ч. 206/1935, „Назустріч" ч. 3. й 15. з 1935).

є) Наросток *-ша, -іша*, що повстав із наростка вищого (другого) ступеня, творить дієслова, що означують стан дійства, що починається, й тому називають їх по латині inchoativa, а по-українськи часом звуть їх „започинові" (Сімович 242). Ці дієслова неперехідні, й тому не мають предметного значення й ніяким чином не можна ставити при них знахідного й писати: „...треба покращати господарство" („Діло" ч. 75. з 22. березня 1935.), або: „...щоби покращати своє становище" (ibidem ч. 14. 1934 р.). Можна сказати: кращав (= став краще), покращало становище, господарство, але в предметному значенні треба сказати: зробити кращим, поліпшити господарство.

ж Складня. 1) *Днем, ніччю*. Загально поширений і в нашій пресі й у деяких письменників (нпр. А. Чайковського) вислів „днем і ніччю" („Діло" ч. 224. з 27. серпня 1933. й ч. 217. з 16. серпня 1935, „Неділя" ч. 32. з 18. серпня 1935). Тут має бути тільки вдень, уночі, як це вже завважено в „РМ" I, 110.

2) Прийменник *по* з давальним замість із місцевим. Після війни в Галичині загально почали вживати прийм. *по* з давальним замість із місцевим і це ще й досі вважають у нас великим мовним подвигом і доказом останньої мовної моди. Помилковий вислів: „по своїм силам" („Діло" з 28. січня 1934.), має бути: „по своїх силах". Хибно теж написав В. Маковський у „Ділі" (ч. 203. з 2. серпня 1935): „по баракам поставлено кухні" замість „по бараках" (див. „РМ" I, 144, „Рідне Писання" I, § 247, Словник місц. слів ст. 73). Хоч це архаїзм, але в нас поширився цей спосіб писання під російським впливом. Ув іншому значенні вживають прийм. *по* = галицькому після, польському we-

[1] Звичайно, коли тут не коректурна помилка замість: не будемо.

dług, у виразі: обходив табор по бараках. Замість цього треба казати: обходив табор у порядку бараків, або: за бараками („РМ“ I, 105, 221, О. Курило: Уваги до сучасної укр. літературної мови. Книгоспілка 1925, стр. 165-167).

Лексика: 1) Мати до діла з чим („Діло“ ч. 115. з 5. травня 1935) — вислів, узятий із польської мови (mieć z czemś do czynienia). У нас повинно бути: „мати діло з чим“.

2) У дребезги (розбити). Цього вислову (русизму) вживає постійно наша преса при описі катастроф (напр. „Діло“ ч. 4. з 6. січня 1934). У нашій мові є на це своє слово: в дрізки або в друзки (див. Словник Грінченка s. v.).

3) З правила — дослівний переклад польського „z reguły“ („Діло“ ч. 226. з 25. серпня 1934). Має бути: завжди, постійно, безупинно.

4) „Предсказувати“. Ще досі нема в нас усталеного слова на означення російського „предсказать“, польського „przepowiedzieć“ і майже скрізь уживають у Галичині архаїзму чи скоріш русизму „предсказати“. На це є в нас такі слова: провіщати — провістити, пророкувати (подає це Є. Тимченко: Русско-малороссійскій Словарь, Київ, 1899, II. том, 77), (ви)ворожити, предрікати, предректи (штучне слово, подав Голоскевич op. cit. s. v.).

5) Заосмотрювати. Морочаться в нас люди, щоб знайти добре слово на таке дуже потрібне й поширене в Галичині „заосмотрювати“, що є галицький новотвір і повстало з дослівного перекладу польського „zaopatrywać“, а по-російськи значить „запасать, снабжать“. Досі передають його кількома словами: 1) Забезпечувати („РМ“ I, 184); 2) устатковувати (фабрику машинами) — вживають загально в Радянщині; 3) застачувати вживали в Україні в часі революції; 4) опоряджувати. В Німецько-українському Словнику І. Шаровольського (ДВУ, Київ 1929) подається на це такі значення: постачати кому, наділяти кого, запасати. Важко тут вирішити й подати одне тільки слово, що передавало б усі відтінки значення слова „заосмотрювати“. Часом можна обійтися без цього слова й висловитись інакше, як це вказано в „РМ“ II, 360.

6) Фразу „в багатьох, у всіх відношеннях“, що наслідує російський вираз „во всѣхъ отношеніяхъ“, можна б віддати краще, а саме „під багатьма, усіма оглядами“, або — як писав завжди Єфремів — багатьма, всіма сторонами.

7) Завестися (з польського) — ошукатися, розчаруватися („Діло“ ч. 230, з 30. VIII. 1935); завести („всі засоби порозуміння заведуть“, „Діло“ ч. 228. з 28. VIII. 1935) замість „не вдатися, бути безцільним, безуспішним“.

8) Рішений вести („Діло“ ч. 227. з 27. VIII. 1935) = вирішив, готовий вести.

Перемишль. Євген Грицак.

Стилістично-синтаксичні нариси.

2. Варт, варто.

Слово »варт« чи »варто« — німецького походження. Правильно твердить Gabrjel Korbut в »Prace Filologiczne« 1893 р. т. IV. 372 (»Wyrazy niemieckie w języku polskim«), що це слово зайшло до польської мови безпосередньо з долішньонімецького wart, а не з горішньонім. wert, а тому неточно подає »Історичний словник українського язика« I 189, виводячи наше »варт« від нім. Wert; цю ж помилку роблять і відомі праці проф. І. Шаровольського (»Німецькі позичені слова в українській мові«, 1926 р.) та Д. Шелудька (»Німецькі елементи в українській мові«, 1931 р.), що провадять слововивід від Wert.

До польської мови слово wart зайшло десь у кінці XVI — поч. XVII віку; словник Linde цитує це слово з пам'яток XVII віку. З мови польської це слово десь у XVII—XVIII в, зайшло й до мови української; Історичний словник знає його тільки з поч. XVIII віку. Цікаво, що українські Думи зовсім не знають слова »варт«.

Найперше чуже це слово поширилося в нас тільки в формі »варт« і вживалося найчастіш неособово. Така його форма

панує й тепер по всіх говорах української мови. Подам на це трохи більше прикладів. »Кобзар« Т. Шевченка (вид. В. Доманицького 1910 р.): Варт вона огня святого 460, Людей і долю проклинать не варт 335, Не варт жить на світі 342, Буде варт на світі жить 344, Не варт, не варт на світі жити 348, Не варт вона того жалю 467. Б. Грінченко, »Під тих. вербами« 67: Не варт змагатися. Словник Б. Грінченка I 127 подає з Приказок Номиса: Не варт і речі 6551, Не варт і печеної цибулі 7605. »Этногр. матеріалы« Б. Грінченка: Рублів з п'ять варт II 60. Словник Уманця і Спілки подає: Не варт про те й балакати, Не варт і печеної цибулі. »Етногр. Збірник« X 139 (Франко), приклади з живої народньої мови Галичини: Не варт доброго слова (Наг.), Не варт доброму дороги перейти (Збар.), Не варт за віхоть (Наг.), Не варт за зломаний феник (Наг.), Не варт за нюх табаки (Наг.), Не варт му води подати (Дрог.), Не варт свині пасти (Наг.), Не варт сї з його сліду води напити (Наг.), Не варт торби січки (Дрог.), Не варт фунта клаків (Дрог.).

В неособовім значенні, як прислівник, часта й форма »вáрто«; так, Словник Б. Грінченка I 128 дає: Не варто й турбуватись, Варто щось попоїсти. »Українська граматика« Є. Тимченка 1917 р. ст. 117 дає: »Первісні форми прикметників на *о* залишилися в значенні прислівників: варто«.

Дуже рано, крім неособового »варт, варто«, появляється в нашій мові й прикметник »вартий« чи частіш: варт, варта, вáрте. Історичний Словник Є. Тимченка з пам'яток XVIII віку подає: Мученичество нічого не варто 1772 р., Послуга менше була варта 1794 р. Ось іще приклади: »Етн. Зб.« VI 113: Що я варт (Бучацький пов.); В. Щурат, Пісня про Роланда: І що я варт 73, Що ж я варт 117; Б. Грінченко, »Під тих. вербами«: Вона доброго слова не варта 101; А. Чайківський, »Малолітній«: Вона цього не варта 146, »Одарка«: Вона варта була цього« 48 і т. ін. Це діло нічого не варте. Вони варті уваги. Віл вартніший за барана.

Як ми бачили вище, неособово вживаємо тільки форми »варт« або «варто«. Жива народня польська мова в неособовім значенні часто вживає й форми »варта«: to nie warta (A. Brückner, Sł. etym. 603), а підо впливом польської мови це неособове »варта« досталося й до літературної (не народньої) галицької мови. Напр.: В. Щурат, Слово о п. Ігор.: Над тим варта зостановитись 5; А. Чайківський, »Одарка«: Знаю я, чого варта добрий пес 46; »Малолітній«: Він варта цього 76; Б. Лепкий: Один Дніпро що варта. Часописна галицька мова таке »варта« вживає дуже часто. Один із »критиків« »Рідної Мови« дорікав мені, що не вживаю цього польського »варта« ...

Отже, згідно з духом живої нашої мови треба писати неособово тільки »варт« чи »варто«, але не »варта«: Не варт (варто) сваритися, Варто знати правду. Академічний »Російсько український словник правничої мови« 1926 р. ст. 195 рос. »стоит, не стоит« перекладає: »варт, варто чогось, не варт, не варто«, а про »варта« й згадки нема.

Що форма »варта« в неособовім значенні чужа нам, про це коротенько писав я ще в своїм »Стилістичнім словнику« 1924 р. ст. 48.

І. Огієнко.

Не будьмо байдужі до своєї мови!

До духовенства.

Хто читає цінний місячник „Рідна Мова“, хто взагалі цікавиться важними нашого часу рідномовними питаннями, той знає добре, яке то велике значення має старанне плекання рідної мови для нашого народу.

Постійне слідкування за чистотою мови, щире бажання поставити нашу мову на належну їй височину, — це св'ятий обов'язок кожного інтелігентного українця. І тому, якщо в щоденному житті зустрічаємо часто-густо свідоме нехтування найціннішим скарбом нашого народу — мовою, то це діється не стільки в наслідок відсутности належного зрозуміння всієї важливости справи, скільки

в наслідок питомої нам, українцям, шкідливої „чеснотки“ — байдужости.

Особливо неприємно вражає факт нехтування рідною мовою в церквах. Тут, з огляду на святість місця, здавалося б, духовенство особливо старанно мусіло б дбати про чистоту мови. Дійсність, одначе, виявляє противне. Прикро казати, але духовенство наше, за деяким нечисленним винятком, не звертає належної уваги на чистоту своєї мови. Святість місця, важливість голошеної науки, — вимагають добірної, чистої мови, що по наших церквах трудно зустрінути, а це, зрозуміло, від'ємно впливає не тільки на мову слухачів, але й на успішність голошеної науки Христової.

Як у святковий день навіть найбідніша людина вважає за конечне з'явитися до храму, перед лице Господнє, не йначе, як зодягнувши на себе чисту одіж, так само й кожний сумлінний пастир мусить проповідь свою, голошену в ім'я Христове, привдягати в найгарнішу світлу одіж — гарну, чисту мову.

Наука церковна, проповідництво — це діло Боже, діло святе, а тому кожному Пастиреві треба бути уважним, щоб не підпасти осудові Пророка Божого, що каже: „Проклятий всякий, хто справу Господню робить байдуже“ (Єремії 48, 10). Отже байдужість, що відноситься також і до чистоти мови у високому ділі проповідництва, зовсім недопустима.

Мінімум доброї волі — й найменша колізія виключена.

Перша й найголовніша передумова успішного виконання свого завдання Пастиря й Учителя народу, це — всюди й завжди, в церкві, вдома в щоденному житті, в зносинах з парафіянами говорити тільки по-українськи, і то чистою, літературною мовою.

Загально відоме немиле явище, що великий відсóток нашого духовéнства на Волині (не кажучи про Полісся), де серед духовенства панує виключно російська мова, говорять вдома по-російськи. Не трудно тому відгадати, якою мовою такий пан-отець промовляє із церковного амвону. Та й узагалі трудно сказати, чи таку мову можна назвати мовою, чи це не буде скоріш якась „мовна саламаха“, переповнена русизмами, слов'янізмами, ба, навіть полонізмами.

Недивно отже, що часто найуважніший слухач, чуючи науку такою „добірною“ мовою, не може скупчити своєї уваги, бо вона мимоволі скеровується в нього в іншому напрямку.

Який плід від такої проповіди, це легко зрозуміти. І не буде перебільшення, якщо скажемо, що ніякий.

Тому наш пáстирський святий обов'язок прикладати всіх зусиль, щоб спочатку самим як слід навчитися чистої літературної мови, щоб потім правильні основи цієї мови прищепити своєму народові, і тим самим хоч крапелинкою спричинитися до проведення в життя високошляхетного гасла: „Для одного народу — одна літературна мова“.

с. Лопушно. Свящ. Семен Гаюк.

Початкова Граматика української літературної мови.

24. Правопис прийменників.

Завдання 173. Складені прийменники пишуться вкупі й без розділки: поза, понад, попід, поміж, задля, повз, напроти. Але *з* та *із* у складеним прийменнику (але не прислівнику) пишемо з розділкою: з-за, із-за, з-поза, з-попід, з-під, з-поміж, з-посеред, з-перед, з-понад, з-проміж, з-на, з-над і т. ін. Прийменники, складені з прийменника та йменника, пишуть окремо: під час свят (а не: підчас), для чого (а не: длячого), для того, у глиб, в давнину і вдавнину.

Перепишіть до зшитка подані тут прийменники й запам'ятайте, як їх писати.

Завдання 174. Прийменників *з, із, зо* вживаємо так: 1. Поміж голосними або по голоснім звуці пишемо *з*, напр.: Товкли тебе *з* усіх боків, Людина *з* людиною. — 2. Поміж приголосними або по приголосній пишемо *із*: Мов *із* бочки, умер *із* одчаю. — 3. Коли слово розпочинається з двох приголосних, то перед ним пишемо *із* (або *з*) і по голосній: І *із* кривавої криниці. — 4. Перед словом, що починається з одного *з, ж, ч, ш, с* так само пишемо *з* (а не *зі* і не *зо*):

з землі, з села, з жінкою, з школи (вимовляємо: с села, ж жінкою, ш школи); може тут бути й *із*, особливо перед словом, що має на початку дві приголосні: *із* свого. — 5. Перед словом, що розпочинається з двох приголосних, із котрих перша шелесна чи свистова, пишемо *зо* (або *з* чи *із*, а не *зі*): зо жмені, зо столу, зо стін, зо шкодою, зо слугами; *щ* це *шч*, а тому: зо щастя; або: *з* жмені, *з* столу, *з* шкодою (вимовляємо: ж жмені, с столу, ш шкодою), із жмені. — 6. Перед словом, що розпочинається з таких двох приголосних, що між ними вдавнину був ъ чи ь, пишемо *зо* (в цих випадках і *зі* було б фонетично оправдане, як маємо *зі-* приставкове): зо всею, зо мною, зо дна, зо зла, зо двадцять, зо Львова. — 7. Західньоукраїнського прийменника *зі* літературна мова зовсім не вживає (але маємо *зі-* приставкове: зібрати і т. ін.). — 8. На початку речення пишемо *з*, *із*, *зо* в залежності від того, чим починається дальше слово.

Перепишіть усі подані тут приклади, підкресліть *з*, *із*, *зо* і запам'ятайте, де що писати.

Завдання 175. Прийменники перед глухою приголосною дальшого слова на письмі не змінюються (хоч у вимові уподібнюються): з кого, із хати, через тебе, без праці і т. ін. (хоч вимовляємо: с кого, с хати, черес тебе, бес праці і т. ін.).

Чи все пишемо так, як вимовляємо? Напишіть 12 прикладів на *з*, *із*, *без*, *через*.

Завдання 176. Тільки приростки (не прийменники) *з* та *із* перед глухою приголосною *к*, *п*, *т*, *х* — згідно з живою вимовою — міняють своє *з* на *с*: сконати, спарити, стулити, схватити, іспекти, ісходити і т. ін. Перед усіма іншими приголосними *з* та *із* не міняються: збавити, здерти, згинути, знести, зціпити, зшиток, зчорніти, зсадити, зсукати, зсунути, зфабрикувати й т. ін.; не міняємо їх і в складеній прийменнику: з-попід, з-поза, але міняємо в прислівниках: спочатку, спереду, спересердя, стиха, сповна і т. ін.

Перепишіть усі подані приклади до зшитка й підкресліть приростка.

Завдання 177. Приростки без-, роз-, через- та від-, над-, під-, об- і т. ін. перед глухою приголосною на письмі не змінюють свого кінця (хоч у вимові уподібнюються), цебто пишемо: безправний, безпутній, розкішний, черезсіделок, відки, надкотити, підтяти, обшити і. т. ін. Але звичайно пишемо: росада, росіл, зам. розсада, розсіл.

Перепишіть усі подані слова, підкресліть приростка й запам'ятайте, як слова ці писати.

Завдання 178. В літературній мові частіш уживається нового прийменника (чи приростка) *від*, рідше архаїчного *од*. Але не слід уживати в однім письмі і *від*, і *од*, бо вони між собою не чергуються.

Як повстало наше *від* з давнього отъ? (отъ > одъ > од > від). Як повстало *він* з *онъ*? Коли *він* не вертається на *он*, то чи можна *від* переробляти на *од*? У східньоукраїнській живій мові панує *од*, у західньоукраїнській — *від*; літературна мова закріпила *від*. Див. „Рідне Слово" ч. І завдання 159.

Завдання 179. Прийменник із іменником, прикметником, числівником та займенником пишеться окремо: без брата, без любого, без п'яти, без них, надо мною (а не: надомною), підо мною. Прийменник-приросток пишеться вкупі зо своїм словом: написати, відписати, дописати, виписати, списати, переписати, вписати, без'язикий, вихід.

Чому прийменника-приростка пишемо вкупі зо словом? Запам'ятайте, що прийменник сполучується тільки з непрямим відмінком, а приросток може бути й у слова назовного відмінка: донесений, допис.

Завдання 180. Прийменника *за* з прикметником пишемо разом у словах: замолодий, залегко, замало і т. ін. Але подібні форми літературна мова оминає: занадто молодий, дуже легко і т. ін.

Що визначає *за* при прикметнику? Напишіть 5 прикладів на *за*.

Завдання 181. Прийменник *по* приєднується до попереднього слова розділкою в таких виразах (прислівниках): по-моєму, по-твоєму, по-своєму, по-нашому, по-вашому, по-чийому, по-якому, по-їхньому, по-українському, по-німецькому, по-божому, по-давньому, по-доброму і т. ін.

Перепишіть усі подані тут приклади й запам'ятайте, як їх писати.

Завдання 182. Приставка *з-* може мінятися на *із-* незалежно від закінчення попереднього слова, напр. у Думах: іздіймає, іскажемо, іспіндрував, ізняв і т.

ін.; деякі письменники люблять писати приставку *із-* по приголосній попереднього слова: зараз ізвелів, тобі так іздалось, він ісказав і т. ін.

Напишіть 6 речень, щоб у них дієслово мало приставку *із-*.

Завдання 183. Прийменники *над*, *під*, *з* перед словом, що починається збігом приголосних, що між ними вдавнину був ъ чи ь, переходять на *надо*, *підо*, *зо*: надо мною, підо мною, підо впливом, зо мною, зо всімá і т. ін.; рідше вживаємо тут форм *наді* мною, *піді* мною (але *наді*, *піді* пишемо окремо від дальшого слова). Але в приставках пишемо *наді-*, *піді-*, *зі-*, *обі-*, *розі-*: надіслати, підірвати, зібрати, обірвати, відібрати, розіслати і т. п. Пишемо тільки *віді-*, а не *відо-*. Так само: прізвище (не: призвище!), прíрва (не: прирва!).

Випишіть усі подані приклади й запам'ятайте, як їх писати.

25. Дієслово.

Мати на панщині.

На панщині пшеницю **жала**;
втомилася; не **спочивать**
пішла в снопи, — **пошкандибала**
Івана сина **годувать**.
Воно сповитеє **кричало**
у холодочку за снопом;
розповила, **нагодувала**,
попестила і ніби сном
над сином **сидя задрімала**.

Т. Шевченко, „Сон" 1858 р.

Перелічіть усе, що робила мати. Який підмет до слів: жала, втомилася й т. ін.? Що таке неповне речення? Перелічіть усі присудки до підмета *мати*. Що таке дієслово (дайте два окреслення)? На які питання відповідає дієслово? На які питання відповідає присудок? Для чого дієслово в мові? Що таке дієслівний присудок? Що таке дія підмета, що таке стан підмета? Чи нежива річ може щось діяти? Чи жива річ може бути в якомусь стані?

Присудок у реченні відповідає на питання: що робить підмет? або: у якому він стані? Напр.: *Брат читає*, *Книжка лежить*, тут *читає і лежить* — присудки до підметів *брат і книжка;* перше визначає дію, а друге — стан. **Слово, що визначає в реченні присудка на питання: що робить підмет, або: в якім він стані, зветься дієсловом.** Присудок, висловлений дієсловом, зветься прóстим або дієслівним.

Кожний живий підмет, особа чи тварина, конче щонебудь робить чи діє, скажемо: Горобець *літає*, школяр *пише*, кінь *біжить*. Кожний неживий підмет, цебто річ завжди знаходиться в якомусь стані: картина *висить*, стіл *стоїть*, камінь *лежить*. Тому можна ще так сказати: **слово, що визначає якусь дію або стан підмета, зветься дієслово.** Дієслова в нашій мові існують на те, щоб визначати присудка в реченні.

Завдання 184. До оцих підметів допишіть дієслова, цебто присудки на питання: що підмет робить? Дієслова попідкреслюйте.

Маля́р малює. Купець... Коваль... Учитель... Пастух... Швець... Школяр... Хлібороб... Писар... Сто́ляр... Доктор...

Завдання 185. До оцих підметів допишіть дієслова, цебто присудки на питання: що з підметом робиться, чи: в якому він стані? Дієслова попідкреслюйте.

Книжка лежить. Дерево... вгору. Картина... на стіні. Стілець... коло столу.

Завдання 186. До поданих дієслів допишіть дієслова́ з протилежним зна́ченням.

Старіти — молодіти, купую — ..., дозволяєш — ..., дає — ..., кажемо — ..., кінчаєте — ..., питають — ..., згубили — ..., покращав — ..., ходіть — ...

Завдання 187. Напишіть оповіда́ння: *Осінь у селі.*

26. Дієслівні форми.

Олександер Потебня́.

Найславнішим українським мовознавцем **уважається** Олександер Потебня́. Він **народився** на Полтавщині 1835-го року, гімназію **скінчив** у Радомі, а університета — в Харкові. В цім же університеті Потебня й **навчав** до своєї смерти 1891-го року. Цілий вік свій він **досліджував** життя української мови, особливо складню, хоч усе **писав** по-російському. Глибокий філософський розум **приніс** Потебні заслужену славу світового вченого, а твори його ще довго

читатимуться й приноситимуть велику користь нашій науці.

Що таке присудок? Якою частиною мови звичайно зазначаємо його? Що найголовніше зазначає дієслівний присудок? Які часи бувають? Що визначає передминулий час? Скільки чисел і осіб у дієслова? Що таке безособові дієслова? Що таке дієйменник? Чому він так зветься? Чим у реченні буває дієйменник? Чи в літературній мові можна вживати дієйменники на *-чи*? Як пишемо *не* при дієслові? Коли *-ся* може скорочуватись на *-сь*?

Дієслово в українській мові має багато найрізніших дієслівних форм: числа, особи, часи, способи, стани й види. Зміна дієслова й відбувається по різних цих формах.

Дієслово має дві числі: однину й множину, залежно від свого підмета: Вітер віє — вітри віють.

Має три особі: першу, що зазначається словом *я*, другу — *ти* й третю — *він, вона, воно*, у множині: 1 ос. *ми*, 2 ос. *ви* й 3 ос. *вони*. Напр.: я читаю, ти читаєш, він - вона - воно читав, ми читаємо, ви читаєте, вони читають. Перша особа — це особа того, хто говорить, друга особа — це той, до кого говорять, а третя — про кого говорять. Підмет може бути висловлений або цим займенником: *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*, або він опущений при дієслові: я пишу — пишу, ми читаємо — читаємо й т. ін.

В нашій мові маємо не мало таких дієслів, що не змінюються за особами, цебто осіб вони не мають, напр.: світає, смеркає, вечорів, холодніє, гримить, свербить, болить і т. ін. Такі дієслова звуться **безособовими** й творять т. зв. безособові речення.

Присудок зазначає **час** дії підмета, і це головна роля дієслова, чому ще кажуть, що **дієслово є така група слів, що визначає часову якість підмета.** Головних часів дієслово-присудок має три: теперішній, минулий й майбутній. **Теперішній час** визначає дію, що відбувається зараз: читаю, пишу, лежу. **Минулий час** визначає дію, що **вже** відбулася: читав, писала, лежали, а **майбутній** визначає дію, що ще відбудеться: читатиму, писатимеш, будеш ходити. Є ще час **передминулий**, що складається з минулого з доданням слів *був, була, було, були* й визначає дію, що відбулася перед дією минулого часу: Я ходив був, та не застав.

Форма дієслова, що не має ні числа, ні особи, ні часу, зветься **дієйме́нником.** Він звичайно закінчується на *-ти*, рідко по голосній на *-ть*: ходити, писати, проси́ть - просити. В глибоку давнину ця форма була йменником, але з часом набула собі дієслівних ознак, через що й зветься дієйменник. Йменникове значення дієйменника ще й тепер виявляється в тому, що він часто замінює йменника в реченні, напр. може бути підметом або йменниковим поясненням. Напр.: Читати не наскучить, тут читати = читання, підмет; Я люблю співати, тут співати = спів, іменникове пояснення. Дієйменника вважаємо за основну форму дієслова, чому цю форму й подають, напр., у словниках. Встаровину були ще дієйменники на *-чи*, напр.: січи, печи, могчи і т. ін., але тепер вони живуть тільки в західньоукраїнських говорах, а літературна мова не вживає їх зовсім.

Завдання 188. Спишіть оці речення й зверху над ними позазначайте особу й число так: 3 ос. одн. і т. ін. Дієслова-присудки підкресліть.

Хто матір зибуває, того Бог карає, чужі люди цураються, в хату не пускають.

Завдання 189. Спишіть оці речення, попідкреслюйте дієслова-присудки й зазначте їх час: *т* — теперішній, *м* — минулий, *б* — будучий.

Реве, стогне хуртовина, котить, верне полем. Була сила, та позички ззіли. Ходитиму до тебе й буду просити тебе. Не ждатиму, у свитину вдягатимусь, у намисто вберуся, доганятиму Петруся.

Кажіть: вдягатимусь, а не: вдягатисьму.

Завдання 190. Полінійте ось так і запишіть до зшитку 12 прикладів.

Часи дієслівних присудків.

Теперішній	Минулий	Передминулий	Майбутній
Пишу	*Писав*	*Писав був*	*Писатиму*

Завдання 191. Спишіть оці приклади на передминулий час.

Хотів був бігти до хутора, та батько не пустили. Я була прийшла, але вернулась. Ми були все зробили, та не закінчили. Дитя впало було, але не забилося.

Не кажіть і не пишіть: Хотів б у л о бігти, Я було прийшла й т. ін., бо це русизми.

Завдання 192. Перепишіть оці речення й підкресліть дієйменника; над дієйменником надпишіть: *п* — підмет або *ім. п.* — іменникове пояснення.

Тяжко матір покидати. Тяжко жити з ворогами. Брат любить м а л ю в а т и. Дайте с п о ч и т и.

Завдання 193. Західньоукраїнського говіркового закінчення дієйменника *-чи* в літературній мові зовсім не вживається. Спишіть оці дієйменники й поставте потрібне закінчення.

Пек..., тек..., ляг..., біг..., стек..., помог..., мог..., ляг..., утік..., тов...

Завдання 194. Перша особа множини часу теперішнього звичайно закінчується на *-мо*, рідко скорочується на *-м*, особливо в віршах за вимогами розміру. Перечитайте ці приклади:

Та гей, бики: зоремо поле, посіям ярев зерно (Руданський). Хоч у недолі й нещасті звікуєм, долю онукам дамо (Грінченко).

Завдання 195. По голосній, а також по приголосній *в* чи *й* займенник *ся* може скорочуватись на *сь*: питатись, питавсь, питайсь. Частку -займенника *ся, сь* у літературній мові пишуть укупі з дієсловом, і тільки по дієслові, а не перед ним: проситься, носиться, береться, я вродився (а не: я ся вродив). Запишіть до зшитка 20 дієслів на *-ся* й на *-сь*.

Завдання 196. Запам'ятайте, що заперечний прислівник *не* з дієсловом пишемо завжди окремо: не хочу, не писав, не бачили. Тільки в оцих словах пишемо *не* разом із дієсловом: невгавати, неволити, нездужати, нейти, ненавидіти, непокоїти, нестати і нехтувати. Неособово пишемо: нема, немає, але в формах особових: він не має підстав.

Завдання 197. Дієслова на *-ати* в більшості своїй мають наголос на передостанньому складі, цебто -áти: казáти, стогнáти, питáти й т. ін. Але літературна мова знає трохи й таких дієслів на -ати, що мають наголос на третьому складі від кінця, напр.: дýмати, снíдати, вечéряти, мáзати, різати, сíяти, слýхати, дмýхати, дíяти і ін. Не кажіть: думáти, снідáти і т. ін., як то чуємо в західніх говірках.

Завдання 198. Слова на *-ити* найчастіш мають наголос на передостанньому складі, цебто мають -йти: напр.: бродúти, благословúти, водúти, возúти, волочúти, говорúти, гонúти, купúти, носúти, робúти, ходúти і т. ін. Але не мало й таких дієслів, що в них наголос падає на третій склад від кінця, цебто на склад корінний, напр.: бáнити, блúзити, вíрити, вівчáрити, жмýрити, їздити, лáзити, мúслити, рáдити, рýшити, скóчити, сорóмити, стрíлити, трáтити, трýгити, шúрити і ін.

В західньоукраїнських говорах багато дієслів на *-ити*, що в літературній мові мають наголос на складі корінному, мають його на передостанньому, напр.: ширúти, лазúти і т. ін. Не говоріть так!

Завдання 199. 1) Віддієслівні йменна на *-ння* трьох- і багатоскладові звичайно заховують наголос свого дієслова, від якого повстали: бажáти — бажáння, питáти — питáння, завдáти — завдáння, тамувáти — тамувáння, зітхáти — зітхáння, знáчити — знáчення, значúти — значíння, малювáти — малювáння й т. ін. 2) Двоскладові слова на *-ння* звичайно мають наголос на кінцевому складі: брáння, дáння, знáння, прáння, спáння й т. ін. 3) Всі слова на *-іння* мають наголос на *і*: хотíння, носíння, білíння й т. ін. 4) Слова на *-ення* звичайно мають наголос на корені: знáчення, бáчення, бáвлення, твóрення й т. ін.

Напишіть йменники на *-ння* й поставте наголос від оцих дієслів: вінчáти, воювáти, засідáти, зломáти, нéсти, носúти, зібрáти, бáбратися, оповідáти, голосúти, сивíти, хвалúти, купувáти, писáти, слýхати, сíяти, читáти, малювáти, вíрувати, дарувáти, пояснювати.

Завдання 200. Йменники ніякого роду на *-ння*, що походять від дієслів, звуться віддієслівними. Не треба без потреби зловживати віддієслівними йменниками на *ння*, — ліпше заміняйте їх іншими йменниками або дієйменниками. Оминайте форми на *-ння* по йменнику. Ніколи не вживайте двох слів на *-ння* поруч. Перечитайте й добре запам'ятайте оці приклади.

Бажáння писати (а не: бажання писання). Жадоба знати й розуміти. Потреба розважатись (а не: розважáння). Способи поліпшити (а не: поліпшення) стан. Потреба боронитися. Пропонýю припинити (а не припинення) збори. Ласий панувати (а не: на панування). Щоб вирішити (а не: для вирішення). Це легке виконати (а не: до виконання). Купаючи (а не: при купанні) розмовляла. А він мандруючи (а не: при мандруванні) співа. Пішла полем ридаючи (а не: з риданням). Щоб виконати доручене (а не: для виконання дорученого.

Завдання 201. Напишіть оповідання: *Моя кімната*, або: *Наша хата*.

Навчаймося літературної мови.

До нашого Вчительства.

Відколи з'явився на світ місячник „Рідна Мова“, кожне число його пильно перечитую й незнане заучую на пам'ять Впродовж тих трьох літ „Рідна Мова“

проявляє великий вплив на мову своїх читачів. Говорю, як учитель народньої школи, бо знання рідної мови має для мене велике значення. Як я можу вчити дітей правильної мови, слідити за її чистотою, коли я сам її добре не знаю? Отож, одним із найбільших завдань тепе́рішнього вчителя є навчитися правильної літературної мови.

Ми повинні бути дуже вдячні проф. Ів. Огієнкові за його тяжку працю, що перший почав відверто сіяти зерна правди на рідномовній ниві. Мовознавців маємо більше, але з них усіх проф. І. Огієнко перший видав на світ місячника „Рідна Мова", що вчить нас, як усі українці на цілому світі повинні говорити. І він перший кинув гасло: „Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис". Тут нам ділитись нічим і не маємо жодного права на це, коли хочемо стати в ряді зо всіма культурними народами. А тому мусимо пильно вчитися своєї літературної мови.

Признатися по правді, то школа, що вчила будучих учителів, мало дала нам знання рідної мови. Кожний професор української мови в школі був сам собі авторитетом і творцем літературної мови. Кожна семінарія мала свою мовну закраску. Вийшовши зо школи, треба було й за те дякувати, й ту лепту нести в наш темний народ. Думаю, щой п. п. професорам було тяжко нас учити, не маючи відповідних джерел для навчання мови. Тепер часи змінилися, маємо на чім взоруватися при навчанні рідної мови. Так що годі нарікати один на одного, а треба братися всіма силами за працю, щоб дігнати все прогайноване.

Щоб більше мовознавців зорганізувалося довкола „Рідної Мови", щоб вона глибше поширювала наше знання, щоб була провідною зіркою всім тим, що люблять на ділі свою рідну мову й стараються її ввести в сім'ю культурних мов! Є, однак, певна група людей, що свідомо протиставиться всеукраїнській мовній культурі. Це люди переважно хоробливої й фальшивої амбіції. На них не варто звертати уваги, це останні могикани. Живої течії ніхто й ніщо не задержить, хіба тільки загамує на деякий час. Однак прорвавшись опісля, змітає вона все, що стояло на перешкоді.

Для нас, учителів, теперішній момент у мовознавчім питанні дуже важний, і ми повинні його відповідно використати, щоб історія на нас не нарікала. Використання моменту має вирішальне значення не тільки в житті поодиноких одиниць, але й цілого народу. Треба нам своєю працею вдоводнити, що ми зможемо наложені на нас мовні обов'язки з честю виконати. Це можемо осягнути, якщо будемо над собою працювати. Учитель, що мовно над собою не працює, нидіє й відходить з поля життєвої боротьби в забуття. Знання, яке здобув у школі, вигасає, а сам уподібнюється до загалу. Треба багато праці й зусиль, щоб удержатися на рівні культурної людини, серед бурхливого моря свого оточення. В дуже значній мірі оточення впливає на мову самого вчителя. Учитель несвідомо вростає в говірковість мови свого середовища. Починає вживати в мові говіркових виразів, а з часом і цілих речень. Постарівшись, забуває цілком літературну мову й послуговується місцевою говіркою. Отож, замість навчати мови оточення, сам знижується до його рівня, й як вартісна одиниця гине. Так пропадають ті одиниці, що не працюють над собою.

Учитель мусить стояти на сторожі чистоти й правильности української літературної мови. Бо хто ж може найбільше навчити широкі маси літературної мови, як не вчитель? Хто перший промовить до мільйонів молодих душ? Жодне писане слово не промовить до мас так, як живе. І тому вчитель мусить добре слідкувати за чистотою своєї власної мови, бо ж він безпосередній авторитет для мас, що має їх навчати. Вони беруть з нього приклад.

Це відноситься також і до всієї української інтелігенції. Річ ясна, що інтелігенція кожного народу є носій його культури, однак інтелігенція свої духові здобутки мусить вкладати в маси, тоді вона живуча, а вислід її праці — творчий. В противнім разі вона стає мертвою.

Нехай для нас усіх стане гаслом: „Нема вчителя без місячника „Рідна Мова"! І

Побажаймо йому, щоб він вів нас до остаточної перемоги на мовнім полі для добра цілого українського народу. Нехай гасло: „Для одного народу — одна літературна мова“ знайде собі родючий куточок у душі кожного вчителя й кожного українського інтелігента.

Народній учитель із Волині.

Рідномовні замітки.

Одність літературної мови. Я добре зрозумів потребу одности літературної мови, бо така одність буде для українського народу одним із найважніших чинників, що зможе нас злучити як думкою, так і фізично. Де одність у мові, там одність у думці, там одність у відчуваннях. При такій одності повстала б одна любов до свого рідного, була б одна душа в українського народу. Бразилія, Куритиба, 6. XI. 1935, Брат М. Коваль, Ч. Б. М.

Для одного народу — одна літературна мова! Пишу до Вас із далекої Сучави, що колись була нам дуже близька, чого свідки — незатерті сліди нашої культури та життя нашого, що колись клекотіло тут, мов у Галичі. Живемо тут хоч посеред чужого елементу, але в „воні благоухавія духовного“ українського. Щось чи не десяток споконвіку українських сіл кругом Сучави роблять те, що живем своїм життям, чуєм мову наскрізь чисту, немов літературну, мов у Шевченка чи Марка Вовчка. Ще на народньошкільній лавці, тому добрих 45 літ, зрозумів я, що якби не польські журнали („Krytyka“), то поляки говорили б кількома польськими мовами, — розуміється інтелігентний елемент. Тому сказав я голосно, чому в наших шкільних книжках інша мова, як у Марка Вовчка, якого я читав, маючи 8 років, із бібліотеки мого покійного батька, міщанина з повіту Старо-Самбірського. „От що нас ділить!“ прийшло мені на думку. Так минали роки, десятки літ, і не одне за той час робили наші передові люди, — тільки про одну спільну мову, бодай би хоч у літературі, нікому й до голови не приходило! Треба було нам ждати, мов тим дворакам... Й хто знав, доки були б ждали, якби не Ви перервали оте чекання сміливим Keiserschnitt'ом. Нехай же живе, виростає й доглядається дитина Ваша „Рідна Мова“ і друга „Наша Культура“ під Вашим батьківським доглядом многі й многі літа! Сочава, 26. XI. 1935. Вол. Вук.

Мова наших видань.

Іван Чернява: Люди з чорним піднебінням, Львів, 1935. Іван Чернява належить до тих молодих наших письменників, що пильно дбають про чистоту своєї мови, намагаючись писати соборною літературною мовою. Зо всього видно, що Чернява добре опановує літературну мову, і може недалекий час, коли він зачне писати мовою, вільною від місцевих додатків.

Найперше треба підкреслити, що мова Черняви часто природно поетична, — багата на небуденні порівняння, епітети, одухотворення й т. ін., а це робить його мову також небуденною, легкою й приємною до читання. Аналіз мови І. Черняви роблю тільки на основі зацитованої книжки, бо інших творів його не маю.

Чернява не боїться рідких слів та новотворів, а часом пробує й своїх сил у цій ділянці, напр.: Мусів одягнутись візитно 41. Старий улад села 88. Концепція суспільного уладу 92. Відійшов від мийниці 102. Духмяний сутінок 123. Автім (= проте) він і сам нагинався 56. Атмосфера довкілля 57. Жасно (= страшно) блиснув очима 68. Він пише по-наддніпрянському: пориви риску 58. Добре пише: Голод *в* Україні 80, а не: *на* Україні; пора б це зрозуміти всім.

Чернява вміло замінює форми на *-чий* сучасними відповідниками: Мінливі 12, П'янливе вино 69, Томливий 15, Труйлива атмосфера 57, Зривкий вітер 20. Звідсі й гарні прислівники: Він благально доказував 120, Чекально видержувала його погляд 22, Хтось визивно засміявся 115, Зальотно плющила очі 41, Питайно глядів 48, Значливо моргнула бровами 23, Держався уникливо 41.

Гарні дієприкметникові форми на *-ений* від дієслів стану: Стояв знову усміхнений 90, Розсміяний Сатир 64. Розгублений розстрій 39.

Чернява вільно вживає дієприслівників минулого часу замість теперішнього (див. „Р. Мова“ 1935 р. ст. 215-218): Ромко замиготів на стежці, бігши проміж світло й тіні 102. Це, бравши справу реально 69. Буньо протверезів, дивившися на їхні руки 117. Дивившись боком, додав 126. Я, правду казавши, сумнівався 76. Він плутався в догадах, хотівши відгадати причину чергової зміни 98.

На цьому соборно-українському літературному фоні мови Черняви місцеві галицькі форми виглядають латками на новому вбранні. Таких форм немало, напр. (у лапках подаю форму загальнолітературну): Банно (сумно, жаль) їй було за прогулою молодістю 93. Не варто задержуватися тому (зайве „тому“), бо вона перейшла вже 6. Вдягнув (надягнув) панталони 99. Потім вернув (вернувся) і сів 56. Воздух (повітря) 15. У залі було г.ітно (тісно) від гімназистів 117. Прогулюючи горі (вгору, уверх) рікою 112. Значення грабіжі (грабежу, чол. роду) 79. Де (куди) йти 67. Тріснув скриптом до стола (об стіл) 33. Догоряли (догорали) 88. Хотів вернути домів (вернутися додому) 94. Ждали на рибу (ждали риби) 86. Очі заєдно (все) гляділи 24. Зовнішний (-ній) 18. Здохне, як миш (миша) 33. Наслухуючи (прислухаючися) 106. Хотів насилу (силою) забути за все 27. Побачив нечайно (несподівано) 11. Обі (обидві) струні 80. Дощ не паде (не йде) 38. Крапля паде (пáдає) 58. Присівся (присів) до сина 15. Сотний (сотий) раз 55. Станув (став) 47. Заходив там (туди) і назад по стежці 31. Твоє темпо (твій темп) 66. Хотів утічи (утікти) 62. Гляділа з-поза хащів (кущів) 106. Харчів (харчав) 68. Бігав попри (побіч, біля) стіни 118. І т. ін.

Часом бачимо русизм, як: Мав розсіяне (нев-

важне) лице 31. Очевидно (видимо, певне) ждатимеш 66.

На останній сторінці автор подав друкарські помилки, а серед них і добрі виправлення за сучасним академічним правописом, що в нас рідко трапляється. Іван Огієнко.

Дописи прихильників „Рідної Мови".

Культ рідної мови. Пишучи до Вас, першою мовою повинністю є скласти Вам щирий привіт за повну признання працю над рідною мовою та її культом. Мені просто жаль стає, коли дивлюся на байдуже ставлення наших інтелігентів до питань краси своєї мови. Тому з радощів усієї душі вітаю я Вашу „Рідну Мову". Літературна мова в нас має ще багато до бажання. У нас провідні інтелігентні чинники вміють ставити вимоги до селян, але не люблять, коли їм ставлять вимоги. Вони легкодушно й байдуже ставляться не тільки супроти мови, але й нації. В тому може й належить почасти шукати причини нашого такого повільного духового розвитку. І тому радіти треба, коли в нашій нації з'являються люди творчого почину, що так поважно розуміють сенс життя й працю щодо рідної культури. 18. XI. 1935. *Данилівці.* Т. Годовський.

Добре було б, коли б „Рідна Мова" була популярніша. А то ці наукові й чисто фахові статті відстрашують людей. Не подобається стаття — не подобається цілий журнал. Добре було б, коли б „Рідна Мова" містила оразкові оповідання, — це дуже притягає людей. Часом до старих людей треба підходити, як до малих дітей. Бо старий, коли вчиться, дістає психозу дитини. 1. XII. 1935. *Рунґури.* О. Дучимінська.

P. S. Беремо на увагу голоси наших Читачів і тому даємо в 1936-м році більше практичного матеріялу, див. ст. 47. Треба мати тільки на увазі, що не мало Читачів вимагають і більшої науковости від нашого місячника. Вихід бачимо тільки в тому, що частина статтей буде поважніша, а більша частина — практична. Будемо давати й оповідання. Редакція.

Ширимо Ваші видання. Почуваюсь до святого й морального обов'язку поширювати Ваші цінні видання. Вірю, що Ваша каменярська праця розіб'є скаралущі пересуди, й одна літературна мова й вимова стане одним із угольних каменів будови нації. 5. XII. 1935. *Боремель.* Юстин Омельчук, студент.

„Рідну Мову" й „Нашу Культуру" одержую постійно й глибоко ціню ці видання. 19. XI. 1935. *Cardinal.* Йос. Боднар.

„Рідна Мова" необхідна для вчителя, як хліб щоденний. *Лозанське,* 21. XI. 1935. Мик. Лендел, управитель школи.

Привіт. Бувши передплатником обох Ваших журналів, „Рідної Мови" та „Нашої Культури" від початку їх виходу, я дуже багато скористав із них. Уважаю, що кожен український інтелігент повинен передплачувати ці журнали. Бажаю доброго здоров'я й кращого успіху Редакторові й Співробітникам на рік 1936-й. *Рочестер,* 3. XII. 1936. Гладун.

Від Редакції й Адміністрації.

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, вложили на „Фонд Рідної Мови": Д. Щербицький 4, В. Евфимчук 2, Г. Богун 2 і 3 особі по 50 гр. Разом 9·50 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на „Фонд Рідної Мови" широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подаємо в дальшому числі.

Приєднуйте нам нових передплатників! Сердечно просимо всіх наших Прихильників приєднувати нам нових передплатників, щоб недопустити „Рідної Мови" до зменшення.

Поновлюйте передплату на 1936-ий рік, присилаючи відразу цілорічну передплату.

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Усім боржникам ми вислали пригадку про борг.

Український літературний наголос. В „Рідній Мові" незабаром розпочнеться друком, на прохання багатьох наших Читачів, нова праця проф. Ів. Огієнка: „Словник наголосів української літературної мови". Словник дасть змогу широким кругам нашого громадянства навчатися правильної літературної вимови.

ЗМІСТ 2-го (38) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко:* Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *Ол. Свенціцкий.* Назва „Русь" в історичному розвитку до XIII-го в. *І. Огієнко:* Дбаймо про багатство свого словника! *Ол. Мицюк:* До впливів старої русько-української культури на мадярську. *І. Огієнко:* Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. *Є. Грицак:* Буденні мовні прогріхи. *І. Огієнко:* Стилістично-синтаксичні нариси: варт, варто. *Свящ. С. Гаюк:* Не будьмо байдужі до своєї мови! До духовенства. *Учитель:* Навчаймося літературної мови! До нашого вчительства. *М. Коваль, В. Вус:* Рідномовні замітки. Мова наших видань — мова Ів. Черняви. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 30 КОР. ЧЕСЬК., 260 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. БЕРЕЗЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 3 (39).

Наука про рідномовні обов'язки.

VI. Для одного народу — одна літературна вимова.

1. Кожна мова складається з багатьо́х говíрок, кожна говíрка знає свою власну вимову тих самих слів, свої власні форми.

2. Наро́д, що знає одну літературну мову, конче творить і одну літературну вимо́ву.

3. Кожен інтелігент, що публічно промовляє: зо сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на відчитах і т. ін., обов'я́заний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимо́вою.

4. Кожний інтелігент повинен виховувати в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимо́ву.

5. Добра літературна вимо́ва — то ознака правдивої інтелігентности люди́ни.

6. Церковні проповідники по містах повинні виголошувати свої каза́ння тільки соборною літературною мовою з доброю літературною вимовою. Тільки по глухих сільськи́х церква́х можна проповідувати й місцевою мовою.

7. Соборна літературна вимо́ва, як і соборні мова та право́пис, зцементовує наро́д у свідо́му націю й надає йому почуття́ одности, де б він не жив і до якої держа́ви він не належав би.

8. Літературний на́голос — основа літературної вимови, а тому працюймо для набуття́ собі доброго літературного на́голосу.

VII. Для одного народу — один правопис.

1. Право́пис — то необхідне важливе зовнішнє вбрання́ кожної літературної мови.

2. Правопис складають учені мовознавці, а до життя запроваджує уря́д.

3. Правопис сильно впливає на скорість і легкість чита́ння, якщо він де́ржиться стільки ча́су, що до нього призвичаюються.

4. Не вільно занадто скоро міняти правопису, бо це понижує загальну „грамотність“ народу.

5. Кожна культурна свідо́ма нація в даний моме́нт має тільки один правопис, обов'язко́вий для всіх її племе́н.

6. Соборна літературна мова звичайно знає й один соборний правопис, як зо́внішню ознаку своєї одности.

7. Одність правопису, як і одність літературної мови й вимови, сильно впливає на ви́роблення всенаціонального почуття́ одности народу.

8. Коли народ — не свідо́ма нація, а тільки етнографічна маса, то він звичайно не знає соборного правопису, — в нього кожний письменник і кожне вида́ння пишуть своїм „кращим“ правописом, цебто в нього панує правопи́сна анархія. Не наслідуймо їх!

9. У культурного свідо́мого народу-нації не провадиться більшої боротьби за правопис: цю справу спокійно вирішують йому вчені та уря́д, а грома-

дя́нство ка́рно приймає урядо́вий право́пис.

10. Коли ти не фаховий мовозна́вець, не мішайся до ви́роблення правопису, справи виключно фахової; коли ж фахове́ць — працюй тільки для добра свого́ народу.

11. У народа, що не став іще свідо́мою нацією, звичайно провадиться запе́кла боротьба́ за правопис, і в цій боротьбі вчені мовознавці мають наймéнший голос. Не наслíдуймо їх!

12. Народ, що не став свідо́мою нацією, звичайно не має почуття́ вихо́вувати й шанува́ти свої мовознавчі авторитети, а тому й не може дійти ані до соборного правопису, ані до соборної літературної мови. Не робім так і ми!

13. Для ро́звитку культури й всенаціональної свідо́мости народу стокро́т корисні́ш мати один, хоч і недоскона́лий, але соборний правопис, аніж правописи індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші.

14. У народу, що не створив собі одного соборного правопису й що провадить запеклу боротьбу за правописи особисті, мовознавство стоїть на низько́му рíвні, бо вчені змушені займатися тільки яловúми правописними пита́ннями. Не робім так і ми!

15. Кожна анархія — правописна, термінологічна чи мовна — тягне за собою й анархію духо́ву, найбíльшого ворога недержавного народу.

16. Одність правопису приносить для народу великі політичні й духо́ві користі, а саме:

а. Соборний правопис, як і соборна літературна мова й вимова, надає народові надзвичайно корúсного почуття одности, де б він не жив, і до якої держави він не належав би.

б. Карність громадя́нства в правописній справі дає мовознавцям більшу змогу працювати в найціннíшій ділянці — в тво́ренні літературної мови.

в. Соборність правопису дає змогу кожному легче його знати й легче його навча́тись, бо створюється корисна правописна традиція.

г. Соборний правопис привчає люди́ну до сталости писаної форми й тим дає їй змогу скорíш читати й легче розуміти чúтане, бо в нашій зоровíй па́м'яті легко утворюються тоді́ знайо́мі форми, дуже корúсні й потрібні при чита́нні.

ґ. Соборність і уста́леність правопису дають змогу вимагати його знання́ від кожного гра́мотного, бо такий правопис має всі засоби найши́рше й найгли́бше йти до мас і ство́рювати право́писну традицію.

д. Соборність і усталеність правопису сильно полегчує працю вчителя́м по школах, бо допомагає їм скорíш навчати його дітей.

е. Соборність та усталеність правопису дає кожному корúсне почуття́ „грамотности“ й певності в писа́нні, чого зовсім не буває при правопису невпорядкованім.

є. Соборність і усталеність правопису приносить величезні користі в найціннíшій культурній ділянці — в видавництві, бо незмірно полегчує працю редакторá́м, коре́кторам і друкарським складачам.

VIII. Письменник і рідна мова.

1. Найсильніші й найперші творцí соборної літературної мови — то свої письменники.

2. Кожний письменник обов'я́заний не тільки найдосконалíше знати свою соборну літературну мову й вимову, як практично, так і теоретично, але й постійно й невпинно збíльшувати це своє знання.

3. Письменник, що не знає своєї соборної літературної мови, тільки шкодить рідній культурі, бо для всенаціонального культурного добра́ не працює.

4. Тільки лúнивство та рідномовна політична несвідо́мість допроваджують письменника до незнання́ своєї соборної літературної мови й теоретично.

5. Кожний письменник мусить не тільки писати, але й говорити найкращою соборною літературною мовою й вимовою.

6. Письменник повинен добре пам'ятати й розуміти, що літературна мова, хоч і основується на мові наро́дній, однак за́вжди далека від неї, а тому́ ніколи не можна доводити ужива́ння певних слів, форм чи словосполучень тільки тим, що „так говорять у нашому селі“.

7. Словник нашої мови буває: а к т и в-

ний — слова наших писáнь і розмов, і пасúвний — слова, що ми їх розуміємо, але практично не вживаємо, як рідкúх чи малознаних. Письменник мусить пильнувати, щоб його активний словни́к був якнайши́рший, а словник пасивний — якнайме́нший.

8. Цінність мови письменника — також і в багатстві його словника́: щоб слова були небуденні, соковúті, промóвисті, яскра́ві. Нехай кожний письменник завжди пильно дбає про багатство свого словника́!

9. Багатство мови на синóніми свідчить про її вúробленість. Письменник мусить глúбоко знати й відчувати рідну синоні́міку й не вживати синóнімів невідповідно.

10. Кожний письменник мусить пильно дбати про багатство своєї мови на небуденні епíтети, як прикметникóві, так і прислівникóві. Багатство прислівників — то багатство мови письменника.

11. Твóрення нових добрих слів — ознака талановитости письменника. Заохочуймо ж наших письменників до творення новúх слів!

12. Кожний поет мусить пам'ята́ти, що його мова тільки тоді цінна́, коли вона поетична, цебто коли в ній бу́дуть небуденні й ча́сті: мета́фори, персоніфіка́ції, порівня́ння, епітети прикметникові й прислівникові і т. ін. Хто не пише поетичною мовою, той не поет.

13. Licentia poëtica чи т. зв. „поетична воля" — це воля поетові вжити якоїсь однієї форми з тих, що літературна мова допускає їх де́кільки. Коли ж поет уживає такої форми, наголосу чи слова, що літературна мова їх не допускає, то це не „поетична воля", але недозволе́ний про́гріх супроти своєї літературної мови.

14. Кожний поет у своїх віршах мусить уживати тільки загально прийнятих у соборній літературній мові наголосів; коли ж він цього не дотримується й уживає говірко́вих наголосів, то це не „поетична воля", але недозволе́нний про́гріх супроти своєї літературної мови.

15. Добрі поети, досконалі знавці своєї соборної літературної мови й вимови, звичайно в своїх творах не знають т. зв. „поетичної волі".

16. Поети, що не знають своєї соборної літературної мови й вимови, звичайно оправдують своє соромливе незнання́ мови ніби правом т. зв. „поетичної волі". Це сильно шкодить культурі літературної мови.

17. Письменник, що пише говірко́вою мовою, а своєї соборної літературної мови не знає, шкодить о́дності свого́ наро́ду й для всенаціонального культурного добра не працює.

18. Письменники повинні добре пам'ятати, що твори, писані чисто говірковою мовою, мають свою окрему ціль: артистичну або ілюстраційно-наукову. Такі твори повинні мати заввагу, що писані такою то говіркою, й мати поя́снення говіркових слів літературною мовою.

19. Місцевої мови вільно вживати письменникові тільки свідо́мо: 1. в розмові дієвих осіб („couleur local") і 2. в творах, навмисне написаних для місцевих потреб. Наукові праці ніколи не пишуться говірко́вою мовою.

20. Архаїзмів вільно вживати письменникові тільки в розмові давніх дієвих осіб із метою артистичною або ілюстраційно-науковою. Архаїзми, не прийняті в літературній мові, стають локалізмами.

21. Літературний критик мусить глúбоко знати свою літературну мову, й звертати увагу письменникам на нечистість їхньої мови. Коли ж критик глúбоко не знає цієї мови, то нехай оминає пита́ння мови в своїх писа́ннях.

22. Кожний письменник у своїх творах мусить конче плека́ти й ідею всенаціональної одности, як підставу одности мовної, й подавати її так, щоб на цих творах духово зростали: мóлодь, студе́нство й ці́ле громадя́нство взагалі.

23. Кожний письменник повинен пильно дбати про чистоту́ своєї літературної мови й не вживати яловúх чужих слів та ка́льок (пор. XXVIII, 5), пильнуючи заступати їх словами своїми, а також без потреби не вживати місцевих слів і форм та архаїзмів.

24. Письменники обов'я́зані обробля́ти в своїх творах і патріотичні всенаціо-

нальні теми, що виховують у народі почуття́ всенаціональної гордости й чести, бо ці почуття́ сильно впливають на ро́звиток національної культури, а разо́м із тим і на ро́звиток літературної мови. Цей обов'я́зок багатокротно збільшується для письменників і поетів недержавного народу, — тут вони мусять не забувати й тем рідномовних взагалі.

25. Письменники й поети недержавного народу, що служать виключно „чистому мистецтву", а свої національно-громадські моти́ви оминають, чужі й не корисні для свого народу, й на розвиток літературної мови мало впливають.

26. Кожний письменник обов'я́заний ви́робити собі національний світо́гляд, найкорисніший для розвитку свого народу, а тим самим і для розвитку своєї літературної мови.

27. Кожний письменник, особливо ж народу недержавного, мусить добре пам'ятати, що сама форма твору, навіть найкраща, не задовольни́ть національних потреб його народу, — в його творі мусить бути, крім досконалої форми, ще й відповідна ідея. Тільки глибока ідея, вкупі з досконалою формою, роблять твір великим і нестаріючим.

28. Кожний письменник повинен сам найпильніше дбати про поправне вида́ння своїх творів без мовних і друкарських по́милок, за́вжди пам'ятаючи, що з їхніх творів широкий загал навчається рідної мови. (Далі буде).

Іван Огієнко.

Назва »Русь« в історичному розвитку до XIII-го в.

V. Західні письменники також підтверджують цей стан. Ліудпранд називає північними сусідами Візантії — угрів, печенігів, хозарів і р у с і в. Цю назву виводить він від φούσιος — прикмети тіла, та нім. nordmanus від північного положення. Інші джерела, як Einhardi: Vita Caroli Magni (Pertz II, 449), Helmoldus: Chronica Slavorum (I c. 7) і Vita Anscarii (c. 30) — утотожнюють назви nordmanus і sueo, в чому сходяться з даними Бертинських анналів.

Починаючи від половини X в. західні джерела говорять уже тільки про Ruscia, Ruzzia, Rutheni — у відношенні до великого князівства київсько-новгородського Ольги, Володимира, Ярослава: a. 960 — „venerunt legati R u s c i a e gentis ad regem Ottonem" (Annal. Ottenbur., Pertz. VII, 4); a. 992 — „imminebat quippe illi (Boleslao) grande contra Ruscianos bellum" (Annal. Hildesh. Pertz. V, 69); Tietmar із Merseburg говорить під 960 р.: „legati Rusciae". 1009: „in confinio Rusciae", 1075 — „Ruzeni" (Chron. Saxonum, Pertz. V); 1089 — „Imperator Praxedem Rutenorum regis filliam sibi in matrimonium sociavit" (Annal. August. Pertz. V 133). Водночас Vita s. Ottonis (Aa. Ss. Jul. I. 378-425-455) іще відрізняє Rugia і Slavia від Pruscia, Ruscia, але інші джерела називають Rugia на Помор'ї Ruthenia, Rutheni, fines Rutheniae: „a. 959 legati Helenae reginae Rugorum, quae sub Romano imperatore C-poli baptizata est" (Contin. Regin. Pertz. I, 624-8); „Libutius genti Rugorum eppus ordinatur". Тільки Saxo Grammaticus відрізняє острів Rugia, -nus від Ruscia, Ruthenus.

Літописці польські — Мартин Галь і за ним Кадлубек — називають країну на схід від границь Польщі — Ruscia, Ruthenorum regnum. Єпископ краківський Матвій пише 1150 р. Бернардові з Клєрво́: „gens ruthena multitudine innumerabili ceu sideribus adequata".

VI. Північні джерела XII-XIII вв. уживають назву з основою Rut- у відношенні до історично-державної Руси. „Chronica anonyma" приміщує в сусідстві Балту від сходу на захід „Ruthos sive Ruthenos de Rutzen, Polonos atque Pruthenos" (Scr. septentr. 1706, Kun. II, 81). Королівські саги-хроніки (Scr. histor. island.) знають Вальдемара, Гельгу, Адлогію, Бурислейва, Ярислейва — володарів гардів... (V. 260 de Eymundo et rege Olavo); в історії Гакона Гаконіди згадується „Andreas rex Sursdalensis frater regis Alexandri Holmgardensis... a Tataris ab oriente profugerat" (X. p. 51-52); в оповіданні „de Hauko Habroka (c. 3) rex Eirikus significat placere sibi, ut septemtrionem versus in Surtzdalos

et Bjarmiam proficiscantur" (X. 188). Fragmenta et particulae historicae ad res danicas pertinentia (c. 11) — дають ось такий опис: „in Europa ad orientem proxima Scythia nobis Svethia magna dicta, sita est ...gardorum regnum, ubi Palteskia et Kaenugardi... (374 р.) ab regione Poloniae in orientem versa Reidgothia (Gothia campestris? червенська земля?) sita est, quam excipit Hunnalandia (Hunnorum regio XI, 373-4).

Historia Olavi Tryggvii filii, що провів молодість на новгородському дворі, згадує перед 981 р. Ruzland в оповіданні „de Thorvaldo peregrinatore — що був — ab imperatore Miklagardi (Великого Городу = Візантії) missus ut dux aut magistratus omnibus regibus Russiae et totius Gardarikiae praefectus" (I, 299). Був теж на Русі в Гардарикії і Magnus, що вернув із неї „russica armatura indutus". Сага про Галердана сина Ейстена оповідає про Грімара родом із Руси, що його корабель розбився в часі бурі біля Belagard. Про конунга Гертріга говорить сага, що він панував на сході на Русі, в краю обширному й людному між Гунналяндією і Гардарикією. Hervarsaga розказує про Гейдрека з Risaland, що після братовбивства втік у Hredgottaland з містом Danparstadir. — З того часу маємо означену віддаль із Данії до Ostrogard Ruzziae („східній го́род") одномісячною плавбою при противнім вітрі (Адам Бремен IV, 11). Цей город навіщали часто рутени, готи, нормани і інші східні народи.

VII. Перші згадки літопису про „Русь" є немов би вступом до узгіднення візантійських вісток про напади русів на греків за часів царя Михайла й патріярха Фотія. Літопис згадує за грецькими джерелами про напір (норман) із півночі через новгородську область на Візантію та лучить дату нападу русів на Царгород 6360(852) з природним початком руської державности в назві: „начася прозывати роуская земля". В р. 6367 (859) „имаху дань варязи изъ заморья на чюдь и на словѣнехъ, на мери и на всѣхъ (= весянах) и на кривичѣхъ; а козари имаху на полянѣхъ и на сѣверѣхъ, и на вятичехъ". Цей стан мусів очевидно довго тривати, коли Ібн Даст говорить іще під 930 р. про варяго-русів на Білозері, що вони в часі нападів брали словін-полонян і продавали їх хозарам. Але вже під 6370 (862) р. Літопис розказує про вигнання варягів з-над Ільменю та про добровільне предложення — чюди, словін, кривичів — варягам роду Русь: „поидѣте княжить володѣти нами... и отъ тѣхъ варягъ прозвася роуская земля... ти суть людье новогородьци от рода варяжьска, преже бо бѣша словѣни"...

Зо словом Русь стрічаємося в початковому Літопису не рідко. Р. 6374 (866): „вѣсть епархъ посла къ нему (цісарю Михаїлу), яко Русь на Царьгородъ иде... абье буря... безбожьныхъ Руси корабля смяте и къ берегу приверже". Р. 6390 (882): „поиде Олегъ, поимъ воя многи — варяги, чюдь, словѣни, мерю, весь, кривичи... и сѣде Олегъ, княжа въ Киевѣ, и рече... се буди мати градомъ русьскимъ. И бѣша у него варязи и словѣни и прочи прозвашася Русью... и устави дань словѣномъ, кривичемъ и мери, и устави варягамъ дань даяти... 6406 (897) ...бѣ єдинъ языкъ словѣнескь: словѣни, иже сѣдяху по дунаєви, ихже прияша угри, и морава, и чеси, и ляхове, и поляне, яже нынѣ (XI) зовамая Русь... А словѣньскыи языкъ и рускыи одно есть, отъ варягъ бо прозвашася Русью, а первое бѣша словѣне"... 6415 (907): иде Олегъ на грекы, поя множество варягъ, и словѣнъ, и чюдь, и кривичи, и мерю, и деревляны, и радимичи, и поляни, и сѣверо, и вятичи, и хорваты, и дулѣбы, и тиверци... си вся звахуться отъ грекъ великая скуфь... многа зла творяху Русь греком, єлико же ратнии творять".

Посли Олега — Карл, Фарлов, Вельмуд, Рулав і Стемид представники тієї владної Руси, що мала право побирати від Византії місячні посольські належитості, та якій Олег дав шовкові вітрила, бо для слов'ян були призначені кропив'яні... Таки в поході 6452 (944) р. „Игорь совокупивъ вои многи — варяги, роусь и поляни, словѣни, и кривичи, и тѣверци, и печенѣги... се идуть русь безъ числа корабль ...и наяли суть к себе печенѣги..." У договорі р. 6453 (945) між

49 назвами послів Ігоря, великого князя руського, і від усякого княжества, що під Ігорем було і від усіх людей... не має ані одного слов'янського ймення. А що скрізь мова про Русь і про руських послів у зв'язку з великим князівством київським і посадом у Новгороді, то виходить, що літописна назва Русь на протязі 852-971 рр. означає державну владу північної династії неслов'янського походження на просторі Київ-Новгород. Засвідчує це найкраще вираз Літопису в кінцевому реченні 6485 (977) р.: „Ярополкъ посадники своя посади в Новѣгородѣ и бѣ володѣя єдинъ въ Руси". У 980 р. Володимир вибрав із своєї варязької дружини „мужи добры, смыслены и храбры, раздая имъ грады; прочии же идоша Царюграду въ Грекы".

Зверхництво русів над слов'янами навіть у XI в. стверджують дії князювання Ярослава Володимирового й ті постанови „руської правди", що розрізняють таку ступневість населення: „русинъ, гридъ (норв. gridhmadhr — слуга, гвардисть), купчина, ябетникъ (ст. нім. ambt — урядник), мѣчникъ, изъгои, словѣнинъ, тивунъ бояръскъ (ст. нім. thiun — слуга), яка ставить русина на першому місці, а слов'янина на передостанньому. (Кінець буде).

Іларіон Свенціцкий.

Стилістично-синтаксичні нариси.

3. Потім того = потім.

В живій наддніпрянській мові дуже поширений прислівник „по́тім то́го" в значенні „потім, далі, опісля, після того, згодом" (як місцеве галицьке „відтак"). Це „потім того" я подибував у мові багатьох письменників, що добре знають народню мову. Цікаво, що в Словнику Б. Грінченка цього „потім того" не занотовано, але Академічний Словник III, 411 подає його. Критик у „Ділі" назвав був цей вираз, що стрічав його в моїй статті, русизмом, — звичайно без жодних підстав, бо російська мова навіть подібного нічого не має, — вона знає „пото́мъ".

Вираз „по́тім то́го" частий у творах Панаса Мирного (народився в Миргороді). Ось трохи прикладів із його романа: „Хіба ревуть воли, як ясла повні" (видання Книгоспілки, Київ). Сказано — зроблено. Потім того відпустили за двір Петра-лакея 126. З панів вибирали комісарів; потім того з них перероблювали капітан-справників, а далі — просто справників 132. Далі Мотря обнімала сина і теж плакала. Потім того цілувалася з сватами 367. Мотря спершу дивилася та плакала; потім того лаяла, ганьбила, а далі бігала та кричала 221. Вихилив чарку в рот, ковтнув, як воду. Потім того відломив шматочок хліба, почав заїдати 194. Прогнав її офіцер, обідравши, як білочку. Потім того, ні до кого вже не переходила жити 176.

„Російсько-український словник правничої мови" 1926 р. за редакцією акад. А. Кримського на ст. 140 наводить це слово, звучи його діялектичним; навпаки, „Російсько-український Словник" Академії Наук, 1928 р. т. III, ст. 411, подаючи цього прислівника, не зве його діялектичним. Проф. Є. Тимченко в своїй „Українській граматиці" 1917 р. на ст. 116 уживає цього слова: „Потім того прикметники". Я особисто дуже часто подибував це слово в живій мові Київщини там, де нема жодних чужих впливів.

Як повстав цей вираз „потім того", трудно сказати. На мою думку повстав він з аналогії до надзвичайно частого в Наддніпрянщині „після того", з яким має зовсім одне й те значення. В тім же романі П. Мирного читаємо: „Вийшли від ротного, сміються. Після того Максим став душею москалів" 158, — тут це „після того" можна замінити на „потім того", бо значення їхнє зовсім однакове.

4. Ширий полонізм: по закінченній розправі, треба: по закінчені розправи.

В польській мові часто вживається звичайна для цієї мови форма для зазначення часу (на питання *коли*?), зложена з *по*, а по нім місцевий відмінок дієприкметника з іменником: Po zakończonej rozprawie, po zakończonych turniejach, po skończonej nauce, po skończo-

nych naradach і т. п. Українська мова подібних форм зовсім не знає, але цей полонізм дуже частий у мові галицької преси та письменників.

Так, у новім історичнім оповіданні нашого невтомного повістяра Івана Филипчака: „Дмитро Детько", Львів, 1935 р., читаємо: По скінчених турнірах гості перейшли на замок 18. По скінченому іспиті король радився з учителями 28. По скінченій науці король задумав вислати своїх синів 28. По скінчених нарадах Дмитро оголосив послам 43. По скінчених празниках князь вибрався в дорогу 47. По скінченім урядуванню князь попрощався з боярами 71. По скінченому танцу взялися попід руки 81. По скінченій роботі приказав розбити бочку 108.

Усе це щирі полонізми, бо по-українському в подібних випадках можливі дві формі: 1) *по* з дієсл. іменником: По скінченні турнірів... По скінченні іспиту... По скінченні науки... і т. д., або 2) дієприслівник на *-вши*, як що в основнім і пояснювальнім реченні підмет той сам: Скінчивши турніри, гості... Скінчивши наради, Дмитро оголосив... Закінчивши урядування, князь попрощався... і т. д. Якщо в головнім і пояснювальнім реченні мисляться різні підмети, тоді вживаємо тільки першої форми, цебто *по* з дієсл. іменником. По скінченні празників князь вибрався й т. д.

5. Досконалий, а не: совершенний.

Встаровину в літературній нашій мові були дуже поширені слова: совершенний, совершенство і т. ін., але з бігом часу, коли наша літературна мова оперлася тільки на мову живу, ці слова заникли.

Правда, в Галичині вони ще живуть: „Торувати шлях до морального совершенства" („Укр. Бескид", 1933, ч. 47). В літературній мові нашій панує стародавній полонізм, сильно в нас засвоєний: досконалий, досконалість. Це слово в нашій мові сильно поширене вже в XVI віці. Так, у Крехівськім Апостолі 1560-х років це слово надзвичайно часте: церковне совершенство передається тут „досконалість", а совершенный — досконалий, напр.: Досконала наука 365, Воля божая досконалая 281, Милость есть зв'язкою досконалости 473. Словник П. Беринди 1627 р. церковне совершенство перекладає „досконалость". Сучасна літературна мова зовсім не знає архаїчних „совершенство", „совершенний" (їх нема навіть у Словнику Б. Грінченка), знає тільки „досконалий", „досконалість", що походять із до-(с)кон-а-лий, цебто зовсім закінчений. Словник Грінченка подає: досконалий, досконалість, доскональний, з прикладами з мови народньої та з Симонова (Номиса).

І. Огієнко.

Новотвори в сучасній українській мові.

V. Дієслово.

В дієслівній групі маємо багато новотворів, і то цікавих, а вживають їх і в пресі, і в літературних творах. І тут на перше місце висувається практичність і вигода. Найчастіш уживають у нас новотворів із наростками *о-*, *у-*, здебільш під польським впливом, а мотивом цього є економія місця й часу, бо таким чином дві слові заступаєм одним: омолоджувати — робити молодим Лейт., оформити — надати форму Д. 5/35, узаконювати — робити законним ib., уможливити Тимч. VI, обезголовити (з рос. обезглавить), обожнювати Дік. 193 — обожати, уаргументувати, очолювати, управдоподібнити (Д. 331/34, слово 7-складове), унеможливити Гол., упривілеїти, ускладнити — скомплікувати, узмістовлювати, уміжнародовлювати, утотожнювати (гал. новотвір, Гол. подає тотожність — ідентичність), уцаритися — запанувати з рос. воцариться С. 22.

Багато дієслів утворені від іменників: походувати — йти походом Д. 178/34, привинювати (кому вбивство) — обвинувачувати Кол. 59, запавутинити — обснувати павутинням Любч. 22, зафосфоритися — заблищати фосфором Мик. 124, поручкатися — подати собі руки ib. 295, зафармазонити — ошукати ib. 260, сполітизувати — зробити політичним Д. 226/34, розкуркулити — збіднити (рад.), маршувати (Гол. Нд. 35/34) — йти в марші,

зумовлювати — ставити умовиною, очолювати — ставати, стояти наперед Д. 161/34, започаткувати (Д. 190/34, з поль.), суддювати — бути суддею.

Від прикметників: пожвавити — підсилити, збільшити (рад., Д. 184/34), знепритомніти (Гол., Дік.), нетерплячитися (Д. 240/34, бо слово нетерпеливий тепер занехують), задомашнитися Нд. 35/34, зріднитися Ібс. 61 — посвоячитися з рос. сродниться, прискладнити — зкомплікувати Кол. VIII., закволіти — захворіти (Лейт. 38).

Від прислівників: зачастити (Любч. 181, рос.), набакирити — заложити набакир Мик. 226, досвітніти Нд. 32 34.

Замітне явище, що майже всі нові дієслова зложені з приростками, здебільш прийменниковими (найчастіше: за-, з-, від-, на-).

Наросток *-ча* виступає рідко й під чужим впливом. Рос. слово „сотрудничать" перекладено „співробітничати" і, здається, на лад цього створено „авторитетничати" — удавати поважного Д. 269/34.

Склади з 2 і більше слів, при допомозі кількох приростків: зісоюзити — згуртувати в союз Нд. 24/34, знебарвити — позбавити барвів Д. 244/34, збезнадіяний (рос.).

Старі слова з новими приростками: зудар, зударитися (про потяги) під впливом поль. zderzenie, zderzyć się, рос. столкновеніе; скорювати — підбивати, завойовувати (з рос. покорять, Лейт. 45).

При складанні дієслівних неологізмів дуже замітні чужі впливи, насамперед російської, а також і польської мови (націхувати — nacechować, Д. 22). Видно тенденцію скорочуватися, щадити час і місце й висловлюватися по-новітньому, але багато „кованих" слів — скоромінущі ефемериди. Бачимо багато спроб і пошукувань, а навіть багато вдумливости й оригінальности.

VI. Складені неологізми.

Хоч складеними неологізмами вважатимемо взагалі й ті, що їх утворено з приростка й кореня та наростка, чи тільки кореня й наростка, одначе в тіснішому значенні це слова, що складаються з 2 або й більше слів. І їх тепер хочу розглянути, торкаючись посередньо й усіх інших неологізмів, а на кінці подам висновки своєї праці.

Наша мова має багатенько складених слів. До їх творення має велику скількість приростків і наростків, що віддають дуже ніжні відтінки понять, будова слів легка й вигідна. А все таки наша мова не любить і не має такої великої скількости складених слів, як мови старой новогрецька, німецька, староцерковнослов'янська й російська, що має їх багато підо впливом церковщини. Великий вплив на формування складених слів мала в нас церк. слов. мова, як це я зазначив у статті: „Вплив церкви й релігії на укр. мову" (Księga referatów II. Międzyn. Zjazdu Slawistów, Warszawa 1934, стр. 34-35).

1. Іменник + дієслово. Найчисленнішою в нас групою складених слів є сполука іменника з дієсловом, або взагалі ймення (іменник, прикм., займ., числ.) з дієсловом. Найкоротші в цій групі це трискладові слова: бомбовіз, бомбокид — літак, що кидає бомби (Д. 266/34, 351/34), паровіз, самохід, водогін — водопровід, сонцевий — подих сонця Любч. 67, конекрад — конокрад Д., линвоскок (з поль. linoskoczek, С. 22). 4-складові: хлібо-, жертво-, внеско-, праце-давець (підо впливом польської мови, але в Галичині дуже поширені), карколомний, повітроплав (нім. Luftschiff), душехватство Д. 286/34, хлібоздача (рад.), ропопровід Д. 335/34, самоуряд (Гол. самоурядування), сльозотеча Кол. 140, крововилив Ібс. 238 — кровотеча Гол., водозбірня Д. 190/34, борзописець (Лейт. рос.), лежибока — лежень (рос.), рукописьмо — рукопис Кол. V., горлодерний — що горло здирає.

5-складові: борзописака Д. 343/34 — швидкописець (слово глузливе), єдиновладність Д. 161/34 — одновладство РУС/І., фільмовирібник Наз. 13/34, світовідчуття, головокружний Д. 267/34, золотошукач (Гол. Лейт.), мистецтвознавець Д. 266, 327/34, природолюбець Нд. 41/34, сінозаготівля (рад.) перекл. рос. сѣнозаготовка, головоловець Нд. 34/34, книговедення Д. 299/34, рукостискання Кол. 11, перекл. рос. рукопожатіе.

6-складові: світовідчування Д. 329/34, -розуміння С. 22, п'ятколоскотання Лейт. 4, цілеспрямування ib. 69, народоспасенний Наз. 13/34.

7-складові: радіопередача, престолоспадкування Кол. 37 з рос. престолонаслѣдіе, місцеперебування Лейт. 93 перекл. рос. мѣстожительство.

З цього перегляду бачимо, що 3-склад. слів є 8, 4-склад. 16, 5-складових 11, 6-склад. 4, 7-склад. 4. Отже найменше є слів дуже довгих (6- і 7-складових), найбільше 4-складових, далі йдуть по скількості 3- і 5-складові. Неприродні й негарні слова довженні, що здебільш перекладені з російщини, це „не з нашого поля ягоди". Взагалі вплив російської мови тут дуже великий, більший, ніж польської, що слів складаних і довгих не любить. Що до рос. впливу, то потрібне мале застереження, а саме: коли створене слово має наш корінь і наросток, то не мусить воно бути русизмом, хоч і є таке саме чи подібне в рос. мові (нпр. арх. борзописець). Вражає те, що мало слів легко й зграбно створених, появляються теж мовні дублети, що є зрозуміла річ. Що до структури слів, то завважу, що в 7 словах маємо, як другу складову частину, дієслівний іменник, що часто є довгий і вже цим самим не годиться до творення складеного слова. В деяких новотворах разить нагромадження цих самих або подібних голосних і приголосних, а саме: головоловець, ропопровід, мистецтвознавство. Цікаве теж, що від складених слів повстають нові слова, напр. від „паровіз" повстав „паровозівня" (С.).

Невелика група, що в ній новотвір складений із двох іменників: збро́ймістр Д. 235/34 перекл. поль. ogniomistrz, нім. Feuerwerker, співогра́ — гра оперового артиста Д., радіозвіт Нд. 32/34, кінозірка Д., дяковчитель Д. 339/34, родоначальник (Лейт. рос.), електросонце (Дніпрельстану Д. 223/34), автодорожка — таксівка Д. 268/34, оборонеспосібність — здатність до оборони Д. 238/34. У цих новотворах перший іменник заступає прикметника другого слова й його можна замінити на прикметника (радіозвіт — радієвий звіт, кінозірка — кінова зірка й ін. Тому слова короткі. Це все найновіші новотвори, подібно, як у новітній поезії маємо подібні „словесні вибрики".

Перемишль. Євген Грицак.

Навчаймося літературної мови від Шевченка.

Шевченкова мова віддавна стала в нас за основу літературної мови, як мова центральна, як мова чистонародня (див. „РМ" 1935 р. ч. 3: Значення Шевченка в історії української літературної мови). Сам огненний талант Шевченків зробив його мову зразковою, і вона давно вже править нам за норму літературної мови. Великий знавець живої мови, Шевченко був таким же великим мистцем слова, через що його твори, особливо ж „Кобзар", іще надовго позостануться в нас каноном літературної мови.

Не дивлячись на таке величезне значення Шевченкової мови, вона в нас зовсім мало досліджена, може головно через те, що не маємо ще наукового видання Шевченкових оригіналів. А в Галичині з мовою основоположника нашої літературної мови трапилась предивна історія: тут на неї не звернули більшої уваги, не взорувались на ній, не поклали її в основу своєї літературної мови. А це й допровадило до того, що письменницька мова Галичини так далеко відбігла від літературної мови Наддніпрянщини.

Багато читачів „Рідної Мови" вимагають від неї більшої практичности й більшої приступности для широких читацьких мас. Щоб задовольнити це бажання, друкую на сторінках „Рідної Мови" оцю нову свою працю, друкую з метою дати широким нашим масам приступний матеріял для вивчення літературної нашої мови, опираючись виключно на мові „Кобзаря". Скрізь даємо приклади з „Кобзаря", скрізь тільки Шевченкова мова править нам за норму літературної мови.

Ставимо собі за найголовнішу практичну мету: дати до рук широкого чи-

тача таку книжечку, щоб правила йому за повсякчасного провідника й порадника, де він знайшов би собі бодай найпотрібніші відповіді.

Увесь матеріял подаємо з третього повного видáння „Кобзаря“ за редакцією В. М. Доманицького, Петербург, 1910 р.

Іван Огієнко.

Б — би. Шевченко завжди писав по голосній попереднього слова тільки *б* (ані разу *би!*), а *би* писав тільки по приголосній: Як*би* то далися орлинії крила — за синім *би* морем милого знайшла, живого *б* любила... у яму *б* лягла 3. Не плакали *б* діти, не чули *б*, і сонце *б* не гріло, і люди *б* не знали 249. Пишімо за Шевченком і ми *би* тільки по приголосній!

Багатий — тільки так писав Шевченко; ніколи він не писав і не говорив б*о*гатий. Напр.: Б*а*гатий на лати та на дрібні сльози 66. Б*а*гатші стали 346. Б*а*гачами 527. Панською ласкою б*а*гатий 70.

Байдуже, а не обоятно. Байдужé їм 191. Старому байдýже (а не: обоятно), ніби то й не чує 197. А мені ще байдужніше 442. Не кажіть польського „обоятно“!

Бач, Оксано, я жартую 74. Бо його, бач, трохи 164. Он бач 278. Не кажіть „видиш“, а тільки „бачиш“ чи „бач“. Побачу (а не: увиджу) малого хлопчика 462. Воно не бачитиме (а не: не ме видіти) волі 462.

Бігти, а не бічи, писав Шевченко. Упоравшись, біжи (а не: бігай) в Вільшану 65.

Біля Шевченко вживає тільки для зазначення місця, а не кількости: Біля того гаю 1, біля моря 3, біля дуба 6. Для зазначення кількости Ш. вживає прийменника *з, із*: Розлили з річку крови 218. Байстрят з десяток 377. Кіп із вісім заробила 237.

Благословити кого, а не кому. Благослови моїх діток 63. Благослови мене (а не мені) 579.

Блúскавка (а не: лискавка) хмару роздирає 92.

Блудити — вандрувати не простою дорогою. Де ж Катруся блудить 24. Блуджу в снігах 45.

Боліло кому що (а не: що кого). Щоб голова не боліла в Марка молодого 237. Може що в маленького на той час боліло 215.

Бóндар писав Ш., а не боднар: Бóндар праведний 543. В бóндаря того святого 532.

Боронити що, а не чого: Зібрались волю боронúть 76.

Братік писав Ш., а не братик чи братчик: Ані братіка я, ні сестрички не знала 294. Мій братіку 529.

Братній, а не братний: Братéрства брáтнього 249. Братню кров пролити 246. Братньою сльозою привітаєм 247.

Бриль, а не капелюх. Старий сидів в брилі 238. В солом'яному брилі 438.

Бублик, а не „обаранок“. А ось ще осталось пів бýбличка 239.

Будень, а не буддень. В неділю і в бýдень 138.

Будяк, а не бодак. Бур'ян колючий та будя́к 354.

Бур'ян, а не хабаз чи хабаззя. Бур'ян топтала 159. А тут бур'ян 340.

Бути. Сотник був собі багатий (а не багатим) 432. Будеш щаслива 456 Була вона за матір 236.

Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині.

В Україні, а не: на Україні. Коли мислимо якийсь край, як закінчене й організоване (державне) тіло, тоді на питання *де?* вживаємо тільки прийменника *в* чи *у* (а не *на*), напр.: *в* Німеччині, *в* Росії, *у* Франції, *в* Англії й т. ін. Україна була вже державною, тому так само треба казати: *в* Україні, *в* Україну, а не *на* Україні, *на* Україну. Прийменник *на* в цих випадках визначав тільки частину цілого, напр.: *в* Росії *на* Кавказі, *в* Польщі *на* Мазовшу, так само: *в* Україні *на* Полтавщині. Форма: *на* Україні визначає, що Україна є частиною чогось більшого, й повстала в нас із погляду державного російського й польського. Т. Шевченко писав: *В* Україну ідіть, діти, *в* нашу Україну. У нас

в Україні старий Котляревський отак щебетав. Було колись — *в* Україні ревіли гармати. — Наша преса не розуміє образливости форми з *на*, й усе пише: *на* Україні, *на* Україну; не пишім так! Час уже забути образливі для нації вирази (напр. слово „Малоросія" ми зразу викинули; але навіть і тут було в нас „*в* Малоросії"), бо ж змінені умовини викликають зміну й у мові. Див. „РМ" III, 67.

Вагітний у що. В галицькій пресі часто подибується такий вираз, як: „Цей стан непевности в а г і т н и й у непередбачені наслідки" („Мета" 1936 р. ч. 4); це з польського: brzemienny w co, напр.: brzemienny w wypadki. Це неетичний вираз, його треба оминати хоч би так: „Цей стан непевности багатий (дасть, принесе) на непередбачені нослідки". Справді, як цей неетичний вираз „вагітний у що" вияснити молоді? Тільки клопіт, ліпше позбутися подібних слів (пор. іще: віддаватися — виходити заміж, оп'яніти з радости, *на* Україні і т. п.).

Васал, васáльний пишемо в літературній мові; в Галичині: вазаль, вазальний.

Ввечері, а не: вечір, ввечір, вечором. Літературна мова знає тільки форму „ввечері" (а не: вечором або: вечір чи ввечір). В „Кобзарі" Шевченка читаємо: Увечері посумую, а вранці поплачу. Ввечері (а не: вечором) прибуде. У А. Чайковського: Кричевський 36 читаємо: Сьогодні ввечір приходь, — по-літературному треба: ввечері.

Вдень, а не днем. В літературній мові панує тільки форма „вдень", а не днем. Приказки з Номиса: Уночі тріщить, а вдень плющить. І вночі, і вдень — завше йому ніч.

Вдумливий, вдýмливо. Форми на -ч и й добре заміняються прикметниками на -л и в и й, напр.: мінливий, проникливий, шанобливий, запобігливий, вибачливий, довірливий, задумливий, невимагливий, допитливий, запитливий і т. ін. В Галичині панують іще штучні форми на -ч и й, напр. К. Гриневичева в „Шестикрильці" пише: Берігся вдумчиво 31, треба: вдумливо.

Велет, велетéнський, а не велит, велитенський. Назва від народу „велет", див. „РМ" 1934 р. ст. 116.

Великодній, а не великодний.

Величний, а не: величавий. В літературній мові прийнято писати „величний". Напр. у „Піснях" Метлинського читаємо: До попа ідемо, гостинці несемо житнії, пшеничнії, — ми в попа велúчнії. Куліш: Псальми: Діла Твої святі, велúчні. В Галичині панує місцева форма „величáвий".

Величність, а не: величество. Його величність король. Ваша величносте! З російського пишуть: „Його величество (треба: величність) король".

Вергати — архаїчне слово, часте в Галичині. „Вергла вінок" (К. Гриневичева: Шестикрилець 57). В літературі звичайно „кидати, кинути". Кинула вінка.

Верхи, а не верхом. В Галичині панує архаїчне-російське „верхом": Виїжджав верхом, Їде верхом. По-літературному треба тільки „вéрхи". Наганяє його вéрхи на коні пан (Словник Б. Грінченка). Князь їхав вéрхи.

Верхній, а не верхний.

Вечір, з вéчора, по вечорі, ввéчері, всі вечорú, всіх вечорів, — це все літературні форми. Над вечір (а не: над вечором) приїхав. Ввéчері (а не: вечером) прийшов. В Галичині панують місцеві форми: приїхав вечером (літературне: ввечері), Напишу це вечір (архаїчне; літературне: ввечері).

Вечірній, а не вечірний.

Вженити, вженитися — простацький вираз, треба: оженити, оженитися. Пісня: Нене ж моя, нене, ожени ж ти мене. Оженився (а не: вженився) з дочкою сусіди.

Взір, на взір, а не: у вигляді. В Галичині звичайна форма в пресі й письменників „у вигляді", напр.: „Церква у вигляді хреста"; це місцева форма, в літературі прийнято писати: „Церква на взір хреста", або: „Церква як хрест". Див. вид.

Вибачливий, а не вибачаючий. Див. вирішальний. Вибáчливий погляд.

„Вибух пожар" — вираз, що панує в Галичині; це простий переклад із польського: wybuchnął pożar. По-нашому кажемо: спалахнув, трапився, стався пожар. По-літературному хіба скажемо: „Дим з комина вибухає", але не пожар. „Вибухати" — це раптом прорватись.

Вивінувати — слово польське, часте в Галичині. „Школа гарно вивінована у всяке научне приладдя“ (о. О. Гайдукевич: Було колись, 1935, ст. 15). По-літературному буде це: Школа гарно забезпечена (чи: обставлена) різним науковим приладдям.

Вид, у виді — часті вирази в Галичині. „В виді огненних язиків“ (о. Сліпий: Паломництво 59). „Моноліт у виді домовини“ (К. Гриневичева: Шестикрилець 51). „Смерть у виді кінської примари“ (там само 66). В літературній мові це „у виді“ зовсім не знане, пишемо: „на взір“ чи просто „як“: Моноліт як домовина, Моноліт на подобу домовини.

Видіти — архаїзм, дуже поширений у Галичині: „видиш, он там ріка“. Часті тут також: предвидіти, передвидіти. Літературна мова знає тільки: бачити, передбачити. Напр.: Хотіли ба́чити (а не: видіти) свойого володаря.

Визначати, а не: виражати. „Це виражало недовір'я“, тут „виражати“ русизм, треба тільки: визнача́ти.

Вимертя — галицьке місцеве слово. „Були це одиниці на вимертю“ (о. Гайдукевич: Було колись 65). „Це плем'я в нині на вимертю“ (о. Сліпий: Паломництво 126). Літературна мова знає тільки „вимирання“.

Винахідливий, винахі́дливість — це форми літературні, а винахідчивий, винахідчивість — місцеві галицькі. Винахідливий (або: винахідни́й чи вига́дливий) розум.

Виняток, а не: виїмок. У Галичині часте слово „виїмок“, але літературна мова знає частіш „ви́няток“, а „виїмок“ у ній рідке. Б. Грінченко: Поки люди́ні вірю, то вірю без ви́нятку.

Виповідати — це тільки розповідати, висловлюватися. Словник Б. Грінченка I 177 подає: Кожен народ виповідає свої думки. В Галичині за польським wypowiedzieć wojnę чи ргасę часто пишуть: виповісти війну, виповісти службу. В літературній мові війну оголошують, а в службі відмовляють.

Вираз панує в літературній мові. В Галичині звичайно вживається „вислів“: Це злий вислів, треба: Це злий вираз.

Вирівняти, говоримо й пишемо тут *-ня-*, а форма з *-на-* (вирівнати) місцева.

Вирішальний — нова форма, панівна тепер у літературній мові зам. „вирішаючий“. Слова на -л ь н и й (див. про них „РМ“ III, 165) дуже добре замінюють зприкметниковані дієприкметники на -ч и й, напр.: благальний, вінчальний, привітальний, приймальний, повчальний, непромокальний, навчальний, потішальний, рішальний, пояснювальний, притягальний і т. ін. Оминаймо форми на -ч и й з дієслівним відтінком (дієприкметники), уживаймо форми на -л ь н и й!

Вирішни́й бій або виріша́льний, а не вирішаючий. Надходить в и р і ш н а́ хвилина (А. Чайковський: Кричевський 121).

Виставний, часте в Галичині, це полонізм; літературна мова знає: пи́шний, показни́й, гарний і т. ін.

Вистачальний, а не вистачаючий. Див. вирішальний. Вистача́льний доказ.

Вихвалювати кого або що, а не: захвалювати.

Вихова́льний, чи виховни́й а не виховуючий. Див. вирішальний. Вихова́льна книжка.

Виховний чи вихова́льний, а не виховуючий. Виховни́й засіб. Форми на -н и й з попередньою приголосною добре замінюють стародавні форми на -ч и й. Див. „РМ“ III, 165-166. Напр.: збудни́й, непоборний, довідний, владний, водогінний, незговірний, журний, визивний, керівний, кличний, помічний, непереможний, спроможний і т. ін.

Вишній, а не вишний.

Вище, ви́щати пишіть, а не: висше, висшати.

Життя слів.

Календа́р, від гр. *καλάνδαι* і від лат. calendae — назва першого дня кожного місяця в римлян. Разом із християнством серед усіх слов'ян поширився й римський календар, із римськими назвами місяців. Старий римський календар мав тільки 10 місяців, а починався з весни, це т. зв. мартівський календар чи рік;

1. Martius, март — на честь бога рослинности, 2. Aprilis, апріль, від розкриття (aperire) бруньок у рослин, 3. Majus, май — на честь богині Маї (але наше „май" має інше значення), 4. Iunius, юнь — на честь Юнони. Дальші шість місяців зазначалися просто числами: 5. Quintilis, п'ятий, 6. Sextilis, шостий, 7. September, сентябр, сьомий, 9. October, октябр, восьмий, 9. November, ноябр, девятий, і 10. December, декабр, десятий. Пізніш, у 45 році до Христа римський сенат змінив назву 5 і 6-го місяця, надавши їм назву на честь Юлія Цесаря Августа (народився цього місяця): 5. Iulius, юль і 6. Augustus, август. Нума Помпілій (чи Тарквіній Гордий) додав іще два місяці (між 10-м і 1-м): Februarius, февраль (назва від римського поминального тижня, Feralia, чи від днів очищення, dies februatus), і Ianuarius, январ — на честь бога Януса. Таким чином февралем кінчався мартівський рік, і він мав тільки 28 днів. В 153 році до Христа переставлено порядок цих двох місяців, зробивши январ початковим місяцем цілого року, а февраль — другим.

Крім оцих назов латинських, слов'янський календар має від глибокої давнини й свої назви місяців. Всі українські назви взято з тих подій у природі, що відбуваються того місяця: с і ч е н ь — мороз січе в лице, л ю т и й — мороз лютує, б е́ р е з е н ь — розвивається береза, к в і т е н ь — починаються перші квітки (Часослов 1642 р.: квѣтень, зане в том цвѣты земля испущаєт), т р а́ в е н ь — скрізь зеленіє трава, ч е́ р в е н ь (червець) — від бджолиної черви (чи ягід червоних?), л и́ п е н ь — липа цвіте, с е́ р п е н ь — серп для жнив (але було й к о́ с е н ь), в е́ р е с е н ь — цвіте вереск, ж о́ в т е н ь — листя на деревах жовкнуть, л и с т о п а́ д (падолист) — листя з дерев падає (опало), г р у́ д е н ь — мороз із грязюки грудки робить. Назви для IX-XII місяців у нас невідповідно поплутані, як і взагалі ми не допильнували запровадити свої власні назви.

Ось трохи матеріялу для вияснення наших назов місяців.

В 1581 р. в Острозі видрукувано Хронологію Андрія Римши, а в ній дано такі назви місяцям: I — сти́чень, II — лю́тий, III — ма́рець, IV — кве́тень, V — май, VI — чи́рвець, VII — ли́пець, VIII — се́рпень, IX — вре́сень, X — пазде́рник, XI — гру́день, XII — проси́нець. Зазначено, що це простонародні назви.

У Словнику Памви Беринди 1627 р. читаємо: „Авъ: Май м(ѣся)цъ або травень".

Часослов 1642 р., виданий у Львові, в Братській друкарні, має такі назви місяцям: IX — вре́сенъ, по древних же Руенъ; X — пазде́рник; XI — рекомий листопа́д; XII — нарицаємый сту́день или гру́день; I — сѣчень; II — лютый; III — нарицаємый березозо́лъ; IV — нарицаємый квѣтень; V — май; VI — че́рвецъ; VII — ли́пецъ, VIII — се́рпень.

Ось іще слов'янські назви місяців: *Январ*: церковне — сѣчень, давне — просинець, чс. leden, п. styczeń. *Февраль*: церковне — снѣжень, сѣчень, бокогрѣй, чс. únor, п. luty. *Март*: давні — сухий, березозоль, чс. bžezen, п. marzec. *Апріль*: чс. duben, п. kwiecień. *Май*: давне — травний, чс. květen (і traven, izok), срб. цвѣтан, траван, блг. лѣтенъ, травенъ, п. maj (зелень). *Юнь*: давне — ізок (коник, цвіркун), чс. červen, п. czerwiec. *Юль*: давнє — червень, чс. červenec, п. lipiec. *Августъ*: церковне — серпень, чс. srpen, п. sierpień. *Сентябр*: давні — рюен, зарев, чс. září, п. wrzesień. *Октябр*: церковні — листопад, рюен, паздерник, грудень, чс. říjen, п. październik, старо-російське — грязьник, інші слов'янські: листопад. *Ноябр*: старо-слов. грудень, чс. і п. listopad, інші слов'янські: гнилець, студений. *Декабр*: чс. prosinec, п. grudzień, у інших слов'ян — студень.

Калюжа в західньоукраїнських говорах звичайно знана в формі „калужа", пор. і польське kałuża. „Етногр. Збірник" т. X: З болота в калужу 105. Франко, „Захар Беркут": Велика калужа крови блискотіла до сонця 20, Сонце ясним промінням блискотіло в калужах крови 139. В Словнику П. Беринди 1627 р. знаходимо: „калужа — болото, грязь". Східньоукраїнське: калюжа, калюжити, калюжка, калюжний. Не шукай моря, —

в калюжі втопишся, Номис ч. 1982. Тичина, „Золотий гомін" 1922 р.: Вітер шпурляє в калюжу 96. Звичайно це слово пояснюється, як ка - лужа, цебто тут ка- уважається за приставку. Пор. російське „лужа" в нашім значенні калюжа. А коли так, то західньоукраїнське „калужа" старше, первісне, а східньоукраїнське „калюжа" молодше.

Кандида́т — слово латинського походження, candidatus. Кандидатами в Римі звали осіб, що шукали якоїсь державної служби, маючи на те право. Державна служба була тоді з вибору. Хто шукав собі такої служби, зодягав блискучу білу тогу і в ній обходив виборців, просячи їх голосувати на нього. Під час самих виборів ця людина так само в блискучій білій тозі стояла коло головуючого виборами, щоб усі знали, за кого голосують. Від білої одежі (candidus — білий) таких людей звали кандидатами. Пізніш кандидатами звали взагалі всіх тих, що шукали або чекали собі будьчого.

Кані́кули походять від латинського Canicula, — так звано встаровину зорю Сіріуса. Появлення Канікул припадало в римському календарі на 26 липня. У дні перед цими Канікулами й по них була справді найбільша спека. Зчасом назву „канікули" перенесено на цілий літній вакаційний час, вільний від шкільних занять. Пишемо „канікули", а не „канікула".

Капе́лія походить від італійського capella, — так звався хор, що співав у каплиці (capella, див. каплиця). У XVIII в. придворний хор у Росії так само звався „капелла". За прикладом царським почали собі й дідичі заводити „капелії" з кріпаків, — це були або співочі хори або музиканти. Коли не́ стало панщини, не стало й таких дешевих капелій, але на Київщині ще й тепер на гурт хлопців чи дівчат кажуть „капелія": Он капелія хлопців пішла, Капелія дівчат суне. Пор. пісню: „У містечку Берестечку капелія грала, молодая бондарівна з хлопцями гуляла".

Практичні лекції літературної мови.

На бажа́ння багатьо́х наших Читачів розпочинаємо нови́й розділ у „Рідній Мові", де бу́демо давати практичне навча́ння української літературної мови на кращих зразках нашого письменства. Подаємо тут уривка із твору С. Черкасе́нка, як взіре́ць зразкової сучасної літературної мови.

Треба уважно декілька раз перечитати поданого уривка, завчаючи невідо́мі слова й інші від ваших наголоси. Дуже уважно перечитайте, — а чого не знаєте, то й завчіть, — подані долі пояснення до тексту. Наголоси в уривкові поставив сам автор, — вони щиро літературні. Вимовляйте так і ви! Іван Огіє́нко.

I.

СХІД СОНЦЯ В СТЕПУ.

Розділ із недрукованого роману: „Пригоди молодого лицаря"[1].

...Що[2] да́лі на південь посува́лися ко-заки́[3], то все дикі́ших[4] прикме́т набува́в степ. До́сі[5] Павло́ тільки чув про широ́кі, вільні[6] степи́ та про вільних[6] ли́царів[7] степови́х, а тепе́р сам був між[8] ни́ми, степ же пово́лі розгорта́вся перед ни́м[9] у всій свої́й пе́рвісній, непоро́чній, цілинній красі[10] й пова́бі. Тепе́р ті́льки[11] зрозумів яксли́д Павло́, чому́ в пісня́х, та й у розмо́вах, за́вжди гово́риться про степ[12] — широ́кий. Ні впере́д, ні право́руч, ані лівору́ч, скі́льки о́ком ски́неш, кінця́-кра́ю йому́[13] не ба́чиш. А о́брії!... Аж по́тім, коли́ коза́цька до́ля ки́нула його́, молодо́го ли́царя, на морські́ хви́лі[14], він поба́чив, що в й ще така́ са́ма

[1] Див. „Рідну Мову" 1935 р. ст. 169-174 і 223-228. [2] Запам'ятайте: „що далі... то все"; не пишіть і не говоріть: „чим далі... тим все".

[3] Вимовляємо: козакй, книжкй, парубкй і т. ін., — від слів, що мають у закінченні *к*. [4] Дикіший, гіркіший (гірший — інше значення) — добрі форми. [5] Досі, а не доси. [6] Архаїчного „вольний" тепер не вживається. [7] Лицар, а не рицар. [8] Між, а не межи. [9] Усі прийменники ніколи не мають свого наголосу, — переносять його на наступне слово, тому́: перед ни́м. [10] Звичайно вживаємо „краса́", архаїчне „красота́" рідке. [11] Тепер тільки або „допіру", але не „щойно". [12] Говориться „п р о степ", а не „о степ". [13] Краще: „кінця й о м у не бачити", а не „кінця й о г о"... [14] Не кажіть „филя", а тільки „хвиля".

по вели́чності краса́, що її́ зазна́в оце́ впе́рше в степу́.

Дні́ло. За́хід був іще́[15] імли́сто-те́мний, загадко́вий, непрогля́дний. Але́ схід... Бо́же всемогу́щий[16]! що твори́лося на схо́ді!... Споча́тку мо́жна було́[17] поду́мати[18], що дале́ко-дале́ко, десь аж за видноокру́гом, хтось підпали́в велике село́ або́ й мі́сто[19]; за да́леччю поже́жі не ви́дко, але́ за́грава її́ обійма́є пово́лі[20] ввесь небосхи́л, ні́би гра́ючись зловісно з хмарка́ми, що випадко́во опини́лися над велете́нським[21] пожа́ром. У які́ тільки ба́рви вона́ не розквічувала їх!... Ки́не на них си́ній[22] серпа́нок, пригля́неться — яково́[23] воно́ на блі́до-блаки́тному тлі небе́снім: ні, не те!... Мини́ться тло в легко-жовта́ве, золоте́, накида́ється фіялко́вий серпа́нок, — ні, й це не те! бузко́вий[24] — знов[25] не те... Споко́ю ж!.. Кра́йнебо[26] ра́птом[27] залива́ється злотисто-зеле́ною ба́рвою, а на хмарки́ накида́ється ясно-черво́ну намі́тку, — ні!... Вре́шті — роже́ву: ось воно́!... тільки геть[28] зо тла ба́рву зеле́ну, нато́мість — бі́льше зло́та на тлі й сріблá в хмарки́...

Але́ що це?... Це не гра, не загра́вання за́грави з хмарка́ми... Все застига́є в чека́нні... Кого́?... Ду́шу всього́ живу́щого[16] сповня́є врочи́стість,[28] напру́жене се́рце завмира́є в нім'ому́ за́хваті... Не виде́ржує наре́шті... З прини́шклої перед вели́чністю хви́лі землі́ здійма́ються[29] до пусти́нних висо́костей ти́сячі ві́сників,[30] щоб[31] ізві́дти[32] опанува́ти тає́мну далеч́інь... І вони́ вже опанува́ли, вже узрі́ли те, чого́ при землі́ ніхто́ ще не ба́чить, хоч усі́єю істо́тою со́лодко передчува́є. І з ти́сяч[33] мали́х перна́тих груде́й,[24] мов на нака́з, ли́не дзвінки́й, як сріб'яні суре́мки янголя́т, прекра́сний, ні́жний, як бренін'ня струн на ко́бзі, як лелі́ння стру́менів по камі́ннях, надхне́нний[35] гімн[36] назу́стріч осі́йному, всемогу́щому,[16] що тво́рить з передві́ку рожево-перло́ві ро́сяні ра́нки й ти́хі, молитовно-спі́вні, мрійно-дрімли́ві вечорі́,[37] по́вні огнево-бу́йним[38] життя́м дні й за́ткані мерехтли́вими діяма́нтами но́чі, шумли́ву, як ю́не пи́во, мо́лодість і розумно-пова́жну,[38] як спокі́йне ло́но вод, ста́рість, іскристо-перели́вчасту[38] ра́дість із бли́скавкою-смі́хом на роже́вих уста́х і заду́мливий сму́ток із[32] перли́нами сліз[39] на до́вгих ві́ях, — тво́рить ба́рви, зву́ки,[40] лі́нії, а ра́зом — усе́, що дає́ красу́ життя́!

На односта́йний чарівки́й[41] гімн із блаки́ті, на́че на клич[42] до ща́стя, прокида́ється засну́лий[43] степ у зву́ках,[40] що їх[44] тільки здола́є уяви́ти собі́ лю́дина...[45] Дале́кий табу́н тарпа́нів[46] стряса́є со́нне повітря[47] різки́м, стрибли́вим іржа́нням; з дале́кого степово́го о́зера відгу́куються ди́кі гу́си; го́лосно скри́кують, підлі́таючи вго́ру,[48] сполóхані на́глим шу́мом після́[49] ти́хої но́чі, чайки́-небо́ги; з ра́дісним[50] кли́чем шугáють уго́ру[48] й повиса́ють у повітрі[47] кі́бці;[51] свистя́ть у висо́ких тра́вах ти́сячі ховрашків,[52] сюрча́ть ко́ники; ген у байра́ці закува́ли зозу́лі:

---

[15] По приголосній пишемо „іще", а по голосній „ще". [16] Прикметники на -щий рідкі в нас, але вживані. [17] Вимовляємо тільки так: була́, було́, були́, бу́де, бу́деш, бу́дуть. [18] Ду́мати, а не думáти. [19] Кажемо тільки „місто", а не архаїчне „го́род". [20] Не кажіть „поволи"! [21] „Велетенський" походить від „велет", а тому не пишіть „велитенський". [22] Вимовляємо тільки „синій, синя, синька", а не: „синий, сина, синка". [23] „Яково́" — це „як"; пор. у Марка Вовчка: Яково́ тобі в замужжі; Яково́ бу́де — побачимо. [24] Кажемо: бузок, бузко́вий. [28] Не кажіть „знова", а тільки: знов, чи зно́ву. [26] Крайне́бо — це одне слово, замість небосхил, горизонт. [27] Не кажіть: нечайно. [28] Не кажіть: преч. [29] А не „святочність". [29] А не „здоймаються". [30] Пишемо тільки фонетичне „ві́сник", а не етимологічне „ві́стник". [31] Треба писати й говорити тільки „щоб", ніколи не вживайте „щоби"! [32] По приголосній пишемо із-, по голосній з-, пор. 15.: іще - ще.

[33] „Тисяча" тільки жін. роду, а не „тисяч" за польським чолов. роду. [34] Не забудьте, що „груди" в однині не вживаються: болять груди (а не грудь). [35] Не пишіть: натхнений. [36] Треба писати гімн, а не гимн. [37] Так, вечорí, вечорíв. [38] Складені слова наголос мають звичайно на другім слові. [39] Сльоза́, мн. сльо́зи, сліз (а не: слези, слез). [40] Звичайно кажемо „звук", а „згук" — рідке. [41] Чарівки́й — що чарує, замість „чарующий". [42] Архаїчне слово, але вживане, можна б: за́клик, по́клик. [43] Заснулий, у жодним разі не „заснувший", цебто -лий, а не -вший. [44] У звуках, що їх... а не: у звуках, котрих... [45] Не вживайте місцевого: людина́. [46] Тарпа́н — дикий кінь у степу́. [47] Тепер слова „воздух" зовсім не вживаємо, а тільки „повітря". [48] Гора́ — го́ру, на го́ру, вго́ру, а не: гору́, вгору́. [49] „Після" визначає „по"; не кажіть: „після моєї думки", а: на мою думку. [50] Не „радістним", пор. 30: ві́сник. [51] „Кібець" — маленький птах. [52] Ховра́х, ховрашо́к — польові гризунчики, що живуть по норах, „овражок".

знялóся хмáрою гáйвороння й дерýчим крáканням намагáється перекричáти шýми рáнку...

— От дак музúка![53] — засміявся Павлó, звертáючись до сусíда.

— Це що? — відповів той. — Ось побувáєш у нáших плáвнях та в лугáх[54]... Не такóї ще почýєш.

Зненáцька на схóді як прорвáло. З-за óбрію простяглúся золотí спúси вíялом і нáче відсýнули в рожево-перлóві хмаркú[3] геть-геть угóру,[48] позолотúвши їх крáї, а за кíлька хвиль на золотíм колí вúкотився над óбрій велúчний, осяйний бог, що його пришéстя так напрýжено чекáв бýйний степ із усíм, сýщим[16] на ньóму.

— „Сóнце!“ — з пóвного лóна свого зідхнýв[55] степ.

— „Сóнце зійшлó!“ — стрепенýв прозóрими крúлами[56] мрíйний сон і розтáв[57] у сліпýчім сяєві.

— „Сóнце! сонце! сонце! сонце!“ — дзвенíло,[58] співáло, гукáло, сюрчáло, свистíло, кувáло в степý, й дóсі[5] пестлúвий день прогнáв остáнні тíні на зáході й запанувáв над свíтом.

Старúй отáман мóвчки й повáжно зняв шáпку й трúчі шúроко перехристúвся[59] на схід. Так сáмо брáтчики,[60] а за нúми й Павлó.

С. Черкасéнко.

[53] По-нашому тільки „музúка“, ніколи „мýзика“. [54] Цебто в Січі.

[55] Не пишіть: зіmхнув; пор. 35: надхнений. [56] Або крúльмú. [57] Приставку „роз-“ ніколи не міняємо на „рос-“. [58] Пишемо: дзвін, дзвеніти, дзеркало, джерело й т. ін., а не: звін, зеркало, жерело. [59] Христити, хоч: хрест, див. „Рідне Слово“ ст. 115-117. [60] „Братчик“ — член братства січового, не братік.

Учімось рідної мови й плекаймо її!

Тяжкими сучасними обставинами я, як і більшість української молоді, приневолений був учитися в чужій школі. Тому то від першого дня моєї зустрічі з „Рідною Мовою“ я цілком став визнавцем її ідей. Не маючи змоги від того ж дня самому передплатити цього такого дорогого кожному свідóмому українцеві журналу, я читав його на спілку з товаришами — постійно і ...потайки.

А тепер, скінчивши середню школу й визволившися з-під опіки „виховавців“, із „Рідною Мовою“ не розстануся. І хоч уже шість місяців не маю постійної праці, ані змоги вчитися далі, та проте „Рідну Мову“ передплачу! Волію раз на місяць бути без обіду, як без неї! І на мою думку, таку жертву міг би понести кожний із нас. Бо чи ж не сором нам, дітям нації, що в недавньому минулому спромоглася на найбільші жертви й що кожного дня мусить бути готова до таких же жертв, — хоч би коштом одного обіду на місяць — не піддержати видавництва, що за ті ж ідеї бореться, масовою передплатою, й заразом не навчитися рідної мови? А ще більший сором за ту на всі лади оспівану „отаманщину“. Не поміг гіркий досвід із недавніх визвольних змагань, — майже кожний автор, кожний редактор таки ще не зрікається „отаманити“ — в ім'я традиції. А остáточно той, хто хоче навчитися правильної літературної мови, не має чого читати.

Але так не може бути, й порядок мусимо таки добровільно самі завести. І тому то „для одного народу — одна літературна мова й один правопис“ — це поклик кожного тверезо думаючого українця, а всі, кому не байдуже майбутнє нації, дбатимемо за його здійснення.

Пишучи оці думки майже підсвідомо, хочеться сказати самому собі, що, з огляду на їх логіку, стає майже нелогічно це писати. Не таке каже дійсність, — тут виглядає, неначе більшість логічно думати ще не вміє. Інакше годі зрозуміти дечию байдужість. Бо коли було б не так, то такий журнал, як „Рідна Мова“, відразу мав би належне признання, та міг би розвинути ширшу діяльність. Виглядає, що ми ще не забули нарікати на „всіх і вся“, хвалити чи ганити ідеї, а згодом тільки заявляти в формі: „а дійсно, я не чув“ і т. п. „сенсації“. Таких „філософів“ у нас не бракує. Ось приклад. Один мій знайомий сказав раз таке: „Рідна Мова“ — це добрий часопис, але не для „сірого інтелігента“, а для ма-

гістрів, професорів та докторів і інших теоретиків. На мій гарячий протест вийшло, що він „Рідної Мови“ ще досі не читав, але „дещо чув“.

А в таких „сірих інтелігентів“ більш, і я хотів би їм сказати також „сенсацію“, що „Рідна Мова“ не була й не буде журналом якихось вибранців, але для цілого великого українського Народу. І тому то всі, кому не байдужа національна справа, дбатимуть, щоб „Рідну Мову“ й її ідею спопуляризувати серед широкого загалу українського Народу. Не сміє в нас бути „мовних анальфабетів“, — чого не дала нам школа, здобудьмо самі! Учімось рідного слова самостійно з сторінок „Рідної Мови“ й її „Бібліотеки“ та в „Гуртках Плекання Рідної Мови“!

Гайнівка. Володимир Кипрянюк.

Початкова Граматика української літературної мови.

27. Способи, стани й види дієслів.

Орачі й муха.

У полі орачі на яринý орали,
І муха там булá.
І хоч її непрохану ганяли,
Одначе крадькомá і їла, і пилá.
Бо звикла змáлечку кохатись у чужому.
Над вечір орачі верталися додому,
І муха там на розі у вола.
Зустрівсь комар на лузі край села
Та й каже, сміючись: „Добрúвечір, сес-
[тричко!
А ти вже тут чого, моя перепелúчко?
Кума, чи рóдичка кому?“
А та йому:
„Бов, бов! Радéнький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький.
Бо комарі не сіють і не жнуть.
Ти роздивись: у полі ми орали,
Раненько почалú, ввесь день не спочи-
[вали.
Тепер додóму час, з вечерею нас ждуть“.

Л. Глібів.

Що таке спосіб дії? Які бувають способи підметової дії? Що показує стан дії? Яка різниця поміж станом прямим, переємним і середнім? Як речення з діяльним присудком обернути на переємне? Чи по-літературному можна так сказати: *Мною отримана книжка*? Яка відміна поміж станами зворотним, загальним і взаємним? Чи по-літературному можна так сказати: *Я ся вмив*? Коли до недоконаного дієслова додамо приставку, то яким воно стане? Чи можна так сказати: *Я вмив би ся*? Або: *Брат старатисяме*?

Розгляньте всі дієслова з байки „Орачі й Муха“ і вкажіть, котрого вони способу, стану й виду.

Дієслово має три **спóсоби** дії: дійсний, умовний і наказовий. **Дíйсний** спосіб показує час дійсної дії підмета: теперішній, минулий чи майбутній: я несу воду, я ніс воду, я нестиму воду. **Умóвний** спосіб визначає минулу умовність дії підмета, що й зазначаємо часткою *би* чи *б* по дієслові минулого часу: Я приніс би води. **Наказóвий** спосіб висловлює бажáння підмета в часі теперішнім чи будучім: Неси воду, принесіть води. Таким чином дієслівним способом підмет показує характер своєї дії.

Дієслівний **стан** показує стосунок поміж підметом, присудком і йменниковим поясненням. Розрізняємо шість станів. **Прямúй** або діяльний стан показує, що підмет переносить свою дію, висловлену в присудкові, на йменникове пояснення: Буря й дуба ламає. **Переéмний** або страждáльний стан показує, що дія від іменникового пояснення переноситься на підмета: І дуб ламається бурею. **Середній** стан показує, що чинність позостається в самім підметі: Книжка лежала на столі, Брат спить, Сестра сидить.

Колись частка *ся* була окремим займенником, що при дієслові правив за йменникове пояснення; тепер вона зовсім злилася з дієсловом. Коли дія переноситься на це *ся* (= себе), то це буде **зворотний** стан: умиваюся = умиваю себе, вбираюся = вбираю себе; коли ж *ся* зовсім утратило значення йменникового пояснення і його вже не можна замінити на *себе*, то це стан **загальний**: молюся, боюся. Коли дія розподілюється поміж підметом і йменниковим поясненням, то це стан обопільний чи **взаємний**: Петро побився з Іваном.

В українській літературній мові *ся*

вже міцно злилося з дієсловом, а тому відділяти його від нього не можна.

Присудкова дія має найрізніший ступінь тривання, що зветься **видом** дієслова. Щодо тривання дії, то дієслова діляться на доко́нані й недоко́нані. **Доконаним** видом зветься такий, коли дія закінчилася: приніс, ударив; звичайно, ці дієслова не можуть мати теперішнього часу. Коли дія не закінчилася, це дієслова **недоконані**: ніс, бив. Приставка до недоконаного дієслова завжди робить його доконаним: ніс — приніс, бив — побив.

Завдання 202. Полінійте ось так дві сторінки в зшитку й запишіть по 12 прикладів. На одній сторінці пишіть дійсний спосіб, на другій — інші.

Способи дієслівного присудка.

Дійсний спосіб.		
Теперішн. час:	Минулий:	Майбутній:
Несу	*ніс*	*нестиму*

Наказовий.		Умовний.
Теперішній:	Майбутній:	Минулий:
неси	*принеси*	*ніс би*

Завдання 203. В умовному способі ставимо *би*, коли дієслово закінчується приголосною: ніс би; коли ж воно закінчується голосною, то ставимо тільки *б*, а не *би*: несла б. Не можна писати й говорити *би* по голосній! Напишіть до зшитка по 12 прикладів на *би* і на *б*.

Завдання 204. Частки *би, б* пишемо окремо від слова й без розділки: ходив би, носила б Вони звичайно ставляться по дієслові, але часом можуть стояти й по іншому слові, якщо ми його підкреслюємо в реченні. Спишіть оці приклади з Шевченкового „Кобзаря" й підкресліть *би, б*.

Якби то далися орлинії крила, за синім би морем милого знайшла, живого б любила, а до неживого у яму б лягла.

Добре запам'ятайте, що по голосному пишемо тільки *б*!

Завдання 205. Полінійте ось так і напишіть по 10 прикладів. На одній сторінці вмістіть теперішній час, а на другій — майбутній.

Наказовий спосіб.

Теперішній час.		
2 ос. одн.	1 ос. мн.	2 ос. мн.
-и	-ім	-іть
Неси́	несім	несіть

Майбутній час.		
2 ос. одн.	1 ос. мн.	2 ос. мн.
-и	-ім	-іть
принеси́	принесім	принесіть

Завдання 206. Наказовий спосіб дієслів на -и́ти (з наголошеним передостанн ім *и*) завжди закінчується на -й, -іть, напр.: роби́, говори́, носи́, ходіть, водіть, бродіть і т. ін. Коли ж наголос падає в дієслові перед *-ити* (себто передостанній склад у дієйменнику ненаголошений), тоді наказовий спосіб закінчується тільки на *-ь, -ьте*, напр.: вино́сь, вино́сьте, прихо́дь, перево́зь, ширте, ударте, лазь, лазьте, руш, руште, їдь, їдьте і т. ін. (бо: вино́сити, прихо́дити, перево́зити, ши́рити, уда́рити, ла́зити, ру́шити, їздити і т. ін.).

Не вживайте говіркових форм: виноси́, виноси́ть, помажи́, ширіть, злази́ і т. ін.

Так само кажемо: маж, а не мажи.

Завдання 207. В допо́внення завда́ння 199 запам'ятайте ще таке пра́вило: дієслова на *-ити* мають наголос на тім скла́ді, що й у приказовому способі: вино́сь — вино́сити, носи́ — носи́ти, ходи́ — ходи́ти, вихо́дь — вихо́дити, ла́зь — ла́зити і т. ін.

Скажіть дієйменника від оцих форм: ру́ште, ши́рте, злазь, броди́, уда́рте, перево́зь, прихо́дь.

Завдання 208. Перепишіть і запам'ятайте літературну вимову оцих форм дієслова *бути:* була́, було́, були́, бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо, бу́дете, бу́дуть.

Завдання 209. В літературній вимові прийнято вимовляти: везти́, вести́, мести́, нести́, плести́, плисти́, цвісти́. Запам'ятайте цю вимову. Не вимовляйте цих слів по-говірковому: ве́зти, ве́сти, ме́сти, не́сти, пле́сти, пли́сти, цві́сти.

Завдання 210. Минулий час чоловічого роду завжди заховує наголос свого дієйменника: ходи́ти — ходи́в, ши́рити — ши́рив, ду́мати — ду́мав і т. ін.

Безприставкові дієслова минулого часу жіночого й ніякого роду трьох- і багатоскладові так само заховують наголос свого дієйменника: ходи́ла, ши́рило, ду́мали й т. ін.

Двоскладові дієслова минулого часу жіночого й ніякого роду, а також у множині, звичайно заховують наголос свого двоскладового дієйменника: текти́ — текла́, ревти́ — ревла́, могти́ — могло́, ме́рти — ме́рло, бра́ти — бра́ла, те́рти — те́рли і т. ін. Тільки ось ці дієйменники, хоч мають накорінний наголос, проте в літературній мові в минулім часі переносять наголос на кінець слова: бу́ти, взя́ти, жи́ти, ня́ти, -ча́ти: була́, було́, були́, взяла́, -ло́, -ли́, жила́, няла́, почали́. Приставки до цих дієслів не змінюють наголосу: набула́, відбули́, перебуло́, віджила́, перейняли́, розпочала́ й т. ін.

Поставте наголос ось на цих дієсловах: брела (брести́), рекли (ректи́), гріло (гріти), терли (те́рти), мерла (мерти́).

Запам'ятайте літературний наголос: везла́, -ло́, -ли́, вела́, мела́, несла́, плела́, плила́, цвіла́, -ло́,

-ли́ (бо: везти́, вести́, мести́, нести́, плести́, плисти́, цвісти́).

Завдання 211. Напишіть по п'ять прикладів на кожний із шости дієслівних станів. Пишіть цілі речення, а не окремі дієслова, бо стан дієслова пізнається тільки в реченні. Пам'ятайте, що *ся* пишемо разом із дієсловом.

Завдання 212. Речення з присудком-дієсловом прямого стану можна легко перевести на стан переємний: для цього треба підмета обернути на йменникове пояснення в орудній відмінку, а йменникове пояснення на підмета, а присудок із прямого стану перевести в переємний. Напр.: Вітер лама дуба — Дуб ламається вітром. Переведіть на переємний стан оці речення:

Лямпа освітлює кімнату. Вода несе лодку. Рука руку миє. Клин клина вибиває.

Завдання 213. Коли підмет — жива особа, тоді речень із присудком прямого стану не прийнято в літературній мові обертати в стан переємний, бо це противне духові нашої мови. Кажемо: *Автор написав книжку*, але оминаємо речення: *Книжка написана автором*. Переміність нижче подані невживані переємні речення на діяльні:

Ця вода вип'ється мною. Твір похвалений критиком. Вишня зрубана батьком.

Завдання 214. Запам'ятайте, що в українській мові *-ся* не може бути при йменнику, як то бачимо в мові польській. Кажемо: Купання приємне (а не: купання *ся* приємне).

Завдання 215. Від глибокої давнини відо́ме в наших дієсловах чергування голосних *а* : *о*, а саме: дієслова недоконані, многократні чи наворотні мають *а*, а протяжні *о*, напр.: лама́ти — ломи́ти, скака́ти — ско́чити, хапа́ти — схопи́ти, кла́нятися — клони́тися, ганя́ти — гони́ти, помагати, змагати, знемагати, перемагати — могти, помогти, кача́ти — коти́ти. Вдавнину наворотних форм із *а* було дуже багато, тепер їх зовсім мало; так, у літературній мові пишемо вже з *о* (а не з *а*): ви-, за-, роз-, перемовляти, мотати, догоряти, вклонятися, позволяти, потопати, виробляти, повторяти, перешкоджати, умочати, прощати (а не: пращати) і т. ін. Як у вас вимовляють ці слова? Не вимовляйте їх із *а*!

Завдання 216. Частку *би, б* звичайно пишемо в дієслові по частці *ся*, а не перед нею: я старався б, молившись би, боявся б (а не: старавбися, моливбися). Напишіть 12 прикладів дієслів, щоб *би* чи *б* стояло по *ся*. Коли треба писати *би*, а коли *б*? (див. завдання 203).

Завдання 217. Частки-закінчення -му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть (ще рухливі в західньоукр. говорах) у літературній мові пишуться разом із дієйменником (по дієслові, а не перед ним) і без розділки: ходитиму, ходитимеш, ходитиме, ходитимемо, ходитимете, ходитимуть. Коли дієслово має займенника *ся*, то ці закінчення пишемо перед *ся* (а не по нім): старатимуся, старатимешся. Напишіть 20 прикладів таких дієслів майбутнього часу, але щоб *ся* було на кінці.

Завдання 218. Перепишіть оці вирази з байки Л. Глібова „Орачі й Муха" й добре запам'ятайте їх.

По-літературному треба ось так говорити й писати, а не так, як у дужках (): у полі (у полю), була́ (бу́ла), верталися (вертали), додому (домів), тут (ту), родичка (кревнячка), батьки (родичі), ради́нький (радонький), почали́ (поча́ли), нас ждуть (на нас ждуть).

28. Зміна дієслів.

Тихо по степу туман розлягає*ться*, а місяць з-за хмари погляне й ховає*ться*. Людська крівця не водиця, розливати не годи*ться*.

Як вимовляємо закінчення *-ться* в дієсловах? А як конче треба його писати?

Хто мовчи́т*ь*, той двох навчи́т*ь*. Без долі й по гриби не ходя́т*ь*. Літо на зиму робить.

Як вимовляємо кінцеве *т* в 3 ос. однини й множини? Як у вас вимовляють? Чи можна в літературній вимові вимовляти: сид*ит*, несу*т*?

Злиднями не доробишся. Опечешся на молоці, то й води боятимешся. В скупого й льоду не допросишся. Глухого не докличешся.

Як вимовляємо закінчення *-шся* в дієсловах? А як конче треба писати?

Будеш уми́рати, не будеш багатства з собою заби́рати.

Коли пишемо *ир* в дієсловах?

Зібрався колядувати, а вже й щедрувати пора! Краще не грішити, ніж покутувати.

Коли на *о* не падає наголос, то як ми його вимовляємо? А в дієсловах що́ пишемо: *-овати* чи *-увати*?

Зміна дієслів.

І. Дійсний спосіб.

1. Час теперішній.

Число	Особа		Перша відміна, е.	Друга відміна, и.
Одни́на	1.	я	пишу́, колю́ся	служу́, суджу́ся
	2.	ти	пи́шеш, колешся	слу́жиш, суди́шся
	3.	він вона воно	пи́ше, колеться	слу́жить, суди́ться
Множина́	1.	ми	пи́шемо, колемося	слу́жимо, суди́мося
	2.	ви	пи́шете, колетеся	слу́жите, суди́теся
	3.	вони	пи́шуть, колю́ться	слу́жать, суди́ться

2. Час минулий.

Особа		Однина:	Особа	Множина:
1.	я	писав, писала, писало *для всіх осіб*	ми	писали *для всіх осіб*
2.	ти		ви	
3.	він вона воно		вони	

3. Час передминулий.

Особа		Однина:	Особа	Множина:
1.	я	писав був, писала була, писало було *для всіх осіб*	ми	писали були *для всіх осіб*
2.	ти		ви	
3.	він вона воно		ти	

4. Час майбутній.

Число	Особа		Недоконаний		Доконаний
Однина	1.	я	бу́ду коло́тися	коло́тимуся	поколю́ся
	2.	ти	бу́деш колотися	колотимешся	поко́лешся
	3.	він вона воно	бу́де колотися	колотиметься	поколеться
Множина	1.	ми	бу́демо колотися	колотимемося	поколемося
	2.	ви	бу́дете колотися	колотиметеся	поколетеся
	3.	вони	бу́дуть колотися	колотимуться	поколються

II. Наказовий спосіб.

1. Час тепе́рішній недоконаний.

2 ос. одн.	1 ос. мн.	2 ос. мн.
-и	-ім̀о	-ім̀ть
пиши́	пиші́мо	пиші́ть

1 ос. одн.: нехай я напишу́!
3 ос. одн.: нехай він, вона, воно напише!
3 ос. мн.: нехай вони напишуть!

2. Час будучий доконаний.

2 ос. одн.	1 ос. мн.	2 ос. мн.
-й	-ім̀о	-ім̀ть
напиши	напишімо	напишіть

III. Умовний спосіб.

1. Час минулий.

Особа		Однина́	Особа	Множина́
1.	я	коловся б, кололась би, кололось би *для всіх осіб*	ми	кололись би *для всіх осіб*
2.	ти		ви	
3.	він вона воно		вони	

2. Час передминулий.

Особа		Однина́	Особа	Множина́
1.	я	коловся був би, кололась була б, кололось було б, *для всіх осіб*	ми	кололись були б *для всіх осіб*
2.	ти		ви	
3.	він вона воно		вони	

Які ознаки першої й другої відміни? Як дізнатися, *е* чи *и* писати в дієсловах? Чи можна говорити: *лягу, любять*? Чи в літературній мові вживаються форми: знала́м, буду ходила?

Дієслова бувають двох відмін. У дієсловах **першої відміни** 3-тя особа множини теперішнього часу закінчується на *-уть* або *-ють*, а по всіх інших формах часу теперішнього в закінченні буде звук *е*, а по голоснім чи по апострофі *е*: пишу, пишеш, пише, пишемо, пишете, пишуть; читаю, читаєш, читає, читаємо, читаєте, читають; б'ю, б'єш. До цієї відміни належать деякі дієслова на -ти, -ати і всі на -нути, -увати, -ювати, -оти, -ота́ти: бити, вішати, двигнути, дарувати, горювати, колоти, клопотати і т. ін.

У дієсловах **другої відміни** 3-тя особа множини тепе́рішнього часу закінчується на *-ать* або *-ять*, а по всіх інших формах часу теперішнього в закінченні буде звук *и*, а по голоснім *ї*: лежу, лежиш, лежить, лежимо́, лежите́, лежать; стою, стоїш, стоїть, стоїмо, стоїте, стоять. До цієї групи належать усі дієслова на -ити (по голосних -їти), -отіти і деякі на -іти, -ати, -ти: топити, булькотіти, летіти, кричати, бігти і т. ін.

Завдання 219. Коли не знаємо, чи писати в дієслові *е* чи *и*, цебто котрої воно відміни, то треба пам'ятати, що слова на *-уть, -ють* у 3 ос. мн. мають *е*, а слова на *-ать, -ять* мають *и* в інших особах. Від оцих дієслів напишіть до

зшитка 2 ос. однини: дивлюся, се́рджуся, роблю, несу, двигну, клопочу.

Завдання 220. Кінцеві звуки кореня *г, к, х* по всіх формах часу теперішнього змінюються на шелесні *ж, ч, ш*: лягти — ляжу, ляжеш, ляже, ляжемо, ляжете, ляжуть; пекти — печу, печеш, пече, печемо́, печете́, печуть; полохати — полошу, полошать(і полохаю, полохають). Так само змінюються ці звуки і в наказовім способі: бігти — біжи, біжіть, пекти — печи, печіть. Не плутати зміни *г* на *ж* зо зміною *д* на *дж*: напружують (бо з *г*, напруга), а не напруджуюсь. Напишіть зміну теперішнього часу й приказового способу від оцих дієслів: стригти, бігти, помогти, втікти.

Завдання 221. Дієслова на -ити, -іти, що їх корінь закінчується на губний звук *б, п, в, м, ф*, у 1 ос. одн. і в 3 ос. мн. часу теп. і в формах, що повстають від нього, приймають по губному звуці приставне *л*: люблю́, лю́блять, терплю́, те́рплять, ловлю́, ло́влять, ломлю́, ло́млять; те́рплячи, улюблений. Форм без приставного *л* (терпю, терпять) літературна мова не вживає, як місцевих. Запишіть до зшитка ще 10 прикладів із приставним *л* у дієсловах.

Завдання 222. В дієсловах у 2-й особі однини тепе́рішнього часу пишемо *-шся* (а не *-сся* або *-ся*, як вимовляємо): судишся, водишся. Напишіть іще 10 прикладів.

Завдання 223. В 3-й ос. однини часу теперішнього й майбутнього в дієслів І-ої відміни відпадає кінцеве *-ть*: хоче, напише. Але коли слово з часткою *-ся*, то в такім разі *-ть* не відпадає: позволяється, хочеться, пишеться; форм: хочеся, пишеся літературна мова не вживає, як місцевих. Закінчення *-а́є, -я́є* в ритмічній поетичній мові часто гублять своє кінцеве *-є*: чита́, розмовля́. В дієсловах ІІ-ої відміни кінцеве *-ть* не відпадає: носить, ходить; форм із відпалим *-ть* (носе, ходе) літературна мова не вживає, як місцевих. Напишіть до зшитка 3 ос. однини від оцих дієслів: розлягатися, розростатися, гнутися, хилитися, годитися, скривитися.

Пам'ятайте, що це *-ться* хоч і вимовляємо *-ця*, але пишемо тільки *-ться*. Частку-займенника *ся* окремо від дієслів ніколи не пишемо.

Завдання 224. Закінчення *-ться* вимовляємо *-ця*, але писати треба тільки *-ться*. Спишіть оці приклади й підкресліть *-ться*.

Багатий дивується, як то вбогий годується. Кому щастя, тому й півень несеться, а кому не ведеться, то й курка не несеться. Тоді просо засівається, як сухий дуб розвивається.

Вимовляти: *Він дивуеся* в літературній вимові не прийнято.

Завдання 225. В дієсловах у 3-й ос. одн. і мн. часу теперішнього й майбутнього і в 3 ос. мн. способу наказового треба писати *ь* на кінці: судить, хилить, судять, хилять, сидіть. Коли до цих форм додається ще частка *-ся*, то *-ть* все таки залишається: судиться, хиляться. Форм без *-ь* з твердим *т* (ходит, носят, ходіт), як місцевих, літературна мова не вживає. Напишіть 10 прикладів на *-ть* у 3 ос. однини й множини.

Завдання 226. В 1-й особі множини ненаголошене закінчення *-мо* звичайно не скорочується на *-м*: хо́димо, но́симо; тільки в віршах часом буває це скорочення. Запишіть до зшитку 10 прикладів на *-мо*.

Завдання 227. Пам'ятайте, що українська мова має першу особу множини наказового способу на *-ім*: візьмім, скажім, держім, просім, помолі́мся (а не: візьмемо, ска́жемо, про́симо, помо́лимся). Запишіть до зшитку 10 прикладів на *-і́мо*.

Завдання 228 Для вели́чности стилю (характеру нашої мови) часом уживаємо ще архаїчної форми 2 ос. часу теп. однини *еси*. Пам'ятайте, що таке *еси* можна вживати тільки при минулому часі. Спишіть оці речення:

Потопив єси моїх турів. Не загинув єси у неволі. Широкий Дніпре, пробив єси високі скали, носив єси дружину. Не дав єси мені долі, не дав єси ніколи.

Завдання 229. В дієсловах недоконаних наворотного значення перед *р* пишемо *и* (а не *і*): вадирати, пожирати, витирати, стирчати і т. ін. Так само в коренях *-бир-, мир-, -пир-* пишемо *и*: ви-, на-, за-, з-, пере-бираю, -бирати, умирати, запирати (хоч у східньоукраїнській живій мові й літературній вимові маємо -бір-, -мір-, -пір-). Напишіть до зшитка 20 прикладів дієслів на *-ир-*.

Завдання 230. В дієсловах треба писати наросток *-увати, -ювати* (а не архаїчне *-ovати, -евати*): купувати, шанувати, характеризувати, поперерізувати, танцювати, горювати. Спишіть оці слова й замість + поставте *у* чи *ю*, що потрібне.

Розкош+вати, ра+вати, гост+вати, мандр+вати, мал+вати, торг+вати, цар+вати, год+вати, буд+вати.

Завдання 231. Поширених у західньоукр. говорах форм минулого часу: читавєм, знала, читавєсь, зналась, читалисьмо, читалисьте, хотівбим, старавбимся літературна мова не вживає, як місцевих; замість них уживаємо: я читав, я знала, ти читав, ти знала, ми читали, ви читали, я хотів би, я старався б. Як у вас ці форми вимовляють?

Завдання 232. Майбутнього недоконаного часу, зложеного з дієслова *буду* й часу минулого, літературна мова не вживає, як місцевого; говоримо й пишемо: буду старатись, будеш шанувати, буде чинити, а не: буду старався, будеш шанував, буде чинила. Як у вас вимовляють ці форми?

Завдання 233 Дієслово *їсти* відмінюється так: їм, їсй, їсть, їмо́, їсте́, їдя́ть, наказовий спосіб: їж, їжмо, їжте, рідше: їдж, їджмо, їджте. Так само відмінюється дієслово *-повісти* (розповісти, відповісти, переповісти). Напишіть до зшитку наказовий спосіб від *відповісти*.

Завдання 234. За малими винятками дієслова на *-ити* звичайно недоконані й мають наголос на передостанньому *и*: робити, проси́ти, кади́ти й т. ін. У формах теперішнього часу ці дієслова переносять наголос на корінь: ро́биш, ро́бить ро́бимо, ро́бите, ро́блять, але 1. особа однини має наголос на кінці слова: роблю́, прошу́, кажу́, колочу́, люблю́, городжу́, вожу́, ношу́, сушу́ й т. ін.

Коли до цих дієслів додаємо приставку, то вона змінює їх значення — робить їх доконаними,

але зовсім не змінює наголосу. Тільки ось ці чотири дієслові: водúти, возúти, носúти, ходúти, в'єднуючись із приставками, все таки позостаються недоконані, але наголос конче переходить у них на корінь: зво́дити, заво́дити, перено́сити, знахо́дити й т. ін. Наголос позостається на корені цих чотирьох з приставкованих дієслів і по всіх формах теперішнього часу, також і в 1. особі однини: знахо́джу, знахо́диш, вино́шу, завóжу й т. ін.

Повипишуйте всі ці дієслова з їхніми наголосами.

Завдання 235. Коли наголос падає на кінець дієслова в усіх трьох особах однини часу теперішнього, то він так само буде на кінцевому складі й у всіх трьох особах множини, напр.: сиджý, сидúш, сидúть, сидимó (горимó, стоїмó, бредемó, течемó. пливемó), сидитé (горитé, стоїтé, бредетé, течетé, пливетé), сидя́ть. Коли ж ув однині в 2-ій та 3-ій особах наголос на кінцевім складі, то на тім самім складі буде він і в множині, напр.: кажý, ка́жеш, ка́же, ка́жемо, ка́жете, ка́жуть.

Не вимовляйте по-говірковому: пливе́мо, тече́мо, пливе́те, тече́те і т. ін.

Перепишіть оці дієслова й поставте на них наголос: лазимо, сміється, жнемо, ведете, ведемо, дмухнете, рухнемось, терпите.

Рідна Школа імени проф. д-ра Івана Огієнка.

Маємо честь повідомити Вас, що стараннням українського громадянства міста Торонто-Онт. в Канаді зорганізовано 1-го грудня 1935-го року Рідну Школу Вашого імени на таких засадах: 1. Ця Інституція зорганізована на національно-моральній і культурній засаді, без партійних і віроісповідних примішок. 2. Завдання Рідної Школи імени проф. д-ра Івана Огієнка є: виховувати наше наслідля в національно-морально-культурнім дусі. 3. Плекати рідну мову й рідну культуру — дітей, старших братів і сестер. 4. Наука викладається українською літературною мовою. 5. Науку в згаданій Інституції мають викладати тільки кваліфіковані вчительські сили.

Просимо Вас, прийміть цього листа від Ваших братів із-за океану з проханням, щоб наша Рідна Школа носила Ваше ім'я, й подайте нам свої вказівки, щодо нашої праці. Нас небагато, але духом ми сильні, й рахуємо на Вашу моральну поміч.

Складаємо Вам щиру подяку за Вашу народню працю, яку наша Інституція дуже високо цінить.

Цей наш лист просимо оголосити в Вашім шановнім органі. Шлемо Вам щирий братський привіт і побажання жити в щасті й здоров'ї много-много літ. З пошаною Шкільна Рада: Голова Степан Шеремета, Учитель А. Лазар, Писар І. Ліваk. Торонто в Канаді, 10 січня 1936 року.

P. S. Дякую Вам сердечно за велику честь, що робите мені своїм пропонуванням. Думаю, що українська школа в Америці могла б стати правдивою й вільною кузнею щиро-національної освіти. Вільне національне виховання — це найголовніша основа, що на ній духово розвивається й росте кожна Нація, і власне цього ми й не маємо. От тому й пильнуйте давати своїм вихованкам щиронаціональну освіту, защепіть їм найголовніші основи правдивого українознавства. Уживайте в школі тільки соборної літературної мови й навчіть вихованків своїх не тільки цієї мови, але й глибокої пошани до неї. Нехай школа не плутається ні до якого партійництва, бо це зробить її слугою партії й уб'є її науку. Провадьте школу так, щоб вона виховувала вірних синів України, і щоб усі емігранти — без різниці партійної й віроісповідної — могли спокійно звати її своєю. Докладніше про все це — листом.

Іван Огієнко.

Рідномовні замітки.

Виклад про „Рідну Мову". Як повідомляє Чернівецький „Час" (4. II. 1936), у Празькім „Товаристві слов'янського мовознавства" 21. I, відбулося чергове засідання під головуванням відомого чеського мовознавця, проф. Карлового Університету М. Вайнгарта. На цьому засіданні проф. д-р Фр. Тіхи прочитав гарну доповідь про українську мову. „Час" додає, що проф. Тіхи „докладно зреферував літературно-наукову чинність проф. Огієнка, як творця журналу „Рідна Мова".

Уже чужинці нам твердять, що для одного народу повинен бути тільки один правопис. Машиністка, яку я просив видрукувати мені на машині українського рукописа, зрікlася це зробити, мотивуючи своє відмовлення тим, що

по-українському кожний пише по-своєму, а тому вона мусить, пишучи, пильнувати правопису кожного окремого слова, а це забирає їй занадто багато часу. Навпаки, пишучи по-російському чи по-польському, вона наперед знає, як пишеться кожне слово, а це сильно полегчує їй працю й друк іде скоро. „Згоджуюсь видрукувати рукопися, але за подвійну плату"...

Заходжу до польської друкарні, що друкує українські й російські книжки. Директор друкарні за склад української книжки хоче більш, як за склад книжки російської. „Чому це так?" питаю. Директор вияснює, що росіяни мають сталий правопис і кожний складач наперед добре знає, як пишеться кожне слово, а тому швидко складає. Навпаки, український склад іде йому помалу, „бо кожний українець пише по-іншому"... Я спалених від цієї чужинецької лекції...

Заносить мені складач-поляк коректу. Розмовились. Складач питає: „Чому в вас, українців, не встановлять одного правопису? В нашій друкарні друкують три професори, — і всі три порізному пишуть... Це нам, складачам, сильно утруднює працю, бо ми не можемо раз уже навчитися українського правопису"...

Що ти скажеш на це, милий Читачу?

Ів. Огієнко.

Осип Маковей про одність правопису (уривок із листа до проф. І. Огієнка). „Я б радив іще Вам, Високоповажаний Професоре, поки Ви сидите в Галичині, поладнати справу правопису з нашими вченими. Є деякі такі спірні питання, що ми на них дивимося інакше, як Ви, — і отсе варто б довести до ладу, щоб усі однаково писали. Здоровлю щиро Вас і Сім'ю". Заліщики. 10. XII. 1921. О. Маковей.

В Україні, а не: на Україні. Від декількох осіб чув я таке заперечення: вираз „на Україні" сильно в нас защепився і став традиційний, а тому міняти його на „в Україні" не треба. Таке твердження не витримує глибшої критики. Ми ж століття жили, й не думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го таки добули собі самостійність, через що відразу змінилася наша традиція, наше політичне наставлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного, глибоко нам образливого рабського „на Україні" на нове, достосоване до нових вимог „в Україні". Уживали в нас (і без образливого відтінку) і слів „Малоросія", „малоросійський", а тепер ніхто їх не вживає. Зміна умовин часто тягне за собою й зміну окремих виразів. Докладніше див. „РМ" III. 67-72.

І. Огієнко.

Зразок сучасної критики. Анонімовий „критик" із „Вістника", кн. II. за 1936 р., не погоджуючись писати „в Україні", і не перечитавши наших доказів, повчає нас: „Рідна Мова мусить знати, що Шевченко уживав обох форм... Шабльон, ще до того не підпертий доказами, не очистить мови". — Прошу перечитати ч. 26 „РМ", — там на ст. 67-72 подано багато доказів; крім того, там же на ст. 72 вказано, що Шевченко в „Кобзарі" вжив 41 раз „в Україні" і 33 рази „на Україні". Оце об'єктивність наших „критиків", яким милий колтунський вираз „на Україні"...

Бідна Україна! Навіть у традиційному державному вираві (пор. *в* Англії, *в* Італії, *в* Португалії й т. ін.) вона — виняток... А ми цього вже не хочемо, рвемо колтунську мовну традицію й раз на все приймаємо: *в* Англії, *в* Італії, *в* Україні! Без винятку! Не забуваймо, що колтунства найбільше — в мові.

Душкувати. Це слово вияснює, чи „подушка" повстало з „під-ушка" чи з „дух". („Рідна Мова", ч. 7., стор. 252, „подушка"). На Буковині вживають слова „душкувати" в значенні: вигідно спати. В Гоголині над Прутом звірята й люди „душкують собі". В Слободзії-Раранчу „душкувати" відноситься більше до звірят: поросята „душкують собі". Людина й тут „душкує", але в значенні переважно згірдливому, ніби лінюхує, спить надто довго.

Іван Бордейний.

Буквар Т. Каськова для американських дітей уже появився. „Америка" в ч. 107-м 1935 р. пише, що правопис цього Букваря взятий „особливо на підставі місячника „Рідна Мова" проф. Огієнка".

Інструкція „Союзу Українок" для організації й праці „Гуртків плекання рідної мови". В обіжнику про культурно-освітні справи ч. 19 з 1934 р. підкреслено велике значення плекання рідної мови.

Головний Виділ поручає ще раз усім Філіям зайнятися цією важливою справою. Статут „Гуртка плекання рідної мови" був переданий Філіям через їх представниць на Загальному З'їзді 1935 р. Гуртки ці треба заснувати насамперед при Філіях, а по можності й при Кружках С. У.

Тепер подаємо ще план праці на найближчий час та кілька практичних вказівок, як доповнення до Статуту Гуртка.

Праця Гуртка повинна йти в трьох напрямах: 1) естетичному, 2) теоретичному і 3) самостійного досліджування мови.

1) Праця в естетичному напрямі повинна складатися з спільного читання видатних і під поглядом мови зразкових творів, дискусій над прочитаним, декламацій, вистав і літературних судів. Під час таких сходин члени Гуртка повинні пильно слідкувати за чистотою мови й вимови й поправляти одна одну; особливо обов'язком провідниці є вказувати членам помилки як у складні, так і в вимові й наголосах. Як вислід праці можуть бути влаштовані конкурси декламації й виразного читання, а також реферати на літературні теми.

2) Теоретична праця зложиться з студіювання мовознавчого журналу „Рідна Мова", рефератів на порушені там теми, вивчення граматики „Рідне Слово" проф. Огієнка й виконання граматичних вправ і завдань на підставі „Рідного Писання" проф. Огієнка.

3) Самостійне досліджування мови може прийти тільки пізніш, коли літературна мова буде до певної міри опанована як практичним шляхом естетичних вправ, так і теоретично через вивчення мовознавчої літератури.

Тільки тоді, користаючись вказівками, поданими в статтях проф. д-ра Огієнка щодо записування особливостей місцевих говірок (див. „Рідна Мова" 1934 р. ч.ч. 4-7), учасниці „Гуртка пле-

кання рідної мови" можуть приступити до цієї спеціяльної праці. Висліди своїх праць окремі Гуртки будуть присилати до Головного Виділу, який, розглянувши їх, може відіслати до мовознавчого журналу.

Звіти про діяльність „Гуртка плекання рідної мови" Виділ Філії (Кружка) С. У. щопівроку мусить присилати до Головного Виділу для референтки плекання рідної мови.

В усіх сумнівних випадках, а також за порадами треба звертатись негайно до Головного Виділу С. У. За Головний Виділ С. У.: *Милена Рудницька*, голова. *Лідія Горбачева*, референтка плекання рідної мови.

P. S. Повний Статут „Гуртків плекання рідної мови" видрукувано в ч. 11 „Рідної Мови" за 1934 рік. Редакція.

Дописи прихильників „Рідної Мови".

Розбудовуймо „Рідну Мову". На мою думку, „Рідна Мова" повинна давати, крім фахового матеріялу, також літературні зразкові статті, гарні оповідання, переклади, що займуть яких 2-3 сторінки. Часопис від того стане популярніший, а наукова сторона нічого на тому не стратить. 30. XII. 1935. Лохачі на Волині. Гордій Богун.

P. S Час-від-часу будемо друкувати в „Рідній Мові" оповідний та віршевий матеріял. Розпочинаємо уривком із нового ще не друкованого романа С. Черкасенка: „Пригоди мо.одого лицаря", що написаний взірцевою українською літературною мовою. Редакція.

Працюймо й самі. Я дуже високо ціню Вашу сталеву волю й невтомну працю на ниві знання української мови. Я поліглот, знаю 12 чужих мов, але найбільше ціню українську мову, яка не тільки ні в чім не вступає чужим мовам, але в багатьох точках перевищує чолові мови. Наша еміграція розсіялася по цілій кулі земній, виїхали й деякі „доктори". Пильних лінюхів скрізь аж кишить. Вони займаються різними філософічними нісенітницями, але мови свої не знають. Нема кому й скласти для українців граматик та словників чужих мов. Аж соромно читати статтю поважного інженера в „Ділі", що вихвалює німецький підручник чужих мов, та що більше, — ще й пропонує його українцям, неначе ми не могли б ніяк обійтися без німця та його мови. 30. XII. 1935. Монтенне в Бельгії, Михайло Олійник.

Я дуже цікавлюся українською мовою. Ваш місячник „Рідна Мова" вельми для мене цінний. Я попильную на Святах трохи заколядувати на фонд „Рідної Мови". Radisson, Sask., Kanada. Учитель Ів. Шклянка.

Урочисте свято. Дня 5 січня цього року, в неділю перед Різдвом, наша громада святкувала урочисте Свято — день першої церковної відправи на рідній мові. Складаємо Вам щиру подяку за Вашу працю на полі церковному. С. Береманка на Волині, 10. I. 1936 р. Ф. Пасічник.

Побажання. Бажаю Вам у цьому 1936-му році великих успіхів у Вашій тяжкій та надзвичайно корисній для нас праці. Чортків, 10. I. 1936 р. Один із Ваших учнів Антін Комарницький.

Від Редакції й Адміністрації.

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови": Радник Нестор Павельчак 80 зл. і Інж. М. Єрмолоїв 0·50 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку.

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Рідній Мові" розбудуватися. Стан рідномовного журналу — це покажчик культури народу. Покажімо ж, що маємо високу культуру! „Рідну Мову" мусимо розбудувати, — дайте лишень для цього нових передплатників!

Підручна рідномовна бібліотека. Кожна українська родина, що дбає про вивчення своєї літературної мови, мусить мати оці книжки проф. І. Огієнка: 1) Вчімося рідної мови, 20 гр. 2) „Рідне Писання", правопис і основи укр. літературної мови, 1 зл. 3) Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних, 1·50 зл. 4) Як писати для широких мас, 30 гр. 5) „Рідне Слово", початкова граматика укр. літературної мови, 1 зл. 6) Складня української мови, 1·50 зл. 7) Сучасна укр. літературна мова, 50 гр. 8) Шануйте рідну мову, таблиця, 15 гр. Оправлені — на 50 гр. дорожче. Продаж — по всіх книгарнях або виписуйте від Адміністрації „Рідної Мови".

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл.

ЗМІСТ 3-го (39) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко:* Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис. *Іл. Свенціцкий*: Назва „Русь" в історичному розвитку до XIII-го в. *І. Огієнко*: Стилістично-синтаксичні нариси. *Є. Грицак:* Новотвори в сучасній українській літературній мові. *І. Огієнко*: На чаймося літературної мови від Шевченка. Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Життя слів. Практичні лекції літературної мови. *В. Кипрянюк*: Учімось рідної мови й плекаймо її! Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Рідна Школа ім. проф. І. Огієнка. *І. Бордейний*: Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Європі 8 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. | КВІТЕНЬ 1936 РОКУ | ЧИСЛО 4 (40).

Наголос іменників на *-ння*.

Акцентологічний нарис.

Присвячую Дорогому С. Черкасенкові на пошану 60-ліття його трудящого життя.

Літературний наголос іменників на *-ння* відбиває східньоукраїнську наддніпрянську живу вимову їх, що багатьма рисами своїми помітно різниться від вимови західньоукраїнської чи галицької. Через це вимова слів на *-ння* — дуже важлива справа для Галичини, де інтелігенція звичайно вимовляє ці слова зовсім по-місцевому, не маючи доброї змоги навчитися вимови літературної. Театр у Галичині так само вимовляє слова на *-ння* по місцевому, хоч його найсвятіший обов'язок — шúрити літературну вимову.

Багато осіб із найрізніших сторін нераз просили мене подати в „Рідній Мові" правила вимови слів на *-ння*, бо вони в ній сильно плутаються й не знають, як із того вив'язатись. І справді, вимова слів на *-ння* досить складна й поплутана, чому на неї мусимо звернути пильну увагу. Поплутаність ця сильно збільшується через неостаточну усталеність літературного наголосу, докладніш — через невироблені деяких деталів цієї вимови. Короткі й найголовніші правила вимови слів на *-ння* я подав уже в „Рідним Слові" ч. II (див. „Рідна Мова" ч. 38, ст. 90), а тут попильную коротко й приступно викласти цю справу докладніш, давши тим змогу навчитися вимови цих слів кожному, хто того потребує.

Слів на *-ння* в нашій мові надзвичайно багато, особливо в мові літературній; в мові народній їх значно менше. Ці слова звуться **віддієслівними**, бо вони звичайно повстають від відповідних дієслів. Ось тому наголос слів на *-ння* найтісніше зв'язаний із наголосом відповідного дієслова. Слова на *-ння*, щодо їхнього наголосу, можна поділити на кілька груп, кожну з них опишу окремо.

1. Двоскладові слова на *-ння* втратили дієслівного відтінка найбільше, чому вони наголосом зовсім не зв'язані зо своїм дієсловом, — всі вони мають наголос на кінцевому складі: браннÿ, гнаннÿ, даннÿ, дбаннÿ, званнÿ, знаннÿ, праннÿ, рваннÿ, сланнÿ, спаннÿ, тканнÿ й т. ін. Як своїм значенням, так і походженням та наголосом ці дієслова однакові з віддієслівними йменниками на *-ття:* биттÿ, буттÿ, виттÿ, гниттÿ, дуттÿ, життÿ, знаттÿ, литтÿ, питтÿ, тертÿ, чуттÿ й т. ін. Двоскладових слів на *-ння* взагалі не багато.

Але треба добре пам'ятати, що так вимовляються тільки двоскладові слова на *-ння*. Коли ж до такого слова додаємо приставку, то воно перестає бути двоскладовим, і вже наголосу наконечного не має й переносить його на передостанній склад. Напр.:
браннÿ — вибрáння, зібрáння, забрáння

данн*я́* — вида́ння, нада́ння, пода́ння
дбанн*я́* — занедба́ння, придба́ння
званн*я́* — назва́ння
знанн*я́* — незна́ння, пізна́ння

Цією зміною місця наголосу двоскладові йменники на *-ння* відрізнюються від слів на *-ття*, що, стаючи трискладовими, наголосу не змінюють: дожи́ття, добу́ття, перебу́ття, відчу́ття й т. ін.

Ці приставковані трискладові слова на *-ння* часто вимовляють у нас неправильно, — з наконечним наголосом: зібранн*я́*, виданн*я́*, наданн*я́*, незнанн*я́* й. т. ін.; так вимовляти їх у літературній вимові недопустимо: вони трискладові, а тому наголосу на кінцевому складі мати не можуть. Слово, скажемо, зібра́ння (збори) в нас вимовляють неправильно; напр., академічний Словник правничої мови подає: зі́бранн*я́* 185, Словник Ізюмова: зі́брання, Словник С. Іваницького: зібра́ння й т. ін.

Наголос дієйменника сильно впливає на наголос двоскладових слів на *-ння*, чому їх часом вимовляють із наголосом на першому складі: зна́ти — зна́ння, пра́ти — пра́ння і т. ін., але це вимова не літературна.

Двоскладових слів на *-ння* вдавнину не було, бо саме закінчення це було двоскладове, а тому й наголосу наконечного тут не могло бути. Так, у Чудівськім Новім Заніті 1355 р. маємо: вздáньє 104б, встáньи 94б, звáньє 105. 121б, здáнью 130, знáньих 27 і т. ін., але один раз знаходимо: званья́ 88, правда сумнівне. Словник П. Беринди 1627 р.: встáне 293, возвáньє 219. Таким чином наконечний наголос у словах на *-ння* — це явище нове.

2. Друга група йменників ніякого роду на *-аннѧ* — це слова три- й багатоскладові. Це найбільша група, бо таких слів у нашій мові дуже багато. Усі ці слова найтісніше зв'язані зо своїми дієсловами, а тому завжди зберігають наголос дієйменника, від якого повстали. Як бачимо, ця група, що до наголосу, дуже легка: який наголос у дієслові, такий і в слові на *-аннѧ*. Ось приклади:

бажа́ти	—	бажа́ння
жада́ти	—	жада́ння
зідха́ти	—	зідха́ння
завда́ти	—	завда́ння
завдава́ти	—	завдава́ння
оповіда́ти	—	оповіда́ння
пита́ти	—	пита́ння
писа́ти	—	писа́ння
тамува́ти	—	тамува́ння
царюва́ти	—	царюва́ння
повто́рювати	—	повто́рювання
дви́гати	—	дви́гання
чита́ти	—	чита́ння
оде́ржати	—	оде́ржання
ду́мати	—	ду́мання
сні́дати	—	сні́дання
слу́хати	—	слу́хання
сі́яти	—	сі́яння

Це все слова, що повстають від дієйменників дуже великої класи дієслів на *-ати* й зберегають їхній наголос.

Цікаво, що ці слова на *-аннѧ* в західньоукраїнських говорах вимовляються звичайно з наголосом на корінному складі: ба́жання, за́вдання, пи́тання, пи́сання, оповідання, стрічання, чи́тання і т. ін.; — це все тільки місцева вимова, в літературній вимові зовсім не прийнята. Ця власне накорінна вимова слів на *-аннѧ* сильно відрізнює „галицьку" вимову від літературної, надаючи їй місцевого забарвлення. Вона сильно поширена не тільки в живій інтелігентській вимові, але й у мові галицьких поетів у їхніх віршах.

Ось приклади галицької вимови слів на *-аннѧ*, які беру з шкільної „Читанки для І. року учительських семинарий" Ол. Барвінського, 1921 р.: ба́жаня 143, бурлако́ваня 160, ва́ганя 105, вди́ханя 157, вижи́данюю 155, ви́ханє 95, вінчанє 94, войо́ванє 101, дармо́ванє 141, зі́тханя 28, зли́ваня 115, зло́манє 159, ко́панє 109, ку́паня 137, ло́манє 162, мо́вчанє 154, нама́ганя 147, нау́чанє 97. нау́чаня 144, образо́ванє 97, оповіданє 35, пи́саня 97, пізнаня 141, по́встанє 105, польо́ваня 128, пори́ваня 85, порівнаня 144, поступо́ванєм 144, про́щанє 64, почу́ванє 10. 117, самопізнаня 141, тамо́ванє 158, ужи́ваня 103. 163, чи́сленє 97, чи́танє 131, чи́таня 97, щебе́танє 124 і т. ін.

Дві системі вимови слів на *-аннѧ* — східня й західня — дуже впливають одна на о́дну й витворюють часте хита́ння в нашій вимові. Так, правописні Словники Голоскевича та Ізюмова подають галицьку форму: засідання, академічний Рос.-укр. словник II, 85 подає вже: засіда́ння, і тільки один Словник Іваниць-

кого подає правильну літературну форму: засіда́ння. По словниках, як казав я вище, слово зібра́ння подається аж потрійно: зібра́ння!

Вимова слів на *-анння* з накорінним наголосом панує по всіх наших західніх та північних архаїчних говорах. Порівня́ння цього наголосу, скажемо з штокавським сербським наголосом, вказує на глибоку давнину його. Але величезний вплив наголосу дієйменника надав цим формам по східньоукраїнських говорах нового наголосу, — вже дієйменникового, що й запанував у літературній українській мові.

Наші форми на *-анння* повстали з давніх *-аніе, -аньє*, що мають наголошене *а* з дуже давнього часу. Встаровину взагалі дієслова на *-ати* мали наго·ошене *а* частіш, як тепер, чому й форми на *-а́ніе* чи *-а́ньє* дуже послідовно, як і в сучасній літературній мові, мають наголос на *а*. Так, у Чудівськім Новім Завіті 1355 р. митрополита Олексія, найстаршій слов'янській акцентованій пам'ятці, знаходимо: вспомина́ньє 113, вѣща́ньємъ 114, гада́ньи 113б, дарова́нья 105, жела́ньє 85. 107, избра́нью 103б, израва́нья 119, мо·ча́ньє 74б, негодова́ньє 118б, обѣща́ньє 123, одержа́нью 108б, основа́нья 109, писа́ньє 104, плава́нью 78б, расѣя́ньє 45б, толкова́ньє 113, требова́ньє 116 і т. ін.

Ув Острізькому Збірнику 1588 р. знаходимо: выпытова́нью 32б, выпалерова́нью 39, дѣла́нію 53, знайдова́нью 39, исповѣда́ніе 89б. 91, мудрова́ніе 78б, обѣтова́ніе 28б. 81б. 82, обрѣза́ніемъ 18, о обрѣза́нію 19, оклевета́ніе 78б, ошука́ньємъ 38, покаля́ніе 27, связа́нью 16б, в схова́ню 91б і т. ін Словник Л. Зизанія 1596 р.: блекота́ньє 8, выкерта́ньє 8, выкрыка́ньє 8, выхова́ньє 13, гада́ніе 11б, глаголя́ніе 11б, дѣла́ніе 9б, дѣя́ніе 9б, дотыка́ніе 13б, дрижа́ньє 33б, коха́ньє 30, мудрова́ніе 18, нарѣка́ньє 25, насмѣва́ньє 23, нау ча́ньє 18б, недугова́ніе 19, оповѣда́ньє 6б, ошука́ньє 13б, пыта́ньє 15, повѣда́ньє 6б, пожада́ніе 7, по·ыча́ньє 15б, попыха́ньє 25, приповѣда́ніе 23б, примуша́ньє 2'. 25, ратова́ніе 25б, спыха́ньє 8б, стара́ньє 23, ужива́ньє 21, утіка́ньє 5б, шпякгова́ньє 28, шука́ньє 7 і т. ін.

Накорінний наголос у словах на *-аньє* був звичайно тоді, коли його мало й відповідне дієслово. Так, у Новім Завіті 1355 р. маємо: исповѣданье 138, исповѣданья 119б, вечеря́ньи 113, пока́ньє 73б. 11бб, пока́нья 54. 67б. 72, пропо·ѣданье 114б, пропо·ѣданья 95, сѣ·занья 128б, сѣтованье 82б і т. ін. Залежно від хита́ння наголосу дієйменника хитається наголос і в словах на *-ньє* цієї пам'ятки: дѣ́ньє 105 — дѣ́ньє 160, любодѣ́нья 133 — любодѣ́ньє 131, обрѣ́занье 100. 121 — обрѣ́занье 100 (пор. обрѣзати 26б — обрѣзаѣте 45), оправда́ньє 101б — в опра́вданьих 25б, послоу́шанье 119б — послоуша́ньє 119б (пор. послоу́шати 44б — послоуша́ти) і т. ін.

Можливо, що в XVI в. форма наголосу *-а́ння* була літературною, а в живій мові панували вже форми з наголосом накорінним. Про це свідчать ті самі пам'ятки XVI в.: в них панує наголос *-а́ньє*, але часом подибується й наголос накорінний. Так, ув Острізькому Збірнику 1588 р. маємо: ме́шканье 20б, ку ме́шканью 7б, связаніе 50б. Частіше це в Словнику Л. Лизанія 1596 р.: бре́ханье 16б, буде́ванье 15б, гарцо́ванье 2б, дя́кованье 4б, зака́занье 15б, заме́шканье 18б, зопсо́ванье 20б, ка́ранье 18б, ме́шканье 13 тричі. 27, ми́лованье 25, оповѣданьем 34б, пы́танье 11б. 23б, пы́таньем 34б, псо́ванье 2б, розмѣтованье 25б, танцо́ванье 16б двічі, хлы́панье 2б, ша́рпанье 25 і т. ін.

3. Третя група слів на *-ння* — це ті слова, що закінчуються на *-ення*. Це досить велика група, активна й жива. Цю групу творять дієслова на *-ити*, а їх у нашій мові дуже багато. Цікаво, що всі без винятку слова на *-ення* завжди мають наголос на корінному складі слова, цебто на складі третьому від кінця слова, напр.: ба́влення, ба́чення, бі́лення, вра́ження, но́шення, мо́лення, про́шення, тво́рення й т. ін. Усі ці слова на *-ення* правлять у нас за закінчений витвір дії, що й підкреслюють накорінним наголосом. Хоч слів на *-ення* в літературній мові надзвичайно багато, проте жива мова радо оминає їх, заступаючи відповідними йменниками, напр.: про́сьба (про́шення), мольба́ (мо́лення), бі́лка (бі́лення), твір (тво́рення), купівля (ку́плення), скік (ско́чення) й т. ін.

Ця група в західньоукраїнських говорах сильно впливає на групу другу (слова від дієслів на *-ати*), перетягуючи їхній наголос на склад корінний: чи́тання, пи́сання, про́хання й т. ін. замість літературних: чита́ння, писа́ння, прохання й т. ін.

Цікаве слово на́дхнення, — його в літературній вимові вимовляють: надхне́ння. Всі академічні словники подають: надхне́ння. Вимова ця сильно в нас закорінилась, хоч вона неправильна, бо ж зовсім нема в нас слів на *-е́ння*, — треба на́дхнення, як і вимовляють у Галичині.

Дві слові потребують вияснення, це: варе́ня — конфітури й смаже́ня — яєшня. Правописний академічний словник зовсім не подає їх, як не знає їх і словник Б. Грінченка. Правописний словник О. Ізюмова подає їх так: ва-

ре́ння, смаже́ня. Рос.-укр. словник Академії Наук I 53 подав форму варе́ння, а форму жін. р. варе́ня зве вульгарною; а слово смаже́ня I 277 подав як нормальне. Слова варе́ня, смаже́ня дуже поширені в живій мові й не перечать духові нашої мови; навпаки форми варе́ння, смаже́ння йдуть проти нашої мови, бо форм наголосу *-е́ння* в нас нема зовсім. Про правильність форм варе́ня, смаже́ня свідчить також загально знане й скрізь поширене слово — пече́ня (печене м'ясо), що його подають, як нормальне, всі словники. Усіх цих трьох слів часто вживають наші кращі письменники. Повстали ці слова не від дієприкметників ва́рений, пе́чений, сма́жений, але вже від прикметників: варе́ний, пече́ний, смаже́ний, за допомогою закінчення *-ен-я*.

Порівня́ння форм накорінного наголосу: ба́влення, мо́лення, про́шення й т. ін. з наголосом чакавським сербським свідчить про глибоку давність його та про його своєрідність, знану не тільки мові нашій, але й сербській.

Накорінний наголос слів на *-ення* відомий із найдавнішого часу. Так, уже Новий Завіт 1355 р. митрополита Олексія (батько його — чернігівський боярин, рано перейшов до Москви, але в родині могла ще довго бути украї́нська вимова) не рідко знає накорінний наголос слів на *-ення*, і вже це свідчить про глибоку їх давність, напр.: зна́менье 155, зна́менья 121, в зна́меньи 107, изба́вленье 26б. 39, изба́вленья 103, испо́лненье 74. 104б. 105. 106. 112б. 123. 125. 162, испо́лненья 94б. 125, о испо́лнене 67, испра́вленья 142, мѣ́шенье 105, ока́мененье 105, оста́вленье 41. 67б, оста́вленью 80б, осѣ́неньи 81, отве́рзенье 127, погре́бенье 15, подо́бленья 138б, помы́шленьи 94 — помышле́ньи 117. 125, престу́пленьем 100, о престу́пленьі 166, прими́ренье 104б — приме́нья 118, спожа́ленье 142б, срѣ́тенье 79б. 136, уми́ленье 128, устре́мленье 68, утѣ́шенье 113б. 144б. 148, утѣшеньем 118б, о утѣшеньи 69б, у́ченья 93б, у́ченьи 91. 127. 131. 141. 160 і т. ін.

В Крехівському Апостолі 1560-х років звичайно під наголосом пишеться *ѣ*, а без наголосу *е*; тут маємо: мучене, отворене, плетене і т. ін., цебто: му́чення, отво́рення, пле́тення й т. ін. (Див. мою працю: Українська літературна мова XVI-го ст. стор. 308).

Пізніші пам'ятки дають менше прикладів. Острі́зький Збірник 1588 р.: дости́гненье 50. Словник Л. Зизанія 1596 р.: заколо́ченье 28, знево́леньа 4, одѣ́йченье 19б.

Треба мати тільки на увазі, що в поданих прикладах маємо звичайно не перене́сення наголосу на корінь, але частіш затримання наголосу дієйменникового.

4. Від тих таки дієслів на *-ити*, а також від дієслів на *-іти*, твориться й четверта група слів на *-ння*, а саме — слова на *-іння*, що завжди мають наголос на *і*, напр.: біління, варіння, велі́ння, носіння, хотіння, лазіння, бавління, радіння, ходіння, моління, вертіння і т. ін. Усі ці слова мають дію недоконану протяжну й повторну, чим сильно відрізняються від слів групи третьої, — від слів на *-ення*, що мають значення безперервности дії.

Форми на *-іння* з давніх давен мають наголос на *і*. Так, у Новім Завіті 1355 р., що зберігався в Чудівськім манастирі в Москві, знаходимо: нетѣ́нье 115, одѣ́нья 138, повелѣ́нье 135б, свѣдѣ́нье 94б, стыдѣ́ньем 136б, сумнѣ́нья 65б, хотѣ́нье 125, щадѣ́нью 94 і т. ін.; цікавий виняток (за наголосом дієйменника ви́дѣти): ви́дѣньемь 87, ви́дѣньи 65 — видѣ́нья 120б.

Форми на *-ення* та *-іння* дуже часто в нас плутають, не розрізняючи їх досить тонкого значення, хоч вони походять від однієї групи дієслів на *-ити*. Ось зіставлення цих груп, щоб докладніш збагнути їхню різницю:

-ення (безперервність дії):	*-іння* (протяжність і повторність дії):
ба́влення	бавлі́ння
бі́лення	біління
ве́рчення	вертіння
зна́чення	значіння
ко́шення	косіння
мо́лення	моління
но́шення	носіння
про́шення	просіння
хо́дження	ходіння
тво́рення	творіння
ру́шення	рушіння
бли́зення	близіння
жму́рення	жмуріння
ши́рення	ширіння

В багатьох дієсловах взагалі різниця закінченості й незакінченості дії дуже вже неясна, чому можливі й поплутання різних форм слів на *-ння*.

З попереднього ясно, що нема жодної рації писати зна́чі́ння, — треба писати тільки зна́чення. Від дієслова зна́чити (визначати) правильно буде зна́чення, — як сам вислід певної дії. Форма зна́чі́ння — це протяжна повторна дія, що можлива тільки

слова значи́ти (карбувати), напр.: Наприкрило мені значі́ння своїх овечок. Отже треба добре розрізняти: зна́чення (від зна́чити) — це сила, вага, а значі́ння (від значи́ти) — це карбування. У нас цього розрізнення не знають, а тому пишуть тільки значі́ння зовсім у невластивому розумінні. Взагалі, наші письменники й робітники пера мало займаються рідною синонімікою. В Галичині. правда, форми зна́чити (= визначати, мати силу) нема, тут панує значи́ти, а тому від нього панує тут і значі́ння.

Так само зовсім неправильно пишуть і вимовляють у нас вражі́ння, — треба тільки вра́ження, бо це ж не протяжна дія, а вже вислід її.

Давні пам'ятки знають подвійну вимову наших сучасних форм на *-іння*: 1) як *-іння* (-ѣнє, -ѣньв) і 2) як -енье, -еніе Вимова -ѣніе, -ѣньв рідко зазначається в пам'ятках, але вона відбивала живу вимову. Відома вона вже з пам'яток XI-го віку; так, у Збірнику Святослава 1073 р. маємо: въ разумѣниие 264; Слова Григорія Богослова XI в.: спасѣніе 76. Пізніші пам'ятки знають цю живу вимову частіш. Словник Л. Зизанія 1596 р.: лѣчѣн'е 7. 76, подражнѣньв 23, стережѣньв 36. Словник П. Беринди 1627 р.: посвячѣньв 145.

В пам'ятках панує -е́ніе, -е́ньв, з наголошеним *е*. Найперша акцентована слов'янська пам'ятка, Новий Завіт 1355 р., має: в вожéньи 1426, заколéнья 826, изволéньюю 148, искушéньемь 1196, в молéньи 127, въ обновлéньи 1026, окропленьем 836, очищéньем 1426, приведéньи 130, разорéньв 1216, служéньв 118, течéньв 736, в хожéньи 81, чищéньи 118 і т. ін. Ця сама церковна вимова позостається, як панівна, й по дальших пам'ятках. Так, ув Острізькому Збірникові 1588 р. читаємо: възнесéніа 366, в гонéнію 115, омороченья 376, на остреньюю 39, отпадéніе 34, погублéніе 216, утрапéньв 636. Словник Л Зизанія 1596 р.: болéньв 5, борéньв 4, втѣлéньв 9, голошéньв 66, довожéньв 146, заборонéньв 66. 76, ввадженье 186, каджéн'я 31, мов'лéньв 8. 4. 116. 146, найдéньв 32, нетерплéн'в 4, поган'бéньв 116. 236, погоршéня 5, погужéньв 156, прагнéньв 126, прирожéня 386, прирожéню 346, стрѣтéніе 276, успевнéньв 146, чинéньв 146 і т. п. Як ці форми вимовлялись, трудно сказати; церковна традиція говорить за -е́ніе, -е́ньв (пор. вознесéння, воскресéння). Але такі форми. як у Словнику Л. Зизанія 1596 р.: стережѣньв 36 і стережéн'в 4, виразно свідчать, що -еньв було літературно-церковним, а живим було -іння.

Дуже цікава доля цього *-іння* в лемківському говорі. Наголос у лемків завжди на передостанньому складі. а тому в них форми *-ення* й *-іння* мусіли збігтися в одному *-іння*. Так, у Лемківським Псалтирі половини XVIII го віку безконечне число форм на *-іння* (пишеться: -ѣня, -іня, -иня, -ыня), напр.: взгорджіня 69, втѣлиня 12, збуріня 158, згоршіня 49, згромаджіня 2946, навиджіня 1106, споряджіня 226, створіня 65, выбавлѣня 65, збавлѣня 5, зганблѣня 69, отпочиѣня 3186, поднесѣня 1436, позволѣня 253, прагнѣня 136, хвалѣня 135 і сотні т. п. (див. мою працю: Українська літературна мова XVI ст., стор. 308). Цікаво, що й жива лемківська мова через свій сталий наголос має форм на *-іння* значно більше, як інші говори.

5. Слова на *-ування* творяться від великої класи дієслів на *-увати* й завжди зберігають їхній наголос:

вірувати	—	вірування
дарува́ти	—	дарува́ння
дівува́ти	—	дівува́ння
панува́ти	—	панува́ння
малюва́ти	—	малюва́ння
простува́ти	—	простува́ння
ору́дувати	—	ору́дування
поя́снювати	—	поя́снювання

Більшість цих дієслів на *-увати* мають дієприкметник на *-о́ваний*: опано́ваний, даро́ваний, мальо́ваний і т. ін., і власне ці форми тягнуть за собою й наголос віддієслівних іменників, чому в нас часто по-місцевому вимовляють: пано́вання, даро́вання, мальо́вання й т. ін. В літературній мові панує *-увати*, а тому й віддієслівні йменники закінчуються на *-ування* й затримують наголос свого дієйменника.

Але все ж таки трохи йменників на *-о́вання* маємо, і їх треба добре відрізняти від форм на *-ування*, бо їхнє значення різне, а саме: форми на *-ування* визначають протяжну й повторну саму дію, а форми на *-о́вання* (їх дуже мало) визначають вислід дії. Напр.:

Дія протяжна:	*Вислід дії*:
будува́ння	буд́вання (будова)
малюва́ння	мальо́вання (малюнок)
мебльова́ння	мебльо́вання (меблі)
мурува́ння	муро́вання (мур)
риштува́ння	ришто́вання (лаштунки)
спростува́ння	спросто́вання (відпір)

Вдавнину писали звичайно -ованьв. Напр. Словник Л. Зизанія 1596 р.: розвя́зованьв 26, = розв'я́зування

6. Дієслова з приставкою *ви-*, коли визначають закінчену дію, конче приймають наголос на це *ви-*; так само й іменники на *-ння* від цих дієслів мають наголос тільки на *ви-*:

ви́бачити	—	ви́бачення
ви́зволити	—	ви́зволення
ви́клеїти	—	ви́клеїння
ви́креслити	—	ви́креслення
ви́лучити	—	ви́лучення
ви́нести	—	ви́несення
ви́рівняти	—	ви́рівняння
ви́селети	—	ви́селення
ви́снажити	—	ви́снаження
ви́сушити	—	ви́сушення
ви́явити	—	ви́явлення
ви́яснити	—	ви́яснення

Але слова на *-ння* закінченої дії українська мова часто оминає, замінюючи їх безсуфіксовими словами чоловічого роду або словами на *-ка* жіночого роду, напр.: ви́бір (ви́брання), ви́віз (ви́везення), ви́гадка (ви́гадання), ви́зиск (ви́зискання), ви́їзд (ви́їждження), ви́клад (ви́кладення), ви́літ (ви́летення), ви́пис (ви́писання), ви́ріб (ви́роблення), ви́ряд (ви́рядження), ви́твір (ви́творення), ви́шівка (ви́шивання) й т. ін.

Дієслова незакінченої дії наголосу на *ви-* ніколи не приймають, а тому не приймають його й їхні віддієслівні іменники, через що повстають подвійні наголоси з різним значенням:

Дія закінчена:	*Дія незакінчена:*
ви́вірення	вивіря́ння
ви́вчення	вивча́ння
ви́гоїння	вигою́вання
ви́голошення	виголоша́ння
ви́ключення	виключа́ння
ви́селення	виселя́ння
ви́яснення	ви́яснення

Часом різниця поміж закінченістю й незакінченістю дії дуже затирається, чому може позостатися тільки один наголос незакінченої дії, заступаючи собою й дію закінчену: ви́дати — вида́ння, ви́конати — викона́ння, ви́знати — визна́ння, ви́ховати — вихова́ння, ви́яснити — ви́яснення, а правильніші форми: ви́дання, ви́конання, ви́яснення — рідші.

Пор. ув Острізькому Збірникові 1588 р.: в ви́знанью 36б, на ви́знанью 3 і визна́віє 44, ку вызна́нью 4б, у вызна́вію 88б.

Треба мати ще на увазі, що слова на *-ння* взагалі творимо головно від дієслів недоконаних і протяжної дії. Через це, скажемо, від дієслів на *-нути* не може бути йменників на *-ння*, бо ці дієслова визначають однократну доконаність дії, тоді як у словах на *-ння* — дія тягла; пор. свиснути, писнути і свистіння, писання. Так само й від інших раптових доконаних дієслів, напр.: лягти, сісти, стати і т. п., не може бути слова на *-ння*.

7. Ось іще кілька заміток про слова на *-ння*.

а. Наголос усіх слів на *-ння* нерухомий, сталий, цебто при відмінюванні їх він позостається на тім самім складі: моє знання́ — всі знання́ і т. ін.

б. Наголос слів на *-іння* з іменниковим пнем такий самий: наси́ння, ками́ння, кори́ння; так само: сміття́.

в. Коли слово на *-ння* повстає від дієслова з *-ся* на кінці, то в іменнику це *-ся* конче губиться: купа́тися — купа́ння, намага́тися — намага́ння, пита́тися — пита́ння й т. ін. Такі вирази, як: „купання ся корисне“ — щирі полонізми.

Оце найголовніше про наголос ув іменниках на *-ння*. Опираючись на цей нарис, кожний читач зможе засвоїти собі дуже важливу ланочку літературної вимови — наголос слів на *-ння*. Повторю ще раз усі найголовніші правила наголошення слів на *-ння*:

1. Всі двоскладові слова на *-ння* й тільки вони мають наголос завжди на кінцевому складі: бранн́я. Коли до них додаємо приставку, наголос переходить на передостанній склад: зібра́ння.

2. Всі три- й багатоскладові слова на *-ання* завжди зберегають місце наголосу того дієйменника, від якого повстали: пита́ти — пита́ння, чита́ти — читання.

3. Всі слова на *-ення* мають наголос завжди на кореннóму складі, цебто на складі перед *-ення*: посвя́чення.

4. Всі слова на *-іння* мають наголос завжди на передостанньому складі, цебто на *-і-*: хоті́ння.

5. Пишемо й вимовляємо звичайно *-ува́ння*, а не *-о́вання*: панува́ння.

6. Всі слова на *ви-* завжди зберігають наголос того дієйменника, від якого повстали: ви́бачити — ви́бачення, вибача́ти — вабача́ння.

Наші промовці, артисти та поети в своїх віршах завжди неймовірно плута-

ють наголос іменників на *-ння*, хоч давно вже час перейти їм на правильну літературну вимову. На жаль, і словники наші так само сильно плутаються в наголосі слів на *-ння*. Такою ця важлива справа не може бути, — мусимо унормувати й удосконалити цю вимову. Коли цей коротенький мій акцентологічний нарис хоч трохи спричиниться до прочищення хаосу вимови слів на *-ння*, уважатиму своє завдáння за виконане.

13. II. 1936. Іван Огієнко.

Назва »Русь« в історичному розвитку до XIII-го в.

(Докінчення).

Йдучи далі за Літописом пол. XII в., ми спостерігаємо, як „руськая земля" означає тільки великокняжу державну організацію в Києві та сумежній території в протиставленні до інших земель, що називаються за своїми містами. Ось кілька прúкладів з Іпатського Літопису: 1146 р.: Святослав із Новгороду післав до Юрія в Суздаль із приказом: „а поиди въ рускую землю Киеву"; 1148: Ізяслав іде з Києва на Новгород проти Гюргія й поручає своєму заступникові: „доколѣ я схожу на отца твоего... а ты постерези землѣ рускои оттолѣ"... (в Новгороді): „всмь пришелъ сѣмо, оставя рускую землю васъ дѣля... придоша Новгородци, повоевавше Русь отъ Ярославля..." 1152 р.: вел. князь Ізяслав веде з Києва на Галич „всю свою дружину... Вячеславль полкъ весь и вси чернии клобукы и кияны лутшии і всю рускую дружину... Богъ всегда рускы землѣ и руских сыновъ въ бещестьи не положилъ есть... что рускои землѣ волости, то ти възворотити все... побѣдили Володимира галичьского и въ здоровьи привелъ опять въ рускую землю". Князь галицький, Володимир, посміхається з Петра, посла в. кн. Ізяслава київського: „поѣха мужь рускии, обуимавъ всѣ волости". У 1154 р.: „Дюрди поиде зъ Ростовци и Суждальци и с всѣми дѣтьми в Русь" против Мстислава київського.

Із цих текстів виходить, що в пол. XII в. „руську землю" становило тільки велике князівство київське в руках Рюриковичів, наслідників Володимира Великого й Ярослава Мудрого. У зв'язку з поняттям „руської землі" з осередком у Києві появляється й слово „Україна" для означення окраїв цього круга впливів київської династії. На південь від Києва в Переяславлі 1187-го року, по смерті місцевого князя Володимира Глібовича, „Украина много постона". На захід від Києва була „Украина Галичьская", куди 1189 р. вибрався Ростислав Берладничич. Року 1213-го князь галицький Данило „ѣха съ братомъ и прия Берестии и Огровескъ, и Верещинъ, и Столпье, Комовъ и всю Украину", отож Побужжя, як півн.-зах. окраї галицького князівства, що 1219 р. належить до зв'язку „рускои земли", на яку 1224 р. приходять татари. Літопис знає навіть „лядську украïну" за Бугом до Сандомира, де жили „ляхове украияне" (1268 р.), що то їх хоче підбити собі Лев Данилович у поході з татарами в 1280 р. на „землю лядьску на города на Вькраинѣ", та звідки 1282 р. „Лестко взялъ бяшеть у него село на Вькраинци".

VIII. Висновки. На основі поданого джерельного матеріялу можна ствердити ось таке:

1. Найстарші відомості про Русь з арабських джерел відносяться до східньої Европи на середній Волзі й через долішній Дін до Озівського моря.

2. Візантійські хроніки називають русів — франками, варангами, дромітами й осаджують їх на північних берегах Чорного моря від Криму до Дністра.

3. Допіру Костянтин Багрянородний (пол. X в.) говорить про русів, як про володарів просторів від Ладоги через Ільмер до порогів Дніпра; на долішньому Дніпрі до Чорного моря володіють вони тільки на воді, але не суші; він знає „Русь блищу" й „зовнішню" — дальшу, як також відрізняє русів від слов'ян.

4. Західні джерела спираються насам-

перед на давніших візантійських та через них почасти на східніх вістках. Тимто казкові первістки стають немов би поетичним тлом справжніх подій і життя на просторах, окреслених тільки стороною світа, на якій діяли були держави, народи, племена й історичні одиниці.

5. Північні саги, передані нам у пізніших записах, не тільки засвідчують побут русів із „Rieseland“ (ῥῶς) на Волзі, Доні і Дніпрі, але таки докладніш описують Біярмляндію, як північно-східню частину влади норманів, від західньої до північної Двини.

З цього виходить, що північна Русь варягів, засвідчена фінською назвою шведів RUOTSI та підтверджена в кожному давньо-історичному розкопі щораз то ціннішими даними, що значать шляхи торговлі й границі державно-політичних впливів, від найдавніших часів старалася опанувати східню Европу для прямої зустрічі з Візантією й азійсько-африканським світом. Ці північні кочовики — купці Гардарикії — стають організаторами державної Руси, Новгороду, Києва, Суздалю, Тмуторокані на безмежних просторах східньої Европи між сточищами Балту, Каспію й Чорного моря.

6. До X в. перешкоджали цьому переможному походові північної Руси варягів на Візантію рухи зорганізованогоа зійського сходу, що від часу скитів і гунів прямував від Уралу через Волгу й Дін, та через північночорноморські степи аж до Дунаю, отож на всьому просторі західньополудневої частини східньої Европи. Схрещення цих двох могутніх течій — напору европейської півночі й азійсько-африканського близького сходу на лінії середнього бігу цих рік творить основу для утотожнення назов: Скандинавії, Сканзи, Сканії зо Скитією, що виражається в візантійському окресленні: *οἱ ῥῶς ἔθνος σκυθικόν*.

7. Біля 900 р. виступає зорганізована Держава Руська з осередком у Києві. Велике Князівство Київське обіймає „властиву Русь“ — Київщину й злучені з нею вузлом державної спільноти землі удільних князів, що замикаються між горішнім Доном, середньою Москвою, Ільмером, верхів'ями Двини Зах., Десною, Припяттю, Бугом Зах., Сяном, Дністром до Карпат.

8. І хоча в другій пол. XII в. Київ, як столиця „Руси властивої“, перестає існувати, бо з ним ривалізує з півночі Суздаль, а за ним Москва, та на заході Володимир і Галич, то назва Русь стає спільною для „просто руської землі“ між Києвом, Черніговом і Курськом і для „України“ переяславської на Дніпрі та на Бузі західньому.

9. Величезні простори північно-східньої Руси начинають виступати щораз частіш під іменем „Великої Росії“, *μεγάλη Ρωσσία*, magna Russia. Первісна державна Русь на Дніпрі й Дністрі одержує ім'я Малої Росії, *μικρά Ρωσσία*, parva Russia. Одначе титулом митрополита руської церкви позістає в XII в.: *μητροπολίτης πάσης τῆς Ρωσσίας* — всієї Руси.

10. Отож, історично найстаршою Руссю є простір над Волгою з цілою системою торгових посадів і оборонних городів, що оставалися в руках варягів зо Сканії й Біярмляндії. Русь над Волгою остається в зв'язку споріднення організації й намічених змагань із Руссю Озівською між Тмутороканню й Корчевом.

11. Гардарикія з Немогардом, Белгардом, Данпстадіром, Хунігардом є від пол. IX в. під владою Руси, званої родом франгів, дромітів, скитів. Одначе на підставі дотеперішніх джерел можемо ствердити тільки те, що наддніпрянська Русь виступає на історичний овид трохи пізніш, ніж обидві східні Русі — на Волзі й Доні — Озівському морі.

12. Історія назви Rhos — Rus — Русь, що стосується до торговокочових племен нордійського походження, які діяли на великих сплавних річках східньої Европи, є заразом історія східньоевропейських просторів майже сперед 13 віків. На цих просторах повстала державна організація народів, злучених східньослов'янською мовною групою. Сучасні напрямки історичної науки обіймають через порівняння всі пам'ятки культурних взаємин, що їх нам дають чисельні давньоісторичні знахідки та дані етнографії й фольклору.

Три головні сточища водні — Балту

й північного Білого моря, Каспію й Чорного моря — ось шляхи торговлі й культурних зв'язків, на яких спільні володарі північногерманського походження — своєю проворністю, твердою витривалістю й грізною мужністю — поклали основу державної організації народів, злучених у східньослов'янській мовній групі. Первісним осередком цієї мовно-культурної спільноти були слов'яни передстепового Подніпрів'я аж до Ільмеря на півночі та до Карпат на півдні.

IX-XI. 1935. Львів. Іларіон Свєнціцкий.

Наука про рідномовні обов'язки.

Рідномовний Катехизис.

IX. Преса й рідна мова.

1. Преса — то головний двигу́н розвитку рідної мови.

2. Кожне вида́ння, якого б фаху не було воно, мусить видаватися тільки зразковою соборною літературною мовою й соборним правописом.

3. Преса недержавного народу, позбавленого рідномовних шкіл, мусить стати головною школою навча́ння соборної літературної мови й соборного правопису.

4. Преса й взагалі всі вида́ння мусять плека́ти ідею всенаціональної одности народу, як підставу його сили й одности літературної мови.

5. Ці́ла преса мусить матеріяльно й духово підтримувати свої рідномовні вида́ння, бо звичайно вони самостійно існувати не можуть. Не можна забувати, що рідномовні вида́ння існують насамперед для преси й для всіх робітників пера.

6. Мовним редактором, як і коректором при вида́нні мусить бути тільки особа, що досконало знає свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, як також гли́боко розуміє свої рідномовні обов'я́зки.

7. Кожне поважне вида́ння конче мусить мати доброго мовного редактора й коректора. Не вільно випускати ніяких вида́нь без відповідної доброї мовної редакції.

8. Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'я́зків, не може бути робітнико́м пера.

9. Усі працівники́ пера, як і письменники, мусять постійно й невпинно збі́льшувати свої знання́ літературної мови.

10. Усі видавці́ мусять насамперед дбати про збільшення всенаціонального культурного добра, цебто видавати твори тільки соборною літературною мовою й соборним правописом.

11. Преса, що видається тільки говірко́вими мовами й місцевим правописом, сильно шкодить одности свойого народу й спинює розвиток соборної літературної мови.

12. Кожний свідо́мий громадя́нин не візьме до рук вида́ння, писаного без потреби говірковою мовою або місцевим правописом, бо вони шкодять його наро́дові, розбиваючи його одність.

13. Вида́ння для селян треба писати не говірковою мовою, але літературною, тільки простою й зрозумілою.

X. Церква й рідна мова.

1. Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою наро́ду, бо рідна мова — то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова — шлях до Бога.

2. Християнська Церква ще від свого повста́ння була́ й є наймогучі́ший консерватор і твердиня рідної мови.

3. Усі церковні Богослуження мусять відправлятися тільки живою мовою свого́ народу, як то було й удавнину́.

4. Богослуження незрозумілою мовою не приносять вірним усієї тієї духо́вої ко́ristи, що є його ціллю.

5. Народ, що в церкві не чує своєї рідної мови, звичайно не шанує й не береже її, як скарбу свого́ найдоро́жчого.

6. Наро́д, що слухає Служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в'я́зня, що любується світом Божим через в'язничні ґрати.

7. Служби Божі в нерідній мові виховують у наро́ді шкідливу байдужість до своєї мови й віри.

8. За мовне винародóвлення наро́ду Церква несе найбільшу відповідальність.

9. Пам'ятаймо: хто міцни́й у рі́дній мові, той міцний і в ба́тьківській вірі.

10. Церковні проповіді треба виголо́шувати тільки рідною мовою вірних, бо тільки вона найгли́бше промовляє до душі слухачів і найкра́ще будує їх для добра. Рідна мова — шлях до Бога.

11. Священик, що промовляє в церкві не рідною мовою вірних, приносить Їй найбі́льшу кривду, бо не промовляє до душ вірних і не будує їх.

12. Церква, що допускає мовне винародóвлення своїх вірних, тратить у них свій авторитет, цебто шкодить сама собі.

13. Церква мусить пильно дбати, щоб дати своїм вірним пере́клад ці́лої Біблії на таку зразко́ву соборну літературну мову, щоб на ній мовно виховувався ці́лий наро́д. Переклади мішаною мовою шкодять розвиткові соборної літературної мови, а тим самим і одности народу.

14. За переклади св. Письма чи Богослужбових книг мусять братися тільки особи, що досконало знають спільну літературну мову народу.

15. Церква мусить добре пильнувати, щоб усі її популярні вида́ння — Життя́ Святих, Молито́вники і т. ін. — видавалися тільки соборною літературною мовою, але легкозрозумілою й простою.

16. Конечний обов'я́зок Церкви — подбати, щоб усі підручники з релігії для всіх шкіл були написані такою зразковою літературною мовою, щоб на них мовно виховувалась наша молодь.

17. Взагалі Церква мусить пильно дбати, щоб усе, що виходить від Неї, було писане зразковою літературною мовою. Це сильно збільшить її авторитет і прихилить читача до її вида́нь.

18. Кожний, хто пише церковні твори, мусить добре розуміти ро́лю архаїзмів (давніх слів чи виразів) у мові, — вони добрі тільки на відповідні́м місті (див. VIII, 20) і не в великій кількості. Невміле нагрома́дження архаїзмів тільки занечищує мову, роблячи її „язичієм".

19. Церква недержавного народу мусить свідо́мо взяти на себе й обов'я́зки рідномовного вихова́ння вірних, бож хто не міцний у рідній мові, той не міцний і в вірі батьків своїх.

20. Церква мусить пильнувати, щоб її духове́нство мовою було рідне своїм вірним.

XI. Духовенство й рідна мова.

1. Духове́нство, як авторитетний опіку́н і вихо́вник душі народу, має в рідномовному житті надзвичайно велике зна́чення.

2. Вплив духовенства на ви́роблення літературної мови за́вжди надзвичайно великий, а тому́ кожний священик повинен добре знати літературну мову й вимову народу, якому служить.

3. Святий обов'я́зок кожного священика — пильно дбати про кращий стан рідної мови своїх вірних, як головної основи їхньої національної культури й міцної твердині для віри.

4. В своєму родинному житті кожний священик мусить уживати тільки соборної літературної мови, щоб вла́сним прикладом впливати на вірних.

5. В розмові з своїми вірними в місті священик мусить уживати тільки соборної літературної мови, і тільки по селах — і мови місцевої.

6. Священик, що вживає в родинному житті або в розмові з вірними чужої їм мови, чинить тим непрощенний гріх перед ними й Церквою.

7. Кожний священик мусить пам'ята́ти, що малосвідо́мі його парафія́ни будуть пильнувати наслідувати його мову.

8. Священик мусить працювати тільки в парафії, мовно йому рідній. Коли ж він не знає мови своїх вірних, не принесе їм духової користи, а самій Церкві пошкодить.

9. Священик, що виголошує проповіді не рідною вірним мовою, чинить непрощенний гріх проти добра Церкви, бо не промовляє до душі їхньої, цебто не буде їх.

10. Кожний священик мусить виголо́шувати свої проповіді в містах — зразковою соборною літературною мовою, і тільки по селах — і мовою місцевою.

11. Збірники проповідей, як і інші духовні писа́ння, треба видавати тільки

зразковою літературною мовою, щоб вони ставали всенаціональним добром.

12. Священик несе найбільшу відповідальність за мовне винародовлення своєї пастви, бо хто винародовлюється, той легко кидає й віру батьків.

13. Помітивши священик, що хтось із його духових дітей мовно винародовлюється, мусить всіма доступними йому силами не допустити до того.

14. Священик мусить добре усвідомити, що мати — то найміцніша твердиня збереження рідної мови, а тому повинен при кожній нагоді, особливо ж на сповіді, нагадувати жінкам про їхні рідномовні обов'язки.

15. Священик мусить виголошувати проповіді й на теми рідномовного виховання, пам'ятаючи, що хто твердий у рідній мові, той твердий і в батьківській вірі, і що рідна мова — шлях до Бога.

16. Кожний священик мусить пильно дбати, щоб у його парафії не було дітей, що не вчаться рідної мови або не вміють читати по-рідномовному.

17. Кожний священик обов'язаний якнайкраще знати Науку про рідномовні обов'язки й ширити ці знання поміж своїми вірними.

18. Для домашнього т. зв. моралізуючого читання священик має поручати своїм вірним тільки книжки й часописи, що писані чистою літературною мовою.

19. До своїх парафіяльних бібліотек священики набувають тільки книжки й журнали, що писані чистою літературною мовою.

20. Кожний священик мусить збирати діялектологічний матеріял для вивчення своєї рідної мови.

21. Кожний священик мусить дбати, щоб у його парафії конче працював „Гурток плекання рідної мови".

(Далі буде) І. Огієнко.

Новотвори в сучасній українській мові.

2. Іменник є складова частина в таких формаціях:

а) Іменник + прикметник: життє-, працездатний Гол., життєрадісний, боєздатний Нд. 34/34, перекл. рос. боеспособный. Усі ці неологізми складені на зразок російських слів і дуже в нас поширені. Це прикметники.

б) Прикметник + іменник: великодержава — поль. mocarstwo Д., дикогривий Любч., жовтомасний ib., різнофарбний ib., залізнодорожник — залізничник С. 22, вільномуляр (wolnomularz, франц. franc-maçon, ibid.), зеленосок (з-ом м'язи натирав, Любч. 67), чорноділ Наз. 14/34, святобозство Лейт., рідношкільний, високошкільний Д. 261/34, минулорічний, солодкопашний Д. 263/34, твердокаменний Лейт. Неологізми цієї групи — прикметники (а) і йменники (б). Дуже сміливі поетичні новотвори: зеленосок і чорноділ, подібно, як це вже було в групі складання 2 іменників.

в) Дуже оригінальна формація: родовий іменника + прикметник. Це сміливе сполучення походить з останніх років і доволі поширене може тому, що модне, а в мові є теж мода на слова, форми й новотвори: жалюгідний (може з поль. ubolewania godny), подивугідний Наз. 12/34, каригідний і каридостойний (ГВ. 23, С. 22 з поль. karygodny).

г) Числівник + іменник: двоєушник — гіпокрит Нд. 35/34, дворушник — облудник Д. 222/34, одноосібняк Д., стокінний, чотироциліндрний (авто, збіг 4 приголосних *ндрн*, Нд. 41/34).

ґ) Прислівник + іменник: багатоженство Д. 262/34, многоженство Д. 273/34, багатодітність Нд. 8, багатомовство Лейт. 149, многолиций ib. 6, многолітствіє Д. 3/35, многосторонній. Бачимо тут неначе боротьбу й вагання між присл. „багато" й присл. „много", що є архаїзм і тому його занехують, одначе до словотворення він більше надається, бо має 2 склади, а „багато" 3. З цієї причини в нас нема народніх слів, складених із присл. „багато", у Словнику Грінченка є тільки одне слово — „багатолистий".

д) Прийменник + іменник: беззакидний, безхребетність — гнучкість, безхарактерність, дорічний — щорічний, досмертний, наднаціональний Д. 294/34, надбудова Д. 263/34, міжчас у вислові

„в міжчасі“ — поль. w międzyczasie С. 22, міжсоюзний, міжпартійний, назвуковлення, намогильник, підстаршина, підсудний, підсовітський (література), післяплата (поштова), містоголова — заступник, товариш голови (гал. архаїзм, „місто“ — замість).

3. Дієслово, крім вичислених уже випадків, виступає ще в ось цих формаціях:

а) Дієслово+іменник: скалозу́б — сміхун, у Дік. 33 блазень цирковий, ломи́страйк — страйколом Нд. 24/34, урвихвіст — пустун, вітрогон Любч. 81, лежибока Лейт., обходи́світ Д. 219/34 — бувалець, волоцюга. За винятком одинокого слова „скалозуб“, що в поправній формі мав бути „скали́зуб“ Грінч. й „урви́хвіст“, що мав зовсім подібні зразки в дотеперішній мові (урви́голова, урви́пола у Грінч.), інші слова взяті чи перекладені з сусідніх мов: із польської: „ломистрайк“ (у нас кажуть „страйколом“), обходи́світ (obieżyświat, хоч у нас є подібне слово: „пройдисвіт“, але легше, бо 3-складове), лежибока з рос. мови. У 1. складовій частині маємо тут дієслово в наказовій формі, а в 2. іменник у знахідному відмінку.

б) Прислівник+дієслово: багатостраждальний, широкомовний Лейт. 20, чорнороб — простий некваліфікований робітник, далекобійність (гармат. перекл. із рос. дальнобойность, Лейт. 31).

в) Прийменник+дієслово: заіснувати Д., наплювательство (з рос. Лейт.), приява, приявний (присутність, присутній, гал.).

Окремі рідкі формації: а) прийменник+прислівник дають зложений прикметник: до+нині+шній, дотеперішній; б) складення кількох слів: досьогочасний (до+сього+часу — прийменник+займенник+іменник), чистосовісно (повст. з „з чистою совістю“ — прийменник+прикметник+іменник, Г. В. 23).

Заперечення в складених словах виявляється доданням заперечки „не“ або прийменника „без“: незаможник, недоторкливий, невидача Д. 3/35, незісоюзений, знецінення, збезнадіяний.

Загально про будову новотворів треба сказати ось що: здебільш неологізми складені так, що перша складова частина (прикметник чи іменник) кінчиться на *-о* (білогривий, паровіз, водогін), або на *-е*, *-є*, *-ьо* після м'яких або шелесних приголосних (працездатний, життєрадісний, середньовічний). Таким чином перша склад. частина стає морфологічно неначе прислівником, що можна в часті й семантично пояснити: боє-, життєздатний набирає в новотворі подекуди значення „боєво-, життєвоздатний“. Перша склад. частина заступає різні відмінки, але найчастіш знахідного головно в формації іменник+дієслово: бомбовіз — що везе бомби, водогін — що жене (гонить) воду, хлібодавець — що дає хліб. Буває теж і назовний, але рідко: самохід — що сам ходить, самоуряд — самі беруть участь в урядуванні, а також у формаціях прикметник+імен., якщо в новотворі цей іменник залишається: великодержава, вільномуляр, чорноділ. В інших новотворах маємо заступлений родовий: крововилив — вилив крови, водозбірня — збірник води, або орудний: рукопис — рукою писане, паровіз — що везе парою, або прийменник із місцевим: повітроплав — в повітрі плавав. Справжній прислівник задержується в формаціях: швидкописець, багатоженство й ін.

Дуже багато виразности надають неологізмам прийменники, напр. намогильник — пам'ятник або камінь на могилі, підсудний — що під загрозою суду. Щодо роду, то найбільш складених іменників чоловічого роду. Одні неологізми одержують у другій склад. частині закінчення родове (природолюбець, намогильник), в інших є сам корінь або пень (чорнороб, бомбокид, водогін).

VII. Скорочення слів і складів, криптоніми словні.

Щораз більш поширюються всякі скорочення, перш усього криптоніми партій і установ, складені з початкових буків поодиноких слів у назві: Усусус — український січовий стрілець, Ундо, Гепеуповець = чекіст (ГПУ); знову інші скорочення складаються з перших складів даної назви: допра — дом исправительных работ Мик. 267, бупр — будинок праці = тюрма, зав — завідувач

Мик. 129, коммолець — комуністична молодь — комсомолець Любч. 17, партконгрес — партійний конгрес Д. 294/34, партосередок — партійний осередок Любч. 24, трудодень — трудовий день (день праці Д. 184/34), робфак — робітничий факультет, селькор — селянський кореспондент, сексот — секретний сотрудник — вивідник.

VIII. Окремі неологізми.

Крім згаданих уже неологізмів, є ще в нас багато інших. Я вибрав собі для досліду вузьку ділянку, а саме — мовні новотвори з реального життя й преси. Інші ділянки я тільки легенько заторкував, і тому не можу претендувати на вичерпання матеріялу, бо є ще дві ділянки, що ввесь час творять і мусять творити нові слова, а саме — поодинокі науки й література мистецька. Без неологізмів не можуть теж обійтися автори словників, бо вони, перекладаючи чужі слова, часто не знаходять у нашій мові відповідників, отже творять окремі слова з наших коренів і наростків. Тому багато новотворів є в Російсько-українському Словнику УАН і в Правописному Словнику Голоскевича і ін., звідкіля використав багато матеріялу й застосував до нашого вжитку Проф. Огієнко в цитованому вже Словнику місцевих слів.

З довоєнних неологізмів затрималося в нас доволі багато слів із ділянки спорту, якою зайнявся в нас перший проф. І. Боберський і склав спортову термінологію, що з неї поширилися ось ці слова: ру́ханка — гімнастика, руковúк — гімнастик, ситківка — теніс, ко́паний м'яч — футбол, наколе́сник — роверист, світли́вець — фотографія, фотограф. Цих термінів в Україні не прийнято. Підчас війни в зв'язку з існуванням українських військових формацій (УСС) почали в нас творити військову термінологію й складено багато слів, що з них деякі прийнялися в галицькій літературі, а навіть і в щоденній мові (сте́жа, сте́жник, однострій, стрільно, мужва́ — вояки, нім. Mannschaft, їду́нка, булава — штаб, четáр, вістовúй, хлібни́к — торністра, зірна — обсерваційний пункт і ін.). В рр. 1918-1920 повстали в Києві окремі наукові комісії для складання українських термінів і їх працю продовжували аж до 1930 р. українські вчені в Інституті Української Літературної Мови (див. про нього статтю Ів. Огієнка в ч. 2. „Рідної Мови" за 1933. р.). Здобутки праці цих учених у нас майже невідомі, але через пресу, журнали й красне письменство дійшли до нас деякі слова, що їх у нас із захопленням прийнято, напр.: струм (струя, ток електричний), речови́на — матерія (фіз.-хем.), рейки — шини, а далі ціла група слів із суспільно-політичної ділянки Радянщини (середняк, незаможник, куркуль, ударник, червоноармієць, лишенець, розкуркулення, ухильництво й ін.).

До нових слів, утворених у нас і вживаних головно часописами, треба ще зачислити: зразкуватися — взоруватися, брати собі зразок Нд., засобити — заосмотрити (в В. Україні вживають: застачити й устаткувати), легкопад — поль. spadochron, сповидно — назовні Н. 1/35.

(Кінець буде).

Перемишль. Євген Грицак.

Навчаймося літературної мови від Шевченка.

В.

Варта ніколи не писав Шевченко, бо це полонізм. Долю проклинать не варт 335 (а не: варта). Не варт, не варт на світі жити 348.

Ввесь писав Шевченко, а не весь. На ввесь світ почули. Архаїчне „весь" рідке в Шевченка.

Вве́чері, а не: вечером, ввечір. Вранці Ярему вінчали, а ввечері мій Ярема покинув Оксану 114.

Вгород див. город.

Вдвох, а не вдвух. Довгенько вдвох походжали 170.

Ведмідь, а не медвідь. З берлога ведмідь виліз 175.

Вельмú. Стрів я діда (= стару людину) вельмú старого 355.

Верта́тися, вернутися куди, а не вер-

нути. Мабуть мені не верну́тись (а не: вернути) додому 452. Верта́юся із Києва 285. Вертався з Дону я 491.

Верта́ти кому що. Бог нам верне волю 260.

Ве́рхи, а не верхом. Хто пішки, в е́рхи на ослах 187.

Весе́лка (райдуга). Весе́лочка у Дніпра воду позичав 307.

Весь див. ввесь, увесь.

Вечірня, а не вечірна. Моя зо́ре вечі́рняя 192.

Вибачай, вибачайте, а не вибачаюсь. За слово вибачай 345. Вибачайте, люди добрі 123.

Вигаптую, подарую 176.

Ви́нен хто 99. Чи ви́нен той голуб 2.

Висохла, а не висхла. Текла та й ви́сохла 90. Сльози ви́сохли 310. Ви́сохне лукавий 264.

Від нема в Шевченка, писав тільки *од.*

Вітати, а не: витати. Вони його вітали 268. Вітай, кого знаєш 73.

Вку́пі (разом) сумували 469.

Вночі, а не ніччю. Пішла вночі до ворожки 78.

Волинь ж. роду. Згадав свою Воли́нь святую 355.

Во́рог, а не воріг. Ворог лютий 258.

Восени́ вернулася 291.

Впе́рше, а не вперве. Заплакав впе́рше зроду 124.

Вра́нці попла́чу 8.

Все, а не всьо. Все пропало, все 96. Тут все степ 276. Всього (а не: всего) мені понадає 212. По всьому (а не: по всему) царству 509.

Всесвітній, а не -ний. Цар всесвітній 167. Зоря всесвітняя 505.

Всюди, а не всюда. Дурня всюди б'ють 341.

Втім, а втім. Не віддала б; а втім (= однако), не знаю 473.

Втоптати, а не вдоптати. Втоптала стежку 371.

Вчора, а не вчера. Знайшли вчо́ра 4.

Г.

Ганна пішла 236.

Гаптувати, а не гафтувати. Гаптує хустину 572.

Гармидер, галас 315. Скрізь гарми́дер 236 (а не: гармідер).

Гарячий, а не горячий. Гарячий попіл 279.

Ги́рло, а не устя. У Дніпровім гирлі 408.

Глибо́кий, а не глубокий. Глибокий яр 256.

Глузувати з кого, а не над ким. Глузує з матері 138.

Голоси́ти — це ревно плакати (а не: проповідувати). Біга Катря боса лісом, біга, та голо́сить 30.

Гора́, на го́ру, а не: на гору́. Тихенько ви́їде на го́ру 355.

Гордува́ла людьми 572.

Горо́д, а не огород. Капуста на горо́ді 348. На вгоро́ді коло броду 418.

Госпо́дній 496, госпо́дня 344, госпо́дне 320.

Го́стрить 161, гостри́ли 336.

Грати на кобзі 41. У хре́щика грають 404.

Гри́вня — монета. Скупий жидюга дав би гривню 162.

Гуляти — це неробити, забавлятись, проходжуватись (а не: танцювати). Гуляють хмари 114. Танцювать та гулять таки з парубками 104.

Д.

Давняя 254, да́вне 230.

Далі — літературна форма, дальше — форма місцева. Далі гляну 167.

Даси, а не дасиш. Коли і нам даси́ жити 243.

Два, двома́ 382. Дві тополі́ високії гойдаються 398. Два часовиї (а не: двох часових) розмовляють 301.

Двері зачиняють, а не затворяють. Зачинених дверей 485.

Двісті, а не двіста. Не сто і не двісті 405.

Дещо — це щось, а не трохи. В селі довго говорили дечого багато 20. Див. трохи.

Дзвін, а не звін. Задзвонили в усі дзвони 92.

Дзвініця, а не звониця. Вдова шкандибає під дзвіницю 403.

Дивись (диви — нема в Шевченка). Дивись — горить на базарі 110. Дивися, як я полечу́ 388.

Дивува́тися з кого або на кого-що.

Дивуються з його 355. Старий на сина дивувавсь 547.

Дід — старий чоловік взагалі, а не тільки прошак. Побачите славу, живу славу дідів своїх 253.

Дійти до чого. Дійшла до хати 214.

Діждати кого-чого. Діждалася вдова долі 155.

Дíло, а не ділó. Дíло, бачите, святе 473.

Дніпрó на нас розсердився 59.

Добри́день (а не: добрийдень), тату, в хату 63.

Добувати чого. Поїхав слави добувати 147.

Довести до чого або чого. Доведу́ вже до краю 124. А як довести краю 211.

Додóлу, а не долів. Додóлу верби гне високі 1.

Додóму, а не домів. Додóму не вернулась 38. Пішлá додому 201.

Дожидати кого-чого (а не: на кого, на що). Дожидáє сина мати 157. Дожидають кари 147.

Дожити чого або до чого. Дожити віку 419. Дожить до світу Божого боялась 476.

Дознати мудрости 414.

Домашній, домашньому 358.

Домови́на, трунá. Упала на постелю, як у домови́ну 137.

Досвітній, досвітняя 192, досвітнюю 413.

Досі, а не доси. Така й дóсі осталася слава 125.

Дослужи́всь до чину 399.

Достати чого. Неба достане 65. Труди достала 140.

Дружина — чоловік чи жінка. Той мені дружи́ною стане 408. Люблю́ як вірную дружи́ну 329.

Дружній, дру́жнєв 248, дру́жню 245.

Ду́мати, а не думáти. Ду́маю 174, ду́має 106, ду́мав 185.

„Гуцул".

Утерлась гадка, ніби слово „гуцул" румунського походження, де означає „розбишаку". Одначе те, що в румунів розбишаку називають „гуцулом", іще не свідчить про накинення одному з українських гірських племен румунами такої згірдливої назви. Може бути якраз навпаки, — це румуни назвали розбишак іменем „гуцул" тому, що це хоробре плем'я далося їм нераз у знаки. Бо годі хиба припустити, щоб гуцули згодилися з цією образливою назвою, та й прийняли її, як додаткову до назви „русин" (чи „руснак"), густо-часто навіть їх утотожнюючи.

Такий погляд на походження назви „гуцул" розповсюдився не тільки тому, що знайдено її в румунському словнику. Причиною було ще й те, що в українському словнику, здавалося, немає слова, що бодай зближалося б до назви „гуцул" і якось її виясняло. Це саме й стало причиною, що походження гуцулів різні „вчені" для певних цілей зачали дошукуватись навіть поміж обрами (аварами). Вони думають, що назва „гуцул" походить саме з аварського словника, отже й гуцули — це обри, а не українці.

На покутському підгір'ї в околицях Коломиї вживається слова „гуцати" або „гуцкати". Означає воно трястись на коні, або й підскакувати, сидячи на землі. Пам'ятаю добре таке. Малий хлопець сидить собі на землі й, бавлячись, наслідує рухи їзди на коні, цебто „гуцається". Втішена мати, що синок не перешкоджує їй у праці, підходить до нього, тулить до себе й називає кількакротно: „гуцалом", „гуцкалом", „гуцайлом", „гуцкайлом", а врешті „гуцулом". І коли я прочитав вияснення, що „гуцул" — це румунський „бандит", або що він родом аж із обрів, бо туди веде нас назва „гуцул", мені пригадалось це слово, вживане на Підгір'ї, і оцей перебіг його розвою в устах ущасливленої матері.

Знана річ, що життя гуцула тісно зв'язане з конем. Гуцули виплекали навіть окрему їх породу, звану таки „гуцуликами". Мешканцям Підгір'я гуцули були колись аж надто добре знані. З Коломиєю гуцул був донедавна тісніше зв'язаний, ніж із котрою небудь іншою околицею. Тут продавав він свої вироби, тут купував кукурдузу й потрібне знаряддя. До Коломиї приїздили гуцули на

своїх коніках, тут їх продавали також мешканцям Підгір'я. Їзда верхи на цих коніках по горбах, а навіть по рівнині дуже невигідна, бо коні роблять дрібні кроки й „гуцкають“ чи „гуцають“, цебто трясуть. Ось із цього саме могла піти назва найперше для коней, а потім вже перенеслась і на їх власників чи годовців.

Добра. П. Кривоносюк.

P. S. До виставленої тут теорії можна подати хіба те, що слово „уцати“ широко відоме й у Наддніпрянщині в значенні „гойдати“ (напр. гуцати дитину). Є ще й „гуць-гуці“ — також гойдати дитину. „Гуцнути“ впасти з гуком, гуцнутися. Ці слова подає й Словник Б. Грінченка. В „Приказках“ Номиса ч. 9259 читаємо: „Ой гуць-гуці, сорочечки куці, будем робити, щоб приточити (гуцаючи дитину)“. „В мене гуцюцю на руках“, ч. 9261. С. Васильченко: Хлопці весело гýцнули на коліна. А. Тесленко: Заскреготів зубами, гýцнувся боком об нари. Ів. Огієнко.

Духовенство й рідна мова.

Лист до Редактора „Рідної Мови“.

На моїй поличці красує три річники „Рідної Мови“! Три річники — це три довгі роки Вашої, Пане Професоре, тяжкої неструдженої праці! Здавалося, що такий конче потрібний і доцільний Ваш почин знайде заслужену допомогу від свідомого українського громадянства (а за таке ми вважаємо себе). На жаль, дійсність показала щось зовсім протилежне! Громадянство в своїй масі поставилось зовсім байдуже до справи, що повинна бути для нас серцем національного життя, — справи вироблення однієї соборної літературної мови. Та не тільки громадянство в своїй масі, — так ставляться навіть його чільні одиниці, що саме їх звання вимагає доброго знання рідної мови.

До таких насамперед належить наше духовенство (див. „Рідна Мова“ ч. 10 за 1935 р.), а воно якраз найменше цікавиться рідною мовою! Таке твердження роблю на підставі власних спостережень у районі своєї фахової лікарської праці в Галичині. В моїй околиці, що має з 25 священиків, нема а н і о д н о г о (!), щоб хоч трохи практично знав свою літературну мову. Навпаки, мова їхня переповнена місцевими виразами, а взагалі — хаотична мішанина! Коли ж звертаю їм увагу на їхню мову й пропоную передплачувати „Рідну Мову“, звичайно енергійно відпекуються: „Нема — мовляв — чим платити, а подруге — їм того непотрібно, бо й так прекрасно вміють по-своєму“...

Дивно нам, світським, що на цей невідрадний мовний стан священства не звертає ніякої уваги їх вища духовна влада. Думаю, що було б дуже добре, коли б компетентні духовні чинники зацікавилися ближче цією болючою всенаціональною справою й подбали про її належне розв'язáння як в інтересах громадянства, так і самої Церкви. Бо ж священики — це наші провідники, що стоять найближче до народу; вони не тільки його вчителі, але й життєві дороговкази. Маємо отже бодай моральне право вимагати, щоб ці дороговкази також і щодо нашої літературної мови відповідали своєму високому становищу.

Оцих кілька слів — про належне зрозуміння потреб рідної мови нашим священством — подав я тут тільки для того, щоб цією першорядного знáчення справою ближче зайнялась як сама „Рідна Мова“, так і її Читачі. Може таки вдасться проломити загрубий лід байдужости до рідної мови серед нашого духовенства!

Вам же, Пане Професоре, бажаю здоров'я, сил і витривалости до дальшої жертвéнної праці!

Галичина. Лікар.

P. S. „Рідна Мова“ глúбоко розуміє величезну вагу нашого духовенства в справі вироблення літературної мови, про що вже не раз містила відповідні статті на своїх сторінках. На жаль — усе це повоставáється „голосом у пустелі“... Таким же „голосом у пустелі“ позосталася й ґрунтовна стаття наша в ч. 10-м за 1935 р.: „Духовенство й рідна мова“, хоч можна було сподіва-

тися такої ж відповіді в духовній пресі. Щоб ця наша стаття не позосталася невідома заінтересованим, ми видрукували 3000 надбиток цього числа й розіслали його цілому духовенству в Галичині, поносячи тим великі втрати.

Закликаємо наших Читачів і Прихильників присилати нам свої думки на тему: „Духовенство й рідна мова". Свої погляди на цю справу подали ми також у X і XI-м розділах „Науки про рідномовні обов'язки" вище ст. 164. Редакція.

Великодні обрядові слова
з Борщівського повіту.

Шу́тка — це лоза, що її святять у квітну неділю в церкві.

Шуткова неділя — квітна неділя на тиждень перед Великоднем. У шуткову неділю люди, вийшовши з церкви, б'ють один о́дного посвяченою шуткою й приповідають: „шутка б'є, не я б'ю, від нинька за тиждень Великдень". Принісши шутку додому, застромлюють її за образ, і там вона висить майже цілий рік.

Вли́ваний понеді́лок — це другий день Великодніх Свят — Світлий понеділок. Цього дня вливальники — хлопці — йдуть до дівчат, обливають („вливають") їх, цебто ллють воду горнятком (а то й з відра) дівчині на шию, або на руки (в пригорщі) й приповідають при цьому три рази: „Христос воскрес", ллючи за кожним разом воду. Дівчина відповідає: „Воїстино воскрес". За „вливання" дівчина гостить хлопців і дає по одній або й по дві писанці.

Гали́нка — це рід писанки. Яйце закрашене тільки одною краскою, найчастіш вишневою, рідше зеленою, червоною або жовтою. Галунки роблять ті жінки, що не мають часу писати писанок.

На́чинка — традиційна їжа, що мусить бути так, як паска, в кожній хаті на Великдень Роблять її з муки, булки та яєць. Усе це відповідно приправлене, печуть у печі, потім крають на скибки та подають на тарілці разом із шинкою. Багатші, що колють на свята порося, не розрубують його на частини, тільки, випатрошивши сере́дину, начиняють його оцією начинкою, зашивають і все разом саджають у піч, щоб спеклося. Від цього походить і назва — на́чинка.

Заліся над Збручем. Ів. Зельський.

Початкова Граматика української літературної мови.

29. Одночленні безприсудкові речення.

Пожар! Село! і серце відпочине. Біда! От лихо! Добривечір! Вічна пам'ять! Іване! Птах — ріка — зелена вика. Гармидер, галас, гам у гаї, сромотні пісні. Дивимось — п'ять козаків. Сила війська! „Рідна Мова". Народня Торговля. Наукове Товариство. Вілла „Україна". Книгарня. Лазня.

Що таке речення двочленне й одночленне? Що таке безприсудкове речення? Чи це речення повні? Яка роля інтонації в безприсудкових реченнях? Перерахуйте всі групи безприсудкових речень. Які знаки розділові в цих реченнях?

Звичайне наше речення все двочленне, цебто має обидва основні члени: підмета й присудка: *Сонце заходить.* Але в нашій мові, особливо в живій, багато й таких речень, що мають тільки одного основного члена, підмета чи присудка; їх звемо **одночленними безприсудковими чи безпідметовими реченнями.** Безприсудкові речення не мають приявного дієслова-присудка, бо він у них зіллявся з підметом ув одне слово, цебто в них підмет перебрав на себе й значення присудка теперішнього часу, напр.: *Пожар! Біда!* Недостаток присудка заміняє в цих реченнях дуже сильна інтонація (характер вимови), через що ці речення стають повними й зрозумілими.

Одночленні безприсудкові речення надзвичайно давні, йдуть іще з початкової людської мови. Їх ділимо на такі групи:

1. Окликові речення: Пожар! Сором! Ганьба! Слава!
2. Кличні: Тату! Мамо! Петре!
3. Бажальні: Добридень! Увага!

4. Описові: Гармидер, галас, гам у гаї, сромотні співи.

5. Кількісні: П'ять учнів. Багато людей. Скільки народу! Сила козаків!

6. Титульні: „Кобзар". „Рідна Мова". Народній Базар. Українська книгарня. Наукове Товариство. Лазня.

7. Вигукові: Ой! Ох! Докладно про них розповідаємо в дальшому 30. викладі.

По окликових, кличних і бажальних безприсудкових одночленних реченнях ставимо знака оклику: Пожар! Добривечір! Увага!

Назви творів, журналів, часописів, пароплавів, фабрик та вілл беремо в лапки: „Мотря", „Рідна Мова", „Швидкий", „Затишок".

Завдання 235. Напишіть по три приклади на кожну групу одночленних безприсудкових речень.

Завдання 236. Напишіть оповідання: *Пожар.*

30. Вигук і вигукові одночленні речення.

Ох, горе сиротині на чужині! *Ох*, умру зо сміху! *Ох*, рятуйте, погибаю! *Ой*, я з дива не вийду! Хлопці, *гайда* до лісу! *Нумо* до праці мерщій! *Гав-гав!* неслося по селу. Тільки й чути кругом: *дзелень-бом! дзелень-бом! А киш!* кричала дівчинка на кури. Мати кликали курку: *тю-тю-тю! Слава!* кричали кругом. Горобчик *стриб* на дерево! Я його *хвать* за руку!

Що таке вигук? Коли в мові повстали вигуки? На які п'ять груп ділимо вигуки? Яке значення вигука в реченні? Які розділові знаки ставимо по вигуку?

В глибоку давнину́ в людській мові було́ багато найрізніших вигуків, що ними люди́на або виявляла свої почуття, або наслідувала звуки природи. Багато з цих ви́гуків із часом перетворилися на правдиві слова, але чимало позостались ви́гуками. **Незмінна частина мови, що передає наші почуття або наслідування звукам природи, зветься вигуком.**

Вигуки діляться на такі групи:

1. Вигуки чуттєві: ах! ох! ух! ех! ай! ой! а! тьху! е! о!

2. Вигуки бажа́льні: на! гайда! ей! гальйо! ша! ну! нумо! нуте!

3. Вигуки звуконаслідні: гав! няв! м'яв! мав! му! ме! бац! бух! буль! брязь! бах! бум! гуп! дзень! Вигуки кличні тварини: паць-паць! киць-киць! тю-тю-тю! Вигуки одігнати тварину: а чу! а луч! а киш!

4. Вигуки йменні: Слава! Честь! Горе! Лихо! Лишенько!

5. Вигуки дієслівні: хвать! стук! порх! верть! смик! стриб! тиць! щип! шарп! зирк!

Частенько вигук — це нерозвинене, але закінчене одночленне речення. Він завжди супроводиться підкресленою інтонацією (голосом). що надає йому певного значення. Напр. *ой* може визначати, залежно від інтонації, біль, переляк, здивування і т. ін. Слухач через таку інтонацію сприймає вигук як закінчене речення.

Вигуків дієслівних у нашій мові дуже багато, й вони звичайно правлять у реченні за присудка, напр.: Я *стук* у двері!

Вигуки чуттєві, бажальні й звуконаслідні не належать до членів речення, бо самі складають ніби речення.

По вигуку ставимо кому, а в кінці речення окличника: О, не одна ти не в рідній оселі! Гей, розібʼється, Дніпро, турчин скоро шатро! Ой, сама я, сама, як билинонька в полі!

Коли вигука вимовляємо з більшою силою, то по нім ставимо не кому, а знака оклику: Ух! Ух! Солом'яний дух! Овва! таки я дійду до кінця в цій роботі. На кінці такого речення звичайно ставимо крапку, але часом може бути й окличник.

Коли в реченні є вигук іменний чи дієслівний, то по нім коми не ставимо, але ставимо окличника на кінці речення: *Слава хоробрим!*

Завдання 237. Напишіть десять речень із різними вигуками.

Завдання 238. Поставте потрібні розділові знаки в цих реченнях:

Ах закричав хлопчик. О прийде запевне той день. Гей хлопці до роботи. Слава дружно закричали козаки.

31. Прикметникове пояснення.

Панькó Кулíш.

Панькó Кулíш був **славний украї́нський** письменник. Він написав багато **ці́нних** книжок і переклав **Святе** Письмо на **украї́нську** мову. Він же остáточно пристосував **стару нашу** азбуку до **рідно́ї** мови, тому **украї́нська** азбука й зветься „кулішівка“. Куліш умер, як і жив, у **великій** бідності 1897-го року. За **довге** життя чимало зазнав він **лихо́го** горя та **тяжко́ї** скрути, три роки вимучився навіть на **далеки́м** засланні.

На які питання відповідають ті слова, що їх тут надруковано чорними буквами? З якими словами вони паруються? Що таке прикметник і чому він так зветься? Чи кожна річ має прикмету? Що таке прикметникове пояснення? Вияснíть, яка різниця між реченнями: *Вулицею йде чоловік*, і: *Вулицею йде старий чоловік?* Якими частинами мови зазначається в реченні прикметникове пояснення? Що таке прикметники якісні, відносні й присвійні? Для чого в нашій мові існують прикметники?

Кожна річ чи особа має дуже багато найрізніших прикмет; скажемо: *вода* буває *холодна, тепла, гаряча, чиста, каламутна* і т. ін., *дро́ва* можуть бути *сухі, сирі, дубові, березові, соснові* й т. ін. Прикмета речі чи особи, взагалі йменника, відповідає на питання *який, чий?* Напр.: ліс зелений, дім батьків і т. ін. **Та група слів, що визначає прикмету речі чи особи, зветься прикметником.**

Сам іменник завжди має дуже широке значення, а коли додамо до нього прикметника, то він зменшує це значення, вияснюючи його докладніш, пор. *вода* і *гаряча вода*. **Та частина речення, що вияснює йменника, зветься йменниковим поясненням.** Напр.: Сердитий вітер завива, — тут *сердитий* — прикметникове пояснення до підмета *вітер*.

Звичайно прикметникове пояснення стоїть перед іменником, але часом може бути й по ньому.

За прикметникове пояснення звичайно править прикметник, але часом ним може бути й кожна інша частина мови, що в такім разі приймається за прикметника. Часом до одного йменника маємо два або декільки прикметникових пояснень.

Прикметники бувають: якісні, присвійні й відносні. **Якісні** прикметники визначають якість речі на питання *який*: добрий, синій. **Присві́йні** чи п р и н а л е ж н і с н і визначають приналежність речі якійсь особі на питання *чий*: дім батьків. **Відно́сні** чи м а т е р і я л ь н і визначають матеріял, що з нього річ, і відповідають на питання *з чого*: срібна ложка.

Завдання 239. З оповідання про Куліша випишіть усі прикметникові пояснення разом із відповідними йменниками, що вони їх пояснюють.

Завдання 240. Спишіть оцього Олесевого віршика, а прикметникові пояснення підкресліть.

У нашого хлоп'ятонька
Блакитні оченятонька,
Волосячко м'якесеньке,
А личенько білесеньке.

Завдання 241. Напишіть до зши́тка п'ять речень із прикметниковим поясненням.

Завдання 242. Спишіть оці речення, підкресліть у них прикметникове пояснення, а над ними скорочено зазначте, яка то частина мови.

На озері р о з к і ш н і м хвиля с р і б н а я жила. Мої діти зберуть урожай. Грів здалека землю усмішка в е с н и. Він пан н а в с ю г у б у. У м е р т и я права не маю.

Завдання 243. Полінійте ось так сторінку в своїм зшитку й напишіть по 12 прикладів.

Поділ прикметників.

Прикметники бувають:		
Якісні.	Присвійні.	Відносні.
Який?	*Чий?*	*З чого?*
Добрий.	Дівочий.	Срібний.

Завдання 244. Приналежність можна висловити або родовим відмінком іменника, як то буває в чужих мовах: хата батька, або присвійним прикметником: батькова хата. Українська мова кохається в прикметниках приналежности, а родового приналежнісного вживає рідко. Перепишіть оці приклади з Шевченкового „Кобзаря“:

Пророче слово (а не: слово пророка). Максимову хату запалив. Петрової мови не чуть. Покинула синову госпóду. Води Дніпрової нап'юсь. Була за тином сотникова хата. Поїхали визволяти Катриного брата. Виріс, неначе батькова дитина. Вдовин син не стане під аршин

Пішла на хутір бондарів убогий. Собор Мазепин сяє.

Завдання 245 Добре пам'ятайте, що наша літературна мова зовсім не вживає закінчень *-ечеський, -ическый*, як русизмів, а тільки *-ецький, -ицький*. Напишіть українські форми від оцих русизмів: греческый, купеческый, молодеческый, католическый.

Уживайте тільки *дитячий* (а не: діточий).

Завдання 246. В чужих прикметниках замість закінчення *-ическый* вживаємо *-ичний*. Оці русизми напишіть по-українському: ботаническый, историческый, енергіческый, патетическый.

Завдання 247. Літературна мова знає прикметники тільки на *-е́нький* (з наголосом на *е*). Ось ці західньоукраїнські місцеві форми на *-о́нький* перепишіть по-літературному: гладонький, вузонький, слабонький, близонький, низонький.

Завдання 248. Ще від найдавнішого часу український народ має назви по батькові, що завжди закінчуються на *-ович, -івна*: Іва́нович, Іва́нівна. А від імен м'якої відміни (на *-ь, -й*) закінчуються завжди на *-ьович, -йович* (а не: -евич): Анато́льович, Васи́льович, Ілльо́вич, Ко́стьович, Андрі́йович, Гордійович, Мусійович, Анато́лівна, Мусіївна і т. ін. Наголос у цих словах завжди той самий, що й у відповідного імени: Дани́ло — Дани́лович, Дани́лівна.

Придумайте ще кілька назов по батькові.

Завдання 249. Від назов по батькові на *-ович* повстало в нас багато прізвищ. Для відрізнення від назов по батькові прізвища на *-ович* завжди мають наголос на передостанньому складі: Степа́н (ім'я) — Степа́нович (по батькові) — Степано́вич (прізвище), Карпо́вич, Абрамо́вич і т. ін.

Полінійте ось так одну сторінку зшитка й напишіть по 12 прикладів із наголосами.

Наголос у назвах по батькові й прізвищах.

Ім'я:	Назва по батьк.	Прізвище:
Анто́н.	Анто́нович.	Антоно́вич.

Завдання 250. Напишіть оповіда́ння: *Зимовий вечір.*

32. Епітет.

Українське слово.

О слово **рідне**! Орле **скутий**,
Чужинцям кинуте на сміх,
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий!...

О слово рідне! Шум дерев,
Музика зір **блакитноо́ких**,
Шовковий спів степів **широ́ких**,
Дніпра між ними **левій** рев!...

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань, вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами **студ**ними над ним!...

Олександер Олесь (*1878).

Що таке епітети? Які вони бувають? Чи конечно треба вживати епітетів?

Прикметниковий додаток може бути й такий, що яскра́во й образо́во змальовує якусь річ або відразу викликує широкий образ перед нами. **Поетичне прикметникове пояснення зветься епі́тет** або поетична прикладка. Напр.: На озері р о з к і ш н і м хвиля с р і б н а я жила.

Епітети бувають сталі й оздобні. **Сталі** епітети — це ті прикметникові пояснення, що завжди звичайно додаються до йменників; вони часті й звичайні в народній поезії, напр.: сира земля, зелений ліс, біле личко, синє море й т. ін. **Оздо́бні** епітети — це поетичні гарні прикметникові пояснення, напр.: Сонце тепле і ласкаве спинило погляд на землі.

Часто бувають епітети **складні** — зложені з двох слів: арфа самодзвонна, дума ніжнотонна.

Пишучи, конечно треба придумувати гарні епітети до йменників, бо вони сильно прикрашають мову.

Завдання 251. Випишіть усі сталі й оздобні епітети з „Українського слова" О. Олеся.

Завдання 252. Перепишіть оцього Олесевого віршика й підкресліть сталі епітети раз, а оздобні двічі.

Ой, розлягався та понад морем
Білий туман,
Ой, набирав він з синього моря
Цебри води.
Ніс він ту воду на круту го́ру
В степ голубий,
Щоб остудити, щоб напоїти
Отари хмар.
І напилися сизі отари,
І не лягли:
В довгу дорогу степом погнали
Їх чабани.

Завдання 253. Напишіть маленьке оповіда́ннячко: *Літом у лісі*, і вжийте при кожнім іменнику відповідного епітета. Взагалі звикайте, пишучи, підбирати якнайкращих епітетів до всіх ужитих іменників.

Приєднуйте нам нових передплатників!!!

Практичні лекції літературної мови.

Розділ із недрукованого роману: „Пригоди молодого лицаря".

II.

УКРАЇНСЬКИЙ СТЕП РАНКОМ.

Лю́бо було́[1] йому́ почува́ти, що він — щось є́дине[2], нероздільне з ци́ми людьми́, таки́ми про́стими в звича́йному пово́дженні й таки́ми значни́ми десь у свое́му ді́лі. Не бага́цько[3] було́ їх тут, але́[4] ж ця го́рстка[5] їх — це мале́нька ча́стка тіє́ї вели́кої, усла́вленої на ввесь світ, роди́ни, що зва́лася товари́ством запоро́зьких ли́царів. І хоч мрія його́ молоде́ча здійснилася так незвича́йно, так су́мно, — сказа́ти б на́вість, поза його́ во́лею — але́ са́ме це надало́[6] його́ свідо́мості[7] не тільки пова́жности й безповоро́тности того́, що ста́лося. а й доці́льности цьому́ чи́нові, це́бто по́рив молодика́ до по́двигу налило́ висо́ким змістом. Одни́м одна́ ніч зо́всім переродила́ па́рубка, легкоду́много гультя́я[8]; а дру́га — закріпи́ла вже при́йнятий рішене́ць, позба́вивши прилу́чення його́ до січово́го товари́ства гірки́х прикме́т зму́шености й запали́вши се́рце Павло́ве[9] щи́рою любо́в'ю[10] до бра́тчиків[11] і нега́снущою[12] жадо́бою по́двигу. Все це по́кищо тільки гли́боко[13] відчува́лося па́рубком, сповня́ло всю його́ істо́ту, бо якби́ хто спита́в у нього́[14] — куди́[15] й чого́ і́деш, то на це діста́в би є́дину можли́ву в цю хви́лю, відповідь: тіка́ю на Січ, а там ви́дно бу́де.

Та глибо́ке відчуття́ пова́жности ново́го стано́вища не заважа́ло Павло́ві ба́чити[16] всю безмі́рну красу́ сте́пу. Цей схід со́нця в новій обстано́вці він пережи́в, як урочи́сту[17], по́вну зна́чення[18], велико́дню[19] слу́жбу Божу, й се́рце його́ гра́ло ра́дістю. Все, на що́ тільки па́дав його́ зір, здава́лося йому́ тако́ж по́вним зна́чення[18] й змісту. Ген ви́соко-високо[13] в блакиті ширя́є[20] степови́й оре́л; ни́жче тро́хи, то там, то сям, немо́в спу́щені з не́ба на незри́мих ниточка́х, повиси́ли на одні́м мі́сці, тріпо́чучи кри́льцями, кі́бчики[21]; ген попе́реду, почу́вши, ма́буть, кінську тупотня́ву[22], зли́нув хма́рою табу́н дрохв;[23] поблизу́, збо́ку пи́рснула рясни́м водогра́єм[24] із трави́ ку́пка куріпок,[25] перелетіла десь да́лі[26] й зно́ву[27] пірну́ла в траву́; з дру́гого бо́ку з шу́мом зняла́ся зграйка хохітви́[28] й теж перелетіла на дру́ге мі́сце... А трава́... Вата́га бра́тчиків[11] на ко́нях[29] плила́ в ній пово́лі,[30] як у ти́хому, спокі́йному мо́рі, і на́зверх витика́лися тільки кінські го́лови та черво́ні вершники,[31] — така́ вона́ була́ бу́йна та висо́ка. І той оре́л у блакиті, й усі оті кі́бці, куріпки, хохітва́, кри́ки гусе́й та ча́йок із дале́кого степово́го о́зера, іржа́ння тарпа́нів[32] невідомо де, ляща́ння й сюрча́ння трав'яни́х ко́ників, гудіння й дзича́ння найрізноманітніших кома́х, мерехті́ння мотилів та всяки́х, ще небачених кома́х, гра ба́рвами пи́шних у вільному степу́ квітів, буя́ння взбро́єних го́стрими колючка́ми будякі́в,[33] лоскотли́вий, п'янки́й пах жо́втих буркуні́в [34] си́ніх васильків, непоказно́го та й неви́дного в бур'яна́х че́брику

[1] Було́, була́, були́, бу́де, а не: бу́ло, бу́ла, бу́ли, буде́. [2] Щось едине, а не: щось единого. [3] Багато, багацько, багатий — все з *а*, а не *о*. [4] Не кажіть: а́ле. [5] Горстка — це жмінка, небагато, пор.: Та насіяв конопель — вродилася горстка. [6] А не нада́ло. [7] Не кажіть по-місцевому: свідомість, свідомий, але́: свідо́мість, свідо́мий. [8] Гультя́й, рідко гультай. [9] Нашій мові рідніший вираз: серце Павлове, а не серце Павла. [10] Любо́в, любо́ви, в любо́в'ю. [11] Цебто: до членів братства запорозького. [12] Про форми на -щий див. „РМ" III. 163-164. [13] Трискладові прикметники на -кий, як і двоскладові, в прислівнику від них переносять наголос на один склад до початку слова: гірки́й — гірко, широ́кий — ши́роко, глибо́кий — гли́боко і т. ін. [14] Не кажіть: у него. [15] Не кажіть по-польському: де йдеш.

[16] Не кажіть: видіти. [17] Не кажіть: святочний. [18] Від зна́чити — зна́чення, від значи́ти (карбувати) — значіння. [19] Не кажіть: великодну. [20] Носиться, літає. [21] Пташечка кі́бець. [22] Закінчення -о́тнява визначає довгі шелести: гурко́тнява, стуко́тнява й т. ін. [23] Дро́хва, багато дро́хов чи дрохв. [24] Цебто фонта́ном. [25] Рідко кажемо: куропа́тва, частіш — куріпка. [26] Не кажіть: дальше. [27] Не можна казати: знова́. [28] Хохітва — це птах стрепет. [29] Кажемо: ко́ней, ко́ням, кіньми, на ко́нях, [30] Не вимовляйте: поволи. [31] Цебто ве́рхівень. [32] Степових диких ко́ней. [33] Пишемо: будя́к, а не: бодак. [34] Пор. пісню: А вгоро́ді буркун-зілля по тичині в'ється.

й т. ін., вся оця́ музи́ка[35] барв, зву́ків, ру́ху, за́пахів, а над усім глибо́ка, прозо́ра блаки́ть і со́нце, со́нце... — все це здава́лося Павло́ві — все, до найме́ншої кома́хи й найдрібні́шої рослинки, — таки́м потрі́бним, таки́м коне́чним, без чо́го не було́ б сте́пу, а без сте́пу не було́ б і їх, степови́х лицарів, та їхньої гучно́ї сла́ви. І степ і вони́ — це одне́, ці́ле, неподі́льне. Ясне́, непоро́чне, як у́сміхи дітво́к малих, ща́стя залило́ соло́дким тепло́м його юна́цьку, по́вну жадо́би до життя́ ду́шу, обняло́ся з тим найкоштовні́шим у сві́ті, з тим, що хова́в[36] він на са́мому дні се́рця, скупа́лося в новім, ра́дісним почува́нні[37] брате́рської е́дности й любо́ви та передчутті сла́вних по́двигів, і поза його́ во́лею ри́нуло з могу́тніх груде́й[38] його́ бу́йною, як цей степ, пі́снею. Йому́ хоті́лося, його́ порива́ло на всю широчі́нь сте́пу розли́тися голосно́ю коза́цькою пі́снею, що її ви́вчився[39] він таки́ ж у бра́тчиків у Ка́неві;[40] та приро́дна соромли́вість стри́мала його.

— „Гей, та не знав коза́к, не знав Сопро́н“, почи́в Павло́ на ввесь[41] го́лос, але́ відра́зу ж зніяковів, спалені́в, гля́нувши соромли́во на побли́жчих товариші́в, і да́лі[26] вже півго́лосом продо́вжував:

— „Як сла́воньки зажи́ти...“[42]

Шкода́!... Немо́в при́ском[43] сипну́ли пе́рші зву́ки пі́сні в серця́ коза́цькі, стрепену́ли ни́ми, — бра́тчики[11] розпромі́нили свої, зосере́джені в за́думах, обли́ччя й з усіх багатьо́х груде́й[38] погна́ли сте́пом таку́ ж широ́ку, як степ, і вро́джену ним пі́сню...

— „Гей, зібра́в ві́йсько, ві́йсько запоро́зьке,
Та й пішо́в орду́ би́ти!“

Односта́йний, стихі́йний по́рив пробуди́в козакі́в. Їхали сли́ве[44] мо́вчки, ко́жен із своїми ду́мами, і ра́птом[45] злили́ся в одні́м почува́нні,[37] в одні́м бажа́нні,[37] в одні́м льо́ті вперед,[46] як перед бо́єм,[47] у льо́ті туди́, куди́ ніс ви́хор пі́сні, — до бо́ю з во́рогом під зве́рхністю оспіваного не́ю одного́ із сла́вних попере́дників, ли́царя Сопро́на.

У двох, чи на́вість у трьох знайшли́ся дзвінкі ко́бзи. Ро́кіт струн, як гук су́рем[48] подво́їв піднесення, покоти́в хвиля́стим мо́рем зеле́ним у дале́кі далечі́ вже не пі́сню, а саму́ ши́ру ду́шу коза́цьку в ній, на ві́льну во́лю, на бу́йне гуля́й-поле, до невідо́мого, але сла́вного сла́вою коза́цькою майбу́тнього.

Співаків чима́ло га́рних було́ між січовика́ми, але́ з усіх найкра́ще буя́в ду́жий і чи́стий, як сріблó, молоди́й го́лос Павлі́в[9], і стари́й ватаг попере́ду, вчува́ючи знайо́мій, захватні́й[49] пі́сні, досві́дченим го́стрим слу́хом лови́в з усіх той го́лос, упива́вся ним, розкошува́в; а коли́ пі́сня урва́лася, й оста́нні зву́ки її розта́нули десь ви́соко[13] вгорі, їхав яку́сь хви́лю мо́вчки, по́тім,[50] розгла́дивши глибо́кі пруги́ на старім чолі́, промо́вив, ні до ко́го вла́сне не звертаючись:

— Ле́псько,[51] далебі́, ле́псько!.. І нехай мені сатанаїл[52] плю́не в самісіньку пи́ку, коли́ це не ото́й міщу́х із Ка́нева!..[40]

А козаки́, що були́ поблизу́, диви́лися на зачервоні́лого від збенте́ження, вродли́вого міщуха́ ласка́вими, зако́ханими очи́ма й з усіх бо́ків си́пали слова́ми похва́ли, ла́ски, за́хвату.

— І де ти таки́й узя́вся? Чи не в любистку[53] купа́ла, породи́вши тебе́, рі́дна не́нька, чи не чарува́ла на зо́рях, сповива́ючи? Чи не бу́йні ві́три вколи́хували твою́ си́лу, чи не соловейки ви́люляли твій го́лос? Чи не ранкова́ зоря́ дарува́ла тебе́ вро́дою, чи не досві́тні тума́ни завива́ли хме́лем твої ку́черi?...

— Ой не кпіте з ме́не,[54] пано́ве-бра́т-

---

[35] Українська мова не знає наголосу му́зика. [36] А не: прятав. [37] Почува́ти — почува́ння, каза́ти — каза́ння, оповіда́ти — оповіда́ння й т. ін. [38] Кажемо тільки гру́ди, груде́й, ніколи в однині: грудь, бо це слово множинне. [39] Вивчитися чого: пісень, казок і т. ін. [40] Канів — з Канева, Почаїв — з Почаєва, Палії́в — з Палієва (а не: з Каніва, Почаїва, Палії́ва, див. „Рі́дне Слово“ ст. 106-109, „Рі́дне Писання“ § 21). [41] Архаїчне: весь, літературне: ввесь. [42] Зажи́ти чого (а не що): славоньки. [43] При́сок — жар, галицьке грань. [44] Сливе́ — це майже (в Галичині по-місцевому: ледве, малощо, чуть). [45] А не: нечайно. [46] Літ. мова не вживав вперід. [47] Не кажемо: битва, але: бій. [48] Сурма́ — багато су́рем. [49] Захватни́й — захвачуючий. [50] Не вживаємо зовсім місцевого „відтак“. [51] Старе слово: ле́пський — гарний, вищий ступінь від нього — ліпший; ле́псько — гарно. [52] Сатана, чорт. [53] Пахуче зілля. [54] Сміятися, кпити з кого (а не: над ким).

тя, — одка́зував, паленіючи, юна́к[55] Павло́, — бо нема́ краси́ краснішої від запоро́зького ли́царя, нема сили сильнішої від Ма́тері Січі, нема гла́су голоснішого від сла́ви коза́цької низово́ї.

— Вітаємо ж тебе́,[56] молоди́й бра́тчику, — каза́ли й знов. — га́рний не тільки красо́ю й си́лою, але́ й ро́зумом та звича́йністю![57] Ма́ємо в тобі не тільки ли́царя, а й щи́рого това́риша. Будь же здоро́в собі́ на ща́стя, а всьому́ лица́рству січово́му на втіху!...

С. Черкасенко.

[55] Галицьке молодець. [56] Кажемо: вітаємо тебе, а не: по-польському: вітай нам. [57] Звичайний — це чемний, звичайність — чемність.

Повторення мовних заміток. Подаємо для повто́рення деякі мовні замітки. Цифра вказує на число поданої під опові́данням замітки. Що в дужках, того не вживайте.

Але́ (а́ле) 4, бажа́ння (ба́жання) 37, ба́чити (видіти) 16, бій (битва) 47, було́ (бу́ло) 1, ввесь (весь) 41, великоо́дня (-на) 19, ви́вчитися чого (чому) 39, вітати кого (вітай нам) 56, вперед (вперід) 46, гру́ди (грудь) 38, гульта́й (гультай) 8, да́лі (дальше) 26, зажи́ти чого (що) 42, за́хватни́й (захвачуючий) 49, зно́ву (знова́) 27, кпи́ти з ко́го (над ким) 54, куди (де) йдеш 15, музи́ка (му́зика) 35, надало́ (нада́ло) 6, у нього (него) 14, пово́лі (поволи) 30, по́тім (відтак) 50, почува́ння (почу́вання) 37, присок (грань) 43, свідо́мість (свідомість) 7, сливе́ — це майже 44, урочи́стий (святочний) 17, хова́ти (прятати) 36, юна́к (молодець) 55.

Рідномовні замітки.

До нових слів треба призвичаїтись! (А. Д. Варшава). Слово „абстрактний" найліпше по-українському перекласти „уявний". Не забуваймо, що найгірший термін не викликає до себе нехіті, коли до нього звикнути. Латинське абстрактний (abstractus) росіяни переклали дослівно: отвлеченный, поляки: oderwany, — обидва терміни „дикі", хто до них не звик. Ми усталеного — хоч би й „дикого!" — терміну не маємо, бо в нас кожного, хто такого терміна запропонує, висміють і прийняти не захотять. Без громадської дисципліни добра літературна мова не може повстати.

Граматичну термінологію (А. Д., Варшава) докладно виробила Академія Наук іще тоді, як була цілком незалежна, і кілька раз її видавала. Року 1929-го видало цю термінологію й Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (див. „Український правопис із словничком", упорядкував М. Возняк). По всіх школах України ця термінологія вже міцно защепилася, і там ні в кого й думки не повстане так скоро знову міняти її. Кожна мовна праця в Україні вживає тільки цієї раз установленої термінології. Сталість термінології, як і сталість правопису, має велике всенаціональне значення, і тому зовсім непотрібно знов підкопувати академічну термінологію. Нехай перше академічна грам. термінологія стане фактом всенаціональним, тоді тільки — за яких 50 літ — можна буде думати про зміну, і то тільки деяких термінів. У культурних народів головні граматичні терміни живуть віки незмінно, а в нас кожний „учений" конче їх змінює, замість допомогти їм усталитися.

Сталість правопису (А. Д. у Варшаві). Сталість правопису має величезне культурне значення, бо сильно підвищує загальну всенаціональну грамотність. Так, поляки намагаються замінити *ó* на *u*, але поки цього офіційно не сталося, ані одна книжка, ані один часопис не буде писати gura зам. góra. Звук *ш* поляки передають найгірше зо всіх слов'ян, — через *sz*; кожний філолог добре знає, що це *sz* для передачі *ш* — глузування з філології, бо ж ніякого *z* в *ш* не чути, але ні одному по.якові не стрельне до голови конче викидати з своєї азбуки *sz*. А це тому, що для розвитку культури й всенаціональної свідомості народу стократ корисніш мати один, хоч і недосконалий, але соборний правопис, ані ж правописи індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші. Без всенаціональної дисципліни не повстане усталений правопис.

Чи поляки друкують говірковими мовами. Таке запитання часто ставлять нам Читачі. Відповідаємо: ніде й ніколи поляки нічого не друкують місцевою мовою. Ані одному полякові й до голови не стрельне видавати часопис, навіть для селянства, говірковою мовою. Саму подібну думку поляки назвали б — божевільною. Кожний поляк добре знає, що для всіх по.яків у цілому світі існує одна соборна літературна мова. Офіційна програма для польських шкіл наказує ось так навіть для народніх шкіл: „W ciągu siedmiu lat pracy dziecko winno się nauczyć mówić jasno i poprawnie językiem polskim warstw wykształconych, wspólnym dla całej Rzeczypospolitej i wszystkich polaków na kuli ziemskiej". А як у нас, дорогий Читачу?

Редактори, не псуйте нашої мови в оповістках! Ось „чиста мова наша" з американського часопису: „Глядаю барбера самітного... маю для нього великий рум... ту нема барбера".

Цікаві слова з Підляшшя. У Більському повіті на Підляшші я стрінув кілька цікавих слів, а саме: 1. Пецо́ра — кімнатна піч (грубка), не кухонна. 2. Куньпа́ — шинка свиняча. 3. Дівоснуб (дивоснуб) — сват. Ці слова стрічав я в кількандцятьох мені знайомих се.ах, положених на захід від Біловізької Пущі й на південь від річки Нарви, коло міста Більського на Під-

ляшші. Інших слів, що мали б це саме значення, тут нема. Про говірку цих околиць напишу другим разом, як зберу більш матеріялу. Гайнівка, Володимир Кипрянюк.

P. S. Слово „дівоснуб" чи „дівошлюб" в значенні „свата" подав й Словник Б. Грінченка з Більського повіту б. Сідлецької губ. та Кобринського Гродненської. Інших слів не подав. „Пецора" очевидно від „пець - піч". І. О.

Дописи Прихильників „Рідної Мови".

Рідних Шкіл у нас у Канаді багато, але вони, на жаль, не мають ані шкільного плану, ані відповідних підручників, ані приладдя до наглядної науки, ані дитячої літератури тощо. Найбільше лихо в тім, що наш народ тут звичайно задоволяється будьяким учителем, часто некваліфікованим, аби тільки був їхніх партійних чи віроісповідних переконань; зовсім не звертається уваги, чи вчитель знає рідну мову, а вже про українознавство й мови нема.

Крім цього, в нас по рідних школах заводиться партійна, політична й віроісповідна плутанина. От у нас у Торонто в вісім Рідних Шкіл, але коли взяти по одному учневі з кожної школи — греко-католицької, пресвітерської, православної, Народнього Дому, УНО і т. п., — то побачимо відразу різницю поміж тією невинною нашою дітворою. Треба думати, що через усе це за якийсь час наші діти будуть кривим оком дивитися одні на одних, хоч ми ж один народ, одна кров... Торонто в Канаді, 10. І. 1936 р. Учитель А. Лазар.

Тішуся дуже, що „Рідна Мова" розбудовується та стає щораз краща. Дивуюсь Вашій енергії й силі до праці. Ви багатьох навчили української мови, Ви й далі вчите, бо наука має тільки початок, та кінця не має. Продовжуйте Вашу безцінну працю для добра й слави нашого народу. 4. II. 1936. Ліська. Адвокат д-р Вол. Виногородський.

Признання. „Рідна Мова" — це найцінніша наука для нашого народу, а особливо — для недержавного. Ми з „Рідної Мови" багато навчилися, й пізнали безмежну красу та милозвучність своєї рідної мови. Дякуємо Вам за науку. Alonsa, Man., 15. I. 1936, О. та М. Задурович.

Я дуже задоволений „Рідною Мовою". Hafford, Канада, 7. I. 1936, Іван Семко.

Від Редакції й Адміністрації.

Помітна пожертва. До видавництва „Рідна Мова". Вельмишановний Пане Професоре! На річних загальних зборах Українського Товариства „Взаїмна Поміч" у Канаді, що відбулися в місті Вінніпегу в днях 24 і 25 січня ц. р., на припорученя спеціяльної Комісії, ухвалено уділити з народнього фонду, як жертву на підмогу видавництва українського журналу „Рідна Мова" в Варшаві, суму двадцять п'ять долярів. Засилаємо наші щирі побажання успіху в Вашій висококультурній праці для добра Українського Народу, по всьому світі розпорошеного. За Дирекцію Товариства „Взаїмна Поміч" в Канаді С. Ковбель, секретар. Вінніпег, дня 6 лютого 1936 р.

P. S. Найсердечніш дякуємо за помітну пожертву й пускаємо її на видання для кожного українця потрібної книжки: „Наука про рідномовні обов'язки". Редакція.

Коляда на „Рідну Мову". Посилаю Вам на „Фонд Рідної Мови" 23·05 дол., що я виколядував Вам цими Святами. По 2 дол. зложили: І. Шклянка, Д. С. Никифорук, Ів. Катеринич; по 1 дол.: Д. Є Никифорук, П. Підвербецький, І. Яремович, Дм. Барабаш, Ів. Іванишин, В. Іванишин, Ф. Кіндрачук, Ів. С. Гавриш, Пані Б. Михайлинка, Пані М. Токарик, Дм. Підвербецький, М Катеринич, Ю. Білик; по 50 ц.: Ів. Білик, М. Яремович, П. Білик, Я. Никифорук, П. Гавриш; по 40 ц.: Он. Лазорко, М. Токарик; Євген Куна 75 ц. Разом 23·05 дол. За пересилку 25 ц. Пересилаю 22·80 дол. Radisson, Sask. у Канаді, 1. II. 1936. Учитель Ілля Шклянка.

P. S. Учителеві Іл. Шкляці й усім вищеподаним жертводавцям складаємо найсердечнішу подяку. Гроші йдуть на видання книжки: „Наука про рідномовні обов'язки". Редакція.

Щира підтримка. Як подали ми в попередньому числі, Вд. п. Радник Нестір Павельчак офірував на „Фонд Рідної Мови" 80 зл. За цю щиру підтримку сердечно дякуємо, а жертву пускаємо на видання книжки: „Наука про рідномовні обов'язки". Редакція.

Потрібна книжка. Цілий наклад праці проф. І. Огієнка: „Сучасна українська літературна мова" зовсім розпроданий за один місяць. Просимо не виписувати її від нас, — шукайте ще по книгарнях

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправи на „Нашу Культуру" вже нема.

ЗМІСТ 4-го (40) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Наголос іменників на *-ння*, акцентологічний нарис. *Ил. Свенціцкий*: Назва „Русь" в історичному розвитку до XIII-го в. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *Є. Грицак:* Новотвори в сучасній українській літературній мові. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. *П. Кривоносюк*: Гуцул. *Лікар:* Духовенство й рідна мова, лист до Редактора „Рідної Мови". *Ів. Зельський:* Великодні обрядові слова з Борщівського повіту. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Практичні лекції літературної мови. Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. | ТРАВЕНЬ 1936 РОКУ | ЧИСЛО 5 (41).

Наука про рідномовні обов'язки.

Рідномовний Катехизис.

XII. Школа й рідна мова.

1. Рідна школа — то найсильніше дже́рело́ ви́вчення й консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема.

2. Ці́лий наро́д мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідо́му націю.

3. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб усі підручники по його школах були писані тільки соборною літературною мовою, і то такою зразковою мовою, щоб на ній мовно виховувалась молодь.

4. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб навча́ння в його школах провадилось не місцевою, а тільки соборною літературною мовою, бо тільки воно забезпечує наро́дові всі ко́ристі від школи.

5. Ціле громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні хара́ктери.

6. Наро́д, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна́ свого духо́вого розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво.

7. Кожна школа мусить закладати серед учнів „Гуртки плека́ння рідної мови".

8. Кожна школа мусить навчати своїх учнів і рідномовних обов'я́зків.

9. Кожна школа повинна подбати про зразковий добір книжок для шкільної бібліотеки, оминаючи все, що писане не чистою літературною мовою.

10. Кожна школа мусить конче мати підручну бібліотечку для ви́вчення рідної літературної мови з необхідними граматиками, словниками, довідковими книжками й мовними журналами.

11. Шкільне діловодство треба вести тільки літературною мовою.

12. Кожна рідна школа на еміграції або на національно загроженій території, мусить щороку уряджувати „Свято рідної мови".

XIII. Учитель і рідна мова.

1. Кожний учитель — якого б фаху не був він — мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдувати свого незна́ння рідної мови нефаховістю.

2. Як у школі, так і поза нею, учитель повинен говорити тільки взірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, щоб власним при́кладом впливати на учнів і на ото́чення.

3. Учитель, що навчає тільки місцевою мовою, приносить тим велику шкоду єдності свого народу й своєї літературної мови.

4. Кожний учитель, що навчає й мови, мусить конче працювати для наукового ви́вчення своєї рідної мови.

5. Кожний учитель, особливо ж провінціяльної школи, мусить конче збирати діялектологічний матеріял для ви́вчення своєї рідної мови.

6. Кожний учитель мусить найдокладніше знати Науку про рідномовні обов'я́зки.

7. Учитель рідної мови в школі мусить навчати тільки сучасної соборної літературної мови.

8. Учитель рідної мови в школі мусить конче навчати своїх учнів про найголовніші рідномовні обов'я́зки, щонайменше подані тут у розділах I, III, IV, XXII, XXXI і XXXIV для початкової школи, а для середньої додаючи ще розділи V - VIII, XXIV і XXXIII.

9. Учитель рідної мови мусить бути душею „Гуртка плека́ння рідної мови" в його школі. Він же уряджув „Свято рідної мови".

10. Учитель рідної мови мусить пильнувати викликувати в своїх учнів любов, пошану та заці́кавлення до рідної мови, а це приведе їх до глибшого ви́вчення її.

11. Всі вчителі інших предметів мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі інших предметів.

XIV. Батьки й рідна мова.

1. Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбі́льше духо́вих цінностей.

2. Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині.

3. Найціннішний грунт для духо́вого вихова́ння сильного характеру — то рідна мова. Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні хара́ктери, виховуючи дітей своїх тільки рідною мовою.

4. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть їй чужі.

5. Коли батьки́ соромляться своєї рідної мови, будуть її ціле життя соромитись і їхні діти, а тим стануть чужі для свойого народу.

6. Сором́лення рідної мови батьками — це дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації.

7. Коли маєте змогу, виховуйте дітей своїх тільки соборною літературною мовою, бо вона відразу защіплює їм почуття́ одности народу, й дає найбільше духо́вих цінностей.

8. Пильнуйте, щоб діти ваші читали книжки́, писані тільки соборною літературною мовою.

9. Пильнуйте всіма́ силами, щоб перша мова вашої дити́ни була справді ма́тірня, — своя рідна.

10. Не забувайте, що дити́на вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя.

11. Хто не говорить рідною мовою й не знає своєї соборної літературної мови, той ніколи не буде правдивим патріотом для свого народу.

12. Дити́на, ви́хована не рідною мовою, нико́ли не бу́де для свого народу національно сильною й морально міцною.

13. Кожний батько, особливо ж інтеліге́нт, мусить говорити в своїй родині тільки літературною мовою, мусить вияснювати рідномовні гасла та обов'я́зки, за́вжди даючи́ добрий при́клад своїй дружині та дітям, і за́вжди вимагаючи від них уживати чистої мови.

14. Кожний батько, свідо́мий своїх національних обов'я́зків, повинен скласти для своєї родини бібліотечку з найкращих творів українського письме́нства. У цій бібліотечці конче мусить бути й рідномовний журнал.

15. Кожний батько повинен завжди пам'ятати, що найголовніший учитель рідної мови для своїх дітей — то він сам із своєю дружиною.

XV. Мати й рідна мова.

1. Жінка за́вжди чуліша до рідної мови, а тому́ й сильніше впливає на мовне вихова́ння дітей.

2. Найсвятіший і найперший обов'я́зок кожної матері — навчати своїх дітей рідної мови й защепити їм правдиву любов до неї.

3. Кожна мати перші п'ять літ віку

дитини повинна розмовляти з нею не йнакше, як тільки своєю рідною мовою.

4. Пам'ятаймо, що в недержавного наро́ду мати — наймі́цніша твердиня збере́ження та плека́ння рідної мови. Працюймо ж усі, щоб наші матері були свідо́мі своїх рідномовних обов'я́зків.

5. Кожна свідо́ма мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, позостанеться в неї на ці́ле життя за мову „матірню", — за наймилішу мову ці́лого світу.

6. Мати, що не навчить своєї дитини рідної мови й не защепить їй правдивої любови до неї, є зрадниця своєї нації. Цей найбільший гріх супроти свого народу непокоїтиме таку матір ці́ле життя, й вона не зазнає правдивого щастя до могили.

7. Кожна інтелігентна мати, особливо ж недержавного наро́ду, конче мусить добре знати Науку про рідномовні обов'я́зки.

8. Дбайлива інтелігентна мати виясннть своїй дитині різницю між її мовою літературною й говірковою їхньої домової служби.

9. Кожна свідо́ма мати подбає, щоб у неї в хаті на почесному місці висіла табли́ця: „Шануйте рідну мову!" з десятьма рідномовними заповітами.

XVI. Молодь і рідна мова.

1. Ці́лий наро́д мусить дбати, щоб його молодь правильно й своєчасно навчалася соборної літературної мови, себто виховувалась на почутті всенаціональної одности.

2. Кожний свідо́мий громадя́нин мусить подбати, щоб його дити́на навчалася вдома соборної літературної мови, якщо вона не навчається її в школі.

3. Вся молодь мусить добре усвідо́мити собі, що її найперший обов'я́зок перед своїм наро́дом — навчитися соборної літературної мови й вимови й тим защепити собі почуття національної одности.

4. Юна́к чи ю́нка, що не знають своєї соборної літературної мови, стають зайві для свого наро́ду, як нації.

5. Кожен юна́к чи ю́нка, що не знають бодай найголовніших рідномовних обов'я́зків, не є свідо́мі члени нації.

6. Кожний юна́к і кожна ю́нка мусять конче працювати в „Гуртку плека́ння рідної мови".

XVII. Спортові організації й рідна мова.

1. Усі спортові організації недержавного наро́ду мусять брати на себе й обов'я́зки плека́ння соборної літературної мови й вимови.

2. Кожний член спортових організацій мусить виказатись перед своєю владою відповідним свідо́цтвом, що знає соборну літературну мову й вимову, та соборний право́пис.

3. Кожний член спортових організацій мусить добре знати Науку про рідномовні обов'я́зки й віддано працювати за її наказами.

4. Усі спортові організації мусять пильно дбати про добрий розвиток своєї фахової рідномовної термінології.

5. В здоровому тілі — здоровий дух. Але нехай кожний спортовець пильнує, щоб дух цей був національний, найкорисніший для служби своєму народові, а для цього добре знання своєї літературної мови — найперша умова.

6. Спортові організації мусять встановити відзнаку для своїх членів за добре знання́ своєї соборної літературної мови й вимови та соборного правопису.

Іван Огієнко.

Новотвори в сучасній українській мові.

(Докінчення).

VIII. Висновки.

Живемо в добі буйного, небувалого досі розвитку нашої мови, в добі зусиль і праці над зуніфікуванням нашої літературної мови, щоб по змозі вирівняти велику прірву між т. зв. галицькою й наддніпрянською мовою. „Один народ — одна літературна мова", це клич, що його проголосила редакція „Рідної Мови", маючи на увазі змагання кращих оди-

ниць з-поміж наших діячів і письменників, починаючи від незабутнього П. Куліша, що перший у нас взявся за діло розвитку й реформування літерат. мови. Майже до кінця XIX. століття, а подекуди навіть до світової війни, українська літературна мова спиралася виключно на чистонародній простолюдній мові, що її вважали за невичерпну скарбницю для вислову всіх думок людського духа, при чому індивідуальну творчість поетів та письменників над розроблюванням і збагачуванням літетарурної мови нéхтувано й в'язано. З цього теж приводу громадянство в Україні ставилося з нехіттю до Куліша, або до М. Старицького за те, що вони, головно при перекладах із чужих мов, „кували" слова.

В Галичині було трохи йнакше. Тут не зібрано так дуже багато матеріялів української народньої словесности й лексики, як в Україні, де кожний поет чи письменник був рівночасно етнографом, тут не було теж „народництва", як там, тут не була народня мова ввесь час таким недоторканим і непорушним „табу", як в В. Україні. І тому, хоч у Галичині поети й письменники творили й писали на основі літературних творів з України та народніх пісень і ставили теж дуже вúсоко нарóдню мову, одначе вже в 1870-их рр. почали потроху визволятися з-під непереможного впливу нарóдньої мови. Вплинули на це два чинники: розвій часописів і журналів та розвиток українського шкільництва, а далі розвиток української наукової літератури. Для цих ділянок не могла вистачити чисто нарóдня мова, й томý в Галичині неологізми не новá річ, а має за собою традицію тим більше, що й визначні письменники й учені відіграли тут деяку ролю.

В першу чергу треба тут назвати І. Франка, що творив багато нових слів у своїй літературній, публіцистичній та науковій праці. Він теж перекладав твори з чужих мов, а відомо, що при перекладах без неологізмів не можна обійтися. Тому обсяг літературної мови в Галичині був ширший і більший, хоч ця мова, щодо своєї якости, не була найкраща, бо мала багато русизмів і полонізмів, трохи залишків церковщини, була до деякого ступеня „книжною". Добродійний вплив на літературну мову в Галичині мала участь письменників, а почасти публіцистів і учених з В. України (Кониський, Грінченко, Драгоманів і ін.) в галицьких видавництвах: вони не дозволяли галицькій мові засклеплюватися й ставати вже чисто „обласною", вони її відсвіжували й підносили.

В Україні аж до 1905 р. не було зовсім укр. преси, а до 1917 р. не було рідного шкільництва, ані ширшої наукової діяльности. Тому літературна мова не могла там розвиватися всебічно й аж від 1917 р. почала сильно надолужувати „пропащий час". Тому теж, за останніх 17 років так дуже змінює свій вигляд наша мова, розростається, вигладжується й вирівнюється, рівночасно відкидаючи всякий мовний бур'ян.

З цим в'яжеться й тема статті про неологізми в сучасній літературній мові. Коли неологізми є в мові кожного народу, що розвивається нормально, бо мова — це живий твір, що росте й змінюється, то тим більше мусять вони бути й у нашій мові, що не має прихильних умовин для свойого розвитку, а крім цього піддається впливам і течіям загальним. А ними є: 1. економія (ощадність) часу й місця, що домагається передавати словами поняття й речі в можливо найкоротшій формі, творити слова складені, або навіть у звичайні слова вкладати якнайбільше змісту, а 2. якщо творяться й розвиваються нові ділянки життя й культури, то мусять творитися й нові вислови, зв'язані з ними. Цими ділянками є техніка (радіо, летунство й ін.), військовість (воєнна хемія, танки, нові гармати, кораблі й ін.), спорт, а далі нові течії й напрямки суспільно-політичні (фашизм, комуно-совітизм).

Ці чинники вплинули й у нас на творення нових слів, одначе в нас ця праця не є систематична й послідовна, а здебільш доривочна, суто-індивідуальна, здана на добру волю поодиноких людей, а ще більше на випадковість і необхідність. У нас люди „творять" слова, бо мусять, а ця творчість відбувається насамперед при перекладах із чужих мов,

а вкінці серед поспішно-нервової праці наших публіцистів, що в нас справжні піонери в цьому напрямку, і за це треба признати їм великі заслуги. Розуміється, що багато є при цьому невдатних новотворів, які швидко забуваються, а крім цього багато вагань і сумнівів. Повстає багато слів на те саме поняття, багато мовних дублетів і триплетів, плутанина в справі форм і родів.

Подам кілька прикладів: 1. Чоловік, що носить клунки, вантаж: несець, носильник, носій, а найбільш популярні в житті: пакер і трагар (нім.); 2. Мотор: сподвижник, рушій, бігун, сильник; 3. Жінка-член: членка, членица, членкиня; 4. Той, хто вирішує: рішильний, вирішальний, вирішний, вирішуючий. Вислідом сумнівів є теж творення слів із різними наростками без різниці (-ник, -чик, -увач, при жіночих: -ка, -иня, -киня, -чиня), а далі те, що наші автори часто йдуть по найлекшій лінії опору й беруть, часом несвідомо, повними пригорщами слова з мови польської й російської. Хоч зрозуміла річ, що серед цієї стихійної й метушливої праці нелегко й неможливо цілком управильнити цю справу, але все таки внóсити корективи й керувати до певного ступеня можна й треба. На жаль, у нас цією справою зовсім не цікавляться ані поодинокі професійні вчені мовознавці, ані наукові установи, і тільки „Рідна Мова“ (проф. Огієнко) постійно бореться з цією дикою господаркою в ділянці мови.

Ще одне цікаве явище, вже додатнє, бачимо в наших неологізмах, а саме — боротьбу з залишками (останками) галицької т. зв. книжної мови в постаті дієприкметників, так дуже розпаношених на галицькому грунті, а далі з галицькими новотворами давнішої доби, що їх в Україні цілком відкидали. На місце дієприкметників повстають прикметники (нар. -ний), а на місці старих невдатних слів деякі нові кращі.

Щоб порівняти неологізми галицькі з наддніпрянськими, я використав теж кілька творів мистецької літератури з України, один науковий твір і кілька перекладів, де є найбільш неологізмів. На основі цього можу сказати, що коли в наддніпрянських літературних творах, писаних українцями, є здебільш сміливі й вдатні новотвори, то в творах, писаних чужинцями (напр. жидами й москалями), мова важка й штучна, яка в сучасний мент, після останніх протиукраїнських потягнень більшовицької влади, готова перемінитися в „пролетарський“ російсько-український жаргон.

Загально, щодо неологізмів, мушу сказати, що мало в нас оригінальної творчости, а більше перекладання, часто невільницького, або трохи вигладженого, з російської й польської мови.

А все таки те, що досі зроблено, це перші кроки в важкій праці наладнування й уніфікування літературної мови, й це треба взяти на увагу при робленні підсумків. Не зважаючи на всі зазначені недостачі, доволі багато вже зроблено, в тому немало доброго, а найбільш те, що принаймні частинно прочищено нашу мову від того бур'яну, що назбирувався в ній упродовж кількох десятиліть.

Перемишль. Євген Грицак.

Стилістично-синтаксичні нариси.

6. Позичати чого - що.

Якого відмінка вживати по дієслові „позичати“? Це не легке питання, але попильную на нього відповісти.

З дуже давнього часу „позичати“ вимагає по собі відмінка родового. Грамота 1388 р.: Жидъ пѣнязей позычилъ (Срезневскій: Матеріалы II 1093). Вірші Климентія XVIII в. ст. 25: Всего позычают. Така словозгода дійшла аж до нашого часу, і тепер по дієслові „позичати“ частіш ставимо родового відмінка; це надто часто буває тоді, коли по дієслові йде неживий іменник чоловічого роду однини реально існуючий, цебто форма „позичити ножа“ нагадує собою форму „взяти ножа“, де форма знахідного заступлена формою родового. Ось трохи прикладів. Ой піду я до сусіда воза позичати, А. Метлинський, Пѣсни, 1854 р. ст. 12. П. Куліш: „Отелло“ 1882 р.: Повинні засобу в тер-

пінні позичати 33. І. Франко, „Етн. зб.“ XXIV 562: Позичив собі у пса писка. Словник Уманця II 230: Позич мені плуга. Чубин. V 15: Позич мені таляра. „Етн. Зб.“ XXIV 375: Вогню позичити, ст. 562: Чого позичу, то позичу. М. Коцюбинський: Твори, 1917, т. I, ст. 10: Пішов Хома позичати хліба. У всіх цих випадках „позичати“ можна замінити на „давати“ чи „брати“, а при цих дієсловах, як знаємо, частий і т. зв. родовий частковий.

Коли предмет у множині, то родовий по „позичати“ не частий. Напр.: Арх. Ю.-З. Рос. 8. III. 100, 1565 р.: Была позычила никоторыхъ речей своихъ. Вірші Климентія XVIII в. ст. 23: Умѣвъ грошей у людей готовыхъ позычати. Б. Грінченко: „Під тих. верб.“ 11: У кого грошей позичити.

Коли ж предмет роду жіночого або у множині, тоді „позичати“ частіш має по собі відмінок знахідний: Закладна 1388 р.: Приятѣль наш пожичилъ нам 4 тисячѣ рублиі. Б. Грінченко: „Під тих. верб.“: Гроші йому позич 21, Гроші позичав у батька 54, Позичати гроші 207. „Словник правничої мови“ 40: Позичити гроші. Головацький, Пѣсни, II 758: Позич мені крила. „Етногр. Зб.“ XXIII 130: Позич кому жінку, XV 84; Пожичив упріж і кавалок линви і т. ін. Пор. боргувати горівку, Акад. Словник, I 40. „Кобзар“ Т. Шевченка: Веселочка з Дніпра воду позичає 307.

7. Заздрити кому на що.

Залежність відмінків від дієслова в нашій літературній мові розроблена надзвичайно мало, й поза матеріяльними працями проф. Є. Тимченка нічого не маємо в цій справі. Про багато дієслів зовсім не знаємо, якого ж саме відмінка треба ставити по них. Маємо багато таких дієслів, що в сусідніх мовах — польській та російській — мають інше, від нашого відмінне керування, що сильно впливає й на наше. Взагалі складня відмінків хоч і не зле розроблена в нас, але спопуляризована надзвичайно мало, в школі майже не викладається, а тому ми в цій ділянці складні звичайно й спотикаємось на обидві нозі. От хоч би дієслова: за́здрити, поза́здрити, за́видувати, поза́видувати, — якого, власне відмінка вимагають вони по собі? В літературі нашій тут повний хаос.

„Заздріти“ й подібні значенням дієслова визначають чинність підмета на користь чи на шкоду другій особі, що від глибокої давнини зазначається давальним відмінком особи. Цебто заздрити, позаздрити, завидувати, позавидувати кому. В цім відношенні нема хитання в усіх слов'янських мовах. Напр. у „Кобзарі“ Т. Шевченка читаємо: Хто сироті завидує 53. А мені ще й завидують 160. Не завидуй багатому, не завидуй нікому 180. Щоб нашим молодицям люди завиділи, Кольб. П. III, 25.

Особи, якій завидують, може не бути, а предмет заздрощів може персоніфікуватися, а тому й ставати в давальнім відмінку ніби особи. Несторове „Життя Бориса й Гліба“: Он же, акы зазьря труду єго 143, Не зазьрите грубости моєи 4. Позавиділи ярій пшениці. Етн. Зб. 36, ст. 152. М. Коцюбинський: Твори, 1917 р. т. I, ст. 31: Заробив він увесь статок, чому тепер не один заздрить.

Отже, як бачимо, давальний особи при „заздрити“ й т. ін. річ звичайна й не збита. Але в якім відмінку ставити саму річ заздрощів, — тут уже йде велике хитання, хоч заздрощі — звичайна така річ поміж людьми.

Походження слова „заздріти“ покаже нам і його правдивого об'єкта. Повстало це слово від „зазріти“ (зазрѣти), цебто подивитися на що зависливим оком, з бажанням мати таке собі. Як „зріти“ на що, так і „зазріти“ на що. Через звичайне в нас уставлення *д* поміж групу *з* і *р* (пор. здрада, острів і т. ін.) „зазріти“ прийняло форму „заздріти“. З бігом часу „заздріти“ набуло собі виразнішого значення, але керування об'єктом полишилося стародавнє: заздріти кому на що (як і „зріти“ на що). Оце й буде стародавній спосіб керування, що позостався при цім дієслові в нашій мові аж до наших часів.

Народня придніпрянська мова звичайно знає „заздрити“ чи „заздріти“ кому на що. В м. Брусилові на Київщині звичайно кажуть: Позаздрив чи позавиду-

вав на мою хату, Завидуєш на мою корову, Завидую на твої чоботи й т. ін. Словник Б. Грінченка подає такі приклади з живої народньої мови: Ой у броду, ой у броду брала дівчина воду, там козаченько коня напуває, завидує на її вроду, народня пісня. Заздрість має на його, Нов. Вол. повіт. Заздростити на воли його, Нов. Вол. пов. Чого бо ти заздруєш на мою худобу, Катерин. губ. Б. Грінченко: „Изъ устъ народа“ 197: І їдучи монахи позавидували на тії гроші. Є. Тимченко, Генитив 189: Вона заздрісна на все. Ол. Курило: Уваги 104: Вони заздрять на вас.

Старші письменники, досконалі знавці нашої народньої мови, писали так само. Квітка: Всі вибігають проти тебе, щоб хоч подивитись на тебе та позавидувати на твою красу. Г. Барвінок: На велику худобу, батьківщину її, заздрились 462. П. Мирний, Повісті: В нас невеличкий шматок, скільки то очей заздриться на його I, 153.

„Російсько-український словник“ Академії Наук, т. II, ст. 12 подав те саме: Мені заздро на кого, на щось. Мені завидно на вас. Мені заздро на чиєсь щастя. За́здрити, поза́здрити, за́здростити кому на що.

Оце й буде норма в нашій літературній мові: заздрити кому на що.

Від цієї норми літературної мови маємо й деякі відхилення по наших говорах. В західньоукраїнських говорах, як і в мові польській, панує форма інша: заздрити кому чого: Zazdroszczę tobie sławy, Заздрю тобі слави. Повстання цієї форми можна пояснити аналогією до багатьох дієслів, що вимагають по собі родового; впливало може й те, що „заздрити“ й т. ін. дієслова мають у собі відтінь набуття чого (бо в бажання набути). Форма „заздрити кому чого“ часта в галицькій мові живій і літературній. Так, у Етногр. Зб. знаходимо: Ідного разу завиджав шатан Адамови й Їві щістя XII, 20. Завидьит му люде такої жінки XXIII, 143. Головацького Пісні III: Ви мені молоденькій вінка завиділи 306.

Цю саму форму знаходимо й у галицькій літературі. Так, А. Чайківський у „На уходах“ пише: Старші мені позавидують такого щастя 56. о. І. Рудович у підручнику релігії: Злий дух позáвидував їм щастя 3. У І. Филипчака: „Дмитро Детько“: Завидую тобі такого сина 24, Всі нам завидують цього щастя та багатства 60, Вони нам завидують щастя та добробуту, достатків наших 91.

Форма: завидувати кому чого — стара. Так, Іпатіїв Літопис 542 подає: Будуть зліи человѣци завидяче твоеи любви. Тимченко, Функції генитива, ст. 95 подає приклад із Житомирського повіту: Він йому усього заздрить. У Закр. 27: Єсть же люди, що й моєї завидують долі (правда, тут це „моєї“ може = моїй). „Російсько-український Словник“ Академії Наук т. II ст. 12 форму „заздрити кому чого“ зве галицькою.

Є ще й інші форми керування дієслова „заздрити“. Часом „заздрість“, „заздрісний“, „заздріти“ сприймають у розумінні турботи, а тому можливі форми такі, які знаходимо у А. Чайківського в „Малолітній“: Заздрість о свого чоловіка 77, Ти заздрісна о свого чоловіка 113, Не буде одно о друге заздрісне 101.

Сприймаючи „заздрощі“ в розумінні турботи, можлива й інша форма; тепер не кажемо: турбуватися о жінку, але „за жінку“. З такого погляду повстають форми, які знаходжу в оповіданні Івана Черняви: „Люди з чорним піднебінням“: Можна вам позаздрити за такого сина 41. Не заздрив братові за лаври 55.

Отож, як бачимо, маємо чимало різних форм керування дієслова „заздрити“ або „заздрість“, „заздрісний“. Це „багатство“ — звичайна річ у мові живій, народній, але воно зовсім непотрібне в мові літературній, де мусять існувати тільки сталі норми, бо таке „багатство“ для неї — тільки хаос. Сталою літературною нормою буде в нас: „заздрити кому на що“.

Іван Огієнко.

Приєднуйте нам нових передплатників!!!

Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині.

Вимагати від кого, а не: на кому. В Галичині поширений полонізм: „вимагати на кому". В літературній мові тільки: вимагати від кого: Ми вимагали від брата вернутися.

Відай — чисто місцеве слово. „Тут відай Христос лишив був інших апостолів" (о. Сліпий: Паломництво 136). В літературній мові пишемо тільки: певне, либонь, мабуть.

Віддаватися — дуже часте в живій галицькій мові, не рідке і в письменників, часом і наддніпрянських (напр. у М. Коцюбинського, що був під сильним впливом галицької мови). Ів. Филипчак у „Будівничий держави" пише: Віддалася за наслідника 27. Це дуже старе звичаєве слово, тепер зовсім неетичне й вульгарне. Добре кажуть гуцули: Під тином віддаються, в церкві вінчаються. Треба це слово вигнати з нашого словника, бо змінене життя вимагає змінених термінів, — тепер же не „віддаються", але виходять заміж, беруться, одружуються. Напр.: Як вийду за тебе, зостанусь нещасна (Метлинський). Вийшла заміж (М. Вовчок). Доки не поберуться, люблятся (Номис). Мене заміж дайте (Чубинський). Шевченко в „Кобзарі" пише: Одружилась би я з чорнобривим сиротою 400. А. Чайковський: Кричевський: Богдан одружився був із Ганною Сомківною 102.

Відзеркалювати, відзеркалення — ці слова часті в Галичині, взяті з польського. В літературній мові панують: видбивати, передавати, відбивання, відбитка. Це відбиває (передає) наше життя.

Віді-, а не відо-. В літературній мові прийнято писати приставку *віді-*, а не *відо-*: відізватися, відібрати, відіслати, відіграти й т. ін. В Галичині панує місцеве *відо-*.

Відмовити молитву — це рідкий вираз, у літературній мові панує: проказати молитву.

Відніс побіду — чистий полонізм: odniósł zwycięstwo, наше: переміг. Це „відніс побіду" дуже часте в Галичині. Цікаво, що цей полонізм знаходимо часом навіть і в мові галицьких москвофілів. Так, „Правда" (Філадельфія, 1935 р. ч. 92) пише: „эѳіопы отнесли большіи побѣды". В нашій мові можна „віднести" куди книжку, гроші і т. ін., але „віднести побіду" — противне нашій мові, кажемо: перемогти.

„Віднести рани". В Галицькій пресі й літературі часто читаємо: „Багато людей віднесло рани". Це простий полонізм: Szereg ludzi odniosło rany, треба: багато людей ранено. Кажіть: він ранений, а не: він відніс рану.

Відношення — штучне трохи слово й ним часто зловживають. Пишуть: „Гарний у всіх відношеннях" (це русизм: во всѣхъ отношеніяхъ), по-літературному: Гарний усім, гарний всіма сторонами, з усіх боків, під кожним поглядом. Часто пишуть: „Несправедливий у відношенні до мене", треба: „Несправедливий супроти мене".

Відрадне явище, відрадний факт і т. ін., це з російського „отрадный". По-літературному кажемо: радісне або відрадісне явище.

Відректися, а не відречися. „Вони хотіли відречися престолу", — в літературній мові тільки „відректися".

Відсутній, а не відсутний.

Відтак, в значенні „потім", „далі", надзвичайно поширене в Галичині як у мові народній, так і в письменстві. В мові наддніпрянській воно зовсім невідоме, не знає його й наша літературна мова, — вона знає тільки: потім, потім того, далі, опісля, згодом, тоді. Шевченків „Кобзар" 132: Мати спершу сміялася, потім бачить, що не жарти. Довго походжали, а потім царіця сіла 170. Кулішева „Чорна Рада": Уклонивсь на всі сторони низенько, потім гетьманові 270.

Війну оголошують: Оголосили війну ворогові. В Галичині спольська: виповісти війну.

Вінчальний, а не вінчаючий. Див. вирішальний. Вінча́льний батько.

Вітати в літературній мові перехідне дієслово: вітати кого. Напр. у Рудченка: Пан попа вітав II 208. У Метлинського: Тобою, рибо, гостей вітати. Дума: Стали його вітати медом шклянкою. Вітаємо

вас, дорогі гості. В Галичині за польським впливом, „вітати“ — дієслово неперехідне: Вітай нам, witaj nam.

„Вкоротці школа мала бути перетворена в університет“. Полонізм „вкоротці“ wkrótce частий у галицькій пресі. Полонізми також: вкоротці прийшов, вкоротці віддав — це місцеві галицькі форми, з польського wkrótce. По-літературному кажемо: незабáром, скоро, хутко.

Вкруг — місцеве слово. „Загуляли вкруг сонного Свена“ (К. Гриневичева: Шестикрилець 72). Літературне — круг, кругом, навкруги, коло.

Вложити на себе що — це полонізм: włożyć co. „Священик вложив на себе епітрахиль“, це за польським. По-літературному: одягнув, зодягнув чи надягнув епитрахиля. Надів шапку. Надів сорочку. Зодягнув пальто. Став він свиту надягати (Глібів). Ніч одягла пишні шати (Грінченко).

Вночі, а не вніч. „Говорили довго в ніч“ — так завжди пишуть у Галичині. Літературна мова знає тільки: вночі, уночі. Приказки з Номиса: Уночі тріщить, а вдень плющить. І вночі, і вдень — завше йому ніч.

Внутрішній, а не внутрішний.

Вождь, а не вожд. В літературній мові прийнято писати тільки: вождь, вождя́, вожде́ві, вожде́м, мн. вожді і т. д. Це архаїчне слово, вживане дуже рідко, — звичайно пишуть: проводи́р, ота́ман, воєначальник. В Галичині панує місцева форма: вожд, вожда, вождом.

Воздух — архаїчне слово, часте в Галичині. В літературі вживається тільки „повітря“, відóме в значенні „воздуха“ з найдавнішого часу.

Воліктися. „Ледви волічуться частини бригади“ (о. О. Гайдукевич: Було колись 34). По-літературному: ледве плентаються.

Ворог, а не воріг.

Восток — рос. арх. слово. „Глядів на восток“ (К. Гриневичева: Шестикрилець 86). Треба: схід, східній.

Вперед, а не вперід.

Вперше, а не вперве. „До міста вперве заїхав князь“ — так пишуть у Галичині. „Вперве“ — місцеве слово, літературна мова не знає його. Треба „вперше“ чи „уперше“. У Номиса: Бреше не вперше, ч. 6928. Я вперше побачив місто.

Вправді. „Сьогодні, *вправді*, мали допитувати цікавих свідків“, тут це „вправді“ чистий полонізм: wprawdzie. Літературна мова такого прислівника не знає, знає тільки „правда“, „справді“, „щоправда“. Напр.: Він справді ходив до комори.

Враження зробити на кого, на що: Батькова смерть зробила разюче враження на молоду, ніжну дівчину. Сон зробив на мене враження (Конíський). В Галичині панує форма: зробити враження на кім (Смерть батька зробила потрясаюче враження на молодій, ніжній дівчині), але це полонізм, у літературній мові не прийнятий.

Вснути — часте в Галичині; в літературній мові: заснути.

„Втворив грубезну книгу“ (І. Филипчак: Будівничий держави 8). В літературній мові книгу відкривають чи розкривають або розгортають. Розгорнув книжку й прочитав. Двері й ворота відчиня́ють. Архаїчного слова „отворити“ наша літературна мова тепер не знає.

Вчасний у літературній мові визначає „своєчасний“, те, що робиться „у час“. Словник Б. Грінченка IV. 369 наше „вчасний“ (учасний) перекладає рос. своєвременний. Г. Барвінок: Пішла вона на храм і прийшла „вчасно“, цебто — на час, у час, своєчасно. Як посієш учасно, то будеш мав хліб, приказка. За польським wcześnie забувають своє значення слова „вчасний“ і надають йому польського значення „ранній“. Напр.: „від вчасного ранку до пізного вечора на ногах“, треба: від раннього ранку до пізнього вечора. Отже, пишімо „ранній“, а не „вчасний“!

Вчора, а не оноді.

Вчорашній, а не вчорашний.

З народньої етимології Самбірщини.

На сторінках „Р. М.“ вже не раз були замітки про т. зв. народню етимологію. Народня етимологія — це своєрідний спосіб вимовляти чужі слова в простого

народу. Чужі слова в українського, як також у кожного іншого простолюддя підлягають своєрідним законам вимови (артикуляція поодиноких звуків). Неосвічена й неграмотна, або малограмотна людина вимовляє по своєму незрозумілі для свого вуха слова; такі слова уподібнює до своїх так, що поодинокі звуки, а то й цілі склади підпадають скороченню, або переставленню, або також поодинокі звуки до себе приподібнюються.

Буває й таке, що не раз і свої слова, а передусім рідко вживані хресні ймення тратять своє первісне значення й дістають пейоративний відтінок. У шляхецьких говорах Самбірщини часто ім'я Мотрини уоднакóвлюється зо словом „матрона", а Наталку називають „нетлі".

Цікава зокрема етимологія вояцького й ремісничого словників, про яку писатиму пізніш, зібравши відповідний матеріял. На цьому місці хочу подати кілька прикладів т. зв. людової етимології в говорах Самбірщини.

Більшовика уоднакóвлюється подекуди з поняттям „бушівника" (що крадькома „бушує" по чужих кишенях).

Магістра тут називають „магістратом"; німецьке назвисько Bolenbach перекручується тут на „бульбак", Helzel на „гицель", Mackensena звали наші вояки „Максимом", а Kessel це в наших говорах — „кисіль".

Чув я, як учні нижчої гімназії на годині географії звали пролив Melkarta проливом „бенкарта".

Часто-густо в тутешніх говорах т. зв. чужосільні люди, або „пристачі", віддають цікавим способом етимологічно незрозумілі їм слова; ім'я Бенéдик (Венедúкт) уподібнюють із поняттям „Кумедик", а то тому, що ця людина трохи кумедна для них як своєю зверхністю, так і поводженням.

В говірці Городища „пристачі" часто перекручують етимологічно незрозумілі їм назви піль: сигли звуть „стигли" (щось спільне з „застигати"), бучали — „бутали" (схожість із бутний — юрний). При теперішніх виборах до польського сойму, польсько-український компрóміс звали наші люди „компресом"; Аргентину назизають „воргантиною" (рідке полотно); лік креоліна зветься тут „кривуліна", — щось спільне з кривий, бо креоліною гоять рани, а якщо рани на ногах, тоді хворий штикульгає (в тутешніх говорах „криває"). Польське plocek це те саме, що „кльоцик" (кльоц).

Так народнє вухо сприймає чужі й незрозумілі йому слова на свій лад, щоб зробити їх зрозумілими, і цим самим легкими до спам'ятання й вимови.

Самбір.

Д-р Дм. Бандрівський.

Про мову українських колядок.

Докінчення[1].

4. Дуже численну громаду творять незвичайні слова й вислови, — їх є яких 240. Багато з них характеризують деякі говірки й вони повинні властиво знайтися в попередній громаді. Ось найважніші з тих слів: врічні гостоньки (I, 6, у зв'язку з висловом: в рік потому; пор. у Желех., I, 225), відвінувати (I, 3, Косівщ.; пор. Грінч., I, 252), блудиї (I, 19, Косівщ., у Грінч.: блудець той, що заблудив), приде взнати (I, 30, Косівщ.), сподячила (I, 38), пригулув'ейку (подушку, I, 39; Грінч., 412: приголовок, приголовач), у предконійка (I, 32, Дрогобиччина), писмочку (I, 46, Косівщ.; пор.: Miklosich: Lexicon, 1862, ст. 562: писмѧ), заздоровниї (I, 41, пов. Турка), сина синувати (I, 42, Збражач.), ў медоборі (I, 19, Косівщ.; Потеб., 382: недобору), відвійочки (I, 13; пор. у Грінч., I, 252: відвійок), поза стілю (I, 53, Косівщ.), кровця цяне (I, 70; Грінч., 440), нирав я в море (I, 72, Косівщ.; Грінч., 564: ниряти), шайні (I, 71; пор. литов. szaunus lytus? у Потеб., 214; шайнути-дунути, у Грінч., 432), скобойка (I, 25, у Грінч., 138: скоба), св вергла (I, 76, Дуліби; Грінч., I, 134: вергнутися; пор.: Потеб., 60), пелїнки жмикала (I, 80, Косівщ.; Грінч.,

[1] Див. Рідну Мову" за 1935 р. ч.ч. 5 і 7 і 1936 р. ч. 1.

487), фукали (I, 82; Грінч., 380: дути, кричати), ланц (I, 88, Косівщ.; Грінч., III. 383), зацоркотїли (там саме; Грінч., 436: цоркотїти — дзвеніти, бряжчати), оревов (свербиус, I, 93, Косівщ.; М. Мельник: Українська номенклятура висших ростин, у Львові, 1922 — не знає такої назви), чуріла (I, 99. Косівщ.; Грінч., 478), клюков (I, 101, Глубоке; Грінч., III, 254: клюка — палиця загнута), впеленував (I, 104, Косівщ.; Грінч., I, 106: пеленувати), застоўбанїли (I, 107, Печеніжин; Грінч., 207: стовбáтий), засторопіла (I, 108, Косівщ.; Грінч. 211: сторопіти-налякатися), в дому скріно (I, 108, Буковина, Желех.-Неділь., II, 879: скрійний — niedrig, demülig, scheinheilig), розпілити (I, 109, Делятинщ.; Грінч., 72: розпилювати), воли сивани (I, 119, Богородчанськ пов.), яли (I, 122, Ожидів; Грінч., 545), сївбицю (I, 123, Тишевниця; Грінч., 125), на дору (I, 124, Тишевниця; Грінч., I, 90: дора-паска), дариця (I, 125, Дрогобицьк. пов.), з околим двором (I, 125, Дрогобицьк. пов.), ярицю (там саме), на... кудрьавци (I, 131, Печеніжин; Грінч., II, 149), злотостеблицю (I, 133), на вметїнїньку (I, 133, Тишевниця), повноньки (там саме; Грінч., 224), невміраємо (I, 134), вісмотрів (там саме; Грінч., I, 160: смотріти-гледіти), в вис високий (I, 135), постріт клеїти (I, 136, Креховичі), попюровати (там саме), тай зашкореть ко яру пшеницю (I, 137, Косівщ.), чабанисті (I, 140; Грінч., 442), первіньчики (там саме; Грінч., 107 у значенні: перший рій), нерійнички (там саме), токмит (I, 141, Розгірче; Грінч., 272 у значенні: ділити; Потеб., 136 у значенні: підбирав, паруе), стружки-стрижки (I, 142, Розгірче; Грінч., 215: стрижка—обстрижена вівця), измедяніï (I, 144 Косівщ.), карнавушки (I, 152, Київщ.; Грінч., III, 25: карнавка?), поблизничили (I, 154, Ясінь; Грінч., 204 у значенні: вродити по двоє). лаїстенькії (I, 154), букулистенькі (I, 157, Корнич), щиробігці (там саме), загаї (I, 157. Косівщ.; Грінч., II, 201), стояниця (там саме), у загиночки (I, 161, Корнич), пліхшії (I, 162; Грінч., 197: плохий), викрашаєт ся (I, 165, Богодухівщ.; Грінч., I, 197), кудряве пиво (I, 170, Канівщ.; Потебн., 496 у значенні: пінисте), жіброванії (I, 157, Косівщ.; Грінч., II, 143: жабрій?), скочусї (там саме), жито корити (I, 170, Канівщ.), дробельний (I, 175; Грінч., II, 115: дробелява - дрібнота), срібне суло (I, 176, Косівщ.; Грінч., 228: суло—деревляна рукоять залізних річей), в поли уроже (I, 178, Косівщ.; Грінч., 352: урожа), багриве пивце (I, 186, Богородчанщ.), п'яненний (I, 187; Грінч., 505), покощенії жуковинами (I, 199, Грінч., 276: покощувати—лакерувати; Потеб., 508: жуковина), недільненькую (I, 200), чупер (I, 203, Черновецьк. пов.; Грінч., 478), лиснаті (I, 204, Косівщ.; Грінч. III, 202: лисніти), строжит (там саме; Грінч., 218: обрубувати суччя зрубаного дерева), смоквини (I, 207, Бесарабія, фіґи), зашаріла сї (I, 213, Зелениця; Грінч., II, 327: зашаритися), відвінувати (I, 216, Косівщ.; Грінч., I, 252), кукулочка (I, 224, Косівщ.; Потеб., 773: кукушка), красовита (I, 225; Грінч., III, 224), в густім топиру (I, 225, Косівщ.; Желех.-Неділь. II, 974: топирити — ausbreiten, sträuben), ўна сї круне (I, 226, Зелениця; Желех., I, 384: крунутися — sich beeilen, s. sputen, s. umkehren), рубок на головоньку (I, 219, Косівщ.; Грінч., 84). прослабоньку (I, 232, Синевідсько), ў поли полон (I, 222; Потебн., 120: = вінок і сніп), стучковий рантух (I, 232, Синевідсько; Грінч., 6; Linde, V, 615: sztukowy — od sztuki, do sztuki należący, нім. Stück), звідовати (I, 245; Грінч., II, 346), подобрий день (I, 251, Косівщ.), звиренє (I, 256, Косівщ.), шаснула (I, 257; Грінч., 486), гвирка заплата (I, 257), попужалися (там саме; Грінч., 340: попужнути), отарницайте (I, 263, Зелениця), над дільною (II, V, Богородчанщ.; Уманець і Сп., Словарь рос.-україн., Берлін, 1924, ст. 532: дільний — низький, припадистий), аднії хлопи (II, VIII), наш ачнїй пане (там саме), пріч не кортїло (II, XII; Грінч., 456), сукмана облясована (II, 6, Розгірче; Грінч., III, 241: ляса — ремінна частина кнута), перейму буде (II, 15, Снятинщ.; Грінч., 119: перейма), гайний (II, 23, Дуліби; Грінч., I, 24), до сив сокола натіраючи (II, 23; Грінч., III, 414: натирати-напирати, настоювати, докучати), глибокий стрілок рубати (II, 26), в ритвини ся впер (II, 29; Желех.-Неділь., II, 803: ритвина

— ausgewühlte Höhlung), рожну лаєньку (II, 30; Потеб., 324, 792: лая — нім. Meute, поль. łaja), шарті дождеве (II, 31), боўтиченьки (II, 33, Зелениця; Грінч., II, 92—3: бовтиця — подвеска к серце, кисть на снурке для украшения гуцульской шляпы или верхней одежды, металлическая цепочка, украшающая кожаный пояс гуцула, род пуговицы), коником грає неміецкої (II, 43).

Таких особливих слів у колядках дуже багато. Подам іще трохи: Меча утреме (II, 58, Тишевниця), грьинимо (II, 33, Зелениця), изрояную, измедяную (II, 35, Надвірнянщ.; Грінч., II, 416: зроїтися), исповенило (II, 36, Надвірянщ.; Грінч., 180: сповенити), плавиньи (там саме; Грінч., 190: плавиння), полетущії (там саме), горовата (там саме; Грінч., I, 381), на задї си ни вілишай (II, 37, Косівщ.), віхапують се (II, 40, Синевідсько; Грінч., I, 237), оклін (II, 49, Равщ.; Грінч., 47: оклонити — в іншому значенні), опушички (II, 53, Борщівщ.; Грінч., 61), стіжно — мірно — зільно (II, 59), попідлї коня (II, 59; Грінч., 330), дженджерний (II, 63, Старосамбірщ.; Грінч., II, 28: дженджеруха), чорний пужарец (II, 59), повиперхали (II, 61; Желех.-Неділ., II, 629: перхати = flattern; перхнути = moderig, brüchig werden), збуйнене (II, 65, Залїщиць. пов.), поспіля (II, 66, Жовківщ.; Потебн., 119: поспіль), Книгна Іванко (II, 69; Грінч., III, 70), пахільом (II, 77, Глубоке), вишваґаючи (II, 78, Калусь. пов.), по страминці (II. 83; Грінч., 218: страмина), зозріли ся (там саме), догорила (II, 84), ціневая (II, 85; Грінч., 433: ціновий), струнчьит... у... три струнцї (II, 92, Косівщ.; Грінч., 219), слухи слуховав (II, 101), статецкоє (II, 104, Долинсь. пов.; Грінч., 200: статечний), триницю зубю (II, 109; Грінч., II, 240), ящер сїдельця (II, 109, Синевідсько; И. Срезневскій, Матеріалы для слов. древ. рус. яз., III, ст. 1676: ящур — назва дорогоцінного каменя в XVI-XVII ст.), суржиці (II, 109, Стрийщ.; Грінч., 231: суржик), тілова грива (II. 111, Косівщ.), замужятую (II, 116, Ліськ. пов.), лєси павалуочние (II, 123, Чернігівщ.), помшити (II, 124; Грінч., 301), віцупкуючи (II, 125; Грінч., I, 242: вицупити), на висилину (II, 130, Львівщ.), сьвітовки (II, 133), верені (II, 133), млачок (II, 140), найосажені... новойстрижені (II, 143, Черновець. пов.), власнївочка (II, 147), сподобна буду (II, 150, Золочівщ.; Грінч., 182), яне (II, 151; від: яти), на ...сплавєню (II, 153, Дрогобицьк. пов.; Грінч., 179: сплавляння), в золот зїлници (II, 153. Косівщ.), зрєшу (II, 159), на охвалочку (II, 169; від: хвала), ширлову сукню (II, 164, Надвірянщ.), си прошумала (II, 165, Косівщ.), буйнові (II, 170, Дрогобицьк. пов.), счебеть (= красить, (II, 172, Станиславівщ.), шинуў (II, 165, Турчансь. пов.), соява сукня (II, 172, Станиславівщ.; = дорога), перевянець (II, 172, Станиславівщ.), на зазуленю (II, 188, Львівщ.), ряшений (II, 188), лїдваний пояс (II, 195, Богородчанщ.), в тій широни (II, 209, Косівщ.), в однім затани (II, 110, Косівщ.), Дунай висише (II, 215, Турчанськ. пов.), полїнейкому (II, 223, Яворівщ.), поосторженім (II, 235), шаєць (II, 239, Богородчанщ.), панини (II, 252, Львівщ.), просточка (II, 257; Грінч., 482), іздарити (II, 262, Печеніжин; Грінч., II, 361: здарити), самораненьку (II, 275, Косівщ.), вирдою (II, 274, Косівщ.), рядове (II, 277, Косівщ.), риндзну (II. 281, Косівщ.; Грінч., 17: риндза), прибитно (II, 282), крижулечка (там саме; Потеб., 154: литов. kregdże = ластівка), прибитно (там саме), в кіннику (там саме; Грінч., III, 53), в мирности (там саме), в гумно звожай (II, 284), вбійно (там саме), стїжно (II, 288, Бучаць. пов.), множи (II, 291), ознобив се (II, 316; Грінч., 45), з великого вижку (II, 316), парти (II, 324; Грінч., 97), клевец... кушка (там саме: Грінч., III, 58 і 169), у гирі (II, 325, Буковина; Грінч., I, 345: гиря), борси борсають (II, 331; Грінч., I, 104), медити ся (II, 331), на кануни (там саме; Грінч., III, 17), віха (II, 332, Косівщ.; Грінч., I, 294), шелец (II, 333, Косівщ.), чимбиряче (II, 340, Уманщ.), не гуне (II, 341), буйничу (II, 348, Жовківщ.), втигипай си (II, 350, Косівщ.), куль (II, 362, Чернігівщ.; Грінч., III, 153), місячику-біщичику (II, 354), куценочек (II, 363, Чернігівщ.; Грінч., III, 168: куцине), правлю чирички (II, 357, Чернігівщ.), вршок (II, 363), гайнов (мале й гарне, II, 369, Дрогобицьк. пов.; Потеб., 269).

TULA-online.org

Отже є це слова в переважній більшості з Гуцульщини, або з околиць, що межують із Гуцульщиною; далі з Бойківщини; менше вже з інших українських говорів, передусім із наддністрянських.

5. Але в колядках трапляються й слова, що звучать як звичайні, загально вживані, одначе мають значення інше, ніж це прийнято загально. Таких слів з окресленим значенням знайдемо біля 70: ни затинай си (не пручайся I, 1, Косівщ.), тривайте здорові (бувайте здорові I, 18, Гуцульщина), ся засоломив (перелякався I, 19, Косівщ.), си тай перепудив (перелякався, I, 19, там саме), ў дому склінно (так співають при бажанні, I, 20, Косівщ.), футко зметав си (Ірод із страху й смутку, I, 28, Косівщ.), йик си злагоджу (як приготовлюся, I, 30, Косівщ.), дїти ни кивав (не рухав, там саме), пусто ходив (даремне, там саме), почерез Христа (задля, там саме), тогди йимали (тоді забирали, піймали, там саме), заказав великі штрофи (заповів великі кари, там саме), прикраще (найкраще, I, 35, Калуський пов.), взяли му ім'я давати (зачали..., I, 39, Золочівщина), форму є зговорив (сказав форму, здається, хрещення, I, 45, Косівщ.), воду ізсипаў (вилив, I, 47, Косівщ.), имнє твердили (говорили, I, 49, Косівщ.), імнє судити (надавати, I, 51), з тих заслінців (стільців?, I, 53, Косівщ.), пробутком добрим (прожиттям, I, 61, Косівщ.), на чьилядочку (рідню? I, 68, Косівщ.), перегодив (переждав, I, 71, Косівщ.), звихнули (звіялися, розуміється, вихри, I, 74, Косівщ.), знанє дали (дали знати, I, 90, Богородчансь. пов.), д земли метали (на землю кидали, I, 92, Косівщ.), дві-три огляди (наміри, I, 109), годний царю (шановний I, 134), круто ся дивит (бистро поглядає I, 131), лагодит (приготовляє I, 147), яла она ся допитувати (почала I, 149), срібло леліє (може у зв'язку із: лелю [пор. лелю, полелю I, 26, коло Острога] = сх. слов'ян.: в'ю [Потебня, 67], або: полелó = огненне чудо [Потеб., 153], I, 150, Товмаччина, волики бракує (вибирає, з німець. [Кузеля - М. Чайковсь.], I, 162), дома західно (численно II, 25, Дрогобиччина), заказано (оголошено II, 36), не відавай сє (не виривайся II, 37), на тов ий гладас (ані не гляне II, 41), вдарив з козла (вистрілив із гармати? II, 42), конем рухне (порушиться II, 44), рєду шукают (поради, ладу II, 52, Косівщ.), в три перії (ряди [Грінч., 146], II, 62), чьухрат (чеше II, 92, Косівщ.), не варую (не охоронюю, розум. себе II, 138, Рогатинщина), витий городець (гарний? II, 144), село огрядне (дородний [Грінч., 37], II, 148), мудра дорога (штучна? II, 166), ўрьидуў (поклав II, 174), погудє (насварять II, 210), без узору (про місячне світло II, 232), білками крешут (білий камінь? II, 235), лелїй (schmmre, пор. вище II, 245), пристаўлїнє, доношінє (II, 281, Косівщ.), в новім побою (крівлі, даху [Грінч., 203], II, 282), середь рови (серед ниви II, 323, Косівщ.), затички за головою (? II, 324), на вишку (горище II, 338).

Ці слова переносять нас знову передусім у Косівщину (гуцули). Вони трапляються найбільше в підвищеній мові, у побажальних формулах. Часто означають вони справи психічного характеру.

6. Вкінці останню групу творять перекручені слова, вимовлені неправильно тому, що їх справжнє значення забулося вже давно. Тих слів не так то багато, — біля 40. Ось вони: шубільова (соболева I, 7, Буковина), огливан, смирно (ливан, миро I, 27, Косівщ.), вйиргани (органи I, 32), Вефлейова (Вефлеєму I, 32), подібно: Флейивім (I, 47, Косівщ.), Фленейимі (I, 48, Косівщ.), Флимийивім (I, 48, там саме), король (пором I, 71), Фарівони (фарисеї I, 92), в Гепецку земню (в єгипетську землю I, 104, Косівщ.), в сіянцку гору (в Сіонську I, 106), струцевим пером (струсовим I, 138, Косівщ.), терен (терем I, 225, Косівщ.), в гатьмана (гетьмана II, 17), сеґнат (сиґнет, перстінь II, 19, Львівськ. пов.), на ритиченьки (ретязь, ланцуг II, 22), короби, коробелах (кораблі II, 36, Надвірнян. пов.), гураль (корабель II, 63, Старосамбірщ.), цурю (чуру II, 64, Заліщиць. пов.), хорта в ремеза (в ретязі? там саме), стрицовим пірком (струсовим пером II, 68), в китарню грає (китару II, 74, Заліщиц. пов.), в кита (китару II, 75, Буковина), виїграний (в органи II, 78), дві грани (органи II, 78, Калуськ. пов.), в терновий ліс (терновий? II, 159), звій (змій

TULA-Online.org

II, 233, Косівщ.), крезент (II, 237), лагаля (гоголь II, 251, Чернигівщ.), саўтирі (псалтирі II, 270, Косівщ.), Самораменька (самарянка II, 275, Косівщ.), сербували (обсервували, заховували, обходили там саме), Лївар (ливан, пов. Турка).

Це все слова переважно церковного походження, але є між ними й такі, що їх Свєнціцкий (ст. 123-127) признає традиційними останками репертуару колишніх професіоналів-бродників, скоморохів (напр. різні варіянти слів: корабель, терем, гоголь).

На тому кінчу огляд лексичного засобу українських колядок, не виводячи з нього ширших висновків. Зрештою, він багато говорить уже сам собою: з нього бачимо, що колядницький лексичний засіб справді дуже оригінальний і з того боку було б цікаво порівняти його з подібними явищами в інших родах народньої поезії, бо тоді й мова українських колядок стане не в одному ясніша. Крім того багато цінного матеріялу дасть тут іще використання старших записів (нпр. збірки Івана Вагилевича у виданні І. Брика й ін.) та вміло записаних говіркових колядок, і тільки тоді можна буде приступити до складення колядкового словника. такого важного для історії української мови. Тут подаю тільки одну з перших спроб у цьому ділі.

Львів. Ярослав Гординський.

Початкова Граматика української літературної мови.

33. Відміна прикметників.

Закінчення прикметників при відміні.

Число	Відмінки	Тверда відміна. Чол. р.	Жін. р.	Ніяк. р.	М'яка відміна. Чол. р.	Жін. р.	Ніяк. р.
Однина.	Назовний	-ий	-а	-е	-ій	-я	-є
	Родовий	-ого	-ої	-ого	-ього	-бої	-ього
	Давальний	-ому	-ій	-ому	-ьому	-ій	-ьому
	Знахідний	-ий, -ого	-у	-е	-ій, -ього	-я, -ьої	-є
	Орудний	-им	-ою	-им	-ім	-ьою	-ім
	Місцевий	-ім	-ій	-ім	-ім	-ій	-ім
		або = Д		або = Д	або = Д		або = Д
Множина.	Назовний	-і	-і	-і	-і	-і	-і
	Родовий	-их	-их	-их	-іх	-іх	-іх
	Давальний	-им	-им	-им	-ім	-ім	-ім
	Знахідний	-і, -их	-і, -их	-і, -их	-і, -іх	-і, -іх	-і, -іх
	Орудний	-ими	-ими	-ими	-іми	-іми	-іми
	Місцевий	-их	-их	-их	-іх	-іх	-іх

Прикметник не існує поза своєю річчю, він — у самій речі, як його якість. Через це прикметник тісно парується зо своїм іменником, перейманочи його рід, число й відмінок, а тому змінюється так само, як і йменник.

Відміна прикметників буває тверда й м'яка. До **твердої** відміни відносяться прикметники на *-ий*, а до **м'якої** — на *-ій*, при чому звукам *а*, *е*, *и*, *о* в твердій відповідають *я*, *є*, *і*, *ьо* в м'якій. Осібної кличної форми прикметники не мали й не мають, а відмінок знахідний має форму свого йменника — родового чи назовного. У множині різниця поміж родами ще в глибокій давнині загублена, а в однині ніякий рід має закінчення, однакові з чоловічим. Взагалі, прикметники бідніші на форми, як іменники.

Завдання 254. Відмінюйте за вищеподаною табли́чкою прикметники: добрий, гожий, м'який, синій, східній. Коли пишемо *і* в прикметниках твердої зміни, коли в м'якій?

Завдання 255. Більшість прикметників закінчується на *-ий*. Прикметники, що мають перед закінченням задньопіднебінну *г*, *к*, *х*, або шелесну *ж*, *ч*, *ш*, *щ* чи *ц*, завжди закінчуються на *-ий*: тугий, м'який, глухий, ворожий, вовчий, солодший, тямущий і т. ін. В літературній вимові прийнято вимовляти тут чисте *-ий*. Напишіть двадцять прикладів таких прикметників на *-ий*.

Завдання 256. Прізвища осіб, як прикметники, закінчуються на *-ий* (а не на *-ій*): Котляревський, Ста́рицький, Смотрицький, і відмінюються як прикметники. Хресні ймення, як іменники, закінчуються на *-ій* (а не на *-ий*): Антоній, Тео-

досій, Діонисій, Димитрій і т. ін., і відміняються як іменники: Антонія, Антоніям, Антоніві і т. д. Прокажіть цілу відміну слів: Ста́рицький і Антоній.

Завдання 257. В мові поетичній можуть бути подвійні якісні прикметникові форми — короткі або повні — в таких відмінках: а) в назовному однини всіх трьох родів, б) у знахідному однини жін. роду і в) в назовному множини: певний — певен, певна — певная, певне — певнее, певну — певную, певні — певнії.

Спишіть до зшитка оці приклади:

Останнєє літо я бачу золоте своє жито. Опухла дитина голодная мре. Я на го́ру круту крем'яную буду камінь важкий піднімать. Старі гнізда лишили, а новії здобути нема ні охоти, ні сили.

Подвійність прикметникових форм дуже придатна в мові поетичній, бо сильно полегшує писати вірші

Завдання 258. Добре запам'ятайте, що присвійні прикметники повної форми ніколи не мають: батьків, жінчин, бабина, сестрину (а не: батьковий, жінчиний, бабиная, сестрину). Часом уживається тільки форма Христовий, що затратила присвійність. А відносні прикм. ніколи не мають короткої форми наз. відм.

Скажіть 10 прикладів на присвійні й похідні прикметники й переконайтесь, чи можуть вони мати іншу форму.

Завдання 259. Ось ці прикметники, поруч із повним закінченням на *-ий*, уживаються в назовному однини ч. р. також у скороченій формі: варт, винен, годен, готов, ладе́н, певен, повен, повинен, рад; рідше можуть бути скороченими також: велик, дивен, дрібен, жив, здоров, молод, недуж, немощен, стар, щаслив, ясен і деякі інші. Таких форм треба частіш уживати. Напишіть п'ять речень, щоб у них прикметникове пояснення було в короткій формі назовного відмінку.

Завдання 260. Перепишіть до зшитка ось ці приклади:

Чи винен той голуб, що сокіл убив? Як сам здоров знаєш. На се був здатен. Не кожен знає. Будь певен. Пливе чо́вен води по́вен. Будь ласкав. Ясен сокіл.

Завдання 261. Закінчення *-есенький* визначає щось просто мале, а закінчення *-ісінький* визначає найвищий ступінь прикмети - щось зовсім мале, або дуже мале: чорнесенький — просто чорненький, чорнісінький — дуже, зовсім чорний.

Спишіть до зшитка оці приклади:

Цілісінький день на панщині жала. Знайшов на дорозі цілесенький горщик. В мене голосок тоненький, у тебе тонесенький, а в неї — тонісінький.

Завдання 262. У присвійних прикметниках закінчення *-ів* може бути тільки в закритім складі, у складі ж відкритім буде *-ова* чи *-ева* (по м'яких пнях): батьків — батькова, Петрів — Петрова, Ковалів — Ковалева, Грицїв — Грицева, Василів — Василева і т. ін., так само в іменниках: Канів — Канева, Почаїв — Почаева, Київ — Киева, Могилів — Могилева, Рогачів — Рогачева і т. ін.

Прокажіть цілу відміну слів: Петрів і Київ.

Завдання 263. Від іменників м'якої відміни, коли наголос падає на передостанній склад, походять прикметники на *-е́вий*: борще́вий, аркуше́вий, огне́вий, вишне́вий, смуше́вий, тижне́вий, грушевий, Василе́вий, сажне́вий, дешевий, місце́вий, роже́вий, жовтне́вий, королевий, почутте́вий, парче́вий і т. ін. Коли ж наголос падає на кінцевий склад, тоді пишемо *-ови́й:* гайови́й, польови́й, вольови́й, лойови́й, бойови́й, крайови́й, райови́й, хрящови́й, дощови́й і т. ін. Часом слово має обидві форми: грошевий і грошови́й, житте́вий і життьови́й, речевий — речови́й, хвилевий — хвильови́й. Перепишіть до зши́тка подані тут слова.

Завдання 264. Присвійні прикметники на *-ин*, *-ий* пишуться, щодо *ь*, так само, як і слово, що від нього повстали: до́нька — доньчин, Параска — Парасчин, мотузка — мотузчин, кицька — кицьчин, дідько — дідьчий. Перед цим *-ин* корені *г*, *к*, *х* змінюються на *ж*, *ч*, *ш:* Ольга — Ольжин, доччин, свашин і т. п. Скажіть на це ще 10 прикладів.

Завдання 265. Від іменників жіночого роду на *-я* творяться присвійні прикметники на *-ин* (а не на *-ін*): Леся — Лесин, Зося — Зосин, Теклин, Настин, Галин, Марусин, Наталин, нянин, зозуля — зозулин, бабусин. По голосних та по апострофі пишемо *-їн*: Софіїн, Маріїн — Мар'їн. Перепишіть ці форми до зши́тка, додавши ще 10 прикладів.

Завдання 266. У прикметниках на *-ний*, *-ній*, утворених від пнів, що закінчуються на *н*, пишемо два *н*: вікно — віко́нний, сон — со́нний, письме́нний, осінній, весінній і т. ін. Перепишіть ці приклади, додавши три нових.

Завдання 267. У прикметниках пишемо *-уватий*: рудува́тий, дурнува́тий, приду́ркуватий і т. ін., рідше *-о́ватий* (коли наголос падає на *о*): плисково́атий. Напишіть іще п'ять прикладів на слова на *-уватий*.

Завдання 268. Українські географічні прикметникові назви міст, містечок, сіл, станцій закінчуються на *-е*, *-ське*, *-цьке*, *-ове*, *-еве*, *-ине*, *-ова*, *-ева*, *-ина* (російські: -о, -ськ, -цьк, -ово, -ево, -ино): Га́дяче, Лу́цьке, Рівне, Артемівське, Волочиське, Дніпропетрівське, Пинське, Слов'янське, Печерське, Здолбунове, Лозова і т. ін. (а не рос.: Гадяч, Луцьк, Рівно, Артем'евськ, Волочиськ, Слов'янськ, Пинськ, Лозовая). Відміняються ці назви як прикметники: з Волочиського, до Га́дячого, Рівного, Луцького, Лозової і т. д. — Російські назви пишемо на *-ськ:* Красноя́рськ, Омськ, Іркутськ, Курськ і т. ін.; так само й польські: Конськ, взагалі слов'янські: Липськ (Ляйпціг). Неслов'янські назви мають *-ск:* Дамаск. — По-українському пишемо: Бердя́нка, Во́вча, Куп'я́нка, а не рос.: Бердянськ, Вовчанськ, Куп'янськ. Добре запам'ятайте ці назви.

Завдання 269. В давальнім та місцевім відмінках однини прикметників ж. р. треба писати закінчення *-ій* (з давнього *-ой* або *-ій*): добрій сестрі, в синій хустці. Опускати кінцеве *-й* у цих

відмінках (напр.: на гарячі печі), як то вимовляється в багатьох місцевостях, у літературній мові не прийнято. Напишіть по 5 прикладів прикметників дав. і місц. відм. ж. р. на *-ій*.

Завдання 270. Місцевий відмінок однини прикметників чоловічого та ніяк. роду закінчується на *-ім* (а не на *-им*, бо з давнього *-омь* чи *-ѣмь* або *-ѣмь*): в тихім Дунаї, в густім лісі, в чистім полі. Дуже часто в цім випадку вживається закінчення давального відмінка: в тихому Дунаю, в густому лісі, в чистому полі. Напишіть 10 прикладів на ці форми.

Форма на *-ому* надзвичайно ширіться в нашій мові, і її не треба оминати. Часом письменники вживають обидвох форм навіть ув одному реченні, напр.: Най Єгова собі там гримить на скалистім Синаю, — нам Ваал дасть багатства і власть у великому краю (Франко).

Завдання 271. Спишіть оці приклади на місцевий відмінок із Шевченкового „Кобзаря“:

В червонім жупані. У темнім лузі. В чужім селі. У нашому селі. В тому господньому селі. На чужім полі. На чужому полі. На легкому крилі своєму. На похиленому хресті.

Завдання 272. У закінченнях прикметників на *-ий* завжди пишемо *и*. Букву *і* пишемо тільки в оцих формах прикметників: 1. У місцевім відмінку однини всіх родів (з давнього *-омь*, *-ой*): на озері розкішнім, у чистій воді. 2. В давальнім відмінку однини жіночого роду (з давнього *-ой*): добрій матері. 3. В назовнім відмінку множини всіх родів: Невеселі, сумні мої щирі пісні; повна форма в цім відмінку має закінчення *-ії* (а не архаїчне *-иї*): золотії, старії. 4. У прикметниках на *-ній* у всіх формах пишемо *і* (а не *и*): давній, давнім, давні, давніх, давніми.

Полінійте ось так і напишіть по 15 прикладів.

Коли пишемо і у прикметників на -ий.

Однина.		Множина.
Давальн. ж. р.	Місц. всіх род.	Наз. всіх родів
-ій	-ім, -ій	-і
Чистій	У чистім, чистій	Чисті

Завдання 273. Поясніть, чому в оцих прикладах пишемо *і* в прикметниках:

Купався в чистій, холодній воді. На озері розкішнім хвиля срібная жила. Я жив у червонім будинку з червоним дахом. Невеселі, сумні мої щирі пісні.

Завдання 274. Знахідний відмінок прикметників ж. р. в однині в повній формі закінчується на *-ую*, *-юю* (а не *-ою*, *-ею*), а орудний на *-ою*: тяжкою працею здобув собі добрую славу. Напишіть три речення, щоб у них були прикметники на *-ую*, *-юю* та на *-ою*, *-ею*.

275. Орудний відмінок прикметників ж. р. закінчується на *-ою* і по шелесних звуках: гожою, пекучою, хорошою, пропащою (а в іменниках ж. р. на *-ею*: хорошою рожею). Напишіть до зшитку орудний відмінок від оцих пар: хороша задача, собача вдача, пропаща ноша.

Завдання 276. Добре запам'ятайте оці головніші правила наголосу в прикметниках (крім вищеподаних):

1. Більшість прикметників мають сталий наголос, найчастіш на передостанньому складі, який при відмінюванні прикметника ніколи не змінює свого місця: голо́дний — голо́дному — голо́дних і т. ін.

2. Прикметники на *-евий*, що походять від іменників м'якої відміни, завжди мають наголос на передостанньому складі: аркуше́вий, вишне́вий, грушево́вий, житте́вий, купеле́вий і т. ін. Такі ж прикметники на *-овий* завжди мають наголос на кінцевому складі: вольово́вий, гайово́вий, дощово́вий, бойово́вий, лойово́вий, краєво́вий і т. ін.

3. Усі двоскладові прикметники на *-кий* завжди мають наголос на кінці слова: гірки́й, гидки́й, важки́й, м'яки́й і т. ін. Більшескладові прикметники на *-кий* мають наголос завжди на передостаннім складі: висо́кий, глибо́кий, соло́дкий і т. ін.

4. Усі прикметники на *-кий*, що повстають від дієслівних пнів, завжди мають наголос на кінці: хитки́й, чутки́й, боязьки́й, говірки́й, сторожки́й і т. ін.

5. Відносні прикметники на *-ячий* задержують наголос того йменника, від якого повстали: ба́ба — ба́б'ячий, дитя́ — дитя́чий, жа́б'ячий і т. ін.

6. Прикметники на *-ний*, що походять від іменників і визначають рясноту чи багатство, завжди мають наголос на кінці: хлібни́й край, людни́й театр, хмарни́й день, рибни́й став.

7. Прикметники на *-ний*, що походять від дієслів і мають відтінок пасивности (переємности), мають наголос на кінцевому складі: забутни́й, засівни́й, похватни́й, прохідни́й і т. ін.

8. Присвійні прикметники на *-ів*, *-ін* задержують наголос родового відмінку однини того йменника, що від нього повстали, бо мають із ним одне значення: коваля́ — кова́лів, ба́би — ба́бин, сестри́ — сестри́н і т. ін.

9. Зменшені форми на *-енький* завжди мають наголос на передостанньому складі: мале́нький, тоне́нький, леге́нький, м'яке́нький і т. ін.

10. Пестливі форми на *-е́сенький*, *-і́сінький* завжди мають наголос на третьому складі від кінця: мале́сенький, тонісінький і т. ін.

11. Запам'ятайте наголос оцих прикметників: вороно́й, головни́й, дрібни́й, ко́сий, зе́мний, мали́й, мо́рський, про́стий, ради́й, скучни́й, слаби́й, стари́й, страшни́й, тверди́й, тісни́й, товсти́й, я́сний.

Придумайте по кілька прикладів на кожне з цих правил.

Завдання 277. Напишіть оповіда́ння: *Наше село.*

34. Прикметники на *-ній*.

Українська літературна мова, за живою східньоукраїнською мовою, знає багато прикметників на *-ній*. Подаємо тут їх список; коли пишете, частіш звертайтеся до цього списку.

В нашій літературній мові ось ці при-

TULA-online.org

кметники закінчуються на *-ній*: безматерній, безматній, безодній, безпосередній, безпутній, безсторонній, безхатній, ближній, братерній, братній, будній. великодній, верхній, весінній, вечірній, вишній, відсутній, внутрішній, вранішній, всенародній, всесвітній, всьогосвітній, вчорашній, горішній, городній, давній, давнішній, дальній, довголітній, долішній, дольній, домашній, дооколишній, дорожній, досвітній, достатній, дотеперішній, древній, дружній, житній, забутній, за́всідній, завтрашній, задній, задорожній, за́хідній, заміжня, зверхній, злигодній, зовнішній, зятній, їхній, колишній, крайній, кромішній, кутній, літній. літошній, майбутній, малолітній. матерній, міжнародній, могутній, мужній, надвірній. народній, недавній, неділешній, недолітній, незабутній, незаміжня, нелітній, несправжній, несьогосвітній, нещодавній, нижній, нинішній, новітній, обідній, однолітній, односторонній, освітній, осінній, останній, остатній, передній, передобідній, пізній, повздовжній, повнолітній, подовжній. подорожній, подружній, поздовзжній, пообідній, попередній, порожній, посередній, послідній, посторонній, придорожній, прийдешній, присутній, просвітній, путній, ранішній, ранній, само́тній-само́тній, середній, сінешній, синій, спідній, справдешній, справжній, стародавній, старожитній, старосвітній, ста́тній, столітній, сторонній, субітній-субо́тній, судній, сусідній, сутній, схі́дній, сьогоднішній, сьогорічній, тамошній, теперішній, тодішній, торішній, трикутній, тутешній, хатній, художній, цілосвітній і деякі ін.

Наголос цих слів ніколи не падає на кінець слова.

А ось ці прикметники закінчуються на *-ний* (а не на *-ній*): байдужний, безбожний, бездітний, безладний. безпорадний, безробітний, благородний, блакитний, болотний, буденний, величний, відповідний, віковічний, вічний, господарний, дивний, дивовижний, довічний, доладний, достотний, заможний, заробітний, згідний, здатний, історичний, істотний, книжний, кожний, кревний, лагідний, майстерний, молочний, нагірний, надприродний, належний, недоладний, недосяжний, отрутний, північний, побожний, поперечний, прибережний, природний, продажний, рідний, різний, різнорідний, річний, саморідний, своєрідний, спроможний, старозавітний, статний, сьогобічний, тогобічний. тотожний, фонетичний і багато ін.; наро́дній, просвітній, освітній, сьогорічній, ста́тній, су́дній і рідше: наро́дний, просвітний, освітний, сьогорічний, статни́й, су́дний.

Треба ще сказати, що рідкі прикметники з наголосом на кінці мають *-ний*: самітни́й, забутни́й, чудни́й, обхідни́й, перехідни́й, статни́й і т. ін. Всі віддієслівні прикметники, що не втратили дієслівного відтінку, закінчуються тільки на *-ний*: належний, недосяжний, ударний і т. ін.

Що таке говірка мови? Як вимовляють прикметники на *-ній* у східніх і західніх наших говорах? Як ці слова ви вимовляєте? Чи в літературній мові можна писати по-говірковому, чи треба устійнювати форми? Шевченко, Марко Вовчок, Старицький, Грінченко й інші писали так, як у цьому спискові.

Українська літературна мова має багато прикметників на *-ній*; ці прикметники в живій східньоукраїнській мові закінчуються так само на *-ній*, але в мові західньоукраїнській вони звичайно мають *-ний*. Щоб не писати й не вимовляти *-ний* замість *-ній*, треба добре знати вищеподаний список їх.

Завдання 278. Із вищеподаного списка слів на *-ній* випишіть усі ті, що ви вимовляєте з *-ний*. Добре завчіть ці слова.

Завдання 279. Напишіть повну вміну слова *синій*, — за числами, родами й відмінками.

Завдання 280. Запам'ятайте, що прикметники на *-ній* ніколи не мають наголосу на кінці слова. Перевірте це на прикладах, поданих на початку цього розділу.

Завдання 281. Як у вас вимовляють прикметники, що в літературній мові закінчуються на *-ній*? Чи то добре було б, щоб у тих самих словах одні писали *-ній*, а другі *-ний*?

35. Ступені якости прикметників.

Що ситчіше над усе? — Земля мати. Що прудчіше над усе? — Думка. Що миліше над усе? — Сон. Славний козак Максим Залізняк, — славніше Запоріжжя. Зісталися найдрібніші діти. Чи на світі є країна ще миліша *за* наш край? Стоїть понура, темніш сліпця, німіш *від* мура. Гірший *від* тата́рина. Він дорож-

чий мені *над* життя. Здавався старішим, *ніж* був справді.

Ско́рий, скорі́ший, найскорі́ший, якнайскорі́ший, щонайскорі́ший, заско́рий.

Яка буває міра якости в прикметниках? Які бувають ступені якости? Як вони творяться? Від яких тільки прикметників можна творити ступені якости? Чи присвійні та відносні прикметники можуть мати ступені якости? Як пишемо в прикметниках *най-, щонай-, якнай-, за-?* Яких сполучень уживаємо при порівнянні? Чи в літературній мові часті форми *задобрий?*

Якісні прикметники можуть мати різну міру якости. Відрізняємо три **ступені якости** чи порівняння: звичайний, вищий і найвищий. **Звича́йний** чи перший ступінь якости — це основна форма якісного прикметника: добрий, синій.

Ви́щий, чи другий ступінь якости твориться додаванням до прикметникового кореня закінчення *-ший* або *-іший*: слабший, старший, скоріший, інший, менший, тонший, молодший, дрібніший, жорстокіший, гіркіший. Закінчень *-іщий* та *-ійший* літературна мова не вживає. Для збільшення сили цього ступеня часом уживаємо слів *далеко* й *багато*: далеко слабший, багато тонший.

Найви́щий чи третій ступінь якости твориться додаванням до вищого (а не до звичайного) ступеня приставки *най-*, або *якнай-, щонай-*: найгустіший, найвищий, найгіркіший, якнайкращий, щонайвищий.

Ступені якости мають тільки прикметники якісні, а прикметники відносні й присвійні ступенів цих не мають.

При порівнянні двох предметів по вищім чи найвищім ступені прикметника вживаємо слів: від, над, ніж, як, за; рідше вживаємо родового відмінка: Кращий *від - над - за* тебе, Кращий *ніж - як* ти, Кращий тебе. Не кажіть: Кращий, *чим* ти.

Наголос у вищому й найвищому ступені завжди той самий, — на передостанньому складі: скоріший, найскоріший і т. ін. Приставка *най-* у найвищому ступені в літературній вимові ніколи на себе наголосу не приймає.

Завдання 282. Полінійте ось так і напишіть зміну ступенів якости оцих прикметників: гіркий, глухий, тугий, старий, м'який, синій, довгий, високий, міцний, зелений.

Ступені якости.

Звичайний.	Вищий	Найвищий.
-ий, -ій.	-ший, -іший.	Най-...-ший, -іший.
Скорий	Скоріший	Найскоріший

Завдання 283. Чи можна утворити ступені якости від слів: дівочий, народній, срібний? Коли ні, то чому?

Завдання 284. У вищому ступені прикметників з коренем на *з, с* сполучення *зш* (кінцевий кореня й початковий від *-ший*) змінюється на *жч*, а *сш* на *щ*, напр.: вузький — вужчий, низький — нижчий, високий — вищий, красний — кращий, близький — ближчий і т. ін. Усі інші приголосні перед *-ший* не змінюються: легший, молодший, м'якший, солодший, коротший, швидший, менший і т. ін. Форм: інчий, менчий, солодчий, швидчий, тончий, молодчий і т. п. літературна мова не вживає, як місцевих. Запишіть усі тут згадані прикметники до зшитка.

Завдання 285. Форми, що повстають від вищого ступня зберігають і його правопис, напр. прислівники: вужче, краще, скоріше, дорожче, дієслова: нижчати, вищати, коротшати і т. ін. Придумайте ще кілька таких форм.

Завдання 286. Частки *як-* та *що-* приєднуються до найвищого ступеня якости для збільшення його сили й пишуться разом із ним: якнайкращий, щонайвищий. Так само вкупі з прикметником пишеться *за-*, що визначає збільшення якости прикметника: задобрий, задалекий, але цієї форми з *за-* вживаємо дуже рідко. Напишіть по 6 прикладів з *якнай-, щонай-* і *за-*.

Завдання 287. Треба відрізняти приставку *пре-* від *при-*: приставка пре-, приставлена до прикметника, творить вищий ступінь якости: прехороший, предобрий, прегарний; часом у ймennиках: пречудо. Апри- — це звичайна приставка: приходити, присуд, принаймні. У прикметників на *-уватий* може бути *прик-*: пристаркуватий, придуркуватий, пришелепуватий. Скажіть іще кілька таких прикладів.

Завдання 288. При порівнянні перед слівцями *ніж* або *як* треба ставити ко́му: Кращий, ніж ти. Ліпший, як ти. Напишіть шість таких прикладів.

Завдання 289. Звичайне збільшення прикметникової якости, без порівняння з іншим, творимо словами, що додаються до звичайного ступеня прикметника: досить, доволі, за, занадто, дуже, зовсім, страх (народне: з біса, з чорта): досить товстий, доволі ясний, занадто дикий, задовгий, дуже виразний і т. ін. Форми на *-енький* частіші, як форми з *досить, доволі*: товстенький, ясненький. Форми з *за-* дуже рідкі й мало вживані в літературній мові, — їх заступають формами з *занадто*: занадто дикий, занадто дов-

гий (дуже рідко: задикий, задовгий). Скажіть 10 прикладів на збільшення прикметникової якости.

Завдання 290. Не всі якісні прикметники можуть однаково легко мати ступені порівняння, — довгі й маловживані звичайно творять їх описово, через додавання слів *більше, зовсім, найбільше*: більше вдатний, найбільш мальовничий і т. ін. Але тепер наші письменники сміло творять ступені порівняння й від маловживаних прикметників. Перепишіть до зшитка оці форми з нашої літератури:

Жаркіший, найвигідніший, винуватіший, ворожіший, дикіший, масовіший, означеніший, найобтяженіший, найрізноманітніший, найтваринніша.

Завдання 291. Напишіть оповіда́ння: *Звідки походить назва нашого села (чи міста).*

Рідномовні замітки.

Українське походження слова „боркут". Вже багато раз на сторінках „Рідної Мови" доводилось, що в нас частенько приймають слова за буцім то чужі, але коли простудіюємо їх ближче, то виявляється, що це слова чисто українські. На цьому місці хочу якраз про такий випадок поділитися з читачами „Рідної Мови". Довелося мені побувати в Чорногірщині. З обов'язку туристичного найрадніш задержувався в тих сторонах Закарпаття, де випливають джерела мінеральних вод, що називаються „боркутом". На мое запитання, від чого походить ця назва, мені відповіли, що це просто з мадярського „bór" — вино, kut — криниця. Отже це є „криниця з вином". Цією відповіддю я не дуже задоволився. Бож і мадярської мови тоді не знав. Заходив я до філологів. Всі майже однаково пояснили. Один навіть покликався на пояснення в Науковому Збірникові Ужгородської „Просвіти". Все ж таки я й цьому не повірив. Досліджував далі. Шукаючи, я не натрапив ніде в мадярських словниках ані однієї подібної до „боркуту" назви на мінеральні води. В самій Мадярщині (теперішній) це слово зовсім невідоме.

На мою думку, слово „боркут" українського походження, — від бу(о)ркот(н)іти та бу(о)лькот(н)іти. Дійсно, коли хвилину постояти над криницею боркуту, можна завважити, як він шипить, подібно до содової води, — „буркотить". В Рахівщині зустрічається слово „буркугіти" на означення дії, що відбувається при нагрітті води. Отже правильно мало б писатися „буркут", від „буркутіти". Михайло Б а ж а н с ь к и й.

Соломаха й лемішка. У 6 та 9 ч.ч. „Рідної Мови" з 1934 р. подано замітки про слова „соломаха" та „лемішка". Хочу пояснити значення цих двох слів ув іншій частині нашого краю. У південному куті галицького Поділля с а л а м а х о ю (а не соломахою) звуть їжу зовсім не таку, як це подано в згаданих вище числах „РМ." Тут — у Борщівському повіті — саламаху приладжують ось як: Оббірають часник, вкладають його в дерев'яну мисочку, додають соли й товчуть дерев'яним макогоном. Коли вже часник розтовчений на „папку", додають до нього олії та доливають „росолу" з кислих огірків, або з кислої капусти, або таки прямо чистої води, як нема „росолу". Розмішають й саламаха готова. Беруть тоді ложкою мамалиги (інколи „катуляють" її в кульки), мочають у саламаху та їдять. Рідше їдять саламаху з лемішкою, хлібом або з картоплею. Саламаха — їжа здорова, хоч смак її дуже гострий. Їдять її найбільш у піст, бо це їжа пісна. Для бідних людей це одинока приправа до мамалиги, що заступає їм молоко, якого не мають. Роблять теж саламаху й без олії. Л е м і ш к а — це темна мамалига. Мамалигу варять тут із кукурудзяної муки, а лемішку — з житньої, пшеничної разової, або з гречаної. Варять так само, як і мамалигу, а їдять з молоком, салом, олією або з саламахою. Пояснення для назви цих двох слів я не міг у селі знайти. — Залісся над Збручем. Учитель Ів. З е л ь с ь к и й.

Чікаго — Шікаго. Пишеться Chicago; звичайно *ch* в англійській мові читається як *ч*. Але це слово, мабуть, походження чужого (може індійського), чому американська вимова Шікаґо. Саме місто молоде, має яких сто літ, тому традиції в нас на вимову нема. Д-р В. Б е з у ш к о.

Ко́ло — кіл. В літературній мові родовий множини від іменника „коло" має форму „кіл", напр.: Потреби широких к і л громадянства. Академічний Правописний Словник (Г. Голоскевича) 1930 р., видання 7, на ст. 176 подає: „ко́ло, ко́ла, множина: ко́ла, к і л". Форма „кіл" зовсім нормальна, бо *о* в закритому складі „кол" переходить на *і* за законом нашої мови, див. „Рідне Писання" § 17-18 і 112; пор.: слово — слів, село — сіл, озеро — озір, решето — решіт, колесо — коліс, плече — пліч, поле — піль, слово — слів і т. ін. Те саме і в мові польській: koło — z kół. Звичайно, в житті нема таких простаків, щоб ізплутали значення слів коло — кіл і кіл — кола, бо своє значення слово набирає тільки в реченні, а не окремо. Тільки тим, що кохаються в мовному „колтунстві", це ще неясне. І. О.

Слова з Самбірщини. Перебуваючи на вакаціях в Сільці (Сілець) Самбірського повіту 1935 р., зібрав я оці слова, що їх пересилаю Хвальній Редакції: скононадити — намовити; знічтожити — знищити; обхамрати — обчистити; гожа — гарна; трамнув — біжить; прандичити — щось про когось говорити, говорити взагалі; угараджувати — говорити, нараджуватися; сиготить — жалкує, піклується; прокемив — пробудився; примлезів — доплентав, важко дійшов; нихолить — тужить, нудиться; уверилось — сприкрилось; юж — вже; набридистий — (нервозний) скорозлісний; корбемот або конотит — скоро біжить (про худобу); кринутися — рушитися; гнеть — скоро, хутко; щось не до шмиґи — не до вподоби; і м і н і є — худоба; переторгнути — перекусити; с е й м — розмова, нарада; с е й м у в а т и — розмовляти; димка — спідниця; мусить — здається; солтан — солтис; сидить — мешкає. Мирослав К о л о д р у б е ц ь.

P. S. Цікаві тут слова сейм та сеймувати

— це старі форми, що повстали без польського впливу; пор. „РМ“ 1936 р. ст. 17-18.

Ucrainika. „Prager Presse“ ще в ч. за 3. І. 1936 р. згадала про нові праці проф. Ів. Огієнка: 1) Складня української мови, та 2) Сучасна українська літературна мова.

Кукіль у житі.

Терапія літературної мови.

Ясність мови наказує, щоб підмет і предмет (об'єкт) не мали однакової форми, щоб не виходила плутанина. „Батьківщина“ (ч. 4 за 1936 р.) пише: „Східньо-американські стейти знову навістили жахливі морози“. Це темний словолад: хто власне кого „навістив“? Граматика не допускає такої плутанини, і в подібних випадках вимагає ставити на першому місці підмета, а предмета по ньому: „Жахливі морози знову навістили східньоамериканські стейти“. — У одного письменника читаю: „Стіл зіпсув ніж“, зовсім баламутно. Мова вимагає ясности, навіть граматичної, а тому треба писати й говорити: „Ніж зіпсув стола“ (навіть не: „Ніж зіпсув стіл“, бо й це було б неясне). Отож, звичайний словолад нашої мови такий: підмет присудок — йменникове пояснення (об'єкт): Ніж зіпсув стола.

Неясність мови. Вказуємо ще на одну неясність мови. Розпочинати пояснювальне (побічне) речення в підрядно-зложеним реченні дієприслівником можна тільки тоді, коли воно має той самий підмет, що й у речені основнім (головнім). Коли в цих реченнях підмети різні, то пояснювальне речення треба починати сполучником, а не дієприслівником, бо йнакше повстає граматична неясність мови. Так, у „Будівничий держави“ Ів. Филипчака 1935 р. на ст. 92-93 читаємо: „*Показавши* княжий знак, *сторожа* пропустила їх (бояр) у місто“. Граматично виходить, ніби знака показала сторожа, а це логічно нісенітниця. Обидва члени цього підрядно-зложеного речення мають різні підмети (вони, бояри для пояснювального, сторожа — для основного), а тому його треба розпочинати тільки сполучником: „Коли вони показали княжого знака, сторожа пустила їх у місто“.

Бірзула, а не Бірзуля; до Бірзули, а не: до Бірзулі. о. О. Гайдукевич: „Було колись“ 79. 89 пише: До Бірзулі; треба тільки: Бірзула, до Бірзули.

„Боговійний“ вживає о. д-р Й. Сліпий у своїй книжці: „Паломництво до Святої Землі“, 1935 р. Напр.: „Вступаємо до середини з боговійним страхом“ 43, „Боговійний настрій“ 53. Це нове невідповідне слово, бо церк.-слов. благоговѣйный це *εὐλαβής*, pius, цебто — побожний. В благоговѣйный нема нічого від „віяти“...

Прип'ять річка, не Припеть. „Почав переправу через Припеть“ (А. Чайковський: Кричевський 178), це за російським, треба: Прип'ять.

Суздаль чоловічого роду: з Суздалю, російський Суздаль і т. ін. Ів. Филипчак написав („Дмитро Детько“ ст. 41): Суздаль омотана татарами, треба: Суздаль омотаний татарами.

Тверський, а не тверзький. Тверь, з Твері, Твéрью — російське місто; прикметник від нього — тверський. Ів. Филипчак („Дмитро Детько“ 66) недокладно пише: тверзький князь.

Ура, ніколи уря. о. О. Гайдукевич: „Було колись“ 1935 р. ст. 21 пише: Большевики кричали змосковська „уря“, а галичани завстрійська „гура“. Це не так, по-російському солдати кричать тільки „ура“, ніколи „уря“.

Херсонський, а не херзонський. о. О. Гайдукевич (Було колись) пише: на Херзонських степах 65, на Херзонщині 66; треба: херсонський, Херсонщина.

І. О-ко.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Апостроф (М. Олійник, Монтенне в Бельгії). Про апостроф багато писалося в „Рідній Мові“, — перечитайте все, тоді переконаєтесь, що: 1) апостроф вживається в нашій письменності від давнини; 2) тільки несумлінні „пильні лінюхи“, як Ви пишете, можуть звати його витвором російським; 3) апостроф добре знають і галичани, бо ще донедавна ставили його по приставках, напр.: об'їхати; 4) від 1905 р. апостроф послідовно вживають усі в Великій Україні (виключаючи видань проф. М. Грушевського, що української мови вчився тільки в Галичині); 5) Міністер Освіти Української Республики 17 січня 1919-го року затвердив апостроф в правопису, 6) те саме зробила кілька раз наша Академія Наук іще тоді, коли вона була зовсім вільна; 7) апостроф конче нам потрібний, бо підкреслює й показує дуже важливу рису нашої вимови губних звуків *б, в, м, п* та звука *р*; 8) для галичан апостроф — єдиний спасенний засіб навчатися літературної вимови *р* з йотованими голосними, а особливо складу *ря*, напр.: буря (buria, а галичани звичайно вимовляють бур'я, цебто burja) і бур'ян (burjan); 9) де писати апострофа, на це тому, хто знає літературну вимову, не треба ніяких правил, — він пише його зо слуху замість *й* по *б, п, в, м, р* перед *я, ю, е, ї*; 10) з апострофом має клопіт тільки той, що мови вчився мало (а хто її в нас учився?), а літературної вимови не знає. „Свою“ думку про апострофа в нас звичайно висловлюють, не ознайомившися з тим, що писано про нього, а тому ці думки перестарілі й невдалі. Див. іще „РМ“ 1933 р.ст. 303-308.

Неправда. В оповіданні Івана Черняви: „Люди з чорним піднебінням“, 1935 р. ст. 17 читаємо: „Вже не вживаю апострофа. Апостроф робить на мене враження непотрібного каблука над московською тройкою“. Це повна неправда: апостроф

не має нічого спільного з московськими впливами, бо ж росіяни апострофа не вживали. Напр. Б. Грінченко в своїх писаннях ціле життя писав апострофа, як і всі інші, звичайно, без жодного російського впливу. В галицькім правопису донедавна всі ставили апострофа, та й тепер іще ставлять по приставках, напр.: об'явити, з'явитися й т. ін., що започаткував у Галичині чи не Желехівський. Чи ж це теж „за московським впливом"? Див. іще статтю Б. Грінченка, „РМ" І ч. 9.

В чужих словах пишемо -ія- (М. Колодрубець). Академія Наук свого часу постановила писати в чужих словах не етимологічне *іа*, але зукраїнізоване фонетичне *ія*, напр.: матеріял, спеціяльний, імперіялізм, християн і т. ін.; так пише й „Рідна Мова". Але остання зміна правопису в Совітській Україні наказала писати етимологічне *іа*: матеріал, спеціальний і т. ін. Це нововведення безумовно йде проти живої нашої вимови, запроваджуючи тут непотрібну етимологію.

Криза, а не кріза. Галицька преса завжди пише „кріза", але такий правопис нічим не узасаднений, бо в чужих словах по *р* звичайно пишемо *и*, а не *і*. Академічний правопис наказує писати тільки „кр*и*за".

Дивіденд, а не: дивіденда. В українській літературній мові прийнято писати тільки дивіденд, цебто чоловічого роду, а не дивіденда жіночого роду. Недобре пише „Діло" ч. 215: „Виплатили 50 мл. дивіденди", треба: „50 мл. дивіденду".

Нафта — керосин — гас — ґаз (М. Шаховський у с. Лисин). Котрого з поданих слів уживати, літературна мова не окреслює: добрі всі слова, — різні місцевості мають свої назви, а літературна форма їх така: нафта, керосин, гас, ґаз. На Наддніпрянщині панують головно гас і ґаз, часом — керосúн (вульгарне: карасина); на Волині й у Галичині — нáфта.

Словник (М. Олійник). Звичайно вживаємо слова „словник" чи „слівник", а „словаря" оминаємо. Див. „Рідна Мова" 1933 р. ст. 318.

Вищий, перевищувати (М. Олійник у Монтенне, Бельгія). Тепер уже й Галичина не пише „висший", „перевисшати", — це вже етимологічні дивогляди. Пишемо й вимовляємо тільки: вищий, перевищувати. Див. „Рідне Писання" § 156.

„Ні в чім", а не „в нічім" (М. Олійник у Монтенне, Бельгія). В літературній мові при відміні слів „ніхто" й „ніщо" прийменника ставимо тільки по *ні*, напр.: ні в чім, ні на що, ні до кого і т. ін. (в Галичині панує місцеве: в нічім, на ніщо, до нікого й т. ін.). Див. „Рідне Писання" § 244.

Наголос (Сестричка в Новім Йорку). В літературній вимові панує: сміливий, несміливий, а смілúвий рідке. Так само вимовляємо: жилúй, ожилúй, бýде, а не: жúли, будé.

Опалий, а не опавший (В. Ігнатович у Варковичах коло Дубна). Не вживайте форм на *-вший*, — вони зовсім чужі нашій мові. Їх часто й добре заступають форми на *-лий:* померлий, опалий, воскреслий і т. ін., а не: померший, опавший, воскресший. Див. про це „Рідну Мову" 1935 р. ст. 167, ч. 4.

Коминяр (д-р В. Бабій у Львові) — так пишемо в літературній мові, а не коминар. Маємо багато слів на *-яр* (це слова на -няр, -ляр, -тир), що визначають заняття, напр.: вапняр (хоч: вапно), шкляр (хоч шкло), весляр, газетяр, дротяр (хоч: дріт), масляр, сідляр, столяр, смоляр і т. ін., хоч їхні йменники мають тверде *н, л, т*. Див. „Рідне Писання" 1933 р. § 68 ст. 32.

Вітатиме, а не: ме вітати (В. Лах у Port Arthur). Вираз: „ме вітати" недопущéнний у літературній мові, треба тільки: вітатиме. Див. §§ 223-4 „Рідного Писання". Чи маєте видання „Бібліотеки Рідної Мови"?

Лáнка (о. д-р В. Левицький). Архаїчне слово „звено" тепер у нас зовсім виводиться, — увійшло вже до літературної мови народне „лáнка". Слово „ланка" — чи то в прямому розумінні, чи в перенесеному (абстрактному) — подає Словник Б. Грінченка, а також усі академічні словники. „Працюю на культурній ланці. Моя праця — тільки лáнка в цілій праці".

На полювання, але — по гриби (М. Колодрубець у Дрогобичі). Прийменник *на* має ту цікаву особливість, що ми вживаємо його при поняттях уявних (абстрактних). Так, коли ціль тільки уявна, то по дієсловах руху кажемо: йду на полювання, йду на науку, на працю, на шпацір і т. ін. Коли ж ціль реальна, і ми дійсно маємо щось принести, тоді кажемо: йду по воду, йду по цукор, йду по дитину. Те саме на питання *де*: при уявних поняттях кажемо *на*: на відділі, на викладі, на концерті, на Службі Божій і т. ін.; а при реальних речах: в Церкві, в хаті, в Університеті (не кажіть: ходжу *на* університет), в театрі і т. ін.; так само при реальних державах: *в* Англії, *в* Німеччині, *в* Італії і т. ін.

Пружний (С. Кравченко в Бразилії). Російському „упругий" в нашій мові відповідає слово „пружний": пружнá сталь, пружні м'язи, пружність металів. Словник технічної термінології інж. І. Шелудько та інж. Т. Садовського, видання Академії Наук, 1928 р. російське „упругий, упругость" передають словами „пружний, пружність".

Літературні наголоси (Вол. Лах у Port Arthur). В літературній мові прийнято такі наголоси: мéртвий, мéртва, поривá, поривú, бýде, розпочнé, розпочнемó, новúй.

Поетична мова (Вол. Лах у Port Arthur). Найперше вимагання від кожного поета — щоб мова його була поетична. Без поетичної мови нема правдивого поета. У нас багато осіб пишуть вірші, але їхне писання — не поезія. Що таке поетична мова, див. мою статтю в „Рідній Мові" 1935 р. ч. 6: „Мова Богдана Антонича". Крім цього, кожний поет мусить досконало знати нашу соборну літературну мову й тільки нею писати. Дуже треба вважати на наголоси, — щоб кінче були соборно-літературні.

Подвійні форми в українській мові (Адвокат д-р Гр. Олійник). В нашій мові маємо цілу низку подвійних форм, допущених до вжитку в літературній мові, — до них належить і місцевий відмінок прикметників, що має в нас вільно два закінчення: 1) своє власне на *-ім*: в синім, в жовтім, і 2) перейняте від давального нове *-ому*: в синьому, в жовтому. Перша форма — нормаль-

на, але й друга нова (на *-ому*) так у нас ширіться, що годі її викидати. Подвійність деяких форм дуже корисна для нашої віршованої мови, даючи поетові змогу вільніше писати. Напр.: „Поезії" М. Старицького: В якомусь світлі чарівнім 135, Шукав прохолоди на срібнім, хвилястому морі 21. У „Мойсеї" Франка: Най Єгова собі там гримить на скалистім Синаю, — нам Ваал дасть багатства і власть у великому краю 24. Див. мою працю: „Чистота й правильність української мови" 1925 р. ст. 89-91.

Дописи Прихильників „Рідної Мови".

Працюйте, не зраджуйтесь! Ваші видання — це висококультурні надбання для нашого народу. Це можна зрозуміти тоді, коли доведеться закордоном познайомитися з подібними виданнями високої німецької нації. Ви перші заповнили цю прогалину в нас, і за це нехай буде Вам подяка та глибоке признання. Не зраджуйтеся протнагітацією деяких загумінківців, що цілий світ бачать під своїм плотом, бо вони стоять тепер самітно. Щиро бажаю, щоб Ваша повна посвяти праця увінчалася добрим успіхом, бо ідея „одному народові — одна літературна мова" це головна ланка об'єднання української нації в одну соборну сім'ю. Ми тепер народ, що творить свою провідну верству з низів, і тому часто-густо примхи сільської загороди переносяться на верхи. 5. II. 1936. Плавуча Велика. о. д-р Вол. Левицький.

Нехай „Рідна Мова" працює й науково. Не годжуся з думкою п. Дучимінської (див. „РМ" ч. 38, ст. 95), щоб „Рідну Мову" робити ще популярнішою. Думаю, що нам раз уже треба було б звикнути й до поважніших і глибоких змістом речей. Не може „Рідна Мова" оглядатися все на тих, що нічого не знають. І так, бачу, „РМ" часто повторює в відповідях те, про що вже відповідала. Не забуваймо, що „РМ" треба читати конче від першого числа. 3. III. 1936. Nev Jork, Л. Годівський.

Вплини „Рідної Мови". Ваша „Рідна Мова" розбудила й щораз більше розбуджує зацікавлення широких мас українських не тільки до своєї мови, але й історії, чого до того часу в нас було мало. Бож воно завжди так, що за занедбанням мовних студій іде рука-в-руку легковаження своєї історії, тому нема нічого дивного в тім, що ми „народ без історичних традицій". Тепер зацікавлення українознавством росте. Почин тут дала (це підкреслюю!) одним одна Ваша „Рідна Мова". Через це й „Наша Культура" так гарно представляється. Читаючи її, хочеться жити. Але не можу не сказати, що „Наша Культура" потроху бере перевагу над „Рідною Мовою". Нехай обидві ростуть, але однаково. Сочава, 14. III. 1936. Інспектор народніх шкіл Вол. Корнилик.

Якою хотів би бачити „Рідну Мову". Добре було б, коли б у „Рідній Мові" друкувалися при кінці кожного числа байки чи казки, конче з наголосами. Як знаю, „Рідна Мова" доходить до українських гнізд, по цілому світі розкиданих. У тих гніздах самі батьки мусять учити своїх дітей рідної мови. От власне для тієї далеко запротореної української дітвори дуже придались би байки та казки чи то нові, чи передруковані з творів наших старших письменників. Тайно, 26. II. 1936. В. Підгорецький.

Р. S. Це вже робимо. Редакція.

Що нам дуже потрібне. Українській Нації надзвичайно потрібний Словник української синоніміки. Переконаний, що тільки Ви, Високоповажаний Пане Професоре, зможете дати в руки нашим письменникам і журналістам такого Словника. Що такий твір спричинить багатство й красу мови наших авторів, це певне. Тайно, 26. II. 1936. В. Підгорецький.

Р. S. Маю закінчений перший том, букви А-Ж, праці: „Словник української літературної мови". Але хто ж це видасть? Коли б кожний наш передплатник справді придбав нам хоч одного нового передплатника, тоді може можна було б приступати до видання цієї справді потрібної праці. І. Огієнко.

Шкільні граматики. Прошу Хвальну Редакцію вмістити в „Рідній Мові" статтю про наші шкільні граматики української мови, з оглядом їх метод, правопису, термінології й т. ін. Ужгород, 13. II. 1936. Учитель Фр. Агій.

Р. R. Дещо про це див. у „РМ" 1934 р. ст. 89-92 і 183-188, стаття проф Є. Грицака: Українська мова в сучасній школі.

Признання. Я дуже вдячний Вам за Ваш труд і роботу, щоб помогти нам у навчанні рідної мови. Ми на чужині знаходимось під впливом різних чужих мов і мусимо більше старатись, щоб мати чисту рідну мову. Ваше Видавництво займає для нас дуже важне місце й без його помочі я не міг би обійтись. Дякую Вам за Ваше добре діло й поміч у навчанні правильної рідної мови. 24. II. 1936. College Heights, Alberta, Г. К. Пільбрик.

Побажання. Бажаємо Вам, Вп. п. Редакторе, щоб Ваші труди на полі однієї літературної мови увінчалися якнайкращим успіхом. Йорктон, Саск, 24. II. 1936. Українські Отці Редемптористи.

Дозвольте сердечно Вам побажати, щоб у новому році сповнилися Ваші найбільші бажання. Дай, Боже, щоб поле Вашої надзвичайної праці охопило своїми плодами всіх членів великої української нації, — щоб дух Вашої цінної „Рідної Мови" заволодів кожною українською душею. Селище на Буковині, 1. І. 1936. Іван Бордейний.

Бажаємо Вам міцного здоров'я й успіхів у тяжкій праці. Слава Україні! 15. II. 1936. Saint Paul, Канада, Катерина й Петро Качмар.

Бажаю Вам успіху в Вашій вельми важливій роботі. Radisson, Sask., 16. II. 1936. Учитель Ілля Шклянка.

Поширюйте „Рідну Мову" серед своїх знайомих!

Складнева бібліографія.

За останні 50 літ вивчення складні надзвичайно сильно пішло вперед. Пе́ред у цьому вивченні веде Европа, правильніше — наука німецька, а наука слов'янська поволі плентається за нею. Маємо вже дуже багато загальних курсів складні по різних мовах, а ще більш найрізніших праць для вивчення окремих складневих питань.

Складневі питання дуже часто мають характер загальний, для всіх мов цікавий і істотний, а тому при порівняльнім вивченні складні доводиться конче студіювати складню й усіх індоевропейських мов. Щоб полегчити цю справу, подаю тут складневу бібліографію, — головно те, що в науковій літературі помітніше. Подаю тут праці тільки загального характеру, — всі інші праці про окремі складневі питання подаю на відповідному місці в самім курсі складні. Надаю бібліографії великої ваги, а тому скрізь пильную подати по можливості все головніше.

Скорочення журналів: „Извѣстія" — Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи Наук, Спб. „Ж. М. Н. Пр." — Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія", Спб. „РФВ" — Русскій Филологическій Вѣстник, Варшава. Інші скорочення зрозумілі без пояснень. Доповнення до цієї бібліографії подам у дальших випусках моєї „Складні української мови".

Аппель К.: Изъ наблюденій по синтаксису (давньопольської мови). „РФВ" 1880. III. кн. 1 і IV кн. 3.

Bally Ch.: Le langage et la vie, Женева, 1913. — La pensée et la langue, „Bulletin de la societé de linguist. de Paris", 1922.

Барсовъ и Кременецкая: Синтаксическій задачникъ, 1880 р. Рец. Х. П. Ящуржинського в „РФВ" 1880 р. т. IV кн. 3-4 ст. 33.

Барсовъ А. А. Проф.: Краткія правила россійской грамматики, Спб. 1771 р., було 10 видань. — Обстоятельная россійская грамматика, 4 частині, рукопис.

Bartoš Franc: Skladba jazyka českého, Брно, 1878 р., 7 вид. 1895 р. — O některých způsobech české attrakce čili assimilace syntaktické, „L. Fil". 1875 р. т. II 120-126. — Přispěvky k české skladbě, „Č. Mat. Mor." 1870. II. 117.

Басистовъ П. Е.: Система синтаксиса, М. 1848 р., 2-ге вид. 1878 р. Рец. в „От. Зап". т. 59 кн. 6 ст. 37.

Баталинъ Н.: Русскій синтаксисъ на основаніи изслѣдованій г. г. Потебни, Миклошича и Гензе для среднихъ учебныхъ заведеній, М. 1883 р. IV + 104 ст. Рец. Н. Іванова в „РФВ" 1884. XI. кн. 1 ст. 36-42. Аналіз поглядів Баталина подає й Т. В. Докучаєв у своїй праці: „Синтаксическія новшества" 1891 р.

Bauche H.: Le langage populaire, 1928, Париж, вид. 2.

Behaghel O.: Deutsche Syntax, Heidelberg, 1928, т. т. I-III.

Beer A.: Kleine Beiträge zur gotischen Syntax, „Věstn. Král. čes. spol. nauk". 1905 р. т. VII. Рец. O. Hujer у „L. Fil." 1905 р. 314-5.

Becker K. F.: Organism der Sprache als Einleitung zur deutschen Grammatik, Франкфурт, 1827, вид. 2-е 1841 р. Російський переклад цієї праці: „Организмъ..." в „Фил. Зап." — Ausführliche deutsche Grammatik als Kommentar der Schulgrammatik.

Бѣлорусссовъ И. М.: Синтаксисъ русскаго языка въ изслѣдованіяхъ Потебни. Орел, 1901 (на обгортці 1902), 258 + XIV ст. Рец. Н. Н. Соколова в „Извѣстія" т. VIII кн. 2 ст. 347-366 — Учебникъ по русской грамматикѣ, ч. II: Синтаксисъ, Ніжен, 1883 р. Рец. Браїловського в „РФВ" 1884 р. т. XII кн. 4 ст. 7-16, відповідь автора там же 1885 р. т. XIII кн. 2 ст. 34-43.

Bement N. S.: French modal syntax in the XVI century, 1934.

Бернштейнъ С. И.: Основные вопросы синтаксиса въ освѣщеніи А. А. Шахматова, „Извѣстія" 1922 р. XXV 208-233.

Бикъ Евг.: Нѣкоторыя предложенія для устраненія неточности грамматическихъ опредѣленій, „Педагог. Сборникъ" 1891 р. III кн. 11 (листопад) ст. 387-401 (погляди Керна на частини речення).

Blümel Rudolf: Einleitung in die Syntax, Heidelberg, 1914, 283 ст., „Indogermanische Bibliothek" т. VI.

Богородицкій В. А. Проф.: Введеніе въ синтаксическое изученіе языка, „Лекціи по общему языковѣдѣнію", Казань, 1913 р. ст. 130-143, лекція 12. — Общій курсъ русской грамматики, Казань, 1904, 2 вид. 1907, 4 вид. 1914, розд. XIII-XIV ст. 280-334: Синтаксисъ; рец. Будде в „Извѣстія" т. X кн. 1 ст. 415-441. — Нѣкоторые вопросы синтаксиса, морфологіи и семасіологіи въ примѣненіи къ русскому языку, „ЖМНПр" 1915 р. кн. 2.

Бородинъ С.: Синтаксисъ русскаго языка, М. 1909.

Браиловскій С. Н.: Новая попытка общедоступнаго изложенія научнаго синтаксиса русскаго языка, „РФВ" 1903 р. т. 49. — В защиту научной грамматики русскаго языка для среднихъ учебныхъ заведеній, „РФВ" 1914 р. т. 72 кн. 3-4 ст. 17-28 і т. 73 кн. 1 ст. 22-35.

Брешенковъ Д. К.: Курсъ русскаго синтаксиса, М. 1907.

Broz Ivan: Prilozi za sintaksu jezika hrvats-

koga, „Rad Jugo-slav. Akad." кн. 76, 1885 р., Загреб.

Brugmann K.: Kurze vergleichende Crammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg, 1902-1904. — Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Berlin und Leipzig, 1925.

Будде Є. Ѳ. Проф.: Основы синтаксиса русскаго языка, „РФВ" 1910 р. т. 64 кн. 3-4 ст. 1-67 (предисловіе, Глава I: Основныя понятія, Гл. II: Измѣненія въ языкѣ, какъ процессы его жизни, виды этихъ измѣненій), 1913 р. т. 70 кн. 4 ст. 221-247 (Гл. III: Типъ простого и сложнаго предложенія въ его исторической судьбѣ). — Основы синтаксиса русскаго языка, Казань, 1912 р., 34 ст. (відбитка з „Сборника статей, посвященныхъ Д. А. Корсакову"); вид. 3-те, К. 1913 р. — Очеркъ исторіи современнаго литературнаго русскаго языка, „Энцикл. слав. филол." Спб. 1908 р. вип. 12. — Рец. на працi Пешковського в „ЖМНПр" 1915 р. кн. 2. — Синтаксисъ русскаго языка, Москва, 1913 р.

Будиловичъ А.: Начертаніе церковнославянской грамматики примѣнительно къ общей теоріи русскаго и другихъ родственныхъ языковъ, Варшава, 1883 р. На ст. 289-349 ч. III: Ученіе о предложеніяхъ или синтаксисѣ.

Бузук П.: Діялектологічний нарис Полтавщини, „Укр. діялектологічний Збірник", Київ, 1929 р. кн. II ст. 193: Синтакса. — Первый опыт построенія учебника по украинскому синтаксису на научныхъ основахъ, „Родной язык в школе", 1925 р., ст. 106-110, М.-Лен.

Буличъ С. К.: Синтаксисъ русскаго языка, Спб. 1911-1912 р., 256 ст. — Цей же проф. умістив в „Энцикл. Словарь" Брокгауза й Ефрона дуже багато цінних статтей на складневі гасла.

Буслаевъ Ѳ.: Опытъ исторической грамматики русскаго языка, М. 1858 р. Друге перероблене видання 1863 р. з іншою назвою: Историческая грамматика русскаго языка, ч. I-II, 259 + 374 ст. (ч. II: Складня); вид. 4-те 1875 р., 5-те 1881 р. Рецензії: Котляревського в „Отеч. Зап." 1859 р. ч.ч. 8-9, Водовозова в „Русское Слово" 1859 р. ч. 5, К. Аксакова в „Русск. Бесѣда" 1859 р. кн. V-VI. — О преподаваніи отечественнаго языка, ч. I-II, М. 1844; вид. 2-ге, однотомове, М. 1867 р.

Wagilewicz J.: Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi, Львів, 1845 (за Н. Гречом).

Wackernagel I.: Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch, I 1920 р., II 1924 р., Basel.

Weingart M.: Складня у Йос. Добровського, див. „Dobrovského Institutiones" ст. 166-184, Братислава, 1925. — Vybrane časti ze skladby č. sl., ч. I, літографоване. — Přispěvky k staroslověnské syntaxi a stylistyci, „Księga referatów" II міжнароднього з'їзду слов. філологів, Варшава, 1934 р. т. I ст. 161-162.

Веселовська З. М.: Мова Г. Хв. Квітки-Основ'яненка. Синтакса українських оповідань Г. Квітки в зв'язку з наступним розвитком літературної мови. „Наукові Записки" Харк. Н.-Досл. Кат. мовознавства, 1927 р. ст. 93-109.

Winkler H.: Zur indogerm. Syntax, „Progr. des städts. Johannes-Gymn. zu Breslau", 1892.

Виноградовъ П. А.: Синтаксисъ русскаго языка, Курськ, 1901, вид. 2-ге (за Потебнею).

Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik, Берлін, 1912, вид. 2, про складню ст. 579-638. Н. Петровскій переклав Вондракову складню на російську мову: „Древнецерковнославянскій синтаксисъ", Казань, 1915 р. 63 ст. — Vergleichende slavische Grammatik, т. II: Formenlehre und Syntax, Göttingen, 1908, ст. 260-541: складня. Вид. 2-ге 1928 р. Рец. I. Zubatý в „Roczn. Slav." 1909 р. т. II ст. 1-21.

Востоковъ А. Х.: Сокращенная русская грамматика для употребленія въ низшихъ учебныхъ заведеніяхъ, Спб. 1831 р., дальші видання аж по 1869 р. — Русская грамматика по начертанію его же сокращенной грамматики полнѣе изложенная, Спб. 1831 р., на ст. 222-327 складня, багато видань аж по 1867 р. — Грамматика церковно-славянскаго языка, Спб. 1863, на ст. 105-134 складня. — Филологическія наблюденія, Спб. 1865 р.

Вуловић Св.: Приложак српској синтакси, Београд, 1888 р.

Haas I.: Neufranzösische Syntax, Halle a. S., 1909. — Grundlagen der französichen Syntax, Halle 1912. — Französische Syntax, 1916, 528 ст.

Havers W.: Handbuch der erklärenden Syntax. Ein versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stylistik, Heidelberg, 1931.

Hattala M.: Skladba jazyka českého, 1855.

Gebauer I.: Mluvnice česká pro školy střední, II: skladba, Прага, 1890. — Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba, Прага, 1929, V + 763 ст.

ЗМІСТ 5-го (41) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *Є. Грицак:* Новотвори в сучасній українській літературній мові. *І. Огієнко*: Стилістично-синтаксичні нариси: 6. Позичати чого-що, 7. Заздрити кому на що. *І. Огієнко*: Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. *Д. Бандрівський:* З народньої етимології Самбірщини. *Я. Гординський:* Про мову українських колядок. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". *М. Бажанський, І. Зельський, В. Безушко, М. Колодрубець:* Рідномовні замітки. *І. О-ко:* Кукіль у житі; Терапія літературної мови. Чистота й правильність української літературної мови, відповідь на запитання наших Читачів. Дописи Прихильників рідної мови. Складнева бібліографія. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Європі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Європі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЧЕРВЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 6 (42).

Стилістично-синтаксичні нариси.

8. Чи слово „горливий“ — полонізм?

Вд. о. Юрій Кміт у своїй милій рецензії на мій переклад „Парастаса або Великої Панахиди за померлих“ пише: „Як усе тут (у Парастасі) подане захоплює й зацікавлює, так немило вразило мене, — думаю, що й інших уразить воно, — а то вираз на ст. 33 — „горливо просіть Його“. Слово „горливо“ для нас, галичан, заміцно, маркантно чуже... Годі нам до того призвичаїтися, хоч воно стрічається часто в придніпрянців. По-моєму, в другому виданні треба його конче заступити іншим словом, як: гаряче, ревно, що їх шановний перекладчик уживає на інших місцях“.

У нас дуже часто звуть полонізмом усе те, що однакове з польським. Така метода й думання, й праці зовсім неправдива, а для нації некорисна. Я вже не раз показував це в „Рідній Мові“, аналізуючи окремі слова, ніби полонізми (див. мої статті про „допіру“, „шкура“, „сейм“ і т. ін.). Докладніш покажу це на слові „горливий“, щоб ясніш стало широкому громадянству, як треба бути обережним у справах „полонізмів“.

Слово „горливий“ — це старе слово, відоме кільком слов'янським мовам. Як воно повстало й що воно визначає? Українська мова просто кохається в словах на *-ливий*, що звичайно повстають від дієслівного кореня. Напр.:

дрімати	—	дрімливий
страшити	—	страшливий
переконувати	—	переконливий
глумитися	—	глумливий
принаджувати	—	принадливий
балакати	—	балакливий
зичити	—	зичливий
мовчати	—	мовчаливий
пестити	—	пестливий
приманювати	—	приманливий
приваблювати	—	привабливий
дбати	—	дбайливий
шуміти	—	шумливий
докучати	—	докучливий
говорити	—	говорливий
брехати	—	брехливий

І т. д., — можна б навести тут сотні подібних прикладів, а це показує, що закінчення *-ливий* — дуже часте в нашій мові й загально знане. Визначає воно помітне збільшення прикмети дієслова:

страшливий	=	хто багато	страшить
балакливий	=	„ „	балакає
зичливий	=	„ „	зичить
пестливий	=	„ „	пестить.

Часом ця дієслівна прикмета звернена на самого себе: полохливий, догадливий, сміливий, дримливий, мінливий і т. ін.

Не рідко слова на *-ливий* повстають від іменникового кореня: сонливий, уродливий, вадливий, галаслилий, крикливий, покірливий і т. ін., але й тут *-ливий* визначає помітне збільшення прикмети. Всі вони виразно заховують дієву ознаку, заступаючи собою дієприкметники на *-чий*: балакливий — балакучий, пестливий — пестячий, зичливий — зичучий і т. ін.

На основі цієї ролі наших слів на *-ливий* дуже легко зрозуміти походження й значення слова „горливий“:

гор-іти — горливий,

цебто „горливий“ — це той, хто багато „горить“. Початкове значення „горливий“ було „горючий“ (галицьке: горіючий), напр. „горливе дерево“ = горюче дерево; це значення відоме ще й тепер у мові сербській, де „горљив“ визначав не тільки „ревний“, але й „горючий“. З бігом часу повстало в нас переносне значення: „горливий“ — це той, хто сам горить над чимсь, цебто: ревний, усердний.

Таким чином у слові „горливий“ не знаходимо ані крапельки чужого: його корінь *гор* і закінчення *-ливий* — притаманні наші, широко відомі в нашій мові. А коли так, то чи маємо право звати його полонізмом? На мою думку, не маємо на те найменшого права.

II.

Тепер погляньмо, чи слово „горливий“ відоме тільки польській мові? Коли так, тоді справді насовувалась би думка, що наше „горливий“ може таки запозичене з польської мови. Виявляється, що зовсім не так, — слово „горливий“ відоме всім слов'янським мовам. В мовах західньо-слов'янських це слово дуже поширене. Так, у мові польській, нам територіяльно найближчій, існують: gorliwy — ревний, gorliwość — запал, gorliwiec — ревний, запальний.

Далі, в чеській мові існують такі слова: horlivý — ревний, повний запалу, ентузіястичний, horlitel — з тим самим значенням: запаленець до чогось, horlení — ревність, запал, horlivość — запал, horlivě — ревно. Як бачимо, в чеській мові вживання слова „горливий“ з похідними дуже широке, а значення слів таке саме, як і в мові українській. Вдавнину наші культурні зв'язки з чехами були дуже близькі й жваві, а це впливало й на вживання в нас слова „горливий“.

Так, як у чеському, вживається „горливий“ і в мові словацькій: horlivý має тут два значення: 1) ревний і 2) запальний. Є й дієслово horlit'. Так само широко знане це слово й у мові горішньолужицькій, де маємо: horliwić — бути горливим, horliwc, horliwjenje, horliwość, horliwy.

Але що для нас дуже цікаве, так це те, що всі південно-слов'янські мови також знають слово „горливий“, а це вже перекреслює нам всяку думку про запозиченість нашого слова „горливий“. Так, мова сербська дуже добре знає це слово. Слово „го́рљив, го́рљива, го́рљиво“ дуже часті в сербській мові й визначають звичайно те, що й у нас: усердний, ревний. Але цікаво, що в мові сербській це слово зберегло й своє початкове значення, відоме не всім іншим мовам: горючий, запалений, а це свідчить про глибоку давність його в цій мові. Знає сербська мова й слово „го́рљивост“ — запал до чого, ревність. До сербської мови слово „горљив“ не могло попасти ані з мови польської, ані з мови чеської, — треба припускати, що воно тут своє рідне з споконвіку.

Мова словінська знає „горљив“ так само, як і сербська, і то в двох значеннях: початковім (горючий) і переносним (ревний). Відомі тут і йменники: горљивец і горљивост.

Болгарська мова так само знає „горливъ“, і то з первісним значенням: легкий до запалення; знає й іменника „горливостъ“.

Нарешті східньо-слов'янські мови — українська й білоруська мови добре знають слово „горливий“ і похідні від нього, але вже з переносним значенням: ревний. Тільки мова російська зовсім не знає цього слова.

Таким чином виявляється, що слово „горливий“ із похідними відоме всім групам слов'янських мов: східнім, західнім і південним. А коли так, то це ясне й переконливе, що це слово — праслов'янське слово, відоме всім слов'янським мовам із дуже давнього часу. А це виразно каже нам, що нема жодної підстави говорити про запозиченість українського „горливий“ із мови польської, — це своє споконвічне слово.

III.

Тепер спинюся на давності слова горливий в українській мові. Слово це дуже

давнє в нас, як це видно вже з попереднього. З невідомих мені ближче причин слово це не увійшло до т. зв. старослов'янської мови, чому найдавніші наші пам'ятки не знають його, — воно позосталося словом світським, живим. Але старовина наша, визволившись із XV-го віку з під мови церковної, стала широко вживати слова „горливий“ і похідних: горливо, горливець, горливость. Ці слова загально відомі й дуже часті в нашій літературній та актовій мові XV-XVIII віків. Слово „горливий“ відоме мені в українській мові з дуже давнього часу, — ще з XV-го віку. Так, у акті 1443 року читаємо: „Церковъ Восточная за сузнаньємъ папы и многихъ отецъ, вѣры святоѣ горливыхъ, зъ Римскою приведена есть до єдиности“ (див. „Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи“ т. I ст. 56). І зачинаючи з цього часу можна подавати десятки або й сотні прикладів на вживання цього слова в українській мові. Напр. „Отпис“ Клирика Острізького 1598-го р.: „Свѣтчу о нихъ, ижъ ревность або горливость Божію маютъ“. Апокризис Христофора Филалета 1597 р.: „До горливости побудилъ цесаря нашого“. Антиризисъ противъ Хр. Филалета ст. 961: „Видѣти жедали многихъ отецъ, веры светое горливыхъ“.

Не буду подавати тут довгої низки прикладів, — відсилаю читача до „Історичного Словника українського язика“ Академії Наук, де на ст. 570 подано багато прикладів із письменної й актової мови XV-XVIII віків. Підкреслюю цінність прикладу із „Отпису“ 1598 р.: „ревность або горливость“, — вона свідчить, що в XVI в. в нас уже не знали церковного „ревность“ і перекладали на „горливость“. Про це ж переконливо свідчить і Словник Памви Беринди 1627 р., Київ, — він ревнованіе перекладає: горлúвость, ревнúтель — горлúвий, ревнóвкрасіе — горлúвая милость.

Але слово „горливий“ належить до слів вищого розуміння, як і слово „ревний“, „усердний“ і подібні, через що простонародня мова їх майже не знає. Через це й наші письменники XIX-го віку, що базували свою мову головно на мові народній, мало знають це слово, — слід за Кулішем звичайно уживають старого „ревний“ (ревностный); через це ж і „Словник живої мови“ Б. Грінченка не подав цього слова. Але всі академічні словники, як і словники Є. Тимченка, Іваницького, Уманця й ін., а також нове видання (третє) Словника Б. Грінченка знають це слово й подають: горливий, горливо, горливість. Наша сучасна літературна мова широко вживає цього слова, поруч зо словами: ревний, старанний, запопадливий і т. ін.

IV.

Зроблю тепер висновки до всього вищесказаного:

1. Слово „горливий“ своєю будовою — рідне нам слово.

2. Всі слов'янські мови, за незначним виключенням, знають слово „горливий“, цебто це слово праслов'янське.

3. Слово „горливий“ і похідні від нього відомі в українських пам'ятках іще з XV-го віку. В віках XV-XVIII це слово по пам'ятках дуже часте, але в віці XIX-ім уживання його стає рідшим.

4. Нема найменших підстав звати українське слово „горливий“ позичкою з польського.

На основі цього подаю ще висновки про окреслення полонізмів у мові українській:

1. Глибока подібність слів українського й польського не дає ще всіх підстав говорити про запозичення.

2. Твердимо це навіть тоді, коли українське слово рідковживане, — воно могло бути вдавнину живим і частим, а пізніше завмирати.

3. Тільки глибока порівняльно-історична аналіза дає можливість докладно твердити про походження слів.

4. Наукова аналіза східньоукраїнських „полонізмів“ часто показує, що це або слова давньої нашої мови, невідомі вже в західніх говорах, або це полонізми дуже давні, давно вже засвоєні в нашій мові.

Іван Огієнко.

Приєднуйте нам нових передплатників!!!

Зарис речевого й прикметникового окреслення назви »Русь« XI-XVI вв.

Окреслення назви Русь та виповнення її змістом — географічним, політичним, культурним, етнічним ... походить переважно від сусідів. Годі допустити, що в цій еволюції змісту назви не бере участи сам підмет назви — народ; а проте історичні джерела, з яких ми можемо зібрати дані про назву якогось народу, звичайно сусідського походження. Це й зрозуміле, бож народи частіш називали себе „людьми", „горожанами", „підданими", „тутешніми", як іменем збірним, що звичайно переходило з державно-панівного осередку на території, належні до даного державного зв'язку.

Наприкінці X в. в документі даровизни Гнєзна папі означується західні границі Руси аж під Краків (fine Russe extendente usque in Cracoa, MPh I. 149). Хроніка Мартина Галла засвідчує, що „країна полонів" (regio polonorum) віддалена від шляхів мандрівників, тому знана заледве тим небагатьом, що переходять через неї для торговлі на Русь (in Russiam), що лежить на схід від Полонії (MPh I, 349). Хроніка Богухвала виводить три королівства — лехітів, рутенів і чехів від трьох синів Пана, князя Панноніï: найстаршого Леха, середущого Руса й наймолодшого Чеха, а містом Руси називає Київ (Russiae castrum Kiev, M. Ph. II. 468, 484). Хроніка Мєржви лучить слов'ян з вандалами, бо потомки Вандала (filii Wandali) зайняли великі простори Европи, саме на сході всю Русь, Полонію, найбільшу країну (MPh. II, 164). Кадлубек говорить 1018 р. про похід Болеслава на Русь, та Руси на Полонію (Boleslaus Russiam — Ruthenus Poloniam hostiliter ingredi gestiunt, MPh. II. 280); 1109 р. князь руський, Володар із Перемишля, Петро Властів потайки напав на Русь, цебто на землю Перемиську (я. в. II. 350, 19 доповнення Мєржви). Під 1135 р. руський князь Володар (Russiae princeps Vladarius) напав на деякі землі руські (provincias Russiae), а саме Перемиську, Володимирську, Берестейську, Дорогичинську, так що Казимир оставсь тільки володарем Лєхії. У 1180 р., по смерті Ярослава Осьмомисла, »polonus« вступив на Русь і зайняв насамперед місто Береcть (я. в. 397; IV 8, 14, 407). Взагалі Галицька земля (Galicia) і Володимирія (Laodimiria) часів Лестка й Романа для цього польського літописця — частина Руси (Russia, я. в. II. 437-441). Одначе всі простори на захід від Берестя н/Б. і Перемишля польські літописці називають terra Russia, та їх мешканців Rutheni.

Тільки в 1370 р. в листі короля Казимира В. царгородському патріярхові стрічаємось у королівському титулі з прикметником „малої", коли: κράλης τῆς μικρᾶς Ῥωσσίας просить назначити владику для русів τῶν ῥώσων (Пам. канон. права, 125, 127). Прикметник „великий" виступав в актах і грамотах у справі митрополита Кипріяна 1380 р.: ὁ μέγας ῥῆξ Μοσκοβίου καὶ πάσης Ῥωσίας μεγάλης, μικρᾶς (Пам. канон. пр. 165 сл.). Галицька митрополія 1391 р. знаходиться в малій Руси (ἐν τῇ μικρᾷ Ῥωσίᾳ я. в. 231). Взагалі ж джерела римські й царгородські в справах руської церкви послугуються назвами — Ῥωσσία, Russia як загальними для всіх просторів східньослов'янської церкви, так і для окремих земель-держав із додатками „великої" й „малої": ὁ μητροπολίτης ὁ Κυγέβου πάσης τῆς Ῥωσίας... τῆς μεγάλης καὶ τῆς μικρᾶς Ῥωσίας... Γαλλίτζης (Пам. кан. пр. I. Пр.21-39). Папа Урбан пише королю Казимиру 1363 „in villa Lamburga... in Russia consistente« (Kod. dypl. 124).

В умові литовських князів із королем Казимиром В. означується простори Руси ось так: львівська земля називається „Русь, што короля слушаєть", володимирська, холмська й берестейська називається „Русь што Литвы слушаєть", а мешканців цих земель називають „русинъ, руска" (Арх. Зап. Рос. I, 1). У 1415 р. говориться в одному акті, що „не толика єсть руская земля, яже єсть въ области господина великого князя Александра" (АЗР. I, 33-4), а патріярх

царгородський називає 1397 р. цю частину Руси Λιτβορώσία (я. в. 297). У всіх цих випадках назви „Русь“ уживається здебільшого в значенні географічному — територіяльному.

Ян із Чарикова, оповідаючи під 1382 р. про полон Ягайла, згадує, що його посадили в твердині міста Полоцьке на білій Руси (in quodam castro albae Russiae Poloczk dicto. MPh. I). У німецьких актах часів Вітовта є за 1412 р. згадка про »Pleshkow und den Weisen Rewsen« (Prochazka, Cod. epist. 245); 1413 р. говориться про злуку Новгорода й усіх руських „язиків“ — народів із білими русами (Naugardern und den ganzen Russhen Czungen vereineget.. mit den wissen Russen (ib. 262). Петер Зухенвірт почат. XIV.-XV в. оповідає про побут багатиря »gen Weizzen Reuzen vur Eisenburk« (Ізборськ, Залізний Город, MPh. I).

У житті св. Кінги названо Коломана на галицькому князівстві королем білих русів (rex ruthenorum alborum, MPh. IV. 685). Великого князя московського Івана III називає Райнальдус у своїх анналах церковних »rex Ruthenorum alborum«, що написав папі листа »lingua ruthena«. Одначе, в списку „Устава в. кн. Всеволода“ 1125/36 у Кормчій 1493 р. згадується теж про покликання митрополита Михайла „от земли трапизоньскыя къ бѣлой Руси граду Кѣеву, иже крести всю рускую землю“. З цим записом немов в'яжеться вираз єпископа гнєзн. Яна Лаского (Johanes de Lasco) про »albi rutheni — Colchitae, terra Moscovia, flumen immensum Hra (123 bis), Rha (124), rutheni rubri« (1514 Ruthenorum nationes cum erroribus eorundem, Monum. hist. Turgenev, I. 123-7).

Може найкращим показом замішання між прикметниками, що їх прикладали до назви Русь, є мапа »mappa mondo fra Mauro« 1459 р. На цій мапі подибуємо ось такі назви: на Дністрі — Ruenia з містом Leopolio; на серед. Дністрі є Raxan з м. Cheo over Chio (= Кео, Кіо); на гор. Доні Russia rossa, на північ Rossia, на Оці R. negra, Moskovia, на el mar Biancho (= Аральське море) є »Rossia Biancha, Sarmatia over Rossia in Asia, Sibir«. Близько біля північного океану на захід від Пармії є »Cavo de Rossia«. Отож, у даному разі прикметник Руси „біла — biancha“ відповідає прикметникові „велика“, а „червона — rossa“ нинішньому „біла“, та „чорна — negra“ лісистій частині східньої Великоруси.

Зате в 1579 „Опис“ Гваґніна знає трояку Русь: „білу“ від Києва до Полоцька, що належить до литовського князівства, „чорну“ в землі московській від Білозера до Азії, та „червону“ здовж Бескидів від Коломиї аж до Луцька. В польському виданні „Опису“ назвою „rusnacy“ означено білорусинів (Opis 28), та назвою »Ruś podgórska« — галицьку землю (29). У книзі »Opisanie W. Ks. Litewskiego« говориться про „русаків“. Галицьке князівство стрічаємо в найстарших польських джерелах із назвою »Russia«, а мешканців його під іменем »Rutheni« (M. Ph. III і VI).

Ітак виходить, що назва Русь виповнялася змістом — географічним і політичним через прикметники, що надавали їй чужинці. Одні окресляли її положення від сторони світа (нп. Ostrogard — Східне місто, Russi = Nordmani...); інші пробували створити в цьому прикметниковому окресленні точну систематику історично-політичних перемін, що відбувалися на просторі від Волги через Дін і Дніпро до Карпат. І тут стрічаємося з дуже важним явищем: давньоісторичні знахідки на цих просторах потверджують правдивість вісток про Русь — Росів у східніх і візантійських джерелах. Мало того, — речеві знахідки та вістки історичних джерел виразно підтверджують історичний похід — напір Русів з-над Волги через Дін — Азов, та Дніпром і Дністром до Чорного моря. Отож, сфера й границя впливу торговельних емпорій північних Русів на водосточищу Волги, поширилися в історичному поході на захід у межі нинішньої України. Тут на середньому Дніпрі в половині IX в. ця струя напору стрінулася з відпором східнього слов'янства, що стало організуватися в державу. Теж саме сталося трохи давніше з напором Норманів на доріччя Висли, де державна організація західніх слов'ян дала основи Польщі.

Львів. І. Свєнціцкий.

Наука про рідномовні обов'язки.

Рідномовний Катехизис.

XVIII. Молодь початкових шкіл і рідна мова.

1. Початкова школа від першого року мусить провадити своє навча́ння соборною літературною мовою. Тією ж мовою провадиться праця й у дитя́чих садках.

2. Головне завда́ння початкової школи в рідномовній ділянці — практично навчити своїх учнів соборної літературної мови та соборного правопису.

3. Ці́ле суспільство мусить пильнувати, щоб усім учням початкових шкіл защіплювалося почуття́ одности народу, як основи соборної літературної мови.

4. Ці́лий наро́д мусить дбати, щоб усі без винятку діти навчалися в початкових рідномовних школах.

5. Наро́д, що не всі його діти навчаються в рідномовних початкових школах, тим самим призначається на недержавність та на національне й культурне ни́діння.

6. Ці́ле громадя́нство мусить дбати, щоб учні початкових шкіл мали відповідну здорову літературу для свого національного розвитку й для вихова́ння почуття́ одности народу.

7. Коли в недержавного народу не всі діти мають змогу навчатися в початкових рідномовних школах, то ці́лий наро́д мусить карно дбати, щоб такі діти одержали початкову рідномовну науку поза школою.

8. Кожна дитина, що покінчила чужу школу, але́ не вміє читати й писати рідною мовою, втрачена для народу.

XIX. Середньошкільна молодь і рідна мова.

1. Кожний учень середньої школи, якого б фаху не була вона, якщо хоче стати свідо́мим громадя́нином свого́ народу, мусить пильно працювати, щоб добре ви́вчити свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис.

2. Громадя́нство мусить пильнувати, щоб його середньошкільна молодь конче виховувалась у почутті всенаціональної одности, як основи соборної літературної мови.

3. Середньошкільна молодь мусить виховувати себе на творах рідної літератури, особливо ж таких, що змальовують ідею всенаціонального почуття́.

4. Середньошкільна молодь недержавного народу, поділеного поміж кількох чужомовних держав, мусить не забувати великого зла його культури — існува́ння двох чи кількох правописів: свого соборного й місцевого шкільного. Уживай приписового правопису в твоїх шкільних працях тільки з наказу, а поза тим пильнуй одного соборного правопису.

5. Батьки́ мусять своїх середньошкільних учнів навчати соборної літературної мови вдома, як що того не навчає їх школа.

6. Учень середньої школи, що не навчається соборної рідної мови й вимови та соборного правопису, дошкульно шкодить об'єдна́нню свого наро́ду.

7. Учні двох останніх середньошкільних клас мусять знати головні рідномовні обов'я́зки.

8. Учні старших клас середньої школи, особливо ж ті, що живуть на провінції, мусять збирати діялектологічний матеріял для ви́вчення рідної мови (як це робити, див. „Рідна Мова" 1934 р. ч. 4-7).

9. Учні вчительських шкіл мусять навчатися своєї соборної літературної мови з подвоєною пильністю.

10. Учні всіх шкіл мусять твердо пам'ятати, що рідна мова — то найголовніший предмет їхньої науки, а тому повинні навчатися її зо щирою любов'ю та захо́пленням.

11. Учні всіх середніх шкіл мусять уживати як на лекціях, так і на перервах і вдома тільки чистої літературної мови, завжди пильно слідкуючи за своєю мовою й вимовою.

12. Учні при розмовах у школі й поза нею конче виправляють один о́дному помилки супроти літературної мови. Ображатися за ці поправки невільно.

13. Кожний середньошкільник мусить

діяльно працювати в своїм „Гуртку плекання рідної мови".

XX. Вища школа й рідна мова.

1. Завéршенням перетвóрення етнографічного народу в культурну націю є твóрення вищих національних рідномовних шкіл.

2. Тільки вищі рідномовні школи дають завершення соборній літературній мові.

3. Недержавний народ, що чується нацією, але своїх вищих рідномовних шкіл не має, все ж таки мусить мати необхідні підручники рідною мовою для всіх ділянок вищої науки.

4. Гуманітарні, педагогічні, правничі й богословські відділи вищих шкіл мусять конче викладати своїм слухачам і Науку про рідномовні обов'язки.

XXI. Студенти вищих шкіл і рідна мова.

1. Студентство вищих шкіл — то найкращий цвіт нації, то найміцніший її грунт, на якому вона зростає.

2. Студентство вищих шкіл мусить бути одним із найсильніших двигунів розвою й консервації своєї соборної літературної мови.

3. Кожний студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, мусить добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову, свій соборний правопис. Особливо ж мусять вони плекати вйвчення складні своєї мови й пишатися її добрим знанням.

4. Конечний обов'язок кожного студента — добре знати Науку про рідномовні обов'язки й віддано працювати за її наказами та для провéдення її в життя.

5. Студент вищої школи, де б він не вчився, мусить конче вчитися й зо своїх рідномовних підручників.

6. Студент вищої школи, де б він не вчився, мусить добре знати й рідномовну термінологію свого фаху.

7. Студент, що не знає своєї соборної літературної мови, чинить тим злочин супроти свого народу й став йому зайвий, бо не має найсвятішого почуття — почуття односи нації.

8. Громадянство мусить уживати всіх заходів, щоб виховувати серед свого студенства глибоке й міцне почуття всенаціональної односи, як основи соборної літературної мови.

9. Студенти вищих шкіл, особливо ж гуманітарних та богословських відділів, мусять збирати діялектологічний матеріял для вивчення своєї рідної мови.

10. Кожний студент вищої школи, якого б фаху він не був, мусить конче працювати в „Гуртку плекання рідної мови" бодай два роки.

11. Кожний студент вищої школи мусить поставити собі за святий обов'язок заснувати в своїй місцевості „Гурток плекання рідної мови".

12. Студенти вищих шкіл обов'язані щорічно уряджувати врочисте „Свято рідної мови".

XXII. Учні чужомовних шкіл і рідна мова.

1. Учні всіх чужомовних шкіл у своїй рідномовній практиці мусять виконувати в себе вдома все те, що мусіли б виконувати в школі рідномовній.

2. Батьки мусять завжди пам'ятати, що кожна дитина в чужомовній школі сильно наражена на винародóвлення, а тому мусять поза школою створити їй усе для рідномовного вихова́ння.

3. Кожен учень чужомовної школи не повинен ховати свого національного походження й мусить публічно шанувати й боронити свою рідну мову.

4. Коли в чужомовній школі є вас кілька, розмовляйте між собою на перервах тільки рідною мовою.

5. Кожний юна́к, що покінчить чужомовну школу, а вдома не надробить собі всього, що мусів би виконувати в школі рідномовній, такий юнак утрачений для нації.

XXIII. Позашкільна освіта й рідна мова.

1. Добре організована позашкільна освіта — то один із могучих двигунів розвитку рідної мови.

2. Ціла інтелігенція мусить найпильніше дбати, щоб зорганізувати добру позашкільну освіту для свого народу.

3. Усі позашкільні курси для народу,

як і ціла діяльність таких товари́ств, як „Просві́та“ й т. ін., мусять провадитись тільки соборною літературною мовою.

4. Товари́ства позашкільної освіти конче мусять організовувати популярні курси літературної мови для широкого громадянства.

5. Товари́ства позашкільної освіти конче мусять засновувати й підтримувати „Гуртки плека́ння рідної мови“.

6. Усі товари́ства позашкільної осві́ти конче мусять ши́рити й плека́ти в своїй діяльності й головне рідномовне гасло: Для одного народу одна літературна мова й вимова, один правопис.

7. Товари́ства позашкільної осві́ти, що видають і ши́рять книжки́, написані нелітературною мовою, спинюють тим ро́звиток всенаціональної свідо́мости народу.

8. Усі товари́ства позашкільної осві́ти мусять конче ши́рити поміж народом і знання́ найголовніших рідномовних обов'я́зків.

XXIV. Театр і рідна мова.

1. Театр — то один із могучих двигунів розвитку соборної літературної мови, а особливо літературної вимови.

2. Ціле громадянство, бажаючи розвитку культури своєї соборної літературної мови й вимови, мусить пильно й однодушно дбати про розвиток свого́ національного театру. Цей обов'я́зок многократно збільшується для народу недержавного.

3. Кожний національний театр мусить конче дбати стати для свого народу найкращою практичною школою зразкової соборної літературної мови й вимови.

4. Театр, що не культивує своєї соборної літературної мови й вимови, чужий і некорисний для свого народу.

5. Місцева вимова не допускається на сцені в театрі.

6. Хто не має досконалої соборної літературної вимови, тому не місце серед артистів на сцені.

7. Театр недержавного народу, що служить виключно інтернаціональному „чистому мистецтву“, а національно-громадські п'єси оминає, й про мову та вимову не дбає, чужий і некорисний для свого народу.

8. Готуючи перекладні п'єси для сцени, театр мусить дбати, щоб мова цих перекладів була зразко́ва літературна мова.

9. Вибираючи для сцени старші п'єси, що писані зовсім нелітературною мовою, театр мусить у таких п'єсах переробляти мову на взірцеву сучасну.

10. Театр, що ставить п'єси з нечистою літературною мовою, сильно шкодить тим культурі своєї рідної мови.

Іван Огієнко.

Про мову наших молитовників.

Багато пишеться про мову наших часописів, шкільних підручників, красного письменства і т. ін., та досі ніхто ще не звернув більшої уваги на мову наших молитовників, тих книжок побожного змісту, що сотнями тисяч розходяться між нашим, здебільшого простим народом, і часто бувають одинокою лектурою широких верств народніх. Та все ж таки в порівнянні з кількістю та побожністю нашого народу молитовників у нас знаходимо мало. Коли, нпр., у німецькій, чеській, словацькій, мадярській, а хоч би й польській родині можна знайти навіть по кілька різних молитовників, що з них поодинокі члени родини моляться в церкві або й удома, то в нас мало хат, де можна б знайти принаймні одного молитовника. При тому в багатьох випадках у нас хоч молитовник і є в хаті, то його нерадо й рідко вживають, а в наших церквах хіба винятково можна побачити, що хтось молиться з книжки. Яка тому причина?

На мою гадку, причиною малого розповсюдження наших молитовників і взагалі видавництв релігійного змісту, буває в першу чергу їхня мова. Наші широкі, неінтелігентські, ба навіть інколи й інтелігентські круги, мови наших молитовників просто не розуміють. Маю на гадці не тільки мову церковно-слов'янську, що нею складені деякі прегарні молитви, як напр. акафисти, але ту, бу-

цімто нашу українську мову, що нею написана переважна частина кожного нашого молитовника. Відóма річ, що ніхто не хапається радо за книжку, що її мови й змісту не розуміє; так теж і наш, такий вірний і прив'язаний до своєї церкви народ, нерадо читає молитовники, бо їх мови він або зовсім не розуміє, або розуміє її мало й слабо.

Першою умовиною загального, як найбільшого, всенароднього поширення українських молитовників є їхня добра, ясна й зрозуміла мова. Тим часом наші молитовники вражають якоюсь дивною, незугарною, до української мало подібною мовою. В мене Молитвенник видання з р. 1926, отже новіший, та проте мова його якась дивна, кострубата, а місцями просто незрозуміла. На сторінці 83 цього молитовника читаю: „Пішов я за приміром Адама, не послухав Бога, а тепер бачу, що з а д л я гріха мого Бог мене опустив". І як же ж зрозуміє це українець? Просто сумно про це писати. Розумівши чисто по-українськи,[1] це речення — велика образа Бога, бо пишеться, що Бог опустив когось для того, щоб хтось творив гріх. Якже йнакше розумів би це речення щирий українець, коли б було написане так: „Пішов я за прикладом Адама, не послухав Бога, а тепер бачу, що ч е р е з гріх мій Бог опустив мене". Знову на стор. 183 читаю: „О мати Божа, з а д л я моря горести, яким було переповнене Твоє серце і з а д л я терпінь Твого Сина, випроси мені ласку" і т. д. І знову тут проситься, щоб Мати Божа випросила комусь ласку для того (в тій цілі), щоб Син Її терпів, а серце Її самої наповнилося морем горя. А таких місць у моїм Молитовнику багато, і я, хотівши виправити, що треба, покреслив його так, що він цілий замазаний чорнилом...

Такою мовою, таким стилем писати молитовники не вільно. З цим треба раз скінчити. Таких молитовників народ не розуміє, через те їх і не приймає, і в тому причина малого поширення наших видавництв релігійного змісту.

[1] В літературній мові з а д л я визначає звичайно „для". Напр. у Стороженка: Виросте щасливіша доля з а д л я людей. І. О.

Окрема справа — це молитви, писані мовою церковно-слов'янською, що займають велику частину кожного нашого молитовника. Їх народ уже ніяк не розуміє, і тому зовсім їх не читає. І для кого та для чого саме ті молитви там поміщені? І що ж із того, що нпр. акафисти, — це чудові, прекрасні молитви, коли вони складені мовою, широкому загалові зовсім незрозумілою... І хто зрозуміє: „Радуйся, тимінія ізимающая дѣлъ? радуйся, яко обуяша лютіи взыскателе, радуйся, яко увядоша баснотворци, радуйся, началнице мысленнаго назданія, радуйся, ты бо обновила зачатія студно, радуйся, тлителя смысловъ упражняющая, радуйся, обонянія Христова благоуханія", або: „пѣніе всяков побѣждаєтся спростретися тщащеєся къ множеству многихъ щедротъ твоих". Питаюся, хто це тепер зрозуміє? Знаю особисто греко-католицьких священиків, що тих речень не розуміють, а як же може їх розуміти й читати простий народ? І чи можуть видавці таких молитовників числити на їхнє широке розповсюдження? А треба знати, що, нпр. акафисти, — це прегарні молитви, це чудові молитовні гімни, що випливли з душі, сповненої любов'ю, подивом і вдячністю до Бога. Та що з того, коли вони через свою мову зовсім чужі та невідóмі якраз тому народові, в молитовниках якого вони поміщені. Для якнайбільшого поширення наших молитовникі і взагалі релігійної лектури треба негайно взятися за зладження молитовників, написаних доброю українською мовою. Треба конче перекласти на добру українську мову молитви церковно-слов'янські, бо тієї мови вірні не розуміють, не читають і молитви ці дармо забирають місце в українських молитовниках.

Треба вже раз дати нашому народові в руки доброго, гарного, зрозумілою мовою написаного молитовника, а народ його прийме й полюбить. Також мову інших наших релігійних видань треба неодмінно поправити.

Погоджуюсь зовсім із доброю думкою проф. І. Огієнка, що по наших духовних семінаріях треба конче викладати вищий курс української мови (див.

„Р. М.“ 1935 р. ст. 414 і 447), бо духовенство обов'язане знати свою мову якнайкраще. Тоді й мова релігійних видань відразу зміниться.

Народ у більшості не знав вже церковного письма, а тому треба в молитовниках або не вживати його, або додавати хоч кирилівську áзбуку з поясненнями.

Лісько. Д-р Вол. Виногородський.

Наша часописна мова.

Часописна мова в Галичині з передвоєнних часів була такою штучною мішаниною, що її мало розуміли на Наддніпрянщині. Такий стан цієї мови був для нації надзвичайно шкідливий, бо викликáв зрозумілу нехіть до себе читача з Наддніпрянщини. Взагалі ж галицька часописна мова творилася самостійно, без жодного оглядання на мову східньоукраїнську. Питання про спільну літературну мову не раз, правда, ставилося, про що писали кращі наші письменники, напр. Куліш, Грінченко й ін., але їхній голос, як звичайно, лунав у Галичині „гласом вопіющого в пустині“. Його тут не зрозуміли.

Війна поклала рішучий край цьому ненормальному станові. Сотні тисяч „галичан“ побувáли в Великій Україні, й власним досвідом переконалися про конечність однієї літературної мови для одного народу. Зачалась боротьба за одну соборну літературну мову, боротьба, що точиться ще й сьогодні. Молоде покоління беззастережно стало за спільну літературну мову, а старе — вперто тримається довоєнної мішанини.

За останні п'ять літ часописна мова в Галичині змінилася до непізнання на ліпше. Народилась „Рідна Мова“ й дала змогу кожному навчатися своєї соборної літературної мови. Вона ж кинула рідномовні гасла, довершені цілим курсом — „Наука про рідномовні обов'язки“. Правда, з працею „Рідної Мови“ ведеться запекла неетична скрита боротьба певних угруповань, що сильно зменшує впливи її, але остаточно ще не вбила.

За сучасного стану нашого національного життя, преса — головний орган навчання рідної мови для широких мас. А звідси випливає її величезна вага в цьому, як і її відповідальність перед своїм народом. З хвилею, коли цілий український народ матиме одну літературну мову, з тією величною хвилею розпочнеться нова сторінка духового життя нашої нації, вже як справді соборної. На мою думку — хвиля ця недалека, а працю про наближення її й ставить собі „Рідна Мова“ за головне завдання. Ось тому й хочемо давати на своїх сторінках хоч час-від-часу огляд мови нашої періодичної преси, звичайно з однією тільки культурною педагогічною метою, — провадити її на шлях соборної літературної мови. Терапія мови — це важлива наука для нас на цей переходовий час. Нікому не хочу витикати їхніх „помилок“, — хочу тільки допомагати нашій пресі скоріш створити найміцніший грунт для розвитку нашої культури — соборну літературну мову. Ось тому сердечно прошу робітників пера не брати за зле цієї нашої праці, — всі ми спокійно приймаємо, скажемо, лікарські поради, так само можна приймати й фахові поради мовні, коли мовний організм наш „не в порядку“.

1. „Комар“, що „кусає кожного тижня під неділю“, виходить у Львові, часом має не зовсім чисту мову. Говіркова мова допущальна й потрібна в діялогах селян, чи взагалі там, де те навмисне підкреслюється. Але поза цим мусіла б бути чиста літературна мова. Подаю кілька прикладів з ч. 14 за цей рік.

„Зареви, льве“ (ст. 1) — це русизм, по-нашому тільки „леве“.

Не вживаємо вже форми дієйменника на -чи: „обстричи волосся“ (ст. 2) — треба „обстригти“.

„Біжуть до Кулка“ (ст. 2) — хто ж тепер так пише, — треба „біжать“.

Ст. 3 повна непотрібних виразів. „Перед ним більша купа землі, чим перед тобою“, — це „чим“ щирий русизм, треба: як, ніж, у жодному разі не „чим“. І не „верну домів“, а тільки — „вер-

нусь додому". І не „станути", „оба", „третий", але: стати, обйдва, третій. „Тамтої весни" — ліпше: минулої весни, чи просто: тієї (це минулої, а не цієї) весни.

На ст. 4 зовсім не літературний діялог:

— Що ти їж?

— Ніщо.

Треба: „Що ти їси? Нічого".

„Скільки тебе коштував" (ст. 5), — це чужий духові нашої мови вираз, — треба „скільки тобі коштував".

„Як Ной проводив свій вільний час *на* ковчезі" (ст. 5), — думаю, що Ной був *у* ковчезі, а не *на* нім.

„При столику сидить двох гостей" (ст. 6) — це щирий полонізм, треба: При столику сидить двоє гостей, або: При столику сидять два гості.

„Цілий день нічо не робить" (ст. 6), — по-літературному буде: Цілий день нічого не робить.

Ціла Україна їсть свою котлéту (хто має), а не спольська кóтлет (ст. 6), отже „ця котлéта", а не „цей котлет" (ст. 6). До речі мова, в Україні тепер поширений добрий новотвір „січéник": „На обід будуть січéники", цебто рублені котлéти. (Далі буде).

Іван Огієнко.

Автомобілева термінологія.

В сучаснім загальнім розвої нашої термінології легко завважити дуже слабкий розвиток її технічної галузі, а в деяких спеціяльних ділянках навіть повний її брак.

Такі загально цікаві галузі техніки, як, наприклад, летунство та автомобілізм майже зовсім не зачеплені в українській літературі, а ті припадкові технічні статті й замітки, що часом зустрічаємо в деяких виданнях, мають дуже неустійнену термінологію.

Автомобілізм, що його термінологію власне хочу порушити, займає тепер досить поважне місце в державній господарці, промисловості й обороні, тому зацікавлення ним і його розвитку нехтувати не можна.

Отже, щодо термінології, то загально пишуть і кажуть: а) сильник, движник, двигун, рухач, рушій, мотор; б) автомобіль, авто, самохід, авто особове, самохід особовий, авто тягарове, грузове, вантажне, товарове, самохід тягаровий, грузовий, вантажний, товаровий, а в скороченні — грузовик і автогрузовик; в) авто панцерне, опанцероване авто, автопанцерник; г) танк, совг, човг (панцирні авта, на осельницях, для збройного чину) і т. ін.

Як бачимо, — непотрібне накопичення припадкових назов.

За словником технічної термінології, видання Української Академії Наук, та за аналогією термінів споріднених, із поданих вище груп слів належало б устійнити — на мою думку — тільки такі: а) рушій, мотóр (загальна світова назва); для поділу ж рушіїв уживати термінів: рушії (мотори) внутрішньопальні (бензинові) й рушії (мотори) зовнішньопальні (парові); б) áвто, легке авто, вантажне авто; далі — санітарне авто, від нього похідне — автосанітарка; автобус, автомайстерня; в) пáнцерне авто, або автопáнцерник і автопáнцерка; г) танк, хоча за словником військової термінології перекладається так само на „танк", то за Словником Укр. Акад. Наук цей термін уже має значення цистерни, за говіркою ж західніх українців слово „танки" означає танці, а „совги" — це „коньки" для сковзанки на льоду. Човг — це польське „czołg". Ось тому, гадаю, далеко відповідніше й доцільніше було б терміни: танк, совг, човг заступити більш óбразним: панцеросóвг або панцеросóв (без кінцевого *г*), аналогічно тому, як кажемо: паротяг, панцеропотяг і т. ін. Легкий панцеросовг, так зв. „танкетку", назвати б — панцеросóвка.

Сукупність кількох чи багатьох різних авт, у залежності від ужитку, називатимемо: механічно-транспортне спорýддя (дорівнюється польськ. „sprzęt"), автосанітарне спорудддя, збройнопанцерне спорудддя і т. ін.

А тепер декілька слів про термінологію головніших складових частин авта.

Кожне авто ділиться на долішню механічну його половину й верхню — його надбудову. Називаємо ці частини — підвіззя (польське: podwozie, російське: шассі) й надвіззя (польське: nad wozie; російське: кузов). Ці терміни, здається, не викликають заперечень. Надвіззя, це вже не механічна частина авта, здебільша — це дерев'яна надбудова його для вміщення пасажирів, тоді воно називатиметься — каре́та, або для вміщення вантажу, тоді це буде — платформа (загально прийнята назва). Ще є інші види надвіззя: автобуси, санітарні і т. ін. Тому пасажирські й вантажні надвіззя загально ще називатимемо каоса́жа, для відрізнювання від спеціяльних надвізь, як, напр., цистерна, вишка радійоваі т. ін.

Механізм, що переносить силу рушія на рух коліс, назвемо переносору́шний механізм (польське — napęd, mechanizm napędowy, російське — передаточний механізм). Він ділиться на два незалежних майже механізми, з яких один назвемо — перелу́чня трибо́ва (польське: skrzynka biegów, przekładnia, російське: коробка скоростей), а за другим механізмом залишимо його інтернаціональну назву — диференціял. Останній, захований ув охоронні металеві пахви, разом із ними й півосями з колами на них, називається за́дній місто́к (польське — most tylny, російське — задний мост).

Спорудження, що влучає й вилучає рух мотору з переносорушним механізмом, натурально буде назвати — сполу́чня (польське — sprzęgło, російське — конусное соединение).

Прилад, що приготовляє з сумішки бензини з повітрям гас для рушія, назвемо газівни́к (польське — gaźnik, karburator, російське — карбюратор). А прилад, що запалює в рушію гас (сумішку бензини з повітрям), має світову назву — магне́то, яку й залишимо.

Далі, польське — chłodnica й російське радиатор у нас назвемо холодни́ця. Ко́ло з керівною колонкою назвемо — ке́рма.

Не викликають жодних заперечень назви: передня вісь, задні півосі. Щодо коліс, то конче треба дати українську назву огумованню їх, бо назви з польського: opona і dętka, з російського „покришка" й „камера", не даються зукраїнізуватись. Гадаю, що були б доцільні назви: пневмоши́на (пол. opona) — пневматична шина, і гумоду́тка (польське dętka). Не пневматичну гумову шину (польське massyw) назвемо гумоши́на. Прилад, що зменшує (приглушує) трискіт мотору, назвемо глушни́к (польське tłumik, російське глушитель).

Варшава. В. Дитель.

Життя слів.

Каплиця. Давній переказ розповідає, що одного разу св. Мартин Турський (336-401), побачивши на холоді роздягненого старця-прошака, роздер пополовині свого плаща й зодягнув старця. Тієї ж ночі явився Мартинові Христос, зодягнений у половину Мартинового плаща, й сказав: „Мартине, ти зодягнув Мене в цей плащ". В середні віки „капа" (плащ, cappa) св. Мартина була улюбленою темою мистецтва, й широко була знана. Вона ж стала франкським королям прапором, і без нього вони не виступали в похід. По смерті Мартина його плащик (cappa-capella) переховувався в осібнім будиночку біля манастиря, і цей будиночок від „плащика" св. Мартина й став зватися capella, а звідси ця назва перейшла взагалі на маленькі будиночки — молельні, і їх стали звати „капличками". Від середньовікового латинського capella повстало нім. kapella, пізніш Kapelle, а з нього виробилося чеське kapla (теперішнє kaple), польське kapła — kapla — kaplica й наше капли́ця. Той, хто служив у каплиці, звався капла́н. Див. капелія, капела.

Карти до грання рано появилися в Європі, певне занесені були сюди хрестоносцями. Перші карти придумані чи не в Китаї. За середніх віків карти сильно поширилися в Німеччині та Франції

звідки й до нас примандрували, чому наші назви карт — німецько-французькі, що зайшли до нас від чехів та поляків. Див. окремі назви карт. Назви карт із'язані почасти з стародавніми назвами гри в кості.

Катаринка німецького походження. На початку XIX ст. в Німеччині була дуже поширена французька пісня про „милу Катерину" (charmante Katharina, так починалася пісня), що зараз же попала й на музикальний органчик, з яким прошаки обходили двори й грали „Charmante Katharina". Від „charmante" цей музикальний органчик названо в Росії шарманкою, а від Катарини — катаринкою в Польщі і в Україні.

Каторга відома на сході Слов'янства з давнього часу. Слово грецького походження, з гр. kátergon, що визначало тільки весельну лодку, подібну до галери. В Никонівськім Літопису під 6961 (1453) р. читаємо: „Бояре многихъ отпустиша в кораблехъ и каторгахъ во островы" V, 258. Або IV Новгородський Літопис під 6983 (1475) р.: „Царь Турьский Салтанъ Мааметъ Кафу взялъ, приходилъ въ кораблехъ и въ каторгахъ". Добре відоме це слово і в південнослов'янських пам'ятках у формі катрьга, в значенні корабель, з турецького катрига, у ілірійців і далматинців — katorga. В середні віки скрізь установився звичай посилати гребцями на галери-каторги засуджених проступців. Уже хрестоносці користали з засуджених для своєї флоти; особливо багато засуджених працювало на кораблях іспанських та французьких. В 1564 р. Карл IX заборонив брати на галери засуджених менше як на 10 літ, бо „не менше трьох літ потрібно галерникові привчитися працювати веслом і до моря", але цього наказу пізніш не виконувано. Галери-каторги існували до XVIII віку, а праця на каторгах припинилася сама собою тільки з появленням парових кораблів. В Україні особливо далася в знаки турецька каторга чи кадрига — це велике судно з лавками для гребців; на кожній лавці сиділо по 3-4 засуджених невільників. Гребці звичайно були прикуті до лавок або посковувані по 2-3 між собою. Праця гребців була надзвичайно тяжка, працювали невільники при всякій погоді по пояс розібрані, під жорстоким доглядом. При повсякчасних нападах на Україну татари вивозили силу-силенну здорового люду й продавали його на турецькі каторги, звідки й пішла назва взагалі всякої тяжкої праці. Українські Думи часто згадують і сумно оспівують турецьку каторгу, але все яко галеру з важкою нелюдською працею на ній. Напр.: Як будуть батьки шукати свого сина-невільника, „то не знатиме отець либонь мати, у которої ка́торзі шукати: чи у пристані Козловської, чи у городі Цареграді на базарі" 63. „Тогді далася бідному невольнику тяжкая неволя добре знати: кайдани руки-ноги поз'їдали, сирая сириця (ремінь) до жовтої кости тіло козацькое проїдала... Все у неволі проклятої, на ка́торзі турецької на Чорнім морі пробувають" 64. Ось плач українських невільників на турецькій каторзі: „Хочай би чи не встала на Чорному морю бистрая хвиля, хочай би чи не повиривала якорів з турецької ка́торги. Да вже ся нам турецька басурманська ка́торга надоїла: кайданизалізо ноги повривало, біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости пошмугляло" 65. Таким чином ка́торга перше визначала тільки весельного корабля, галеру. Але в Європі рано почали засуджених злодіїв посилати гребцями на ці галери, де вони відбували свою кару. Так було в середніх віках у всіх романських народів, так було і в Турції. В Росії за Петра I для проступців уперше запроваджено цю ж міру кари; так, наказом 24 листопада 1699 р. Петро I наказав вислати засуджених „въ ссылку въ Азовъ съ жонами и дѣтьми и быть имъ на ка́торгахъ въ работѣ". Цар Петро мав багато праці в Азові і будь за яку справу людей висилано на його каторги, що там будувалися. Див. галера, кайдани.

Ка́ятися. Давне каяти, каяти визначало ганьбити, осуджувати. „Ту греци и морава ка́ють князя Ігоря" („Слово о полку Ір."), тут „кають" — осуджують. Звідсі „каятися" — осуджувати себе, визнавати свою провину. З часом

„каяти“ загубилося, але живе ще „каятися“. Пор. іще „окаянний“ — засуджений.

Квестія в Україні ще в XVII віці мала зовсім інше значення, а саме — судовий допит, муки, тортури, катування з ціллю видобути признання. „Актовыя книги Полтавскаго городового уряда XVII-го вѣка“ (вип. I: Справы поточныя 1664-1671 г. г., видав В. Модзалевський, Чернігів, 1912 р.) дуже гарно свідчать про значення слова „квестія“. Ось трохи звідти виписок: На квестии на первом и втором спитку с приложенем желѣза не призналъ ся 33. Волно имъ будетъ тыхъ чаровницъ и на квестию видат 147. Злодѣй горлом мѣвт быти каранъ по квестии, обвѣшонъ 149. 174. Сказалисмо дати на квестию 89.

Квітень див. календар.

Кімна́та, в східньоукр. говорах іще часто комна́та, повстало з лат caminăta — покій із піччю чи з комином (caminus). Від латинського слово перейшло до мови німецької, а звідти — до слов'янських.

Кінець і початок мають один і той сам корінь (кон-ець, по-ча-ток, при тому *ч* з *к*, а *а* з носового *ѧ*, *ен*), а тому в народній мові частенько слова конець — початок уживають одне замість о́дного. Напр. на Київщині в школах діти питають учителя: Чи читати з кінця (цебто з початку). Учитель, що не розуміє, в чім тут справа, сердиться й кричить: Як же то можна читати з кінця? На Волині члени хору питають диригента: Чи співати з кінця? „Так, з кінця“, відповідає той, і всі починають співати з початку. Один селянин Луцького повіту пише нам: „Прошу вислати „Рідну Мову“ від кінця всі числа“. Правда, початок і кінець — то речі умовні, залежать від нашого погляду на них — звідки дивимось. Таке значення кінця, яко початку, знаходимо вже в наших пам'ятках з XI-го віку. Так, у Збірнику 1073 р. л. 263 читаємо: А коньць вьсѣмъ книгамъ: оже ти не любо, то того и дроугоу не твори. Наука Володимира Мономаха: Се же вы конець всему: страхъ божий имѣйте выше всего. В обох цих прикладах „конець“ це — початок. В однім акті з 1578 р. знаходимо такий „кінець“ замість початку: Староста Вишневецький просить собі в короля „пустиню, названую ріку Сулу, ріку Удай і ріку Солоницу з річками і озерами, почавши з конца: горою Сулы ажъ вниз до устя Дніпра“ (М. Грушевський, Історія, VI. 285).

Клечання, клечальний — див. клянчити.

Рідна мова.

А я люблю́ квітки́, що в полі...
І хва́лять хай огородо́ві
Усі досхо́чу, — я не хо́чу,
Бо я квітки́ люблю́, що в полі...

Як ті квітки́ — люблю́ так мову,
Люблю слова, що пахнуть полем...
Люблю́ я жаром молодечим
Тебе, чарівна, рідна мово!

З рося́них квітів польови́х,
Коли вінця сплеґе дівчи́на —
Ходіть! погляньте і пізнайте:
Це наша мова рідна, мила.

Ще у колисці, — я вже слухав
Своєї мови рідні звуки —
І вперше чув від Неї слово,
Від Неї й пісня йшла до вуха...

Із рідних уст лились слова́ —
Такі жаркі, такі гарячі...
Від них я цвів, цвіла душа...
Давно минув той вік дитячий...

І хва́лить хай хтось інші мови,
І хай вихвалює салонні...
У мене власна рідна мова —
Прекрасна — як квітки́ у полі...

Хто хоче нею оп'яніти:
Іди в село між прості люди!
Квіто́к грайли́вих хто не бачив:
Іди в поля цвітучі й луки...

Видинів. Іван Мойсяк.

Навчаймося літературної мови від Шевченка.

Є.

Є, як присудкова зв'язка, в мові Шевченка опускається: В руці ціпок 23, Думав, що Ярина сестра тобі 196. **Є** вживається тільки в самостійнім значенні: Є з ким заплакать, є з ким заспівать 65. **Є** заступає й **суть**: Є у мене дари — очі мої карі 177.

Єсть — це архаічна форма, звичайна — **є**: Єсть у мене діти 56.

Ж.

Ж пише Шевченко по голосній, а **же** тільки по приголосній: Кого ж їй любити 2. Умивай же біле личко 16. По голосній у Шевченка нема **же** ані разу.

Ждати кого-чого, а не на кого. Ждуть чогось непевного 538 (а не: ждуть на...). Ми ждемо того весілля (а не: ми ждемо на те весілля) 358.

Жити, живу́, живе́ш, живе́, живу́ть, а не: жию, жиеш, жие, жиють. Чи я живу́ 266. Поки живе́ надія 53б. Хіба ж живу́ть вони 348. Ви для себе живете́ 348. Люди люблять живучи́ 309.

З.

З у значенні приблизности при числівниках (а не „біля"): Кіп із вісім заробила 237. Разів зо́ два 128. Миль зо́ дві 545.

З, а не зі: з жалю 432, з серцем 65, з сестрою 67, з собою 111, з шашликом 276, з чорнобривим 400, з злодіями 501.

За для зазначення часу: Ще за Гетьманщини старої давно це діялось колись 193.

За при порівнянні: Хіба краща є за тебе 74.

За що бути: Благав старий, щоб була вона за матір 236,

За, а не **по**: Всю славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти 11.

Забути кого-що, а не: на кого-що. Забув Катерину 28. Забули в Україні славного гетьмана 429.

Закохатися в кого, а не в кому: закохалися оби́дві в одно́го Іва́на 398.

Закрити книгу, а не затворити: Закривши Мінею, батько діда просить 123.

Закури́ли люльки́ 101.

Залізний, а не зелізний: Залізну браму зачинили 514.

Залізо, а не желізо: Залізо гартували 325.

Заміж вийдеш 434, а не: віддасися.

Заплакати за ким: Заплакала Милосерда неначе за сином 329.

Заплющити, а не затворити очі: Заплю́щивши очі 454.

Зараз — це негайно, цієї хвилини. Коли живий козаченько, то за́раз прибу́де 39. Марія за́раз заходи́лас пекти опрісноки 539.

Зато́го — це скоро, незабаром: Зостаріюсь зато́го 460. Зато́го бу́дуть і могили 340.

Затрубити, а не затрубіти. У труби затрубили 414.

Заховати, а не спрятати, схоронити. Серце убоге заховавши, ходить собі 430.

Зацвісти, а не зацвисти. Барвінок зацвів 434. Садочки зацвіли́ 421.

Зачинити, а не затворити. Зачинилась брама 333. Зачи́нених дверей 485.

Звичайний — це чемний: Ярема хлопець звичайний 114.

Згадати кого-що. Згадав Степа́на молодого 201.

Глянутися на кого. Гляньсь на людей 185.

З-за байраку 92. Чорна хмара з-за Лиману 34.

Ззі́сти 80, ззісти́ 386, ззідя́ть 218, ззі́ли 2.

Злякатися, а не напудитися. Чи ти б не злякалася 379.

Знайшли вчора 4.

Знов, зно́ву, а не: знова́. І зно́ву ліри заревли́, і знов дівчата 369.

Зозуля, а не зазуля. Куе зозу́ля 2.

І.

І пишіть по приголосній, а **й** по голосній: Спала й виглядала 2 Мабуть і згинув 2.

Із пишіть по приголосних, а **з** по голосних: Виніс із комори 199. Ярема з Лейбою прокрались 110.

Ізза лісу, з-за туману місяць випливає 78.

Із- на початку дієслова зам. з- частенько писав Шевченко. Жидюга дрижить, ізігнувшись 67. Нагодуй! моїх діток, ізкупай, ізповий 229. Підкралися, щоб ізлякать 6. Ізнемігся, товаришу 5. Ізнищіла, ізмарніла 154.

Іти — йти. Щоб ішов 374. Я йшла з водою 214. Хто йде 352. У город Вифлеєм ішли 539.

Їсти, їж 474, їжте 70, їсте 252.

Його. Без йо́го 514, до йо́го 100, коло йо́го 17.

Практичні лекції літературної мови.

РОЗРИТА МОГИЛА.[1]

Сві́те ти́хий, кра́ю ми́лий,
Моя́ Украї́но![2]
За́що[3] тебе́[25] сплюндро́вано,
За́що,[3] ма́мо, ги́неш?
Чи ти ра́но[4] до схід со́нця[5]
Бо́гу[6] не моли́лась?
Чи ти ді́точо́к[7] непе́вних
Звича́ю[8] не вчи́ла?[9]
Моли́лася, турбува́лась,
День і ніч[10] не спа́ла,
Мали́х[11] ді́ток доглядала,
Звича́ю[8] навча́ла.[9]
Виросту́ли мої́ кві́ти,
Мої́ до́брі ді́ти,
Панува́ла і я коли́сь
На широ́кім сві́ті.
Панува́ла... Ой, Богда́не,[12]
Нерозу́мний сину!
Подиви́сь[13] тепер на ма́тір,[14]
На свою́[15] Вкраїну,[16]
Що коли́шучи[16a] співа́ла
Про свою́[15] недо́лю,
Що співа́ючи[17] ридала,[18]
Виглядала во́лю!..[19]
Ой, Богда́не,[12] Богда́ночку!
Якби була́ зна́ла[20] —
У коли́сці б задуши́ла,[21]
Під се́рцем приспа́ла!
Степи́ мої́ запро́дані
Жидові,[22] німо́ті;
Сини́ мої́ на чужи́ні,[23]
На тяжкі́й[24] робо́ті;
Дніпро́, брат мій, висиха́є,
Мене́[25] покида́є,
І могили́ мої́ ми́лі
Моска́ль[26] розрива́є...
Неха́й ри́є, розко́пує,
Не своє́ шука́є...[27]
А тим ча́сом[28] пере́вертні[29]
Неха́й підроста́ють,
Та помо́жуть москале́ві[26]
Господарюва́ти,
Та з ма́тері пола́тану

---

[1] Текст подаємо з найцінішого досі видання тексту поезій Шевченка, — видання Академії Наук, 1927 р., за редакцією С. Єфремова, т. І.
[2] Вимовляємо тільки: Украї́на, украї́нський, а не Украї́на, украї́нський.
[3] Пишемо „за́що“ як прислівник, але: за що́ куплю.
[4] Не кажіть: вчасно.
[5] „Схід сонця“ звичайно не змінюється: на схід сонця, перед схід сонця, але може й змінюватись: до схо́ду сонця.
[6] Літературна мова, особливо старша, знає давальний на *-у* замість на *-ові* частенько.
[7] Вимовляємо: ді́точок і ді́точо́к.
[8] Панує в нас зви́чай, зви́чаю, але частіш: звича́й, звича́ю. Тут „звичай“ — чемність.
[9] Вчити, навчати пісень, молитов і т. ін., а не: вчити пісням, молитвам (русизм).
[10] Тут „день і ніч“ — знахідний часу.
[11] Не вимовляйте: ма́лих (русизм).
[12] Запам'ятайте літературну вимову цього слова: Богда́н, Богда́на, Богда́ну — Богда́нові, Богда́ном і т. д., — наголос усе позоставться на тім самім складі; не кажіть: Бо́гдан, Богдана́, Богдану́.
[13] Подивися й подивись — це рівнорядні форми.
[14] Пам'ятайте: ма́ти — це назовний відмінок, цебто підмет: ма́ти (а не матір) не журилась, а ма́тір — це знахідний, об'єкт: поховали матір.
[15] Не кажіть: на свою́.
[16] Тепер прийнято в словах Україна, український не міняти початкового *у* на *в*.
[16a] Колихати, а не колисати.
[17] Шевченко любить уживати дієприслівників на -чи як прислівників, робім так і ми.
[18] Або: голоси́ла; „ридала“ — архаїчне слово.
[19] Шевченко звичайно писав „виглядати що“, але можна й чого: виглядала волі.
[20] Форма: „якби була знала“ — давноминулий час, треба частіш її вживати; не кажіть: якби було знала (русизм).
[21] Не вживайте говіркове: задуси́ла, говоріть тільки: задуши́ла.
[22] Жидова́, тому: жидові́, а не жи́дові.
[23] Звичайно кажемо: чужина́, але часом: чужи́на.
[24] Двоскладові прикметники на -кий завжди мають наголос на кінці: гірки́й, дзвінки́й, тяжки́й.
[25] Не кажіть ме́не; при прийменниках: до ме́не, в ме́не, але: мене́ покидав, тут „мене́“ об'єкт прямий.
[26] Значення збірне, замість „москалі“.
[27] Звичайно „шукати чого“; пор. у Шевченка: Вийшла русалонька матері шукати; Пішли шукати нової хати; Піду доленьки шукати.
[28] Пишемо прислівники: тим разом, тим часом (не: тимчасом).
[29] Кажемо: пере́друк, пере́бірка, пере́каз, пере́клад, пере́лік і т. ін.

Сороčку[29a] знімáти![30]
Помагáйте, недóлюдки,[31]
Мáтір[14] катувáти...
Начéтверо[32] розкóпана
Розрíта могúла...
Чого́ вонú там шукáли?[27]
Що там схоронúли[33]
Старí батькú? Ех, якбú то,
Якбú то найшлú[34] те,
Що там схоронúли,[33] —
Не плáкали б дíти,
Мáти[14] не журúлась...

Березань. 1843. 9. X. Тарáс Шевчéнко.

[29a] Не кажіть польська: кошулю. [30] Пишемо: знімати, знімки, а не: знимати, знимки. [31] Кажемо: недóбиток, недóгляд, недóгризок, недóїдок, недóкурок, недóлік, недóлюдок, недóросток, недóуздок. [32] Надвóє, натрóє, начéтверо.

[33] Це архаїчне слово, тепер пануе „сховати", пор. у Шсвченка: Веселе сонечко ховалось в веселих хмарах весняних; пор. іще приказку ч. 49 у Номиса: Од людей сховаешся, а од Бога ні. [34] Звичайно кажемо знайти, знайшли.

Початкова Граматика української літературної мови.

35. Дієприкметники.

Дай, Боже, щоб дитина була бачуща, видюща й пам'ятуща. Був Максим трудящий, роботящий. Було чути, як реве ревучий. Думка змертвіла серце крає. Ось вінок засохлий жита. Вирішний час. Порівняльне мовознавство. Мій знайóмий став свідóмий українець. Виросло деревце, торік куплене й посаджене. Є в мене хустина, шовком зашита.

Що таке дієприкметник? Які дієприкметникові форми були вдавнину? Яка їхня доля в нашій мові? Чим заступаємо заникші форми дієприкметника? Коли пишемо одне *н*, а коли два в дієприкметниках і прикметниках? За що в реченні править дієприкметник?

В глибоку давнину дуже часто йменник, прикметник і дієслово не розрізнялися, чому ще й тепер прикметник легко іменникується, цебто стає іменником, напр.: *Іде слабий*, або має дієслівний характер. **Прикметники, що мають дієслівні ознаки, звуться дієприкметниками.** Можна й так сказати: **Дієслова, що набули собі прикметникових ознак, звуться дієприкметниками.**

Вдавнину було чотири формі дієприкметників; з бігом часу вони позникали в нашій мові, бо в нас змінився сам спосіб думати, полишились тільки рештки, або перейшли зовсім на прикметники (цебто зприкметникувалися), загубивши ознаку часу, та дієприслівники.

1. Дієприкметник часу теперішнього діяльного стану колись закінчувався в нас на -чій, але зчасом змінився на -чій, наше -*чий*. Рештки цих дієприкметників зовсім зприкметникувалися в нашій мові, напр.: трудящий, роботящий, тямущий, пропащий, ревучий, колючий, болючий і т. ін. В теперішній мові ці форми передаємо або описово: В ушах громади, що слухає (а не: слухаючої); або прикметниками на -*ливий*, -*льний*, -*ний*, -*кий*: мінливий, вирішальний, викональний, непоборний, керівнúй, п'янкúй і т. ін.

2. Дієприкметник часу теперішнього переємного стану закінчувався в давній мові на -мый. З часом форма ця заникла в нашій мові, а її рештки зприкметникувалися: відóмий, свідóмий, знайóмий і т. ін. Звичайно передаємо цю форму описово: Він людина, що всі його люблять (а не: любима всіма), або формами на -*ний*: невичéрпний, невтрúманий, неоцінéнний і т. ін.

3. Дієприкметник часу минулого діяльного стану закінчувався вдавнину на -ший, -шій, але з часом безслідно заник у нашій мові; в сучасній мові ці форми передаємо або описово: Пішов із частиною монголів, що остались (а не: оставшихся); або формами на -*лий*: розбуялий, зомлілий, померлий і т. ін.

4. Дієприкметник минулого часу переємного стану закінчувався в нашій мові на -ный або -тый, і ці закінчення позосталися й тепер і вільно вживаються: посáджений, кýплений, бúтий, покрúтий і т. ін.

В реченні дієприкметник виконує тепер ролю тільки прикметника, себто править за прикметникове пояснення чи за епітета.

Завдання 292. Полінійте ось так і напишіть по 10 прикладів.

Сприкметниковані залишки колишніх дієприкметників.

Діяльний стан.		Перевмний стан.	
Тепер. час.	Мин. час.	Теперішн.	Минулий.
-щий, -чий.	-ший, -вший	-мий.	-ний.
Пропащий.	Нема.	Знайо́мий.	Спе́чений.

Завдання 293. 1. Дієприкметники перевмні часу минулого звичайно закінчуються на *-ений*: поса́джений, ку́плений, ве́рчений, но́шений, заса́джений, побо́рений, їдже́ний, зне́сений, запря́жений, спе́чений, оддгнений. Тільки дієслова з основою на *а* (на -ати, -яти) закінчуються на *-аний, -яний*: схо́ваний, спи́саний, ви́знаний, зва́ний. Звук *е* в *-ений* по шелесних ніколи не змінюється на *о*; звуки *д, т, з, с, зд, ст* перед *-ений* змінюються відповідно на *дж, ч, ж, ш, ждж, щ*, а звуки *г, к, х* на *ж, ч, ш*. 2. Дієслова, що мають перед *-ти* кореннї (а не наросткові) голосні чи *р* мають дієприкметник на *-тий*: битий, грітий, жатий, кутий, тертий, тятий і т. ін., але: даний (не: данний), знаний, дбаний. 3. Дієслова на *-нути*, а також деякі на *-оти* мають дієприкметники подвійні: на *-ний* або на *-тий*: кинений і кинутий, вернений і вернутий, колений — колотий, молений — молотий, тягнений — тягнутий, порений — поротий. Перепишіть подані тут форми до зшитка.

Завдання 294. В дієприкметниках пишемо одне *н* (а не два, як у мові російській): зроблений, спечений, зварений, запроханий, закоханий, виструганий, поораний. Але коли дієприкметник стає прикметником, не втрачаючи ознаки дії, тоді пишемо в ньім два *н*: невблага́нний, спасе́нний. У наростку прикметника *-е́нний*, що визначає збільшення прикмети, пишемо два *н*: здорове́нний, силе́нний, старе́нний, числе́нний, важе́нний і т. ін. Два *н* пишемо й у тих прикметниках, що повстали з дієприкметників і ще ясно задержують ознаку дії: неміре́нний, невблага́нний, незчисле́нний, непрощене́нний і т. ін.; коли ж такі прикметники втратили ознаку дії, тоді в них *н* не подвоюємо: варе́ний, пече́ний, смаже́ний, скаже́ний, свяче́ний (а дієприкметники: ва́рений, пе́чений, сма́жений, ска́жений, свя́чений).

Скажіть, коли пишемо одне *н*, а коли два?

Завдання 295. В західньоукраїнських говорах при дієприкметниках минулого часу вживають зв'язки часу теперішнього: *єсьм* перенесений, *єсьм* винним, *є* допущений. Запам'ятайте, що при дієприкметниках цієї зв'язи в мові літературній ніколи не вживають: Я винен, а не: єсьм винним.

Завдання 296. Дієприкметники на *-щий* у нашій мові зприкметникувалися, себто стали за прикметники. Наші письменники люблять прикрашувати свою мову цими формами на *-щий*, як епітетами. Перечитайте й запам'ятайте оці приклади:

Котився віщий дзвін. Ненависть гнітуща. Місця гулящого (порожнього) не стало. Живущий огонь проймав йому кров. Мертвущий холод. Причини минущі. Слава невмируща. Невсипуще бажання. Плодюща земля. Сцілюща вода.

Завдання 297. Давні дієприкметники на *-щий* дуже рано змінилися на *-чий* і так само зприкметникувалися. Таких зприкметникованих форм на *-чий* у нашій живій мові дуже багато, чому й письменники часто їх уживають, як оздобних прикметників. Перечитайте нижчеподані приклади й добре запам'ятайте форми на *-чий*.

Він знаю́чий. Квіту́чий гай. Миготю́че каміння. Палю́ча жадоба. П'яню́чий чад. Разю́че противенство. Рятівни́чий пояс. Співу́ча вимова. Нестерпу́чий гнів. Тремтю́ча рука. Жагучий погляд. Рішуча постава.

Завдання 298. Давні дієприкметники на *-щий* чи *-чий* часом можна передавати прикметниками на *-ливий, -льний, -ний, -кий*, що часто бачимо в сучасній літературній нашій мові. Перечитайте нижчеподані приклади й добре запам'ятайте ці форми.

1. Мінли́ве обличчя. Прони́кливий погляд. Запопа́дливий працівник. Запобігли́ва вдача. Дові́рлива люди́на. Заду́мливий вираз. Запи́тливий погляд. Заспокі́йливе слово. Насти́рлива вдача.

2. Блага́льний погляд. Привіта́льне слово. Споглядальний настрій. Порівня́льне мовознавство. Прийма́льна комісія. Повча́льне оповіда́ння. Непромока́льні чоботи. Прощальний привіт. Навча́льний план.

3. Збудне́ світло. Непобо́рні завда́ння. Довідна́ книжка. Невичерпне джерело́. Вла́дний погляд. Водогінна труба. Він незгові́рний. Жу́рний погляд. Керівна́ праця. Кли́чний погляд. Неперемо́жне бажа́ння. Невисло́вне горе. Доста́тна причина. Висувни́й олівець. Невто́мний робітник. Повний нестри́мної сили. Панівне́ пита́ння. Задовільна відповідь.

4. Ворушка́ товпа. П'янке́ оповіда́ння. Витке́ волосся. Рвачки́й рух. Шелестки́й пісок.

Завдання 299. Давні форми на *-вший, -ший* зовсім зникли в нашої мови, — їх заступили форми на *-лий*. Письменники наші вживають цих форм дуже часто. Перечитайте ці приклади й добре зрозумійте форми на *-лий*.

Стояв остовпілий. Відкинув із чола навісле волосся. Злеглий сніг. Знелюднілі вулиці. Книжка померлого батька. Свідок минулого. Зниклий шлях. Заснулий двір. Висохле обличчя. Закам'янілий, воскреслий, спочилий, замерзлий, дозрілий, загинулий, пропалий, змарнілий, почорнілий і т. ін.

Завдання 300. Дієприкметники на *-мий* усі зприкметникувались Форми ці дуже часті в нашій живій мові, чому й письменники охоче вживають їх, як оздобних прикметників. Добре запам'ятайте оці форми на *-мий*:

Рай невідо́мий. Види́ма мета. Невсти́ма жага́. Непрости́мий (непроще́нний) гріх. Свідо́мий вчинок. Це наш пито́мий звичай.

Завдання 301. Теперішні форми минулого часу на *-в* (із *-л*), *-ла*, *-ло*, *-ли* були колись удавнину формами дієприкметника, а тому зберегли ще й тепер прикметникову ознаку — рід: чоловічий: ходив, спав, жіночий: ходила, спала, ніякий: ходило, спало; множина: ходили, спали.

Завдання 302. Дієприкметники на *-ений*, *-аний* завжди мають наголос на кореннóму складі: ва́рений, пе́чений, сма́жений, свя́чений, ко́ханий і т. ін. Коли ж дієприкметник утрачав ознаку дії й став простим прикметником, тоді він переносить наголос на склад передостанній: варе́ний, пече́ний, смаже́ний, свяче́ний, коха́ний і т. ін.

Придумайте ще кілька таких прикладів.

Завдання 303. Зприкметниковані дієприкметники на *-ічий*, *-чий*, *-мий* завжди мають наголос на передостаннього складі: пропа́щий, непосидю́щий, колю́чий, смердю́чий, відо́мий, свідо́мий, знайо́мий, рухо́мий, роди́мий і т. ін.

Придумайте ще кілька таких прикладів.

Завдання 304. Добре запам'ятайте, що сприкметниковані дієприкметники ніколи не мають т. зв. короткої форми в назовному відмінку, як то мають якісні прикметники (див. завдання 257 —260). Кажемо: пропащий, відомий, зрублений, а не: пропащ, відом, зрублен (останнє — русизм).

Ось приклади нелітературних скорочених форм. Скажіть, як їх уживати по-літературному:

Я — лихом виплекан і викохан у тьмі. Багряний схід задимлен передсвітом. Прохожу, зачарован. Степ гарматами пооран. Ввесь степ кістками засіян.

36. Займенник.

Брат не пішов до школи, бо **він** заслаб і **його** не пустили з дому; цілий день боліла **йому** голова. Сестра довго ходила, а коли **вона** вернулася, **я** просив **її** дати **мені** вечеря́ти. Я люблю **червоні** квітки і **таке** ж сукно. **Нас** було **п'ятеро, стільки** було́ й **їх.**

Скажіть, хто тут *він, його, йому, вона, я' її, мені, нас, їх?* Яке тут *таке* ж? Скільки тут *стільки*? Яку частину мови заміню́є займенник? Через що він так прозивається?

І бідний і багатий, здоровий і слабий, — **кожний** хоче жити. Батько, брат, сестра, — **всі** поїхали в поле.

Хто в цих реченнях *кожний, всі*? Яке їх збірне значення? Чи в усіх випадках займенник заміню́є ймення? Як ліпше окреслити займенника? Перерахуйте всі групи займенників. За що в реченні править займенник? Чи може йменниковий займенник мати при собі прикметникове пояснення?

При говоренні людина пильнує не повторюватись і зазначати збірним словом всі можливі значення слова. **Частина мови, що в одному збірному слові об'єднує різні значення цього слова, зветься займенник.** Головне значення займенника — збірне вказування на предмети або на їхні якості. Займенник завжди мав широке значення, це ніби підсумок цих значень.

Займенники діляться на: 1. Займенники йменникові, що заступають йменники, 2. Займенники прикметникові — заступають прикметники, і 3. Займенники числівникові, що заступають числівники.

І. Займенники йменникові діляться на такі групи:

1. Займенники **особові**, мають три особі: Перша особа *я*, це особа бесідника; друга особа *ти*, особа слухача; це головні особи. Правдивої множини ці особи не мають, але можуть бути в збірному значенні: перша особа: *ми*, цебто *я* й інші, друга особа: *ви*, цебто *ти* й інші. Ролю третьої особи виконує давній вказівний займенник *він, вона, воно* (ѡнъ, ѡна, ѡно), у множині *вони* (ѡни).

2. **Зворо́тний** займенник: *себе.*

3. **Пита́льний** займенник: *хто* для особи, і *що* для речі й тварини: *Хто* йде? *Що* суне?

4. **Відно́сні** займенники ті самі, що й питальні, тільки вжиті без питання: Хто сіє, той і жне. Не відцурався того слова, *що* (а не: *котре* чи *яке*) мати співала. Не вживайте за сполучників у реченні *котрий, який*, вжи-

вайте *що*: Оце тая дівчинонька, *що* сонна блудила.

5. **Неокре́слені або складені** займенники складаються з питального *хто* (для осіб), *що* (для неосіб) та додатків — часток наросткових: *-сь, -бу́дь, -не́будь* або приросткових: *де́* та *ні-*, напр.: хтось, щось, хтобу́дь, щобу́дь, хтоне́будь, щоне́будь, де́хто, де́що, ніхто́, ніщо́. Частки приєднуються до займенника без розділки.

II. Прикметникові займенники такі:

1. **Присві́йні** займенники відповідають на питання *чий*. Кожна особа особового займенника має свого присвійного: *мій — для я, твій — для ти, наш* (цебто: мій і інших) для *ми, ваш* (цебто: твій і інших) — *ви*. Для третьої особи нема своєї форми, вживаємо в однині *його, її*, а для множини *їх* рідко, частіш нове *їхній*. Для зворотного займенника *себе* присвійний *свій*; він звичайно заступає третю особу, але в літературній мові тепер заступає й перші дві: Я читаю с в о ю (цебто: мою) книжку, ти свою (твою), він свою; ми читаємо свої (наші) книжки, ви — свої (ваші). вони — свої.

2. **Вказівни́й** займенник: ближчий і сучасний — *цей, ця, це* (з давніх сей, сѧ, се; наші *сей, ся, се* тепер говіркові); дальший і минулий — *той, та, те* (рідко — *то*): Я на ц ь о м у (ближчому) березі, а ти на т о м у (дальшому, другому). Це т о й, що греблі рве. Місцевих архаїчних форм: тот, тота, тоте, сесь, сеся, сесе літературна мова не вживає. Пам'ятайте, що ознаку в к а з у в а н н я мають усі займенники, а не тільки вказівні.

3. **Пита́льний**: *Який? Котрий? Чий?* Займенник *котрий* — це один із двох, трьох чи кількох: Котрий із вас піде? *Який* визначає якість: Який він?

4. **Відносні** ті, що й питальні, але вжиті без питання: Котрі були слабі, повмирали. Який пан, такий крам. Кажемо й пишемо: Не відцурався того слова, *що* мати співала, а не: *котре* чи *яке* мати співала.

5. **Неокреслені:** яки́йсь, чийсь, котри́йсь, якийбу́дь, якийне́будь, чийбу́дь, чийне́будь, котрийбу́дь, котрийне́будь, інший, деякий і т. ін.

6. **Окреслені:** такий, са́мий, сам, нічий, ніякий, жодний, кожний, увесь, всякий.

III. Числівникові займенники неокреслені: скільки, стільки, кілька, декілька, скількись, багато і т. ін. Сюди належить і *один* у загальнім значенні: О д и н у полі не воїн.

Через те, що займенник із природи своєї — це йменник або прикметник, він у реченні править так само, як і йменник (за підмета, або за пояснення йменникове), або прикметник (за пояснення прикметникове). Але йменниковий займенник має ту особливість супроти правдивого йменника, що, як підсумок різних значень, ніколи не парується з прикметниками, цебто не має прикметникового пояснення.

Завдання 305. Звідки повстала назва *займенник*? Звичайно займенника окреслюють так: Займенником зветься така частина мови, що з а м і н ю є йменника, прикметника або числівника. Скажіть, чи справді що з а м і н ю є займенник у цих словополученнях: той батько, цей твір, всяка мати, свій до свого, ота книжка і т. ін.

Завдання 306. Подумайте, що таке займенник? Яке його головне значення? Чи добре ще так окреслити займенника: 1. Слово, що визначає підсумок для йменників, прикметників чи числівників, зветься займенник. Скажемо, *я* — це кожний, хто говорить, *ти* — кожний, до кого говорять, *він* — це всякий, про кого говорять, *всякий* — це: кривий, сліпий, горбатий і т. ін. 2. Частина мови, що визначає в к а з і в н и й стосунок бесідника до предметів або їх якостей та числа їх, зветься займенником. Справді, чи не в к а з у в а н н я — головне значення займенника? Що в к а з у є м о словами: *я*, ти, кожний, той, хто і т. ін.? Чи можна було б замість *займенник* казати *вказівник*?

Завдання 307. Вдавнину за займенника вважали головно особові займенники та займенники — йменники, а всі інші відносили до прикметників. Чи добре так було? Чи не ліпше було б прикметникові займенники відносити просто до прикметників?

Завдання 308. Виясніть відміну поміж звичайним прикметником і прикметниковим займенником. Де ширше значення: *синій* (звичайний прикметник) — *всякий* (прикметниковий займенник, підсумок якостей)?

Завдання 309. В нашій мові маємо чотири групі імен: 1. імена речей (іменник), 2. імена якостей речей (прикметник), 3. імена числа речей (числівник) і 4. імена показчики для них. Виясніть різниці поміж цими групами.

Завдання 310. Кожний іменник паруеться з прикметником, цебто може мати при собі прикметникове пояснення, напр: Сердитий вітер завива. Чи може мати при собі прикметникове пояснення іменниковий займенник? Чому не може мати?

Завдання 311. Спишіть оці речення, підкресліть *котрий, який* і скажіть, що вони визначають.

Два пани, а одні штани, — котрий раньше встав, той їх і взяв. Уважайте, парубки, щоб котрий коня не пропив. Котрий сміліший, вийди наперед. Який пан, такий крам, який батько, такий син.

Завдання 312. Речення сполучув найчастіш *що*, а не *котрий* чи *який*. Спишіть оці речення з Шевченкового „Кобзаря" й підкресліть *що*.

Рушниками, що придбала, спусти мене в яму. Виглядала козаченька, що торік покинув. Ото ж тая дівчинонька, що сонна блудила. Біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає.

Завдання 313. Спишіть оці речення, підкресліть займенники, а над ними надпишіть коротко, що то за член речення.

Я втомився. Сам піду. Котрий упав? Я бачив його. Що посієш, те пожнеш. Кожна людина хоче їсти. Один чоловік цього не зробить. Хто сіє вітер, той пожне бурю.

Завдання 314. Запам'ятайте, що при окресленні простору *цей* — це ближчий, *той* — дальший, а при окресленні часу *цей* — це сучасний, а *той* — минулий. Не вживайте говіркового *тамтой*. В західніх наших говорах часто навпаки: *той* — це ближчий, сучасний, а *тамтой* — дальший. Як у вас говорять? Спишіть оці речення й виясніть, що в них значать займенники *цей, той*.

По цей бік гора, по той бік друга. Не мав щастя на цім світі, не матиму й на тім. Цього тижня не зробив, — зроблю на тім тижні. Тільки той (а не цей!) достойний щастя, хто боровся за нього. Тогобічний — хто живе на другому березі річки, цьогобічний — на нашому березі; цьогорічний — сучасного року, тогорічний — минулого року; цього року — біжучого року, того року — минулого року.

Завдання 315. Вказівний займенник *той, та, те* в нашій мові нерідко втрачає свою вказівну силу й уживається ніби без потреби. Такий вказівний займенник зветься окресленим членом або родівником; його ставимо або по іменнику, або й перед ним. Спишіть оці речення з „Кобзаря", а члени підкресліть.

Крадуся понад Уралом, неначе злодій той. Одинокий, мов гора та на полі чорніє Колізей той серед Риму. Як роса та до схід сонця покапали сльози. Як той явір над водою, Степан похилився.

Такого члена частіш уживайте в своїй мові!

Завдання 316. Перепишіть оці речення й скажіть, яка відміна поміж *один* числівниковим і займенниковим. Із займенникового *один* у деяких европейських мовах розвинувся т. зв. неокреслений член (напр. нім. ein, eine).

Один собі заспіваю. Плаче мати одна в хаті. У одного пана працював собі один робітник; пішли вони раз на одну гору.

Завдання 317. В нашій мові вільно вживається т. зв. давального етичного: мені, тобі, собі, вам, а надто часто вживається *собі*. Перечитайте оці приклади з „Кобзаря":

Стане собі під калину. Пливуть собі та співають. Сидить собі в хуторі. Стоїть собі серед неба.

Хоча б тобі муха пролетіла. Щоб ти мені вчився. Така вам правда пішла в світі.

Завдання 318. Напишіть оповідання: *Мій найближчий приятель.*

Українська мова в Канаді й Америці.

Що треба добре пам'ятати українській еміграції.

1. Пам'ятаймо всі, що тільки рідна мова в'яже нас іще з рідним краєм. Навчаймося ж рідної мови самі, й дітей своїх навчаймо її!

2. Хто не навчить дітей своїх рідної мови, той свідомо робить їх зрадниками своєї Батьківщини.

3. Громадяни, нехай не буде серед вас громади без своєї рідної школи!

4. Українські організації в Америці й Канаді мусять негайно й рішуче подбати, щоб у тих місцевостях, де українців багато, конче запроваджено навчання української мови при середніх і вищих школах. Це рішучий наказ біжучої хвилі.

5. Українські студенти Канади й Америки! У ім'я світлої будуччини нашої Нації, у ім'я розвитку рідної Культури, домагайтеся навчання української

мови при кожнім університеті, де вас є хоч кількоро. Історія осудить вас, як зрадників, коли ви цього не зробите.

6. Українські вчителі Канади й Америки! Навчайтеся якнайбільш української мови самі й інших того навчайте. Пам'ятайте, що без доброго знання рідної мови скоро винародовиться наша еміграція. Нехай не буде серед вас учителя, що добре не знав би й не передумав „Науки про рідномовні обов'язки" (друкується в „Рідній Мові"). Історія вже осуджує вас за рідномовну байдужість. Іван Огієнко.

Українська мова в Університеті в Америці. Ми, українці в Detroit, Michigan, нарешті дочекалися свого свята: нашої мови почали навчати в високій школі! Мову наших батьків признали тут рівною з мовою німецькою та іншими. Ми хочемо вчитись, але бракує нам відповідних вчителів, таких, щоб були кваліфіковані на інструкторів до вищої школи. Бракує нам і добрих підручників. Detroit, Michigan, U. S. A., 17. II. 1936. Іван Д. Іванчук.

Українська мова рішуче прокладає собі шлях до англійських шкіл ув Америці. Незабаром українська мова таки зверне на себе належну увагу українського громадянства в Америці, а головно молоді, коли навчання нашої мови поширяться в школах середніх (high school) та в університетах тих місцевостей, де українці найгустіш їх заселюють. Досі вже навчають української мови в трьох середніх англійських школах, за винятком університету в Колумбії. Шкільна Кураторія (Board of Education) в самому Новому Йорку урядила вже три початкових курси української мови для дорослих, тут народжених українців. На курсах цих учаться й деякі чужинці, — американці, жиди та росіяни. Таким чином хоч і поволеньки, але певно наша мова стає в ряд із західніми мовами. Маємо надію, що на осінь будуть навчати нашої мови ще в одній середній школі Нового Йорку. Дуже нам шкодить брак українсько-англійських підручників, таких, як їх мають французи й ін. Брак нам і вчителів, щоб обидві мові — українську й англійську — знали однаково добре. Але поки що, даємо собі раду тим, що маємо. Новий Йорк, 3. III. 1936. Лонгин Годівський.

Молодь ув Америці винародовлюється. На жаль, „Рідна Мова" все таки не охопила ще наших широких мас ув Америці. Не можу докладно пояснити цього жалюгідного явища. Може тому, що брак у нас свідомого громадянства, а ми взагалі байдужі до духового корму. Здається, що хворий американський матеріялізм занадто вкоренився в ціле єство нещасливого нашого брата, й тому він забув про все, що рідне й святе Українській Нації. Коли бачимо таку байдужість до своєї культури поміж старшим громадянством, то між молоддю, тут народженою, вона вже всевладно й міцно панує... Бо хто ж зробить у них заінтересування, коли самі батьки не мають його?... 3. III. 1936. Nev Jork. Л. Годівський.

Закладемо „Гурток плекання рідної мови"! Хочу тут зазначити, що я й ті, що коло мене читають Ваші видання, дуже їх цінимо. Я все пильную говорити про Ваші старання, й бачу, що поволеньки люди набувають охоту користати з них. Не маю я відповідних сил закласти „Гурток", бо обставини не дозволяють, але я певний, що з часом такий Гурток іще буде в нас існувати. 20. II. 1936. Delph, Alberta. Дм. Рудко.

Рідномовні замітки.

Вол. Самійленко про галицьку мову. Проф. Ол. Дорошкевич оголосив Самійленкового листа з 7 серпня 1892 р. до Бориса Грінченка, що тоді опублікував був статтю про галицьку літературну мову. В. Самійленко пише в цьому листі: „Спасибі Вам за Вашу працю. Ви даєте її так багато і в такому доброму напрямі! Ваша замітка про галицьку мову, як видно, возом зачепила галичан, що й досі гризуть вас та хотять проковтнути. На превеликий жаль, бачу, що нам трудно з ними порозумітися. Вони дивляться на річ трохи з іншого погляду, а нашого погляду не хотять зрозуміти. З їх погляду виходить мабуть так, що якби воля нашого слова була тільки у лемків, то діялект лемків повинен би стати літературною мовою, не вважаючи на те, що 20 мільйонів говорить далеко інакше. Їм байдуже про те, що 3/4 народу говорить одностайною й досить відмінною від них мовою; їх діялект здається їм кращим: то есть справжня літературна мова, бо:

Нев і цісаря вітавсь,
І казань кажесь на амбоні,
Бо нев кобіті освідчавсь
У щиро руському сальоні".

Читачу, чи не те саме твориться й сьогодні? Чого така зоологічна ненависть до „Рідної Мови"? Чому „Рідна Мова" за чотири роки свого трудящого життя не може розбудуватися? І. О.

Загортка. Наддніпрянська мова зовсім не знає слова „загортка" в значенні верхнього одягу, плаща, але знає його, як кусок матерії для загортання чогось. Проф. Д. Дорошенко розповів мені таку пригоду з цим словом. Року 1915-го його дружина відвідувала Лук'янівську в'язницю в Києві, де сиділи вивезені з Галичини українці. Один із них попросив п. Дорошенкову принести йому „загортку", на що та радо погодилася. Вдома пані порадилась із чоловіком, яку саме загортку принести. „Але для чого загортка" питав Дорошенко. „Та певне, щоб речі запакувати" відповіла пані. Отже, добули добрий шмат грубого полотна й віднесли до в'язниці. В'язень-галичанин чомусь дуже здивувався. „Полотно добре, каже, але як же я його зодягну"... Вкінці помилка вияснилась, було досить сміху, й обидві стороні переконались, що недобре, коли інтеліґенція одного народу не має спільної мови. І. О.

І чужинці пишуть „в Україні", а не „на Україні". Мій товариш молдаванин пише мені з Румунії: „Въ Молдавской Республикѣ я былъ

министромъ народнаго просвѣщенія, какъ и Вы въ Украинѣ". Це „въ Украинѣ" в листі російською мовою надзвичайно проречисте: мислячи собі Україну самостійною державою, автор листа, підсвідомо може, проти вікової традиції написав тільки „въ Украинѣ", бо форма „на Украинѣ" була б тут зовсім нелогічна й бреніла б образою.

І. О.

Галичанинові.

Наша доля однакова,
Ми разом зійшлися.
Свого краю, свого щастя
Разом позбулися.

Позбулися свого щастя
Може і надовго...
Потерпи, свята Вкраїно,
Потерпи, небого...

Загубили все ми,
Воля що придбала.
Не журися, брате, —
Мова повостала!

Загубили все ми,
Душа наша бідна...
Нехай буде мова наша
Навіки побідна!

Мово наша, мово рідна,
Скарбе наш єдиний, —
Поєднай хоч ти нас
В ці лихі години!

Т. Тарасюк.

Мова радянських письменників. Оце попала мені в руки книжка Кнута Гамсуна „Бродяги", що її переклали в Україні (Книгоспілка, 1928). Подаю кілька цікавіших висловів: І. Іменники: сварливців, злодійство з проломом, хлібопек, будь-яку підозру, молодчага, двоє чужинців (в Галичині: двох чужинців). ІІ. Прикметники: непромокальний, до тютюнової крамниці, ювелірними прикрасами, мінлива погода, кав'ярний млинок, крикуща злиденність, лежалий крам, невідкладна справа. ІІІ. Прислівники: сором'язливо, погордливо, безугавно, навкоси, вдосталь, у півторок вранці. Мойсяк Іван, с. Видинів к. Снятина.

Проф. Огієнко й церковно-слов'янська мова. Сербський денник "Политика" за 4. ІІ. 1936 р. вмістив цікаву статтю проф. Білгородського Університету д-ра Петра Джорджича про впровадження сербської мови до Богослуження. Автор згадує й працю проф. І. Огієнка „који данас најактивније ради на испитивању црквеног језика" („що сьогодні найактивніше працює над дослідом церковної мови").

Ювілейна Академія. У понеділок 1-го червня ц. р. о год. 19·30 в Варшаві. в залі W. T. W. на вул. Pierackiego 19 відбудеться Академія з нагоди тридцятиліття наукової й громадської праці Проф. Д-ра Івана Огієнка, на яку й запрошуємо українське громадянство. Привітання слати на адресу: Warszawa, ul. Bednarska 17 m. 24, Ів. Коровицькому. Ювілейний Комітет, Голова Генерал А. Вовк, Секретар М. Плечко.

Складнева бібліографія.

Heydzianka l.: O skladni w języku połabskim, „Spraw. Tow. Lwow." 1925. V. — Ssczątki składni połabskiej. „Slavia Occid." 1927. VI.

Gerling: Die Syntax der deutshen Sprache, 1830, Франкфурт.

Гиппиус В.: Синтаксис современного русского языка, М. 1922 р. 51 ст.; 6-те вид. 1925 р. — Ответ моим оппонентам, „Родной язык в школе" 1925 р. кн. 8. — Старый и новый синтаксис, „Р. я. в шк." 1925 р. кн. 7.

Глаголевскій П.: Синтаксисъ языка русскихъ пословицъ, „ЖМНПр" 1873 р. і окремо.

Гладкий М.: Практическій курс украинского языка, 1924 р., вид. 2-ге, 152 ст. — Мова нашої преси, до проблеми культури українського слова. „Життя й революція" 1926 р. ч. 6 ст. 61-68; рец. Л. Б. в „Червона Преса" 1926 р. ч. 10-11 ст. 73-74. — Проблема культури українського слова, „Життя й Революція" 1927 р. ч. 2 ст. 200-208. — Мова нашої преси, »Червона Преса" 1927 р. ч. 3-4 ст. 26-30; рец. В. Я. в „Вісник Інституту Укр. Наук. Мови" 1928. І. 84-85. — Синтакса нашої газетної мови, „Червона Преса" 1927 р. ч.ч. 8-9 ст. 59-63, ч. 10 ст. 41—45. — Справа популяризації наукового знання, „Життя й Революція" 1928 р кн. 8 ст. 144-154. — Фразеологія газетної мови, „Червона Преса" 1928 р. ч. 1 ст. 39-48, ч. 2 ст. 37-43. — Мова сучасного українського письменства, „Життя й Революція" 1928 р. кн. XI ст. 128-134, кн. XII ст. 139-156. — Наша газетна мова, Харків, вид. ДВУ, 1928 р. ст. 174 + 2. — Проблема української мови, „Пролетарська Правда" 1928 р. ч. 141 ст. 2.

Гладкий Петро: Говірка села Нехворощі Бердичівської округи, „Укр. діялект. збірник" 1929 р. т. ІІ ст. 148-157: складня.

Голиковъ П.: О преподаваніи синтаксиса родной рѣчи, Спб. 1906.

Горецький П. і Шаля Ів.: Українська мова, 1926.

Горовой С.: Элементарный курсъ формальной русской грамматики. Фонетика, морфологія, синтаксис. Пособие для учителей, взрослых, учащихся и самообразования, ГИЗ, 112 ст.

Гречъ Н.: Практическая русская грамматика, Спб. 1827 р. 2-ге вид. 1834 р. — Пространная русская грамматика, Спб. 1827 р. Передмова Ф. Булгарина; 2-ге вид. 1730 р., 408 ст. — Начальныя правила русской грамматики. Спб. 1828 р., потім це: „Краткая русская грамматика", були видання в рр.: 1830, 1833, 1835, 1837, 1838, 1839, 1840, 1842, 1843, 1845, 1847, 1848, 1850, 1851, 1852, 1853, 1858, 1860 ст. 146. — Практическіе уроки русской грамматики, Спб. 1832; з 1843 р. це: „Руководство къ изученію русской грамматики". — Чтеніе о русскомъ языкѣ, Спб. 1840. — Задачи учебной русской грамматики, Спб. 1852, 136 ст.

Григорьевъ А. Д.: Къ вопросу объ историческомъ опреподаваніи русскаго языка въ среднихъ учебныхъ заведеніяхъ, „РФВ" т. 55 кн. 1-2, 1906 р.

Грунскій Н. К.: Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ, т. І вип. 1-2, Спб. 1911 (із „ЖМНПр" за 1910 р.), 169 ст.; т. І вип. 3-ий: Значеніе А. А. Потебни въ исторіи

разработки русскаго синтаксиса, Юр'їв, 1911; т. II, Юр'їв, 1911 р. 338 ст. Рец Л. Булаховського в „Извѣстія" 1912 р. т. XVII кн. 2 ст. 304-315; відповідь автора; „Невольныя разъясненія" ibid. кн. 4 ст. 385-397. — Рец. на „Синтаксис" А. Шахматова в „Записки ВУАН" 1928 р. т. XVIII ст. 296-313. — Потебня та сучасна синтакса, „Записки ВУАН" 1929 р. т. XXI-XXII ст. 161-170.

Грунський М. та Сабалдир Г.: Українська мова, Київ, 1926; вид. 2-ге 1926; 3-тє й 4-те 1927 р.; тут на ст. 62-153 дано: Синтаксичні уваги, Фразеологічний словник.

Hujer O.: Чешка филологија и лингвистика од 1907-1921 год, „Јужносл. Фил." 1923 р. кн. 3; на ст. 120-122 дано бібліографію чеської складні.

Гуссовъ В. М.: Къ вопросу о реформѣ русскаго синтаксиса, „РФВ" 1909 р. т. 61 кн. 1-2 ст. 104 і далі.

Давыдовъ И.: Опытъ общесравнительной грамматики русскаго языка, вид. Академії Наук, 1853 р., вид. 2-ге 1853 р., вид. 3-тє 1854 р. Рец. Н. Греча Спб. 1856 р, 88 ст.

Даничић Ђ.: Српска синтакса, Београд, 1858.

Delbrück Berthold: Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, Strassburg, 1893 р., т. I 795 ст., т. II 560 ст. 1897 р., т. III 1900 р. 608 ст. (див. K. Brugmann und B. Delbrük: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, т. III-V). Ґрунтовна рецензія I. В. Нетушила в „Филологическое Обозрѣніе" 1900 р. т. XVIII кн. 2 ст. 86-110, т. XIX кн. 1 ст. 3-37, 1901 р. т. XX кн. 1 ст. 1-21; I. Zubatý в „Věstník české akademie" 1901 р. т. X ст. 505-532. — Altindische Syntax, Halle a. S., 1888 р., 634 + XXII ст.; рец. У. Лося в „Prace Fil." 1891 р. т. III ст. 503-548 (на ст. 503-505 література про санскритську складню); рец. в „L. Fil," 1889. XVI. 62-65. — Die Grundlagen der griechischen Syntax, Галле, 1879. — Grundlagen der neuhochdeutschen Satzlehre, Берлін, 1920 р,. вид. 4-те.

Diez: Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn, 1844; ч. III: складня.

Dirković Mirko: Hrvatska sintaksa za školu, Загреб, 1889, вид. 2-ге.

Дмитревскій: Практическія замѣтки по русскому синтаксису, „Фил Зап." 1877. III. 2.

Добіашъ Антонъ: Синтаксисъ Аполлонія Дискола, 1882 р., Київ, „Извѣстія Инст. кн. Безбородка въ Нѣжинѣ".

Добровольський М.: Коротка українська граматика, ч. II: Складня, Брацлав на Поділлі, 1918 р., 64 ст.; рец. С. Шевченка в „Книгар" 1919. ч. 22 ст. 1481-1483.

Dobrovský Josef: Lehrgebäude der böhmischen Sprache, Прага, 1809 р., вид. 2-ге 1819 р. — Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, Відень, 1822 р., на ст. 581-671 складня, про неї див. Weingart M.

Докучаевъ Т. В.: Синтаксическія новшества въ учебникахъ по русской грамматикѣ, „Педагогическій сборникъ" 1891 р. кн. 3 ст. 270-301, кн. 4 ст. 374-384.

Draeger A.: Historische Syntax der lateinischen Sprache, Leipzig, 1874-1878.

Дудель П. А.: Грамматика русского языка. Синтаксис (в связи с морфологией). Опыт построения систематического курса по принципу грамматических форм. Москва, ГИЗ, 95 ст.

Дурново Н. Н.: Грамматический словарь. Грамматические и лингвистичиские термины (багато складневих), Москва, 1924. — Повторительный курс грамматики русского языка, вип. II: Синтаксис, ч. I: Введение к изучению о формах словосочетаний, 1929.

Erdmann O.: Untersuchungen über d. Syntax d. Sprache Otfrids, 2 томи, 1874-1876. — Grundzügen d. deutschen Syntax, I, Stuttgart, 1886.

Ермолаевъ В.: Синтаксическая характеристика жанровъ словесныхъ произведеній въ статистическомъ освѣщеніи, I, Казань 1915.

Ettmayer K.: Analytische Syntax der französischen Sprachen, Halle, 1930.

Від Редакції й Адміністрації.

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови": Дм. Рудко 13, А. Комарницький 5 і С. Лотоцький 1·50 зл. А разом — 19·50 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку.

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправа на „Нашу Культуру" вся розпродана.

Передплату в-за кордону (Америки, Канади, Европи й ін.) просимо висилати, коли можна, просто поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

ЗМІСТ 6-го (42) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Стилістично-синтаксичні нариси, 8. Чи слово „горлавий" полонізм? *Ів. Свенціцкий:* Зарис речевого й прикметникового окреслення назви „Русь" XI-XVI вв. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *В. Виногородський:* Про мову наших молитовників. *І. Огієнко*: Наша часописна мова. *В. Дитель:* Автомобілева термінологія. Життя слів. *І. Мойсяк:* Рідна мова. *І. Огієнко:* Навчаймося літературної мови від Шевченка. Практичні лекції літературної мови, мовна аналіза „Розритої могили" Т. Шевченка. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Українська мова в Канаді й Америці. Рідномовні замітки. Складнева бібліографія. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЛИПЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 7 (43).

Розвій літературної мови.

На увагу нашим письменникам.

Кожна літературна мова, хоч і прагне звичайно до найбільшого усталення своїх форм, є організм живий, вічно змінний. Кожна мова, як жива, так і літературна, не терпить закостеніння й невпинно росте всіма своїми членами, як і кожний живий організм. Основне завдання літературної мови, — бути органом порозуміння інтелігенції. Але щоб стати органом найкращим і найзручнішим, літературна мова мусить зростати, і то зростати безперервно, бо безперервно зростає й наша духова культура.

Як орган порозуміння інтелігенції, літературна мова з бігом часу стає все більш зручніша, все більш практичніша й стисліша. З цього погляду „багатство" зовсім однакових змістом слів чи форм стає тягаром для мови, — вона пильнує закріпити цих форм не більш, як то треба для доброго й докладного порозуміння. Жива мова цього часом не знає, — вона живе своїм місцевим життям, пильнуючи витворити все потрібне для даної місцевости. Але нема великої різниці поміж життям мови живої місцевої й мови літературної, бо й жива місцева мова — орган порозуміння людей цієї місцевости. Скажемо, кожна місцевість на певне розуміння звичайно має обмежене число слів і форм; напр. на „картоплю" звичайно мають одну якусь назву, цебто й жива мова певної місцевости завжди пильнує бути не просто органом порозуміння, але й органом найзручнішим.

Літературна мова не є простий збір усього, що витворили живі її говірки; така еклектична мова ніколи не була б зручним органом порозуміння, бо зручність мови вимагає найперше простоти її. З цього погляду зовсім зрозуміло, чому новочасні европейські мови втратили, скажемо, число відмінків. Індоевропейська прамова мала щось із 11 відмінків, а сучасні мови — з поглядів зручности — довели їх уже до 2-3-х. Такий процес зменшення форм — це не зубожіння мови, це розвій її, як найзручнішого органу порозуміння. Старі мови, напр., мали багато різних форм для зазначення минулого часу; ми цього „багатства" здавна вже не маємо, але від того зручність і зрозумілість нашої мови нічим не зменшилась.

Таким чином кожна літературна мова прямує до найбільшої простоти всіх своїх частин: слів, форм і словотворення. Мові непотрібно кілька слів на зовсім одне розуміння; напр. таній і дешевий, обоятний і байдужий, банувати й сумувати, бинда й стрічка, бурити й руйнувати, величина й розмір, луч і промінь, мужатка й молодиця й сотні т. п. значенням зовсім однакових слів, — літературна мова пильнує частину їх викинути,

як зовсім зайву, звучи їх словами місцевими, архаїчними, чужими й т. ін. Звичайно, це зовсім не стосується до т. зв. синонімів, — в багатстві синонімів виявляється й багатство мови, бо тут кожне слово подає нам трохи інше розуміння, напр. весело й радісно, скучно й сумно й т. ін.

Для літературної мови зайві й ялові форми, цебто такі, що нічого нового не подають нам, напр. дієйменники на *-чи*: бічи, печи, перемочи й т. ін. при літературних: бігти, пекти, перемогти.

Цього істотного прагнення літературної мови до простоти не треба занадто перебільшувати, — мова „опрощується" поволі й непомітно сама, як сам і непомітно зростає кожний живий організм. Дублети й триплети полишаються таки в мові, а мова пильнує надати їм бодай найтоншого синонімічного розуміння, напр. *лише* і *тільки*, *путь* і *дорога* й т. ін. Для багатьох синонімічна різниця в таких словах давно затрачена, й вони вживають їх тільки для стилістичної різноманітности, а це також прикрашує мову. Такі дублети звичайні тоді, коли обидві слові свої рідні; коли ж одне з них чужомовне, напр. *таній* при своїм *дешевий*, мова пильнує не вживати його. Це особливо підкреслюємо, щоб читач не розумів „простоти" літературної мови буквально, цебто як простоту механічну.

Кожна мова, як жива так і літературна, є витвір найперше психологічний, є витвір нашого духового життя. А воно ж — найрізноманітніше: кожна людина має своє власне духове обличчя, а тим самим — і свою власну мову. Письменники сильного духа завжди мають свою власну мову, що найкраще відбиває їхнього духа. Це важлива особливість кожної мови, незвичайно цінна й висока.

Але цю психологічну мовну різницю треба добре зрозуміти й не виходити за її межі. Маляр має обмежене число основних фарб, і вже від його таланту й уміння залежить змішуванням фарб творити нові кольори й нові їх нюанси. Малюнок на одну тему кожний маляр передасть по-своєму, відбиваючи в ньому найперше свого творчого духа.

Те саме маємо й у мові. Маємо певне число мовного засобу, слів і форм, і вже від таланту письменника залежить, як він цим матеріялом покористується. Маємо в своїй мові певне обмежене число коренів і також обмежене число способів словотворення, але з цього матеріялу письменник чи поет може творити мову зовсім по-своєму, — мову своєрідну й індивідуальну, як своєрідно й індивідуально творить свої малюнки кожний маляр, а свої мелодії — кожний композитор. В умінні оперувати коренями й формами — багатство мови письменника. На цій підставі мова росте й багатіє, з цього погляду повстають мовні новотвори. Новотвори в мові конечні й цінні, бо на них зростає мова; але мають вони й велике міцне обмеження: кожний новотвір мусить відповідати всім вимогам своєї мови, мусить, мовляв, не перечити „духові" своєї мови. А „дух" цей — це граматичні засоби мови, що завжди сильно обмежені.

Індивідуальна творчість письменника звичайно в тім, що ми звемо стилем, цебто в своїм особливім комбінуванні мовних засобів. Кожний письменник має свій власний стиль, — це стало вже в нас заялозеною правдою. Але не забуваймо ось чого: є стилі й стилі, — один стиль безумовно величний і прекрасний, інший йому не дорівнюється. Наука про стиль чи й граматика за норму бере стиль найкращий, і звичайно до нього тільки й закликає письменників, як до найдосконалішої форми. А письменники, що через мовне лінивство або через тупість не можуть опанувати засад найкращого стилю, звичайно й твердять, що вільно кожному письменникові мати свій власний стиль, і цією видуманою „волею" виправдують свою вбогість і лінивство. Для замаскування лінивства й незнання мови поети придумали навіть особливу засаду — licentia poëtica, маскуючи нею своє незнання мовних засад.

Отож, кожна мова росте й розвивається, кожна мова має своє власне обличчя. Індивідуальна мова — це квітка в лузі: кожна з них ніби різна, має свій колір і пах, але всі разом творять вони один прекрасний луг, спільну єдність, що милує нам зір і нюх. Бувають квітки

польові, бувають і добірні квітникові; так і мови різні: мова місцева й мова літературна завжди сильно різняться, як різняться й мови індивідуальні.

Індивідуальна мовна творчість письменника завжди пожадана, завжди потрібна. Але не може письменник корисно творити, коли він не знає навіть початкових основ мовотворчости. В наш час витворюється особливий тип письменника, — мови він не навчається, знає її тільки поверхово, та й то тільки те, що дало йому його село. Сучасний письменник не тільки мови глибоко не знає, — і вчитися її не хоче. На ваші мовні завваження тільки згірдливо подивиться зверху... „От собі видумлює щось старий професор“... І такий письменник чекає зшестя Духа Святого, що навчить його мови. Але Дух не сходить, а письменник нидіє в своїй говірці. На мовні завваження, скажемо, „Рідної Мови“ відповідає тим, що переходить на бік її заклятих ворогів, пам'ятаючи гнів свій до могили... Знаю, що з-за цієї причини деякі письменники до рук не візьмуть „Рідної Мови“, а деякі хоч і читають, але... крадьки, щоб люди не бачили. Бо, бачте, коли він пише, то вже мову й без навчання знає найкраще...

Отже, літературна мова позоставляє кожному мовно свідомому письменникові повну індивідуальну творчість, більше того, — закликає й заохочує його до цієї творчости. Але підкреслюємо тут вираз: „мовно свідомому“, бо щоб стати мовно творчим, письменникові треба багато попрацювати для найкращого вивчення своєї мови. Кожна літературна мова має свої норми, і за ці норми звичайно свідомо не виходиться, бо вихід за них провадить до мовних „помилок“, цебто порушень усталених норм.

Раз літературна мова має свої загальноприйняті норми, то все, що виходить поза межі цих норм, буде помилкою. А коли існують такі „помилки“, як хвороба мови, то мусить існувати й мовна терапія. Ось цю мовну терапію, цебто лікування мовних хвороб наших письменників, найбільше плекає „Рідна Мова“. Цебто, нікому мовно свідомому не стримуємо його індивідуальної мовної творчости, але вказуємо кожному на його мовні хвороби, що поганять нашу мову.

Мовна терапія — конечна й дуже корисна наука сучасности, бо наші письменники основно мови не вчилися й не вчаться, а тому роблять безконечні помилки навіть проти азбуки мови. Завдання мовної терапії — остерегти всіх від цих помилок і звільнити літературну мову від них, оберігаючи її чистоту. Але мовний організм, як живий і творчий, буде вічно мати певні недомагання, а тому завжди мусить існувати й мовна терапія, як наука. Мовна терапія — це не вигадка, але правдива наука, з вказівками якої мусимо конче й завжди рахуватися. Мова росте й змінюється, а тому може змінюватися й мовна терапія. Напр. удавнину звичайно казали: „сміятися чому“, „вчитися чому“, „дякувати кого“ і т. ін. Пор. навіть у „Кобзарі“ Шевченка: Вороги сміються їй 16, І нам стали сміятися 263, Всьому, всьому вчила 288, Вчити почали письму панят 357. А хто грає, того знають і дякують люди 41 (вид. В. Доманицького 1910 р.). Тепер так не говорять, — кажемо: Сміятися з неї, Вчитися всього, Дякувати тому. Цебто, що за однієї доби було звичайною мовною формою, те саме за іншої доби може стати вже предметом мовної терапії, як мовна „помилка“.

Щоб ілюструвати вищеподані думки, наведу тут кілька прикладів із мови сучасних наших письменників, — нехай читач навбач переконається, що мовна терапія — найперша наука для наших письменників. Ось „Земна Мадонна“ Євгена Маланюка 1934 р. Автор давніше пильно вчився рідної мови, тепер того, судячи з його останніх писань, він, на жаль, робить не стільки, як треба. Напр., наша мова вільно вживає коротких форм від прикметників якости (здоров, певен, згоден і т. ін.), але в жодному разі не вживає їх від дієприкметників, як то робить мова російська. А Є. Маланюк пише: Я — лихом виплекан і викохан у тьмі 27, Багряний схід задимлен 48, Прохожу зачарован 62, Степ гарматами пооран 67, Степ кістками засіян 77, Ось затамован тяг життя, імлистий час землі

— розірван 88 і т. ін. Сьогодні це все щирі русизми, — треба: виплеканий, викоханий, задимлений, зачарований і т. ін. Зрештою, — це мовна азбука, якої не переступить знавець мови.

Або ще приклад: для п. Є. Маланюка слово „трясця" — це ніякий (середній) рід: Це ти, пусте, неплодне трясця 67, Люте трясця 25. Слово „купіль" в літературній мові тільки чол. роду, а в Маланюка воно жін. роду: Вогненосна злива купеллю хресною була 62. Про яку ж індивідуальну мовну творчість говорити там, де „трясця" ніякого роду?

Мова Ю. Липи в „Козаки в Московії" 1934 р. не скрізь чиста. Так, уживає він арх. „устя" зам. нашого „гірло": Над устєм Висли 3, Від устя Висли 12. Русизм і: Вчили штуці (цебто: вчили штуки) 137. Уживає польських форм: обоятно 134, став надслухувати 122, зошит 54 і т. ін.

Але Липа сильно працює над чистотою своєї мови, й вона в нього навбач росте, а тому, скажемо, останній твір його „Нотатник" т. І 1936 р. має вже зовсім добру соборну літературну мову.

Мова „Шестикрильця" К. Гриневичевої дуже ряба й неодноманітна. Це головно сучасна гуцульська й покутська місцева мова, якої, звичайно, в XII в. в такій формі не було. І в більшості не архаїзми в неї, а просто сучасні локалізми. Взагалі ж переповнена ця мова полонізмами (на Велеса 9, на Хорса 39, на усіх богів 27, звільнив бігу 31, жубри 36 і т. ін.), русизмами (живо 9, будьто 13. 35, суятно 9, бистро 16, судьба 18, битва 23, впрочім 25, грудь 111, птичий 34, рукопашний 12, кукли 19 й т. ін.), локалізмами (гей, озуті ноги 8, приляг 8, ручай 18, малинами 13, глітно 29 і т. ін.). Думаю, що коли б К. Гриневичева писала тільки місцевою гуцульською говіркою, мова її була б краща, бо бодай однакова, не така ряба, як вона є.

Н. Королева в своїй повісті „1313" звичайно пише доброю літературною мовою, але пощо вживати їй так багато „галицизмів", яких уже виминають і самі галичани: щойно 5. 18, відмовляв слова б, відмовляючи молитву 90, на ню 28, дрібоньких 29, не варта 36, скорше 40, сотками 43, місіонарів 51, заколисували 52, цукорки 65, зі себе 72, відорвати 73, порівнання 74, недосяжних вижин 79, забув на те 80, згадав на формули 80, соловія, соловію 84, врятувалося трьох ченців 103, вилискувала 110 і т. ін.

Не бракує й русизмів у словах і формах: Глузуючи над ним 19 (з нього), іще раніш (давніш) 38, возвеличити 68, заблудшу овечку 47, злочинящих 95 і т. ін.

А вже „знищену пожежжю" 101 (цебто: пожежею) не хотілося б бачити в п. Королевої; так само й „слабим єсьм чоловік" 110 (людина слаба — слаб єсть чоловік).

В. Пачовський у „Гетьман Мазепа" пише мішаниною, де переважає мова локальна: Дольської я любив ніколи 18, нас обдерли з війська 19, в тій потопі 21, вуй 23, ти ніщо не робиш 26, уже мені май близько до могили 31, пок живий 39, мужва 38, пожертвує свій край 41, усіх терть 55; Мотря: Мені казав мій тесть (цебто: свекор!), суддя Чуйкевич 56; де двох б'ється 59, надбігне 61, нечайно 61, звини ж нас 64 і т. ін. І це так говорять у Пачовського наддніпрянці!

Наголоси в Пачовського так само місцеві, в літературній вимові тепер не прийняті, напр.: ёвшан 20, перевёрну 21, завёрну 21, у мóїй 22, бýло 22, відступлю 23, вільнóї 24, знівéчити 29, прúзнання 29, первéнством 30, човнóм 32, сповнúлось 35, в пристáні 36 і т. ін.

Б. Кравців багато працює над виробленням собі доброї літературної мови, й свого він досягне. А поки що, в його „Пісня пісень" 1935 р. маємо трохи й місцевих слів і форм: любов двоїх 7 (двох), стіни на криші 15 (даху), цвітка 16 (квітка), станув 18 (став), гóрод 21 (місто), не видали 21 (не бачили), зіходить 25. 41 (сходить), валяти 29, подивляти 36, привела би 39, ділає 47. Ато й місцеві наголоси: мéне 11, свóї 17, зранúли 29, мóго 30 й ін.

Думаю, що вистачить і поданих прикладів, щоб довести, що навіть видатніші письменники наші мусять пильно вчитися рідної мови, бо ж без навчання ніхто своєї літературної мови знати не буде. У нас нема твору, щоб у нім не було часом дуже разливих суперечностей

з прийнятими нормами літературної мови. Хто каже, що „Рідна Мова“ не визнає розвою мови, той не читав її й наших думок не знає або не розуміє їх. Ні, ми ввесь час працюємо тільки для розвою мови, заохочуємо письменників до творення індивідуальних стилів, але разом із тим творимо й наукову мовну терапію, бо ж у нас мовна „індивідуальність“ заходить часом так далеко, що „трясця“ вживають за слово ніякого роду.

Всякими дивоглядами переповнена наша літературна мова, а вони свідчать просто про мале знання своєї мови. К. Гриневичева в „Шестокрильці“ чомусь завжди пише: д'мені, д'ньому, д'меті і т. ін. Правда, не вона одна так пише, і не вона перша, бо так писав іще Франко в своїх віршах: „З вершин і низин“ 1887 р.: д'мині, д'церкві і т. ін. Маланюк навіть у „Земній Мадонні“ пише: д'горі 94. Запитую публічно всіх, що так пишуть: чому ставите тут ' апострофа? Чому не просто *д* мені але: *д'*мені? Апострофа ставимо для зазначення опущеного голосного, але ж тут нічого по *д* не опущено. Форма *д* мені — це гуцульська й покутська форма замість архаїчного *к* мені. У гуцулів почуєте: *к* нему — *т* нему — *д* нему (пор. Ґметро, Ґніпро, Ґністро і т. ін.), як звичайні форми. Отже, *д* мені — це *к* мені; це архаїчний прийменник *к*, що вимагав по собі давального відмінка. Хто пише *д'* мені, той думає, ніби це *д'* повстало з *до*. Це помилка, бо *до* вимагав по собі родового відмінка: *до* мене, а тут *д* мені = *к* мені.

Усе це показує, що в нас пишуть, самі не знаючи що. Цебто, що про рідну мову замало знають, хоч уперто беруть голос і в справах правопису.

Замість *к* може бути в нас *ік*, а в гуцулів *ід*. К. Гриневичева пише: і'д Кмиті 18, і'д груди 32 і т. ін., — пощо ставите апострофа по *і*?

Маланюк сіє апострофа навіть у таких формах, де того ніколи не роблять: трева' 10, заквітча' 13, згаса' 14, кувінька' 15, поруч: напува 15 і т. ін., — пощо ви це робите?

Чи може й це — індивідуальна творчість в ланці правопису?

На цьому кінчу. Подібні „недотягнення“ міг би наводити тут довгими сотнями, з писань усіх сучасних письменників. Але й те, що подав, добре ілюструє мою основну думку: письменники наші мусять таки д о б р е вчитися рідної мови. Роблячи такі терапевтичні завваження, ми не спинюємо розвитку індивідуальної мови, навпаки — ми допомагаємо йому.

Кидаючи гасло: Для одного народу — одна літературна мова, також не спинюємо розвитку індивідуальних мов. Треба тільки пам'ятати, що маємо певні вже усталені мовні норми, за які не виходимо, і що не можна вимогами „індивідуальної мовної творчости“ та „поетичної волі“ прикривати... незнання мови.

6. IV. 1936. Іван О г і є н к о.

Канадійська часописна мова.

Шкоди від мовного хаосу в Канаді.

Ось перед нами чотири канадійські українські часописи з року 1935: „Канадійський Фармер“ ч. 46, „Український Голос“ ч. 45; „Українські Вісти“ ч. 46 і „Новий Шлях“ ч. 45.

Як прочитаємо бодай редакційні статті тих часописів, то побачимо, який мовний хаос панує ще в нашій канадійській пресі.

Далі подаємо деякі місцеві слова й нелітературні вирази. В дужках – поправки.

„Н о в и й Ш л я х“. Осінню (восени), залежно від (як до), підчеркують (підкреслюють), проекти (проєкти), заховуватисямуть (заховуватимуться), відносно (щодо), з померших (з померлих), хаосу, який повстав на Україні (що повстав в Україні), принишкла внаслідок жорстокости (притихла через жорстокість), пять літ (п'ять років), південній фронт (південний).

„У к р а ї н с ь к і В і с т и“. Вісти (вісті), є учителі (є вчителі), священиків, котрі (священиків, що), людей, котрі (людей, що), зі своєї (з своєї, зо своєї), приміром (наприклад), зі згаданих (зо згаданих),

дільниці, які (дільниці, що), підсумки, яких (підсумки, що їх), печатались (друкувались), зі своїм (зо своїм), ріжниці (різниці), слабости (слабості), практичного значіння (знáчення), за 15 літ (за п'ятнадцять років), справу, яка (справу, що), зі становища (зо становища), степенем (ступнем), на університеті (в університеті), прецінь (все таки), поучати (повчати).

„Український Голос". Посла, якого мали (що мали), завсігди (завсіди), булоб (було б), кождий (кожний), щоби (щоб), зачинають укладання своїх планів (зачинають укладати свої плани), належуть (належать), поріжнені (порізнені), ріжні (різні), звести до купи (докупи), колиб (коли б), в більшости (в більшості), в меншости (в меншості), примір (приклад), Українці є приготовані до використовування й розбиття не-українських голосів (українці приготовані використати й розбити неукраїнські голоси), лекшого (легшого), при партії, яку репрезентував (що репрезентував), що-ж (що ж), українського імени (українського йменя), ігнорованням своїх приятелів, або підляганням противникам (ігнорувати своїх приятелів, або підлягати противникам), люде (люди), минувша війна (минула війна), значіння (значення), кожда (кожна), зі способів (зо способів), жолудок оден (жолудок один), таке виходило з проповідий (проповідей), колишне (колишнє), нинішний (нинішній), на совітській Україні (в совітській Україні).

„Канадійський Фармер". Українському загалови (загалові), приміщуються у будинку (в будинку), всі они (вони), річі (речі), кождий (кожний), на всеуслишеніе верещить (голосно верещить), колиж (коли ж), потреба здійснення того клича (потреба здійснити те гасло), сегорічне (сьогорічне), чиж (чи ж), зі спільною (зо спільною), орґанізації, які ізза особистих упереджень (організацій, що через особисті учередження), як найбільше (якнайбільш), зі свята (зо свята), пошкодити святови, яке устроювали (пошкодити святові, що справляли), трох (трьох), торжество (свято), суму, яка (суму, що), булоб краще і достойніше (було б краще й гідніше), не поносять вини (не винуваті), зарядів, які (зарядів, що), ті людці розібють найшляхотнійші починання включно з комітетом для ратования голодних на Україні, який на весні сего року впав жертвою довголітних шкідників (ті людці розіб'ють найшляхетніші початки рятувати голодних в Україні, започатковані комітетом, що на весні цього року впав жертвою довголітніх шкідників), українського народа (народу).

Вище подані приклади показують, що згадані часописи пишуть без апострофа; замість „в Україні" пишуть „на Україні"; замість сполучника в підрядних прикметникових реченнях „що" пишуть „який", „котрий"; замість дієйменників уживають іменників на -ння й -ття; багато місцевих слів та невідповідного писання.

Така розбіжна писанина приносить українському народові великі шкоди. А саме:

Перше — вона понижує особу редактора. Бо як є одна українська літературна мова, що нею наші найліпші письменники й фахівці тієї мови пишуть, то святим обов'язком кожного редактора є не тільки тією мовою писати, але також бути на сторожі тієї мови, пильнувати, щоб нею писали й говорили інші. Коли ж редактор не старається той свій обов'язок належно виконати, то він не на своїм місці, і як такий, повинен відступити те місце тому, що буде роботу цю провадити, як слід.

Друге — така хаотична писанина підкопує престиж часопису. Ось на українській лекції розбираємо правильність мови даного часопису. Учні середньої школи, що опанували деякі правила нашої літературної мови, самі бачать, що той часопис неправильно пише. Про це знатимуть батьки, знатиме околиця. І тоді як той часопис апелюватиме на „пресовий фонд", або на „ювілейний фонд", — чи люди можуть його підтримати, як він навіть не старається писати взірцевою мовою!

Третє — така писанина педагогічно шкідлива. Психологія вчить, що ми найліпше пам'ятаємо, як писати слова, через враження зору й слуху. Цей досвід

ми набираємо читаючи. Читати — значить тихенько говорити. Отже тут наші два найголовніші змисли, зір і слух, обопільно один одного підсилюють і реґіструють написані слова в нашій пам'яті. Неправильно написане слово, або нелітературний термін, лишаються в нашім умі так само, як і правильні слова. Отже, ми, чи хочемо, чи не хочемо, як тільки прочитаємо, то несвідомо навчаємось неправильних слів, нелітературної мови. Пізніш, якщо хочемо йти з духом часу, мусимо ці небажані слова переучувати. Яка тут страта часу й енергії, і скільки плутанини! Чи ж не ліпше одному редакторові вивчити мову, як слід, писати тією мовою й не засмічувати тисячі голів? Ось тут власне лежить велика духова відповідальність редактора! Воно так виглядає, що як кожна професія вимагає приготування, іспитів, то редакторська в цім випадку виняткова відповідальна. Видно, щоб бути українським редактором, то на те непотрібно ніяких мовних кваліфікацій!

Четверте — така хаотична писанина не естетична. Українська літературна мова — це краса й гармонія. Краса ушляхетнює душу. Шляхетність — ознака культурности. Отже часопис, що не пише по-літературному, замінює культуру на вульгаризм, затуплює естетичне почуття читача, і тим способом не ушляхетнює його душі.

П'яте — нелітературна часописна мова — це неморальна трансакція. Англійський практичний сенс вимагає, щоб за добрі гроші дістати добрий крам. Читач за український часопис платить більш, ніж за англійський у такій самій формі. Отже він має право вимагати, щоб той часопис був хоч взірцевою мовою написаний. Бо чи ж головно не для мови він його передплачує? Новинки він вичитає в англійськім часопису; а ідеологія, що плекає тільки ненависть і роздор до свого брата, таксамо йому вже надокучає. Він передплачує український часопис головно тому, щоб учитися з нього своєї рідної мови; а ще, щоб показати приклад своїм дітям і заохотити їх вчитися тієї мови. Отже, як даний часопис не задоволить цієї мовної вимоги, він тоді — фальшивий крам.

Шосте — часопис, що не пише взірцевою мовою, але говірковою, не має права ставати в обороні українського патріотизму й соборництва. Бо як же має він підбирати міну національного пророка й кричати, щоб українці в Канаді плекали українську мову, як він сам тієї мови не шанує, бо нею не пише! Як має він бідкатися українською культурою, коли сам душі культури — мови, не культивує! Як же грати на патріотичній струні, торочути про соборність України, коли нема соборности в мові? Ось наш правопис: Один часопис пише „тож", другий — „то-ж", а третій — „то ж".

Всі фахи мають свої З'зди в Канаді. З'їжджаються на конференції робітники, фармери, учителі, священики, крамарі, тільки не з'їжджаються канадійські українські редактори — ті, що беруться всіх навчати. А добре було б вже раз з'їхатися й постановити хоч писати одним правописом.

Сьоме — може найголовніше — така хаотична писанина показує, що в нас брак дисципліни. Бо що ж є освіта, як не умова дисципліна? Що виховання, як не дисципліна поведінки? Краса — дисципліна чуття; культура — дисципліна людської енергії; організація — дисципліна ідеї; нація — дисципліна волі всіх своїх племен. Народ без дисципліни — не народ, а товпа, етнографічна маса. Ось де наша Ахілева п'ята. Державу творить нація; націю творить дисципліна волі; таку волю витворює дисципліна ідеї; а таку ідею творить дисципліна слова. І де ж нам до держави, як ми навіть не хочемо причинитися до дисципліни нашої мови (див. про це статтю Ів. Огієнка: „Без спільної літературної мови нема нації". „РМ" 1936 р. ч. 9). Отже, тут власне та наша розлізлість, розхлябаність, отаманія. Ми тримаємо розлив нашої енергії на мілині, і не хочемо її скупчити на вузьке русло, щоб вона швидко плила й рвала береги наших перепон. Ми ще думаємо про мілку калюжу нашої розхлябаности, і жаль нам її лишати!

Дисципліна нашого слова нам конечна. До тієї дисципліни прилучилися наші

найбільші письменники, поети, авторитети-україністи, інституції й видавництва. Хоч ця праця йде поволі, однак усе ж вона прямує до того, щоб ми мали одну, добре вироблену, здисципліновану нашу українську літературну мову.

Остаточно, мусимо бути справедливі, щодо української преси в Канаді. Не згадати додатньої сторони було б односторонньо. Потішаюче — що канадійські часописи вже стараються писати літературною мовою, хоч декотрі дуже поволі. Найбільш зблизилися до літературної мови „Новий Шлях" і „Західні Вісті". „Український Голос", а особливо „Канадійський Фармер" не поспішають. Приємно запримітити, що „Новий Шлях" і „Українські Вісті" правильно чергують сполучники *і* і *й*, та прийменники *у* і *в*. „Новий Шлях" передає букву *ґ* в чужих словах через *г* і в них же не м'якшить *л*.

Мусимо також признати, що це переходовий період історії нашої літер. мови. Отже не диво, що покищо панує в нас такий мовний хаос. Маємо надію, що цей мовний хаос незабаром ізникне. Ми вже й так зробили величезний поступ в нашій мові. Сподіваємось, що дороку ті наші канадійські часописи, що взяли собі за ціль опанувати літературну мову, будуть писати на сто відсотків тією мовою. Ми більш, як певні, що дороку вони навіть не злякаються апострофа, як тепер вже не лякаються таких слів, як: різний, флота, географія, тієї, звідкіля. Як це станеться в Канаді, то це буде велике культурне Свято наше. Свято Рідної Мови. Це буде угольний камінь під нашу державу.

Канада. Ілля Шклянка.

Наука про рідномовні обов'язки.

Рідномовний Катехизис.

XXV. Учений і рідна мова.

1. Кожний учений мусить якнайкраще знати свою соборну літературну мову й вимóву та соборний правóпис, а також науку про рідномовні обов'я́зки.

2. Кожний учений мусить бути зразком доброго знання́ своєї літературної мови.

3. Учений мовознавець мусить усі сили свої віддавати найперш на ствóрення всенаціональної літературної мови.

4. Учений мовознавець мусить завжди пам'ятати, що цариця мовознавчих наук — то складня, основа доброго розвою літературної мови.

5. Кожний учений мусить писати свої праці, особливо ж шкільні підручники, тільки соборною літературною мовою, щоб вони тим самим ставали всенаціональним добром. Писати наукові праці місцевою мовою недопустимо.

6. Кожний учений мусить працювати для вироблення й усталення найкращої наукової термінології з свого фаху.

7. Кожний учений мусить непохитно дотримуватися засади: для одного народу — одна наукова термінологія.

8. Кожний учений, пишучи в чужомовних виданнях, мусить конче дотримуватись правд своєї національної науки.

9. Кожний учений, розмовляючи з ученим чужонаціональним, обов'язаний боронити правд своєї національної науки.

10. Мова „наукова" — це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак „поетичної мови".

11. Кожен учений мусить пам'ятати, що ясний і простий стиль — то найкращий стиль, а „популярний" виклад — то найцінніший виклад.

12. Учений, що пише неясно й „непопулярно", працює тільки для небагатьох вибраних.

13. Недержавний народ мусить пильнувати, щоб його вчені спеціялізувалися головно в науках національних, що підносять свідóмість народу й що ними чужа наука відповідно займатися не бу́де.

14. Звичайно цитуємо дослівно. Але роблячи цитату з письменника, що не додержувався соборної літературної мови й одного правопису, можна в цитаті змінити правопис на сучасний, а то й повиправляти локалізми, якщо від того не зміняється зміст цитати.

15. Цитуючи з чужої мови, не зловжи-

вайте довгими цитатами з оригіналу, — перекладайте їх на рідну мову.

16. Оголосивши учений якусь працю чужою мовою, мусить подбати, щоб була вона оголошена й мовою рідною.

17. Кожний учений мусить добре знати десять заповідей простого писання (див. розділ XXVI).

XXVI. Десять заповідей простого писання.

1. Ясний і прóстий стиль — то найкращий стиль.

2. Пильнуймо писати так, щоб нас усі розуміли; думаймо про це, починаючи писати.

3. Ніколи не забуваймо про те, що наше писáння може читати й селянин.

4. „Популярний" виклад корисніший за виклад „науковий.

5. Нема стилю „наукового" й „ненаукового", — є тільки стиль ясний і неясний.

6. Хто пише неясно, той проповідує в пустині й мало допомагає розвиткові культури свого народу.

7. Є два способи дýмати: складний спосіб „інтелігентський" і простий нарóдній. Таке розбиття надзвичайно шкідливе нарóдові й нації.

8. Складного „інтелігентського" способу дýмати широка маса мало розуміє. Пам'ятаймо це, пишучи.

9. Складний „інтелігентський" спосіб дýмати сильно шкодить розвиткові нашої загальної культури, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів.

10. Кожний працівник пера мусить дбати, щоб у його писáннях запанував тільки нарóдній спосіб дýмати, цебто спосіб прóстий і ясний, легко зрозумілий для широких мас.

XXVII. Для одного народу — одна наукова термінологія.

1. Як єдність літературної мови, вимови й правопису, так і єдність наукової термінології конче необхідна для кожного народу, бо допомагає розвиткові науки й витворює корисне почуття одности народу.

2. Усі вчені в усіх своїх наукових працях, а надто в шкільних підручниках, мусять конче дотримуватися однієї для цілої нації спільної, наукової термінології.

3. Єдність наукової термінології — це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу.

4. Єдність шкільної термінології: граматичної, математичної, природничої й т. ін. по школах, у підручниках і в наукових статтях необхідна насамперед; недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвиткові літературної мови.

5. Шкільну термінологію складають учені мовознавці, до життя запроваджує уряд, а громадянство карно приймає її.

6. Найкорисніша для народу наукова термінологія — своя рідномовна, на засадах своєї мови оперта.

7. Своя добре створена й усталена національна наукова термінологія сильно збільшує цінність культури народу.

8. Кожний науковий термін мусить відповідати таким засадам: 1. мусить бути створений на рідномовній основі, 2. мусить найповніш віддавати вложену в нього думку, і 3. не мусить викликати ще й іншого розуміння.

9. Цілий нарóд мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія: граматична, математична, природнича й ін. конче міцно усталилася й тим стала культурним дорібком усієї нації. Без найконечнішої потреби не вільно міняти шкільної термінології.

10. З бігом часу можна міняти тільки другорядні невдалі шкільні терміни, завжди пам'ятаючи, що для розвитку культури й всенаціональної свідóмости народу стократ корисніш мати одну, хоч і недосконалу, але соборну термінологію, ані ж термінології індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші.

11. Недержавний нарóд, що прагне стати державним, мусить заздалегідь пильно вироблювати собі й найрізнішу технічну термінологію цілого державного життя: комунікаційну, військову, правничу, урядову, канцелярійну, шкільну й т. ін. У народу державного всю цю термінологію творить ціле урядове життя, а в недержавного — державна свідóмість інтелігенції.

XXVIII. Інтелігенти вільних професій і рідна мова.

1. Кожний інтелігент вільної професії: лі́кар, адвока́т, інженер, дентист, кооператор, купець, агроно́м, ветеринар, землемір, нота́р, артист, маляр і т. ін. обов'язаний знати свою літературну мову й розмовляти тільки нею зо своїми клієнтами й тим самим ширити знання́ цієї мови й підносити повагу до неї.

2. Свої судові промови адвока́ти мусять виголошувати, де того закон не забороняє їм, тільки своєю соборною літературною мовою.

3. Усі інтелігенти вільних професій мусять дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології.

4. Кожний інтелігент, що виправдує своє незнання́ соборної літературної мови нефаховістю, прикриває тим тільки своє мовне лінивство та рідномовну політичну несвідо́мість.

5. Маляри-артисти, скульптори, компози́тори й т. ін. недержавного народу, що служать виключно „чистому мистецтву", а свої національно-громадські мотиви оминають, чужі й некорисні для свого народу.

6. Усі інтелігенти вільних професій у своїм родиннім житті обов'язані вживати тільки соборної літературної мови, щоб своїм прикладом заохочувати до того й інших.

7. Інтелігент, що не знає Науки про рідномовні обов'язки, не є свідо́мий член нації.

8. Кожний інтеліге́нт, виступаючи з публічною промовою, мусить виголошувати її тільки соборною літературною мовою.

9. Усе громадянство мусить конче вимагати від своїх промовців-інтелігентів уживати в публічних промовах тільки соборної літературної мови.

10. Кожний інтелігент, говорячи з селянами, нехай уживає тільки літературної мови, підносячи тим повагу до неї й заохочуючи й селян знати свою книжну мову.

XXIX. Державна служба й рідна мова.

1. Урядники на державній та громадській службі мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову й свій соборний правопис.

2. В урядовім листуванні, а також у зносинах із петентами, урядовці вживають соборної літературної мови й вимови й соборного правопису.

3. Коли урядник служить на чужонаціональній службі, то в своїм приватнім житті мусить конче виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу.

4. Якщо урядник служить на чужонаціональній службі, а в своїм приватнім житті не виконує всіх рідномовних обов'язків свого народу, то він дошкульно зраджує свою націю й уже не є її членом.

XXX. Десять рідномовних заповідей для емігранта.

1. Тільки рідна мова найсильніше в'яже тебе з Ба́тьківщиною, а тому вживай цієї мови скрізь, де можливо й де того не забороняє тобі місцеве право.

2. Хто забуває чи не шанує рідну мову, той рве зв'язо́к із Ба́тьківщиною й тим дошкульно зраджує її.

3. У себе вдома розмовляй тільки рідною мовою. Це принесе тобі душевний спокій і насолоду в житті.

4. Шануй земляка свого й розмовляй із ним та пиши до нього тільки рідною мовою.

5. Зберегай своє особове ім'я́ й родове прізвище в національній формі, й ніколи не міняй їх на чужі. Найменша зміна їх — то вже крок до винародовлення.

6. Сумлінно навчай дітей своїх рідної мови й рідномовних обов'язків. Пам'ятай, що невиконання́ цієї заповіді стане найбільшим непрощенним гріхом твоїм супроти Ба́тьківщини.

7. Сумлінно подбай, щоб закласти рідну школу для дітей твоїх, яка навчила б їх не тільки рідної мови, але й рідномовних обов'язків.

8. Пам'ятай, що побратися з чужинкою чи з чужинцем — це початок забування рідної мови, непрощенної зради Ба́тьківщини.

9. Закладай „Гуртки пле́кання рідної мови" й сам діяльно працюй у них. Кожного року конче уряджуй „Свято рідної мови".

10. Зáвжди пам'ятай, що наймиліша мова в цілому світі — це твоя рідна мова.

XXXI. Рідномовні обов'язки в стосунку до чужинців.

1. Шануй чужу мову, але вимагай і від чужинців так само шанувати й твою мову.

2. Перед впливовим чужинцем ніколи не ховай своєї народности й сміло борони свою рідну мову.

3. Живучи серед чужинців, сміло розмовляй зо своїми скрізь: на вулиці, в публічних домах, в вагоні, в трамваї й т. ін. тільки своєю рідною мовою. Тільки національно несвідóмий ховається перед чужинцями з своєю рідною мовою.

4. Приходячи до дому чужинця, говори його мовою. Але коли до тебе приходить чужинець, що розуміє твою мову, він мусить ушанувати твій дім, й ти розмовляй із ним своєю рідною мовою.

5. Заходячи до чужого склепу на твоїй землі, говори тільки своєю рідною мовою. Як тебе не зрозуміють, піди до іншого склепу й купи там, де тебе зрозуміють. Це право твоє.

6. Продаючи речі своєї праці на своїй землі, розмовляй з покупцями тільки своєю рідною мовою. Якщо тебе не зрозуміють, продай тому, хто тебе зрозуміє. Це право твоє.

7. Коли до тебе на твоїй землі звертається хто з запитом чужою мовою, а ти не маєш переконáння, що він твоєї мови не розуміє, відповідай йому своєю рідною мовою.

8. Кожний свідóмий громадянин, говорячи з чужинцем або пишучи в чужомовних видáннях, мусить боронити правд і добра свого народу.

XXXII. Рідномовні обов'язки в мішаних подружжях.

1. Ціле громадянство мусить пильнувати, щоб його члени не входили в мішані подружжя.

2. Мішане подружжя звичайно провадить до мовного винародовлення, найбільшого гріху супроти своєї нації.

3. Кожний член мішаного подружжя, коли не хоче винародовитися, мусить виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу.

4. Коли дружина твоя чужомовна, ти мусиш пильно подбати, щоб у родині панувала твоя рідна мова й щоб діти твої навчилися рідної мови ще з першого року життя. Без цього — діти твої стрáчені для нації.

XXXIII. Чужі слова в рідній мові.

1. В кожній мові, особливо в літературній, багато чужомовних слів.

2. Чужі слова діляться на дві групі: а. Слова давнопозичені, сильно в мові засвоєні й загальнознані, — це активні чужомовні слова, і б. Слова нові, в мові малознані й легко заступлювані своїми словами, — це слова ялові.

2. Кожна літературна мова пильнує не вживати ялових чужомовних слів, все замінюючи їх своїми відповідниками. Збагачуйте свою літературну мову, й не вживайте чужих ялових слів!

4. Хто легковажно вживає чужих ялових слів, той сильно шкодить нормальному розвоєві своєї літературної мови.

5. Механічний переклад слів чи виразів із чужої мови зветься калька. Не вживайте в вашій мові кальок, бо вони сильно й глибоко занечищують літературну мову.

6. В виданнях, призначених для широкого вжитку, а особливо в часописах та журналах, конче оминайте ялові чужі слова, заступаючи їх своїми рідними. Коли ж такого слова вживаєте, конче поясніть його коротко й зрозуміло, як що це в виданні популярнім.

(Кінець буде). Іван Огієнко.

»Слово про Ігорів полк« С. Гординського.

У своїй передмові автор каже: ...„треба вкладати в ритмічну форму вже готові, незмінні образи“... (ст. 7). Сядем читати переспів, переконані, що автор не змінятиме образів. Або: „Архаїзувати переклад з архаїчної мови вважав пере-

кладач недоцільним. Його завданням було перенести простірно цей твір із минулого в сучасне" (ст. 8). Гаразд, автор не буде архаїзувати, автор зодягне твір у нову сучасну форму. І ще. Покликавшись на славного перекладача-класика М. Зерова, підтверджує: „Найважніша річ, якою не можна поступитися нівчому — зразковість мови" (ст. 7). Слушно. Це для нас найважніше: сподіваємось зразкової літературної мови. То ж зміст готовий, ідеї є, — тільки гарну нову шату дати (не кажу, що це легка річ), бо „діло поета-перекладчика з поетичного матеріялу Слова витворити щось суцільно-естетичне" каже М. Грушевський (Історія укр. літератури II. 178), а за ним і О. Брюкнер (Słowo o wyprawie Igora — вступ до перекл. Ю. Тувіма ст. XV).

І зараз на початку треба буде зробити застереження перед хибним розумінням зразковости мови. Гадаю, що це не тільки: оминати місцеві слова та не архаїзувати непотрібно, не тільки давати поправні граматичні форми й бути в згоді з найістотнішими, нераз надзвичайно чулими, — вимогами складні, — тут треба берегти повсякчасно чистоту стилю, права милозвучности, духа мови, не протиставитись звичаям семасіології та не сходити на манівці, що їх ані народня мова, ані наші кращі письменники не знають.

Так і подивімось на переспів Слова С. Г-ого.

1. Архаїзми (слова, форми, фрази) — їх не мало в перекладі. Напр.: Мислею, у мислях, змислити (ст. 11, 25), поскочить, поскочиш (11, 21), стягнувши ум, ум, умом підлетів би (12, 15, 14, 29), туго (12), комоні, комонем (14, 16, 43), борзі (14, 43), копіє (14), поли (15), стязі (16, 24, 36, 39), тули (17, 41), теліги (18), черлені, черленими (18, 19, 20, 35), калені (19, 23, 30), світ повідають зорі (20), шелом'янем (20), паполомі (22), іноходцях (22), харалужних, харалужими, харалуг (23, 26, 30, 34), кровію (23), пир (24), обида (25), поход (25), птиць (25, 39), лад, ладиних, ладу (25, 40, 41), гридницю (26), в кощеєве, в кощея (27, 33), заборола (27), покров (28, 35), месть (29), ронити (30), сідина (30), путь (33), папорзі (33), пригвоздити (39), господине (40, 41), ковилі (40), пресвітлев (41), віти (44), в'ються голоси (46) — в сучасній літ. мові в'ються: кучері на голові, огірочки в (на) городі, часом: люди з болю.

Усі ці архаїзми, — як бачимо, їх не так уже мало, — дуже легко можна б заступити гарними сучасними літ. словами.

2. Говіркові (місцеві) й „регіональні" слова та форми. Не мало й цього. Ст. 12: найскорше — зам. найскоріше, найшвидче (І. Огієнко: Сл. м. с. 95). Ст. 17: кормило — зам. годувало (І. Огієнко: Сл. м. с. 46); вістря списи — зам. списá (І. О. Сл. 97); дома — зам. вдома (І. О. Сл. 30). Ст. 20. хмари надтягають — зам. хмари пливуть, сунуть. Ст. 20 і 43: ріки плинуть, плине — зам. пливуть, течуть; пр.: Тече річка невеличка. Ст. 20: тріпотять — зам. тріпочуть, бо походить від тріпотати (І. О. Сл. 106), а дієслова на -ати належать до групи 1-ої. Ст. 21: замерехкочеш — зам. блиснеш, заблищиш, замерехтиш (мерехтіти, а не: мерехкотіти). Ст. 23 і 28: хмурний (вечір) — зам. хмарний, чи темний, бо: хмурне обличчя (І. О. Сл. 113). Ст. 23: (харалужних) спис — зам. (залізних) списів (див. увагу до ст. 17). Ст. 23 і 38: кістками — зам. кістьми (І. О. Сл. 44). Ст. 25: брязкати — зам. бряжчати; це слово можна б аналізувати стилістично, аналогічно до: дзвонити — дзвеніти (див. ув. до стор. 29 частина 1), та тільки різниця тут складніша й деліkатніша. Ось кілька прикладів: Угору руки піднімали, та кайданами бряжчали (Плач невольників). Бряжчать чарки (П. Артемовський-Гулак: Твардовський). Бряжчать цимбали, чарки, остроги, гроші. Брязнув грішми, гроші забряжчали; брязнув ланцюгами, ланцюги забряжчали; брязнув калиткою, а там забряжчало. Брязкає кораликами, металевими китичками, гіллячкою по шибі, шаблюкою об камінь... Тут відповідніше до тексту: скарбами срібно-золотими бряжчати, а не: брязкати. Ст. 26: присиплював — зам. присипляв, приспав, приборкав був. Ст. 27: прославлюючи — зам. прославля-

ючи, славлячи, краще: прославляють, вихваляють. Ст. 29: розпостерлись — зам. простяглись, розсіялись, розповсюдились. Ст. 31: зневажувати — зам. зневажити, зневажати, давати (дати) на поталу. Ст. 33: гаті — зам. греблі, мости (мостити). Ст. 39: нині — зам. тепер, сьогодні. Ст. 40: вмачаю — зам. вмочаю, омочу, замочу. Ст. 40 41: розкидуєш — зам. розкидаєш. Ст. 42: опівніч — зам. опівночі (бо на питання: коли). Ст. 42: задудніла — зам. загула, загуркотіла.

3. Недокладності й відхилення щодо змісту. Ст. 12: „Редедю-хана між касогами убив". Як з оригін. тексту видно, то не між касогами, а перед їх полками. Ст. 39: „Й не разом коней поять". Де взяв перекладач коней і поять? У тексті читаємо: копія поютъ, — т. зн. списи співають (грають, свищуть, хурчать). Ст. 42: „Ігор... спросоння по полях блука". Згідно з текстом Слова, втечу незабаром зауважила половецька сторожа. Якби Ігор сонний блукався — то його швидко зловили б. Він не дрімав і дорогу гаразд обміркував, та ще й доброго помічника-поводатора мав.

4. Коректура. Ст. 14. Ця сторінка переставлена; повинна б іти за 17-ою. Не знаємо, з якого видання перекладав автор (у нас під рукою тільки текст В. Перетца), але ж таке саме переставлення бачимо в польському переспіві Ю. Тувіма. Ст. 39: „У Рюрикових воїх". Повинно бути: у Рюрикових воїв. Ст. 46: „В церкву Пигорощі". Треба: в церкву Пирогощі.

5. Правопис. Апострофів перекладач не признає. Так же ж і деяких інших знаків, нпр. зза — зам. з-за (ст. 42) і т. п.

6. Неологізми. Неологізмів у переспіві небагато: Ст. 19: бран (полон) — від брати і давніших уже: бранець, бранка. Ст. 30: багатовойний — не можна сказати, що вдалий. Ст. 45: дівчині гарноокій — це вже за класичними зразками (синьоока Атена).

7. Про незвичні звороти-фрази, невідповідні сполучення, помилки проти стилю й синтакси в перекладі С. Гординського пишу в „Рідній Мові" окремо.

Підсумки. У вступі обіцяв автор пильнувати зразковости мови, духа її, стилю. Цього завдання — як показують уваги — не виконав. Архаїзмів та місцевих слів теж немало, хоч автор проти архаїзації сам виступив, а других не повинно бути.

(Заввага. На цьому тлі просто несамовито виходить стаття С. Гординського в журн. „МИ" (Зима 1936), де Павло Тичина чи не... блазень (!), а Максим Рильський — і не варт, щоб його шкодувати... Автор статті дуже далеко відійшов від поетичної дійсности та її критеріїв. То ж Тичинин „Золотий Гомін", або його „Дума про трьох вітрів", чи „Арфами" напевно цінніші, ніж всі поезії — не тільки С. Г-ого, але й усіх сучасних українських поетів. І якби Тичина більш нічого й не написав, — цього було б досить, щоб йому запевнити перше місце. На таку поезію (то ж то музика, спів, барва, рух, — і разом із цим велика ідея!) — чекала наша література від Шевченка, Франка, Грінченка, Лесі Українки.

Не менш можна б сказати про М. Рильського. Його класичним високомистецьким творам сучасна література завдячує великий поступ і небувалий розквіт. Безсмертність здобув собі М. Рильський незрівняним перекладом Пана Тадеуша й сонетів.

І слушно каже П. Карманський у своїй великодній статті „Два покоління", що молоді „волюнтаристи" опльовують те (старше), на чому самі зросли, чим іще живуть і мабуть іще довго житимуть).

Якже ж нам дивитися на переспів Слова С. Г-ого? Якби він у цілому не годився, — то й не треба було б стільки часу тратити. Між рядками, переліченими тут, є речі гарні, місцями є й дуже гарні. Переспів Г-ого це: з журбою радість обнялась, але ж тая журба таки на перше місце висунулась.

Різноманітний розмір віршовий в окремих частинах Слова міг би засвідчити про досягнення новітньої поетичної техніки, — якби він вийшов удалий. Нажаль, — перечитавши польський переспів артиста Ю. Тувіма й порівнявши його з переспівом С. Г-ого, — такого переконання набрати не можна.

Як не надіятись на грунтовне перепрацювання переспіву в майбутньому,

і поставити питання руба: для кого цей переспів? то доведеться відповісти: роёта oleum perdidit. Для інтелігенції — річ слаба, для школи — непедагогічна (вчити на помилках), для широких мас народніх — мало зрозуміла (стиль, словорозміщення, архаїзми і т. п.).

Справді варт було не шкодувати труду й доложити більше праці, більш уваги, щоб для достойного вшанування 750-ліття твору дати досконалий переспів у руки всім. Б. В. Кобилянський.

Рівне. В березні 1936 р.

Мово перлино!

Мово перлино, о мово ти рідна,
Завжди чаруюча — дана нам Богом!
Часто буваєш в своїх за порогом, —
Все ж ти багата, хоч долею бідна.

Ти промениста, мов сонечко в літі,
Сяєш і грієш промінням обнови!
Хто не пізнав твого щастя й любови,
Той ще аж досі в чужому лахмітті.

Мово перлино! — В своїх ти в руїні,
Все ж ти ніколи не зломна, не квола!
Завжди, мов юнка, міцна ти й бадьора,
Квіточко рясна усій Україні.

16. III. 1936. Гр. Домашовець.

Прізвища в Михнівці й Бистрому Турчанського повіту[1].

Андру́сик (записаний) — Ми́мішь (кличуть). Асафа́йло — Колцу́н, Ковцу́н. Ба́бець — Ку́рчьин. Бі́рчьик — старі метрики: Бірцьо. Бурдьа́к. Бу́чьок. Візньа́к — ст. метр. Возняк. Галаба́н — вимерли. Гасьу́к — Тогани́ха. Грине́вичь — в метриках Гриньевичь — Сага́н, Сага́нів. Гри́цик — Лима́к, Зьели́к, Ко́вцьів, Ру́дого — Ру́дий. Гуда́к. Гавда́н. Гавда́н Оньіфро — ст. метр. Оньіфрьо. Дньістра́н — Дньістря́н. Дриги́ничь. Дубе́й. Дуньо́. Калими́ни — князі, вимерли. Ка́сичь. Крис — ст. метр. Крись; кличуть: Кри́са, Росольа́нка, Чьве́рик, Чьве́риків. Ла́панець — Хма́ричь. Лисе́йко — ст. метр. Лесенко від Лесь — Анталаків, Шьимо́нчьик, Бабі́йчьик, Соколів, Куба́й, Куба́їв, Гу́цул. Мака́рь — Ле́шьків, Павли́ничь, Гала́нка, Гальа́нчьин, Ко́бат, Ко́батів, Да́нчьиків. Мицьа́к. Мілько́вичь — Угри́нів. Напу́да. Ону́фрик — Павлі́вський. Пахо́лик. Петричько́вичь — Ко́злик. Пипя́к — Мака́рчьик. Пи(е)ри́ло — Синьачо́к, Синьаків. Пізньа́к. Пришьлья́к — Са́вків. Рапа́чь — Воробчьи́шьин. Ря́бик — ст. метр. Ра́бік (дві родині, мабуть від раб). Село Ря́бе — офіціяльне Ра́бе, вдавнину Рабй. Сенчьишья́к — ст. метр. Синчишак. Смольій — Козу́лин, Макарів, Яки́мів, Яки́мчьиків. Сокіл. Со́луб — вимовляють: Со́луп. Сьічько́вичь — ст. метр. Шишкович. Танчья́к — Вихівчья́к, Марунчья́к, Марунчьаків, Ге́ньів або Ге́льо. Тьу́рдьо — Дьу́рдьо. Удичь (шляхтич) — Ро́зстрисів, Гу́льчьин. Уха́ль — Гале́сичь. Хала́к. Чьупіль — Іванків, Гру́бик, Гру́биків. Цеба́к — Па́ланчьин. Цельу́х — Учьіль. Шьи́мін — Юза́к. Шьи́шьак.

Би́стрий; офіціяльне: Би́стре.

Берхольа́к. Дра́бичь. Дуби́й; частина села Дубиївка — Кова́льчьин, Кріль, Чьупіль. Прйстащьин. У́трина — Ігнати́шьин. Куба́й — На Ріках (від „ріки“); Митри́щьів, Більа́вчьик. Кунцьа́к — Никола́йків, Самсони́шьин, Кучьиря́вий. Ли́ло — Бу́чьків, Дириві́няк, Ігнати́шьин, Грица́к. Матьішья́к. Оле́ничь. Пахо́вичь. Рі́зень — Ба́рник. Сенчьишья́к — Бабя́к, Анде́лик Чьервони́шьин, Корогва́й. Смеричья́н, ський. Сушьи́нський (з Чорної). Це́пінь — Ва́щьик. Цьу́ро(ьо) — Сухарчьин, Пи́сарик, Мо́ндзик, Бідник. Шьа́йдичь — Шьа́йда. Шьивя́к. Шьи́мін — Михайлищьів, Митрусе́йків.

[1] За підмогу щиро дякую о. Гр. Кавді.

о. Юрій Кміт.

Наша спільна мова.

Оповідання.

„Для одного народу — одна літературна мова". І. Огієнко.

Вони перейшли Збруч, востаннє з невимовним жалем глянули на рідні ниви й пішли собі шукати щастя в чужій стороні. Крім рідної мови й мови російської, на якій вони виховувалися в російських школах, вони ніякої іншої мови добре не знали. Але ж вони вступили в край, де люди говорять нашою ж таки мовою, хоч трохи відмінною від тієї, яку вони звикли до цього часу чути щодня, але все ж таки нашою.

— Ну, як трапиться нам розмовляти з поляками, то хоч польської мови ми зовсім не знаємо, все ж таки й з поляками зможемо скоро порозумітися, бо польська мова — то ж таки слов'янська мова, так, як і наша, а слов'яни ж усі говорили колись однією мовою.

Так думали всі вони.

Дорога вилася поміж житами й шла на го́ру. Куди саме — ніхто з них не знав.

— Куди ж ми підемо? — спитав Хропко.

— А ось ходімо цією дорогою, — відповів йому Стецько.

— Куди ж вона йде?

— Певне, до якогось села, а, може, й до містечка.

Вечоріло. Всі були змучені й мало хто з них мав якісь особисті наміри. Всім хотілося одного — вернутися до рідного краю, до родинного спокою, до минулого щастя... Але вернутися можна було хіба на смерть, а не на щастя. Всіх їх було чоловіка з двадцять біженців, викинених громадянською війною поза межі рідного краю.

Треба було йти далі. Куди? Хіба не все одно? Аби тільки дійти хоч до якоїнебудь хати, щоб переночувати й хоч трохи відпочити. Залишатися в полі серед непевних обставин надграниччя було небезпечно. Послухали Стецькової поради й пішли далі тією дорогою. Незабаром зустріли селянина, що віз снопи з поля. Спитали, як тут дійти до найближчого села.

— Або до містечка, — додав Гудзь.

— Село ось тут за горою, — відповів селянин, — а як хочете до місточка, то вийдіть тільки на гору, а там буде вам *гостинець*.[1]

Усі переглянулися

— Який гостинець? — здивовано спитав Шевчук.

— Та гостинець же, — відповів селянин.

— Це цікаво, який нас там гостинець чекає, — прогудів басом Джміль, — може, більшовики засіли в житі та на нас чекають.

— Ні, більшовиків у нас тут немає, — відповів селянин, — як є трохи по селах, то хіба ж вони вам страшні?

— Що ж це за лиха година? — скрикнув Трусенко. — Як же тут більшовики опинились?

— Та так, таки їх є трохи по селах серед молоді, — відповів селянин. — Ну, прощавайте, мені треба додому поспішати, бо вже таки вечорів, — і хльоснув по конях.

— Мабуть, сам більшовик, — сказав Гайда.

— Про який то він *гостинець* говорив?

— Ну, на всякий випадок, хто має зброю, йдіть наперед!

Люди були не лякливі — вже всього бачили під час війни.

Пішли. Вийшли на горбок. Глянули навкруги. Скрізь, скільки оком кинеш, — жита й пшениці й усюди по горбках поміж ними в'ються дороги в різні боки й широкий битий шлях лежить.

— Ну, слава Богу, ніякого тут *гостинця* немає, — сказав Джміль.

Пішли тим шляхом. Назустріч їм їхали селяни, сидячи на навантажених чимсь возах. Поздоровкалися. Спитали, чи далеко тут містечко, й як до нього дійти.

— Та йдіть оцим *гостинцем* просто

[1] Слово *гостинець* по-наддніпрянському визначає тільки подарунок; значення „дорога", „шлях" цього слова тут зовсім не знають. І. О.

до місточка. Тут яких три кільометри, не більше.

— Яким *гостинцем*? — спитав Гудзь.

— Та цим же.

— Яким оцим?

— Та тим, що ви йдете.

— Та ми ж ідемо шляхом, а не гостинцем, — сказав сердито Шевчук.

— Та шлях же той і є гостинець.

— Що за чудернацька мова! — промовив Гудзь.

— А вже ж чудернацька, — додав Джміль. — Шлях — по їхньому гостинець, ніби хтось комусь його подарував. А в нас, дядьку, гостинцем подарунок зветься, — пояснив він селянинові, що показував дорогу до містечка.

— От тобі й спільна українська мова, — сказав Шевчук.

Пішли тим „гостинцем" до містечка. Довідались, що містечко те зветься Хоростяне.

Впросилися десь переночувати, розмістилися по кількох хатах. Переночували, відпочили, а другого дня почали міркувати, що робити далі.

Гудзь і Дубило, малярі з Чернігівщини, вирішили далі не йти, а залишитися на деякий час у Хоростяному, надіючись, що ситуація за Збручем зміниться, може, скоро на ліпше, й можна буде вернутися додому. Інші пішли далі шукати роботи. Гудзь і Дубило найняли собі кімнату без меблів, і маючи деякі грошенята, вирішили купити меблі й розпочати тут малювати картини на продаж.

— Насамперед треба купити нам *кровáті*,[1] — сказав Гудзь, — бо, знаєш, нам треба таки добре відіспатися від тих військових походів.

Чернігівці Дубило й Гудзь уживали слова „кровать" замісць „ліжко".

— Добре, — сказав Дубило.

Вийшли на вулицю й пішли купувати ліжко. По дорозі спитали якогось жидка:

— Де тут можна купити кроватí?

— А ось тут у цьому *склепі*,[2] — показав він на крамницю.

Гудзь і Дубило переглянулися.

— Що за чорт! У нас у склепі покійників тільки ховають, а в них кроватí продають.

— Та то, мабуть, під час війни покійників із склепів повикидали, а склепи на крамниці попереробляли.

— То нехай йому чорт, я не хочу в склепу кроватí купувати. Ходім десь далі купимо.

Пішли далі. Спитали другого жидка, де можна купити кроватí. Він мовчки показав на другу крамницю. Пішли в ту крамницю.

— Прошу показати нам кроватí, — сказав Дубило.

Крамар ізняв із полиці кілька коробок із краватками й поставив на стіл перед Дубилом і Гудзьом.

— Та це ж кравати, а не кроватí, — сказав Гудзь.

— Які кравати? — сказав до Гудзя Дубило — це ж галстухи.

— Та то ж галстухи й звуться краватами. Це з польського „краватка", а поляки взяли з французького cravate. Жид дивився на всіх здивованими очима.

— Ага, хіба що так. Але ж нам цього не треба. Нам, розумієте, таке, щоб на ньому спати, — звернувся він до крамаря.

— То то, може, простúрало чи пóдушка? А, може, вам ковдра потрібна? Це в мене найдеться.

— А що ж то таке *ковдра*? — спитав Гудзь, — може то кровать по їхньому так зветься. А ну покажіть нам ковдру.

— Зараз. — І крамар побіг і виніс із другої кімнати ковдру.

— Та це ж укривало. Нам зовсім це не потрібне.

— То, може, вам *коц* дати?

— А це що таке? Ну, давайте. Може в них кроватí коцами звуться, — сказав Гудзь.

Крамар побіг і вніс коца.

— Та це ж зовсім не те. Нам, розумієте, спати треба. На чому в вас люди сплять?

— То, може, вам *лужко* потрібне?

Гудзь образився.

[1] Слово *кровать* — це ліжко, походить із гр. *κραββάτιον*, відоме всім східнім та південним слов'янським мовам. І. О.

[2] Для наддніпрянця *склеп* — це тільки гробовець або льох. Галицьке *склеп* — по-наддніпр'янському *крамниця*. І. О.

— Що ж ми свині чи що, щоб спати в *лужах*?[1]

— Чого ж ви ображаєтесь? — сказав крамар, — люди ж таки на лужках сплять. На ліжках — пояснив він по-українськи.

— Ну, то інша річ, — сказав Гудзь, — на ліжках, а не в лужках.

— Ну, то продайте нам ліжко.

— Та в мене ж нема, ви спитайте там, де меблі продаються, — сказав уже сердито крамар, що стратив стільки часу з тими чудернацькими покупцями.

— А деж тут у вас меблі продаються?

— Ідіть туди далі, — показав крамар уздовж улиці, — там спитаєте.

Пішли далі. Їх перестріла якась жидівка й спитала:

— Чого пани шукають?[2]

— Ми не знаємо, чого ваші пани шукають, а нам треба ліжко купити, — сказав Гудзь, вимовляючи це слово твердіш, ніж воно звичайно вимовляється: лижко.

— Лижки? — спитала жидівка. — Ось ідіть за мною, я вам покажу, де можна купити.

І вона повела Гудзя й Дубила до крамниці.

— Що пани бажають? — спитала крамарка.

— Що ваші пани бажають, ми не знаємо, а нам треба купити лижка, — сказав знову Гудзь.

— В тій хвилі.

Крамарка зняла з полиці й подала їм металеві *ложки*.

Дубило й Гудзь переглянулися й засміялися.

— Та нам зовсім не те треба, — сказав Дубило, — нам треба таке, щоб на ньому лежати.

І знов почалася довга розмова. Дубило й Гудзь силкувалися пояснити, чого їм власне треба, а крамарка не розуміла. Нарешті Дубило і Гудзь вийшли з крамниці.

— Знаєш що? — сказав Гудзь до Дубила. — Киньмо ходити по крамницях. Зайдімо до когось із тутешніх українців і спитаймо, де тут можна купити ті кроваті.

— Дивно мені, що всі вони питають, чого їх пани хочуть. Яке нам діло до їхніх панів? Чи це якась провокація чи що? Ми тільки про свої особисті справи дбаємо. Треба їм пояснити, що ми до політики не втручаємось.

— Дивись: он написано на будинку „Школа". Он біля будинку й діти бігають. Спитаємо їх, де тут поблизу хтось із українських інтелігентів живе.

Пішли до школи, стали розмовляти з дітьми, але діти їх не розуміли, а вони не розуміли дітей. Підійшов учитель, і почувши українську мову, якою говорили Дубило й Гудзь, спитав:

— Чого пани хочуть?

— Оце лиха година. Та яке нам діло до панів? Ми про свої справи дбаємо.

— Та власне ж я питаю, чого пани хочуть.

— Та я ж вам кажу, що нам нема діла до панів, ми тільки про свої справи дбаємо.

— Та я ж власне питаю, чого ви хочете?

— Хочемо купити кровать, та не знаємо де, — сказав Гудзь.

І вони стали розказувати про всі свої пригоди.

Розговорилися й поволі вияснили, що 1) „чого пани хочуть" — то тільки чемний зворот мови, коли, звертаючись до другої особи, вживають дієслівної форми третьої особи заміць другої, 2) що замість слова „кровать" уживають тут слова „ліжко", тільки не „лижка", бо „лижка" те саме, що „ложка".

З цим надбаним знанням тутешньої мови пішли Дубило й Гудзь знову купувати ліжка.

Того ж таки дня в них у кімнаті стояли вже два новісінькі ліжка, що якимсь чудом удалося хоростянським жидкам сховати від воєнної заверюхи десь справді, може, в якихсь склепах, а не в крамницях, і вони взяли від малярів за ті ліжки таки досить добрі гроші.

— От почали ми *встроюватися*[1] на новому господарстві, — сказав Дубило до Гудзя.

Це почув через відчинені двері жидок,

[1] По-російськи *лужа* — калюжа.

[2] В Наддніпрянщині скажуть: Чого вам треба? І. О.

[1] *Встроюватися* — це „влаштовуватися". І. О.

господар того дому, де вони найняли собі помешкання. Він увійшов до них в кімнату, вклонився чемно й сказав:

— Коли хочете, то тут можна таки добре *вистроїтися*.[1]

— Ми тут строїтись не збираємось, трохи поживемо й поїдемо далі, — скакав Дубило.

— Але ж я чув, що ви казали, що почали *строїтись*.

— Ну, то тут у себе на *кватирі*[2] ми *встроїмося*.

— Вам *кватирки* треба? Зараз принéсу! — побіг і приніс їм *кухлика*, кажучи: — Пийте на здоров'я!

— Що це таке? На що ви принесли?

— А *кватирку*. Я думав, може вам на пиво.

— Та ми ж про це нічого вам не казали.

— А ви ж казали, що вам *кватирки* треба, а потім будете *строїтися*.

— Оце лиха година! Знов якесь непорозуміння!

— Та то він тебе не зрозумів, — сказав Гудзь. — Ти казав, що нам треба на *кватирі устроїтися*, а він тобі *кватирку* приніс.

— Ну, то я віднесу кватирку, — я думав, що ви будете пиво пити, а потім уже будете строїтись, хотів вам порадити, де можна купити дуже гарні *строї*.

Це ще що таке? — спитав Дубило.

— Ну, ви звикли до військового одностроїю. І в нас в Хоростянім можна купити й військові й цивільні.

— Що він говорить? — звернувся Гудзь до Дубила.

— А хто його знає!

— Що ж то таке *строї*? — спитав Гудзь жидка.

— Ну, строї... ну, убрання...

— То б то одежа?

— Ну, одежа ж, убрання...

— Та нам одежі поки що не треба. І скільки ви часу відняли нам, що втрутились у нашу розмову. Ми говорили про те, що ми починаємо *устроюватись*, то б то влаштовуватись, розумієте? А між іншим, як ваша *фамілія*,[1] пане господарю?

— Дякую, всі слава Богу здорові, — й жінка й діти.

— От тобі маєш! Я питаю, як ваша фамілія.

— Та я ж кажу, дякую, всі здорові.

— Та я не про здоров'я питаю, а як вас прозивають.[2]

— Фу, нащо вам знати, як мене прозивають. Уже, видно, вам сказали, яке мені гидке дали вороги прізвище. Чи ви теж хочете мене ображати? Що ж я вам злого зробив?

— Та я не про те, а як ви самі себе називаєте?

— Я називаюся Хаїм.

— Ну, добре, а фамілія як?

— Я ж кажу, усі здорові, дякую.

— Ну, говори ти з ним! Ну, розумієте, ми купили сьогодні ліжка, треба було сказати, куди везти, до чийого дому, а ми не знали.

— Ну, ви питаєте, як моє *назвисько*. Так би й казали. Я Хаїм Кац.

— Фу! Насилу допитались. То знаєте, пане Хаїме, йдіть до своїх кімнат, а як нам що треба буде, то ми вам скажемо.

— Ну, добраніч. То ви все, що вам треба буде, мені кажіть. Я тут усіх і все знаю й завше добре вам пораджу. А то вас тут *ошукають*.[3]

— Хто *шукає*?

— Я кажу вас ошукають.

— Нас шукають?

— Не шукають, а ошукають.

— Що ж то воно значить?

— Ну, за дорого продадуть.

— Ось то воно що. Ну, прощавайте. Ми тут маємо дещо зробити.

— Добраніч!

— Добраніч, хазяїне!

Кац пішов.

Острiг. Василь Багацький.

[1] *Вистроїтися* — це по-галицькому „вбратися", а по-наддніпрянському — будуватися. І. О.

[2] *Кватиря* — помешкання. І. О.

[1] *Фамілія* — по-наддніпрянському це „прізвище", а по-галицькому — родúна. І. О.

[2] Прозивати, прізвище — родинна назва, а в Галичині — вулична кличка. І. О.

[3] Цебто „обманять". І. О.

Поширюйте „Рідну Мову" серед своїх знайомих!

На́ша твердиня.

8. Серед малечі.

Дитя́чих уст безхи́тре жебоніння,
Немо́в потічка би́строго в гаю
По камінця́х клопітливе леління,
Необере́жно я не переб'ю, —
Спинюсь... Яка́ місте́рія чудо́ва!..
Вчува́ю ди́вну таємни́цю ту —
Наро́дження проре́чистого сло́ва —
У за́хваті, мов ка́зку золоту́.
І мрі́ється: з мале́нького дитя́ти
З лі́тами ви́росте палки́й співе́ць,
Що рі́дним сло́вом збу́дить сон закля́тий
Зневі́рених, збайду́жілих серде́ць.
І мрі́ється (невже́ це ті́льки мрії?):
Він вождь, проро́к надхненний і трибу́н,
Він лад дає́ розбу́яній стихії́,
Він оберта́ її в страшни́й буру́н
І ко́тить грі́зно на воро́жі о́рди
Єди́ним ру́хом вла́дної руки́...
О, так, він ви́росте вели́кий, го́рдий,
А з ним — його́ незлі́чені полки́!..

— — — — — — — — — — — — —

Дитя́чих уст безхитра рі́дна мо́ва —
Вся — чар, вся — рух, вперед нестри́м-
[ний гін,
В душі́ моїй — як велико́дній дзві́н...
Яка́ місте́рія вели́чна і чудо́ва!

12. V. 1936. С. Черкасенко.

Початкова Граматика української літературної мови.

38. Відміна займенників.

I. Відміна йменникових займенників.

1. Відміна особового займенника **я, ти.**

Відмінки.	Однина.		Ніби множина.	
	1 особа.	2 особа.	1 особа.	2 особа.
1. Назовн.	я	ти	ми	ви
2. Родов.	мене́	тебе́	нас	вас
3. Дав.	мені́	тобі́	нам	вам
4. Знах.	мене́	тебе́	нас	вас
6. Оруд.	мно́ю	тобо́ю	на́ми	ва́ми
7. Місцев.	мені́	тобі́	нас	вас

Давальний відмінок від займенника *я* має форму **мені́**; форм **мині, міні** літературна мова не вживає.

Давніх коротких форм займенника: *ми, мні* (мені), *мя* (мене), *ти* (тобі), *тя* (тебе), *ю, ню* (їй) літературна мова не вживає.

2. Відміна займенника 3 особи.

Відмінки.	Однина.			Множина.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди.
1. Назовн.	він	вона́	воно́	вони́
2. Родов.	його́	її	його́	їх
3. Давал.	йому́	їй	йому́	їм
4. Знах.	його́	її	його	їх
6. Орудн.	їм, ним	не́ю	їм, ним	ними
7. Місц.	нім, ньо́му	ній	нім, ньо́му	їх

3. Відміна зворотного займенника.

1. *Н.* — нема, 2. *Р.* себе́, 3. *Д.* собі, 4. *З.* себе́, 6. *О.* собо́ю, 7. *М.* собі.

Примітки до відміни. 1. Кличного відмінку займенники не мають, бо кличного слова нічим заступити не можна.

2. Особовий займенник родів не має; *я* й *ти* роду чоловічого або жіночого. Третя особа *він, вона, воно* повстала з займенника вказівного, а тому має роди.

3. Коли звертаємось до старшої особи, то кажемо їй *ви* замість *ти*. Із скромности автор пише *ми* (цебто я й читачі). Високі особи в маніфестах пишуть *ми* замість *я*. Казати *вони* замість *він* не прийнято.

4. Зворотний займенник має тільки непрямі відмінки.

5. Ось у цих займенниках, коли вони стоять по прийменниках, наголос переходить із кінцевого складу на перший: до ме́не, те́бе, се́бе, йо́го, не́ї, ко́го, то́го, чо́го, цьо́го, усьо́го, на ко́му, то́му, цьо́му, чо́му, всьо́му; без прийменників: бачив мене́, тебе́, себе́, його́, її і т. д.

6. Коли особового займенника 3-ої особи вживаємо по прийменнику як іменникового пояснення, тоді до займенника додається спочатку *н*: прийшов до нього, сміється з неї, ішов із ним, плакала по ньому, в нім спокій знайшли. Але літературна мова часто знає форми й без цього *н*: Прийшов до його. А коли особового займенника вживаємо без прийменника, або вживаємо його як пояснення прикметникове, тоді *н* спочатку його не даємо: вивчив його, прийшов до його батька, сміявся з її недбалости, дав йому книжку, їй все одно. В орудній відмінку вживаємо форми з *н*: ним, нею, ними і без прийменника.

7. Місцевих форм *его, до него, ему, ї, ей* літературна мова не вживає.

8. В нашій мові дуже часто вживаємо форму *собі* в оповідних реченнях: Потяг собі до дому. Посідають собі на гарні коники та й гайда.

Завдання 319. Чи слова *я* й *ти* можуть мати правдиву множину? Чому її не мають? *Я* — це єдине на цілому світі, все інше — *ти, ви* або

вони; а коли так, то від *я* чи може бути правдива множина?

Завдання 320. Вдавнину був вказівний займенник повної форми сный, сная, сное, або короткої: сих, сна, сно; з короткої форми й повстала наша третя особа для особових займенників. Поясніть, як із давнього сих повстало наше *він* (цебто: сих > він), пор. виклад 48 із I частини „Рідного Слова". Місцевих архаїчних форм *она, оно, они* не вживайте.

Завдання 321. Спишіть оце, а на займенниках поставте наголос.

Поніс його до тебе. Тримай себе в руках. Узяв тебе за себе. Кого слухати, на кого покладатись? Тому хлопцеві зле буде на тому місці. Всьому цьому кінець буде. Віднесу тебе до себе.

4. Відміна питальних займенників.

Н хто, що. *Р* кого́, чого́. *Д* кому́, чому́. *З* кого́, що. *О* ким, чим. *М* в кім, в чім, в ко́му, в чо́му.

Пита́ння: хто, кого, кому, ким, в кім відносяться до осіб, а пита́ння: що, чого, чому́, чим, в чім до речей і тварин. Хто то йде? — Люди́на. Що то лізе? — Корова.

Роду й числа хто, що не мають. До всіх родів кажемо: Хто взяв? Хто з пань узяв? (а не: Хто з пань узяла?).

Так само відмінюються й займенники складені, але частка в них позостається незмінна. Слово *щось* завжди середнього роду.

Завдання 322. В займенниках *ніхто, ніщо* заперечення *ні* відділюється, коли слова вжито з прийменником, так що прийменника ставимо по *ні*: ні до кого, ні на що, ні за ким. Форм: до ніякого, на ніщо, за ніким і т. ін. літературна мова не вживає.

Спишіть нижчеподані речення й підкресліть *ні*.

Не сподівалась ні від кого зла. Ні з ким буде поплакати. Вона ні про що не дбала. Зведуться люди ні на що. Не віддам її ні за що. Не клопочітесь ні про що.

Це приклади з Котляревського, Шевченка, Куліша, Ста́рицького й Грінче́нка.

Завдання 323. В західньоукраїнських говорах замість *нічого* чи *ніщо* вживають *нічо*; не говоріть і не пишіть так. Треба так: я *нічого* (а не: *нічо*) не винен. *Нічого* (а не: *ніщо*) крити шила в мішку. Це ніщо інше.

Нічого — це родовий відмінок; не вживайте його замість назовного, як то маємо в західніх говорах: Тут уже *ніщо* (а не: *нічо*) не поможе.

II. Відміна прикметникових займенників.

Більшість прикметникових займенників відмінюються, як звичайні прикметники твердої відміни, цебто має ось такі закінчення:

1. Таблиця закінчень прикметникових займенників твердої відміни.

Відміни.	Однина́.			Множина́.
	Чол. рід.	Жін. рід	Ніяк. рід.	Усі роди
Наз.	-ий	-а	-е	-і
Род.	-ого	-ої	-ого	-их
Дав.	-ому	-ій	-ому	-им
Знах.	=*Н* або *Р*	-у	-е	=*Н* або *Р*
Оруд.	-им	-ою	-им	-ими
Місц.	-ім або =*Д*	-ій	-ім або =*Д*	-их

Так відмінюються займенники: який, котрий, такий, самий, жодний, кожний, всякий і інші.

В займенниках пишемо й вимовляємо в закінченні і, а не и в тих самих формах, що в прикметників, а саме: 1. в місцевім однини чол. й ніяк. роду: на яки́м; 2. в дав. і місц. однини жін. роду: котрій, на котрій; 3. в наз. мн. усіх родів: котрі, такі.

Так само, як і в прикметниках, місцевий відмінок чол. й ніяк. роду частіш замінюється давальним, цебто закінчується на *-ому*: на кожному кроці.

Як і прикметники, прикметникові займенники втратили в множині розрізнення родів.

В ніякому роді знахідний відмінок завжди однаковий із назовним.

Як і в прикметниках, часом бувають і повні форми: 1) в назовнім жін. і ніякого роду однини, 2) в знах. одн. жін. роду і 3) в назовнім множини: такая, такее, такую, такії.

Ось ці займенники часто вживаються в короткій формі (без *-ий*): всяк, жаден, кожен, сам.

Від займенника *сам* назовний множині має дві формі: сам*і* і сам*и*.

2. Відміна займенників присвійних.

Відміни.	Однина́.			Множина́.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди.
Наз.	мій	моя́	моє́	мої́
Род.	мого́	моє́ї	мого́	мої́х
Дав.	моє́му	мої́й	моє́му	мої́м
Знах.	=*Н* чи *Р*	мою́	=*Н* чи *Р*	=*Н* чи *Р*
Оруд	мої́м	моє́ю	мої́м	мої́ми
Місц.	мої́м моє́му	мої́й	мої́м моє́му	мої́х

Так само відмінюються *свій* і *твій*. Займенник *їхній* відмінюється як прикметник м'якої відміни.

Завдання 324. Запам'ятайте, що в літературній мові найчастіше вживається: родовий: мого́, твого́, свого́, давальний: моє́му, твоє́му, своє́му; значно рідше вживається: мойо́го, твойо́го, свойо́го, мойо́му, твойо́му, свойо́му. Напишіть по одному реченню на ці форми. Скажіть, яким членом речення може бути присвійний займенник.

Прийменник не впливає на наголос присвій-

них займенників: до мого́ дому, до свого́ стану й т. ін.

Завдання 325. Запам'ятайте, що присвійний займенник *свій* звичайно заступає третю особу, але в літературній мові заступає й перші дві. Перепишіть оці приклади з Шевченкового „Кобзаря":

Ой я свого (а не: мого) чоловіка в дорогу послала. Нащо ти несеш на легкому крилі своєму (а не: твоєму) хановські стріли? Благословіть дітей своїх (а не: ваших).

Завдання 326. Спишіть оці речення й замість ... поставте потрібного присвійного займенника.

Я їм ... хліб. Ти читаєш ... книжку. Вона принесла ... вбрання. Ми підемо до ... знайомого. Ви візьміть ... речі. Вони кохають ... ба́тьківщину.

3. Відміна займенників вказівних.

Відмінки.	Однина́.			Множина́.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди.
Наз.	цей	ця	це	ці
Род.	цього́	цієї	Як у роді чол.	цих
Дав.	цьому́	цій		цим
Знах.	= *Н* чи *Р*	цю		= *Н* чи *Р*
Оруд.	цим	цією		ци́ми
Місц.	цім	цій		цих

Архаїчного *сей, ся, се* літературна мова не вживає, хоч від нього позостались залишки: сьогодні, сю ніч, себто і цебто, ні те ні се, а також у складених словах на сього-.

Місцевих форм *сего, сему* літературна мова не вживає.

Відмінки.	Однина́.			Множина́.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди
Наз.	той	та	те	ті
Род.	того́	тієї	Як в чол. роді.	тих
Дав.	тому́	тій		тим
Знах.	= *Н* чи *Р*	ту		= *Н* чи *Р*
Оруд.	тим	тією		ти́ми
Місц.	тім, тому́	тій		тих

Треба добре відрізняти значення *цей* від *той*, див. завдання 314.

В літературній мові звичайно вживається таких форм жін. роду: родовий: цієї, тієї, орудний: цією, тією; значно рідше бувають форми: цеї, ції, тої, теї, тії, цею, тею.

Як і в прикметниках, можуть бути й повні форми: а) тая, цяя, тея, цея, б) тую, цюю, в) тії,ції.

Літературна українська мова частіш уживає форми займ. ніяк. роду *те*, рідше *то*: те дитя, те розуміння.

Місцевих архаїчних форм: *тот, тота, тоте, сесь, сеся, сесе* (замість той, та, те, цей, ця, це) літературна мова не вживає.

4. Відміна питального займенника **чий.**

Відмінки.	Однина́.			Множина́.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди.
Наз.	чий	чия́	чиє́	чії́
Род.	чийо́го	чиє́ї	чийо́го	чиї́х
Дав.	чийо́му	чиїй	чийо́му	чиї́м
Знах.	= *Н* або *Р*	чию́	чиє́	= *Н* або *Р*
Оруд	чиї́м	чиє́ю	чиї́м	чиї́ми
Місц.	чиї́м, чийо́му	чиїй	чиї́м, чийо́му	чиї́х

В давальнім відмінку крім звичайної форми *чийому*, часом буває й форма *чиєму*.

5. Відміна окресленого займенника **увесь.**

Відмінки.	Однина́.			Множина́.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди.
Наз.	увесь	уся́	усе	усі
Род.	усього́	усієї	Як у чол. роді.	усіх
Дав.	усьо́му	усій		усім
Знах.	= *Н* або *Р*	усю́		= *Н* або *Р*
Оруд.	усім	усією		усіма́
Місц.	усім, усьо́му	усій		усіх

Займенник *увесь* по голосній попереднього слова завжди міняє свое початкове *у* на *в*, але по приголосній не змінюється: на всьому, в усьому.

Звичайно вживається форма *увесь* чи *ввесь*, рідко — архаїчне *весь* (весь, з въсь). Місцевого *всьо*, а також форм: *всего, всему* літературна мова не вживає.

В літературній мові звичайно вживається таких форм жіночого роду: родовий *всієї*, орудний: *всією*; рідкі форми: усеї, усею.

В літературній мові панує форма орудного множини *усіма́*; форма *усіми* рідка.

Місцевих форм *усего, усему* літературна мова не вживає.

6. Відміна числівникових займенників подана в розділі про числівники.

39. Складний присудок.

Був колись оріх, а тепер свистун. Земля зробилась дорога. Нехай ваше слово кріпке буде. Я була дитина. Я сирота осталась. Я без вибору став твій слуга. І надиво серед поля тополею стала. Хароном перевозчик звався. Історія вчителька життя. У мене є діти. Не загинув є с и у неволі. Товариш доброго серця. Цей дім мій — це мій дім.

Що таке присудок про́стий і складни́й? Чому так зветься складни́й? Чим висловлюється зв'яз-

ка й яке її завдання? Чим висловлюється присудкове ймення? Як узгоджується складний присудок зо своїм підметом? Чи правильно буде сказати: *Київ столицею*? Коли тільки зрідка можна вживати присудкове ім'я в відмінку орудним? Коли опускаємо, а коли вживаємо *е*? Чи можна вживати *суть*? Чого вживати — *е* чи *есть*? Ще чим висловлюється складний присудок?

Звичайно присудок висловлюється дієсловом; дієслівний присудок зветься **прóстим.** Але не рідко присудок може бути висловлений двома словами: **зв'я́зкою та йме́нням:** іменником, прикметником, дієприкметником або займенником. За зв'язку найчастіш править дієслово *бути*, або: стати, статися, являтися, зробитися, зватися, вважатися, здаватися й т. ін. Зв'язкове дієслово зветься **допоміч-ни́м**; його завдання: зв'язувати підмет з іменниковою частиною присудка і визначати для нього час. Присудок, зложений із зв'язки та ймення, зветься **складни́м.** Напр.: *Брат був хворий, Сестра була вчителька*, тут *був хворий, була вчителька* — складні присудки.

Зв'язка *е* в теперішнім часі звичайно опускається: *Брат хворий.* Архаїчне слово *суть* в літературній мові тепер зовсім не вживається: *Вони твої свідки.*

Складний присудок мусить узгоднюватись зо своїм підметом, а тому ймення його завжди ставиться в відмінку назовному, як відмінку підмета, напр.: *Сотник був собі багатий.* Рідко, при зв'язці минулого часу та при зв'язці від стати, остатися, зватися й т. ін., ймення може часом бути і в відмінку орудним: *Брат став учителем.*

Завдання 327. Полінійте отак і напишіть 15 речень зо складним присудком. Ймення ставте тільки в відмінку назовному. Пильнуйте, щоб зв'язки та ймення були різні.

Складний присудок.

Підмет.	Складний присудок.	
	Зв'язка.	Ймення.
Брат	*був*	*веселий*

Завдання 328. Присудкове ймення з природи своєї мусить стояти в відмінку назовному. Перепишіть оці речення й підкресліть складний присудок.

Атаман звався Покотило. Сотник був жонатий. Був Максим трудящий. Хто в нас буде мати. Дід Дорош був кремезний чоловік. Люди стали йому дорогі.

Завдання 329. Коли за зв'язку в складнім реченні править остатися, стати, називати, називатися, то ймення часом може бути й у відмінку орудним. Перепишіть оці речення й підкресліть складний присудок.

Еней і зятем називався. Осталась вдовою та ще й немолодою. Суддя зове її сестрою. Тополею стала.

Завдання 330. Коли зв'язка стоїть у дієйменнику, то ймення присудкове звичайно буває в відмінку тільки орудним: Тяжко сиротою бути. Напишіть п'ять таких прикладів.

Завдання 331. Спишіть оці речення й скажіть, чому тут маємо присудкове ймення в назовному й орудному.

Суддею був ведмідь, вовки були підсудки. Вона була ще молодою і прехорошая собою.

Завдання 332. При зв'язці *е* (звичайно опускається) йменникову частину присудка треба ставити тільки в відмінку назовному. Перепишіть оці речення з опущеною зв'язною *е* і підкресліть йменникову частину присудку. Не ставте її ніколи в орудному!

Київ столиця України. Історія — вчителька життя. Брат тепер учитель. Тепер ти наш опікун. Відень — столиця. Земля — свідок минулого.

Завдання 333. Звичайно вживаємо *е*, архаїчне *есть* рідке. Форми дієслова *е* вживається для всіх осіб однини й множини: я е, ти е, він е, ми е, вони е, у мене е пречудові книжки. Дієслово *е*, коли служить у реченні зв'язкою при зложенім присудку, в літературній мові завжди опускається: батько добрий, сестра мила (а не: батько е добрий). Тільки коли само *е* вживається (в значенні „знаходиться") як присудок, тоді його не опускаємо: У мене е цікава книжка. Форми *суть* літературна мова зовсім не вживає: Вони мої свідки (а не: Вони суть мої свідки). Спишіть оці речення, підкресліть присудкове ймення.

Король гордий. Я парох. Вони обйдва в згоді. Навколо темнота тяжка. Чому уста твої німі? У всякого своя доля.

Завдання 334. Який присудок, простий чи складний, у реченнях: Я був у місті. Гроші для купівлі.

Завдання 335. Часом йменна частина присудка може бути висловлена родовим відмінком, або й іншим, але всі вони мисляться прикметниково. Спишіть оці речення й підкресліть присудка.

Дівчина доброго роду (= Дівчина доброрідна). Ворота без замка (= беззамкові). Чай з цукром. Це мені на користь.

Завдання 336. Напишіть оповідання: *Як треба шанувати свою рідну мову.*

Рідномовні замітки.

Рідна мова — шлях до Бога! З великою радістю вітаємо переконливі заклики Хвального Журналу, щоб уживати в наших Богослуженнях рідної української мови. Досвід показує, що вживання рідної мови в Церкві не понижує, як дехто боїться, а навпаки — підносить урочистість Хвали через красу нашої мови, а також через розуміння змісту Богослуження й проповідей. Це ж і згідне з засадою слова Божого, що говорить: „Молитимусь духом, молитимусь і розумінням; співатиму духом, співатиму й розумінням" (I Кор. 14. 15). На жаль, мова наша, як у всіх інших ділянках життя, так і в релігійній не має досі стійної й вірно опрацьованої термінології; з огляду ж на те, що мови вживається в Церкві більш, як у всякій іншій установі, тому добре було б виготовити словничка релігійно-технічних термінів, що вірно віддавали б значення релігійно-теологічних понять. Василь Кузів, Суперінтендент укр. Євангел. Реф. Церкви.

Наслідки правописного хаосу. Мушу признатися, що наш правописний хаос довів мене до того, що я покинув слідкувати за правописом, і то тим більше, що різні часописи, в яких я співробітничав, писали по-різному. Але тепер я мушу вчити інших, і тому мушу спинитися на якійсь одній системі, — спиняюся на Вашій. 19. IV. 1936. Рим. Є. Онацький.

Словник української літературної мови. Який є словник із зазначенням відмін даного слова й іншими поясненнями? Такий словник дуже всім потрібний. Чи не могла б видати такого словника „Рідна Мова"? Улично, Орест Бодревич.

P. S. Такий Словник уже є, це: „Правописний Словник" Г. Голоскевича, вид. 7, Київ, 1930 р., 451 ст., ціна 9 зл. Кожне слово має наголос, зазначена й відміна його, а часом і керування відмінком. Ред.

Полум'я (М. Мочульський у Станиславові) в множині ніколи не вживається, — це одинне слово. В Галичині часто пишуть: у полум'ях згорів і т. ін. Це полонізм: w płomieniach. По-нашому тільки: згорів у полум'ї.

Збруднити, а не „поваляти" (Бережани, Д-р Фр. Коковський). Літературна мова оминає слова „поваляти", як місцевого, знаного й наддніпрянцям. Російсько-український Словник, вид. Академії Наук, II, 197 рос. „испачкать" передає: забруднити, замастити, умазати, закаляти, убрати й т. ін., а про „заваляти" навіть не згадує. Навпаки, Словник Б. Грінченка подає: Пилу не збивайте, шмаття не валяйте.

Дописи Прихильників „Рідної Мови".

Як рятувати матеріяльний стан „Рідної Мови. Глибоко вразила мене звістка про матеріяльний стан „Рідної Мови". „Мало передплатників, та й ті платять невчасно"... Моя думка така: разом із акцією пропаганди за приєднання нових передплатників, треба обов'язково підвищити передплату. Хто хоче мати „РМ", той заплатить за неї, скажемо, й 10 чи 12 зл. річно. Проф. д-р Б. Кобилянський. Рівне, 18. IV. 1936.

P. S. „Рідна Мова" поставила собі завданням бути органом приступним для широких мас, а тому не може збільшувати передплати. Корисніш було б, коли б самі Прихильники займалися приєднанням нових передплатників. Ред.

А ми таки хочемо „Рідної Мови" популярнішої. Широким нашим колам потрібний передусім популярний виклад основ мови (не занадто подрібний), ілюстрований багатьома прикладами з найкращої літератури — з наголосами, наголосами й ще наголосами. В часі скрути не вдасться получити „наукового" журналу з „популярним". Той останній всім нам конче потрібний, бо ми всі своєї мови не знаємо. Нас тисячі, а науковий журнал читають мабуть яких 50 фахівців-філологів. Смовське, А. Голяховський.

P. S. Пильнуємо тепер давати якнайбільше й практичного матеріялу. Ред.

До перемоги! Багато перешкод та тернів, як усі бачимо, на тому шляху, що нею йде „Рідна Мова", але ж кожна велика ідея завжди приносить багато страждання та неприємностей. Той тільки міцний та сильний, хто перенесе все до кінця. Я глибоко вірю, що „Рідна Мова" таки переможе ту тьму й лукавства, що на неї кидаються зо всіх боків! 16. IV. 1936. Свящ. В-о.

Велику роботу робите, Пане Професоре. Ваші місячники „Рідна Мова" та „Наша Культура" повинні об'єднати всіх українців. Всі мусять їх читати й розуміти. В такім святім ділі нема поділу на галичан і наддніпрянців, — усі ми українці, а мова наша одна. Крем'янець, 22. III. Т. Тарасюк.

Побажання. Щирим прихильником видань був я й тоді, коли — з причин, від мене не залежних, не передплачував їх. Прийміть ласкаво щонайсердечніші побажання здійснення в якнайбільшій мірі Вами засіяних ідеалів. Не кажу Ваших, бо вони вже — власність народу. 6. II. 1936. Тернопіль. Студент Ол. Яримович.

Подяка. Я, нижчепідписаний, засилаю Вам сердечну подяку за такі цінні журнали для мене — „Рідну Мову" й „Нашу Культуру". Торонто, 20. III. 1936. Василь Курдяк.

Здоровлю Вас і всіх, хто працює з Вами, й бажаю Вам якнайкращих успіхів у Вашій праці, яка ніколи не вмре — не загине. Торонто, 6. III. 1936. Учитель Олександер Лазар.

Складнева бібліографія.

Залозний П.: Коротка граматика української мови, ч. II: Складня, Київ, 1913 р. 89 ст.

Zigmunt V.: Skladba jazyka českého, Прага, 1863.

Зимницкій В. Г.: Руководство къ изученію синтаксиса русскаго языка; рец. Іванова Н. в „РФВ" т. 24.

Zubatý J.: Srovnávací skladba jazyků indoevropských, Věstník české akademie 1901 р. т. X ст. 507-532.

Живановић Jov.: Српка синтакса, Нови Сад, 1889.

Житецкій П. И.: Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія в XVII вѣкѣ, Кіев, 1889 (з „Кіев. Стар." 1888). — О языкѣ и поэтическомъ стилѣ народныхъ малорусскихъ думъ, „Кіев. Стар." 1893 р. кн. I ст. 23-60. — О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, „Извѣстія" 1905 р. т. X кн. 4 ст. 1-65; рец. І. Франка в „Записках" Львів. т. 70 ст. 214-216.

Иваница Гр.: Курс украинского языка, 1925.

Jiráni Ot.: Skladba jazyka latinského, 1915, том, I. Рец. I. Zubatý в „L. Fil." 1916 р. т. 43 ст. 430 і далі.

Jolly I.: Ein Kapitel vergleichender Syntax, München, 1872.

Истоминъ В.: Главнѣйшія особенности языка и слова произведеній Н. В. Гоголя, „РФВ" 1897 р. т. 37.

Истрина Е. С.: Синтаксические явления Синодального списка 1-ой Новгородской летописи, Петр. 1923 р. IV + 204 ст., відбитка з „Известия" 1923 р. т. 24 кн. 2 ст. 1-172 і 1923 р. т. 26 ст. 207-239.

Йогансен Мих.: Украинский язык, Київ, 1923.

К-ич Євг.: Конспект лекцій із української синтакси, лексики та фразеології, викладених на повторно-підвищених курсах для вчителів П. З. залізниці. Рец. М. Дем'яновського в „Голос Українізатора" 1927 р. ч. 2 ст. 76-78.

Карагюлевъ К,: Синтаксични бѣлежки, Казанлъкъ, 1898, 8°, 111 ст.

Карскій Е. Ѳ.: Бѣлоруссы. Том II ч. 3: Очерки синтаксиса бѣлорусскаго нарѣчія, Варшава, 1912 р. XV + 273 ст. — Из синтактических наблюдений над языком Лаврентьевьского списка летописи, „Сборник отделения р. яз." (Сборник статей в честь А. Соболевского), Ленінград, 1928 р. ст. 39-42. — Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летописи, „Известия" 1929 р. т. II кн. 1 ст. 1-75.

Карцевскій С. И.: Повторительный курс русского языка, 1928.

Kiekers G.: Historische griechische Grammatik. 1925 р., III: Складня.

Кипріяновичъ И. Я.: Синтаксисъ русскаго языка, Спб. 1896.

Классовскій В.: Грамматическія замѣтки, Спб. 1855. — Русская грамматика, Спб. 1856 р., 2 вид. 1860, 3 вид. 1866, 4 вид. 1869. — Два курса русской грамматики, 1860.

Kovař Em.: Česka mluvnice pro školy střední, díl II: Nauka o větě čili skladba. 1890.

Kozlovskij I.: Zwei syntaktische Eigenthümlichkeiten der russischen Sprache, „Archiv" т. XII.

Козловскій П.: Мелочи изъ синтаксическаго анализа, „Фил. Зап." 1897 р. вип. 2.

Коцовский і І. Огоновекий: Методична граматика руской мови, Львів, 1920 р., вид. 2; на ст. 74-91 складня.

Від Редакції й Адміністрації.

Подяка. Ювілейний Комітет вшанування 30. річниці наукової та громадської діяльности Проф. Д-ра Івана Огієнка складає глибоку подяку всім, хто своєю присутністю на Академії, що відбулася в Варшаві 1 червня ц. р., або надісланням привіту Ювілятові причинився до величности цього свята. Варшава, 4 червня 1936 р. Ювілейний Комітет.

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Не доводьте „Рідної Мови" до зменшення.

Поправка. В ч. 5 (41) „Рідної Мови" на ст. 235 треба читати не „Інспектор", а: „Директор народньої школи".

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправа на „Нашу Культуру" вся розпродана.

Передплату з-за кордону (Америки, Канади, Европи й ін.) просимо висилати, коли можна, просто порученою поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Рідній Мові" розбудуватися. Стан рідномовного журналу — це покажчик культури народу. Покажімо ж, що маємо високу культуру!

Ювілейний Збірник на честь проф. І. Огієнка вже друкується. Просимо завчасу виписувати його (3 зл. примірник, на кращім папері 5 зл.), надсилаючи гроші на конто чекове П. К. О. ч. 23340 (Ukraińska Studencka Hromada w Warszawie, з допискою: „На Ювілейний Збірник") або переказом Ів. Коровицькому, Warszawa, ul. Bednarska 17 m. 24. Ювілейний Комітет.

ЗМІСТ 7-го (43) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Розвій літературної мови, на увагу нашим письменникам. *І. Шклянка:* Канадійська часописна мова, шкоди від мовного хаосу в Канаді. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *Б. Кобилянський:* „Слово про Ігорів полк" С. Гординського. *Гр. Домашовець:* Мово перлино! *о. Ю. Кміт:* Прізвища в Михнівці й Бистрому Турчанського повіту. *В. Багацький:* Наша спільна мова, оповідання. *С. Черкасенко:* Наша твердиня, 8. Серед малечі. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Рідномовні замітки. Дописи прихильників рідної мови. Складнева бібліографія. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЖОВКВА. СЕРПЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 8 (44).

Примхи словотвору.

Мовознавчі питання через „Рідну Мову“ глибоко пішли вже до широкого громадянства й над ними не раз ламають собі голови прихильники рідної мови. Багато розмов ведеться на тему вживання чи невживиння поодиноких слів у літературній мові. Коли завважується, що слово не вживане, часто почуєте відповідь, що інше слово, одного з ним кореня, вживане, а це міцний доказ, що ніби й інші слова цього кореня вживані. Такий саме доказ часто ставлять нам у листах до Редакції, часто вичитаєте його й у писаннях нефахових „мовознавців“.

Хочу трохи докладніш спинитися над цим питанням і показати, що це зовсім хибний доказ, дуже часто невідповідний.

Мова наша складається з певного досить великого числа коренів, — а від них уже творяться групи слів (частини мови). Словні корені бувають: 1) дуже родючі, 2) мало родючі 3) завмираючі і 4) неплідні. Справді, скажемо корінь *-пис-* надзвичайно родючий в нас, — від нього можна витворити десятки найрізніших слів. Навпаки, напр., корень *хлів* малородючий, а *корм-* помітно вимирає. Багато чужих коренів, та не мало й своїх, поза двома-трьома словами, незнані, цебто неплідні.

Таким чином бачимо, що не від кожного кореня повстає однакове число слів, — від одного (напр.: -пис-, -нес-, -ход-) їх можна творити десятками, а від деяких — тільки одиницями, а то й одиницями. При тому бачимо прецікаве явище: певне число слів, витворене від одного кореня, надовго позостається незмінне, — інших груп слів творити від нього не можна.

Усі слов'янські мови мають свій запас коренів. Більшість цих коренів дуже давня й відома всім слов'янським мовам. Але аналізуючи корені слов'янських мов, бачимо, що їхня родючість по різних мовах різна: той сам корень ув одній мові дуже родючий, в другій мало родючий, а знов ув іншій вимирає або неплідний.

Хто добре знає кілька слов'янських мов, або хоч дві-три з них, а до того ще й говорить ними, той часто плутає ці мови, вживаючи слова однієї замість другої. Це загальнознане явище й доводити його нема потреби. Найкращий хіба доказ, що особи (напр. селяни), що говорять тільки своєю рідною мовою, звичайно ніколи таких помилок не роблять.

Певний запас слів, що повстають від тих та тих коренів, і творять словника кожної мови. Хоч як мова консервативна, але звичайно вона „росте“ безперестанно: одні слова завмирають, інші народжуються, цебто: корені слів то дають нові твори, то їх зменшують. Але життя слова довге, довге й трудне його народження. Нових коренів у мові звичайно або не прибуває, або прибуває дуже

мало: мова твориться найперше розростом існуючих коренів.

Кожна мова має свій запас слів, що повстають від того чи того кореня. Витворення цього запасу дуже химерне: від одного пня маємо ймення, а від іншого вже ймення не можемо створити, — маємо тільки, скажемо, дієслово. Ось тому ніколи не можна покликатись, доказуючи чистість чи правильність якогось слова, на його однокоренних братів: вони нічого не доказують.

Поскільки химерна в такому творенні слів наша мова (як і кожна інша), нехай покажуть оці приклади. Подаю слова, вживані в нашій мові, а в дужках по них невживані: бачити, необачний (бачний, бачність), бистрий (вже рідке: бистро), благати (благо), видний (рідке: вид), гвіздок (рідке; гвіздь), гладенько (гладко), гніздечко (гніздо), грім (громкий), гутірка (рідке: гуторити), дух (воздух), живий (живо), звикати (звикло), зима (зимний рідке), зоря (озаряти), клювати (клюв рідке), кожух (кожа), крити (криша), кузня (кузнець), ласка (ласкати), лице (ізобличати), меткий (метати рідке), осторожність (осторожно), платити (платок), поневолити (поневолі), потилиця (тил), похорон (похоронити), презирство (презирати), скучати (скука), старий (старик), сувта (суєтитись), тло (дотла), тоскно (тоска), ударити (удар), хотіти (хотячи рідке), цар (царити), черкнути (почерк), чинити (чиновник) і сила т. п.

Таким чином мова жива, а найбільш літературна витворює собі певне число вживаних від одного кореня слів, відкидаючи інші. Слова „живо“ (йди живо!) ми не вживаємо, хоч „живий“ аж надто часте в нас. Таким чином, як бачимо, не можна доводити так: „Бачний“ добре слово, бо маємо ж „бачити“. На це відповідаємо поданими прикладами: корінь має тільки свої слова, — „кузня“ маємо, але „кузнець“ (коваль) нам не знане.

Слова, не вживані в нашій мові, можуть вільно вживатися в іншій, напр. у російській, напр.:

російська мова:	*українська:*
быстро	швидко
благо	добро
вид	вигляд
гніздо	кубло
громкий	гучний
воздух	повітря
живо	жваво
озаряти	освітлювати
кузнец	коваль
ласкать	голубити
поневолѣ	несамохіть
похоронить	поховати
презирать	ненавидіти
скука	нудьга
суєта	марнота
тил	зад
тоска	сум
царить	панувати
чиновник	урядник

А часом буває навіть так, що те саме слово в одних формах уживане, а в других ні. Напр. маємо „хотіти“, але форму „хотячи“ обминаємо, замінюємо на „бажаючи“. „Звати“ часте в нас, але кажемо скоріш „поклич“, а не „позови“. І т. д., — таких прикладів можна подавати сотнями, і вони відомі в кожній мові; напр., росіяни добре знають слово „негодный“, але „годный“ нема в них, зате ми знаємо його аж надто часто.

Багато слів завмирають із бігом часу. Напр. слово „страва“ в нас загально вживане, але „стравувати“ зовсім уже не знане. А ось у 196-м томі ст. 78 Литовської Метрики (рукописної) 1520 року я знайшов: „На страву дали ємy одно сто коп грошей; он шестдесят чоловѣков стравовал; идучи з тыми послы, стравовал их своими пенезми“. До речі, слово „страва“ одне з найстаріших записаних слов'янських слів: його знаходимо вже в погребовім запису Аттіли 454 р.

Як бачимо, словотвір кожної мови, а особливо літературної, надзвичайно примхуватий. Аналогія (подоба) повстання одного слова часто не доводить іще, що й друге слово повстане так, а тому послуговуватися цією аналогією при доводах вживаности чи не вживаности якоїсь форми чи слова треба дуже обережно.

6. III. 1936. Іван Огієнко.

»Меч« і »міч« в українській мові з погляду історичного.

Український видатний мовознавець О. Потебня, спостерігаючи живу українську мову, завважив, що на *меч* у ній поруч живе дві назві: *меч* і *міч*. Український дослідник із цих двох форм за основну вважав форму *мечь*, у залежність від якої поставив форму *міч*; але разом із тим проф. Потебня з'ясував на прикладах, що в українській мові існує й форма *меч*, як пізніший рефлєкс форми *мьчь*. Таким чином Потебня визнав, що обидві сучасні формі *меч* і *міч* повинні мати, окремо кожна й свою праформу: *мьчь і *мечь[1]. Коли останню (*мечь) на підставі численних пам'яток ученому можна було довести легко (*мечь > мѣчь > міч), то першу (*мьчь), якої староукраїнські пам'ятки не знають, дослідникові прийшлось припустити на підставі тільки глибоких спостережень та інтуїтивних здогадів.

А. Соболевський пізніш констатує теж дві відмінні формі цього слова (*мьчь* і *мечь*), але підкреслює, що староруській мові питома тільки форма: *мечь*[2].

Ці самі дві формі констатує й Облак, і вказує на те, що вони обидві запозичені слов'янами із старонімецької мови; на його думку німецька форма (готськ. *tēkja*, асс. *tāki*) ближча до слов'янської форми *мечь*. Вияснюючи історію цього слова, Облак, крім словінської форми та інш. слов'янськ. мов, зазначає й українську форму *міч* та білоруську — *мі͡ч*[3].

А. Шахматов гадав, що ці останні форми (укр. *міч* і білор. *мі͡ч*) в порівнянні з такими формами, як *піч* із основної ф. *печь*, пізнішого походження. Так само А. Шахматов уважав пізнішою й форму *мѣчь* давньоукр. пам'яток та Іпатієвого Літопису[4].

На цім питанні докладніш спиняється Б. Ляпунов. Спинившись на фактах старо руськ. пам'яток, починаючи від Остромир. Євanг., дослідник констатує, що всі ці пам'ятки знають тільки одну форму, — *мечь*. Але форми інших відмін цього слова свідчать про те, що *е* ніяк не можна виводити із *ь* (цебто із форми *мьчь*), бо цьому суперечить не тільки присутність *е* в інших відмінах: *меча*, *мечѣ*, *мечемь* і т. д., але й факти давніх пам'яток чеських, польських і старослов'янських (Маріїнська єв., Зографськ. єв. й інш.). Правда, Б. Ляпунов, за порадою М. Халанського, звернув увагу й на форму *мьчь* із найстаршого списка „Руської Правди“[1]; але вчений не повірив у те, що ця форма правдива, — він уважав її за друкарську помилку, й через це саме її відкинув. Звернувшись же до давніх сербських пам'яток, дослідник натикається на цю саму форму *мьчь* в сербській Троянській притчі: *мьчьнъ* і в сербському словникові Даничіча: *мьчь*, *мьчоу прѣдаше*. В сербській мові Б. Ляпунов знаходить і другу форму: *мечь*.

Згадаю ще, що й проф. І. Огієнко на 148 ст. своєї „Фонетики ц.-сл. мови“ 1927 р. подає дві формі для ц.-сл. мови: *мечь* і *мьчь*, чому в укр. відповідають *міч* і *меч*. Огієнко подає цілу низку таких подвійних форм.

Таким чином, узявши на увагу проникливу вказівку О. Потебні про рефлекс форми *мьчь* тільки в українській мові, Б. Ляпунов приходить до висновку, що форма *мьчь* питома тільки українській і сербській мові, а форма *мечь* властива всім слов'янським мовам. І вони, ці обидві формі існували одночасово від найдавніших часів[2].

Але форма *мьчь* у найстаршому спискові „Руської Правди“, після фотомеханічного опублікування її акад. Є. Карсь-

---

[1] А. Потебня: „Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи“, 1870 р., ст. 68-69.

[2] А. Соболевський: „Очерки изъ исторіи русск. яз.“, 1882, ст. 91.

[3] Облак: Die Halbvokale und ihre Schicksale... »Archiv f. slav. Philol.«, т. XVI, ст. 170 і далі.

[4] А. Шахматов: „Изслѣдованіе въ области русской фонетики“, Варшава, 1893, ст. 113.

[1] Р. 1282 із Синод. Кормчої, в якої „Руська Правда“ опублікована була р. 1815 в „Русскихъ Достопам'ятностяхъ“, т. I.

[2] Б. Ляпунов: „Изслѣдованіе о языкѣ Синодальн. Списка I-й Новгородск. Лѣтописи“, СПБ. 1900 р., ст. 65-70.

ким[1], вже не в друкарська помилка, а безперечний факт. І акад. Шахматов вважав її формою оригіналу „Руської Правди", що була занесена до неї з живої київської мови XI ст.[2] Цей факт повністю підтверджує глибоке помічення проф. О. Потебні про те, що ця форма в споконвічного старо українського („южнорусскаго", „малорусскаго") походження.

Ну, а форма *мечь*? W. Vondrák зазначає, що ця форма теж старослов'янська, що існувала поруч форми *мьчь*[3]. В найстаршому спискові „Руської Правди" поруч *мьчь* маємо також: *мечемь*, *мечникъ*. Всі інші списки „Руської Правди" знають тільки *мечь*, *мечемъ*, *мечникъ*; в інших пам'ятках поруч цих маються ще форми: *мѣчь*[4], *мѣчьнымь*[5].

Коли думка Облака правдива, що форма *мечь* запозичена з німецької мови (готськ. *mēkja*, а сучасна німецька мова, зазначу від себе, знає *metzeln* — рубати, тяти мечем), то тим самим і з'ясовується її повстання в загальнослов'янській мові та в усіх окремих слов'янських мовах, почавши від давньоцерковнослов'янської (чи староболгарськ.) мови.

Форма *мечь* (**mekjь*) в староукраїнській мові дала форму мѣчь (під час заникнення *ь* — вузьке здовжене *е*), що пізніш дала дифтонг *іе*: міечь (мѣчь), а ще пізніш *міч*, що жива й тепер[1].

Щодо форми *мьчь*, то згідно з думкою О. Потебні, вона дала в українській мові спочатку *мечь* після заникнення *ь* в кінці слова, а пізніш і в сучасній мові — *меч*. Так я уявляю собі генезу цих обох форм: *мечь* і *мьчь* в історичній перспективі розвитку української мови. Обидві вони в пам'ятках вийшли із прадавньої живої народньої мови, обидві перетерпіли в ній відповідно до її законів розвитку певні зміни й обидві дали два рефлекси (*міч* і *меч*) в сучасній українській мові, що й дотепер живуть одна поруч одної в народній і літературній мові.

[1] „Русская Правда по древнѣйшему списку. Введеніе, текст, списки, объясненія..." Ленинград, 1930 г., лист 617 зворот.

[2] А. Шахматов: Очеркъ древнѣйш. періода истор. русск. яз., „Словянск. Энциклопедія", вип. II. 1., ст. 211.

[3] W. Vondrák: „Altkirchenslavische grammatik". Zweite Auflage. Berlin 1912, ст. 83.

[4] А. Соболевський: „Очерки изъ истор. русск. яз.", ст. 3, 21, 27. 90; А. Шахматов: Очеркъ 1912, ст. 300.

[5] А. Шахматов, op. cit., ст. 299.

[1] А. Шахматов, op. cit. ст. 5-6 і 299-300.

Леонид Білецький.

Чистота й правильність української мови.

Подаю тут свої замітки про мову „Слова про Ігорів полк" у перекладі Св. Гординського, Львів, 1936 р. Вибираю з цього переспіву незвичні звороти-фрази, невідповідні сполучення, помилки проти стилю й складні й т. ін. Переглядаю цей переклад сторінка за сторінкою.

1. „Спів... співати" (ст. 11). Знаємо: спів починати, кінчити, перебивати, співом (мелодію) виводити, вітати, прощати, спів лунає й т. п., але співати хіба: пісню, пісень. Неприродність сполучення: спів співати — в тому, що слово спів вже само себе, як дію співати, докладно окреслює; спів — це не текст у книжці, а власне виконання, сама праця, акт. І тому в цьому випадку не можна йти за, здавалося б подібними, сполученнями народньої категорії: ночувати нічку, днювати день (днину), бо їх характер, т. зн. істотне значення цих речівників, ніяких спільних рис не має.

2. „Про боїв важких завзяття" (ст. 11). Насамперед знаєм „завзяття", як складову частину людської вдачі. Звичайно ставимо це слово в реченнях у зв'язку з дієсловом: завзяття росло, більшало, падало, пропадало. Нераз значення його переноситься, й воно може визначати: мужність, відвагу, нпр. лицарське завзяття. Іноді переходить — в значенні витриманости — з людей на звірів: муравлине завзяття. Коли ж доходим до зв'язку (стосунку) з речами, подіями, сценами — треба бути обережним. Бої бувають: тяжкі, великі, гарячі, криваві і, — завзяті (прикметник!). „Зав-

зяття важких боїв" — це якийсь новий стилістичний антропоморфізм.

3. „Сіроманці-вовки", „сіроманцем-вовком" (ст. 11, 18, 43). Від віків зжились ми зо сполученням: вовки-сіроманці, і наше вухо до тієї міри призвичаїлось до такої, а не іншої, сполуки слів, що читаючи ці пере́вертні (вражають ненормальністю переставлення) нам здається, наче б хтось „кота догори дном" перевернув.

4. „Випускає догори" (соколів), ст. 11. Стилістично відрізняємо: вгору і догори. Перше до питання: куди, друге до пит.: як. 1) Прикл. на куди: Рости, рости, тополенько, все вгору, та вгору (Т. Шевч. Тополя). Дим підіймається вгору. Кинув шапку вгору. Стріляє вгору. То й: випускає в гору. 2) Прикл. на як: А на одному місці стояти довго може тільки догори ногами (Васильченко: Роман). Тримає руку (пальці) догори. Лежить собі животом догори. Перевернув усе дном догори і т. п.

5. „Зграю лебідок" (ст. 12). Проф. І. Огієнко вже зазначив („Наша Культура" кн. 2, ст. 53), що слово зграя відносимо до людей, нпр. зграя розбишак, волоцюг, голодранців, циганів і т. п., рідко до звірів, або птахів. Але ще й з іншого боку таке сполучення невідповідне; коли зважимо різницю чуттєвого забарвлення цих двох слів (зграя — пейоративне, лебідка — пестливе), тоді бачимо, як нерозважно їх одружили.

6. „То торкаються Бояна віщі пальці струн живучих" (ст. 12). З такого синтаксичного переміщення слів виходить явне непорозуміння: чиїсь віщі пальці (струн?) торкаються Бояна... А тим часом могло б бути ясно: то Бояна (Боянові) віщі пальці. Невідомо те ж, чому: струн живучих, а не живих? Останнє дало б поетичний образ — персоніфікацію: грає, як жива людина (співає), а те перше може тільки сказати, що їх трудно знищити, порвати.

7. „Так почнім ... *з* Володимира" (ст. 12). Якщо візьмем під увагу функцію дієслова починати в зв'язку з прийменниками: *від* і *з*, — то можемо відзначити два випадки: 1) Коли мова про особи — тоді стосуємо прийменника *від*: почали від мене, а скінчили на Юркові, зачинаймо від дядька Андрія і т. п.; 2) коли неособи — тоді прийм. *з*: З осени школа буде в нас (О. Конисський: Непримирена).

8. „І навів полки... аж у землі половчан" (ст. 13). Бував таке: навів голоти в хату, навів якихось полупанків, навів народу на загальні збори, понаводив злиднів до нас і т. п. Так і тут хіба: навів (кудись, до когось) полків. Та й нащо ж морочитись із тим навів, як легче й краще сказати: повів полки.

9. „Ми, русичі, або загинем, або шоломи водою у Дон'і наповнимо синім" (ст. 14). Оте: ми або-або, та й уклад слів: ми, русичі, або... — оддає високим візантійським штилем, тільки цілком не поетичним, а просто риторичним. Цілком прозове, книжне, чи біблійне й друге: наповнимо шоломи водою; то ж шоломи не бочки, не діжки, не відра, й навіть не джбани, що їх на біблійному веселлі водою наповняли. Можна було сказати: шоломами води з Дону зачерпнемо (наберем). Тільки для римів обидві стрічки треба вже переформувати.

10. „Солов'єм ти поскакав би деревом уяви" (ст. 15). Хоч і нема коми по *би*, проте дуже легко з такої стилізації витворюється в уяві читача дивовижний подвійний образ: раз скаче солов'єм, а раз... деревом. Як можна, перемінившись в дерево, собі поскакати — це секрет. Орудного місця - напрямку (поїхали полем, лісом, лугом, дорогою, мостом) заступав іноді місцевий місця з приймен-ником *по* (по степу, по лузі, мості), або причиновий місця з приймен. через (через ліс, степ, луг), — але щоб уникнути непорозуміння, треба його (орудн. місця) чітко відмежувати від орудного модально-порівняльного (скочив вовком, кинувся звірюкою, ...Море звірюкою то стогне, то виє, Шевч.). Відмежовувати помагають і речівники, і дієслова, що стоять у зв'язку, нпр.: дерево розсипалось порохном (або: в порохно), ворог розсипався по полі (не: полем!), — а также почуття міри, що не дозволяє скупчувати в орудному двоє різних розумінь, ізв'язаних одною й тою самою функцією дієслова, нпр. посіяв сніг борош-

ном по лузі (а не: борошном лугом!). А птаха скаче по плоті, не плотом, бо плотом, т. зн. дірою в плоті, коти й собаки лазять; по воротях, не ворітьми, бо ворітьми, т. зн. через ворота, гості їздять; по стінці, не стінкою, бо стінкою вода протікає; по гіллячці, не гіллячкою, бо гіллячкою вітер хитає, або й б'ють нею; по стрісі, бо стріхою лиси до курей ходять; по кущах, бо кущами береги заросли; по дереві, бо деревом обсадили город, деревом торгують; так саме: по голові, руці, нозі і т. п.

11. „На Дон великий галок вибігають зґраї" (ст. 15). Про зграї була вже мова, тут можна б дати: хмари. Справа галок, що вибігають на Дін, дуже цікава. Чому ж то вони не летять, а пустились пішки в такий далекий край, чи ще й не в бойовому порядку, як оце дружинники-русичі?

12. „У Путивлі віють стязі" (ст. 16). Знаємо що: віють вітри, віють буйні, віють зерно від полови, а стяги (до речі: чому стязі?) може: повівають, мають, шумлять.

13. „Ну ж, сідлай свої ти бистрі коні: вже готові в мене" (ст. 16). Дивним чином перекладач хотів слово „коні" віднести відразу до попереднього рядка й наступного. Тим часом останній — хоч і в ньому є коні — залишається без коней! Перевантажена штучним завданням двокрапка не справдила надії.

14. „Скачуть, мов вовки сіряві" (ст. 17). Чи, бува, не линяли тоді сірі вовки й поробилися з сірих сірявими? Чому „сіряві" на цьому місці не годяться? Бо слово це вражає в тексті дисонансом, тінюванням якогось окремого чи складного розуміння, де його зовсім нема й не треба, бо тут важне порівняння до вовків (в їх натуральнім народнім строю), а не кольору, і власне той звичайний сірий не звертав би на себе особливої уваги читача. Правда, автор придумав собі цей відтінок барви на те, щоб потім було з чим римувати слово: слави, але ж це не може його оправдати [так же, як нпр. Ярослава Рудницького, що хотів порівняти Шевченкове слово: торжища до слів: 1) торговища, 2) торговиці і заступив його двома останніми, скомпонувавши такі два паралельні рядки: а) І на торговища й в чертоги, б) І на торговиці й в чертоги („Назустріч" ч. 6, 1936). Хай би компонував собі на здоров'я, може йому такі поезії й до лиця, — тільки біда, що цей поет каже, наче б то ці його дві поетичні продукції ритмічно рівняються Шевченковому: „І на торжища і в чертоги", бо... мають по дев'ять складів. Хто справді розуміє вимоги й права ритміки, — той без дальших пояснень обійдеться].

15. „І з ночі погрожував стогін" (ст. 18). Якесь дуже таємниче... невідомо: чий стогін? Кому погрожував? Як це з ночі? Ще одне „темне місце", хоч ув оригіналі воно ясне: ніч стогоном його (Ігоря) лякала.

16. „Прокинувся звір і свистав" (ст. 18). Недоконане й повторне: свистав — не гармонізує з одноразовим, доконаним: прокинувся. З дієсловом доконаним в часі минулому єднається або таке саме дієслово в тому ж часі, або дієслово в часі теперішньому, нпр.: „Прокинувся, протер очі, разів кілька позіхнув" (С. Руданський: Не мої ноги). „Прокинувся чумак вранці, та й ударивсь об карманці, всі кишені витрясає" (Чумацька пісня), і т. п. Так і тут повинно бути: прокинувся звір і свиснув, засвистав, чи краще: завив; або час теперішній: прокинувся і свище, виє. Ст. 18. ...„зо сну він будив". Так і тут, — краще було б доконане: збудив.

17. „Ігор до синього Дону проводить полки" (ст. 18). Виходить сенс такий: Ігор заведе (доведе) полки до Дону, там їх покине, а сам вернеться додому. Бо „проводити" мав власне таке значення: Лукашу, ти провів би..., Ти надведи Килинку до дороги (Леся Українка: Лісова Пісня). Ой проведу я русалочок до бору, а сама вернуся додому (Русальна пісня) і т. п. Словом, авторові немало клопоту спричиняють дієслова: „проводити" і „наводити". (Далі буде).

Рівне. Б. Кобилянський.

Поширюйте „Рідну Мову" серед своїх знайомих!

Наука про рідномовні обов'язки.

Рідномовний Катехизис.

(Докінчення).

XXXIV. Мовне винародовлення.

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине народ.

2. Найбільша язва кожного недержавного народу, що дошкульно нищить його національне тіло, то мовне винародо́влення його членів.

3. Найдошкульніша зрада свого народу й найбільший ніколи непрощéний гріх супроти своєї нації — то мовне винародовлення.

4. Ужива́ння в родиннім житті чужої мови, мішані подружжя, чужомовна школа й чужонаціональна служба — це початки мовного винародовлення.

5. Народ, що свідо́мо плека́є почуття всенаціональної одности, цебто плекає свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, забезпечений від мовного винародовлення.

6. На сторожі мовної цілости народу стоїть його Наука про рідномовні обов'язки, а тому всі свідомі члени нації мусять досконало її знати й віддано працювати за її вказівками.

7. Мовне винародовлення за́вжди провадить до морального каліцтва, а воно — найродючіший грунт для різних злочинів. Через це мовно винародовленого уважай за духово прокаженного: не май із ним жодних стосунків, як із заразливо хворим.

XXXV. Статут „Гуртка плекання рідної мови".

1. В кожній місцевості окремо або при освітніх чи інших установах та товари́ствах, якщо їхні Стату́ти дозволяють на те, закладається „Гурто́к плека́ння рі́дної мо́ви".

2. Гурток, якщо не є він установа самостійна, керується загальним Стату́том інституції, до якої належить, додержуючись іще й оцього свого Стату́ту.

3. Головна́ ціль Гуртка́: ви́вчення й плéкання рідної літературної мови.

4. До Гуртка можуть налéжати громадя́ни й громадя́нки без обме́ження віку.

5. Всі члени Гуртка діляться на дві групі: а. Рідномовна молодь і б. Прихильники рідної мови. Рідномовна молодь, коли не має статутового віку, не вважається правним членом Гуртка.

6. Головне́ завда́ння рідномовної молоді: навчатися рідної мови взагалі, а літературної зокре́ма.

7. Головне завда́ння Прихильників рідної мови: а. Навчатися рідної літературної мови і б. Плекати рідну літературну мову.

8. Кожний член Гуртка при вступі може скласти на руки свого́ Голови таку урочи́сту рідномовну обі́тницю: „Я, такий то, урочи́сто зобов'язу́юся скрізь шанувати свою рідну мову, як найбі́льший свій скарб, пильно навчатися своєї соборної літературної мови й за́вжди пам'ятати, що для одно́го наро́ду потрібна тільки одна літературна мова й вимова".

9. Гуртком керує Президія з п'яти членів: Голова, його Засту́пник, Мо́вний Дора́дник, Скарбни́к і Секрета́р. В малих Гуртках Президія складається з Голови та Мовного Дорадника.

10. Президію вибирають Зага́льні Збо́ри Гуртка на один рік. Як того потрібно, то Президія може й сама запросити на працю фахово́го Мовного Дорадника.

11. Кожний член Гуртка пла́тить добровільну щомі́сячну членську вкладку; розмір її встано́влюють рі́чні Загальні Збори.

12. Кожний член Гуртка носить відзна́ку з бу́квами *Р М*, цебто: Рідна Мова. Ця відзнака за́вжди нагадує членові про його рідномовні обов'я́зки.

13. Збори Гуртка відбуваються в часі, що його встановить Президія, але́ не менше двох раз на місяць. Кожні збори Гуртка розпочинаються й закінчуються відспіванням рідномовного гімна.

14. Щоб виконати головне́ своє завда́ння, Президія Гуртка повинна:

а. Організувати навча́ння рідної мови рідномовної молоді.

б. Організувати навча́ння соборної літературної мови для всіх членів Гуртка.

в. Уря́джувати прилюдні ви́клади на теми мовознавчі, а головно з життя рідної мови.

г. Уряджувати гурткове́ чита́ння мовознавчої літератури й дискусію над прочитаним.

ґ. Уряджувати гурткове́ чита́ння творів кращих рідних письменників і дискусію над мовою й стилем того письменника. При такім чита́нні Мовний Дорадник навчає літературної вимови.

д. Уряджувати товариські сходини з обов'я́зком говорити на них тільки соборною літературною мовою.

е. Уряджувати такі театральні вистáви й літературні вечори́, щоб їх учасники вживали зразко́вої літературної мови й вимо́ви.

є. Розповсюджувати серед широкого громадя́нства мовознавчу літературу.

ж. Досліджувати свою місце́ву говірку (Як це робити — див. „Рідна Мова“ ч. ч. 16, 18 і 19).

з. Тримати живий науковий зв'язо́к із рідномовним місячником.

и. Дбати, щоб у кожній місцевій школі конче працював „Гурток плекання рідної мови“.

і. Звертати особливу увагу на навчання рідної мови молоді з чужомовних шкіл.

й. Уряджувати врочисті „Свята Рідної Мови“ (декламації, співи, відчити).

15. Кожний член Гуртка мусить добре й глибоко знати цілу „Науку про рідномовні обов'я́зки“.

16. Кожний член Гуртка мусить завжди пам'ятати й ширити серед громадянства оці головні рідномовні гасла:

а. Для одно́го Наро́ду — одна літературна мова й вимо́ва, один правопис.

б. Ніхто не може знати своєї літературної мови, не вчи́вшись її.

в. Всі працюймо для збільшення культури своєї літературної мови.

г. Говорім і пишім тільки соборною літературною мовою.

ґ. Тільки той свідо́мий громадя́нин, хто добре знає свою літературну мову й допомагає її розвиткові.

17. Кожний член Гуртка конче пильно читає, а по можливості й передплачує свій рідномовний орган та всі його видання, а також заохочує до того всіх своїх знайомих.

18. Кожний член Гуртка міцно й свято оберігає рідномовну ка́рність, цебто сумлінно виконує всі при́писи „Науки про рідномовні обов'я́зки“.

19. Кожний член Гуртка обов'я́заний уживати в розмовах і на письмі тільки соборної літературної мови й заохочувати до того й своїх знайо́мих.

20. Члени Гуртка при розмовах конче виправляють оди́н о́дному помилки супроти своєї соборної літературної мови. Ображатися за ці поправки невільно.

21. Мовний Дорадник з доручення Президії, керує мовознавчою працею Гуртка або й кожного члена зокрема.

22. Мовний Дорадник раз на півроку перевірює успіхи рідномовної молоді, а про наслідки цієї пере́вірки доповідає Президії та річним Загальним Зборам.

23. В разі потреби й можности Загальні Збори або Президія можуть установити платню Мовному Дорадникові за його́ працю.

24. Президія Гуртка дбає, щоб у Гуртку конче відбулися ви́клади або дискусії на головніші рідномовні теми.

25. Президія Гуртка дбає, щоб кожний свідо́мий юнак чи ю́нка бодай два роки попрацювали в Гуртку.

26. Президія Гуртка дбає, щоб при Гурткові конче існувала Бібліотечка рідномовних мовозна́вчих праць.

27. Кожний член Гуртка дбає, щоб уся його родина читала присту́пну мовознавчу літературу й говорила тільки своєю літературною мовою.

28. Кожний член Гуртка повинен навчати дітей своїх рідної літературної мови.

29. Кожний член Гуртка обов'я́заний перечитати й передумати головнішу мовознавчу літературу, що її вкаже Мовний Дорадник.

30. Кожний член Гуртка повинен мати в себе найпотрібніші підручні й довідкові рідномовні мовознавчі праці.

31. Кожний член Гуртка повинен мати в себе свій Статут і добре його знати й виконувати.

XXXVI. Свято рідної мови.

1. Ціле суспільство, особливо вчительство й духовенство, мусить пильнувати, щоб у кожній місцевості щороку уряджувалось найурочистіш „Свято рідної мови".

2. Головні завдáння „Свята рідної мови": а) вияснення громадянству величезного знáчення для нації рідної мови, б) звелúчення рідної мови, і в) пропаганда головних рідномовних гасел і науки про рідномовні обов'язки.

3. Програма „Свята рідної мови": а) доповіді про знáчення рідної мови, б) вияснення головних рідномовних гáсел і обов'язків, в) декламації й співи для звелúчення рідної мови.

4. „Свято рідної мови" розпочинається й закінчується рідномовним гімном.

5. „Свято рідної мови" уряджується в день пам'яти якогось видатного нашого письменника або 11 (24) травня, — день пам'яти апóстолів рідної мови — св. Кирила й Методія.

6. Впорядчики „Свята рідної мови" пильнують, щоб на Святі були присутні всі кола громадянства, а найчисленніш — шкільна молодь.

7. Учні старших клас середніх шкіл та всі студенти клас вищих обов'язані стати до розпорядимости впорядчиків „Свята рідної мови".

8. Прибутки від „Свята рідної мови" йдуть виключно на рідномовні потреби даної місцевости: а) на попóвнення рідномовної бібліотеки місцевих культурно-освітніх товáрств, б) на передплату рідномовних журналів для них, і в) на безплатну роздачу незаможнім дітям, особливо ж чужонаціональних шкіл, рідномовної літератури.

XXXVI. Рідномовний гімн.

1. Кожний нарóд, як державний так і недержавний, мусить мати свого рідномовного гімна.

2. В рідномовному гімні ясно змальовується стáвлення до своєї рідної мови й вогненно закликається цíлий нарóд шанувати й кохáти свою рідну мову, як найбільший всенаціональний скарб.

3. Ось рідномовний гімн українських емігрантів, що його написав Спиридóн Черкасéнко:

О рíдна мóво, скáрбе мій!
В мертвóтних нáпастях чужúни
Ти — мій цілющий, мій єдúний
Душí підбúтої напій...

Нехáй гнобúть за рóком рік
Надíй нездíснених нарýга, —
В тобí міцнá моя потýга,
На всі скорбóти пéвний лік.

І в крáї рíдному терпíнь —
Путí недовідóмі Бóжі! —
Стоїш ти гóрдо на сторóжі
Народніх прáгнень і святúнь.

Плюндрýв все хижáк лихúй:
Мій рíдний край — сумнá пустúня...
Лиш ти стоїш, як та твердúня,
О рíдна мóво, скáрбе мій.

Іван Огієнко.

P. S. Відкриваємо дискусію з приводу цієї нової праці: „Наука про рідномовні обов'язки". Просимо наших Читачів та Прихильників присилати нам свої завваги та доповнення, щодо цієї Науки. Всі ці завваги подамо в „Рідній Мові". Редакція.

Правопис і мова.

В нашому мовознавстві часто почуєте погляд, ніби правопис не має впливу на мову в напрямі її розвитку й перемін. Коли однакож приймемо, що на життя мови впливає безпосередньо вимова, а на вимову знову ж безпосередньо витискає свій вплив правопис, то згодимось, що цей останній впливає посередньо таки й на саму мову. А що вплив вимови на мову очевидний, то лишається нам тільки доказати, що правопис впливає на вимову.

Берусь за це не як мовознавець, а як учитель, що, шануючи високо мовознавчі докази, все таки перше місце визнає за досвідом із практичної праці. Як приклад беру *р*, що в нас із ним досить клопоту щодо його м'якої вимови. За Збручем дорікали нам, що ми кажемо: „цар'я". Подібно ми кажемо: бур'я, р'ядно, р'ябий і т. п., то знову бурак, ратувати і т. д. В обох випадках ми вимовляємо *р* твердо, при чому раз із нього переходимо виразно на йотований

звук, другий раз сполучаємо органічно з твердим голосним. І так зле, й так недобре, бо наш народ так не вимовляє. І тут у мене мале проха́ння: прислухайтесь добре до вимови народу по цей бік Збруча, особливо в північно-східній Галичині, а пересвідчитесь, що вона більш-менш така ж, як і на сході. Ото ж, народ у нас говорить добре: царя (рьа), буря, рядно, рябий — буряк рятувати і т. д., або царьи (не царє, як дехто думає!), бурьи, рьидно, рьибий...

Значить, неправильно вимовляє тільки інтелігенція й ті селяни, що в розмові з нею стараються її наслідувати, то знову ж і ті, що багато читають. Виходить, що не народ завинив, а завинила школа, а саме правопис. Як це так?

Відомо, що м'якшення приголосних доконує неповнозвучне *і*, що часами виступає навіть майже повнозвучно. Ото ж те *і* опановує приголосні, що йому піддаються, зате по приголосних, що виявляють цьому опануванню опір та й по голосних воно набирає характеру приголосного, стає „йотою" та творить із голосним самостійний склад. Правопис деяких слов'ян визнав за йотою майже всі права приголосного, й от ми маємо: ja, je, ju і т. д. В нас визнано за нею ці права тільки перед *о*, — *йо*. І тоді, коли нпр. у поляків кожному ясно, що *і* поміж здібним до мякшення приголосним та голосним, опановує тільки приголосний, являючись для нього знаком м'якшення й залишаючи голосному повну природну йому звучність, а в іншому випадку переходить у здецидовану йоту, зазначену знаком *j*, то в нас завів правопис т. зв. йотовані голосні й дав їм окремі букви: *я*, *е*, *ї*, *ю*. У них же подвійна роля: або вони самостійні склади *ja*, *je* і т. д., або залишаються звичайними: *а*, *е* і т. д., тільки приголосний перед ними має зм'якшитися.

Було б усе в порядку — „правопис, це річ умови" — коли б не школа, вчитель, діти...

Метода структурального навчання письма тільки недавно появилася, але навіть при її повному й умілому застосуванні мусимо дійти до остаточного виділення зо структур поодиноких буков, щоб із них опісля, вже свідо́мо, складати зно́ву ж структури — слова, — зовсім так, як і в старому навчанні, що від цього починало. Виділені букви мусять дістати свій звуковий рівноважник, свою назву. Очевидно, що наші йотовані голосні мусять називатися: *ja, je, ji, ju*. Вони залишаються такими в слуховій та моторичній пам'яті дитини навіки, й нікому й на думку не прийде, що ця назва в даних умовах з грунту фальшива.

Наступає тепер важка, зовсім механічна праця відчитування, nota bene вимова, сполук приголосних із йотованими голосними. Якесь там *п'ю* чи *б'ю*, як природна сполука, йде добре. Але *с+ja*? Польське *si+a*, хоч і з невеликим трудом, все таки мусить дати *śa*, та в нас конче вийде *сйа*. Вимова *ся = сьа*, як неприродна, мусить бути важким трудом „викута". Та це ще не найгірше, хоч і тут вже вимова терпить: учитель мусить із цілою напругою підкреслювати м'якість того *сь*, тож так сильно „сікає", а за ним діти, що наше солідне *сь* дістає шепіт, і в результаті маємо польське *szia*. Воно так причіплюється до дитячого язика школяра, що, хоч у народі його немає, то в школяра є, особливо на вид письма. Тим то люди, що з книжкою довго й багато мають діла, привикають до нього, як до „свойого", а потім так і вчать. Народ „вчену" мову наслідує, — от і результат.

Однако ж найгірше стоїть справа з йотованими по *р* тому, що його тверда й м'яка вимова в відірванні мало різниться, хоч у сполуці з голосним різниця така велика, що це для нас не може бути байдуже. Трудно вияснити старшій людині, що *р + йа = рьа*, а вже дитина, то готова вас висміяти! В неї *р*, чи навіть *рь + йа* мусить бути *рйа* (*р'я*), бо *я = йа*! Внаслідок цього сполуки йотованих голосних із *р* читаються все з йотою, дарма, що народ ще й досі затримав оце гарне м'яке, таке для нашої мови характеристичне *рь:* бурьа, рьадно — рьидно, рьабий — рьибий, бурьак, рьатувати... Та немає цього вже в інтелігенції, нема й у народу, коли він читає книжку, або намагається говорити по книжковому.

Дословно це саме з'явище виступає в сполуках шелесних із йотованими. Щоб не допустити до неправильного читання нпр. *збіжж'я*, ми мусіли писати *збіжа* і т. д., хоч кожному відомо, що народ ці сполуки вимовляє м'яко, все одно, чи в цій вимові виступає *а*, чи щось посереднє між *и* та *і*.

Також про українське *л* та *ль* можна в цьому напрямі багато сказати...

Я написав це, щоб ствердити, що правопис має безпосередній вплив на вимову, а саме при навчанні письма та й при його дальшому вживанні. Не поділяю думки, наче б різна вимова рішала зараз про відмінність мови. Але очевидна це правда, що протягом століть з окремої вимови повстає й окрема мова, якщо якимись засобами не запобігається цьому. Одним із цих засобів є, очевидно, однозгідність писаної мови. Не будемо хиба сперечатись із фактом, що відмінність поодиноких мов однієї мовної групи, нпр. слов'янської, спирається в добрих 50 відсотках на відмінній вимові тих самих слів, яку запетрифіковано до того окремим правописом.

Не мовознавство, а практична вчительська праця дала мені твердий доказ, що правопис побіч усього іншого має безсуперечний вплив на вимову, й через неї на мову, щодо її змін та розвою. І не знаю, чому цього факту дехто не приймає. Тим я не хочу сказати, що можна на 100 відсотків довести до однакової вимови в народі, або віднайти правопис, що всеціло відповість вимогам мови. Але прямування до того, особливо на терені літературної мови, — це велике, доцільне й почесне діло в ім'я скріплення однородности нації.

Sierpc. Яків Романенко.

Духовенство й рідна мова.

На сторінках журналу „Рідна Мова" за лютий місяць 1936 р. надруковано листа до Духовенства під назвою: „Не будьмо байдужі до своєї мови" за підписом п. о. С. Гаюка.

Не маючи наміру робити закиду Шановному Авторові того листа за його досить гострий тон, щодо рідномовних обов'язків Духовенства, признаю слушність твердженням, що Духовенство в своїй більшості дійсно дуже байдуже до вивчення соборної літературної української мови й плекання її в родині та в громаді. На цю байдужість, правда, слабує в своїй більшості взагалі українська інтелігенція, чого доказом служать численні наші часописи, друковані нечистою українською літературною мовою. Коли робітники пера ще до цього часу не змінили свого світогляду в відношенні до рідної мови, то годі дивуватися Духовенству, що воно виявляє байдужість, і через те саме не приходиться віддавати його на осуд громадянства.

Гадаю, що лікар із Галичини своїм листом до Редактора „Рідної Мови" (ч. 4, 1936) зайвий раз так само осудив Духовенство.

За моєю думкою, згадані автори не принесуть бажаної користі для справи плекання Духовенством соборної літературної мови. Хто хоче змусити другого до праці, не повинен його ганити, а щиро закликати до праці над неораним полем. Коли це не поможе, то тільки тоді необхідно сказати дошкульне слово.

Я хочу подати під розвагу Всечесному Духовенству свої міркування й прошу вибачити, коли не буду цілком об'єктивний. Питання про рідну мову таке для мене близьке й дороге, що не можу про нього згадувати без болю серця.

Наш народ у своїй масі ще такий темний і безпросвітний, такий безпорадний, що на обов'язку кожної інтелігентної людини лежить тягар цей народ піднести на вищий щабель культури, — усвідомити, навчити, виховати й ушляхетнити.

Засобом до того є великий дар Божий — рідна мова. Давно це зрозуміли всі культурні народи світу й понесли проміння знання під селянську стріху його рідною мовою. Це повинні зрозуміти всі без винятку провідні верстви українського народу, а значить — у тому числі й Духовенство.

Пастир, як слуга Божий, цю високу місію усвідомлення словесного стада Христового повинен виконати з повною сумлінністю й зо всією відповідальністю. Для того він має дуже багато можливостей, — у першу чергу амвон церковний, уживаючи в своїх проповідях тільки доброї літературної мови, не кажучи вже про щоденні зносини з громадою. Безперечно, проповідь і бесіди — широке поле для навчання вірних. Що краща мова, що багатша своїм змістом, то вона гучніша й скоріш трапить до цілі. Це принесе подвійну користь: навчить основ віри, ушляхетнить людину й наблизить пастиря до вірних. Тоді буде одна християнська родина. Не буде тоді молодь поспішати за „лжепророками", а піде за своїм духовним батьком, що стане для неї дороговказом у щоденних злиднях і турботах. Звичайно, не кожний пастир може це виконати: один через свої старі літа, інший через непідготовленість, а той „ради немощі тілесної". Одначе є досить серед Духовенства молодих сил, повних енергії й запалу, а також свідомости свого покликання. І ось до цих Всечесних Пан-Отців скеровую своє слово.

Проповідуйте, навчайте народ у мові українській соборній, літературній, уживайте в розмові в родині й у громаді тільки рідної мови, взоруючись на зразках найкращих українських письменників, а журнал „Рідна Мова" нехай стане підручною мовною книжкою кожного пастиря.

Щоб допомогти в цій роботі парафіяльному священикові, треба подбати, щоб був виданий зразковий збірник українських проповідей хоч би й при допомозі журналу „Рідна Мова", а з часом необхідно було б хоч одну сторінку журналу присвятити для обміну думок сільських пастирів і взаємного порозуміння в такій великій і відповідальній праці.

Всечесні Отці, відгукніться на цей мій до Вас братерський заклик через Редакцію журналу „Рідна Мова".

Волинь. Сільський Священик.

P. S. Просимо всечесне Духовенство брати голос у цій надзвичайної ваги справі. Свої засадничі думки про це ми подали в X і XI розділах „Науки про рідномовні обов'язки", див. „Р. М." ч. 4 ст. 162-166 за 1936 рік, а також у багатьох окремих статтях. Редакція.

Життя слів.

Клопіт повстало від давньослов'янського клопотъ, що вдавнину визначало тільки шум, грюкіт; клопотати — шуміти, грюкати, стукати. Напр. Збірник Святослава 1076 р.: Шѹмъ и клопотъ оуши напълнаѥтъ. Життя Теодосія XII в.: И се слышаше гласъ клопота въ пещерѣ ѿ множьства бѣсовъ ст. 11. Від старшого значення пізніш повстало нове — турбування, турбуватися (а це від лат. turbare, колотити, непокоїти, бунтувати).

Клянчити — старо-українське слово, пор. старо-слов. клѧцати, клѧкати — падати на коліна, з польською вимовою (klęczeć). Клянчити — випрошувати (перше значення — ставати на коліна) широко відоме в мові російській і східньоукраїнській. Західньоукраїнське „клякати" — падати на коліна, зовсім не відоме в Великій Україні, хоч там знані слова: „Клеча́льна" субота, неділя — від зеленосвятних молитов, коли ціла Церква стає на коліна, цебто „клячить". Звідсі й „кле́чання" — зелень, що нею приоздоблюють хати й подвір'я на клечальну (клячальну) неділю. Пор. кляча.

Кляча — погане́нька коняка, розбита на ноги. Старе слово, тепер у Великій Україні не вживане, але ще вживане в Галичині, часте в мові російській. Назва походить від слова „клячати" — припадати на коліна, пор. клянчити.

Кляштор повстало від латинського claustrum — замок, фортеця, бо вдавнину кляштори-манастирі звичайно були міцно укріплені, а часом то були й правдиві фортеці. З латинського повстало нім. kloster, а з нього чеське klašter, і вже від чеського пішло польське klasztor й наше кляштор.

Князь прадавня позичка з д. г. нм. kuning (ст.-сл. кънѧзь). Дуже рано в чехів і поляків стали звати й духовенс-

тво князями (ksiądz). В Литовській Метриці XV-XVI в. католицького священика все звуть „князь", напр. том 194 ст. 303, 1506 р: „Бил нам чолом плебан князь Петр".

Кобза була відома ще половцям, знали її й кримські татари, і певне то від них запозналися з кобзою й козаки. Слово з тюркського: османське „копуз" — одноструннний струмент, татарське — азерб. „копиз", каз. „кубиз" скрипка. Число струн в кобзі збільшилося тільки пізніш, десь по XVI-м віці. Хто грає на кобзі, того звуть кобзар. Див. бандура.

Кожух дуже давнє слово, пень той самий, що і в слові „кожа" — шкура; слово „кожа" давно вже вийшло з ужитку нашого, але „кожух" (пошитий із „кож") загально поширене в нас слово. А „кожа" — це „козина шкура".

Козак, із тюркського „казак" — вільна людина, нікому не підлегла, степовий добичник, авантурник. Давнє слово, відоме вже в половецькім словнику 1303 року, де визначає „вартового".

Козир, козирний, козир-дівка, козирем стояти — з польського, а польське певне з якогось східнього, може з тюрк. „коз" — чепурун, надутий. A. Brückner виводить це слово від „кози" (ст. 263, Słownik etymologiczny, 1927 р.).

Комаринський мужик, танцювати комаринського — часті в Вел. Україні вирази, із російського. Коло Севська була Комаринская волость, а населення її вважалося за найбільших свавільників. Довгий час, починаючи з 1582 року, Севськ був місцем виселення злочинців, через що коло нього зібралося багато одчайдушного люду.

Ко́мин загально-слов'янське слово, що позичене від сер.-гірно-німецького kamin, рура (труба) для виходу диму. Німецьке слово від лат. caminus, а те з гр. κάμινος огнище, який будь вихід для диму.

Коньяк, Cognac — давнє місто французське, в департаменті Шаранти. Мешканці виробляють відоме вино, що від міста зветься коньяк. (Не вимовляйте ко́няк!).

Кордо́н повстало з франц. cordon — шнур, а в нас стало визначати й „шнур пограничний" і саму границю.

Королева (а не: королевая) див. король.

Король, назва повстала від власного йменя владики франків Карла Великого (742-8.4), на що вже вказував Добровський. Слава про діла Карла (Carolus) поширилася по цілому світі, а на слов'ян їх погромник зробив таке велике враження, що вони взагалі стали звати „королями" західніх правителів. Деякі вчені дають інше пояснення повстання цього слова. Королева, род. відмінок — з королеви; з королевої — полонізм. В Вел. Україні на картяну „даму" кажуть „краля", з чеського через польське (kralka). Для повстання слова король пор., як у римлян славне ім'я Caesar стало титулом правителів взагалі. Див. цар.

Автомобілева термінологія.

В ч. 6-му „Рідної Мови" за 1936 р. п. В. Дитель порушив справу автомобілевої термінології. Велика заслуга автора в тім, що він відчув брак термінології з цієї ділянки й попрацював, щоб його усунути. Однак, згадана стаття видається мені дискусійною, а деякі терміни не досить влучні, й тому хочу забрати в цій справі свій голос, щоб дещо може виправити. Якщо не зроблю цього сам, то певне хтось із читачів доповнить мене.

Означення мотору назвою *рушій* видається мені невлучне. Кінцівка *-ій* надається скоріш для осіб, а не до речей. Замість цієї назви пропоную: *порушни́к* або *рухар*, на зразок: *двигун* (польське dźwig).

Слово *панцеросовг* видається тяжким для вимови. Може б краще не лучити слів: *панцерний совг* або *моторовий совг*.

Слово *карета* не видається мені добрим. Якщо хочемо для вантажного авта заховати чужу назву *платформа*, то особове назвім просто *кар* чи *середвіззя*.

А вже дуже тяжкий при вимові термін *переносорушний механізм*. Чи не

краще б просто: *переносник*, якщо цей механізм править для переношення руху мотору на колеса.

Слово *магнето* можна дуже легко заступити словом *запальник* або *моторовий запальник* (*запальник рухара*).

Вкінці, щодо слів *пневмошина*, *гумодутка* й *гумошина*, то видається мені, що їх можна б заступити кращими, чисто українськими. Польському opona, що неначе опинає колеса, можна б протиставити попросту *колесня* чи *наколесня*. А слово dętka це звичайно *вкладня*, що її вкладається в гумові колесні. Якщо б хотіли ми розрізняти в колеснях такі, що виповнені повітрям і одноцілі, то це були б *повітряні* і *одноцілі колесні*; але гадаю, що в практиці вистачить самого слова *колесня*. У всякому разі терміни *пневмошини* й *гумошина* не українські.

Інші терміни, подані в статті про автомобілеву термінологію, гарні й надаються для того, щоб їх уживати й засвоїти.

Piotrków. Святополк Сенета.

P. S. Недержавний народ, що вважає себе за культурну націю, мусить конче мати свою добре вироблену термінологію во всіх ділянок життя, а в тім і термінологію автомобілеву, а тому запрошуємо наших читачів до більшої праці над виробленням своєї наукової термінології взагалі. Свої засадничі думки про наукову й практичну термінологію подали ми в XXVII розділі „Науки про рідномовні обов'язки“ в ч. 7-му „РМ“ на ст. 305-306 за 1936 р., а також у статті: „Для одного народу — одна наукова термінологія“ в ч. II за 1935 р. Редакція.

Навчаймося літературної мови від Шевченка.

К архаїчний прийменник, тепер не вживаний: Намистечко тобі к Великодню куплю 367. Пор. часте в гуцульськім і покутськім говорах: *д* мені (а не *д'* мені! бо це *д* = *к*, а не *д*).

Калюжа, а не калужа. Купається собі в калю́жі 477.

Картоплю родить 253.

Ка́шляю йдучи 573, а не кашля́ю.

Квасоля вилась 432, а не фасоля.

Квіт, а не цвіт. Мій рожéвий квіте 198. Рожéвим квітом розцвіла́ 532.

Квітка, а не цвітка. А без долі біле личко, як квітка на полі 16.

Келія — це чернече мешкання. Іде чернець у ке́лію 333.

Кепкувати *з* кого (архаїчне — *над* ким). Кепкує з дурня 364.

Китай, а не Хини. В непробудимому Китаї 568.

Кладовище (цвинтар). Хрест високий на кладови́щі 502.

Кни́жечка, а не книжочка. Зроблю маленьку кни́жечку 338.

Княжна́ 316, княжні́ 310, княжно́ю 311, а не кня́жна.

Колишній 567, а не колишний.

Коло для зазначення близького місця чи часу (див. *біля*). Лічить гроші коло ліжка 67. Коло осіннього Миколи 276. Десятків коло двох (Листи).

Комин, а не комін. Сумують комини́ без диму 421.

Конклав чол. роду, а не конклаве ніяк. р. Конклав схаменувся 187. Луна в конклаві оддалась 186.

Костьо́л, з костьолу 381, костьо́лом 120, в костьолі 71.

Кохатися в дітях 437. Кохалася мати сином, як квіточкою в гаї 154.

Купити *з* кого, а не *над* ким. Купили з громади 369.

Край — прийменник. Насипали край дороги дві могилі 6. Шатро́ край шляху розп'яли 276. Край дороги курінь мрів 26.

Краса, арх. красота. Нащо ж мені краса́ моя 32. Де ділась краса́ твоя тая 456.

Криниця 489, до крини́ці 39, крини́цю 155.

Крізь — через. Крізь хмару сонце занялось 26. Крізь сльози дивилась 158. Крізь сон подивлюся 124.

Круг — кругом. Сам пан круг тебе походжає 381. Круг містечка Берестечка своїм трупом вкрили 412.

Кубло, кубелечко (архаїчне гніздо). Кубелечко зов'ю йому 297. Мов ласочка, з кубелечка на світ виглядала 314.

Куди, а не *де*. Куди ти йдеш, не спитавшись 11. Куди хилить доля, туди й треба гнуться 67.

Купіль чол. роду, а не жін. Ще ку́піль гріли матері 542.

Курити. Люльки́ закури́ли 101.

Куток, а не кутик. Зібрався голий в цей кутóк 381. Сиди ж один собі в кутку́ 572.

Л.

Лакеї в золотій оздобі 721. Завдав сина у лакеї 285.

Ласий до чого. До грошей я не дуже ла́сий 84.

Легенький, а не легонький. Леге́нькії діти 398.

Ледве — це: насилу, чуть. Ле́две-ледве дише 14. Ледве ноги носять 236.

Либонь — певне. Либо́нь ідуть москалики 25. Уже либонь після Покрови 491. А під лісом, край дороги, либонь курінь мріє 26.

Лиш — це частка *но*, а не *тільки*. Піди лиш скрипку принеси 435. А ходім лиш биться 48. Побіжім лиш 231.

Лишень — те саме, що й **лиш**, цебто *но*, а не *тільки*. Дивись лише́нь, як побіліли 27. Цить лишень, здається дзвонять 84.

Лицар. Заспівають про лицаря 470.

Лік. Ліч у в неволі дні і ночі, і лік забуваю 466.

Лічити — лікувати. Лічили, лічили, поки її, безталанну, в труну положили 312.

Лічити — рахувати. Лічить гроші 67. Хто не лічить, то той і не має 233.

Луна — відгук. Луна́ в конкла́ві віддалась 185.

Любува́лась княжно́ю своєю 311.

Льон, з льону. Не пускав льону брать 135.

М.

Манастир, а не монастир. З манастиря 255. 413.

Мандрувати день і ніч 327.

Материй, а не материй. Ма́терне лоно 546. Материного 554.

Мати — назовний відмінок (а не: матір), **матір** — знахідний відмінок, Мене мати (а не матір) породила 3. Тяжко матір покидати 165.

Межи́ плечі 170. Загинеш межи псами 457.

Милосердий або **милосердний,** а не милосерний. Боже милосердий 502. Боже мій милосердний 172.

Минати, минатися. Минає літо 337. Лихо минуло 100. Минулася лихая година 113. Минулася твоя доля, навіки минула 132. Минулося, а те, що минуло, не згадуйте 78.

Миша, а не миш. Дивись: миша, миша 286.

Містечко, а не місточко. Містечко Берестечко 224.

Мов — ніби, наче, а не: гей. У долині мов у ямі 167. Мов дитинка 193. Ясно, мов у раї 289. Див. неначе.

Мога. Біжи яко мога 39. Стерегти яко мога 187.

Молитися кому за кого. Помолись за мене Богу 499. Все село за неї молилось 314.

Москаль — жовнір, салдат. Коло пустки на милиці москаль шкандибає 304. Кохайтеся, чорнобриві, та не з москаля́ми 12.

Мріти — маячіти, баввоніти. Степи, лани мріють 162. Мошечкою тількотілько мріє 201.

Мста — пімста. Всюди вас найде правда-мста 554.

Н.

Навісний — божевільний. Навісна́ мати регочеться 222. Шляхетство навісне гукає 63.

Навмання. Козацькую славу так навмання розказую, без книжної справи 123.

Навчати чого (архаїчне чому). Багато б дечого навчились 245. Письма москалі навчили 350.

Нагодувати, а не накормити. Свою дитину нагодувала 545.

Над. Пан я над панами 61.

Надівав сорочку 233. Надів (а не вложив) шапку 35. Наділа б жовті черевики 434.

Називати кого-що ким-чим. Називають хатину в гаї тихим раєм 479.

Намисто добре 407. У доброму намистечку 392.

Наро́д, наро́ду; „нарід" Шевченко ніколи не писав.

Насміятися з кого-чого (архаїчне: на що). Насміялась титарівна з бідного Микити 370. З мене люди насміялись 282.

Не. В перечних реченнях об'єкт частіш

у відмінку родовім: люди серця не спитають 12. Тії слави козацької повік не забудем 47. Хіба ти не чуєш людського плачу 164.

Неначе, див. мов. Неначе човен 1. Неначе писанка 307. Неначе ворон той 383.

Нехотя — не хотівши. Нехотя журюся 131. Утни, батьку, щоб нехотя, на ввесь світ почули 46.

Низенько, а не низонько. Сонечко низе́нько уже спустилось 324.

Ніж, а не чим. Легше умирати в своїй стороні, ніж в чужій 349.

Ніхто, з'єднуючись із прийменником, має його по *ні*. Ні з ким говорити 32. Ні до кого в світі прихилитись 304. А більш ні од кого 496. Ні на кого не жалкую 356. Ні у кого не прошу 356. Ні в кого спитать 395. Таких форм, як: до нікого, на нікого і т. ін. Шевченко зовсім не знає.

Ніщо. Зносити брівоньки ні за що 343. 489.

Нота, а не нута. Співали б по нотах 579.

Ну, частка. З переполоху ну втікать 6. Охопили та й ну лоскотати 274. **Нумо,** Гонто, нум, брате, Максиме 105. А нумо знову віршувать, нумо знову 353. **Нуте,** хлоп'ята 34. А нуте іншу 369.

Нудити чим. Нудити світом 395. Білим світом нудить 2.

Іван Огієнко.

І діти беруть слово про мовну згоду.

Достойний Пане Професоре!

Оце сьогодні, за порадою моїх Батьків, рішилась я написати листа, хоча б і не дуже то второпного, в надії, що Ви, Шановний Професоре, пробачите мені за всі мої помилки.

Я школярка з четвертої класи української й так само англійської. Маю допіру дев'ять років.

Ото ж Мати порадили мині написати цього листа, щоб сповістити Вас, скільки то ми цілою хатою скористали з тієї цінної науки „Рідної Мови". Дітей у нас четверо: я Віра, два брати — Тарас і Богдан — і ще найменша сестричка Оксана. Мати всіх нас навчають із „Рідної Мови", та й самі пильно навчаються тієї мовної краси. А які ж раді, що позбуваються того мовного каліцтва, як було недавно ще писали: аж вітак, щойно, згори дякую, і багато-багато такого.

А ще одне думаю, що треба написати, а саме. В нас у „Рідній Школі" навчитель сварив мене за те, що я в підручниках М. Матвійчука перекреслила деякі слова й написала по-літературному так, як навчає „Рідне Писання". Я відповіла виразно, що буду читати й писати так, як навчає Професор Огієнко. Так він і погодився з цим.

Розказала я про все це вдома, то батьки мої з дива не могли вийти, що й тут немає згоди.

На цьому я й кінчу листа.

Щиро дякую Вам за науку!

З глибокою пошаною й любов'ю до Вас, на доказ чого прийміть від мене й Тараса одного доляра на „Фонд Рідної Мови".

Вінніпег, 3 травня 1936 р. Віра Цірка.

Люба дитино! Найбільший скарб цілого нашого народу то рідна мова його. Хто хоче бути свідомою й корисною частинкою своєї нації, — мусить найкраще знати свою літературну мову. То велика неправда, ніби можна бути українським патріотом, і не знаючи рідної мови. Мова — то душа народу, а бездушний патріот нічого не вартий.

Навчайтеся ж усі своєї літературної мови від дитячих літ, — тоді матимете правдиву українську душу, що для всіх мрій своїх не матиме перепон. І. Огієнко.

Початкова Граматика української літературної мови.

40. Числівник.

Біжать чотири брати: двоє не втече, двоє не здожене. Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень на двох, а ввечері на трьох? Усім по сім, а мені вісім. Понад синім морем три козаки ходить. Три голуби пшеницю дзюбають. Приїхали до вдовиці три козаки в гості. Дві тополі високії одна одну хилить.

Що таке числівник? Розкажіть докладно, як

діляться числівники. За що в реченні править числівник? В якому відмінку треба ставити числівникового підмета? Чи в літературній мові можна так сказати: *Трьох козаків приїхало*? Чому не можна? А в якому відмінку треба ставити прикметникове пояснення до числівникового підмета?

В реченні часом буває по декілька тих чи тих членів: підметів, пояснень іменникових або прикметникових. **Частина мови, що визначає число або порядок предметів, зветься числівник.**

Числівники діляться на дві великі групі. Числівники, що показують число предметів і відповідають на питання *скільки*, звуться **кількісні**: шість, десять, сто. Ті числівники, що показують порядок чи місце предмета при рахуванні й відповідають на питання *котрий*, звуться **рядові**: шостий, десятий, сотий.

Кількісні числівники діляться на такі менші групи: 1. **Головні**, що показують цілі предмети при рахуванні й відповідають на питання *скільки*: один, два, три... десять... сто... Числівники, що визначають частину цілого, звуться **дробові** (уламкові): чверть, третина, пів, півтора, півтретя, півп'ята і т. ін. 3. Числівники групові, що відповідають на питання *кількоро*, звуться **збірні**: двоє, троє, четверо, п'ятеро і т. ін.; вони ж можуть бути й форми **пестли́вої**: двойко́, тройко́, четве́рко, п'ятірко, шестірко, семірко, восьмірко. 4. Числівники збірні, на питання *по скільки*, звуться **розподільні**: по двоє, по троє, по десятеро і т. ін. 5. Числівники **неозна́чені**, часом мають займенникове значення: скільки, стільки, декільки, багато.

Рядові числівники діляться так: 1. Числівники, що повстають від головних, звуться просто **рядові**: шостий, сьомий. 2. Рядові числівники, що творяться від розподільних, звуться **мно́жні**: подвійний, потрійний, почвірний. 4. Рядові числівники, що повстають від числівників збірних, звуться **багаторазо́ві**: двоякий, троякий, двоїстий, троїстий.

Числівники кількісні й порядкові можуть бути прості або складні. Числівник, що складається з одного слова, зветься **про́стий**: сім, десять, сьомий, сотий. Числівник, що складається з декількох слів, зветься **склади́й**: двадцять шість, сто один, тисяча дев'ятьсот тридцять шостий.

Формою й істотою своєю числівники бувають: числівники-йменники й числівники-прикметники. Усі кількісні числівники — це **числівники-йменники**, а всі порядкові — це **числівники-прикметники**. Через це кількісні числівники в реченні правлять, як іменники, за підмета або за йменникове пояснення, а числівники порядкові, як прикметники — за прикметникове пояснення. Напр.: *Семеро* (підмет) *одного* (йменникове пояснення) *не ждуть*. *Сьомий* (прикметникове пояснення) *учень прийшов*.

По *один, одна, одне* йменника ставимо в назовному однини; по *два, три, чотири* — в назовному множини або двоїни (див. виклад 12), а по всіх інших числівниках, від *п'ять* і далі, іменника ставимо в родовому множини: один дім, два - три - чотири доми, п'ять домів. По складеному числівнику формою йменника править тільки останнє його слово, цебто одиниці: 51 дім, 42 доми, 33 доми, 24 доми, але: 25 домів (бо: 1 дім, 2-3-4 доми, 5 домів).

Сполучення числівника з іменником звичайно приймаємо в реченні за неподільне ціле. Коли це сполучення підмет, то його треба ставити конче в відмінку підметовому, цебто — в назовному (ніколи — в родовому): *Три козаки приїхали* (а не: Трьох козаків приїхало), або: *Три козаки приїхало*: чи: *Троє козаків приїхало. П'ять братів вернулися*.

Завдання 337. Спишіть оці речення, підкресліть числівники, а над ними скорочено зазначте, який то член речення.

Семеро одно́го не ждуть. Сорок їх сидить у башті. Скільки їх впало за рідну країну! Одно́го в Бога я благаю. Праця єдина з недолі нас вирве! Десять і десять — двадцять. Два рази по два — чотири.

Завдання 338. Добре запам'ятайте, що спо-

лучення числівника з іменником творить одну цілість, — підмета; як підмет, числівник у такому сполученні мусить бути тільки в назовному відмінку, а його присудка ставимо звичайно у множині, рідше в однині. Спишіть оці речення й підкресліть підмета (цебто числівника зо своїм іменником).

Вісім розбійничків спать полягали. Ще їх сорок і чотири нас дев'яти не побили. Де взялися два купчики. Ходять сім корів. Три годи минули. Ввійшли в хату двоє старостів. Два голуби прилетіло. Ой у полі стоїть три тополі, ой там сидить три козаки в неволі.

Не кажіть і не пишіть: Де взялося двох купчиків. Можна казати: Де взялося двоє купчиків, Восьмеро розбійничків спать полягали і т. ін.

Завдання 339. Прикметникове пояснення до числівникового підмета звичайно ставиться в назовному, — рідше в родовому множини. Спишіть оці речення, підкресліть числівниковий підмет раз, а його прикметникове пояснення — два.

Ой три шляхи широкії до купи зійшлися. Дра часовиї розмовляють. Дві тополі високії одна о́дну хилить. Вродила долина два дубки зелененьких, два майстрі удаленьких. А в кринички Салтанки, де три терни дрібненьких, то там спочивали три брати рідненьких.

Завдання 340. Спишіть оці словосполучення й замість ... допишіть закінчення йменників. Пам'ятайте, що по 1 ставимо назовний однини, по 2-3-4 ставимо назовний множини при чол. роді, а при жін. і ніяк. — назовний двоїни (див. виклад 12); по 5 і далі ставимо родовий множини. В складених числівниках формою йменника керує одиниця, цебто останнє слово.

1 верб..., 2 верб..., 3 верб..., 4 верб..., 5 олівц..., 4 вікн..., 5 стол..., 21 книг..., 32 дом..., 42 верб..., 43 стол..., 44 вікн..., 105 олівц..., 202 хат..., 302 вікн..., 403 дерев..., 504 чоловік...

Не говоріть по-місцевому: 21 книг, але: 21 книга!

Завдання 341. Напишіть оповідання *Як наступав весна.*

41. Відміна числівників.

І. Числівники кількісні.

1. Числівники головні змінюються за мішаною числівниковою відміною; в цій відміні родовий і місцевий завжди однакові; знахідний відмінок, як у речівників, однаковий із родовим при йменниках живих, або з назовним — при йменниках неживих.

Один, одна, одно — це неокреслений займенник, а тому має роди. Змінюється як *той, та, те.*

Відміна числівника один, одна, одно.

Відмінки	Однина.			Множина.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Ніяк. рід.	Усі роди.
Наз.	оди́н	одна́	одно́, -е́	одні́
Род.	одно́го	одні́єї	одно́го	одни́х
Дав.	одно́му	одні́й	одно́му	одни́м
Знах.	= *Н* або *Р*	одну́	одно́	= *Н* або *Р*
Оруд.	одни́м	одні́єю	одни́м	одни́ми
Місц.	одні́м одно́му	одні́й	одні́м одно́му	одни́х

У літературній мові пишемо й вимовляємо *один*, а говіркового західньоукраїнського *оден* не вживаємо. Ніякий рід має форми: частішу *одне* й рідшу *одно*. В жін. р. в родовім і орудним звичайно пишемо *одні́єї, одні́єю*, рідко — *одно́ї, одно́ю*. В значенні „тільки один" звичайно кажемо *сам*, а не *один*.

Як займенник-прикметник, слово *один* наслідує рід, число й відмінок від свого йменника.

Завдання 342. Спишіть оці речення й підкресліть форми один.

Одне дитя, та й те криве. Одні́єю рукою хазяйства не провадити. Нема в світі наро́ду без одні́єї літературної мови.

Відміна числівників два, три, чотири.

	2.		3.	4.
	Чол. рід.	Жін. рід.	Усі роди.	Усі роди.
Наз.	два	дві	три	чоти́ри
Р. і М.	двох	двох	трьох	чотирьо́х
Дав.	двом	двом	трьом	чотирьо́м
Оруд.	двома́	двома́	трьома́	чотирма́

Два, дві мають іще роди в назовному й знахідному: *два* для чол. роду, *дві* для жін. й ніякого; *три* й *чотири* вдавнину мали роди, але з часом їх утратили.

Форм *двух, двум* літературна мова зовсім не вживає, як говіркових русизмів.

Пишемо й вимовляємо *р* м'яке: трьох, трьом, трьома́, чотирьох, чотирьом.

Дві, три, чотири, сполучуючись із іменниками, творять т. зв. двоїну: дві вербі, дві слові, три калині, чотири вікні. Див. виклад 12.

Два, три, чотири, сполучується з числівником множини на *-и*, а не на *а*: два стол*и*, два вол*и*. Див. виклад 12.

Знахідний відмінок у йменників живих однаковий із родовим, а в неживих — із назовним.

Відміна числівників від 5 до 100.

Відмінки	5.	6.	7.	8.
Наз.	п'ять	шість	сім	вісім
Р. і М.	п'ятьо́х	шістьо́х	сімо́х	вісьмо́х
Дав.	п'ятьо́м	шістьо́м	сімо́м	вісьмо́м
Оруд.	п'ятьма́	шістьма́	сімома́	вісьмома́

Так відмінюються: дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, кільканадцять, стонадцять, двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'ятдесят, кількадесят.

Усі ці числівники від 5 до 99 були колись речівниками жін. роду (як *кість, честь*) і мали в родозім, давальнім і місцевім закінчення *-и*: п'яти, шести, семи, восьми; це архаїчне закінчення часте ще й тепер: дав п'яти учням, на шести зшитках, до семи годин.

Давне десать у складних числівниках загубило ненаголошене *е*, а *дсять* змінилося на *дцять*, яке конче й пишемо й вимовляємо: одинадцять, дванадцять і т. ін. (давні: одинадесать, дванадесать). Місцевих форм: *одинайцять, дванайцять, одинаньцять, одинацять* у літературній мові зовсім не вживаємо.

Переносячи слово з рядка до рядка, не вільно розривати *-дцять* (бо це *десять*): о-ди-на-дцять, сім-на-дцять і т. ін.

Числівники: 15, 16, 19, 50, 60, 90, 500, 600 і 900 пишуться без *ь* в середині по *т*, бо в них це *т* ствердло підо впливом дальшого твердого складу. В числівниках: 50, 60, 70, 80, 90 на кінці не пишемо *ь*, бо тут *десят* — це родовий відмінок множини *десятків*.

Числівники 40, 90 і 100 у всіх відмінках закінчуються на *-а*: сорока, дев'яноста, ста, а в орудному — на *-ма*: сорокома або сорокма, дев'яностома, стома.

Орудний відмінок у числівників має давне закінчення двоїни: *-ма*: двома, трьома, чотирма; у числівників 5-100 це *-ма* приєднується до форми назовного: п'ятьма, шістьма, дев'ятьма, десятьма, двадцятьма, сорокма і т. ін., але: сімома, вісьмома і вісьма. Крім форми на *-ма*, часта ще й форма на *-ома* по твердих приголосних: сімома, сорокома, на *-ьома* по м'яких у 5-6, 9-99: п'ятьома, шістьома, дев'ятьома, десятьома і т. ін.

Складені числівники: *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* або зовсім не відмінюються: без п'ятсот карбованців, дав шістсот учням, пішов із триста робітниками; або ці числівники розпадаються на складові частини: з двома стами учнями, від двох сот душ, дав п'ятьом стам робітникам і т. ін.

Форма двоїни *двісті* правильно повстала з дъвѣсть (дъвѣсть). В зах. укр. говорах панує *двіста*, що повстало підо впливом форм *триста, чотириста*, але в літературній мові її не вживаємо.

Тисяча змінюється як іменник жіночого роду: тисячі, тисячею, одну тисячу і т. д. Під польським впливом у зах. укр. говорах часте *тисяч* чол. роду, але в літературній мові треба вживати тільки *тисяча* жін. роду: одна тисяча.

Завдання 343. Кількісні числівники, подані тут цифрами, спишіть до зшитка словами: 1, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 25, 30, 50, 60, 70, 80, 90, 200, 500, 600, 900, 1000.

Завдання 344. Числівники 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 30, 200, 300 розкладіть на їх складові частини так: оди-на-дцять... Як їх переносимо з рядка до рядка?

Завдання 345. Виясніть, чому в 15-19, 50, 60, 90, 500, 600 і 900 в середині, а в 50, 60, 70, 80 і 90 на кінці пишемо тверде *т*? Чому треба казати *двісті*, а не *двіста*? Якого роду слово *тисяча*?

2. Числівники дробові формою своєю — це йменники. Читаємо так: 1/2 одна друга, 1/3 одна третя, 1/4 одна четверта, 2/2 дві других, 2/3 дві третіх, 2/7 дві сьомих.

В українській мові слово *пів* легко приєднується до числівників 2-10, зменшуючи на 1/2 те, до чого приєднується: півтора, 2 1/2 півтретя, 3 1/2 півчварта, 4 1/2 півп'ята, 5 1/2 півшоста, 6 1/2 півсьома, 7 1/2 півосьма, 8 1/2 півдев'ята, 9 1/2 півдесята. Приєднане до сотень, *пів* зменшує їх на 50: 150 півтораста, 250 півтретяста, 350 півчвартаста і т. ін.

Числівники *півтора, півтретя і півчварта* змінюються по родах, а саме: числівника *півтора, півтретя і півчварта* вживаємо при чолов. та ніякому роді, а *півтори, півтрети і півчварти* при жіночім роді: півтора дня, півтора яблука, півтори доби, півтори тисячі, півчварти коні. *Півтора* повстала з полътора.

Числівника пів пишемо разом із словом, що до нього він відноситься, якщо він із ним складає суцільність: піваршина, південь, північ, південь, півроку, але пів міста вигоріло.

Завдання 346. Спишіть оці речення й замість ... поставте потрібне закінчення.

Півтор... дня, півтор... яблука, півтор... доби, півтор... тисяч...

Завдання 347. Оці числа, подані тут цифрами, спишіть словами: 7/13, 2/9, 3/16, 2 1/2, 7 1/2, 3 1/2, 8 1/1, 4 1/2, 9 1/2, 5 1/2, 6 1/2, 150, 350, 250, 400.

3. Числівники збірні найчастіше вживаються при йменниках множинних, цебто таких, що не мають однини: четверо дверей, троє саней, двоє сіней і т. ін., та при йменниках ніякого роду живих і неживих: двоє вікон, троє дівчаток, четверо дітей, семеро лошат і т. ін. Взагалі збірні числівники мисляться за слова ніякого роду, чому їх не треба сполучувати з іменниками чоловічого та жіночого роду.

Збірні числівники на *-еро* (четверо, п'ятеро і т. ін) звичайно не відмінюються, а коли відмінюються, то як два: четверо́х, -ро́м, -ро́ма (а не -рьох, -рьом, -рьома).

Літературна мова звичайно вживає форми обі́два ч. р., обі́дві ж. і н. р., а архаїчні зах. укр. форми обá, обí рідкі.

У непрямих відмінках ці обидва, обидві звичайно замінюються на обо́х, обо́м, обома́: обом (а не обидвом) жінкам.

Пестливі числівники: двойко́, тройко́... не відмінюються.

Завдання 348. Придумайте по 3 словосполучення на двоє, троє, четверо, п'ятеро, шестеро, зам. два, три... в підметі: Приїхало троє козаків. Див. завдання 338.

Завдання 349. Яка різниця поміж формами: *чотирьох* і *четверо́х*?

4. Неозначені числівники: кілька, декіль-

ка, скільки, стільки, багато відмінюються як два: кількох, стількох, стільком, орудний: багатьма́ і багатьома́, стількома, скількома. Розрізнявмо: кілька (декілька) і кільки (скільки), скілька (декілька) і скільки в (запитаннях).

II. Числівники рядові.

Усі рядові числівники відмінюються як прикметники.

В літературній мові пишемо й говоримо: перший, третій, шостий, сьомий, восьмий..., одинадцятий... сотий. Місцевих зах. укр. форм: перший, третий, шестий, семий, осьмий... одинайцятий... сотний зовсім не вживаємо, як говіркових.

По рядових числівник, зазначених цифрою, ставимо або -ий, -ого, -му, -м, або рідше ставимо крапку: *Це було 7-го січня*, або: *Це було 7. січня.*

Завдання 350. Спишіть оці рядові числівники, подані тут цифрами, словами: 1., 3., 5., 6., 7., 8., 11., 12., 13., 100., 1000.

III. Числівники складені.

Частини складених числівників пишуться окремо, при чому остання частина може мати й сполучника *і*: двадцять шість, сто сімдесять і три.

При відміні складених числівників кількісних часом відмінюються всі частини (або тільки остання), але частіш зовсім не відмінюються; а при відміні рядових — відмінюється тільки останнє слово, себто тільки одиниці: не було двадцяти шости учнів або не було двадцять шість учнів; в тисяча дев'ятьсот двадцять третім році.

Завдання 351. Перепишіть числівники, подані тут цифрами, словами: 27, 27., 36., 103-й. Битва над Калкою була 1224-го року. Учитель дав роботу 56 учням.

Завдання 352. Напишіть оповіда́ння: *Наша роди́на,*

Рідномовні замітки.

Українська мова в старій Молдавії була мовою канцелярійною. Проф. І. Огієнко опублікував в чеському науковому журналі „Slavia", що оце недавно вийшов (т. XIII кн. 4 ст. 665-689) нову свою працю: „Дві найстарші молдавські кирилівські грамоті 1388 року". Обидві ці грамоті знайдені в Варшаві серед матеріялів, що їх ревіндикували більшовики. Цікаво, що ці грамоти писані літературною українською мовою XIV в., яку й аналізується в праці.

Новий переклад Євангелії на українську мову. Проф. І. Огієнко перекладає тепер Євангелію на сучасну українську літературну мову. Перекладає з мови грецької, з критичного цінного видання Нового Завіту Ебергардта Нестле, й ставить собі два головні завдання: 1) найдокладніше передати грецький оригінал і 2) зробити переклад милозвучною сучасною літературною мовою, так щоб кожний, хто читатиме цей переклад, навчався доброї літературної мови. Євангелія вийде з наголосами, а це дасть можливість усім навчатися й сучасної літературної вимови. Багатий апарат відсилачів, що дається в перекладі, улегчить докладніше вивчення Св. Письма. Заголовки перед окремими оповіданнями, що вперше тут даються, полегчать читання простому народові, а тим самим моститимуть ширшу дорогу цій Книжці до нього. Проф. Огієнко закінчив уже Євангелії від Матвія й Марка, і сподівається ще цього року видрукувати цілу Євангелію. На початку осени появиться в продажу Євангелія від Матвія; щоб ця книжка стала справді всенародньою, вона продаватиметься по 10 гр. Свій переклад проф. Огієнко присвячує тим, що вшанували 30-літній ювілей його наукової праці. Готує він цю Св. Книжку з глибокою вірою, що вона понесе в найширші народні маси нашу милозвучну зразкову літературну мову, даючи тим змогу кожному навчатися її. Це буде могучий засіб для реалізування рідномовного гасла: „Для одного народу — одна літературна мова". Переклад Огієнків видає Британське Біблійне Товариство.

Дописи Прихильників „Рідної Мови".

Ювілейний Дар. Пересилаю Вам 100 зл., як першу рату на Ваш Ювілейний Дар, що я тут зібрав поміж Вашими прихильниками. Чернівці, 24. V. 1936. Проф. Іван Василашко.

P. S. Від повного серця дякую українському громадянству Буковини за щирий дарунок. Віддаю його на видання для кожного українця потрібної книжки: „Наука про рідномовні обов'язки". Ів. Огієнко.

На „Фонд Рідної Мови". У зв'язку з Вашим ювілеєм бажаю Вам здоров'я і сили до дальшої праці на рідномовній ниві. Приєдную одного нового передплатника „Рідній Мові" й складаю 5 зл. на видання „Словника української літературної мови". Запрошую всіх передплатників „Рідної Мови" приєднати хоча б по одному новому передплатникові, а також матеріяльно допомогти проф. І. Огієнкові в його рідномовній праці. Божкевичі, 3. VI. 1936. Уч. М. Кащук.

P. S. Сердечно дякую. Незабаром приступаю до видання Словника наголосів, а його укладаю так, що він буде й словником нашої літературної мови. І. Огієнко.

З нагоди 30-літньої наукової й громадської праці Вашої надсилаю свою скромну лепту на „Фонд Рідної Мови," (5 зл.), пам'ятаючи, що „віра без чінів є мертва". Луцьке, 5. VI. 1936. Інж. Є. Плющ.

P. S. Сердечно дякую. Ів. Огієнко.

Бібліотека Українознавства. З великою радістю вичитав я в „Нашій Культурі" за квітень ц. р., що з початком 1937-го року почне виходити під Вашим проводом „Бібліотека Українознавства". Сердечно вітаю цей новий Ваш почин, й бажаю, щоб увесь наш інтелігентний загал зрозумів цю цінну Вашу ідею та й піддержав Вас у її здійсненні. Белз, 28. V. 1936. Адвокат Д-р Ілля Салагуб.

Ми, учні, не знаємо рідної мови. Я закінчую сьому класу вселюдної школи, але граматики української літературної мови не знаю добре, бо в нашій школі нема ні одного вчителя українця, що як слід говорив би по-українськи та й учив би нас граматики. Всі наші вчителі (школа серед українського народу) — поляки, що по-українськи говорять дуже зле. За сім років науки ми не вчилися української граматики навіть 10 шкільних годин. Виклад цього такий що я тільки сьогодні мушу вчитися граматики літературної української мови. 15. V. 1936. Галичина. Тарас Белюх.

Складнева бібліографія.

Кошанскій Н.: О русскомъ синтаксисѣ, „Труды Общества Любителей Росс. Словесности при Моск. Унив.", 1819 р. ч. 15 ст. 86-118.

Krasnowolski A.: Systematyczna składnia języka polskiego, Варшава, 1897.

Красногорскій: Синтаксисъ русскаго языка.

Kryński A.: Wpływ składni niemieckiej na polską w języku dzisiejszym, „Gazeta administracji państw." 1921 р. ч.ч. 12. 14. 16, Варшава

Кудрявскій Д. Н.: Грамматическій строй предложенія индоевропейскихъ языковъ, „Введеніе въ языкознаніе" вид. 2, 1912 р., ст. 97-130. — Багато цінних складневих статтей у „Энцикл. Слов." Брокгауза, див. напр. синтаксисъ ½ т. 59 ст. 49-51, частицы ½ т. 75 ст. 408 і баг. інш.

Кульманъ Н. К.: Русскій языкъ, 1910. — Элементарно-практическая грамматика русскаго языка. Синтаксисъ для среднихъ учебныхъ заведеній, вид. 2, Спб 1914 р, 75 ст.; рец. Д. А. Терновського в „РФВ" 1914 р. т. 71 кн. 1-2 ст. 124-129.

Кургановъ: Россійская универсальная грамматика или Всеобщее Письмословіе, Спб. 1765.

Курило О.: Паралельні форми в українській мові, їх значення для стилю, Київ, 1923 р., 23 ст. in 16°; рец. О. Синявського в „Книга" 1923 р. ч. 3 ст. 28-29. — Початкова граматика української мови, ч. II: Складня, вид. 9, Київ, 1926, підручник в установах соцвиху. — Уваги до сучасної української літературної мови, Київ, 1920, 48 ст.; вид. 2, 1923 р., 120 ст.; вид. 3, 1925 р., VIII + 246 + IV ст.; рец. Йогансена М. в „Книга" 1923 р. ч. 4 ст. 27-28, в „Черв. Шл". 1923 р. кн. 8 ст. 324-325; М. Сулими в „Путь просвещения" 1923 р. ч.ч. 9-10 ст. 211-213; В. Завітневича в „Прол. Правді" 1926 р. ч. 79 ст 6.

Лавровскій: О языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей, Спб. 1852.

Левицький Йосип: Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen Sprache in Galizien, Перемишль, 1834 (складні дуже мало).

Lehr-Spławiński T. i A Brückner: Zarys dziejów literatury i języków literackich słowiańskich, Львів, 1929.

Liebsch G.: Syntax der vendischen Sprache in der Oberlausitz Bautzen, 1884; рец. Р. Брандта в „РФВ" 1884 р. т. XI.

Lyer St.: Nové směry v syntaxi romanských jazyků, „Čas. Mod. Fil." 1931 р. т. XVII ст. 214-216 і 1933 р. т. XIX ст. 64-66.

Ломоносовъ М. В.: Россійская грамматика, 1755-1757, Спб.

Łoś Jan: Stosunek zdania do innych typów morfologicznych, „Rozprawy Akademji Umiejętności", wydział filologiczny, serja III, t. 1, загального збору т. 46, ст. 195-245, 1910 р. (див. іще „Sprawozdania" 1909 р. XIV. ч. 3 ст. 3-7). — Syntaktyczne użycie form gramatycznych, див. „Język polski i jego historya", Краків, 1915 р. ч. II ст. 104-188 (це Encyklopedja polska, т. III ч. 2); те саме в „Gramatyka języka polskiego", Краків, 1923 р. ст 287 і далі. — Składnia zdania, „Język polski i jego historya" 1915 р. ч. II ст. 189-225; передруковане в „Gramatyka" 1923 р. — Gramatyka starosłowiańska, Краків, 1922 р., на ст. 140-222 складня. — Grammatyka języka polskiego, Краків, 1923 р., на ст. 287-408 складня, передрук із „Język polski i jego historya".

Лукьяненко А. М.: О языкѣ Несторова житія преподобнаго Ѳеодосія Печерскаго по древнѣйшему изъ дошедшихъ списковъ, „РФВ" 1907 р. т. 58 кн. 3.

Лучкай М.: Grammatica slavoruthena, Budae 1830.

Małecki A.: Gramatyka języka polskiego większa, Львів, 1863 р., XXIII + 427 ст. — Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego, Львів, 1879 р., I-II, 490 + 546 ст., складня в ч. II ст. 345-498; рец. А. Кринського в „Bibl. Warsz." 1880 р., окремо 51 ст.; Аппеля в „РФВ" 1880. IV. 268-271; І. А-ского в „ЖМНПр" 1881 р. кн. 1 ст. 116-131.

Maretić T.: Gramatika i stylistyka hrvatskoga ili srpskoga jezika, Загреб, 1931, вид. 2.

Meillet A.: La syntax comparée de l'arménien, „Mém. de la Soc. de ling". XII

Miklosich Franz: Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (яко 4-й том його „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen"), Відень, 1868-1874 р.р., виданнн 2-ге 1883 р. 895 ст. Література про складню на ст. 881-896. Рец. В. Ягіча в „Archiv" 1876. I. 412-438, 1880. IV. 482-496; див. іще I. Ries: Was ist Syntax, 1894 р. ст. 19-45. Покажчика й конспекта до складні I вид. склав М. А. Колосов, „РФВ" 1879 р. т. 2 кн. 3 ст. 70-89, кн. 4 ст. 96-109.

Могильницький Іван: Граматыка языка славено-руского, [1823 р.], ч. 4: О синтакси або о сочиненіи.

Невзеровъ К.: Этимологія и синтаксисъ церковно-славянского и русскаго языка въ связи съ Элементарной логикой, Казань, 1887 р., VIII + 146 + XXIV ст.

Němec Jan: Několik výkladů z latinské skladby, 1893. Рец. S. Krejčí в „L. Fil." 1895. XXII. 222-223.

Нетушилъ И. В.: Этюды и матеріалы для научнаго синтаксиса латинскаго языка, Харків, 1885.

Нечуй-Левицький Іван: Сьогочасна часописна мова на Україні, „Кіев. Старина" 1907 р. кн. 1-2-3, „Україна" 1907 р. I 1-49, 183-

237, 280-331; окремо: Київ, 1907, 175 ст. — Криве дзеркало української мови, Київ, 1912 р. 96 ст.; рец. М. С-кого в „Укр. Хаті" 1912 р. ч. 11-12, П. Б. в „Сніп" 1913 р. ч. 44-46. — Граматика українського языка, ч. II: синтаксис, Київ, 1914 р.; рец. А. Ніковського в „Основі" 1915 р. кн. II ст. 102-122, Одеса.

Никольскій А. А.: О языкѣ Ипатской лѣтописи, „РФВ" 1899 р. т. 42 кн. 3-4, про складню ст. 81-99.

Ніковський А.: Мова „Бурлачки", див. видання „Бурлачки" Нечуя, Київ, 1928 р., ст. 29-41.

Німчинов К.: Курс української мови для вчителів, ред. Л. Булахівського. Тут лекція XI: Синтаксичне уживання граматичних форм, XII: Синтаксис простого речення, XIII: Синтаксис складного речення, див. „Народній Учитель" 1927 р. додаток 46 і 48.

Novaković S.: Srpska sintaksa, Београд, 1870. — Српска граматика, deo IV: Наука о реченицима (синтакса), вид. 4-те 1879 р. (російський переклад Григорьева, Спб. 1890).

Новаковскій: Высшій курсъ русской грамматики, Спб. 1872.

Oberpfalcer F.: Věta, див. „Jazykozpyt" 1932 р. ст. 149-215, Прага.

Овсянико-Куликовскій Д. Н.: Синтаксисъ русскаго языка, Спб. 1903 р. 312 ст., вид. 2-ге 1912 р. XXXV + 322 ст.; рец. Д. Кудрявського в „Извѣстія" т. VII кн. 4. — Грамматика русскаго языка, М. 1907 р., вид. 2-ге 1908 р.; рец. Г. Ульянова в „ЖМНПр" 1908 р. кн. 1 ст. 193-210, Н. Грунського ib. кн. 8, Н. П. Сакулина в „Труды Пед. Общ. при Моск. Унив." т. II. — Руководство къ изученію синтаксиса русскаго языка, вид. 2-ге 1909 р., 3-те 1911 р.

Огієнко Іван: Правильность и чистота русской рѣчи, замѣтки по стилистикѣ русскаго языка, „Филолог. Записки" 1912 р., окремо 52 ст. — Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выраженій въ русской рѣчи, пособіе по стилистикѣ русской рѣчи, Київ, 1910, вид. 4-те 1915 р. 288 ст., тут на ст. 247-270: Замѣтки по стилистической грамматикѣ русскаго языка, а на ст. 271-277 література. — Український стилістичний словник, Львів, 1924 р. 496 ст. — Чистота й правильність української мови, Львів, 1925 р., ч. III ст. 148-190: складня. — Сучасна українська літературна мова, „Рідна Мова" 1935 р. і окремо. — „Рідне Слово", початкова граматика української літературної мови, ч. II: Складня, „Рідна Мова" 1935 і 1936 р.р. і окремо. — Багато окремих складневих статтей в „Рідній Мові" з 1933-го року.

Ogonowski Emil: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880. — Граматика руского языка для шкôлъ середнихъ, Львів, 1889, на ст. 166-258: Наука про складню.

Орнатовскій: Новѣйшее начертаніе россійской грамматики на началахъ всеобщей основанныхъ, Харків, 1810.

Осадца М.: Граматика руского языка, Львів, 1862 р., вид. 2-ге 1864 р., 3 те 1876 р.

Осипів Мик.: Мова фейлетонів Остапа Вишні, „Черв. Шлях" 1928 р. ч. 9-10 ст. 103-120. — Лексичні, синтаксичні та інші огріхи в мові вчителя, „Народній Учитель" 1928 р., додаток „Самонавчання" ч.ч. 5-6-7. — Лексично-синтаксичні зауваження до мови вчителя, вид. „Народній Учитель", Харків, 1928 р. 60 ст.

Перевлѣсскій Петръ: Начертанія русскаго синтаксиса, М. 1847 р; 2 вид. 1848, і далі аж по 1870 р. — Практическая русская грамматика, Спб. 1863-1864, 3 частині.

Перегінець М.: Характер синтаксичних зв'язків та синтаксичні форми, „Зб. центр. держ. курсів українознавства", Харк. 1928 р. ст. 42-50.

Петерсон М. Н.: Очерк синтаксиса русскаго языка, М. 1923 р. 130 ст. — Русский языкъ, пособие для преподавателей, М. 1925 р.

Петровъ К. Ѳ.: Русскій языкъ. Опытъ практическаго учебника русской грамматики. Синтаксисъ, 1909 р. вид. 16-те. — Синтаксисъ въ образцахъ, Спб. 1908.

Пѣшковскій А. М.: Русскій синтаксисъ въ научномъ освѣщеніи, М. 1914 р., 2 вид. 1920 р. 504 ст., 3 вид. ГИ 1928 р. 579 ст.; рец. Е. Будде в „ЖМНПр" 1914 р., відповідь автора ibid. 1915 р. кн. 4; рец. Л. Булаховського в „Наука и Школа" 1915 р., Н. Дурново в „Sl. Rund." 1929. I. 368-369. — Синтаксисъ въ школѣ, „Наука и Школа", Харків, 1915, передруковано 1925 р. в „Сборник статей"; рец. Є. Тимченка в „РФВ" т. 75. — Наш язык, книга для учителя, ч. I: Интонация, ритм, звуки, ч. II: Элементы морфологии и синтаксиса, ч. III: Родной язык, М. 1924 р.

Пыльневъ А. А.: Краткій русскій синтаксисъ, Спб. 1912 р.

Pilat R.: Gramatyka języka polskiego, Львів, 1909, т. II ст. 123-304 складня, не закінчена.

Плевако Н.: О стилѣ и языкѣ повѣсти Г. Ѳ. Квитки „Маруся", Харків, 1917 р.

Поливановъ Л.: Русскій синтаксисъ.

Потебня А. А.: Изъ записокъ по русской грамматикѣ. I: Введеніе, Вороніж, 1874 р., 157 ст., відбитка з „Фил. Зап." 1873 р. т. XII кн. IV-VI; т. II: Составные члены предложенія и ихъ замѣны в русскомъ языкѣ, відбитка з „Записки Харк. Унив.", Харків, 1874 р. VI + 540 + III ст.; рец. І. Срезневського в „ЖМНПр." 1876 р. т. 184 ч. 3 ст. 1-13, В. Ягіча в „Archiv" 1876 р. I, 423, II 164-168; І. Срезневського в „Записки Ак. Наукъ" 1876 р. т. 17 кн. 1 ст. 78-121 або „Сборникъ" т. 18 ст. 74-117; Фортунатова в „Отчетъ о 26 присужденіи наградъ гр. Уварова ст. 89-121 та „Записки И. А. Н." т. 49 кн. 4. — Те саме, вид. 2-ге 1889 р., Харків, 535 + VI ст. — Те саме, т. III: Объ измѣненіи значенія и замѣнахъ существительнаго, Харків, 1899 р., 663 ст.; рец Будиловича в „ЖМНПр." Див. Грунський.

Преображенскій А.: Русская грамматика въ сравненіи съ грамматикой древняго церковно-славянскаго языка, ч. II: синтаксисъ, вид. 20-те. — Краткій синтаксисъ.

Puchmayer A. I.: Lehrgebäude der russischen Sprache, Прага, 1920.

Ramberg Ewa: Beiträge zur altpolnischen Syntax aus dem Florianer Psalter, „Archiv" т. 34, 1912 р.

Reckendorf H.: Zur allgemeinen Syntax, „Indogerm. Forsch." 1899. X, Strassburg.

Ржига Ѳ. В.: Синтаксисъ славянскихъ языковъ. Основные виды предложеній древнеславянскаго, русскаго, польскаго, лужицко-сербскаго, чешскаго, словенскаго, сербскаго й болгарскаго, Москва, 1890, 144 ст. — Учебникъ русскаго языка.

Сакулинъ: Практическій курсъ синтаксиса русскаго языка.

Синявський Олекса: Украинский язык, 1924, вид. 5-те 1926 р., Харків, 158 ст., на ст. 102-137: складня. — Українська мова для шкіл соціяльного виховання, ч. II, 80 ст., вид 2, Катеринослав, 1926. — Норми української літературної мови, Київ, 1931 р., 367 ст.; на ст. 187-352: синтакса. — Елементи Шевченкової мови, їх походження й значення, „Культура українського слова", Збірник І, Київ, 1931 р. ст. 7-51.

Сікиринський Т.: Деякі особливості морфології, складні й словника Шевченкового „Кобзаря", „Записки Одеського Наукового при УАН Товариства", секція іст.-філ., ч. І, 1928, ст. 50-76.

Сімович В.: Граматика української мови, Київ-Ляйпціг, 1921 р., на ст. 358-484 складня. — На теми мови, „Нова Україна" 1923 р., вересень, Прага.

Смаль-Стоцький Ст. і Ф. Ґартнер: Граматика руської мови, Відень, 1893. 2 вид. 1907, 3 вид. 1914, 4 вид. Львів 1928 р.: Граматика української мови, ч. IV: складня. — Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Відень, 1913, на ст. 377-454: Syntaktisches. — Ruthenische Grammatik, Берлін, 1913, 139 ст.; рец. Є. Тимченка в „РФВ" 1914 р. т. 71 кн. 1-2 ст. 272-273.

Смеречинський Сергій: Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою, Київ, 1932, 283 ст. Рец. Я. Гординського в „Рідній Мові" 1933 р. ст. 125-128.

Smetánka E.: Vybrané části ze skladby jazyka československého, літографоване вид., Прага, 1930.

Смирновскій: Учебникъ русской грамматики, ч. II: Элементарный синтаксисъ, вид. 17, 1910 р.

Смотрицький Мелетій: Грамматики славенския правилное синтагма, Ев'ю, 1619 р. 252 л., в складня.

С(оболевскій) С.: Синтаксисъ русскаго языка, сличенный съ синтаксисомъ классическихъ языковъ. „РФВ" 1886 р. т. 15 кн. 1-2.

(Соколовы Д. і П.): Россійская грамматика, сочиненная Императорской Академіей, Спб. 1802.

Срезневскій И. И.: Мысли объ исторіи русскаго языка, вио 2, Спб. 1887 р.

Стоюнинъ: Высшій курсъ русской грамматики, 1855, 5 вид. 1908.

Сулима М.: Найяскравіші особливості фрази Шевченкового „Кобзаря", „Червоний Шлях" 1924. Х. 216-221. — Мова української газети, „Червона Преса" 1927 р. ч. 3-4 ст. 23-25. — Літературна норма в українській синтаксі, „Бюлл. Харк. Наук. Т-ва" 1927 р. ч. 2 ст. 13-15. — Проблема літературної норми в українській мові, „Шлях Освіти" 1928 р. ч. 4 ст. 122-141. — Українська фраза, „Рух", Харків, 1928, 96 ст.

Trnka B.: Syntaktická charakteristika řeči anglosaských památek básnických, „Příspěvky k dějinam anglické řeči a literatury", зш. II, Прага, 1925.

Тростниковъ М. А.: Записки по грамматикѣ русскаго языка, „Педагог. Сборникъ" 1903 р. т. III кн. 11 ст. 450-465, кн. 12 ст. 499-525, 1904 р. т. I кн. 1 ст. 47-63, кн. 2 ст. 142-165. — Параллели къ „Параллелямъ" С. Брайловскаго, „Пед. Сборникъ 1905 р. кн. 1 ст. 104-116, кн. 3 ст. 327-338, кн. 7 ст. 1-28, кн. 11 ст. 417-433, кн. 12 ст. 523-543. — Методика русскаго литературнаго языка, Юр'їв, 1909 р., 2 вид. 1910 р., ч. 3: багато з складні.

Трохименко М. і Буйний К.: Робоча книжка української мови, ч. II: синтакса та техніка письмової мови, Харків, 1928, 156 ст.

Ушаков Д. Н.: Русский язык, краткое систематическое школьное руководство по грамматике, правописанию и произношению, 1929 р., вид. 6.

Vernaleken: Deutsche Syntax, Відень, 1861.

Фортунатовъ Ф. Ѳ.: Сравнительное склоненіе, 1884-1885. — Сравнительная морфологія, спряженіе, 1891-1892, Москва. — Сравнительное языковѣдѣніе, общій курс, 1900, 286 ст., літограф. вид., 2 вид. 1902.

Fraenkel E.: Grammatisches und syntaktisches, „Ind. Forsch." 1910 р. т. XXVII.

Хращевський Мик.: Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького, „Записки ВУАН" 1929 р. т. XXI-XXII ст. 119-147.

Цебенко В.: Аналіз мови поезій Йогансена, „Черв. Шлях" 1925 р. ч. 4 ст. 216-230; рец. Станиславського М. в „Голос Українізатора" 1927 р. ч. 3 ст. 64-65.

Ziemer H.: Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax, Colberg, 1882; рец. А. Аппеля в „РФВ" 1882. VII. 314.

Черный Э.: Греческій синтаксисъ, 1879; рец. H. Mayer в „L. Fil." 1880. VII. 323-325.

Чернышевъ В: Правильность и чистота русской рѣчи. Опытъ русской стилистической грамматики, 1911. Рец. І. Огієнка в „Фил. Зап." 1912 р. — Замѣтки о знакахъ препинанія у Пушкина, „Пушкинъ и его современники" 1907 р. V 130-139.

Шахматовъ А. А.: Изслѣдованіе о двинскихъ грамотахъ XV в., Спб. 1903 (в складня). — Очеркъ современнаго русскаго литературнаго языка, Спб. 1913 р., літограф. вид.; друков. вид. 1925 р. 211 ст., Ленінград. — Синтаксис русского языка, вип. I: Учение о предложении и о словосочетаниях, Лен. 1925, XVIII + 441 ст; вип. II: Учение о частях речи, дополнения, Лнгр. 1927, IV + 213 ст.; рец. на I вип. С. Карцевського в „Slavia" 1927 р. т. VI кн. 1 ст. 133-142; на I-II вип. Н. Грунського в „Записки ВУАН" 1928 р. т. XVIII ст. 296-313.

Шерстюк Гр.: Українська граматика для школи, ч. II: Складня, Київ, 1909 р. 60 ст., 2 вид. 1917 р.; рец. П. Г. у „Світло" 1913 р. ч. 7 ст. 57-59.

Шерцль В.: Синтаксисъ древнеиндійскаго языка. О согласованіи частей рѣчи, объ употребленіи чиселъ и падежей, Харків, 1883.

Szober St.: Gramatyka języka polskiego, 1923, вид. 2, на ст. 313-405: Nauka o zdaniu.

Speyer I. S.: Sanskrit Syntax, with an Introduction by Dr. H. Kern, Leyden, 1886; рец. I. Zubatý в „L. Fil." 1887. XIV. 298-300. — Vedische und Sanskrit Syntax, Strassburg, 1896.

Stolz-Schmalz: Lateinische Grammatik. Laut- und Formenlehre, Syntax und Stylistik, 3 вид. 1900, München, 5 вид. 1928.

Jagić V.: Primjetbe k sintaksi, „Književnik" 1865. II. — Beiträge zur slavischen Syntax. Zur Analyse des einfachen Satzes, „Denkschriften Akademie", Відень, 1899, т. 46, 88 ст.; рец. Pastrnek у „L. Fil." 1900. XXVII. 64-67.

Juret A. C.: Systém de la syntaxe latine, Париж, 1926.

Від Редакції й Адміністрації.

Додаток до „Рідної Мови". До 9 (45)-го числа „Рідної Мови" всім нашим передплатникам додамо окрему книжку, працю проф. Івана Огієнка: „Наука про рідномовні обов'язки", що друкувалася в „Рідній Мові". Додаємо цю книжку, як безплатний додаток, але сердечно просимо всіх, хто її отримає, прислати за неї 50 гр. на поширення нашого Видавництва. „Наука про рідномовні обов'язки" — це книжка, що мусить бути в кожній українській хаті, а зміст її мусить знати кожний, хто зве себе свідо́мим українцем. Випускаємо цю книжку з глибокою надією, що вона широко піде в найдальші наші закутини, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Рідна мова — то душа народу, — пізнаймо ж свої обов'язки супроти душі народньої! Нехай кожний, хто одержить від нас цю книжку, конче передасть її своїм знайомим і нехай знову замовляє її від нас! Цим ви поширите рідномовні ідеї й зміцните свою літературну мову.

Замовляйте, скільки прислати вам книжки: „Наука про рідномовні обов'язки".

Передрук із „Рідної Мови". Чорновецький денник „Час" в ч.ч. 2203 і 2204 за 14 і 15 липня ц. р. передрукував із липневого числа „Р. М". оповідання В. Багацького: „Наша спільна мова".

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Не доводьте „Рідної Мови" до зменшення.

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправа на „Нашу Культуру" вся розпродана.

Передплату з-за кордону (Америки, Канади, Европи й ін.) просимо висилати, коли можна, просто поручено́ю поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Рідній Мові" розбудуватися. Стан рідномовного журналу — це покажчик культури народу. Покажімо ж, що маємо високу культуру!

Ювілейний Збірник на честь проф. І. Огієнка вже друкується. Просимо завчасу виписувати його (3 зл. примірник, на кращім папері 5 зл.), надсилаючи гроші на конто чекове П. К. О. ч. 23340 (Ukraińska Studencka Hromada w Warszawie, з допискою: „На Ювілейний Збірник") або переказом Ів. Коровицькому, Warszawa, ul. Bednarska 17 m. 24. Ювілейний Комітет.

Потрібуємо кольпортерів на „Рідну Мову" й „Нашу Культуру" на вигідних умовинах. Докладніш — листовно.

Сердечно просимо додавати поштового значка на відповідь, коли хочете її мати від Редактора чи Адміністрації. Не забувайте цього; коли ж цього не робите, не дивуйтесь, що вам не відповідають.

ЗМІСТ 8-го (44) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Примхи словотвору. *Проф. Л. Білецький*: „Меч„ і „міч" в українській мові з погляду історичного. *Проф. д-р Б. Кобилянський*: Чистота й правильність української мови. *І. Огієнко:* Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *Я. Романенко:* Правопис і мова: *Сільський Священик*: Духовенство й рідна мова. Життя слів. *С. Сенета:* Автомобілева термінологія. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. *В. Цірка*: І діти беруть слово про мовну згоду. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Рідномовні замітки. Дописи прихильників рідної мови. Складнева бібліографія. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл. поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЖОВКВА. ВЕРЕСЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 9 (45).

Стилістично-синтаксичні нариси.

9. „Лише".

В житті мови нерідко буває так, що архаїчне слово, вийшовши з мови літературної, згодом знову до неї вертається. Давня мова наша знала слово **лише** навіть у значенні „тільки", напр. у Житті Феодосія Печерського: лиш҃е три. В Іпатіївім Літопису теж маємо лиш҃е. Слово це взагалі в пам'ятках рідке, може тому, що було воно словом живої мови, а в мові літературній панували або чуже то́лма, або своє то́лко чи только. Словник Памви Беринди 1627 р. перекладає церковне то́лма через то́лко, а про л и ш е вже й не згадує.

Пізніш л и ш е в значенні „тільки" став на Наддніпрянщині ще рідше. Старші письменники не вживають його, а коли вживають, то тільки в значенні частки *но* при дієсловах наказового способу, уживають л и ш, а не л и ш е. Ось приклади, як уживав його Т. Шевченко в „Кобзарі": А ходім лиш (= ходім но) биться 48. Пострівай лиш 105. Побіжім лиш 231. Піди лиш скрипку принеси 435. У цім самім значенні часте в Шевченка й „л и ш е́ н ь": А ну лишень про батька Максима ушквар 82. А ідіть лишень сюди 194. Іди лишень полуднувать лагодь 195 і т. ін. „Лише" в значенні „тільки" я не знайшов у „Кобзарі".

Таке саме вживання „лиш" (не „лише"!) відоме всім старшим письменникам. Замість „лиш" може бути рівнозначне йому „лишень". У Котляревського „Енеїда" I 28: Біжи лиш швидко в Карфагену. Номиса „Приказки": Гляди лиш 13, 603, Підіть лишень умийтесь 54. 77, Тривай лишень 55. 65. У П. Мирного, „Хіба ревуть воли", вид. 2: Ось поживи лиш довше з нами 333, А ну лишень почастуй 379.

У Квітки-Основ'яненка, вид. 1893 р.: Тривайте лишень 7. 21, А йдіть лишень 7, Дивітесь лишень 21, Ось слухайте лишень 30. На лиш, потягни люльки 39. Чи не сплю лишень я 55.

На Наддніпрянщині панує „т і л ь к и" (або: тілько). Напр. у „Кобзарі" Шевченка читаємо: А я, сину, на покуті тільки поглядаю 153, А в іншого сіромахи ні хати, ні поля, тілько торба 193. Б. Грінченко: Живуть там тільки пацюки.

Незнане або малознане на Наддніпрянщині, „л и ш е" в значенні „т і л ь к и" надзвичайно часте в Галичині. Так, Франко вживав його на кожній сторінці своїх творів; напр., у його збірнику „З вершин" читаємо: Лиш по добру я раджу вам 101, Най збігаєсь усе, що лиш живе в селі 146, Се вам лиш завдаток 191. „Мойсей": Аби міг сам він вдихать 22, Люблю я тебе не лише за твою добру вдачу 33.

Літературні зв'язки Наддніпрянщини з Галичиною все були тісні й жваві, чому до наддніпрянської літературної мови зайшло не мало слів і форм галицьких. Зайшло таким чином і слово „лише"

в значенні „тільки". Напр. „Поезії" Старицького: Лиш бренять 32. Кониський: Браму відмикали лишень із сходом сонця. М. Рильський, „Гомін" 1929 р.: Лише нагнися 22, Аби лиш хвиля несла 42. (хоч, можливо, тут „лише" — це „но"). „Золотий гомін" Тичини: Лиш соняшні кларнети 10, Лише з-над хмар 22, Лиш від осель 22.

„Лише" в значенні „тільки" подають і „Приказки" Номиса, але, здається, з галицьких джерел: Не дивися на уроду, лише на природу 8474, Не вір, мужу, своїм очам, лише моїй повісті 6848, Нашому маляті лиш слинку ковтати 1038.

В сучасній літературній мові вибагливі до своєї мови наддніпрянські письменники помітно оминають „лише", вживаючи саме „тільки". З вимог ритму нерідко вживають „лише" поети. В нашім писанні не рідкі випадки, коли треба вжити два „тільки" в однім реченні, або в реченнях сусідніх, — тоді часом, щоб не повторювати одного слова, вживають „тільки" й „лише".

У всякому разі „лише" — це форма, що кращі стилісти виразно оминають її.

10. „Очевидячки".

Синоніміка нашої мови дуже розвинена, чому часто маємо певні вирази на всі відтінки значення слова. Кожна літературна мова пильно творить і кристалізує свою синоніміку, бо багатство її — то багатство мови. Щоб знати ціле сінонімічне багатство рідної мови, треба глибоко знати її від природи, цебто народитися посеред цієї мови й вирости в ній; це природне знання мови тільки до певної міри заступає глибоке й довголітнє студіювання її.

На жаль, ми ще не маємо синомічного словника своєї мови, а тому широкі інтелігентські кола позбавлені можливости глибше вивчати правдиве значення окремих слів. З 1917-го року до українського духового життя приступили тисячі осіб, що давніш мови нашої не знали, — ці особи синоніміку нашу знають, відома річ, найменше.

Через загальне мале знання відтінків наших слів у нас дуже часто вживають слова́ не в їхнім властивім значенні, — плутають їх, а то й зовсім вивертають. Цікаво, що невластиво вжите слово з часом шириться з цим новим значенням так, що правдиве значення помалу навіть забувається. Ось до таких слів належить і слово „очеви́дячки".

Прислівника „очеви́дячки" старші письменники вживали тільки з таким значенням, як знає його жива наддніпрянська мова: на очах, прилюдно. На Київщині я часто й скрізь чував: Очевидячки (= в очі, явно, прилюдно) бреше, Жінка захворіла й очевидячки сохне і т. ін. Приклади з старших письменників свідчать про це саме значення, цебто, що „очевидячки" — це те, що „очі видять", в очі, явно, прилюдно, на очах. Рудченка „Казки": Вовки іззіли у очевидячки лошака I 90. П. Куліш: Цар Наливай, 1900 р.: Не приснилось, а очевидячки явилось 230. П. Мирний, Твори: Христі, мов живе, усе те стало в очевидячки II 84. „Хіба ревуть воли": Гапка ткаля розказувала в кухні, що очевидячки бачила, як генеральша гладила Стьопку по підборіддю 123. І. Левицький, Оповідання I: Всі очевидячки їх поважали 385. Потомок перевертня очевидячки вертався до свого роду 161. У М. Коцюбинського (Твори, т. I) бачимо вживання „очевидячки" з підкресленим значенням „явно", „видно", напр.: Нурла опізнився, — це було очевидячки 20. Алі очевидячки опізнився 21. Очевидячки чекали на нього 28. Як бачимо, М. Коцюбинський трошечки відхилюється від правдивого значення „очевидячки".

Істотне значення цього слова добре подав Словник Б. Грінченка III 81, пояснюючи його по-російськи: „явно, на глазахъ, предъ глазами". „Російсько-український Словник" Академії Наук т. I, 1924 р., ст. 167 російське „на глазах" добре перекладає: в очевидьки, в очевидячки, а „своїми глазами" — очевидячки, й подає влучний приклад із Звиногородщини, батьківщини мови „Кобзаря": „Як не віриш, то побачиш сам очевидячки".

Але російське „очевидно" (це наше: „певне, мабуть, здається") сильно вплинуло на наше „очевидячки" й почало

надавати йому нового російського значення; цебто, замість: „певне, мабуть, здається“ стали вживати „очевидячки“. Це нове російське значення „очевидячки“ стало очевидячки сильно ширитися за нашого часу, а правдиве значення потроху забувається. Нам це зовсім не потрібне, бо для російського „очевидно“ маємо своїх слів подостатку: „певне, мабуть, видíмо, видíма річ“ і т. ін., а таке виразне й мальовниче значення слова „очевидячки“ губиться. Русизм заступає в нас своє власне слово, а це нам ні для чого не потрібне. Мусимо вживати „очевидячки“ тільки в його правдивому значенні: „на очах, прилюдно“.

Слова „очевидно“ наша мова не знає; Словник Б. Грінченка не подає його. В Галичині його вживають, як русизму; напр. у О. Маковея в „Ярошенко“ часто бачу це „очевидно“: Вірменин очевидно брав усе з купецького боку 133, див. іще ст. 61.

Іван Огієнко.

Недуги мови.

3. Белькотіння (баттаризм).

Це надзвичайно різноманітна форма ушкодження мови, а виявляється так, що звуки слів, головно ж приголосні, або сформовані недокладно (шепелявість, гугнявість), або випадають, а тоді їхнє місце заступають деколи інші більш чи менш подібні бренінням (пр. замість „кава“ — „тава“). Побіч такого звукового белькотіння відоме ще складове, словне й складневе. Тоді недужий вимовляє поодинокі звуки правильно, але белькоче, коли намагається пов'язати їх в склади, слова чи речення.

Найчастіш звукове белькотіння може охопити тільки деякі звуки, й тоді зветься частинним, або опановує більше їх число — белькотіння загальне. Найсильніша відтінь загального белькотіння, — це т. зв. готентотизм. Зазначується так, що хворий вимовляє тільки голосні й дві, три приголосні, звичайно дзвінкі, що їх сильно зм'якчує (пр. „дзь“ — „дь“), або придушені й глухі з підкресленням їх твердости (пр.: *б, р, т, д*.).

Між тими формами мовних недуг, що їх називаємо звуковим белькотінням, окремі групи творять **шепелявість** (сигматизм) й гугнявість. Перше звичайно дуже часте в дитинстві, надто цíхує інколи цілість вимови деяких народів чи тільки етнічних груп. Так є, наприклад, от хоч би в наших сусідів, поляків, що їх одна частина, мазури, ніяк не можуть вимовити як слід таких звуків, як *ж, ч, ш, щ, дж, дз*, все одно, чи казати їм вимовляти їх у словах, чи одинцем. Звичайно заступають їх відповідними *з, ц, с*, або тільки одною з них (парасигматизм). Тоді ціла мова приймає своєрідну, сичучу відтінь. У деяких народів об'являється така поголовна шепелявість випаданням або деформуванням приголосних *с, ц, з, ш, ж*, тільки після голосівок *і, е* та *ü, ö* (у німців). У нас, українців, шепелявість досить рідка, й не має ніколи характеру поголовности; правда, часта вона в західньоукраїнських говорах (див. „Р. М.“ ч. 44 ст. 356).

На пограниччі між сигматизмом і гугнявістю стоїть т. зв. **носовий сигматизм**, що в ньому всі ті приголосні, які мають відтінь *н*, заступлені питоменним носовим форкотінням. Всі інші приголосні вимовляються без найменшого носового тінювання.

Гугнявість буває або відкрита (rhinolalia aperta), або закрита (clausa). При першій здебільша всі звуки, а не тільки *м* та *н* (в мові польській і французькій іще *ą, ę*), мають носову відтінь, а приголосна *р* зазначувана дуже слабо. Мову таких гугнявих звичайно дуже важко зрозуміти, головно коли дана особа хвора ще на розумову відсталість. Причиною відкритої форми гугнявости буває здебільша органічне ушкодження околиці носової ями.

В закритій формі тільки носові приголосні *м* та *н* бренять як *б* чи *д* і тому мова не дуже ушкоджена. Причина тут — здебільша нарости в носі, і коли їх усунути, мова стає правильна. Таку закриту форму гугнявости нагадує в де-

чому т. зв. лямбдацизм, що в ньому звук *ль (l)* уподібнюється до *нь*, або *р* вимавляється як *ль*. Це останнє стрічаємо дуже часто в малих дітей, а надто є воно характеристична прикмета китайської мови. Побіч лямбдацизму стрічаємо інколи ще т. зв. ґаммацизм, що в ньому приголосні *ґ* та *к* бренять як *д* або *т*.

Белькотіння, за винятком поголовного, звичайно йде разом із розумовою відсталістю. Буває одначе й таке, що ця мовна недуга розвивається на підложжі надзвичайних розумових здібностей. Але й тут і там свідчить вона здебільша про деяке психічне незрівноваження даної особи, навіть тоді, коли можна звести її до наявного здеформування мовних знарядів. Головно ж визначає захитання психічної рівноваги, чи пониження рівня розумового розвою, складова, словна й складнева форма белькотіння. При першій белькот виголошує без зайвих зусиль от хоч би приголосну *ф*, але ніяк не може вимовити *фа*, тільки воно завжди виходить у нього *ва*. Чималі труднощі представляють для такого звичайно склади, що в них виступає *ль (l)*, *р* та *ш*. Інколи поміж звуки складу втискається, або тільки дочіплюється на його кінці зайвий звук, то знову зникає приголосна, або белькот влучає між голосну та приголосну більш чи менш довго тривалу перерву.

Коли белькотіння виступає тільки в словах, або аж там, де складається їх в речення, тоді в гру входять звичайно хворобливі стани психічного покрою (персеверація, рхолялія, автоматизм, перегони гадок і т. д.). Завдяки їм дістаємо в мові т. зв. постпозиції, антиципації, уподібнення і т. ін. При постпозиціях звук, склад, чи більша частина слова, що вже виступали попереду, заміщають інші звуки чи їх групи, в антиципаціях діється навпаки: склад, звук, чи якась більша їх група, що допіру мають прийти пізніше в котромусь слові, виступають непотрібно завчасу в словах, що їх вони не потребують. Коли в антиципаціях, чи постпозіціях випираючі частиці подібні, або зближені бренінням до витиснених, то такий прояв називаємо уподібненням. Буває одначе й таке, що замість даних мовних звуків чи складів недужий підставляє зовсім непотрібні, а навіть щораз то інші. Така анархія іде завсіди поруч або глибокого розумового недорозвою, або товаришить важким формам психічного занедужання.

Подібна анархія виступає інколи також при звуковій формі белькотіння. Буває іноді так, що мовнонедужий не може вимовити раз такі, раз інші приголосні, або заступає їх щораз то іншими. Це вагання в обсягу звукової форми белькотіння, потім згадуваний уже готентотизм, складова, словна й складнева форма белькотіння, та врешті аграматизм, що про нього розкажемо наступним разом, виявляють зовсім певно розумове ослаблення.

Від складової та словної форми белькотіння треба відрізнити хибну вимову деяких складів даної мови чужонаціональними одиницями. Так, наприклад, українець-придніпрянець польське „ów“ вимовить звичайно в слові як „оув“ замість „уф“, а вимова німецьких чи англійських слів деякими слов'янами може видаватись родовитому германцеві також чимсь ніби белькотіння. Те саме врештою можна сказати про неодного з германців, коли він намагається говорити слов'янськими мовами. А це тому так, що голосове тінювання поодиноких звуків сильно різниться нераз навіть у сусідних племен того самого народу.

Усі ті промахи супроти мови, що складаються на белькотіння, головно ж його складову, словну чи складневу форму, можуть виступити також у тих осіб, що звичайно не належать до мовнонедужих. Тоді звичайно мають вони своє джерело або в перевтомі, або в наставленні, призвичаєнні і всяких афектах (страх, злість, і т. д.). У перевтомі та афектах наступає звичайно ослаблення т. зв. регулюючих тенденцій (пам'яти, уваги і т. д.) і тоді, завдяки певним психічним процесам, об'являються назверх неспинювані ніким, укриті глибоко й придушені звичайно свідомістю, тенденції. Але такі перемовлювання виступають тільки випадково, звичайно дуже рідко, зникають

безповоротно разом з афектом чи втомою й людині нетяжко їх направити. Об'яви белькотіння, що виступили із-за наставлення чи призвичаєння, теж можна усунути безслідно й без надміру зусиль. Інакше зате буде справа тоді, коли белькотіння має своє джерело в нездужанні мовного механізму, що, як відомо, дуже розлогий і глибоко вкорінений в людську душу.

Белькотіння, головно ж його складова, словна й складнева форми, нагадують нам у дечому недугу, що її назвали ми „плутанням"[1]. Різниться одначе від нього тим, що в плутанні недужий намагається говорити дуже скоро й тільки тому говорить зле, а його мова поправляється негайно, коли унормує темп її. В белькотінні зміна темпу не дає ніякої поправи.

Поки приступимо до обговорення методи лікування цієї недуги, мусимо ще завважити, що в малих дітей це мовне ослаблення виступає завжди як один із етапів розвою мови, але воно зникає згодом. Це дитяче, або т. зв. фізіологічне белькотіння, спричинене руховим незгармонізуванням (дискоординацією) мовних органів, може одначе перейти в привичку. Самій дитині, або окруженню, подобається таке дитяче деформування мови, що надає словам, а й цілій мові, певної пестотливої своєрідности, й тому воно пильнує такої хибної вимови, хоча має всі дані до того, щоб вимовляти правильно. А стрічаємо таке пестотливе белькотіння інколи навіть у старших, коли звертаються до дітей, або до дорослих осіб, що їм хотять виявити свою ласкавість. Але в таких випадках воно хвилеве, епізодичне. Зате усталюється в психічному незрівноваженні, що зветься психічним інфантилізмом. Тоді одиниця белькоче тільки тому, що уявляє собі й з себе дитину, бажаючи звернути тим на себе увагу оточення й таке чуле піклування, як те, що його дізнавала в дитячих літах.

Белькотіння, що виступає поза 5-им роком життя, коли це не об'яв поголовного здеформування мови оточення, серед якого дитя живе, або психопохідного походження (штучний чи натуральний інфантилізм), буває або органічного або функційного походження. Перше, зрештою, відносно рідке, має місце тоді, коли спричинене органічними дефектами тих орудій, що співпрацюють при формуванні мови: губ, зубів, піднебіння, язика, носової ями, голосових струн, щоки. Сюди належать іще й такі випадки, коли мова деформується ізза недослуху (притуплення слуху). Далеко частіш виступає функційне белькотіння. У його підстав лежать або певні недотягнення в моториці мовних органів, або ослаблення слухової уваги. Немає тут жодних аналогічних ушкоджень, тільки джерелом недомагань мови являються браки нервової системи, що зрештою дають знати про себе також на інших ділянках психічного життя (розумовій, чуттєвій, моральній). Але також аналогічні зміни мови через ушкодження в обсягу мовних орудій густо часто виявляють психічне звироднення, чи тільки захитання психічної рівноваги, так що белькотіння, а зрештою й усі інші мовні недуги, навіть ті, що мають характер натурально-психопохідних, є здебільша вияв певної психічної меншездатности. Винятком може бути тільки ще поголовне й штучно-психопохідне белькотіння, але тільки тоді, коли можна легко й скоро лікувати.

Лікування белькотіння вимагає, щоб у першу чергу вишукати джерело недуги, тобто установити її форму. Найлегше буде лікувати ту, що її назвали ми поголовною, потім белькотіння дитяче, що залишилось із-за певних причин довше, як повинно. Зате лікувати белькотіння, що має джерело в органічних недостачах, можна тільки хірургічно. Буває одначе, що й після операції белькотіння не зникне, або вимова поліпшиться тільки незначно. Тоді треба перевести ще й педагогічне лікування, що є зрештою одиноким способом справлювання вимови в усіх інших формах белькотіння.

Перший белькот, про котрого відомо, що застосував успішно цю методу, був Діоген. Полягає вона на повтор'юванні даним по взорам зле виголошуваних звуків, складів чи слів і речень. Не але-

[1] „Рідна Мова". Р. III. стор. 357-8.

жить при тому поспішатись, на одну лекцію вистане в початках один елемент, але найважніше те, щоб вивчити його докладно, та щоб мовнонедужий бачив відразу успіхи своїх зусиль. Поводження, хочаб навіть дрібне, додає йому віри у власні сили, а поруч із тим іде й охота до дальшої праці, що при лікуванні всіх мовних і психічних недуг є найкраще лікарство. В початках треба вправляти елементи звуково найбільше від себе віддалені, отже пр. у звуковій формі белькотіння *д, м*, зближаючись тільки ступнево до подібних до себе бренінням. Велику прислугу робить при тому письмо.

В сучасній методиці зазначаються два погляди. Один гадає, що всяку науку належить зачинати від найменших елементів, отже при науці мови від звуків, уважаючи їх найлегшими до присвоєння. Інший погляд бажає зачинати науку від речень, а щонайменше від слів, уважаючи, що саме вони, завдяки конкретному змістові, що їх сповняє, більш доступні до вивчення. Годі вдаватись отут в розгляд слушности цих поглядів. Лікуючи звукову форму белькотіння, що стрічається зрештою найчастіш, а якої те змагання найбільше торкається, мабуть найвлучніш буде поставити справу так, щоб зачати вправи в вимові від звука, але доручати рівночасно мовнонедужому виголошувати такі слова, що в них виступає цей звук. Перестерігати надто, щоб усі інші звуки даного слова, окрім одного, не представляли для белькота труднощів. Годі вдаватись, зрештою, у всі деталі лікувального поступування, цікаві, правда, тільки для спеціялістів. Загал мусить знати й пам'ятати тільки те, щоб завжди говорити тільки доброю мовою й вимовою навіть до малих дітей, бо неприродна вимова дуже заразлива, й спричинює непотрібно мовні нездужання, головно ж у дітей.

Kawęczyn. Петро Кривоносюк.

Чистота й правильність української мови.[1]

18. „Недобрий воронів гам" (ст. 18). Недобрий гам — сполучення штучне. Речівники семасіол. типу „гам" годі зв'язувати з епітетами: добрий, недобрий. Ці прикметники окреслюють завжди 1) всяку їжу (страву) й напитки, нарівні з прикм.: смачний, несмачний, 2) характер людей: добрий чоловік, хлопець, добра дитина, душа, добре серце, 3) те, що про людей говорять: добра, недобра слава, вістка і т. п. Але крик: великий, несвітський; стогін: страшний, зловісний; свист: гострий, пронизливий; гук: глухий, голосний; гомін: лунький, далекий; луна: стоголоса, лайка: погана і т. п. То й гам: бурхливий, нестерпний.

19. „Розтоптали полки половецькі у п'ятницю рано" (19). Цій фразі поставити б два закиди стилістичного й синтактичного характеру: 1) розтоптати (розчавити, роздушити) можна: грудку землі, червяка, жука, муху. Тут замало було б сказати: побили, поконали, тут треба міцнішого бойового слова, але муза-пустунка зажартувала з поета, підсунувши йому слово: розтоптали. Воно на цьому місці в тексті наче недоросток. Краще було б потоптали. 2) Невідомо, хто кого розтоптав: чи хтось полки половецькі, чи полки половецькі когось. Надто вільне й штучне порядкування словами, що призводить до непорозумінь, видно на багатьох місцях переспіву.

20. „Задрімав між полями Олеговий рід" (ст. 19). Образ, що його трудно собі уявити. З одного боку ростуть поля́-дуби, з другого поля́-берези і між тими тополями задрімав Олеговий рід, — хіба так? Цікаво, чи перекладач умів би краще пояснити, бо воно зовсім не те, що напр.: задрімав вівчар між вівцями, між двома горами, між кущами; або: Між двома високими стінами молодого очерету (І. Нечуй-Левицький: Микола Джеря). А тим часом ув оригіналі дуже гарно по-сучасному сказано: в полі.

21. „Світ на другий день криваві по-

[1] Замітки про мову „Слова про Ігорів полк" у перекладі Св. Гординського.

відають зорі, дуже рано" (20). Зорі світ заповідають, а не: повідають. Повідати й заповідати — не те саме, заступати одне одним не можна: 1) Повідають мудрі люди: прибудь розум, щастя буде (Іван Франко: Лис Микита), Кому повім печаль мою (О. Олесь) і 2) Заповіли нову програму в кіні, заповідається зміна уряду, гостра зима і т. п. Дуже рано, т. зн. рано-вранці, удосвіта, — так далеко відбилось від свого синтактичного місця, що стоїть в другому рядку, як непотрібна причепа.

22. „Блискавиці тріпотять блакитні" (ст. 20). Через оте: „тріпотять" пропадає відразу поважний і грізний момент, що виступав на цьому місці в оригіналі. Тріпотять хіба метелики на шпильках, але не блискавиці. Блискавиці: мигочуть, чи мигтять, — нпр.: „Блискавка знай блиска,... як осяє,... очі осліпля..., очі палить" (Г. Квітка-Основ'яненко: Перекотиполе). Майнула блискавиця (Зайдель-Бургардт: Смерть Ахіллеса).

23. „Бути в полі безконечнім великому грому" (ст. 20). Цебто в такому полі, що не має кінця? Трохи незвичайне поле з кінцями, чи без кінців. Палиця (кийок, ціпок) має два кінці; з кінцем, без кінця, може бути: спис, кинжал, меч, ніж, шило, голка. Кажемо теж (метаф.): кінець нашій роботі, розмові, балачці, біді, турботі, казці, нашому слову кінець (сватання); а кінець стола — значить: край стола. Розмови, турботи, жалі і т. п. можуть бути безконечні, але з полем в'яжуться інші епітети: широке, безкрає (бо має: краї = береги = боки = межі), незнане, чуже, своє.

24. „Половці з-над Дону й моря полчищами тягнуть, І навколо обступають русичів безліку" (ст. 20). Полчища — не вудочки, ані шнури, і половці ними з-над Дону й моря нікого не тягнуть (ciągną, nadciągają). Вони: наступають, ідуть, сунуть. А до чого те: безліку? обступають безліку? половці безліку? І одне й друге — синтаксичний нонсенс. Русичів безліку? Нехай би було, та тільки нелогічно (й ніяково) казати, що русичів було аж так багато, коли знаєм, що вони сьогодні ще будуть переможені, побиті.

25. „Там умить лягають долом стяті голови ворожі" (ст. 21). Справді диво: стяті голови самі йдуть долом і хутенько (умить) лягають. Сцена трохи несамовита, — бо звичайно живі істоти лягають, а не стяті голови. Оживляти їх запізно. Та ще й з іншого боку неприродне: трава, нпр., може лягти, бо вона стояла, а голова, опука, гарбуз, куля і т. п. круглі речі можуть впасти, покотитися, а потім лежати. Про стяті голови можна сказати: летять, стеляться. Аналогічно: полягли головами, скільки війська лягло (трупом), скільки лягло трупу.

Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає (Т. Шевченко).

Ой заплачуть братіки
по братовій голові,
що братова голова
в чужім краї полягла (Чумацька пісня).

Правда, полягла Кішки Самійли голова,
але слава не вмре, не поляже (Дума про С. К.).

26. Дев'ять останніх рядків (ст. 21) без закінчення думки (синтаксична недоладність):

„Бо хоробрим
Що криваві значать рани,
Хто зумів забути, браття,
І життя своє, і шану,
І Чернігів свій багатий,
І престіл золотоясний,
Де вичікує кохана
Глібівна його прекрасна,
Із коханням-милуванням!"

Хто забув життя, Чернігів, престіл, де чекає Глібівна з коханням, то що? Надаремне чекаємо на відповідь. А граматичного зв'язку двох перших віршів з дальшими теж годі дошукатися.

27. „Святополк також з Каяли батька полеліяв На угорських іноходцях вбитого у Київ, До Софії" (ст. 22). Не порушуючи на цьому місці архаїзмів, треба зазначити, що автор зміняє текст оригіналу, бо в переспіві каже нам вірити, що батько вбитий був на угорських іноходцях (отаке то з поетичним розміщенням слів!). Слово „леліяти" в сучасній мові либонь далеко відійшло, може не так значенням, як своєю функцією, від цього самого слова в давнину. Тому й „полеліяв у Київ" — штучне;

краще луло б: беріг-леліяв на конях аж до Києва. В дужках питання: чи не забагато лелів себе перекладач на парнаських іноходцях до... поетичної ліценції?

28. „Рідко гейкали по землях руських плугатарі, Тільки з криком трупів рвали гайвороння хмари" (ст. 22). Можна б сперечатися, що краще: гейкали, чи гукали; і хоч окликом — гей! — орачі дійсно поганяють коней, волів (пор. А гей, бики! С. Руданський), проте слово „гейкати", „погейкувати" має забарвлення якесь неповажне, вуличне. Цікаво, що сам вигук „гей!" такого забарвлення не має. Непорозуміння маємо в другому рядку: „з криком трупів хмари рвали гайвороння"... Певно, розумно думаючи, ніхто не повинен би так собі уявляти; хмари не можуть когось рвати, а трупи не можуть кричати. Але ж оте надто вільне (сказати делікатно: балаганне) розташування слів накидає читачеві, власне силою позиції, фальшиві синтаксичні групи, або в кращому разі текст переспіву через це трудніш розуміти. Чи не можна б поставити в такому порядку: тільки з криком рвали трупів...

29. „І свій говір лиховісний галич говорила" (ст. 22). Говір говорити — це трохи з-німецька. Говорити: про кого-що, за кого-що, до кого, рідною мовою, телефоном (І. Огієнко: Словник місц. слів, ст. 24); говорити що: дурниці, розумні речі, молитву, слова, — але не мову, ані говір. Може замінити б на: і свій гамір лиховісний галич заводила?

30. „То було в часах жорстоких воєн" (ст. 23). В тих часах, у давніх часах — це нормальні вирази в польській мові. В укр. літ. мові вони рідкі. Ми творимо в таких випадках орудний, або родовий з прийменником за, або й без нього. Нпр.: останнього часу, останніми часами, давнього часу, давніми часами, за давнього часу, за війни, за воєн (І. Огієнко: Словн. місц. слів, ст. 13, 34, 116). За часів Ярослава він увесь був обведений земляним валом (Г. Хоткевич: Старий Київ).

31. „І шаблі грюкочуть об шоломи" (ст. 23). Грюкочуть — не віддає достотного враження ударів шаблями по шоломах і панцирах. Краще було б: дзвонять, бряжчать.

32. „Поміж половецькими степами" (ст. 23). Справа подібна, як: між полями (ст. 19), то й увага така сама. Повинно бути: в степах, на степах, або: серед степів. Пропадуть, щоправда, рими (-ами), та що вдієм...

33. Гарний, глибокопоетичний образ: чорна земля, як та рілля, копитами зрита і т. д. (ст. 23) Г-ий передав (скажім щиро: зіпсував) трьома такими віршами:

„Вся земля, засіяна кістками,
Чорна простелялась під копита,
Кровію червоною полита"

Чому то земля: простелялась, а не простелилась, або прослалась, коли вона не засівана (а: засіяна!), ані поливана (а: полита!)? Чого дія недоконана між двома доконаними? З чорною землею вийшов теж — через славне розміщення слів — синтаксичний курйоз. Ото: чорна земля простелялась під копита, а нечорна? ховалася, втікала, або простелялась теж — але не під копита.

34. „Скрізь для руської землі важкою Посходили ті кістки журбою" (ст. 23). Для землі руської посходили — трохи ненатуральне. Краще давальний: кому посходили, або просто: посходили на землі.

На вгороді коло броду
Барвінок не сходить (Т. Шевченко)

Ой по горі ромен цвіте (Т. Шевченко: Черненку). Правда — і в Шевченковому переспіві маємо:

І журба-туга на тім полі
Зійшла для Руської землі, —

але ж відомо, що Шевченко сам ніколи не був задоволений своїм переспівом Слова.

35. „Крильми лебедя над морем почала плескати" (ст. 25). Зразкова літературна мова, де може, обходить посесивний родовий: братів садок, батькового сина, маминій доньці, сусідовими кіньми і т. п. Тут невигідно ще й тому, що а) плескати можна когось, б) форма: лебедя — може бути й причиновим.

36. ...„Бо мовить брат тепер до брата: Ні — мов це, і мов то!" (ст. 25). Не можнв сказати, що той заздренний брат

щасливо сформулював свою думку. Певно, що другий брат зрозумів його (і без слів зрозумів би), але читач не кожний зрозуміє. Чи не простіше було б: і це моє, і те моє!

37. „Плачучи жінки на Русі кажуть із сльозами: Вже не здумати нам наших милих лад думками“ (ст. 25). Плачучи, жінки на Русі — ... сідають за столи й пишуть листи до хана. Трудно інакше докінчити речення, що від його віє сухим канцелярським стилем, де дієприкметник тепер. часу розлогим дубом розвернувся, а за: жінками на Русі — годі вже й настрою й поетичних образів шукати. А могло б бути: по всім краю жінки плачуть, плачуть і голосять і т. д. Здýмати, змислити, когось думками — стилістичний архаїзм, тепер непридатний. Сучасна мова творить від слова „дýмати“ такі зложені: подумати (подумай і скажи, дай йому часу — хай подумає), роздумати (хотів був їхати в Америку, але роздумав) передумати (за ніч скільки він передумав!), придумати (він завжди щось нове придумає), надуматись (вже я надумався, піду з вами), задумав (задумав збудувати гарну школу).

38. „Вже Київ застогнав у тузі“ (ст. 25). Туга — це не одна хвилинка, не мент, а довший психічний стан людини. Коли кажем: у тузі, в нещасті, в горю — тоді: стогнав; а якщо хочем зазначити, що це сталося в даний момент, одноразово — тоді: застогнав із великої туги, бо застогнати (дія доконана, одноразова) можна від удару, сильнішого болю і т. п. Інша справа з реченнями в часі майбутньому: ти ще з горя (біди, жалю) застогнеш, заплачеш. Тут розуміємо так, що дія в майбутньому нераз, у певних моментах, повториться (пор. Фальківського: Попокрутить тебе, поповертить. „Полісся“).

39. „І харалужними мечами нераз лякав він: у похід на половців пішов він...“ (ст. 26). Не знаю, що сказали б мені на таку мову:

він приходив до нас,
він нераз обідав з нами:
геть усе, що було на столі, з'їв він.

Мабуть не похвалили б. Як таки: нераз він обідав і — з'їв він? Щось вражає дисонансом. Аналовічно до авторового: нераз лякав він: у похід пішов він. З чого ж дисонанс? Власне з якогось неприродного синтаксичного-темпорального скоку. Нераз обідав — то хіба й: з'їдав, поїдав усе, якщо це траплялось раз-у-раз; а коли це сталось один раз, — тоді треба цей випадок зазначити: аж раз (одного разу) поїв геть усе, що було. — Ще приклад:

він бігав, бігав:
упав він у грязюку —

відразу бачимо, чого нема: бігав і (вчора, ось тепер) упав. Двокрапка цього заступити не може. — Хоч наша граматика не знає окремих законів щодо стосування часів у реченнях, як нпр. латинська мова, все ж таки ми повинні пильнувати, щоб певна координація й залежність часів та їх зв'язкових елементів були збережені.

40. „На Святослава темний сон найшов“ (ст. 28). Не знаємо, що цей сон найшов (знайшов) на Святослава (на календарного Святослава, як: на Петра, на Миколу, на Великдень), і не знаємо, чого він такий темний, чому не ясний, зелений? 1) Про сон - спання (фізіологічний акт) говоримо: бере, змагає, напали соньки-дрімки, нпр.:

Ой не спиться, не лежиться,
І сон мене не бере (нар. пісня).
Знеможений сном (Леся Укр.: Лісова Пісня).
Сон мене змагає („ „ там же)

Епітети стосуємо тут такі: міцний, камінний, глибокий, солодкий і т. п. Нпр.:

Міцно і солодко ...сплять вороги (О. Олесь)
Солодко, мабуть заснулося (С. Черкасенко: Воронько)
Я спала сном камінним у печері (Леся Укр.: Ліс. Пісня)

2) Про сон, що підчас спання в нашій голові снується (мариво), кажемо: сниться, бачиться ві сні, мариться, нпр.:

Я марила всю ніченьку
Про тебе, мій паниченьку (Леся Укр.: Л. Пісня).

Епітети стосуємо такі: дивний, чудний, гарний, поганий, страшний, тривожний, зловісний і т. п. (темного трудно знайти). Нпр.:

Та й сон же, сон,
На причуд дивний мені приснився
(Т. Шевченко: Сон).

Я бачив дивний сон
(І. Франко: Каменярі).
Приснився раз Орисі дивний сон
(П. Куліш: Орися).
Я бачив сон... Цікавий сон?
(М. Коцюбинський: Сон).
Я бачив любий сон (А. Кримський:
[Спомин про минуле)
Ще, може, й приснилося гарненьке, хе!
(С. Черкасенко: Воронько).
Забуду сумний сон діброви
(М. Філянський: І рідний гай).
У вдови,... по прозванню Коновчихи,
приснився сон чуден - пречуден...
(Дума про Івана Коновченка).

Рівне Б. Кобилянський.

Переклади з Євангелії.[1]

Притча про блудного сина.

Єв. від Луки XV 11-32.

11. В чоловіка одного два сини було.
12. І молодший із них сказав батькові: „Дай мені, батьку, належну частину маєтку". І той поділив поміж ними маєток.
13. А по часі недовгім зібрав син молодший усе та й поплентавсь у землю далеку, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно.
14. Як же він все прожив, настав голод великий в тім краї, і він став бідувати.
15. Пішов тоді він і пристав до одного з мешканців тієї землі, а той вислав його на поля свої пасти свиней.
16. І бажав він наповнить свого живота *хоч* стручками, що жерли їх свині, та ніхто не давав йому.
17. Тоді він схаменувся й сказав: „Як багато робітників в батька мого хліба мають у волю, а я з голоду гину отут.
18. Устану й піду я до батька свого, та й скажу йому: „Провинився я, тату, против неба та супротив тебе.
19. Недостойний я вже зватись сином твоїм; приймий ж ти мене, як одного з своїх наймитів".
20. І вставши, пішов він до батька свого. А коли він далеко ще був, углядів його його батько, — й переповнився жалем: і побіг він, і кинувсь на шию йому, і зачав цюлувати його.
21. І озвався до нього той син: „Провинився я, тату, против неба та супротив тебе, й недостойний я вже зватись сином твоїм".
22. А батько до слуг своїх кличе: „Принесіте негайно одежу найкращу й зодягніте його, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги.
23. Приведіте теля відгодоване й заколіть, — будем їсти й радіти,
24. бо цей син мій був мертвий — й ожив, пропадав був — й знайшовся". Й почали веселитись вони.
25. А син старший його був на полі. І коли він ішов й наближався додому, вчув музики та танці.
26. І покликав одного зо слуг та й спитав: „Що таке це?"
27. А той каже йому: „То вернувся твій брат, і твій батько звелів заколоти теля відгодоване, бож здоровим його він прийняв".
28. І розгнівався той, і ввійти не хотів. Тоді батько його вийшов *з хати*, й став просити його.
29. А на відповідь він каже батькові: „Ото, стільки літ я працюю тобі, і ніколи наказу твого неослухавсь — ти ж ніколи мені й козеняти не дав, щоб із приятелями своїми потішився я.
30. Коли ж син твій вернувся оцей, що проїв твій маєток з блудницями, ти для нього звелів заколоти теля відгоду-ване".
31. І сказав він йому: „Ти завжди зо мною, дитино, й все моє — то твоє.
32. Радіти та тішитись треба було, бо цей брат твій був мертвий — й ожив, пропадав був — й знайшовся".

[1] Перекладаючи Євангелію на українську мову, тримаюся трьох головних засад: 1) щоб переклад найдокладніш передавав грецький оригінал і ні в чім від нього не відступав; 2) щоб переклад був зовсім ясний, цебто щоб його легко розуміли широкі наші кола, і 3) щоб переклад був милозвучний у сучасній літературній нашій мові. Великі й тяжкі це завдання, які я можу виконати, звичайно, тільки частинно, по силах своїх. І. О.

Ісус прощає грішниці.

Єв. від Івана VIII 1-11.

1. Ісу́с же на го́ру Оли́вну пішо́в.
2. А над ра́нком прийшо́в до святи́ні Він зно́ву, і всі лю́ди збіга́лись до Нього. А Він сі́в і навча́в їх.
3. І ось кни́жники та́ фарисе́ї приво́дять до Нього — на пере́любі схо́плену жі́нку, й посере́дині ста́влять її
4. та й гово́рять Йому́: „Оцю жі́нку, Учи́телю, зло́влено — на гаря́чому вчи́нку пере́любу.
5. Моїсе́й же в Зако́ні звелів нам таки́х побива́ти ка́мінням. А Ти́ що гово́риш"?
6. Це ж каза́ли вони́, щоб Його́ спокуси́ти, та щоб ма́ти на Нього оска́рження. А Ісу́с, нахили́вшись додо́лу, по землі писа́в па́льцем.
7. А коли́ ті не переста́вали пита́ти Його́, Він підві́вся й промо́вив до ни́х: „Хто із ва́с без гріха́, нехай пе́рший на не́ї він ка́мінем ки́не".
8. І Він зно́в нахили́вся додо́лу, і писа́в по землі.
6. А вони́, *це* почу́вши та сумлі́нням доко́рені, оди́н по одно́му вихо́дити ста́ли, почи́навши з найста́рших та а́ж до оста́нніх. І зоста́всь Сам Ісу́с і *та* жі́нка, що стоя́ла в сере́дині.
10. І підві́вся Ісу́с, і нико́го, крім жі́нки, не ба́чивши, промо́вив до не́ї: „Де ж ті, жі́нко, що тебе́ оскаржа́ли? Чи ніхто́ тебе не́ осуди́в"?
11. А вона́ відказа́ла: „Ніхто, Го́споди". І повів їй Ісу́с: „То ж і Я тебе не́ осуджа́ю. Йди собі́, але бі́льш не гріши́".

Переклав Іван Огієнко.

Мова наших часописів.

2. „Український Бескид".

Перемиський УБ звичайно писав місцевою мовою, але за останній час його мова замітно ліпшає, бо Редакція його зачала вже дбати про чистоту мови. Читає цей тижневик головно духовенство Перемиської єпархії, і вже це накладає на Редакцію УБ великий обов'язок писати чистою літературною мовою, щоб защепити її й своїм читачам. Очищення мови УБ безумовно провадиться, але дуже поволі.

Для мовної аналізи беру УБ ч. 15 за 26 квітня. Приклади подаю тільки з двох статтей.

Насамперед кидається в очі велике число полонізмів. Полонізнів словних, таких, як слюбують зам. присягають, тут не мало; не мало й полонізмів — чужих слів: Льондон (коли й самі англічани вимовляють Лондон!), прелат (praelatus, прела́т) і т. ін. Коли Льондон, чому не прелят?

Роз'їдає нашу мову вживання т. зв. польських кальок — механічних перекладів польських виразів. Ці кальки сильно шкодять нашій мові, бо вони глибоко вдираються в неї. Напр. у маленькій статейці УБ маємо: „На конгресі доконано об'єднання вільнодумців" зам. „Вільнодумці об'єдналися на конгресі". Або: „Гітлер обходив свої ім'янини", зам.: „Г. справляв свої іменини". Обходити можна калюжу, але іменини (або: менини, а не: ім'янини) справляють; пор. у Нечуя: „Де ж таки справляти весілля без шишок".

„Він попер старання о позичку". Попер — рорагł, треба: підтримав, піддержав.

„Рей водили делегати", „Рей водив пралат", — rej wodzić. По-нашому буде: пе́ред вести, передува́ти, головувати. Куліш: Передує всіма. Б. Грінченко: Гордій умів пе́ред вести.

„Вільна думка святкує тріюмф" — święci tryumf. Треба: Вільна думка перемогла, запанувала, тріюмфує.

„Чехословаціа улягав (ulega) безбожницькій агітації"; чи ж своє „піддається" зле?

„Літературу, уняту (ujętą) в так невинну форму", цебто: „Літературу в такій невинній формі".

Наше „змагатися" — це тільки сваритися. Пор. Чуб. пісні: Ой добре, добре чуже дитя бить, що ні свариться, ні змагається V. 700. УБ пише: „В останніх часах змоглася (wzmogła się) акція

большевиків"; треба: збільшилася, поширилася.

Думаю, що й речення: „З нагоди вистави організується прогульку до Риму" — це полонізм. По-нашому кажемо: „З нагоди вистави організується прогулька до Риму", або: „організують прогульку до Риму", тільки не: організується прогульку.

А ось пара русизмів. „Схотів те зділати", — чомуж не своє: зробити? Або: „Повинні стреміти до втягання молоді". Стреміти — це в нас стирчати: Он стремить кілок. Російське стремиться передаємо по-нашому: намагатися, пориватися, прагнути.

Не мало слів чисто місцевих, у літературній мові не вживаних: здусити, коби, це нічо інше, попередна і т. ін. замість: здушити, коли б, це ніщо інше, попередня.

Слово „поцтивий" — чисто місцеве, літературна мова знає: сумлінний, чесний, правдивий, достойний, або й „почтивий", тільки не поцтивий. УБ пише: Бути поцтивим чоловіком (цебто — людиною), Дорога не поцтива.

Є й місцеві архаїзми. „Оноді сказав" — позавчора сказав. „Молодь *а* вільна думка", — молодь та (чи *і*) вільна думка. Старатися *о* позичку, треба: про позичку.

Таке речення, як: „Через шість днів відбувались повитання", неясне, по-літературному зрозуміють, що по шости днях відбувались повітання. Тут уживаємо просто знахідного кількости: Шість днів відбувались повітання.

Подаємо ці завваги тільки з однією метою, — очищати нашу літературну мову від непотрібного їй засмічення й провадити до здійснення так нам потрібного гасла: для одного народу — одна літературна мова. Духовенство мусить найкраще знати свою літературну мову, а тому найкращою мусить подавати її йому й УБ. Цей тижневик, що так часто дає першорядні ідеологічні статті, мусить мати й першорядну літературну мову.

Іван Огієнко.

Автомобілева термінологія.

Справа автомобілевої термінології, що я порушив у статті в числі 6 „Рідної Мови" за місяць червень ц. р., як свідчать листи до мене й до Редакції Р. М., не зосталась для читачів цілком байдужа.

Тому подаю нижче в порядку дискусійнім дальший розвиток автомобілевої термінології, так би мовити — розгалуження того, про що вже була мова в попередній статті. При цьому хочу зазначити, що загально відомих і широко розповсюджених термінів, які мають вже інтернаціональне значення, не вважав би за потрібне українізувати.

Отже, далі розгалужуємо: *Рушій.* Складові його частини: циліндри, блок, блоки циліндрів; навколо них — водяна сорочка; головиця блоку, голівка циліндра, всисна́ відтулина[1] (о́твір), видмухна́ відтулина; хлипакові[1] гнізда у відтулинах циліндрів; комора спружности (польське — komora sprężania, російське — камера сжатія); гладь циліндра (внутрішня поверхня); то́локи[1] (польське — tłoki, російське — поршні); дно то́лока; розпружні персні (на толоках); перстеневі рівці; в середині то́лока — надливи (для зміцнення й дірок для пальця); толоковий палець; хитуни (з уподібнення праці, що хитаються; польське — korbowód, російське — шатун); голівка хитуна, що охоплює шийку колінча́стого валу та — п'ятка хитуна, що охоплює толоковий палець; колінча́стий вал (польське — wał korbowy); шийки валу; опорні шийки валу, хитунові шийки валу; бабітові, кулькові або ролькові підчо́пники (польське — łożysko; російське — подшипник); кулачковий вал (бо має на собі багато горбиків-кулачків), або — розподільний вал (польське — wał rozdzielczy, російське — распредѣлительный вал); хлипаки́[1] (польське — wentyle, російське — клапаны);

[1] За Словником Української Академії Наук.

[1] За Словником Української Академії Наук.

голівка хлипака, пруток хлипака; хлипакові штовхачі; хлипакові спружини.

Картер: верхня половина картеру; спідня (або долішня) половина картеру; контрольні краники; руркопроводи; оливний смочок; фільтер; лапи картеру.

Маховик: махове коло, або — гончáк; на ньому трибчáстий обідець. Вітрогін.

Газівник. Складові частини: збірничок; поплавок; тяжики; голка; розпорошачі; дúша; заслонка.

Магнето. Складові частини: магнети; північний і полудневий бігуни магнету; твірнúк (електричного струму), що складається — з кітвички[1] (якір) і óбвиток[1] її: першої (низької напруги струму), та другої (індукційної — високої напруги струму); конденсатор (заг. прийнята назва); переривач: обідéць переривача; горбики на обідку; зап'ятка; подушечка; спружинка; молоточок; ковадельце; платинові контакти, або дóтички[1]; збирáч (струму) або за загально прийнятим — колектор; вуглик (щітка), розподіляч (струму); каблі — загально прийнята назва; притúскачі; свічки — прилад, що запалює, а не світить, але та назва загально поширена й викорінити її було б трудно; можна б замісць них: запальники.

Струмниця, або динамо — для наснажування (заряджування) акумулятора (польське — prądnica).

Розрушник, або стартер, для розруху мотору (польське — rozrusznik).

Слова: динамо й стартер остільки загальні, що навряд чи потрібно заміняти їх іншими, хоч би й зукраїнізованими назвами.

Злучня, або *вилучня.* Складові частини: муфта; спружина вилучні; диски; ступúр (вилучна педаль).

Перелучня трибова. Складові частини: картер перелучні; валики; триби; синхронні триби; пересувні триби; триб заднього ходу; пересувна віделка, або палець; перелучник (польське — lewarek). Порожній хід (польське — bieg jałowy, російське — холостой ход).

Гнучке (карданове) *злучення.* Карданів вал.

Диференціял. Складові частини; пахва диференціялу; чашка диференціялу; конусовий триб; коронний триб; півосеві триби; сателіти; хрестець сателітовий, або — пальці сателітові, в залежности від системи.

Гальми (польське — hamulec, рос. — тормоз). Складові частини: бубон; розпúрачі; гальмові тасьми; клинці; спружини; коромиселка (ричажки); линви або відтягувачі; гальмовий ступúр; гальмовик (польське — lewarek, російське — тормозная рукоять).

Зворóтні або *поворóтні* (польське — zwrotnica, також — szenkiel); до них: поворотний вус; прогонич[1] (польське — bolec szenklowy).

Колеса. Колеса щитові й на шпицях — дерев'яних і дротяних; обручі, колесні обіддя — рантові й безрантові; „американські".

Керма. Складові частини: кермове́ коло або правúло[1]; кермова́ колонка; муфта; червяк (червячниця); кермовий палець; кермові тяги.

Рама: рама (продовжня); поперечниця (поперечна рама); на перекрій: кориткова, двотеова, рурова рами; хрестовина рами; ніс рами.

Каросажа: буда; відкрита буда, закрита буда; лімузина; вибиття́ буди; подýшка; сидня́; опертя́; дверці; завіси, ручка, клямка; охоронна шиба, рама охоронної шиби.

Розподільний щит (польське з німецького — szpicleder, російське — передняя доска), на ньому: влучники, або — виключники; манометри, та інші контрольні прилади; електрична стаційка.

Крила; ступені; охоронячі. Бензиновий бак; ссавка, або мамка;

[1] За Словником Української Академії Наук.

[1] За Словником Української Академії Наук.

бензиновий фільтр; рурка, руркові злучники (ниплі).

Ліхтарі; електричні лямпки; забезпечники.

Рівні дрібні частки: прогóничі (польське — bolce); гайки (польське — nakrętki); затички (шплінти); шруби; заклепки; шайби; ущільники.

На закінчення хочу сказати, що подані в попередній і в цій статті назви не вичерпують вповні автомобілевої термінології. Ще можна б проробити „деталізацію деталізації", але на цьому покищо затримаємось. Звертаюсь тільки до В. Ш. Читачів, особливо до автомобілістів, із проханням подати щодо того свої завваги (ліпше до Редакції „Р. М".). По певнім обміні думок приступимо — за ласкавою допомогою Редакції „Рідної Мови" — до складення малого Словничка автомобілевої термінології.

Варшава. В. Дитель.

Дещо про народню етимологію в Самбірщині.

У Добромильських говірках — с. Квасеники пріма апріля зміняється в пріля васúля. Це явище в'яжеться з тутешнім наголосом; тут, подібно до лемківських і польських говірок, наголос майже завсіди спочиває на другому складі (з кінця): Мúтро, Васúля, нéхто (ніхто), і для того етимологічно незрозуміле для народнього вуха „апріля" легко уоднаковлюється з поняттям „васúля", а приголосний *м* у неясному для народнього вуха „пріма" вподібнюється до *ль* дальшого слова (т. з. асиміляція на віддаль).

Медичний термін абсцес перекручується в самбірських говірках на опцес (обцас). Недавно почув я таку нісенітницю від одного з наших селян: „Больло мине горло, йду в Самборі до дохтора. Він подивив ми сьі в гортанку й кажи: Майити в горльі опцес, а я на нього видививсьі: Вітки там міг взьитисьі запіток".

Хворобу носа — поліпа звуть наші люди фільіпом. Німецьке Reithosen — це в нас „драйгози" (у зв'язку з тим, що такі штани скоро деруться).

Революцію уоднаковлює народне вухо з поняттям „регулюція" (бо в часі революції є наче урегулювання відносин у народньому понятті).

Етимологічно неясне прізвище Уклея уоднаковлюється з поняттям „сьіклея".

Німецьке прізвище Rotter це наше „лотир" (душею погана людина). Пригадується мені на цю тему такий анекдот: до дочки одного шляхтича залицявся якийсь міський пан Rotter. Представившися батькові дівчини, просить його про згоду на вінчання, а старий батько на це відзивається: „Ньи, паньцю, я за лотра свої доньки не дам".

Пригадую собі, що в нас, за української влади, четара звали наші бойки щотарем, а вістуна заступали поняттям „свистун".

Самбір. Дмитро Бандрівський.

Українська канцелярійна мова.

По Великій Революції 1917 р., коли в нас відразу повстали були свої найрізніші канцелярії, гостро стало на порядок денний і питання про українську канцелярійну мову. Спочатку кожний виявляв тут свою власну творчість, живосилом перекладаючи термінологію російську, пізніш цією справою зайнявся Інститут Наукової Мови при Академії Наук (див. „Р. М." 1933 р. ч. 2) і добре впорядкував цю справу. Видано окремі словнички української канцелярійної мови.

Школою канцелярійної мови в XIX ст. була головним чином Німеччина, — її термінологію переймала і Росія, і Польща, чому ці терміни доставалися й до нашої мови.

Канцелярійна мова в Галичині всім справляв немало клопоту, бо цією справою тут поважно не займалися. Так, о. І. Вовківський прислав мені цілу низку запитань, усе з ділянки нашої канцелярійної мови. Охоче подаю свої вияснення.

Датування листів можна робити й без

слова „дня", напр.: Львів, 16 січня 1937 року; це загальноприйнятий придніпрянський звичай. В мові польській „dnia" не опускається.

В мові польській, особливо в канцелярійній, дуже часто вживається неособової форми виразу; українська літературна мова цих форм не вживає або вживає рідко, тому й у мові канцелярійній слід уживати форм особових. Це головна засада при перекладах із польського.

„Предкладається" — це полонізм, przedkłada się. Кажемо: Вношу, доношу, пропоную, пересилаю, подаю для дальшого (або: на дальше) розпорядження або для дальшого урядового вжитку. Пересилаю на Вашу волю, здаюся на Вашу волю.

Udziela się do wiadomości i zastosowania się — Подаємо до відома й застосування (пристосування, вживання, виконання). Російське: Подается к свѣдѣнію и исполненію.

Wzywa się do zbadania sprawy i przedłożenia sprawozdania wraz z oryginałem — Пропонуємо дослідити справу й прислати звідомлення (звіт) з оригіналами.

Odnośnie do zarządzenia, рос. согласно распоряженія — згідно з розпорядженням або відповідно до розпорядження. Слова „зарядження" оминати, Сл. Б. Гр. не знає його; Правничий Сл. ст. 167 дає: розпорядження, розпорядок, воля.

Wskutek zarządzenia, рос. вслѣдствіе распоряженія, можна перекладати так само, як і odnośnie do zarządzenia, або: внаслідок розпорядження.

Nieobecny — неприсутній, obecny — присутній, obecność — присутність, — так постійно в придніпрянській літературній мові; виразів: „неприявний, приявний, приявність" уживають рідше.

Potrącenie, рос. вычет, — відрахува́ння, о́длічка; po potrąceniu — відраховуючи, відчисляючи, за о́длічкою.

Zaliczka, рос. аванс (франц.), платёж в счёт, Правничий Словник перекладає ст. 123 — платіж на рахунок; можна ще: на рахунок, виплата на рахунок, вплата, завда́ток.

Запитує ще нас о. І. Вовківський, як він має писати: стверджаю чи стверджую, потверджаю чи потверджую. Не знати, в якім саме реченні потрібні Вам ці слова. Маємо обидві формі: ствердж*а́*ти, -дж*а́*ю і ств*е́*рджувати, -джую, доконане — ствердѝти, стверджу́. Слів „потверджаю, потверджую" наддніпрянська літературна мова майже не вживає, напр. Сл. Б. Грінченка їх не знає; замість них можна вживати: підтв*е́*рджувати, підтвердѝти, ств*е́*рджувати, ствердѝти. В зах. укр. мові маємо потверджа́ю й потв*е́*рджую, як до речення.

1936 рік чи рік 1936. Я. Кальба запитує, „чи писати й говорити „1936 рік" чи „рік 1936". Звичайно прикметниковий придаток ставимо перед речівником: зелений ліс, але — в залежности від потреби — часто кажемо й „ліс зелений", і ця остання форма не буде неправильна.

„Маю за шану повідомити Вас". Питають мене з Каліша, чи можна вживати такого виразу. Ні, оминайте його, бо він народився в молодих наших канцеляріях серед по-російському думаючих урядовців. Це живосилом і нашвидку перефарбоване російське „Честь имѣю увѣдомить Вас". Уже ліпше було б: „Маю за честь повідомити Вас" (напр. у М. Рильського в „Пані Тадеуші" з 1927 р. ст. 221: Маю честь уклінно попросить я пана Возного), але в той час боялися вживати тут слова „честь", уважаючи його ніби за русизм, і з-за великої пильности прийшли до дивогляду. Я б так замінив цей вираз: „Уважаю за честь повідомити Вас", Уважаю за свій обов'язок", „Обов'язком своїм уважаю" чи просто: „Повідомляю Вас, що" і т. п., в залежності від того, про що повідомляємо й кому пишемо. „Шана" — це пошана, поважання, пор. у Б. Грінченка: Дяка і шана робітникам щирим. Тим то вираз „Маю за шану повідомити" — протиприродний вираз: для кого тут пошана? У своїй праці: „Український стилістичний Словник" на ст. 457 під словом „честь" подаю й такий приклад, що глибше вияснює нам цей невідповідний вираз: „Маю честь запросити вас, бо до вас маю шану".

Просимо Прихильників рідної мови та „Гуртки Плекання Рідної Мови" присилати свої запитання й вияснення до Словника української канцелярійної мови.

Іван Огієнко.

Початкова Граматика української літературної мови.

42. Прислівникове пояснення й прислівник.

Праця не згине — Праця не згине між людьми даремно. Три годи сумно протекли. Гадюкою зашипіли, звірем заревіли. Ой високо сонце ходить, низенько заходить. Як гірко заробиш, то солодко зсіси. Ідуть сумуючи обоє. Вчора сонечко сміялось, сьогодні за хмари сховалось. Скрізь неправда і неволя. Свище полем завірюха. Хлипа з голоду дівчатко. Ідуть дівчата в поле жати. Двічі нагадував йому. Не милуй мене шовково, ясно-соколово.

Що таке прислівникове пояснення? Чим воно зазначається в реченні? Яке значення прислівника в реченні? Від чого залежить прислівник? З чого творяться прислівники? Яка міра невідмінности прислівника? Які ступені якости прислівника? Перерахуйте шість груп прислівникових пояснень. Чи йменник може бути прислівниковим поясненням? Чи може бути прислівник до прикметника? Що таке присудковий епітет?

Підметова дія, висловлена присудком, звичайно буває дуже широка, а тим самим недокладна, напр.: *Іде людина*. Щоб підметову дію чи стан, цебто присудка - дієслово, з'ясувати докладніш, треба ще подати в реченні: коли саме, де, як і для чого відбувається чи відбулася ця дія чи стан. **Частина речення, що пояснює дію чи стан підмета, зветься прислівникове пояснення.** Напр.: *Тихо йде людина*, тут *тихо* — прислівникове пояснення. **Незмінна частина мови, що в реченні править за прислівникове пояснення, цебто докладніш пояснює дієслово, зветься прислівник.**

Прислівник завжди стосується до дієслова - присудка, залежить від нього й пояснює його. Питання до прислівника треба ставити тільки від дієслова, напр.: *Ясен раз-у-раз скрипів*, тут до дієслова-присудка *скрипів* маємо прислівникове пояснення *раз-у-раз*, що відповідає на питання *коли скрипів?* Через це звичайне місце прислівникового пояснення в реченні — перед дієсловом, рідко — в іншому місці.

Прислівники творяться від усіх змінних частин мови, напр. від іменників: вчóра, сьогодні, нишком, шкода, від прикметників: тихо, гірко, довго, раніше, заввишки, по-козацьки; від числівників: двічі, тричі, удвоє, утроє, надвоє, двояко, трояко; від займенників: стількома, скільки; від дієслів: бувало, мов, мовчки, мабуть.

Прислівник — це незмінна частина мови, цебто не відмінюється. Тільки ті прислівники, що повстають від якісних прикметників, можуть мати ступені якости, що завжди закінчуються на -*е*, напр.: довго — довше — найдовше, багато — більше — найбільше, добре — ліпше — найліпше, мало — менше — найменше. як-найменше, щонайменше.

Прислівникове пояснення чи прислівники діляться на такі шість груп.

1. Прислівник **спóсобу** визначає спосіб дії чи стану присудка на питання *як? яким чином?* Напр.: Четвертий рік минає тихенько.

2. Прислівник **чáсу** визначає час дії чи стану присудка й відповідає на питання: *Коли? як довго? з якого часу? доки?* Напр.: Розкуються незабаром заковані люди.

3. Прислівник **місця** визначає місце дії чи стану присудка на питання *де? куди? звідки?* Напр.: Дурня всюди б'ють.

4. Прислівник **причини** визначає причину дії чи стану присудка на питання: *від чого? чому? чого?* Напр.: томý, тогó, чогó, чомý, защо, тим.

5. Прислівник **нáміру** визначає ціль дії чи стану присудка на питання *нащо? для чого?* Напр.: нащо.

6. Прислівник **кількости** визначає міру дії чи стану присудка й відповідає на питання *скільки? як багато?* Напр.: Сили прибуло вдесятеро.

За прислівникове пояснення в реченні звичайно править прислівник, рідше якась змінна частина мови, напр. іменник у непрямім відмінку: Померла зо страху.

Прислівник звичайно вияснює дієслово, але часом може вияснювати й прикметника: Читав дуже цікаву книжку.

Поетичний, яскравий прислівник до дієслова зветься **дієслівним чи присудковим епітетом:** Не дивися так привітно, яблуневоцвітно. Пишучи, треба конче підбирати яскраві, гарні прислівникові пояснення. Взагалі треба дбати, щоб мова наша була багата на прислівники.

Окремі самостійні прислівники до прислівникового пояснення треба брати в коми, як слова поза реченням: *Край берега, у затишку, прив'язані човни.* Однорядні прислівникові пояснення, цебто такі, що всі висловлені прислівниками однієї групи, розділюємо комами: *Весело, приємно, світло стало мені.* Коли ж прислівникові пояснення не однорядні, або коли один пояснює другий, тоді між ними коми не ставимо: *І досі нудно.*

Завдання 353. Поширте присудки відповідними прислівниковими поясненнями ось у цих простих реченнях: *Пташка летіла, Вітер вив, Брат читав.* Яке значення в реченні прислівникового пояснення?

Завдання 354. Прикметникове пояснення чи прикметник показує якість іменника, а прислівникове пояснення чи прислівник — якість дієслова. Через це чи не можна було б ці дві частині мови об'єднати в одну, — прикметник іменника й прикметник дієслова?

Завдання 355. Дієслово - присудка пояснюють дві частині речення: 1. пояснення йменникове й пояснення прислівникове, напр.: Я скоро читаю книжку. Чи не можна було б ці дві частині об'єднати в одну й назвати її „присудкове пояснення"?

Завдання 356. Вдавнину дієслово звали слово, а звідсі й повстала назва при-слівник, що пояснює слово, цебто дієслово. Чи не відповідніша була б назва придієслівник?

Завдання 357. Скажіть, від чого повстали оці прислівники: найліпше, довше, мовчки, натрое, вночі, спокійно, ранком.

Завдання 358. Чи прислівник зовсім таки незмінна частина мови? Як будуть ступені якости чи порівняння від прислівників: довго, скоро, добре? Які прислівники можуть мати ступені якости? На що́ завжди закінчуються ступені якости?

Завдання 359. Утворіть прислівники від оцих слів: гіркий, гарний, довгий, швидкий, вечір, мовчати, три. Скажіть, як повстають прислівники?

Завдання 360. Перепишіть нижчеподані прислівники й скорочено зазначте над ними, котрої вони групи: сміливо, хо́лодно, навмисне, позавчора, право́руч, наперед, довіку, назустріч, торік, набік, вго́ру.

Завдання 361. Перепишіть оці речення, підкресліть прислівника й скажіть, яку частину мови він часом може ще пояснювати.

Він більш історик, а не літерат. Скоро читати некорисно. Дуже добре співає. Знаю вдесятеро більше. Небо занадто прозоре. Брат завжди дуже веселий.

Завдання 362. Орудний відмінок іменника (орудний уподібнення) часто стає способовим прислівником. Перепишіть оці речення й підкресліть прислівника.

Синє море звірюкою то стогне, то вие. Горами хвилю підійма. Вороном кряче. Тяжко сиротою жити. Білі птахи хмарою спустились.

Завдання 363. Добре запам'ятайте, що прислівник *сливе* в літературній мові визначає тільки „майже" (а не: мало що, чуть, як у мові галицькій). Перепишіть до зшитка оце:

Павла вона сливе й не бачила (М. Вовчок). Матері своєї я сливе й не пам'ятаю.

Завдання 364. Добре запам'ятайте, що сполучення прислівника скількости в родовим множини йменника приймаємо за неподільне ціле, а тому не можна змінити його на родовий відмінок. Спишіть оці речення й підкресліть прислівникового (числівникового) підмета.

Бага́то товаришів не вернулися, багато їх лягли там навіки. Скільки (або: що) козаків згинуло, скільки врятувалося!

Завдання 365. Спишіть оці речення й поставте коми, де треба.

Рано разом із сонцем прокинулась і Харитя. Вчора при заході сонця його вже не стало. На праці завжди мені весело приємно.

Завдання 366. В значенні прислівника часу по *що* йменника ставимо тільки в родовім (а не назовнім): щохвилі, щогодини, щороку, щосили, щовесни і т. ін. Запишіть до зшитка 10 таких прикладів. Не кажіть: щохвиля, щосила і т. ін.

Завдання 367. Прийменник *по*, творячи з прикметником чи займенником прислівника, звичайно з'єднується рискою з відмінком давальним: по-людському, по-старечому, по-українському й т. ін. Скажіть 10 таких прикладів. Рідше бувають тут форми на *-ськи*: По-московськи так і чешуть.

Завдання 368. Жива народня наша мова надзвичайно багата на прислівники, чому й наші кращі письменники сильно пильнують, щоб їхня мова так само була багата на прислівники. Чи ви дбаєте про багатство своєї мови на прислівники?

Скажіть, що визначають оці прислівники: Ве́льми, вряди́-го́ди, доне́схочу, досхочу́, допіру, жадібно, знечев'я, либо́нь, мимохі́дь, мимохі́ть, навко́лішки, напро́чуд, незабаром, нещодавно́, потиху, пру́дко, рете́льно, упли́нь, безжа́льно, безпере́стань, бігцем, босо́ніж, віч-на́-віч, голіруч, гори́ць, жартома́, заздалегі́ди, залюбки́, зго́дом, зненаці́ка, крадькома́, ме́льки, навзаводи, навздогін, навмання́, навшпи́ньки, ни́чма, по́тай, потім того, по́шепки, рвачко, рвійно, само́пас, силоміць, зато́го, очевидячки, навба́ч.

Завдання 369. Прислівників у нашій мові дуже багато; серед них чимало є й таких, що в літературній мові їх не вживаємо, напр. (прислівника в дужках не вживайте): (відай) певне, либонь, (відтак) потім, (відтам) звідти, (відтогди) з того часу, (внутрі) всере́дині, (вовсе) зовсім, (всьо) все, (всеціло) цілком, (вчера) вчора, (дещо) трохи, (днем) вдень, (віччю) вночі́, (долів) додолу, (домів) додому, (доперва) допіру, (доста) досить, (завтра) взавтра, (заєдно) все, (звикло) звичайно, (зглядно) або, докладніш, (згори) наперед, (навідворіт) навпаки, (наколи) коли, (ніц, нич) нічого, (оноді) позавчора, (овшім) так, (позаяк) бо, (помимо) не зважаючи на, (проч) геть, (радше) скоріше, (сейчас) зараз, (уп'ять) знову і т. ін.

Завдання 370. Напишіть опис: *З чого складається віз.*

43. Правопис прислівників.

Учитель говорив рішуче й повчаюче. Він, певне, не вернеться. Напевно знаю, що поїду. Нако́нець прийшли ми на кі́нець лісу. Старий став недобачати й недочувати. Недорі́д і недуга зробили його небагатим. Давніш я бував у театрі частіш. Зно́ву вітер загудів, зно́в пішла робота. Досі ходив я відси, тепер піду відти. Зроблю це я́кнайкра́ще й що́найскорі́ш.

Докладно виясніть, чому пишемо так, як тут підкреслено.

1. Прислівники, що перед кінцевою голосною мають шелесний звук, закінчуються на *-е* (а не на *-о*): могуче, охоче, рішуче, повчаюче, хо́рошé, гаряче́, бо́ляче́, нетерпляче, вже, дуже, довше, краще, ближче, вище, нижче, ще (по голосній) — іще (по приголосній).

2. Деякі прислівники мають по дві формі: певне (= мабуть), напевне, умисне, сильне і певно (= так), напевно, умисно, сильно. Пишемо ледве, а не ледво.

3. У прислівниках: набік, вкінці, затого, навік, надворі, накінець, напам'ять і т. ін. прийменник може писатися й окремо, коли другої частини слова вживаємо, як іменника, напр.: Хорий скаржився на бік свій.

4. Коли заперечний прислівник *не* приєднується до слова разом із прийменником, то всі вони з цим словом пишуться вкупі: недобачати, недочувати, недописати, недоїдати, недосипляти, недокінчати і т. ін.

5. У вищому ступені прислівників пишемо *-іше* чи *-іш*, а не *-іще*: вартніше, скоріш.

6. У прислівниках на *-іше*, що походять від вищого ступеня прикметників, дуже часто відпадає це кінцеве *-е*: вільніше — вільніш, раніше — раніш, пізніше — пізніш, давніше — давніш, частіш і т. ін. Від початку наступного слова це зникнення не залежить, — кінцеве *-е* прислівника може зникати й тоді, коли дальше слово починається приголосним; але коли дальше слово розпочинається голосним звуком, то кінцеве *-е* прислівника зникає частіш.

7. У прислівниках пишемо на кінці *-іль*: відсіль, звідсіль, досіль, посіль, докіль, дотіль, покіль, потіль, допокіль, допотіль. Коли прислівника вживаємо без *-ль*, то він закінчується на *-и* (на -ки, -си, -ти): доки, поки, допоки, доти, поти, допоти, відси, звідси, але: досі, посі.

8. Прийменник, творячи з іншою частиною мови прислівника, завжди пишеться з нею вкупі: взагалі, вперед, вго́ру, вниз, влітку, взимку, вранці, вдосвіта, поблизу, поночі, якнайкраще, щонайсильніш, поволі, позаочі, поперше, подруге, потретє (або: по-1, по-2, по-3). Але: тим часом, тим разом.

9. Прийменник *з* чи *із* у прислівнику пишеться без розділки: згори, спочатку, зроду, здавна, здолу і т. ін.

10. Прислівники, утворені від прикметників на *-ній*, закінчуються на *-ньо*, а від *-ний* — на *-но*, напр.: друж-

ньо, мужньо, художньо, велично, дивно і т. ін. Тільки від давній, пізній маємо ще архаїчні форми на *-но*: давно́, неда́вно, нещодавно́, пізно.

Завдання 371. Напишіть 10 прикладів прислівників, що мають на кінці *-е* по шелесній.

Завдання 372. Спишіть подані тут приклади й поясніть, чому треба писати власне так.

На дворі такому нічо́го не зробиш. Накінець ми помандрували аж на кінець міста. З початку речення пишемо велику букву. В кінці греблі шумлять верби. Довго говорили за того хлопця.

Завдання 373. Перепишіть до зшитка оці форми на *-іш* (замість на *іше*), що їх знаходимо у М. Рильського:

Більш, буйніш, голосніш, злісніш, пильніш, радісніш, раніш, сміліш, страшніш, частіш, якнайбільш, якщильніш, щонайменш.

Пам'ятайте, що форми на *-іш* у сучасній літературній мові, особливо перед словом, що починається голосною, частіші за форми на *-іше*.

Завдання 374. Напишіть по 5 прикладів прислівників на *-іль* та *-и*.

Завдання 375. Перепишіть до зшитка оці прислівники й скажіть, чому їх треба писати разом: всмак, враз, відразу, догори, довкола, додому, докупи, зовсім, завбільшки, завдовшки, завширшки, залюбки, завидна, назавжди, насилу, назустріч, наперекір, наздогад, надаремно, навмання, наскрізь, насправді, назад, направо, наліво, помалу.

Завдання 376. Напишіть прислівники від оцих прикметників: всенародній, достатній, дружній, могутній, односторонній, порожній, синій.

44. Дієприслівник.

Сліпий старець сумуючи співає. Пішла ридаючи в село. Гірко плачучи, сирота подався додому. Не сіявши, не оравши, не буде й хліб родити. Та всі, яко мога, хлопців кинули.

Що таке дієприслівник? За що́ в реченні він править? Які дві формі дієприслівників панують у нас? Від яких дієслів вони творяться? Чи вживаємо дієприслівників на *-а, -я*? Коли ставимо, коли не ставимо коми при дієприслівниках? Чи можна вживати форми б у д у ч и?

Прислівник, що має дієслівну ознаку, зветься дієприслівником, напр.: плачучи, поплакавши. Наші дієприслівники повстали з давніх коротких дієприкметників, що з бігом часу втратили свій прикметниковий характер. В реченні дієприслівники правлять за прислівникове пояснення й часто зовсім тратять дієслівний характер.

Українська мова знає тепер такі дієприслівники:

1. Дієприслівник теперішнього часу діяльний на *-учи, -ючи, -ачи, -ячи*; вони творяться від 3-ої особи множини часу теперішнього дієслів недоконаних, змінюючи *-ть* на *-чи*: плачуть — плач*у*чи, знають — знаючи, леж*а*ть — леж*а*чи, ходять — ход*я*чи, стоять — ст*о*ячи, держ*а*ть — держ*а*чи і т. ін. Ці форми на *-чи* звичайні й поширені, як у мові народній, так і в мові літературній.

2. Дієприслівник минулого часу діяльний на *-вши, -ши;* вони творяться від дієйменника дієслів доконаних, змінюючи *-ти* на *-вши* (по голосній) або *-ши* (по приголосній): узявши, донісши, виперши і т. ін. Рідше дієприслівники на *-ши* творяться від дієслів недоконаних: лігши, нісши, державши. Ці недоконані форми можуть уживатися при дієсловах усіх часів; при дієсловах теперішнього часу вони визначають одночасність дії: Лігши на траву, співає собі голосно. Від дієслова б у т и вживаємо тільки форми доконаної *бувши*, а не *будучи*: Бувши в місті, накупили книжок.

3. Давня українська мова знала багато дієприслівників теперішнього часу на *-а, -я*, напр.: мога, сидя, стоя, ходя й т. ін. Всі ці архаїчні форми українська мова зовсім утратила, знає їх тільки в формі на *-чи*; рештки їх іще живуть у мові народній, але зо значенням чистих прислівників; літературна мова тепер їх зовсім не вживає, крім форми *мога:* Вип'єш — біжи яко *мога*.

Дієприслівника на *-чи*, що втратив дієслівний характер і став за прислівника, комою не відділюємо: *Ідуть сумуючи обоє*. Коли ж дієприслівник на *-чи* має при собі пояснювальне слово, тоді воно творить окреме речення, а тому беремо його в коми: *Ідуть, тяжко сумуючи, обоє*. Дієприслівник минулого часу завжди розпочинає окреме речення, що відділюється комою: *Взявши книжку, брат пішов.*

Завдання 377. Полінійте ось так і напишіть по 15 прикладів.

Дієприслівники на -чи, -ши.

3 особа множини часу тепер.	Дієприслівник теперішн. часу	Дієприслівник минулого часу
Стоя́ть	*стоячи́*	*стоя́вши*

Завдання 378. Коли третя особа множини дієслів часу теперішнього має наголос на кінці, то й дієприслівники мають наголошене *-чи́*, напр.: сидя́ть — сидячи́. Напишіть дієприслівники на *-чи* й зазначте наголос від оцих дієслів: кричати, ревти, жити, трясти, бити, ждати, слати, жати.

Завдання 379. Спишіть оці приклади й добре запам'ятайте вживання дієприслівника минулого часу замість часу теперішнього.

Живши в світі, його не втечеш (М. Вовчок). Доброго здоров'я, пивши (С. Черкасенко). Його джерело невичерпне, цілим світом бувши (В. Підмогильний). Порошинка, котившись із гори, ширится (В. Підмогильний).

Завдання 380. Напишіть дієприслівники тепер. часу на *-чи* від оцих дієслів: сидіти, летіти, бігти, держати, проходити, дивитись, боліти.

Завдання 381. Напишіть оповідання: *Мій пес.*

Життя слів.

Корчма встаровину визначала міцний, п'янкий напиток; таке значення довго жило в мові російській. Рано повстало й нове значення: корчмою стали звати й дім, де продавали п'янкі напитки. В Україні корчма стала місцем спочинку й подорожніх, чому ще Словник П. Беринди 1627 р. пише: „гостинница — корчма". В Литовській Метриці XV-XVI віку записано багато аренд на корчми, часом навіть особам духовним, бо „корчма" була місцем спочинку, гостиницею.

Коч. У Шевченковій поемі „Марина" читаємо: „Пан з костьолу їхав; із к о ч а пан мій вилізає" (вид. Доманицького 1910 р. ст. 381-382). „Коч" — рідке й цікаве слово. В XV-XVI віках мадярське село Kocs над Раабою займалося перевозом між Віднем та Пештом, маючи для того особливі карети, що звалися kocsi. Ось ця мадярська назва kocsi поширилася по цілій Європі для назви карети, пор. франц. coch, англ. coach, нім. Kutsche, пор. рос. кучер. Звідси й старе польське kocz, — карета крита, велика. Слово це відоме багатьом слов'янським народам: болг. кочия, чс. kočár і т. ін. Із польського kocz узяв своє слово й Шевченко.

Костел — назва латинська, повстала від castellum (здрібніле від castrum) — фортеця, замок, твердиня. Справа в тім, що вдавнину церкви будували або в замках-фортецях, або в замкових містах, або самі церкви укріплювали, як замок. Від такого castellum повстало чеське kostel, а десь пізніше від чеського пішло польське kościół. Правда, вдавнину слово kościół було рідким, бо в польській мові все вживали слова cerkiew. У чехів іще за часів Гуса розрізняли: kostel — мурована, укріплена церква, а cerkev — дерев'яна. В українській мові слово „костел" здавна знане. Так, уже в Луцькій книзі 1571 р. читаємо: Листъ въ справѣ викариевъ, каплановъ костела головного Луцкого 7ъ.

Краватка. Про походження цього слова розповідають таке. За 30-літньої війни в австрійській армії існував т. зв. хорватський корпус. Вояки й офіцери цього корпусу носили на шиї кольорові хустинки (вояки полотняні, офіцери шовкові), зав'язані спереду в фантастичний вузлик. Ці хустинки населення Австрії назвало „кроатами" (хорват — по-німецьки: Kroate). В народній вимові слово „Kroat" із часом перемінилося в „крават". В 1660 році хорватські ляндскнехти наймаються до французької армії. Хустинки на шиях хорватів загально подобалися французам. А коли на вулицях Парижа появилося кілька елегантів із цією прикрасою на шиї, ця мода прийнялася загально, і з Парижа перенеслася на французьку провінцію, а потім і за границю, як cravate, наше краватка.

Краля див. король.

Красний із найдавнішого часу визначав дуже гарний, вродливий, пор. краса, прекрасний. На сонце здавна кажуть „красне", Володимир — красне сонечко. Старе значення „красний — дуже гарний" широко знане й тепер в українській

мові, особливо ж у західньоукраїнських говорах. Так, в „Етногр. Збірнику“ читаємо: Буде красно́ VI 56, Красно пітголив се VI 113, Красна баба без єдвáба X 13, При людьох і смерть красна XXIV 366. Франко, „З вершин“: Крáсна весна 5, „Зах. Беркут“: Яка то красна байка 6. В. Щурат, „Слово о п. Іг.“: Красних бранок половчанок занімаючи в неволю 23. Б. Лепкий, „З життя“: Ранок був красний 13. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонин“: Такий красний спів 31. „Укр. Голос“ ч. 197: Комедійки відіграли красно. В старім значенні („дуже гарний“) слово „красний“ відоме і в східньоукр. говорах. Колядки: Ой ясна-красна калинонька в лузі, а ще красніша батькова дочка, Київщина; Соколе ясний, паничу красний, Полтавщина. Українські Думи: Весна красна 144, Красним цвітом 118. П. Куліш, „Чорна Рада“: Хто б мав таке слово пишне да красне 99. Б. Грінченко, „Під тихими вербами“: Оці поля красні 24. Пор. іще слова: краса, прекрасний, красномовний, краснопис. В російській мові: красная дѣвица.

Кременчук. М. Ткаченко в своїй праці: Нарис історії Кременчуччини („Записки Історично-Філологічного Відділу“, Київ, 1929 р. т. 24) на ст. 59 розповідає, що перша транскрипція була Кременчик. Саме слово це татарського походження. *Ке (кыр)*, як пояснював Кеппен (О древностяхъ Крыма, 1837 р.), визначає підвищення, *чик* — маленький. Саме татарське слово „Керменчик“ народня мова переробила потім у Кременчук, бо місцевість біля цього міста має чимало каміння“. Пояснення сумнівне щодо перероблення свого *-чик* на *-чук*. Повторює це пояснення й Є. Рудницький у своїй праці: „Складені слова в українській мові“ („Збірник секції граматики української мови“, кн. І, 1930 р., Київ, ст. 146), додаючи до цього ще й назви: Крем'янець, Кам'янець.

Кролик. Повстання цього слова показує нам цікаву сторінку, як узагалі повстає й живе слово. Латинську назву звірятка cuniculus германці прийняли майже без змін, — Küniklin чи Küniglin, сучасне Kaninchen. Німецьку (латинську) назву Küniglin чехи зрозуміли неправильно, ніби kral, що й передали полянам, як król. Від поляків слово це пішло до нас — кролик, а від нас — до росіян: кроликъ. В середньовічній латині кролика звано rex herbarum. Слово загальновживане в Вел. Україні; західньоукраїнське: королик. Східньоукраїнські говори мають іще добру назву „трусик“, бо кролик все труситься.

Курíнь у народній етимології звичайно зв'язують зо словом „курити“ диміти; пор. І. Филипчак: „Кульчицький — герой Відня“ 1933 р. ст. 88: „Курені будовані на стовпках, без димарів; дим виходить через стелю, так і курить — за тим його куренем прозвали“. Слово походить із тюркського корен castra — табір, а з „куріти“ немає нічого спільного.

Л.

Лазарет назву свою отримав від св. Лазаря, що працював коло хворих на проказу й сам хворував на неї. В середні віки, коли проказа сильно ширилась ув Європі, повстав осібний орден св. Лазаря, що будував шпиталі (lazaretti), а члени його ходили коло хворих. Перший такий шпиталь на ім'я св. Лазаря був збудований біля Єрусалиму, і від нього назва lazaretti широко розійшлася по Європі. В мові англійській слово Lazar ще й тепер визначає хворого на проказу.

Ледащо — дуже поширене по цілій Україні слово, широко в нас розгалужене: леда, ледай, ледака, ледарство, ледар, ледацюга, ледач, ледаченький, ледачий, ледачина, ледачо, ледащий, ледащиця, ледащіти, ледащо і т. ін.

Усі ці слова — польського походження, повстали зо старого польського leda — (нове lada). В українських грамотах XIV віку нема ще цього слова; нема його навіть і в наших Думах.

В старій польській мові було leda, власне le da, бо le довго відчувалося як слово самостійне, як злучник, і тільки пізніш ізрослося в leda, потім lada; в XVI віці переважає ще leda. Ось від цього leda (не lada) й повстали українські форми ледащо, ледачий і т. ін. Само „леда“ відоме вже в Крехівськім Апостолі 1560-х років: Леда як 320, Для

леда причиньки 286, Не леда чуда чинил Бог 102, За леда чим 76, Метани леда вѣтром 436. Тепер саме „леда" поширене тільки в Наддністрянщині. Могильницький, Твори: Леда день 400, Припустити хоть леда запір 438. Франко: „З вершин": За леда дотиком зриваєсь 91. Маковей: „Ярошенко": Не дали себе леда кому під ноги 316. „Український Голос", Перемишль: Леда день скине ч. 201, Стилитися перед леда ким ч. 203 і т. п. На Наддніпрянщині це „леда" не відоме (крім Поділля), тут скажуть: будь-який, якийнебудь. Це „леда" (ле да) ставиться в зв'язок зо старим „еле" — ледве. Польське ledaco дало наше „ледащо", а з цього пішли ледар, ледака, ледацюга, ледач і т. п. Куліш: „Чорна Рада": В світі ледащо панує 420, Не попустимо гетьманської булави в ледачі руки 302. Пізніше, від нових польських lada, ladaco повстали наші нові лядащо, лядачий і ін., але не перемогли старих ледащо, ледачий і ін. Але форму з *а* знав вже й Крехівський Апостол 1560-х років: Жону ляда с причины покинувши 503, хоч ув оригіналі польським було: leda z przyczyny. Ось два приклади, що дуже проречисто показують старе значення нашого „ледащо". Крехівський Апостол: Новыи вѣсти носит и для зыску ляда што вточуваєт 94. Полтавські судові акти 1668 р. (видання Модзалевського, 1912 р.): Много звикли шинком бавлячиєся и ледащо плести 135, — тут „ледащо" — будь що.

Липень див. календар.

Листопад див. календар.

Лице в українськім праві з найдавнішого часу визначає „поличне" — крадена річ, доказ, довід переступу, полика, прилика, рос. улика. Так, уже в „Руській Правді" маємо це значення: Оже не боудеть лица, тогда дати єму желѣзо. В Полтавських судових актах 1665-1669 р.р. повно прикладів на таке значення „лиця": Злодій з лицем пойманий 32, Пойман былъ з лицем волов двухъ 148, Мене при том лицу поймали 101, З лицом овцами пойманий 29, Подсвинка взял и лицем вернул 128, Тоє лицо шкоди моєй власной 168, Москвитина поймали у кліті зъ лицомъ 62. Пізніш „лице" в цім старім значенні почало потроху забуватися й замінюватися на загальний „доказ", „довід" (без матеріяльного значення). „Лице", як крадена річ чи взагалі довід, доказ, знане й сучасній живій мові. Словник Б. Грінченка II. 365 подає такий приклад: Так що, як він і бив його, але в його нема ніякого лиця, знаків нема. „Словник правничої мови" 1926 р. ст. 210 рос. слово „улика" прекладає нашим „лице". У „Приповідках" Франка, „Етногр. Збірник" т. XXIV ст. 351-352 знаходжу декільки виразів, які можна глибше зрозуміти тільки зо старим значенням „лиця": Лиця не мати, Лице не бреше, Яким лицьом ти міні то говориш. А до прикладу: „Тут усе на лице" Франко додає правдиву свою примітку: „Принесено до суду всі докази сповненого злочину: вони так і звуться лице". Пор. рос. „изобличать" — доказати, довести; „есть на лицо" — всі присутні.

Лицемір. Встаровину тільки цим словом перекладали грецьке yprokrites, а те слово визначало актора. Слово „лицемір" поширилося з Євангелії, де воно дуже часте й визначає: нещирий, лукавий, хто тільки вдає, притворник. Словом „лицемір" Христос часто називав книжників та фарисеїв, що тільки лицем вдавали (міряли) праведність свою.

Любисток дуже поширена в українській мові назва пахучої рослини. Джерело назви — лат. ligusticum, цебто рослина з Лігурії, середньолат. livisticum. Звідси пішли італійське libistico, нім. liebstöckel. З німецького пішло до чехів, а з італійського й чеського до поляків, а від тих до нас. У нас слово зв'язали з „любити"; пор. пісню: Чи в любистку ти купався, що ти мені сподобався, Чуб. V 75. Пор. барвінок.

Люди встаровину мало кілька значень, і всі їх зберегла наша мова аж дотепер. Головне значення — це нижча класа населення, селяни, слуги, челядь, і тільки пізніш „людьми" стали звати все населення, народ. Крім цього, „люди" — це світські люди, миряни, не духовні. У всіх випадках „люди" — то християни. Форма однини була „людин", але зчасом зовсім загубилася, ми вже віддавна знаємо тільки збірну форму

множини „люди", а для однини вживаємо „чоловіка". Наш Словник П. Беринди 1627 р. так пояснює це слово: „Людинъ — мірскій чловекъ, ляикъ; людянинъ — особный, посполитый чловекъ, смерд, простянище". На Київщині я часто чув таке: Що то за люди пішли? питає один. „То не люди, то жиди", відповідає другий. Або: „То не люди, то пани". І в цій відповіді не криється ніякої насмішки, — подається тільки стародавнє значення слова. — Це саме значення широко відоме скрізь серед нашого народу, й глибоко відбилося в його світогляді. Напр. Приказки Номиса: Дивись — пан, а балака як люде ч. 1244; Чи пани, чи люде ч. 1138; То пани, а ми люде ч. 1139. Від давнини всі слова на -ин у множині кінчаться на -е, а тому й людин — люде, але сучасний правопис із причин усталення одного закінчення для множини наказав писати „люди".

Лютень див. „Р. М." 1933 р. ч. 5 ст. 183.

Лютий див. календар.

Лямку тягнути частий в Україні вираз, менше знаний у Галичині. Ляма чи ля́мка — шлея, що нею тягнули човни або й малі кораблі, або дерев'яний прилад, із прив'язаною до нього такою шлеєю; також ремінь чи шлея у носіїв речей. Бурлаки колись, коли не було пароходів, тягли в Росії лямками кораблі по більших річках. Тепер „тягнути лямку" — гірко працювати, горювати. У Б. Лепкого „Мотря" І: Треба тягнути лямку, поки не викопають ямку 174, Тягнемо чужу лямку, поки не покладуть у ямку 299.

Мова наших видань.

Іван Зубенко: Галина. Повість із часів визвольної боротьби. Коломия. 1934. 137 ст.

Іван Зубенко завжди пише доброю літературною мовою, що, зрештою, бачимо з кожного числа „Жіночої Долі". Чиста літературна мова й у повісті „Галина". Напр., автор не боїться навіть прикметників на *-лий*, що заступають старі дієприкметники на *-вший*, скажемо: „Вічна пам'ять упалим в боротьбі" 135.

Але живши довгий час у Галичині, автор набрався тут трохи й місцевих слів, і власне на них хочу звернути йому тут увагу, бо вони сильно кидаються в вічі, як стара латка на новім убранні.

Подаю тут трохи цих місцевих виразів. „Слабі сторони Української Армії були в її невідповіднім матеріяльнім вивінуванні" ст. 39, — ліпше б забезпеченні. — „Він, старий, так спішив на це побачення, як молодий „восьмак" на рандеву" 39, — слово „восьмак" чисто місцеве, поза Галичиною ніхто його не зрозуміє; можна б: гімназист, восьмикласник. — Слово „дещо" в літературній мові вживається тільки як займенник: дещо знаю, а не як прислівник „трохи"; напр.: В селі дещо (цебто: трохи) метушливо 5; Стрільці дещо (трохи) заспокоїлися 76. Архаїчного „ковтки" вже не вживаємо: Тут намиста, ковтки 16, — частіш „сережки". — „По Молебені в наміренні України" 109, — звичайно кажемо: „Молебен за Україну". — Одчайдушно, а не очайдушно 126. — Добре пише автор: Я піду трохи пройтися 115, а на ст. 93 по-місцевому: Він перейшовся. — „Попри ясні лямпки" 128 — може б: Крім ясних лямпок. — Затиснула кулаки, а не пястуки 31.

Бачимо трохи й складневих локалізмів. Напр.: Галина придивлялася тому 90. 116, Любецький прислухався цій розмові 25, — в літературній мові „придивлятися", „прислухатися" *до* чого. — Попрощаю вас 89, — частіш: попрощаюся з вами. — Закоханий у Галині 103, — звичайно: Закоханий у Галину. — Добре пише автор: Схопив кашкета 132, Побачила револьвера 133; чого ж тоді неясне: Рве на шматки портрет 128? — „Тут двох буде мешкати" 89, — це полонізм, треба: Тут двоє буде (чи: будуть) мешкати.

Полонізми будуть і таки вирази: легкі дрощі (дрожі, дрижання, мороз) пробігли поза спиною 74. Гостина тягнулася своїм трибом 9 (чином).

Зауважив я й декілька русизмів, яких треба оминати. Напр.: Іскристий (іскрястий, іскрявий, огнистий) усміх 8. — Хіба що попитатися (спробувати) ублагати 101. Розиграв (відіграв, програв) мелодраму 131. Афіші заповідали торжество (свято, урочистість) 109.

На ст. 17 читаємо: „Виграла 10 кіля муки, а 10 кіля муки — це тоді була поважна річ". В літературній мові пишуть: одне кіло, два-три-чотири кілі, 5...10 кіл, для Галичини: 5...10 кіль муки.

Автор назвав свою повість „Галина", — назва малобарвна й незмістовна, — хоч сам він нераз зве Галину — Далілою, Юдитою і т. ін.

Іван Огієнко.

Рідномовні замітки й дописи Прихильників рідної мови.

Духовенство й рідна мова. З болем серця прочитав я інформацію „Лікаря" про священиків, що відкидали його проповицію передплачувати „Рідну Мову". Я читаю цей місячник завдяки „Новій Зорі". Тільки через заклик, надрукований у нашому становому органі, може той „Лікар" спонукати Духовенство передплачувати цінну „Рідну Мову". Горохолина Гірня, 15. VI. 1936. о. Василь Сивак.

Закарпатські письменники „ходять рука-

ми", замість добре вчитися мови. Вийшов „Альманах Підкарпатських українських письменників" (Севлюш, 1936). В оповіданні Кирила Феделета: „Молитва" на ст. 111 читаю: (професор) „Ходив руками, наче довжелезними веслами розмахуючи". Чи вже ж таки „ходив руками"? Може: „Ходив, розмахуючи руками, наче довжелезними веслами"? Мова збірника дуже нечиста.

Ю. Словацький писав w Ukrainie. Найбільший польський поет Ю. Словацький, автор „Mazepy", що бажав у небі України, як пише в одному творі своєму, написав у сімнадцятому році життя (1826) „Duma Ukraińska", в якій читаємо: „Kozak zrodzon w Ukrainie, wesołością, męstwem słynie", і „Jak bluszcz dziki w Ukrainie". У „Wacławi", написаному майже сто літ тому, читаємо (частина XXXIV): „Pogrzeb możnego pana w Ukrainie", і „Wszystkie kurhany w Ukrainie płoną". Na Ukrainie Словацький не вживає ніразу в обидвох творах.

Хай наведені цитати ще раз потвердять слушність твердмень проф. Огієнка. Григір Колодій.

А що ви думаєте про це? Під таким заголовком „Український Робітник", український часопис Східньої Канади, що виходить у Торонто, в ч. 20 за 26. VI. 1936 р. містить таку замітку до читачів: „Ми думаємо, що проф. Іванові Огієнкові належиться вже високий пам'ятник за його неоцінену працю для української мови й культури. Зо всіх бувших міністрів УНР корисним був у час свого урядування, і корисним для нації остався довині".

P. S. Дякую сердечно за це незаслужено високе признання й публічно відповідаю на запит: За тридцятилітню працю Огієнкові належиться, щоб його „приятелі" свідомо й навмисне не збільшували йому тяготи хреста, який він і без того несе, і щоб тихцем не вбивали йому його видань, як це вони завзято роблять тепер. Кому буде користь від того, що я спиню „Рідну Мову" та „Нашу Культуру"? І. Огієнко.

Вплини „Рідної Мови". Місячник „Рідна Мова" має великий вплив на об'єднання українського народу, що вже ясно видно з мови нашої преси. В Канаді „Рідна Мова" може й не дуже поширена, але вона робить тут велику роботу, бо наша мова сильно занечистилась тут чужими словами. Зрештою, нам тут ясно видно великий вплив „Рідної Мови" на мову краєвої преси й літератури, що поволі стає єдиною й соборною, а об'єднання мовне тягне за собою й об'єднання духове. Wroxton, 22. VI. 1936, Іван А. Павчук.

Від Редакції й Адміністрації.

Додаток до „Рідної Мови". До 10 (46)-го числа „Рідної Мови" всім нашим передплатникам додамо окрему книжку, працю проф. Івана Огієнка: „Наука про рідномовні обов'язки", що друкувалася в „Рідній Мові". Додаємо цю книжку, як безплатний додаток, але сердечно просимо всіх, хто її отримає, прислати за неї 50 гр. на поширення нашого Видавництва. „Наука про рідномовні обов'язки" — це книжка, що мусить бути в кожній українській хаті, а зміст її мусить знати кожний, хто зве себе свідомим українцем. Випускаємо цю книжку з глибокою надією, що вона широко піде в найдальші наші закутини, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Рідна мова — то душа народу, — пізнаймо ж свої обов'язки супроти душі народньої! Нехай кожний, хто одержить від нас цю книжку, конче передасть її своїм знайомим і нехай знову замовляє її від нас! Цим ви поширите рідномовні ідеї й зміцните свою літературну мову.

Замовляйте, скільки прислати вам книжки: „Наука про рідномовні обов'язки".

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Не доводьте „Рідної Мови" до зменшення.

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправа на „Нашу Культуру" вся розпродана.

Передплату в-ва кордону (Америки, Канади, Европи й ін.) просимо висилати, коли можна, просто поручено поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Рідній Мові" розбудуватися. Стан рідномовного журналу — це покажчик культури народу. Покажімо ж, що маємо високу культуру!

Потрібуємо кольпортерів на „Рідну Мову" й „Нашу Культуру" на вигідних умовинах. Докладніш — листовно.

Сердечно просимо додавати поштового значка на відповідь, коли хочете її мати від Редактора чи Адміністрації. Не забувайте цього; коли ж цього не робите, не дивуйтесь, що вам не відповідають.

ЗМІСТ 9-го (45) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Стилістично-синтаксичні нариси: 9. „Лише", 10. „Очевидячки". *Проф. П. Кривоносюк*: Недуги мови, 3. Белькотіння (баттаризм). *Проф. д-р Б. Кобилянський*: Чистота й правильність української мови. *І. Огієнко:* Мова наших часописів. Переклади з Євангелії. *В. Дитель:* Автомобілева термінологія. *М-р Дм. Бандрівський*: Дещо про народню етимологію в Самбірщині. *І. Огієнко*: Українська канцелярійна мова. Життя слів. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Мова наших видань (І. Зубенко: Галина). Рідномовні замітки й дописи прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл. поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Оідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV | ЖОВКВА. ЖОВТЕНЬ 1936 РОКУ | ЧИСЛО 10 (46).

Стилістично-синтаксичні нариси.

11. Звичайний, надзвичайний.

Мале знання синоніміки своєї мови доводить до великої плутанини в уживанні слів, мало того, — до зміни значення слів. Є слова, що на очах наших, за наших днів міняють своє значення або втрачають значення, ще недавно добре знане. Ось хоч би слово звичайний, що має в нас цікаву історію.

Наше „звичай“ походить від старослов'янського съвꙑчаи, відомого ще з перших писаних пам'яток XI віку зо значенням „привичка, навичка“. Було ще слово wбꙑчаи, з таким самим значенням; пор. у „Слові о полку Ігоревім“: „Забывъ чти и живота... свычая и обычая“. Але слово wбꙑчай дуже рано зникло в нашій мові, збігшись зо словом съвꙑчай, свычай значенням, так що в нас позосталось тільки саме „звичай“. Уже П. Беринда в своїм Словнику 1627 р. вважає за потрібне пояснювати слово wбꙑчай, як незнане, перекладаючи його на звꙑчай. Добре відоме це слово по всіх наших пам'ятках XVI в. вже як „звичай“ (старе: свычай).

В народній мові в нас можна ще знайти „звичай і обичай“, але без розрізнення цих слів. Ів. Филипчак пише в „Дм. Детько“: Приучиться наших звичаїв та обичаїв 43. Час би йому звикнути до наших звичаїв та обичаїв 56. Слово „обичай“ вживає К. Гриневичева в „Шестокрильці“ 23: Стежив за вигодами гостей різних вдач і обичаїв.

Перше значення слова „звичай“ (корінь *вик*, *ук*, пор. привикати, звикати, навчатися, учитися) — набуте серед обставин, привчене. Від такого значення легко повстало нове його значення, найчастіш відоме здавна вже в нашій мові, — добрі звички або чемність. „Звичай“ як „чемність, пристойність, увічливість“ відоме нам із дуже давнього часу. П. Беринда знає це значення, перекладаючи нравъ словом wбꙑчай. Старші наші письменники дуже часто вживають слова „звичай“ як „добрий звичай“, цебто „чемність“. Напр.: Номис, Приказки 2850: І дітки звичай знають. Шевченко: Чи ти діточок непевних звичаю не вчила? Своїх діток доглядала, звичаю навчала 149. Пісні Д. Лавренка, 1864 р.: Слово неправдиве звичаю не знає 123. „Російсько-український словник“ Академії Наук т. III 502 часто перекладає російське „приличие“ словом „звича́й“.

Від цього значення „звичаю“ як „чемности“ пішло й загальнознане „звичайний“: це чемний, пристойний, ґречний, ввічливий. Це значення надзвичайно поширене й панує в Наддніпрянщині, хоч у нашій сучасній літературній мові сильно забувається. Ось на це трохи прикладів. Уже Словник Памви Беринди 1627-го року слово благонравный перекладає: обычайный, добрыхъ обычаiовъ, учтивыхъ, благонравнѣ — обычайне, пристойне, а нравоучи́нiе — напоминанє обычайнов. М. Макаровський, „Наталя“ 1848

р.: А за рід їх хто тут скаже незвичайне слово. Квітка-Основ'яненко, вид. 1893 р.: Застебнеться під саму душу, щоб нічогісінко не видно було, що незвичайне 33. То для дівчини чепурніш, то все-таки звичайніш 33. Поклонивсь звичайненько 34. На все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна 34. Василь звичайний був проти Насті, а на Марусю й не дививсь; Настя те й діло розказує, який він звичайний 64. Т. Шевченко, „Кобзар": А ввечері мій Ярема — от хлопець звичайний (цебто: чемний), — щоб не сердить отамана, покинув Оксану 114. Нечуй-Левицький, Повісті, 1874 р.: Для звичайности (= для чемности) 32. П. Куліш, „Цар Наливай" 1900 р.: Звичайного звичайністю вітаю, хто входе гордо — згорда зустрічаю 184. Його ж, „Дівоче серце" 1876 р.: Велику незвичайність серед людей учинила 10. Номис, Приказки: Труби на пса, на чоловіка звичайне слово 3500. Марко Вовчок: Бабуся йому на те звичайненько одмовила („Основа" 1862 III 55); Бджоли доглядала так, аж, незвичайні, кусали її. Б. Грінченко: Чути було голосні, незвичайні речі. Леся Українка; Ви занадто незвичайні, що сміємо тут говорити ви; се ж навіть незвичайно.

„Російсько-український Словник" Академії Наук російське „приличный" III 502 перекладає нашим „звичайний". Те саме й у Словнику Б. Грінченка.

Оце старе значення слів „звичай, звичайний, звичайно" й т. ін. у нас тепер сильно забувається, — панує тільки одне значення — „обыкновенный", pospolity, що забиває значення друге. Широкі круги наші так сильно забувають значення „звичайний — чемний", що Шевченкове „Ярема — парубок звичайний" не розуміють, даючи неправдиве пояснення.

Поруч із старим нашим „незвичайний, незвичайність, незвичайно" повстало в нас, здається, не так давно, і форма „надзвичайний, надзвичайно" і т. ін. Значення: що над звичай, рос. чрезвычайно. Уже „Приказки" Номиса знають це слово: Сталось щось надзвичайне, дивовинне, таке, чого ніколи не бувае 7910. Б. Грінченко: Слухають надзвичайно уважно. Леся Українка: Коли так душа бажала надзвичайного, дивного. Форми ці добре знають і наші Словники Б. Грінченка, Академії Наук та інші. Взагалі ж, форми з *над-* надзвичайно поширені в сучасній літературній мові, вважаються за форми нормальні й помалу випирають форми з *не-* в значенні звиклого, нормального. Цебто, можливе вже тепер усталення таке: незвичайний — нечемний, а надзвичайний — що понад звичаєм, рос. чрезвычайный.

У всякому разі треба не забувати широкознаного в живій народній мові „звичайний — чемний", цебто хто знає добрі звичаї, й не зменшувати тим свого синонімічного словника.

12. Знечев'я.

Маємо в своїй живій мові дуже багато таких прислівників, що тільки малим відтінком різняться між собою. Такі синонімічні слова ми сильно й завжди плутаємо, не завдаючи собі труду глибше спинятися на їх правдивім значенні. До таких слів належить і прислівник „знечев'я". Як повстав цей прислівник? Що властиво він визначав? Усе це питання, на які ще не маємо остаточної відповіди.

Первісне значення „знечев'я" — це „з нічого", і воно добре відоме нашій мові. Словник Б. Грінченка подає рідке слово „нечев'я" чи „нечевля" й перекладає його російським „изъ ничего", подаючи два приклади: З нечев'я, а базар у степу як треба став, Гребінка 372. У нас мужицька мова піднялась із нечевля, Куліш, Хут. поезія 129.

З цього „нечев'я" й повстав прислівник „знечев'я", затримавши й первісне значення: „від нічого робити", бездільно, нічого не роблячи. Це значення й подають нам письменники, що добре знають живу народню мову. Напр. Черкасенко в своїм „Дон-Хуані" ст. 12 пише: Король і гранди ті — одно полюють, з достатків та знечев'я, з жиру то. Підмогильний у романі „Місто" пише: Читаючи знечев'я таблички. Тут „знечев'я" — бездільно, нічого не роблячи. Словник Академії Наук т. I ст. 208 російське „от нечего делать" добре перекладає: „знечев'я".

Але крім цього нормального значення

„знечев'я", поширене в нас іще й інше — несподівано, зненацька. Як повстало це друге значення, далеке від первісного, мені неясно; чи не з аналогії до подібних слів. Але цікаво, що Словник Б. Грінченка II 173 наше „знечев'я" перекладає тільки одним російським „неожиданно", нічого не говорячи про значення „бездільно"; приклад Грінченків, щоправда, неясний: Собака знечев'я як кинеться на мене. Але це нове значення знав вже „Енеїда" Котляревського: Як ось знечéв'я вбіг Меркурій, засапавшись, до богів II 20. Це саме значення подає й „Російсько-український Словник" Академії Наук т. II ст. 930.

В Галичині поширене, здається, „знечев'я — несподівано. Так, у Івана Черняви: „Люди з чорним піднебінням" знаходжу: В його очах спалахнули знечев'я гострі блиски 77. Три кремезні юнаки знечев'я виросли 106. Обхопила його знечев'я стара туга 120. У „Шестикрильці" К. Гриневичевої: Вітер зірвався знечев'я 60.

В „Настроях" І. Наріжної 1936 р. знаходжу неясне: І радісно стає мені, коли знечев'я буйний вітер в верхів'ях дуба зашумить 32.

Сердечно прошу наших дописувачів подати, яке значення „знечев'я" панує в їхній місцевості в мові народній.

Іван Огієнко.

Спортова мова наших учнів.

Збираючи матеріяли до розвідки про школярську мову наших учнів, натрапив я на багато слів, що торкаються спорту. І не дивно, бо спорт — це нерозлучна ділянка учневого життя, й тому навіть найменші учні займаються ним дуже радо. Мене зацікавила не сама спортова термінологія а тільки поодинокі слова й фрази, зв'язані зо спортом, узяті з буденного життя учнів. Ці слова й фрази здебільша дуже оригінальні, а деякі дивні.

Найпопулярніша між учнями **гра в копаного м'яча**, і до неї саме належать майже всі школярсько-спортові слова. Ці слова я вміщую в кількох групах.

I. **М'яч або пилка** називається в школярській мові: 1) ґа́ла (пор. народне слово з В. України: гало = куля), 2) ґу́ля (насмішливе) і 3) бо́мба (від гуку при підбиванні й паданні м'яча).

II. **„Бавитися в копаного м'яча"** передають учні в своїй інтимній мові: 1) шпі́ляти (нім. spielen гратися), 2) шпіляць (те саме спольщене), 3) кропи́ти ґалу, 4) мішáти ґалу (має теж інше значення) і 5) замі́шаць ґулю — заграти в копаного м'яча.

У зв'язку з цим стоїть близько вислів **„кропи́ти кі́чки"**, вживаний при забаві в „кі́чки" (підбивання т. зв. палестрою патичка, що зветься кічкою), що тепер дуже мало відома, але колись була одинокою спортовою грою наших учнів. Її добре знає старше передвоєнне покоління.

III. **Перебіг гри:** 1) *копати м'яча:* а) дати шпіца — копнути сильно, б) вивалити бомбу — копнути м'яча ногою, щоб полетів дуже високо, в) запалити свічку, дати свічку — дуже високо й рівно копнути м'яча, г) заклик при копанні: „валь" (польське wal) — бий, ударяй сильно.

2) *Інші чинності:* а) кúвати — ногами відбирати противникові пилку, б) кі́вати — йти в бік із пилкою, в) заштопувáти — притиснути ногою м'яча, що вже має впасти, щоб він не скакав по землі, г) гасити, штопувáти — заштопувати (чинність недовершена), ґ) мітки грати — головою підбивати м'яча, д) пухнути — слабнути в змаганні, зле грати, е) „щур", як пилка летить дуже низько[1], є) дáти по кулях — копнути по кістках (ноги).

3) *Дати ґоля*, це зн. копнути м'яча в ворота противника — передають учні у своїй власній мові такими висловами: а) зацинтóлити, б) добити (розуміється противника), в) вúцентолити із спеціяльним значенням „вибити в часі гри, вдарити там, де противник не сподівався". Обидва вислови а), в) взяті з вуличної

[1] В цілому реченні вживають цього слова: Брамкар (воротар) добре ловить щурі.

мови мешканців передмість, що має багато вульгарних і „міцних“ слів, які звичайно дуже подобаються учням.

4) *Голь і стріл.* Голь (англ. goal) ц. зн. копнення м'яча у брамку противника, має три назві: а) книдель, б) баняк і в) пака. Поодиноке копнення в напрямі брамки — це удар або стріл, що мав дві школярські назві: а) шніт (нім. der Schnitt — кусок, врізання) і б) бомба. Але останнє слово має часто трохи інше значення, а саме: кажуть учні „в бомба“, як хтось дуже високо й далеко копне пилку. Бачимо в цій частині комічні й чужинецькі назви, вульгарні й перебільшені („сильні“), взяті з військової ділянки (напр. стріл, бомба), а слово „шніт“ із ділянки медицини (операція).

5) *Виграти в змаганні:* а) бу́рду дати (scil. противникові), б) ви́цикати, нацю́кати — набити дружину (в значенні „перемогти“), в) ви́мішати — виграти гру, цебто викликати заколот у дружині противника.

IV. **Грачі й змагання.** 1) Грачі: а) пата́лах, пата́ла́ха (G¹: паталахи) невдатний, поганий грач, б) шпарґува́ти — шахрувати в грі, й навпаки в) без шпарґи грати — не шахрувати, не обманювати, г) добру гру грачів (копунів) хвалять словами: кляса, ліґово (спортовий гурток чи товариство, що добре грає, входить до Ліґи Окружної чи іншої), кляво (дуже рідко).

2. Спортові змагання: а) піти на спортові змагання без білета (квитка) — шварцнутися, б) у зв'язку з цим до жовніра, що часто стоїть для пильнування порядку при вході на площу, кажуть учні, щоб йому придобритися: „пане старший“.

V. **Гра в ґудзики.** Молодші ученики, головно із вселюдних шкіл, грають теж на ґудзики й мають своє окреме словництво, з якого подаю кілька зразків: 1. ґонзаль — ґудзик, 2. дзіндзяк — бляшаний ґудзик, 3. бляшак — дзіндзяк, 4. шпільнути — пштиркнути, штовхнути ґудзика, щоб посунувся на певне місце, 5. на шпатку грати — кидати ґудзиками, як один від одного віддалений на відстань розхиленого першого й другого пальця, 6. обголити — обіграти в ґудзики.

VI. **Висновки.** З цього доволі великого списку школярсько-спортових слів, що має разом 46 назов, можемо зробити деякі висновки. А саме: в першу чергу відбивається тут вплив вуличної міської мови з вульгарними формами, що дуже прикро нас вражають (шпіляць, мішаць, валь) й вульгарними словами, як пухнути, кропити, ківати, цинтолити, баняк, шпарґа, паталах, дати шпіца, дати по кулях, бурда й і. Далі бачимо теж значний вплив чужих мов, насамперед польської, а далі німецької (шпіц, шніт, шпіляти, шварцнутися), після цього є неологізми (бляшак, ліґово), слова дитячі (дзіндзяк, пор. дзіньо, дзеня), вкінці слова незрозумілі, що їх важко розібрати (кляво). І чужі слова й новотвори легко пояснити тим, що вони подобаються малим учням своїм незвичайним виглядом (і звуком), і певною таємничістю. Вкінці бачимо теж комізм та іронію в цій школярській мові, напр. вицикати, пухнути, баняк, книдель, ґуля, пане старший, а врешті маємо теж гарні образові вислови, як: запалити й дати свічку, гасити свічку, обголити, щур, вивалити бомбу. Деякі слова дуже спеціяльні; це чисто місцеві слова, відомі тільки тісним гурткам на терені окремих шкіл і районів. Найбільш уживають їх учні української гімназії й вселюдної школи ім. М. Шашкевича в Перемишлі, й від них я записав їх.

Перемишль. Євген Грицак.

Чистота й правильність української мови.[1]

41. „Мене одягали у хмурний покров“ (ст. 28). Трудно уявити собі „хмурний покров“, тому що хмурне буває чоло, обличчя, що передає гнівний, чи задуманий стан людини (І. Огієнко: Словн. місц. сл. 113).

42. „Вино блакитне наливали в джбан“ (ст 28). Автор любить, видко, блакитну барву, бо в нього й бли-

[1] Замітки про мову „Слова про Ігорів полк“ у перекладі Св. Гординського.

скавиці блакитні, й вино блакитне. Чому вино не синє, як у тексті? Могло б іще бути голубе, як італійське небо, проте синє буде таки темніше, а таке повинно бути (може й каламутне), бо змішане з отрутою.

43. „І води із Дону випити шоломом" (ст. 29). Кажемо: випити вина, горілки — бо розуміємо: келих, чи склянку вина, чарку горілки і т. п., але води напитися; а випити хіба: воду. Аналогічно до: „випити кварту, чи склянку води" можна б сказати: „випити шолом води". А шоломом можна тільки: напитися з Дону води (або: шоломом випити з чогось, нпр. з діжки, воду).

44. „І обох сміливців спутав у заліззя" (ст. 29). Складня (функція) дієслова спутати вимагає: чим, не в що, нпр. спутав коні путом. Спутатись = зв'язатися (спаруватися): з ким, напр. спуталися з собою, як горох з тичиною. Запутатися в що: в гарбузиння, огудиння. А коли автор хоче: в що, тоді: закувати в що (в заліззя, кайдани).

Окують царей неситих
В залізнії пуга (Т. Шевч.: Неофіти).

Гей, мої жупани повдягали хани,
Мене закували в кайдани
(Пісня про козака Супруна).

Спутати заліззям (не: в заліззя) було б граматично добре, та стилістично не зовсім; путати — в сучасному значенні — це в'язати чимсь податним, гнучким (мотузяним шнуром, волокном, ликом, нитками й т. п.), а не залізом.

45. „Бо година стала третій день невидна" (ст. 29). Може: на третій день, або: третього дня, — бо так доведеться розуміти, що вже третій день щось діється. — І що вона за „година невидна"? Знаємо годину: досвітню, ранішню, пізню, останню, — а невидна може бути ніч, пора. Напр.: Темна нічка, невидненька (нар. пісня). І навіщо так деформувати текст, коли в оригіналі цілком просто: бо темно було в (на) третій день.

46. „Див об землю гримнув. Стали готські діви понад морем, злотом руським задзвеніли" (ст. 29). Гримнув — чим? бо: гримнув дверима. А хоч би й собою — то це образ пасивний: Див упав, хтось його скинув, тим часом в оригіналі вжито слово активне: кинувся, скочив. Діви злотом задзвеніли — цебто: діви як злото, діви з золота-металу; хтось їх торкнув, потряс ними — і вони задзвеніли. Чого ж так? бо не відрізнено двох слів: 1) дзвеніти, неперехідне, здебільша тільки в третій особі, нпр. дзвенить в усі; і 2) дзвонити, перехідне, особове, нпр. дзвоню в дзвін.

47. „Буса славлять, мріють месть за Шароканя" (ст. 29). В сучасній літ. мові слово мріяти не сполучується просто з причиновим (знахідним) без прийменника, — воно виступає завжди з приймен.: про кого, про що (І. Огієнко: Словн. місц. сл. 55). Знаходим, правда, в Тичини: Щось мріє гай над річкою (Гаї шумлять); та це: щось — не обов'язково причиновий, воно може бути замість: чогось. Друге: мріти-виднітися (в далині степи мріють) кладеться з назовним. Тут: мріють про помсту, леліють-ховають в серці помсту.

48. „Тоді почав великий Святослав своє ронити золотеє слово" (ст. 30). Через свою недоконаність, сполука нещоденного слова: ронити з найзвичайнішим: почав, а ще й у віднесенні до святкового: золотого слова, — викликає неповажні асоціяції: почав відміряти зрідка, чи цідити крапельками. Поважного настрою, потрібного в цьому місці, така комбінація слів не дає. Краще б став говорити, промовляти.

49. „Бороти землю хижих половчан" (ст. 30). Тепер не кажемо: бороти кого, та й взагалі самого бороти не вживаємо. Замість його маємо в цій функції: побороти кого, перемогти кого, (воювати проти кого, за що — І. Огієнко: Словн. м. с. 21). Бороти — виступає завжди з займен. *-ся*: боротися за кого, за що (І. Огієнко: Словн. м. с. 12). В літературі знаходим слово боротися ще й самостійно, або в сполученні: з ким, з чим.

50. „Їх харалуг заковує жорстокий" (ст. 30). Харалуг — залізо, тут: залізний панцир. Він може бути твердий, але не жорстокий, бо жорстокий — те саме що: лютий (І. Огієнко: Словн. м. сл. 33), без серця, нпр. тиран, ворог,

кат. Цю прикмету даєм людям, а не звірам, чи річам.

51. ...„Без щитів, з самими ножами зза чобіт, на ворогів вони летіли...“ (ст. 31). Ножами з-за чобіт — неясне; ніби: стоять собі в кутку чоботи, а з-за них виглядають якісь ножі. Або: з-за чобіт не пішов до міста — значить: тому, що не було чобіт. Тут річ у ножах, що їх ховають за халяву —

Ой вигострю товариша,
Засуну в халяву (Т. Шевченко),

то й чому не взяти готове слово: захалявок, що його вжив Ст. Руданський в своєму переспіві Слова?

52. „І давню (славу) ми поділимо собі!“ (ст. 31). Щоб не було цього: ми (бо воно є вже в дієслові: поділимо), та й щоб уникнути прозового ділення слави на шматочки, чи не краще було б сказати: і давньою поділимось собі?

53. „А чи ж воно не диво, браття милі, А би и старий тепер помолодів?“ (ст. 31). Краща була б конструкція дативу з інфінітивом: старому помолодіти. А вже ніяк не можна допустити на цьому місці *аби*, де повинно бути: *щоб*. Проти такого аби, виступав знавець нашої мови Модест Левицький (ум. 16. VI. 1932 р. в Луцьку) і дуже гарно навчав про це в своїй „Українській Граматиці“ (вид. 1923 р.): „Багато наших людей, навіть письменників, часто вживають „аби“ замість „щоб“, не відрізняючи... одне від одного, так ніби вони однакові. Тим часом зміст їх не однаковий: *щоб* — московське: чтобы, *аби* — московське: лишь бы. Це тільки в польській мові: żeby і aby мають однаковий зміст. Отже це змішування в нашій мові є полонізм, якого не слід би заводити“ (ст. 183).

54. „Ось криками вже Римів залунав“ (ст. 31). Штучна, ненатуральна фраза. Як це Римів (місто, назва) залунав? Знаємо, що: лунав спів, лунають пісні. Пішла луна гаєм (Шевч.). Ото ж: не криками Римів, а навпаки: крики Римовом (в Римові) залунали.

55. „Журба і жаль для Глібового сина“ (ст. 31).

Ой жаль, жаль, серцю буде (нар. пісня).
Ой жаль мені превеликий (нар. пісня).

Отак би й тут (датний): журба і жаль Глібовому синові. Або: впала журба на Глібового сина.

56. ...„а рабів шагами торгували б“ (ст. 32). Шагами, т. зн. грішми, ніхто не торгує (хіба що тільки фальшівники-підроблювачі). Можна торгувати: цукром, сірниками, збіжжям, добром і т. п. Продавати: За три шаги продається (Т. Шевченко: Три літа).

Кайданами міняються,
Правдою торгують
(Т. Шевченко: І мертвим).

Вторгувати що, скільки:

Вторгувала, сердешко, п'ятака (Т. Шевч.).

В цьому випадку: рабів продавали б за шаги, або ще краще: по шагу.

57. „Ти ж бо мечеш дивно по землі живучими стрілками — Глібовими смілими синами!“ (ст. 32). Живучі стрілки — штучні (див. увагу до ст. 12). Поетові нічого боятись дати прикметника: живий; навіть речі з ним оживають і набирають символічного значення (пор. Шевченкове:

Настане суд, — заговорять
І Дніпро і гори!

А тут і поготів: адже стріли — це сини Глібові. Сміло можна сказати: живими стрілами, або: самострілами.

58. „Чи ж не ви це по крові розлитій Пропливали в золотім шоломі?“ (ст. 32). Пропливати, проплисти — звичайно: поміж очеретами, острівцями, скелями, лавами й т. п. — Та й не: по крові розлитій, а хіба: в крові плисти, пливати, в крові плавитися, скупатись у крові, кров'ю плисти, підпливати:

Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю
(Т. Шевченко: Червоний [бенкет — Гайдамаки).

Смілянщина
Кров'ю підпливав (там же).

Однина — в золотім шоломі — теж не на місці: Тільки: в золотих шоломах (два ж князі: Рюрик і Давид). Буває, що присудка, як окреслення дії, яка відноситься до підмету в однині, — даємо в множині, — та тоді зміцняємо підмета ще додатковими окресленнями (місця, способу дії і т. п.), нпр.: з рушницями (рушницею) на плечах, струнко ступаючи по брукові, маршували сотня за

TULA-online.org

сотнею, курінь за куренем. І ще: поставлення слів — в золотім шоломі — аж прикінці другого рядка (замість в першому по словах: ви це —), та ще вкупі з: пропливали по крові — (пор. по озері, по морі, річці), — може викликати непотрібне уявлення, наче б оті князі, сівши в якогось золотого шолома, пропливали собі кудись.

59. „Замкнув ворота синього Дунаю, Крізь хмари гаті кинувши, і в краю Усім, аж по Дунай, ти чиниш суд" (ст. 33). Стилістично краще буде поставити в датному (як і в оригіналі): замкнув ворота синьому Дунаю (-єві). — „Меча бремени чрез облакы" — це в перекладача: гаті крізь хмари кинувши. Гаті — це греблі (менші: запруди Л. У.: Ліс. Пісня). Якже їх крізь хмари кинути? Ще: під хмари, або понад хмари (хмарами) — поетичне перебільшення, та й годі; але: крізь хмари греблі — тільки затемнює образ. Тим часом в оригіналі образ цей ясний: кидаючи таранами аж під (попід) хмари. Фразу: „усім ти чиниш суд" треба було взорувати на народній поезії (коляди, веснянки); там знаходимо гарні словосполучення (хоч давні, але й досі живі ще): раду радити, суди судити.

Рівне. Б. Кобилянський.

Переклади з Євангелії.

Бог — Слово.[1]

Євангелія Івана I 1-18.

1. В початку́ було Сло́во, а Сло́во те в Бо́га було́, і Бо́гом було́ тее Сло́во.
2. Воно в Бо́га було́ в початку́.
3. Все повста́ло від Нього́, і ніщо́, що повста́ло, не повста́ло без Нього́.
4. І життя́ було в Нім, а життя́ було Сві́тлом люде́й.
5. А Сві́тло у те́мряві сві́тить, і те́мрява не́ огорну́ла Його́.
6. Був оди́н чолові́к, що від Бо́га був пі́сланий, йому́ йме́но Іва́н.
7. Він прийшо́в на свідо́цтво, щоб засві́дчить про Сві́тло, щоб пові́рили всі́ через Нього́.
8. Він тим Сві́тлом не бу́в, але сві́дчити ма́в він про Сві́тло.
9. Було Сві́тло правди́ве, що освічує ко́жну люди́ну, що прихо́дить на сві́т.
10. Воно в сві́ті було́, і сві́т через Нього́ повста́в, але́ сві́т Його́ не пізна́в.
11. До свойо́го прийшло́ було́, та свої́ відцура́лись Його́.
12. А всім ти́м, що Його́ прийняли́, дало мі́ць дітьми Бо́жими бу́ти, тим, що ві́рять в Ім'я́ Його́,
13. що не з кро́ви, ані́ з пожадли́вості ті́ла, ані з во́лі люди́ни, але́ народи́лись від Бо́га.
14. І Сло́во те ста́лося ті́лом, й осели́лось між на́ми, повне ла́ски та пра́ви, і ми ба́чили Сла́ву Його́, Славу я́к однороджено́го від Отця́.
15. Іван сві́дчить про Нього́, й закли́ка́в, гово́рячи: „Це був То́й, що про Нього́ каза́в я: Той, що при́йде за мно́ю, був до ме́не, бо був пе́рше, ніж я́".
16. А з Його́ повноти́ ми оде́ржали всі́, а то ла́ску за ла́скою.
17. Бо Зако́н Моісе́єм був да́ний, а ла́ска та пра́вда яви́лись Ісу́сом Христо́м.
18. Ніхто Бо́га нико́ли не ба́чив, — однороджений Си́н, що на ло́ні Отця́, Той Сам ви́явив.

Я — Пастир Добрий.[2]

Євангелія Івана X 1-21.

1. „Попра́вді, попра́вді кажу́ вам: Хто не вхо́дить воро́тьми в кошару́, але́ перела́зить де і́нде, — той зло́дій й розбі́йник.

[1] Подаємо тут зразки перекладу трудних місць в Євангелії Івана; такими місцями переповнена ця Книга. Місця дуже трудні для перекладу, бо надзвичайно глибокі змістом і величні формою.

[2] Переклад такої величної Книги, як Євангелія Івана, мусить виявити багатство нашої мови. Притча про Доброго Пастиря, напр., має термінологію пастушого побуту, а вона й у нас не вбога (тут, напр.: кошара, отара, вівчар, пасовисько, полошити і ін.).

2. А хто вхóдить ворітьми, — той вівцям пастýх.

3. Воротáр відчиняє йомý, й його гóлосу слýхають вівці; й свої вівці він клúче по ймéнню й випровáджує їх.

4. А як вúжене всі свої вівці, він їм пéред ведé, й вівці нáзирці сýнуть за нúм, бо знáють воní його гóлос.

5. За чужúм же воní не підýть, а втікáють від нього, бо не знáють воní чужих гóлосу".

6. Оцю прúтчу повів їм Ісýс, але нé зрозумíли воní, про що їм говорúв.

7. І знóву промóвив Ісýс: „Поправді, поправді кажý вам, що воротá Я вівцям.

8. Усí, скільки їх перше Мéне прихóдило, то злодíї й розбíйники, але вівці не слýхали їх.

9. Я — воротá: колú через Мéне хто ввíйде, спасéться, і той ввíйде і вúйде, й пасовúсько він знáйде.

10. Злодій тíльки на тé закрадáється, щоб крáсти, й вбивáти та нúщити. Я прийшóв, щоб ви мáли життя́, й подостáтку щоб мáли.

11. Я — Пастир Дóбрий. Вівчар дóбрий кладé свою дýшу за вівці.

12. А нáймит, і той, не вівчáр хто, що вівці йомý не свої, *коли* бáчить, що вóвк наближáється, то кúдає вівці й тікáє, а вовк їх хапáє й полóшить.

13. А нáймит втікáє, томý що він нáймит, і не дбáє про вівці.

14. Я — Пастир Дóбрий, і знáю своїх, і свої Мене знáють.

15. Як Отéць Мене знáє, так і Я Отця знáю, і дýшу Свою Я за вівці кладý.

16. Також máю Я íнших овéць, що воní не з цієї кошáри, — Я повúнен і їх припровáдити. І Мій гóлос почýють воní, — і бýде отáра однá *і* пáстир одúн.

17. Через тé Отець лю́бить Менé, що я дýшу Свою віддаю́, щоб ізнóву прийня́ти її.

18. Ніхто в Мéне її не берé, але Я' Сам від Сéбе кладý її. Маю влáду віддáти її, й маю влáду прийня́ть її знóву. Я цю зáповідь взя́в від Свойóго Отця́".

19. З-за цих слів між юдéями знóву незгóда повстáла.

20. І багáто хто з нúх говорúли: „Він дéмона máє, і несамовúтий. Чого ви Його слýхаєте?"

21. А íнші казáли: „Ці словá не того́, хто дéмона máє. Хіба óчі сліпúм відкривáть демон мóже?"

Переклав Іван Огієнко.

Практичні лекції літературної мови.

Заповіт.

Як умру́[1], то похова́йте[2]
Мене́[3] на моги́лі[4]
Серед[5] сте́пу[27] широ́кого
В Украї́ні[6] ми́лій:

Щоб[7] лани́ широкопо́лі,[8]
І Дніпро́,[9] і кру́чі
Було́[10] ви́дно, було́ чу́ти,
Як реве́ реву́чий.[11]

---

[1] Як *у*мру, але: коли *в*мру; початкова ненаголошена приставка *у — в* чергуються: по голосній *в*, по приголосній *у*. [2] „Хова́ти" покійника, закопувати. [3] Мене́, тебе́, себе́, того́, але по прийменниках: до ме́не, за те́бе, з се́бе, до то́го; не кажіть ме́не, те́бе, се́бе, коли вони без прийменника! Запам'ятайте: Заведу́ тебе́ до те́бе. [4] Склади *ги, ки, хи* не вимовляйте як *гі, кі, хі!* [5] Прийменники звичайно не мають свого наголосу, — його має йменник, до якого вони стосуються: „серед сте́пу" — це одна наголосова (акцентова) одиниця; ось тому́ прийменник, як окреме слово, може мати подвійний наголос: се́ред. [6] В оригіналі Шевченко написав: „На Вкраїні", але тепер не прийнято писати „Вкраїна", а тільки „Україна", тому мусимо змінити на „В Україні". Всі культурні народи для практичного вжитку змінюють правопис творів своїх старших письменників. Написати „На Україні" не можемо, бо порушиться розмір (стане 5 складів, а для ритму треба тільки 4); крім цього, сам Шевченко в своїм „Кобзарі" написав форму „в Україні" 41 раз, а „на Україні" 33 рази. Коли б Шевченко жив, він писав би сьогодні тільки „в Україні". [7] Шевченко завжди писав тільки *щоб*, а не *щоби*. Не пишіть і не кажіть *щоби*! [8] Складені епітети дуже прикрашують нашу мову, вживайте їх частіш! Про них див. мою статтю в „РМ" 1934 р. ч. 2 ст. 69-72, див. іще „РМ" 1935 р. ст. 259 у ч. 6-м. [9] Літературна сучасна мова вживає тільки форми „Дніпро́" ніякого роду, а архаїчної форми „Дніпр" тепер не вживаємо. [10] Кажемо тільки було́, а не бу́ло. [11] Себто Дніпро.

Як понесе́[12] з України
У си́нєє[13] мо́ре[28]
Кров воро́жу...[19] Отоді я
І[14] лани́, і[14] го́ри —

Все[15] поки́ну, і[14] поли́ну
До са́мого Бо́га
Моли́тися... А до то́го[3] —
Я не[16] зна́ю Бо́га!...

Похова́йте[2] та вставайте,
Кайда́ни[17] порві́те,[18]
І вра́жою[19] зло́ю кро́в'ю[20]
Во́лю окропі́те[18]!

І мене́[3] в сім'ї́[21] вели́кій,
В сім'ї́[21] во́льній[22], но́вій[23]
Не[16] забу́дьте пом'яну́ти
Незли́м[24] ти́хим[4] сло́вом!

1845, 25. XII.
Переяслав[26].

Тара́с[25] Шевче́нко.

[12] Не кажіть: понесе́с! [13] Синій, синя, сине, си́нька, а не: синий, сина, сине, синого, синка. Добре знайте (за Словником), коли буває в прикметниках *-ній*! [14] По голосній пишемо *ї*, а не *і*, але по паззі, як тут, і коли треба це *і* підкреслити, можна писати *і* замість *ї*. [15] Не кажіть говіркового „всьо", — цієї форми тепер не вживаємо. [16] Частку *не* при дієсловах звичайно пишемо окремо, див. „Рідне Писання" § 231. [17] Літературна частіша форма кайда́ни, місцева кайдани́. [18] Звичайно: порві́ть, окропі́ть, але в поважній мові, як тут, добрі й архаїчні форми на *-іте*. [19] Звичайно: воро́жий, як і вище: „кров ворожу"; але й архаїчна форма „вражий" часта в нашій мові (пор.: вражий син). [20] Кров, з кро́ви, цій кро́ві, у крові руки, цією кро́в'ю; не кажіть: кровію чи кров'ю! [21] Сім'я́, з сім'ї́, сім'є́ю, у сім'ї́; форма се́м'я́ рідка. [29] Во́льний — це архаїзм, допуще́нний у поважній мові, як тут; звичайно ж — ві́льний. [24] Сьогодні в літературній мові панує тільки форма нови́й, нова́, нове́; але на Київщині часта й форма но́вий, чому́ вжив її й Шевченко. [24] Цебто добрим, тому пишемо „незлим", а не „не злим"; див. „Рідне Писання § 231-й. [25] Не кажіть: Та́рас Ше́вченько, а тільки: Тара́с Шевче́нко. [26] Стародавній наголос: Переяслав (пере́я сла́ву, узяв славу). [27] Не забувайте вимови; родовий відмінок: серед сте́пу, са́ду, бо́ю, га́ю, ві́ку, лу́гу, сміху, кро́ві і т. ін., але місцевий: на-в степу́, саду́, бою, гаю, віку́, лугу́, сміху́, крові. [28] Запам'ятайте відміну: мо́ре, мо́ря, мо́рю, мо́рем, на мо́рі, множина: моря́, морів, моря́м, моря́ми, моря́х, — апострофа ' тут ніде не пишемо, цебто й не вимовляємо: мор'я́, на мор'я́х, треба: всі моря́, на моря́х.

До автомобілевої термінології.

Відповідь на дописа п. С. Сенети.

Добрі й речеві завваги п. С. Сенети щодо автомобілевої термінології, подані в числі 8 „Рідної Мови" за цей рік, мають певну слушність, однак не зо всіма ними можна погодитися. Може й слушно, що в назві рушій кінцівка *-ій* надається скоріш для означення осіб, ніж до речей, і що може доречніш було б мотор назвати рухар чи порушник, але назву рушій узято зо Словника Української Академії Наук, тому цей термін (рушій) треба вважати вже за взаконений.

Заміна невластивої назви танк (що означає цистерну) на панцеросовг, що я запропонував, може й справді затяжка, як завважує п. Сенета. Тоді можна б прийняти влучну, як мені видається, назву повз, що недавно й уперше стрінув я її в пресі (див. ч. 27 „Батьківщини"). В практичному вжитку цього терміну говоритиметься: повз, повзи, панцероповзи, тяжкоповзи, легкоповзи („танкетка") і т. ін.

Термін середвіззя, запропонований на заміну назви карета, невідповідний, бо все, що є надбудова над підвоззям, уходить вже в поняття надвіззя. Особове ж (пасажирське) надвіззя (карета, каросерія) в практиці називають буда. Правдоподібно в практиці перевагу візьме назва — буда.

Термін переносорушний механізм, щоправда, трохи затяжкий. Можна б заступити його назвою, що пропонує п. Сенета, — переносник, але зо зміною слова на жіночий рід, тоб то — переносня, для уподібнення з назвами, що вже входять у це поняття, як складові частини, а саме: злу́чня й перелучня. Отже ціліть мала б виглядати так: переносня; складові частини її: злу́чня. перелучня трибова й диференціял. Останній, як назва чужа, затримує свою незмінну форму.

Термін магнето треба залишити, бо назва міцно вже засвоїлася. Запро-

понована ж на заміну назви магнето назва запальник скоріш надається на заступлення назви свічка, що властиво запалює, а не світить, послуговуючись електричним струмом від магнета.

Запропонований вкінці термін колесня замість пневмошини (польське opona) не підхожий, бо звичайно „колеснею" назвемо кожну робітню, де виробляються чи направляються колеса. Інша річ термін наколесня, що теж пропонує п. Сенета. Цей термін вже більш підходить до заступлення поняття п. opona. Але в Україні, принаймні на Київщині й довколишніх землях, називають ту залізну штабу, що нею обтягають обода на колесі, — шина. Тому, коли обтяжуємо обода замість залізної шини гумою, то буде натуральним назвати її гумовою шиною (гумошиною). Звідси й наповнена повітрям гумова шина (opona) напрошується назватись пневмошина. Можна, звичайно, погодитись і з назвою наколесня.

Щодо назви вкладня замість гумодутки (dętki), то тут виникає те заперечення, що вкладнею можна назвати багато речей, — усе те, що вкладається. На це потрібна б якась інша назва, коли недобре бренить термін гумодутка. Врешті, кожне нове слово вимагає призвичаєння до себе.

Варшава. В. Дитель.

Причинки до назовництва сіл на Лемківщині.

В одинадцятому числі „Рідної Мови" за 1933 р. згадує д. В. Виногородський про містечко **Літовища**, що зветься тепер урядово „Lutowiska". Населення вживає правильної назви „Літовища". Що це назва правильна, доказує й польський ось такий урядовий документ: „Випис із реєстру побору податків із 1663 р.", опублікований у книжці „Pamiątki i wspomienia z Sanockiej Ziemi" із 1907 р., виданій на правах рукопису, згадує виразно про місцевості »Litowiska«, „Skorodne", „Rosochate", „Polańczyk", що належить до рідні Полянських. Цей випис знаходиться в архіві рідні Вікторів, власників села Семкова Воля, в Сяніччині.

У цьому документі згадуються ще такі оселі, що їх назви відмінні від теперішніх, урядових. Ці урядові назви подаємо в дужках: Dudenice (Dudyńce), Zołobek (Żłobek), Simkowa wola (Sękowa wola), Ternka (Terka), Mokrzany (Mokre), Zagorze (Zagórz), Repedia (Rzepedź), Dąbrówka niemiecka (Dąbrówka polska), Bezmilowa (Bezmihowa).

У названому документі є ще одна цікава замітка. Згадується там побіч села Морохова також села Wielrzany і Mokrzany. Mokrzany — це, як ми вже зазначили, теперішнє „Мокре". Натомість село Вітряни не існує. Зате село Морохів складається із двох частин, а то долішнього кінця, що його мешканці звуть себе „селянами", й горішнього, що його мешканців звуть „вітряни". Ці дві частині села ворогують із собою, а в останніх роках вели завзятий процес за ліс. Мають вони окремі ліси й пасовиська. Видно — двісті, триста років тому були це дві окремі оселі.

Бережани. Франц Коковський.

Замітки про українську мову Самбірщини.

1. Звук ѣ у самбірських говірках.

Як відомо, звук *ѣ* переходить у нашій мові в голосний *і* з палаталізалією попереднього приголосного: німий, сірий, ніде. У самбірських говірках, як також подекуди в Дрогобиччині, *ѣ* ще не всюди вспіло розвинутися в *і*; ось кількадцять прикладів цього з'явища: сьирка, мньира, вйира, льикарство, сьльипундра, сьльицтво (слідство) і т. ін.

2. Дещо про двоїну в Самбірщині.

У деяких словах у сполученні з числівниками (від 1-4, а часом і з більшими числами) й прикметниками заховалася в самбірських говірках, побіч звичайних форм множини, і двоїна. На

цьому місці подаю кілька прикладів такого з'явища: штири годины, три корові, дві копі, три слові, дві ґирі (дірі), штири мордьі (морґі), зльі рока́, тройи хльіба, гусцьі ячмина́, сто хлопа.

3. Метатеза.

Метатеза, або переставлення, тісно в'яжеться з людовою етимологією, бо цьому законові підпорядковуються передусім чужі слова, рідше й свої слова. Як усюди в житті виконується праця по можності з найменшим опором, такий самий процес зустрічається й у житті наших мовних приладів: плавкість нашої й взагалі кожної мови залежна від справности нашої мовної машинерії. Коли наш народ має до діла із чужим, незрозумілим йому словом, народня етимологія перекручує це слово на свій лад, трапляється, що й свої слова (найчастіш через накопичення приголосних) тяжко вимовляти, тоді йде на поміч редукція, асиміляція, або й метатеза.

Нижче подаю кілька прикладів на переставлення, що дуже часто в наших говірках є вислідом виміни сонорних *р, ль, л, м, н,* або переставлення сонорного в поствокальній позиції: манастирський // намастирський; Коперняк // Копринак, Кондрак ≦ Конрад, крутка ≦ куртка й ін.

4. Колектіва в Самбірщині.

У нашій мові є кільканадцять, а може й кількадесять слів, що вживаються тільки в однині, — множини вони не мають, бо їх однина вже має значення множини. Є це колектіва: листя, насіння, жито, овес. У самбірських говірках деякі колектіва творять множину з переходом наголосу на останній склад (з кінця). Множини вживається на означення великої скількости: зьільй, збіжй, пшиницьі, жита́, ячмина́, бульбй, капустй, кропивй, воситй // воси́та, румин́ // румина́, льіси і т. ін.

Самбір. Дм. Бандрівський.

Навчаймося літературної мови від Шевченка.

Словник мови „Кобзаря".

О.

О камінь розбивають серце 267. Коси о поли бились 277.

Об землю вдарили 77. Ударивсь об поли 402.

Оби́два, а не оба. Оби́два закричали 118. Розійшлись оби́два 548. Не кажіть обидва́.

Обо́в наїлись 171. Заходилися обов 361 (а не: двох). Помарніли ми обов 418.

Обою́дні ножі 152.

Образ — малюнок тільки святого. Мов перед о́бразом святим 455. Образ Божий 465. Іко́на — рідковживане.

Обрати кого чим: Обра́ли мене госпо́дарем 359.

Оглухли 248. Всі огл́ухли 179. Огл́ух, а не оглох.

Од завжди писав Шевченко; форми **від** не писав ніколи.

Один я на світі 72. Одни́м — одно́ дитя було 383. Одна о́дну хилить 398. Однісенький один 547.

Одружитися з ким (а не: на кому, і не: віддатися). Одружи́лась би я з чорнобривим сиротою 400.

Одцуратися кого-чого. Одцура́ється брат брата і дитини мати 250.

Одчиняти, а не отворяти. Одчиня́є ворота 241. Брама одчини́лась 516. Двері одчинились 174. Вікно одчинялось 432.

Одягати що, а не вбирати. Одяга́є жупана 200. Одягла́ його в червоний в жупан дорогий 449.

Оливо, а не олово. Ще раз те о́ливо потрачу 391.

Он щось ходить 4.

Опівночі прокинулась 283.

Опріч пана 384.

Осінній, а не осінний. Коло осіннього Миколи 276.

Останній 89, оста́нняя 347, оста́нню 305, а не: -ний, -нна, -нну.

Остануся тута 424. Одна я оста́лась 112. Осталась вдовою 129. Вдова осталась не сама 439.

Остатній, а не -ний. Оста́тняя кара 119.

Отим то й ба, що живете, а не чули 344. Отим бо й ба 481.

Отруїти 399, отруїли 399, отруїв 477.

Оцей, оци́м 395, оце́ 222.

Очі, очéй 51, очи́ма 188.

П.

Панахи́ду за Петра служити 430. Ідуть править панахи́ду над нашим гетьманом 430.

Пари́ж, а не Па́риж. В Пари́жі 218. 313.

Пекельний, а не пекольний. Огонь пеке́льний 534.

Перелечу́ 503, а не перелéчу.

Перш — перше. Було так перш, тепер дивись 10. Пéрше думав 576.

Питати кого, в кого. Пита́ла зозулі 153. Очерети у Дніпра питають 44. Ганна діда питалася 238.

Пиша́лася синами мати, синами вольними 330.

Підпи́лий 162, а не: підпивший.

Підтоптатись, а не: піддоптатись. Підтопта́лась стара моя сила 195.

Пісенька, а не пісонька. Пісеньку заспіваю 423.

Після — це: потім, по чому. Після Покрови вертався з Дону я 491. Не кажіть: після моєї думки, а: на мою думку.

Піди принеси 435. Пішла б же я утопилась 38. Ой піду́ я боса 399.

Плакати за ким, рідко по кому. Вона й досі пла́че та за козака́ми 329. Пла́кали по батькові 328.

Пливи Дніпро́м 272, а не: по Дніпрі.

Пляшка, а не фляшка. В гаю́ все по́котом лежало — пляшки́ і гості 316.

По в нашій мові має широке значення. 1) З відмінком знахідним для зазначення цілі дії: Пішла по воду 537. Потяг по дрова в зелену діброву 351. Але тут частіш за з орудним. 2) з давальним (місцевим) на означення ціни: По чому хліб і сіль по чім 245. 3) з давальним: Дурня знать по походу 425. 4) з місцевим при докладно окресленім просторі: Піде собі зажурившись гаєм по долині 465. По келії старий чернець ходить 333. У цих випадках, при неокресленім просторі, звичайно орудний без *по:* Пішла луна гаєм 5. Поплив Дністром 393. Біга Катря боса лісом 30. Пішла полем 248. Ідуть шляхом чумаченьки 22. 5) У множині по *по* тільки місцевий а не давальний: По сінях 86 (а не по сіням). По горищах, по коморах, по льохах, усюди 93.

Поблагословити, рідше арх. благословити. Поблагословйла свого Ма́рка 236.

Повен чого. Пливе чóвен води пóвен 142.

Повз, а не мимо. Я ішла повз хатину 214.

Повинен знать 357.

Повмирати з чого. Вони з холєри повмирали 423.

Погуляти — це розважитись, а не танцювати. І ти, білолиций, по синьому небу вийдеш погуля́ти 382.

Подивись, а не подиви. А подивйся та спитай 481.

Подякувати кому, а не кого. Поди́кував за хліб добрим людям 490.

Поживеш 233, а не пожиєш. Див. жити.

Позавчора, а не оноді. Позавчóра перед жидом гнувся 185.

Початкова Граматика української літературної мови.

45. Безпідметові речення.

Шевченко в неволі.

Благаю Бога, щоб світало.
Мов волі, сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне, „зорю“ б'ють, —
Благаю Бога, щоб смеркало!
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, як дурня всюди б'ють.

1847. Орська фортеця. Т. Шевченко.

Дивлюся — аж світає. Червоніє за горою. Занудило коло серця, закололо в боку. Ой, у полі жито копитами збито; в чистім полі край дороги козаченька вбито; ой убито, вбито, затягнено в жито, червоною китайкою личенько прикрито. Чогось мені не спиться й не лежиться. Мальованим конем не далеко в'їдеш. Оглухли, не чують: кайданами міняються, правдою торгують і Господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма; орють лихо, лихом засівають. Щи-

рому серцю на світі не довго загинуть. Не бити гадюки, то не взяти її в руки. Темно ще на дворі. Козакам того тільки й треба. Стало жаль моїх дівчаток.

Що таке безпідметове речення? Яка буває безпідметовість? Чим зазначаємо присудка в безпідметовім реченні (9 груп)? Чи часті в нас ці речення? Коли вживаємо безпідметових речень?

Бувають такі одночленні речення, що мають один тільки присудок, але такий, що з ним зіллявся й підмет, напр.: *Гримить.* **Речення, що не має ясноокресленого граматичного підмету, себто іменника в назовному відмінку, зветься безпідметове,** напр.: *Похолодало.*

Безпідметовість буває повна, коли підмета зовсім не знаємо, напр.: *Світає*, або відносна, коли підмета знаємо, але він зайвий або збірний, напр.: *Кажуть* (себто люди), *що війна буде.*

В безпідметових реченнях присудка зазначаємо найрізнішим способом, а саме.

1. Третя особа однини від безособових дієслів, що визначають явища зовнішньої природи або наші особисті внутрішні й зовнішні почуття. Напр.: смеркає, вечоріє, світає, гремить, свербить, нудить, коле, не спиться й т. ін.

2. Третя особа однини часу минулого ніякого роду: загуркотіло, понесло, зломило, загреміло.

3. Дієприкметник минулого часу ніякого роду на *-но, -то: Козаченька вбито, затягнено в жито.*

4. Третя особа однини зворотних дієслів на *-ся: Умреться, то все минеться.*

5. Друга особа однини часу теперішнього: *Як постелеш, так і ляжеш.* Ця форма часта в приказках.

6. Третя особа множини усіх часів: *Оглухли, не чують.*

7. Перша особа множини часу теперішнього: *Їмо, бо живемо.*

8. Дієйменник із давальним відмінком: *Ніде горобцю й лап помочити.*

9. Прислівник: *Тяжко-важко сиротині, Треба йти, Годі спати, Нема долі.*

Безпідметові речення походять із глибокої давнини. а з бігом часу число їх усе росте. Українська мова по числу безпідметових речень займає перше місце серед мов Европи.

Безпідметового речення вживаємо тоді, коли підмета не знаємо або коли його, як загально знаного, зазначати не треба. Дуже часті ці речення в приказках, приповістках і взагалі в живій народній мові.

Завдання 382. Напишіть по два приклади на всі форми безпідметового речення.

Завдання 383. Літературна мова безособові речення на *-ться* вживає не часто. Не пишіть і не кажіть так: Проситься зачиняти двери, Брата перенезеться додому, Зробиться заходи. Кажіть і пишіть: Просять зачиняти двери, Брата перевезуть додому, Зроблять заходи. Перепишіть ці приклади до зшитка. Польська мова кохається в безпідметових реченнях на *-ться* й накидає їх і мові нашій.

Завдання 384. По формах на *-но, -то* наша мова ніколи не знає *-ся.* Не пишіть і не кажіть: Зверненось до сойму, Знущанось над ним - це полонізми; кажіть і пишіть: Звернулись до сойму, Знущались над ним. Запишіть ці приклади до зшитка.

Завдання 385. Наші приказки часто вживаються в формі безпідметових речень. Розпитайтеся від старших про приказки й запишіть до зшитка п'ять безпідметових приказок.

Завдання 386. Українська літературна мова звичайно оминає ставити в безпідметових реченнях при дієприкметнику на *-но, -то* йменникове пояснення в орудним відмінку: кажемо й пишемо: Хлопця побито, Дерево зламано. Коли йменникове пояснення в таких реченнях нежива річ, то літературна мова вільно вживає орудного відмінку: Хлопця побито киями, Дерево зламано вітром. Коли ж предмет жива істота, то літературна мова орудного тут рішуче оминає й уживає назовної форми: *Його похвалив батько* (а не: *Він похвалений батьком).* Придумайте три таких речення.

Завдання 387. Напишіть оповідання: *Треба любити й тварину.*

46. Стягнене речення й сполучник слів.

Харитя поклала торбинку, взяла в руки серпа *й* почала жати. Натягнені струни тремтять *і* бренять. Прогуло прокляте лихо *та й* заснуло. І світ ясний, невечірній тихенько засяє. Заговорять *і* Дніпро *і* гори. Не слухала Катерина *ні* батька, ні неньки.

Що таке стягнене речення? Що таке однорядні члени стягненого речення? Що таке сполучник слів? Перерахуйте єднальні сполучники.

Часом ув одному реченні маємо по кілька однорядних членів, головних чи пояснювальних. Напр.: *Степи й лани мріють* (тут два підмети при одному присудку). *Сине море звірюкою то стогне, то вие* (два присудки при одному підметі). **Речення, що при одному підметі має декілька присудків, або при одному присудку декілька підметів, або при одному основному члену декілька пояснювальних, зветься стягненим.**

Слово, що сполучує однорядні члени в стягненім реченні, зветься сполучником. Сполучники стягненого речення звуться єдна́льні; ними бувають: *і, й, та, та й, теж, також, ні-ні, ані-ані.*

Завдання 388. Напишіть 8 стягнених речень із різними єднальними сполучниками.

Завдання 389. Часом повторений член речення складає один член, а тому такі речення до стягнених не належать, — це речення звичайні. Спишіть оці речення й виясніть, чому вони не стягнені.

Два та два чотири. Сім та три десять. Сонечко, сонечко світить! А вже красне сонечко припекло, припекло.

Завдання 390. Напишіть опис: *Як працює млин.*

47. Кома в стягненім реченні.

В мене серце і смутне, і темне. Зробив, — і радий тому. Пробиваються проліски, трави. Наша дума, наша пісня не вмре, не поляже. Грає вільне, широке море. Високі чорні тополі стояли рядками край дороги. Рано, рано зима впала.

Де саме ставимо кому в стягненім реченні? Що таке однорядні члени?

1. Між однаковими словами, що повторюються в реченні, ставимо кому чи перетинку: А вже красне сонечко припекло, припекло. По останнім слові, що повторюється, перетинки не ставимо: Довго, довго дивувались на її уроду.

2. Коли сполучник повторюється перед однорядними членами стягненого речення, тоді перед кожним із повторених сполучників ставимо перетинку: Трохи згодом *і* слаба мати, *і* копи на полі, *і* русалки, *і* вовки, *і* ясне вікно на комині змішуються в якійсь дивній плутанині.

3. Коли в стягненім реченні два чи декілька присудків зв'язані сполучником, а останній присудок виявляє вислід з першого, то й перед сполучником може бути перетинка, або перетинка з рискою: Вернулася, — і раденька, що ніхто не бачив.

4. Однорядні (що відповідають на те саме питання) члени стягненого речення, не зв'язані сполучниками, розділюємо перетинками: А музика реве, грає, людей звеселяє.

5. Коли перед останнім однорядним членом стягненого речення є сполучник *і, й, та*, то перед ним перетинки не ставимо: Нащо мені те багатство, червінці та дукати?

По останнім однорядним члені стягненого речення перетинки не ставимо: Живиця, сірка, нефть кипіла.

6. Однорядні прикметникові додатки (цебто додатки, що всі висловлено однаковими прикметниками — чи якости, чи походження, чи присвійні) стягненого речення розділюємо перетинками: Прийшла весна, прийшла красна, розкішна, люба, чарівна.

7. Коли прикметникові додатки не однорядні, або коли один пояснює другий, тоді між ними перетинки не ставимо: Запалили у сусіда нову добру хату. Козак був підперезаний широким шовковим поясом.

Завдання 391. Перепишіть оці стягнені речення й поставте кому там, де треба.

І жилось тому хлоп'яті і безпечно і вигідно. Чорніють сіріють усюди ворони змії та з каменю скелі. У хаті холодно темно. Скинем заліза важкі з ізв'язаних стомлених рук. В зеленій свіжій мураві рясніють квіточки. Тяжко тяжко мені стало.

Завдання 392. Напишіть п'ять речень із однорядними прикметниковими поясненнями.

Завдання 393. Напишіть опис: *Наша родина.*

48. Рівнорядно-зложені речення й сполучники речень.

Стоїть гора висока, зелений гай шумить, пташки співають голосно і річенька біжить. Я все оце міркувала, та аж сумно стало. Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває. Широкий світ, та тісно жити. Не скінчив свої праці: слабував два тижні. Біле тіло вовки зїли, — така його доля. Я не одна, — есть у мене і батько, і мати. Ані місяць не світив, ані зорі не сяли.

Що таке речення просте й зложене? З яких речень складається рівнорядно-зложене речення? Що таке сполучник? Які стосунки поміж реченнями визначає сполучник?

Речення, складене з одного підмета й присудка, чи тільки одного з них, з доданням членів пояснювальних чи без них, зветься **прóстим.** Таке речення звичайно передає одну коротку закінчену нашу думку, напр.: *Сонце заходить. Втомлене сонце заходить на спокій. Гремить. Пожар! Несіть!*

Речення, складене з двох чи декількох простих речень, зветься **злóженим.** Складення речень простих у зложене буває подвійне: 1) Речення складаються так, що вони незалежні одне від одного, всі рівнорядні, напр : *Я рано встав і все вробив.* 2. Прості речення можуть складатися й так, що одне з них несамостійне, без другого не вживане, — це підрядно-зложене речення, напр.: *Я рано встав, тому все вробив*, — тут друге речення є наслідок першого, і без нього вживатись не може.

Зложене речення, складене із речень самостійних, зветься рівнорядно-зложене. Такі рівнорядні самостійні речення приєднуються одне до одного або з'єднальною павзою (зупинкою), або сполучниковими словами. **Частина мови, що з'єднує прості речення й показує їхній стосунок одне до одного зветься сполучником.**

Дуже часто рівнорядно-зложені речення не мають сполучників, — їх заступає тут павза, з якою вимовляємо ці речення, напр.: *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.*

Прості самостійні речення, складаючи речення рівнорядно-зложене, можуть сполучуватись і різними сполучниками, що визначають значеневий стосунок поміж цими реченнями. Стосунок цей може бути різний, залежно від ужитого сполучника або від інтонації, з якою читаємо речення. Усі сполучники зложеного речення можна поділити на такі групи:

1. Єднальні: і, й, та, та й, теж, такóж.
2. Протиставні: а, алé, та, такий, протé, однáк.
3. Розділові: абó-абó, хоч-хоч, чи-чи, що-що, то-то, раз-раз, ні-ні, ані-ані.
4. Причинові: бо, томý, томý що, через те що, тим, тúм то, тогó.
5. Допустові: колú, хоч, що, дарма́ що, абú.
6. Висновні: то, óтже, áдже.
7. Часові: колú, відкóли, дóки, пóки, як.
8. Порівняльні: мов, немóв, наче, неначе, як, ніж, нíби, бýцім.
9. Пояснювальні: цéбто, тóбто.
10. Намірові: щоб, нехáй, хай.
11. Умовні: якщó, колú, би, б.
12. Наслідкові: що, що аж, аж.
13. Бажальні: щоб, колú б, аби.

Але дуже часто в рівнорядно-зложених реченнях сполучника нема, — його замінює павза й відповідна інтонація (голос).

Сполучник *і* (= та) в літературній українській мові не замінюється на *а:* брат *і* сестра (а не: брат *а* сестра).

В літературній мові слово *проте* визначає „все таки, але", а не „тимто„ для чого": Хоч сонце й світить, проте холодно.

В літературній мові вживається тільки *щоб;* архаїчного *щоби* та місцевого *аби* тепер зовсім не вживають.

Говіркового *відтак* у літературній мові ніколи не вживається, — уживаємо тільки *потім.*

Завдання 394. Напишіть шість різних рівнорядно-зложених речень із різними сполучниками.

Завдання 395. Добре запам'ятайте, що в літературній мові *проте* — це сполучник протиставний, визначає: однак, все таки, а не спо-

лучник причиновий (тому, через те), як у говорах західніх. Спишіть оце речення.

Я ж її просила, я ж їй годила, проте злая мачуха сорочки не шила (Грінченко). Я маю голос, проте не співаю. Робота була часом важка, проте звична (Коцюбинський).

Завдання 396. Добре запам'ятайте, що в літературній мові *а* — це сполучник тільки протиставний (= але), а не єднальний. Не пишіть і не кажіть так: Брат *а* сестра вийшли. Треба: Брат *і* сестра вийшли. Виясніть значення сполучників *а* та *і* на цих прикладах:

Довго я вовтузився, *а* не зробив. Постаріли батько *й* мати. Відкладай не відкладай, *а* зробити треба.

Завдання 397. Запам'ятайте літературну вимову сполучників: але́, або́, аби́, тому́ (а не: а́ле, а́бо, а́би, то́му). Пишемо: *хоч*, або: *хоча́*; *одна́к*, або: *одначе* (форми *однако* не вживаємо); *мов*, *ніби* (а не *гей*); *щоб* (а не *щоби*), *нехай*, *хай* (рідко: най).

Завдання 398. Запам'ятайте, що літературна мова не вживає архаїчної форми *щоби*, а тільки *щоб*. Ось приклади з Шевченкового „Кобзаря" (тут форми *щоби* нема ані разу, замість *щоб*):

Щоб брат брата не різали! *Щоб* ви не вертались! Де козаченька, *щоб* залоскотати.

Завдання 399. Напишіть оповідання: *Чому батьків своїх я люблю найбільше.*

49. Розділові знаки в рівнорядно-зложених реченнях.

В садочку соловей співав; за гай спускалось сонце ясне; плескалась рибка на воді. Чимало літ перевернулось, води чимало утекло. Кличе мати вечеряти, а дочка не чує. Не родить рілля, але Божа воля. Защебече соловейко, — сохнуть дрібні сльози. Кругом засяло: сонце зійшло.

Поясніть, чому такі знаки розділові в цих реченнях і в реченнях з викладу попереднього.

1. Короткі рівнорядно-зложені речення, близькі до себе думкою, чи то зв'язані злучниками, чи ні, відділюються комою (перетинкою): Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.

2. Коли єднальні рівнорядно-зложені речення поширені, або близькі до себе думкою, або мають при собі ще підрядні речення, тоді їх одне від одного відділюємо середником: Ішов кобзар до Києва та сів спочивати; торбинками обвішаний його повожатий; мале дитя коло нього на сонці куняє.

3. Перед причиновими сполучниками *бо*, *тому́ що*, *з-за того*, *то*, *отже* ставимо перетинку, коли ними розпочинається рівнорядно-зложене речення: Нанялася носить воду, бо грошей не стало.

4. Перед протиставними сполучниками *а*, *але́*, *або́*, *то*, *та*, *так*, *проте*, *тільки*, *зате*, *однак*, якщо вони розпочинають рівнорядно-зложене речення, ставимо перетинку: Соловейко щебетав, а я сидів та сумував. Широкий світ, та тісно жити. Не родить роля, але Божа воля.

5. Коли прикладка має сполучника *або*, *чи*, *тобто*, *як от*, *от як*, то перед ними завжди ставимо перетинку: Ботаніка, або наука про рослини.

6. Між двома рівнорядними реченнями, що з них друге визначає причину, чи наслідок, чи пояснення для першого, коли ці речення не зв'язано причиновими злучниками *бо*, *тому що*, *то*, *адже*, *через те*, ставимо двокрапку: Не вернувся Морозенко, голова завзята: замучили молодого вороги прокляті.

7. Коли одне речення пояснює друге, і коли між ними нема сполучників, то розділюємо їх двокрапкою: Молися сину: за Вкраїну його замучили колись.

8. Коли друге рівнорядне речення пояснює перше, то інколи між ними замість двокрапки ставимо перетинку з рискою або риску: Прийшли вісті недобрії, — в похід затрубили.

9. Перед перерахуванням ставимо двокрапку тільки тоді, коли перед ним є збірне слово, що розкладається на свої частини: Скрізь гармидер та реготня: в хаті і на дворі. Із славного Запорожжя наїхали гості: один — Семен Босий, другий — Іван Голий.

10. Коли перед перерахуванням нема збірного слова, що розкладається на частини, тоді двокрапки не ста-

вимо: Я купив собі ножика, паперу й книжку.

11. Коли збірне слово, що ділиться на складові частини, стоїть по перерахуванні, то перед ним ставимо перетинку з рискою: Гніт, і неволя, і кров, — все зникне на віки!

12. Коли однорядні члени речення складають ніби одне слово, то ми їх з'єднуємо злучкою: Стукну-брязну підківками. В воді круглолиций пливе-поринає, в саду соловейко голосить-співає.

Завдання 400. Спишіть оці речення й поставте в них потрібні знаки розділові.

По печері ходить ста́рець до грудей хрест притискає. Все мине а гріх зістане. І тут і всюди скрізь погано. Скрізь порання печуть ва́рять вимітають миють.

Завдання 401. Напишіть п'ять речень, щоб у них була двокрапка. Пор. завдання 402.

Завдання 402. Спишіть оці два речення й поясніть, чому в першім ставимо двокрапку, а в другім — кому:

Бере шага, аж труситься: тяжко його брати. Бере шага, аж труситься, бо тяжко його брати.

Завдання 403. Напишіть оповіда́ння: *Для чого я вчуся.*

50. Частки.

Ось і дуб той кучерявий. Таким і я колись то був. Він і так багатий. Вона й слова не промовила. А ходім но до лісу! Була б прийшла, та затримали. З переполоху ну втікать. Зібрав шляхту всю до купи, та й ну частувати! Аж ось з хлопцем старий сліпець шкандибає. От хлопець звичайний! Ото який! А з неба місяць так і сяє. Оце то так! Прилини до мене хоч на одне слово! Дай же — візьми ж. Нема ні слова. Я таки піду.

Що таке частка? Як іще можна сказати на частку? Яка різниця поміж прислівником, сполучником і часткою? Як діляться частки? Де ставимо частку? Перерахуйте частки, що їх знаєте.

Я це знаю. Навіть я це знаю. Я навіть це знаю. Я це навіть знаю.

Як читати ці речення? Що визначає *навіть*? Чи можна замість *навіть* уживати *і*?

Десята частина мови — це частка. Часткою зветься така частина мови, що підсилює й вирізнює окремі слова в реченні. Напр: і, й, он, ось, от, ото, та, та й, таки, навіть, так і, би, б, же, ж. но, то й т. ін. Треба добре відрізняти частки від сполучників та прислівників: Батько *й* син (тут *й* сполучник), Піду *й* (частка) я, Іди *геть* (прислівник), Загинули *геть* (частка) усі.

Частки бувають: питальні: чи, невже, хіба, чого, чом, чому; приказові: нехай, хай, щоб; перечні: не, ні, ані; вказівні — всі інші.

Частку треба ставити поруч того слова, що вона його підсилює: *І* я завтра піду — Я *й* завтра піду — Я завтра *й* піду.

Замість „частка" можна казати **частка-вия́вник**, або просто **вия́вник**, бо ці частки виявнюють ті слова, що з ними стоять.

Перечну частку *не* звичайно пишемо окремо від слова. Разом із іменниками, прикметниками та дієприкметниками пишемо її тільки в таких випадках: 1) коли ці слова без *не* не вживаються: недорід, недуга, неміч, невістка, нетяга, невблаганний, невгамований, невгомонний, невилазний, неохайний, небаром; 2) або коли їх разом із *не* можна замінити одним словом: неволя (рабство), невільник (раб), неприятель (ворог), небагатий (бідний), недорогий (дешевий), невдатний, необачний, нелюб, нерухомо, недобрий, несвідо́мий, нещирість, небезпека, непорушний, немудрий, немічний і т. п. Але коли на *не* падає логічний наголос, або коли цьому *не* в дальшім реченні є протиставлення *а*, *але*, *проте*, тоді *не* пишемо окремо: Він не здоровий, а хворий. Він не приятель мені, а ворог.

Частку *ні* завжди пишемо й вимовляємо з *і* (а не з *и*): ніхто, ніщо, ніде, ніяк, ні до кого, ніякий, нічий, ніколи, нікуди, ані і т. ін. *Ні* пишемо тільки там, де замість нього можна поставити *ані*.

Уміле користання частками сильно прикрашує й оживлює нашу мову, чому кращі знавці мови часто й радо вживають їх.

Завдання 404. Напишіть 10 речень із частками.

Завдання 405. Частку, прислівника й сполучника пізнаємо тільки в реченні, бо одне й те слово може бути то часткою, то сполучником, то прислівником. Скажіть, де в оцих реченнях частка, а де сполучник чи прислівник.

Хоче, щоб слухали. Щоб ви не вертались! Аби душа в тілі! Просив, аби прийшов. Так працював, аж утомився. Мала аж п'ятеро дітей. Або я знаю? Ботаніка, або наука про рослини. Он вона, беріть! Он як! Робіть тільки так. Так якесь ледащо. Пішов козак по улиці, з журби як заграє! Як же ж робити?

Завдання 406. Спишіть оці слова, запам'ятайте їх і поясніть, чому пишемо в них *не* вкупі: недоставати, недобагливий, недобиток, недобір, недолюдок, недомірок, недорід; знебожитися, зневажати, зневіритися, зневолити, знелюдіти, знемагати, знемиліти, знемогтися, знемощіти, зненавидіти, знеохотити, знесилити, знеславити, знехтувати; знестяму, знехотя, поневірятися, поневолити, понедужати, понехаяти і т. ін.

Завдання 407. Подайте 10 прикладів, коли пишемо *не* разом із іменником чи прикметником.

Завдання 408. Придумайте й запишіть до зшитка 3 речення, щоб у них були одні й ті слова то часткою, то сполучником, то прислівником.

Завдання 409. Напишіть оповідання: *Просьба мур пробивав.*

51. Правопис сполучників і часток.

Затого ранок буде. За того Петруся била мене матуся. Він *же* прийшов, чого *ж* хвилюватись. Дурним *би* назвали, від себе *б* прогнали. Жде козаченька, *щоб* залоскотати. Я ж її просила, я ж їй годила, *проте* злая мачуха сорочки не шила.

Коли в літературній мові пишемо *же, ж, би, б?* Чи можна вживати *щоби, відтак?* Чи кажемо тепер: Брат *а* сестра? Що визначає *проте?*

1. Сполучники (або прислівники), зложені з прийменника та займенника, пишуться разом: зате, проте (= все-таки), затого, зовсім, защо, пощо, потім і т. ін.: Затого вечір буде, Хоч погано співаю, зате голосно, Защо тебе сплюндровано? Але коли другу частину цих слів вживається як займенника, тоді прийменника пишемо окремо: Упав за те вікно, Говорили про те диво, за того чоловіка, Згинув зо всім скарбом, По що ти пішов? Потім (а не: відтак) брат пішов по тім містку.

2. Частки *би, б, же, ж* треба писати окремо від слів і без розділки: де б, де б то, де ж таки, хоча ж, хоч би. Прийшов би, Де б тебе покласти, Чи вже ж так буде й далі. А вже ж весна настала. А як же ти поїдеш?

3. Частки *би, же* в складених сполучниках пишемо вкупі: щоб, якби, аби, ніби, також, таж, теж, тож, отож, отже, адже, аджеж, ажеж, авже, авжеж, атож, аніж, абож, аякже, невже, майже. Але: коли б, коли ж.

4. Частки *бо, но, то, таки* пишемо окремо від слів: іди бо, гляди но, казали б то, все таки, він таки, тим то, тому то. Але в сполучнику пишемо їх разом: себто-цебто, тобто, нібито. Сполучник *і*, змінюючись на *й*, пишеться окремо від слова, що по нім він стоїть: та *й* (а не *тай*), то *й* і т. ін.

5. Слівця *аби-, де-, як-, що-*, з дальшим словом і *-будь, -небудь, -що* з попереднім треба писати разом і без розділки: абихто, абикого, абищо, абиде, абикуди, абиколи, абито, абияк, абичий, абиякий, денебудь, дехто, дещо, декотрий, якнайдорожчий, якщо, щодня, щороку, щогодини, щонайкращий, щодо, щождо, якийбудь, хтобудь, щобудь, кудибудь, колибудь, колинебудь, хтожбудь, денебудь, тощо, абощо, покищо й т. ін. З розділкою пишемо: ось-як, он-як, от-як, ось-який, от-який, будь-який, де-не-де. Частку *о* сполучуємо з попереднім словом розділкою: отут-о, такий-о, оцей-о.

6. По приголосній попереднього слова пишемо частки *би, же*, а по голосній *б, ж:* взяв би, взяла б, він же, вони ж. Не пишіть *би, же* по голосній!

Завдання 410. На цих прикладах із „Кобзаря" Шевченка виясніть, коли тільки можна вживати *би, же:*

Якби то далися орлиної крила, за синім *би* морем милого знайшла, живого *б* любила, а до неживого у яму *б* лягла.

Бодай *же* вас! Умивай *же* біле личко. Кого *ж* їй любити?

Не пишіть *би, же* по голосній!

Завдання 411. Напишіть приклади на *зовсім — зо всім, потім — по тім.*

Завдання 412. Напишіть по п'ять прикладів на *би, б, же, ж.*

Завдання 413. Усі кращі наші письменники писали тільки *щоб*, а не *щоби*. В „Кобзарі" Шевченка знаходимо тільки *щоб*. Напишіть три речення із *щоб*.

Завдання 414. Напишіть оповідання: *Не май сто рублів, але май сто друзів.*

Життя слів.

М.

Мабуть повстало з „має бути", „має буть", пор. нема, чортма, Бігма. Б. Грінченко, „Під тихими вербами", все пише „мабуть" 29. 84. Ось тому інші написи не відповідають походженню слова, як „мабіть" (Є. Тимченко, Граматика, 163), мабудь і др. В говорах часте „майбуть".

Магайбі скорочене з „помагай Біг". Марко Вовчок: Втішно мені було добре слово почути: Магай-бі, „Народні оповідання" 1861 р. 23.

Май зелень, цебто галузки дерев, трав, квіток, що зеленіють в маї місяці (пор. назву місяця — травень), і таке значення мая широко знане не тільки по цілій Україні, але й по цілій Слов'янщині, а почасті й у Європі (пор. нім. Mai, Maibaum, італ. majo і ін.). Ві Львівськім Часослові 1642 р. на л. 141б назву місяця „мая" так пояснюється: „от вещи нарицаємый", цебто, що в народі назву „мая" зв'язали з зеленню-маєм. У Федьковича, Поезії 1862 р. I: Славне Підгір'є шо ся маєм крило 17. „Маєм" зветься ще „клечання" — та зелень, що нею прибирають („маять") хати й подвір'я на Зелені Свята. Свидницького „Люборацькі" 1901 р.: Колись на сі свята в мене було весело-весело та зелено-зелено: і за образами май, і по гвіздочках май 271-2, А тут їде віз, повен маю — так на Поділлі звуть клечання 272. Через таке поширення цього „май-зелень" міцно тримається по цілій Україні серед народу й назва місяця „май", а не „травень". Від цього „май-зелень" відомо багато похідних слів: маїти, умаювати, умаїти, замаювати, замаїти — прибрати хату чи обістя маєм, майний — вкритий суто листям і т. п. Звідси повстало й розмаїтий — різний, як різний пучок маю, також розмаїтость, урозмаїтити. Але в ще широко знаний загальнослов'янський пень „ма"- (поширений через -ja-), що спочатку визначав хитати, кивати, пор. старослов. маѧти. Звідси пішли наші маяти, маятися, маяння, замаяти, замаячити і т. ін. Ось тому в нас збіглися два пні: май — від лат. Majus і май від свого „ма-" хитати, кивати, як галузки на дереві; пор. у Словнику Памви Беринди 1627 р.: „Маю вѣтвію — хвѣю росчкою". — Безумовно, наш місяць відповідніш було б звати „маєм", а не „травнем".

Макітра — глибока й широка миска до тіста й інш., а також до розтирання маку макогоном; російське народне „мако́тра" ясніш говорить про свое повстання з „мако-тер" (мако-тьра), пор. наше „макоте́рка" (Київщина, м. Брусилів). З давньої форми „макотьра" фонетично правильно повстало в нас „макітра" (*о* змінилося на *і* перед *ь*).

Мама див. баба.

Манастир, з гр. μοναστήριον — місце життя монахів, ченців. Пізніша форма цього слова — μαναστήριον, звідки й старослов'янське не тільки монастырь, але й манастырь. Ось тому в велико-українській літературі вживають тільки форми „манастир". Див. монах.

Мана́тки — дрібні, ручні речі, від лат. manus — рука; італ. manata — сніп, пригорщ.

Ма́па — з лат. mappa mundi, пізніш просто „мапа" для зазначення географічної карти.

Марець див. календар.

Медвідь, старослов'янське медѣдь, зложене з мед-в-їдь, медо-їд — той, що мед їсть (не мед-відь, той що відає, де мед). Як відомо, медведі дуже ласі на мед. Через переставлення *м* і *в* повстала дуже поширена в українській мові форма „ведмідь", що й стала тепер літературною.

Мешкати добре не вияснене. Більшість дослідників, напр. A. Brückner, виводять це слово від „мешка“ — назва ведмедя; тому перше значення — ходити як ведмідь, зволікати, спізнятися; це значення полишилося в російськім „мешкать“, польське nieomieszkać. Потім стало визначати „пробувáти на однім місті“, жити. В нашій мові відоме вже в пам'ятках XIV віку; так, донаційна грамота 1388 р.: Дали права мешкаючимъ въ панствѣ нашомъ. В Метриці Литовській 1504 р. (т. 191 б ст. 4) знаходжу обидва значення: „В братстве мешкаты“, „Без мешканя обравши посла... Не мешкаючи послал“. У котрого народу вперше повстало це слово, трудно сказати; в східньоукраїнських говорах це слово тепер менше знане, в західньоукраїнських дуже часте.

Міркувати звичайно вважають у науці за позичку з німецького merken. Так, Г. Корбут в „Prace Filologiczne“ IV. 465. 516 (а за ним і І. Шаровольський у нас) виводить польське miarkować з давньонімецького marken або горішньонім. merken. А. Брікнер („Słownik etymologiczny“ 1927 р. ст. 330) твердить те саме: „То слово чуже, в XVI віці прийняте з нім. merken — уважати“, але додає, що воно змінило свою форму й значення підо впливом слова „miara“. Що всі ці пояснення не відповідають правді, й що слово „міркувати“ своє, а не позичене, на те вказує нам велика розгалуженність його в нашій мові: міркувати, у-, поміркований, доміркуватися, ви-, по-, на-, з-міркувати, міркування і т. ін. Подруге, коли б слово „міркувати“ було німецького походження, то воно мусіло б перше повстати в мові чеській, звідки до мови польської й до нашої заходила сила німецьких слів, а якраз чеська мова й не знає цього слова. Потретє, в нашім Крехівськім Апостолі 1560-х років немало різних форм від „міркувати“; коли б правдою було твердження А. Брікнера, ніби те слово появилося тільки в XVI віці, то коли ж воно за такий короткий час встигло і так поширитися, і зовсім форму змінити? Ось че рез усе це слово „міркувати“ я вважаю за витвір власний, — воно повстало від слова „мірка“ і визначало спочатку „міряти, вимірювати міркою“. Польське *miar-*, наше *мір-* вказують на стародавню „мѣру“. А що це справді так, про те красномовно свідчить наш Крехівський Апостол: церк.-слов. „себе измѣряюще“ 2 Кор. 10. 2 він на ст. 390 перекладає: „Сами межи собою ся меркуют“. Порівняймо ще слова помір, помірок у цім же Апостолі: „Помѣрь, который Бог якобы шнуром розмѣривь“ 390. „Перехваляючися с тых речей, которыи нашого помирку не сут“ 390. І вже пізніш слово „міркувати“ набрало собі іншого значення, — думати, вираховувати, хоч це останнє значення ще виразно в'яже його зо значенням стародавнім. У зв'язку з цим знаходиться й слово „мірний, мірність“ (між іншим, і титул патріярхів царгородських: Ваша мірність), що визначає: „тихий, спокійний“. Через це ц.-сл. „кроткій“ Крехівський Апостол перекладає „мѣрный“ 508.

Можна (а не можно) прийнято писати в українській мові; повстало від давнього виразу „можная, можна річ“ з загубленням слова „річ“; у російськім „можно дѣло“ дало „можно“. Пор., напр., О. Курило пише (Уваги[3] 1925 р. ст. 85. 189): „Чи й з м о ж н а це річ“.

Монах — із грецького μοναχός; інок — не вживане тепер у нас старе слово. Добре пояснює це слово П. Беринда в своїм Словнику 1627 р.: „Инокъ — монахъ, чернець, єдинок албо уєдиненый пустинник, єдинецъ, єдинакъ. „Ч е р н е ц ь — назва від чорного одягу; м о н а х, і н о к — від одинокого життя. В „Пандектах“ Никона Чорногорця читаємо: „И н о к ъ наречется, понеже єдинъ бесѣдуєтъ къ Богу день и нощь“. В Словнику Беринди: „И н о ч е с т в о — єдиноцтво, чернецтво, от черна одѣанія имя пріат“. Пізніша візантійська форма цього слова була μαναχός, чому вже в старослов'янських пам'ятках маємо манахъ. Ось тому́ в літературній мові пишуть тепер тільки м а н а х. Див. манастир.

Морока див. паморока.

Моска́ль загальна на Право- й Лівобережжі назва того, хто служить у війську. В XVIII-м віці скрізь в Україні

стояли московські війська, а тому й утотожнилося розуміння „москаль“ — то військовий, що позісталося й до нашого часу. Пор. в „Катерині“ Шевченка: Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями.

Муслін — тонке льняне полотно, назва походить від міста Мосулу, що над Тигром; франц. mousselin.

Н.

Навіджений. Віддавна, чи не під впливом іще дохристиянських вірувань, повстало в багатьох народів, а разом із тим і в нас, переконання, ніби кого Бог „навістить“ чи „навідить“ (старе „навѣдити“), той конче утратить розум чи взагалі з тим станеться якесь нещастя. (пор. наше: Бий тебе сила Божа). Таке переконання віддавна глибоко вкоренилося й у нашім народі. І віддавна повстав у нас вираз: „навіджений Богом“ на означення людини, що втратила розум або взагалі впала в якесь нещастя. В Крехівськім Апостолі 1560-х років читаємо таке: „Вдячне приймовати от Бога навеженя й утиски 160, Аби вас (Бог) часу навеженя своєго вывышил“ 193. Як бачимо, в обох прикладах „навіження“ Богове приносить нещастя. А ось іще виразніші приклади. В Чигиринському тестаменті 1600 р. читаємо: „Будучи мні от Господа Бога навіженому хоробою“; теж у тестаменті Київськім 1632 р.: „Будучи от Господа Бога хоробою на тілі моєм навіженим“ (Каманин: „Палеограф. Изборникъ“). В „Небі Новім“ І. Галятовського 1665 р. не раз згадується „чоловік ніякий, навіжений от Бога“, як людина, що втратила розум. Таке розуміння відбивають і українські приказки, напр.: Кого Бог любить, того й навідує (цебто карає), Номис ч. 42. Кого Бог любить, того навіджає „Етнограф. Збірник“ т. X ст. 79. Згадаймо ще „Два мужика“ російського байкаря Крилова: „Богъ посѣтилъ меня: я сжегъ свой дворъ“. Із бігом часу вираз „навіджений Богом“ перейшов просто в „навіжéний“ (пор. столова з „столова кімната“) і став у нас визначати того, хто втратив розум. Напр. „Енеїда“ VI. 5: Юпітер, гнівом роспалений, влетів до них, мов навіжéний. Не знаючи історії цього слова, докладно не зрозуміємо таких виразів, як, напр.: Чи навідило твою маму (Словник Грінченка II. 470). Навіджена синиця щигля покидає Чубин. V. 1124. Чоловік переймає коня, а той — як навідило його — все не дається, Драгоманів, Преданія, 1876 р. ст. 143. Так само, як навіжений, повстало й слово божевільний, див. його. Пор. убогий, зубожіти.

Навпаки — слово зложене з на-в-паки, а „паки“ навідворот. Лаврентіїв Літопис: „Аще украдеть что русинъ любо у хрестьанина, или паки хрестьанинъ у русина“ 34.

Нагло в стародавній мові визначало хутко, скоро зараз; те саме й у мові церковнослов'янській. Пам'ятки XV віку: Мьчаша кони нагло. В українській мові старе значення рідке, запанувало нове — „нежданно“. Пор. нагла смерть. Крехівський Апостол 1560-х років: Нагле (= внезапу) прийде, яко боль невисты беременноє 492. Словник П. Беринди 1627 р.: Вънезаапный — наглый, вънезаапноє — наглоє 22, внезаапу — нагло.

Най див. нехай.

Наслідувати — йти по чиїх слідах; пізніш — брати що чи кого за взір.

Натхненний — надхнений див. дух.

Небіж, небіжчик див. Бог.

Неборак див. Бог.

Неділя див. тиждень.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Ангол (В. Марцинковський у Дермані). Найпоширенніша в літературній мові форма — це а́нгол, хоч і народня я́нгол не рідка. Перша форма (а́нгол) ближча до нашої старої форми а́нгел, тепер не вживаної.

Галилея, а не Галілея (Петрові Петриченкові). Академічний Правописний Словник Г. Голоскевича (Київ, 1930 р.) подав, що треба писати: галілейський, Галілея. Це недогляд, — традиція закріпила, що ціла Україна вимовляє: Галилея, галилейський (як і подав Правописний Словник О. Івюмова, 1931 р., видання „Радянської Школи“). Так само вимовляємо й пишемо: Єрусалим, Магдалина, а не Єрусалім, Магдаліна.

Євангелія жін. р. (д-р Б. Кобилянський у Рівному й В. Ф. Марцинковський у Дубні). Грецька форма *Εὐαγγέλιον*, лат. Evangelium дали церковнослов'янське Ева́нгеліе ніякого роду. Ніякий рід Ева́нгеліе не рідкий іще й тепер, як архаїчна форма. Але з XVI-го віку в Україні сильно ширіться нова форма: Ева́нгелія, вже жіночого роду, може підо впливом слова *τεολογία* жін. роду. Давні наші пам'ятки переповнені цією новою формою Ева́нгелія ж. р. Так, у Пересопницькій Євангелії 1556 р. читаємо: Тая то святаа Євангеліа, Книга святои Євангелии, Сію святоую Євангелію. Крехівський Апостол 1560-х років: Євангелия наша 371. 482, Звѣрена была Євангелия 484, Евангелия збавеня 426, Он мѣл Євангелѣю вѣчную 635. Новий Завіт Негалівського 1531 р.: Єнангелию писал, На Євангелию, Евангелии святои. Учит. Єв. 1619 р.: Свѣдительствуетъ Ева́нгеліа 1, Збавеноі Ева́нгеліи 5, Тую книгу Ева́нгелію Христову. Таким чином українська традиція з XVI віку міцно защепила нам форму Ева́нгелія ж. р., що й прийнята тепер у літературній мові. Б. Грінченко в „Під тихими вербами" пише: Адже й Ева́нгелія — книга 49. Літературна вимова: Ева́нгелія; місцева галицька (за польським впливом): Євангє́лія. Народня вимова: Ва́нгелія, Єва́нгелля, Ва́нгеля. Архаїчної форми ніякого роду Ева́нгеліе літературна наша мова тепер не вживає.

Замість, а не замісць (о. М. Бухович у м. Березному). Пишемо тільки „замість" (із давнього за мѣсто), фонетичного „замісць" (так вимовляємо) не пишемо.

З-за — через (Семен Колодій, Волинь). Так, з-за в значенні причиновім (через) рідке, але знане й часом уживане в літературній мові. Не треба тільки його часто вживати, бо воно повстало головно підо впливом рос. изза. Це із-за — з-за в нашій мові зовсім добре заступається просто прийменником *за*: За тебе мене мати била. За лихими людьми та за ворогами гуляти не вільно.

Зоря — звізда (В. Марцинковський у Дермані). Архаїчне наше з в і з д а тепер майже не вживається в нашій літературній мові, — панує тільки з о р я́. Шевченко в „Кобзарі" пише тільки зоря: Очі молодії, як зо́рі Божії встають 315. Із-за моря уже встає святая зо́ря 514. На орден кажемо з в і з д а́; колядувати ходимо з архаїчною з в і з д о ю.

Іме́но, и́ме́но, ім'я́ (о. Кс. Сосенко в Конюхах). Слово і м ' я́ добре відоме по цілій Україні. В жодному разі це не „польська і не церковноболгарська форма", а споконвічна своя власна всеслов'янська форма. Усі академічні словники дають форму і м ' я́. Етнографічні записи часто знають це слово. Народ вимовляє: ім'я́ (це й форма літературна), імня́, мня, імне́, мне і т. ін. За російським впливом інтелігенція часто вимовляє ім'я. Старі пам'ятки наші все дають і м ' я́. Форма і м е́ н о чи и́ м е́ н о також добре знана (пор. знамено, племено, рамено), її подає й Словник Б. Грінченка; Словник Ак. Наук дає форму і м е н о́ і зве її діялектичною. Дуже поширена ще форма и́ м е́ н н я.

Коса — волосся (Мих. Сергієнко, Волинь). У дівчини — к о с а́, часте й загальне слово: Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка к о́ с у чеше. Множина к о с и рідше, звичайно — в о л о с с я. Кажемо: дожив до сивого во́лосу, або: до сивої коси.

Мужчи́на, а не муцина (Богдан Рошок у Львові). Пишемо тільки „мужчи́на", а не „муцина". Академічні словники подають тільки „мужчи́на". Не вимовляйте мужчина́, що часте в мові галицькій.

Святополк (Св. Сенета, Piotrków). Слово це складене з двох частин: Свято-полк. Слово „полк" — це слов'янське праслово (пор. лат. populus, гр. polis, нім. Volk), визначає відділ війська чи люду. Перша частина ще дохристиянського походження, а значення нашого „святий" набуло тільки з часів християнських. Дохристиянське значення „святий" те саме: чесний, доброго життя чоловік. Такі йменa, як Ярополк, Святополк існували ще до прийняття в нас християнства.

Сережки (Гр. Колодій у Волі Висоцькій коло Жовкви). Це слово має двоє значень: 1) Сережки в ушах, напр. у „Кобзарі": „Ой надіну я сере́жки і добре намисто" 407. 2) цвіт („котики") на деревах, напр.: Ой у нашої Олени сережечки зелені (Номис: Приказки ч. 5351). В цьому другому значенні й у В. Поліщука: І навіть прості осокорі сере́жки вивісили скрізь.

Умови — умовини (о. М. Бухович у м. Березному). Це різні слова: у м о́ в а — контракт, у м о́ в и н и — обставини, оточення. Треба: умовини (а не умови) праці, але: умови (а не умовини) передплати. У нас все плутають ці дві слові.

Чо́вен, а не лодка (Андрієві Хмарі). В літературній мові тепер зовсім не вживають слова „лодка", — панує тільки „чо́вен". Академічний Рос.-укр. Словник т. II ст. 445 рос. „лодка" перекладає словом „чо́вен", а про „лодку" й не згадує. Так само не знає лодки й Словник Б. Грінченка. Цікаво, що на Київщині (в багатьох місцях) л о д к а — це великий човен із дощок, а чо́вен — малий і видовбаний із дуба. Шевченкове: „неначе чо́вен в синім морі то потопав, то виринав" говорить про те, що „чо́вен" не конче малий. Літературна вимова: чо́вен; зах. укр. човéн — вимова місцева Первісне значення слова „човен" (*ketmas) — „пень дерев'яний" говорить про те, що розрізнення слів „човен" і „лодка", що маємо його на Київщині, дуже старе. На Волині в багатьох місцевостях знають тільки „лодку", звичайно, без російського впливу. Давні ладыи - лодыи, члънх - чълнх - чолнх, — отже обидві слові давні.

Архаїзми (Інж. К. Думанському у Рівному). Архаїзми добрі тільки на своєму місці. В перекладах стародавніх пам'яток з архаїзмами треба бути дуже обережним, бо що, власне, полишати зо старого оригіналу? Така форма, як, напр., „стязі" — це вже не архаїзм, а просто не перекладена форма, що ріже наше вухо. Перекладаючи Новий Завіт на українську мову, я зовсім оминув архаїзми, бо вони були б тут зайві; та й скільки їх потрібно, і що саме? Куліш у своїм перекладі св. Письма позоставив слова „глаголати" й „рече", — і це сьогодні виглядає (осо-

бливо, коли це на кожному кроці), як стара латка на новім убранні.

Назви по батькові (о. М. Бухович у м. Березному). Назви по батькові: Іван Іванович, Микола Петрович і т. ін. — це звичай свій власний, а не російський. Наші стародавні літописи переповнені назвами по батькові. Ці назви спочатку мали тільки особи високого походження, і значно пізніш стали їх мати й особи з народу.

Форми на -ічний. „Я пишу: анальогійно, етнольогійно і т. ін., щоб усунути німецькі форми: анальогічно, етнольогічно і т. ін." о. Кс. Сосенко, Конюхи. P. S. Форми на -ічний у нас так сильно закорінилися, що боротися з ними хіба не варто. Зрештою, форми на -ічний мають майже всі слов'янські народи, чому вони не кидаються нам у вічі, як чужі. Інша річ такі форми, як „пралат" (лат. „praelatus") замість „прелат" — це щирий полонізм.

Рідномовні замітки.

Українська літературна вимова. У поляків, поза вимовою літературною, в різні форми вимови. Поляк із Вільні має вимову протяжну, поляки з Галичини говорять співуче, з Лодзі — протягають слова на кінці, і т. ін. Але варшавська вимова вважається за загальну літературну, і всі пильнують її набути. Але коли поляк говорить не літературною вимовою, то викликає сміх у інших. А як справа вимови в нас? Галичани говорять „співуче"; така сама польська вимова викликає в інших сміх. Думаю, що ми повинні встановити одну спільну всеукраїнську вимову. На цю тему не було ще статтей в „Рідній мові". Св. Сенета.

P. S. Редакція давно вже має готову працю проф. І. Огієнка: „Українська літературна вимови", але, на жаль, не має матеріяльної можливості видрукувати її в „Бібліотеці Рідної Мови". Праця друкуватиметься в „РМ" за 1937 рік. Редакція.

Уодностайнення наголосу вважаю справою не менш важливою, як правопису; тільки залюблені в поезії можуть це як слід оцінити. Тому в усіх словах, що мають різні від галицьких наголоси, треба було б подавати їх. Воля Висоцька коло Жовкви. Григір Колодій.

Вивчення літературного наголосу для кожного, хто бажає вповні пізнати свою мову, дуже потрібне. В Галичині, літературний наголос в багатьох випадках зовсім відмінний від літературного. „Рідна Мова" впродовж чотирьох років, головно в останніх роках, поміщуючи цілу низку завваг про наголоси, акцентологічний нарис, „Практичні лекції літературної мови", провкуючи й приготовляючи нові видання, дала й дасть змогу багато навчитися й наголосу. Крім цього, радієві пересилання з Радянської України, словники української мови з наголосами допомогли декому в великій мірі при вивченні наголосу. Уважаю одначе, що одинокий рідномовний журнал „Рідна Мова" повинен із багатьох причин виходити в цілості з наголосами. Посунуло б це справу знання літературного наголосу швидко вперед. Минулого року я звернувся до Хвальної Редакції з проханням, щоб „Рідна Мова" виходила в цілості з наголосами, навіть через підвищення ціни одного числа місячника. Редакція вказувала фінансові труднощі та брак „справжніх читачів". Думаю, що читачі мусять самі матеріяльними пожертвами, призначеними спеціяльно на „Рідну Мову" в цілості з наголосами, допомогти Видавництву. Висилаю скромну пожертву (два зл.) й закликаю всіх, що бажають мати „Р. М." в цілості з наголосами, висилати на ту ціль пожертви. Може Хв. Ред. „Р. М.", якщо буде відповідна матеріяльна піддержка, буде могла в майбутності здійснити наше бажання. Дрогобич, VIII. 1936. Мирослав Колодрубець.

P. S. На жаль, доводиться й тепер дати ту саму відповідь: матеріяльні перешкоди не дають нам змоги друкувати „РМ" з наголосами більше, ніж то робимо. Не треба нам окремих пожертв — знайдіть нам нових передплатників. Сподіваємось, що в 1937 р. на сторінках „РМ" будемо друкувати окрему працю проф. І. Огієнка про наголос. Крім того, цієї осени вийде Євангелія в перекладі проф. І. Огієнка на сучасну українську літературну мову, — вся з наголосами, як це бачимо на тих уривках, що друкуються в „РМ.", — це дасть змогу кожному, хто хоче, вчитися й наголосу. Редакція.

Дописи Прихильників рідної мови.

Праця Ваша над запровадженням однієї літературної мови захоплює все більше й більше число нашої молоді. Наші канадійські часописи теж помаленьку переходять на правопис „Рідної Мови", хоч немало ще спротиву з боку старих редакторів, а передовсім складачів, що в нас чомусь уважають себе за мовних авторитетів більше, як самі редактори. Едмонтон. 24. VII. 1936. Учитель І. Кирієк.

P. S. На наш погляд, від правописного хаосу найбільше тратять власне складачі, бо єдність правопису дає їм змогу скоріше складати, себто більш заробити. Редакція.

Коли вже цьому буде кінець? Високодостойний Професоре! Обороняючи Вашу честь, сьогодні я вислав листа до редактора журналу „Назустріч", в якому висловив своє обурення за замітку про Вас у ч. 14 „Назустріч". Протест свій виявив тим, що стримав передплату журналу „Назустріч". Вмістіть, Пане Професоре, цього листа мого в „РМ", — хай читачі застановляться над подібною роботою журналу „Назустріч". З глибокою пошаною до Вас Семен Лазебнюк 16. VII. 1936. Карначівка.

„Рідна Мова" є мою улюбленою щомісячною лектурою. Це мій друг. 8. V. 1936. Воля Висоцька. Григір Колодій.

Від Редакції й Адміністрації.

Пожертва. Д-р Остап Бурка прислав на фонд видання книжки про український наголос 50 зл. Сердечно дякуємо за щедру пожертву. Редакція.

До Вд. наших співробітників. Рукописи для друку в „Рідній Мові" приймаємо тільки такі. 1) Рукопис мусить бути написаний на машині, в крайнім разі — найвиразніше й найстаранніше рукою; нечитких рукописів зовсім не присилайте, бо Друкарня їх не приймає. 2) Рукопис мусить бути друкований тільки з одного боку. 3) Не пишіть густо ані дрібно. 4) Полишайте більшу відстань поміж рядками, щоб можна було, в разі потреби, легко виправити мову праці. 5) Нічого в рукопису не підкреслюйте, крім найнеобхіднішого, бо це плутає складача. 6) Пишіть конче академічним правописом (як у „Рідній Мові" чи в „Нашій Культурі"), а не своїм власним, — цим Ви скоротите тяжку працю Редактора, бо стаття друкуватиметься тільки правописом академічним. 7) Знаків розділових уживайте тільки загальноприйнятих, а не своїх. 8) Нічого не викреслюйте й не переправляйте, бо це плутає складача, — нечисту сторінку ліпше перепишіть; конечні виправки пишіть найвиразніш. 9) Усе пишіть повно, жодного слова не скорочуйте, а особливо не скорочуйте слів „Україна", „український". 10) Ліворуч сторінки лишайте більші чисті маргінеси. 11) Взагалі ж не забувайте, що складач не обов'язаний добре читати кожне невиразне індивідуальне письмо, а при теперішніх стосунках він може мови нашої добре й не знати. 12) Статті присилайте тільки остаточно виготовлені, бо в коректі не вільно нічого додавати. 13) Цитати з чужих мов просимо писати найвиразніш. 14) Редактор працює без помічника, а тому зробіть усе, щоб полегчити працю й йому.

Адміністрація „Рідної Мови" полагоджує всі замовлення передплатників раз тижнево, — по суботах.

Додаток до „Рідної Мови". До 10 (46)-го числа „Рідної Мови" всім нашим передплатникам додаємо окрему книжку, працю проф. Івана Огієнка: „Наука про рідномовні обов'язки", що друкувалася в „Рідній Мові". Додаємо цю книжку, як безплатний додаток, але сердечно просимо всіх, хто її отримає, прислати за неї 50 гр. на поширення нашого Видавництва. „Наука про рідномовні обов'язки" — це книжка, що мусить бути в кожній українській хаті, а зміст її мусить знати кожний, хто зве себе свідомим українцем. Випускаємо цю книжку з глибокою надією, що вона широко піде в найдальші наші закутини, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Рідна мова — то душа народу, — пізнаймо ж свої обов'язки супроти душі народньої! Нехай кожний, хто одержить від нас цю книжку, конче передасть її своїм знайомим і нехай знову замовляє її від нас! Цим ви поширите рідномовні ідеї й зміцните свою літературну мову.

Замовляйте, скільки прислати вам книжки: „Наука про рідномовні обов'язки".

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Не доводьте „Рідної Мови" до зменшення!

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправа на „Нашу Культуру" вся розпродана.

Передплату з-за кордону (Америки, Канади, Европи й ін.) просимо висилати, коли можна, просто порученою поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Рідній Мові" розбудуватися. Стан рідномовного журналу — це покажчик культури народу. Покажімо ж, що маємо високу культуру!

Потрібуємо кольпортерів на „Рідну Мову" й „Нашу Культуру" на вигідних умовинах. Докладніш — листовно.

Сердечно просимо додавати поштового значка на відповідь, коли хочете її мати від Редактора чи Адміністрації. Не забувайте цього; коли ж цього не робите, не дивуйтесь, що вам не відповідають.

Боржникам нашим розсилаємо пригадки про їх борг. Зазначуємо, що борг вираховано по кінець 1936-го року.

Поширюйте „Рідну Мову" серед своїх знайомих!

ЗМІСТ 10-го (46) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Стилістично-синтаксичні нариси: 11. Звичайний, надзвичайний, 12. Знечев'я. *Проф. д-р Є. Грицак:* Спортова мова наших учнів. *Проф. д-р Б. Кобилянський*: Чистота й правильність української мови. *І. Огієнко:* Переклади з Євангелії. Практичні лекції літературної мови. *В. Дитель:* До автомобільної термінології. *Д-р Фр. Коковський:* Причинки до назовництва сіл на Лемківщині. *М-р Дм. Бандрівський*: Замітки про українську мову Самбірщини. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Життя слів. Чистота й правильність української літературної мови, відповідь на запитання наших Читачів. С. Сенета. Г. Колодій, М. Колодрубець: Рідномовні замітки. Дописи прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., квертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл. поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЖОВКВА. ЛИСТОПАД 1936 РОКУ ЧИСЛО 11 (47).

Гнучкість української мови.

Про подвійні форми.

Темно *в* хаті, як *у* домовині. Роби до поту, а їж *ув* охоту. Як *у* воду *в*пав. Ой *у*дова, бідна *в*дова та й плакати стала. Багатого *й* шило голило, а нас *і* бритва не бере. Кличе мати *Й*вана, а наш *І*ван *і* не чув. Він *іще* не прийшов, вона не прибула *ще*. Нагодуй моїх діток, *іс*купай, *іс*повий. Підкралися, щоб *із*лякать. Любіть одне 'дного.

Розкажіть, як змінюється прийменник *у-в* та сполучник *і-й*. Коли пишемо *із* зам. *з*? (див. завдання 415). Коли пишемо *іще*, а коли *ще*? (див. завдання 425).

Та й схилив же головоньку сивому кон*ю* на гривоньку (Дума). Дарованому кон*еві* в зуби не дивляться. Останн*ее* літо бачу *я* золот*е* своє жито. Опухл*а* дитина голодн*ая* мре. Сам здоров знаєш. Привітен, наче небеса. І хто т*ее* знає, де милий ночув: чи в темн*ому* гаю, чи в бистр*ім* Дунаю коня напува? Найд*ем* у гаї т*ую* калину (Шевченко). І служит*иму* зайц*ю* гніздом, буду гинут*ь* на шляху (Франко). Тра пильнуват*ь* і кохат*и* родину (М. Старицький). Та гей, бики: зоре*мо* поле, посі*єм* ярее зерно (Руданський). Нем*а* на світі України, нем*ає* другого Дніпра (Шевченко). Геть укрилас*ь* килимами, огорнулас*я* лугами (М. Старицький). Страшніш тюрма у рідній хаті (Конiський). Може долю знайду, а скоріш пропаду (Б. Грінченко).

Перерахуйте всі найчастіші подвійні форми в українській мові. Що таке гнучкість мови? Яка користь від цієї гнучкости?

Українська літературна мова визначається великою **гнучкістю** своєї звукової будови, що надає їй виразної **милозвучности** й виявляється в тому, що деякі звуки легко змінюються на інші (голосні на приголосні, а приголосні на голосні), а в кінці слів, часом і на початку, голосні відпадають.

Українська мова не любить збігу однакових, а особливо голосних звуків у словах, що стоять суспіль себе, — цебто в кінці попереднього слова та в початку дальшого, й оминає такий збіг різними способами. Мова наша любить, щоб по закінченні на голосний попереднього слова дальше слово розпочиналося з приголосного, а по закінченні на приголосний, — щоб розпочиналося з голосного.

Українська літературна мова знає оці найчастіші випадки звукової гнучкости: По голоснім звуці попереднього слова пишемо: *в, й, ще, б, ж, з*, а по приголоснім: *у, і, іще, би, же, із*, напр.: Сестра *й* брат *у* школі, Брат *і* сестра *в* школі, Буду *ще* співати, Будуть *іще* співати, Узяла *б же* ти, Узяв *би ж* ти, Вийшов *із* дому, Вийшла *з* дому, і т. ін., докладніш див. завдання ч.ч. 415, 425, 410, 203-204. Правил цих дотримуємо обов'язково

в звичайній літературній мові, але не завжди в мові віршованій, хоч кращі поети по змозі таки дотримуються цих правил. Крім цього, декілька слів, головно прислівники, можуть губити свою кінцеву голосну, напр.: чому — чом, знову — знов, хоча — хоч і т. ін., див. завдання ч. 422.

Крім цього, українська літературна мова знає ще багато подвійних форм, яких вільно вживати одну замість однієї. Це будуть: 1) Давальний відмінок однини чол. роду звичайно закінчується на *-ові*, *-еві*, або (рідше) на архаїчне *-у*, *-ю:* коневі — коню, див. завдання 91-92. 2) Звичайно прикметники та займенники мають коротку форму: добра, добре, добру, добрі, та, ця, те, це, ту, цю, ті, ці, але можуть мати й повну: добрая, добрев, добрую, добрії, тая, ця́я, тев, цев, тую, цю́ю, тії, ції, див. завдання 257. 3) Прикметник чол. роду назовного відмінку звичайно буває в повній формі на *-ий* чи *-ій*, але часом буває й коротка форма: винен, годен, кожен, дрібен і т. ін., див. 259 завдання. 4) Місцевий відмінок однини прикметників чол. і ніякого роду, а також займенників тих же родів звичайно закінчується на *-ім*, але й закінчення *-ому* тепер так само часте: на добрім — на доброму, див. 270-271 завдання. 5) Присвійні займенники: мій, твій, свій у родовім відмінку мають форму: мого, твого, свого, а в давальнім: моєму, твоєму, своєму; значно рідше вживаються й форми: мойого, твойого, свойого, мойому, твойому, свойому; див. 324 завдання. 6) Майбутній час має дві рівновживані форми: буду ходити — ходитиму, див. 217 завдання. 7) Дієслівне закінчення 3 ос. однини *-а́є*, *-я́є* може губити своє кінцеве *-є*: розмовляє — розмовля, див. 223 завдання. 8) Займенникова частка *-ся* по голосній та по *в*, *й* може скорочуватись на *-сь:* паслась, узялись, ставсь, не бійсь і т. ін., див 195 завдання. 9) Дієйменник, крім звичайної форми на *-ти*, може закінчуватись (рідше) і на *-ть:* ходи́ти — ходи́ть і т. ін., див. 26-й виклад. 10) В 1-й особі множини часу теперішнього панує *-мо*, але може бути й *м:* ходимо — ходим, див. 194, 226 завдання. 11) В наказовім способі може бути закінчення *-ім*, *-іть*, або *-імо*, *-іте*, див. 206 завдання. 12) Прислівникове закінчення *іше* частіш уживається в формі скороченій на *-іш:* скоріше — скоріш, див. 373 завдання (і виклад 43, б).

До подвійних форм належить іще вживання т. зв. члена (див. завдання 315) та часток (див. виклад 50), — вони надзвичайно оживлюють мову, і в мові поетичній, як і в мові живій взагалі, ними треба користатися якнайбільш; мова народня переповнена цими формами, особливо частками.

Крім цього, сюди належать і форми складених прийменників, яких у нашій мові, особливо в західніх говорах її, не мало: край — покрай, над — понад, серед — посеред, через — почерез, проти — супроти і т. ін. (див. 22 виклад). Добрі знавці мови широко вживають складених прийменників.

Така велика гнучкість української мови надзвичайно вигідна нашим поетам, бо дає їм можливість легко писати ритмічною мовою. Вільно поетові вжити тієї чи тієї з двох існуючих у літературній мові форм, що й зветься **поетичною волею** (licentia poëtica), але коли поет уживає форми, в літературній мові недопуще́ної, то це вважаємо за звичайну помилку, а не за поетичну волю.

Завдання 415 Прийменники чи наростки *у* — *в* та сполучники *і* — *й* у літературній мові завжди чергуються між собою ось так:

1. По голосній попереднього слова треба писати *в*, *й*, а по приголосній *у*, *і*: Вона *в* хаті, він *у* хаті, брат *і* сестра, сестра *й* брат.

2. Коли слово починається ненаголошеним *у*, *і*, то по голосній попереднього слова пишемо *в*, *й*, а по приголосній *у*, *і*: Прийшов учитель до вчителя. Прибіг Іван до Йвана, на йм'я, до Йсуса.

3. На початку ре́чення, а особливо, коли далі йдуть дві чи більше при́голосні, пишемо *і* та *у*: І босе, і голе, Ідуть дівчата в поле жати, У латаній свитиночці, Утни, батьку. Але цього правила не додержуємо конче скрізь, — на початку речення звичайно не пишемо *й*, але можна писати й *в*, напр.: В селі довго говорили, Вміла мати брови дати. Коли ж по такім *в* ідуть дві

приголосні, тоді не змінюємо *у* на *в*, пишемо *у*: У страха очі великі.

4 По знаку розділовім, напр. по пере́тинці чи комі (знак ,) так само частіш пишемо *у*, *і*, як на початку речення: І над водою, і над гаєм. Зійде сонце — утру сльози.

5. Не кожна людина говорить пла́вко, рівно, а все робимо хоч маленькі перерви (павзи) в своїй мові. Ось ці перерви змінюють нам головні правила милозвучности мови, бо по такій перерві легше починати дальшу мову з *у* чи *і*, як і по знаках розділових. Ці перерви звичайно робимо по своїй уподобі в живій мові, але в писанні ліпше їх оминати.

6. Коли звуки *і*, *у* йдуть у слові за приставкою, що кінчиться голосним звуком, то звичайно вони змінюються на *й*, *в*, напр.: прийми, вийде, знайде, прийменник, займенник, на ймення, та й (а не тай), неймовірний, найпевніше, Ізраїля, навчитись, навчитель, заввага, завважити, повчитись, вивчитись, завмирати, завтра.

7. Коли на́голос (акцент) падає на початкові *і* чи *у*, то вони тоді ніколи не змінюються на *й*, *в*, напр.: їнший, Івга, у́сміх, у́спіх, у́хо, у́тиск.

8. Чужі недавнопозичені слова так само ніколи не міняють свого початкового *і*, *у* на *й*, *в*, напр.: ідея, Урал, університет, улан.

9. Коли початкове *в* чи *у* не наросткові, а кореннї звуки, тоді вони зістаються незмінні: влада, власний, вражий, вра́ження, ужівка, уздечка, узький, узенький, утеня, утя і т. ін.

10. Приставка *у* перед двома приголосними не міняється на *в*, якщо повстав би немилозвучний збіг трьох приголосних: узго́дження, уклін, ускладнений, успішний, ухвала і т. ін,

11. Коли по сполучнику *і* далі йде слово, що починається з двох приголосних, а попереднє слово закінчується голосною, тоді ліпше замінити таке *і* на *та*, напр.: Я та всі (або: Я й усі), горе та страх.

12. Коли попереднє слово закінчується приголосною, а дальше починається голосною, тоді ч а с о м (не завжди, й не послідовно) уживають подвоєного прийменника *ув*, напр.: Роби до поту, а їж *ув* охоту, Як *ув* око вліпив, Зістався *ув* убозстві, Кохатись *ув* одних книжках. Мигтить *ув* очах (тут, власне: у вочах).

13. У словах „Україна, український" початкове *у* ненаголошене, а тому може мінятися на *в*. Шевченко пише: А Вкраїна, Заснула Вкраїна, У свою Вкраїну. Так само: На вкраїнських нивах. Але тепер слів „Україна, український" частіш уживають незмінно.

14. Деякі слова зовсім не змінюють свого початкового *в* на *у*, напр.: взагалі, вдоволений, взірцевий, влучний, або *у* на *в*: увага, уважний, ув'язнити, угода, угорський, умова, уривок, ускладнювати, успішний, установа, учасник, ушкоджений і деякі ін., а також деякі слова вивідні від них. А деякі слова розрізняються навіть своїм зна́ченням: вдача (характер) — удача (успіх), взір (зразок) — узір (візерунок), вправа (в чому) — управа (уряд), вступ (вхід) — у́ступ (уривок), усувати (звільняти) — всувати (встромляти), усунення — всунення, укладати — вкладати, вплив (кого на що) — уплив (чого куди, текти), враз (хвороба) — враз (разом), уряд (правління) — вряд (прислівник — поруч).

15. Треба мати ще на увазі, що в нашій мові сполучення голосного зо звуком *в* чи *й* творить рід двозвука: -ав, -ев, -ев, -ив, -ів, -їв, -ов, -ув, -ов, -яв, -ай, -ей, -ей, -ий, -ій, -їй, -уй, -юй, -яй, а тому по цих сполученнях легше вживати приголосних *в*, *й*, аніж *у*, *і*, напр.: прибув *в* місто, святий *в* кожному, грай *й* мені, вигубив *в*сіх і т. ін., а особливо перед голосним: прибув *в* Азію, плинув *в* Італію. Перед двома приголосними дальшого слова легше ставити *у* й по голосному: тема *у* Франка, пішла *у* внутрішній і т. ін.

Оцих правил гнучкости *в* — *у*, *й* — *і* конче вживаємо скрізь, де пишемо літературною мовою. Але в живій вимові та в віршах чи взагалі в ритмічній мові цих правил не завжди дотримуємо, а то тому, що по перерві (по павзі) в живій мові легше дальше слово починати на голосну, аніж на приголосну.

Напишіть по п'ять речень на зміну *у* — *в*, *і* — *й*.

Завдання 416. Спишіть оці речення й замість ... поставте букву, яка потрібна.

Варвара ночі ...вірвала. Злякався, аж очкур ...вірвався. Що з воза ...пало, те пропало. Як ... воду ...пав. Батько ... мати, брат ... сестра. За сотника ...вана, сотником ...ваном. Козаченько ...немігся. Брат ...ще ...де, сестра ...же ...дома. Темно, хоч у... око стріль. Брат ...з сестрою помиряться. Давніш... люди жили заможніш...

Завдання 417. Напишіть 10 прикладів на вживання *ув* (див завдання 415, 12). Пам'ятайте, що вживати *ув* не обов'язково, — можна вжити *в* чи *у*, особливо в мові живій.

Завдання 418. В за́хідніх наших говорах ненаголошене початкове *о* слова (приставка) часто переходить на *у*, а це *у* змінюють на *в*: вхристити (*о*христити > *у*христити > *в*христити), вжинити, вдягати і т. ін. Не говоріть і не пишіть так! Спишіть оце:

По-літературному треба так говорити й писати: оглухнути, одружитися, одягатися, оженити, охристити, обіцяти, оборона, обутий, одуріти.

Завдання 419. Звук *і* по голосному може скорочуватися (редукуватися) на *й:* прі*і*менник — прий*й*менник, за*і*менник - зай*й*менник, Мо*і*сей — Мой*й*сей, Ізра*і*ля — Ізрай*й*ля. Поясніть, чому кажемо *і*менник і *й*менник?

Завдання 420. Початкове *о* в слові *один* та в прийменнику *од*, рідше в інших словах, коли тільки стоїть по голосній попереднього слова (найчастіш — прийменника), звичайно заникає, а цей заник зазначаємо апострофом. Перепишіть оці приклади:

Їдеш на 'дин день, а хліба бери на тиждень. На 'дній руці пучки. Хоче мене

мати за нелюба 'ддати. Ні 'дмолитися, ні 'дговоритися. Сподіваюся до 'станку.

Зо старого *к* у наших говірках повстало *д*, напр.: *д* хаті. Не пишіть *д'* хаті, а без апострофа: *д* хаті, бож тут ніякого *о* не випало.

Завдання 421. Займенники *цей, той, такий* і прислівники *так, тоді* можуть мати приставне *о-*: оцей, отому, отаких, отоді, отак. Обидві формі — з *о-* чи без нього — рівновживані.

Скажіть кілька прикладів на таке приставне *о-*.

Завдання 422. Запам'ятайте, що деякі прислівники, сполучники, частки й прийменники, напр.: знóву, чомý, позаду, попереду, відсіля, відтіля, хоча, звідкіля, звідтіля, лише, навкруги, тепера, варто можуть губити свою кінцеву ненаголошену голосну: знов, чом, позад, поперед, відсіль, відтіль, хоч, звідкіль, звідтіль, лиш, навкруг, тепер, варт і ін.

Завдання 423. В живій народній мові дуже часто вживають приставки *із-* замість *з-*; за народньою мовою так само й деякі наші письменники кохаються в таких *із-*, особливо по приголосній попереднього слова. Перепишіть оці приклади з українських Дум:

Шлик іздіймає. Все моє поле конем ізорав. Так іскажемо. Город мечем ісплюндрував. Чоловіка з своїх рук іспустили. Перстень ізняв. Пола з полою ісхожає.

Пишемо: звідти, звідси, знов, знову, або: ізвідти, ізвідси, ізнов, ізнову.

Завдання 424. Слова: мла, лжа, рвати, лляти й деякі інші, що починаються двома приголосними, можуть приймати на початку *і-*. Такі форми часті в живій народній мові та в старших письменників. Перепишіть оці приклади з „Чорної Ради" П. Куліша:

Щось іграє. Чорне море йграє. Кров іллють. Щоб ійти. Який заряд імчить так швидко.

Завдання 425. По голосній пишемо *ще*, або *йще*, а по приголосній *іще*: Він іще приніс, вона ще принесла. Напишіть по 3 приклади на *ще* — *іще*.

Завдання 426. Займенниковий підмет в українській мові звичайно вживається, але може бути й легко опущений, через що повстають подвійні форми: Прийду — я прийду, Ходимо — ми ходимо й т. ін. Вияснiть оце на прикладах із „Кобзаря":

Я в хаті мучився колись. Не називаю її раєм, тії хатиночки у гаї. Для кого в світі живете? Ви в наймах виросли. Ми в раї пекло розвели, лани братами оремо. А подивися та спитай, що там твориться. Ні, не знаю. Старії очі веселю.

Завдання 427. Українська мова дуже багата на найрізніші частки (див. завдання 404-409), якими знанці мови дуже вміло користаються. Скажіть декілька речень із частками.

Завдання 428. Кожне окреме слово й кожна окрема граматична форма мають свій сталий наголос. Українська літературна мова тепер сильно прагне до того, щоб усталити літературну вимову, хоч подвійні наголоси в нас, на жаль, іще існують, напр.: бýдýчий, гáньбá, завждú, звичáй, злóбá, зóвсім, мéшкáння, наблизáйтись, нéстú, обрізáння, постáріти, робітнúк, смілúвий, спокíй, срíблó, ясний, всі молúтвú, всі бóгú, до чáсý, до шляхý, в крáю, стрáхý, устá і т. ін. Поет у віршах мусить давати тільки літературні наголоси, коли ж він від них відступає, то це буде не поетична воля, а проста помилка.

Оминайте нелітературних наголосів у вашій вимові!

Завдання 429. Напишіть оповідання: *Хто сміється, тому не минеться.*

Чистота й правильність української мови.[1]

60. „І для слави пливете високо й сміло соколами" (33). Чому: для слави, а не: до слави, по славу, на славу, або: за славою? Поет вибрав (знов муза-збиточниця!) якраз незвичне й трохи чуже. Бо що ж воно значить: плисти високо ...для слави? заради слави? задля слави? щоб здобути славу? тоді: до слави — краще виконає те завдання. А слава — не дама середньовічного лицаря, що то він для неї на турнірах змагався.

61. „Ви шестокрильцями із роду не слабосилого!" (ст. 34). В такій синтаксичній конструкції треба додуматись пропущеного: стали, поробилися, як напр.: великими панами, зрадниками, блюдолизами. Справді ж повинно бути пропущено — як завжди — *є* (були); тільки в цьому випадку складня вимагає речівника (чи його намісника) в назовному, не в орудному, — напр.: він зроду характерник, чаклун, вона відьма, відьомського кодла. Конструкція з назовним залишається й тоді, коли слово „бути" не пропущене:

Такий був музика Пейсах Лейдерман
(Мод. Левицький: Щастя Пейсаха Л.).

Якби я був лицар і мав панцир добрий
(І. Франко).

[1] Замітки про мову „Слова про Ігорів полк" у перекладі Св. Гординського.

Якби я не дурень, що лиш в думах кисне
(І. Франко).

Чи вік протиняюсь, один промандрую
(П. Грабовський: Мандрівець).

62. „Хіба ж ви не волості здобули княжі звитяжним жеребом вояцьким? Що ж золоті шоломи ваші“ (ст. 34). Перша увага. Потрохи зміняється сенс речення, коли заперечення *не* віднесене до волості, замість до „звитяжним жеребом“, бо в оригіналі: хіба не звитяжним жеребом здобули ви... і т. д. Друга. Слово „вояцький“ не підходить до стилю поважного, взагалі на тлі епосу XII в. воно якесь регіональне. Це те саме, що: жовнірський, т. зн. такий, що стосується до жовніра (слово західньоукраїнське). Маємо ще: військовий — це такий, що стосується до війська (І. Огієнко: Словн. м. сл. 19), воєнний — такий, що стосується до війни (там же), але ніодне тут не годиться. Думаю, що найкраще можна б передати це місце одним із цих сполучень: жеребом бойовим, жеребом-війною, жеребом-борнею (жеребом-боєм-боротьбою). Третя. Не: що ж ваші золоті шоломи, тільки: де ж ваші золоті шоломи. Так буде ясніш.

63. Неясне місце стало ще більш неясним. В оригіналі не знаємо, хто говорить до Ізяслава, в переспіві він сам: під щитами, порубаний мечами, ллючи кров із ран, — промовляє: Князю, галич твою дружину прикрила крильми... Якщо не дивуватись уже, що Ізяслав порубаний промовляє, тоді таки дивуватись треба, кому він це говорить. Чи сам собі?

64. „Сокирами брами р о з м і в“ (ст. 37). Що таке: розмів? від мести, розмести, чи: метати, розметати (в літ. мові рідке)? Перше невідповідне, а в другому форма була б не така; двох форм ідентичних від а) розмести, і б) розметати, в часі минулому нема. Може: розвів (розводити руками), або просто: розбив (сокирами).

65. „І від тіла х и ж о живу душу вивівають“ (ст. 38). Способове окреслення „хижо“ в реченні: душу від тіла вивівають (до речі: віють, очищають, чи відділяють, як зерно від полови), не згідне зо значенням дієслова, що з ним воно зв'язане. Бо можна хижо скочити, схопити, розідрати і т. п., але не вивівати. Якщо порівняння — смерть на бойовищі й віяння на току — мало б бути повне, тоді треба сказати: живо, жваво.

66. „Їх кістки б і л я в і“ (ст. 38). Ми вже бачили раз таке розведення барви (вовки сіряві), і ще раз зазначимо, що така зміна віддає ненатуральністю епітету. Література знає: у мертвих білі кості, у живих жовті кості.

Біле тіло козацьке-молодецьке
коло жовтої кості пошмугляло
(Дума: Плач невольників на каторзі).

Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кости не млоїти
(Леся Укр.: Лісова Пісня).

А салдацькі білі кості под снігом лежать
(Воєнна пісня).

67. „Та душа в відважнім тілі, хоч і віща, він ізчаста зазнавав біди й нещастя“ (ст. 38-39). Трудно скорочувати зложене речення, що без допомічних речівників і поясняльних частин ставить ув один синтактичний зв'язок два різні роди (чоловічий і жіночий): душа віща — він зазнавав... Треба одного роду зректись, або дати поясняльні частини: а) душа віща зазнала нераз нещастя, б) хоч і віща душа була в його тілі, проте нераз він зазнав нещастя.

68. „Ой, землі стогнати руській довго, як згадати дні щасливі давні“ (ст. 39). Переставлення в першому рядку — ніби викликане віршовою ритмікою слів — непотрібне, і краще буде: ой стогнати землі..., або щоб чулий трохей вийшов таки непорочно чистий (земл! — його трохи зіпсувало б), можна дати множину: ой стогнати зе́млям руським. А замість: як згадати, — ізгадавши. З цього багато користи: мелодійність і милозвучність слова (дифтонг, нема збігу трьох приголосних: -к -зг), стилістично гладше, й синтактично простіш.

69. „На Дунаю Ярославна затужена кличе, Зозулею самотньою уранці кигиче“ (ст. 40). Форма: затужена — як дієприкм. мин. часу перевмн. в. від тужити — таки дуже штучна. Замість неї творимо звичайно сполучення описові: тугою сповитий, в журбі-тузі й т. п. А

далі — Ярославна нікого не кличе, вона: плаче, ридає, голосить. В другому рядку бачимо (бо такого дива чути не можемо), що зозуля... кигиче. А тим часом зозуля тільки кукає, кує, співає.

Сидить під тином, мов зозуля,
Та кукає, або кричить
(Т. Шевченко: Ми вкупочці).

Е-е... люлі...
Питала зозулі, —
Зозуля кувала,
Правдоньку казала
(Т. Шевченкк: Сова).

Прилітає зозуленька
Над ними кувати
(Т. Шевченко: Причинна).

Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталь великий дзвін: ку-ку! ку-ку!
(М. Коцюбинський: Intermezzo).

Не гаразд забирати в чайки голос і давати його зозулі. Як підем по цій дорозі передавати далі, — тоді чайка (паперова) буде кувати, сорока цвіріньокати, а горобці може розкудкудахкаються.

70. „Там рани глибокі с т и р а т и м у, скривавлені, на тілі ж о р с т о к і м“ (ст. 40). Стирати — можна пилюгу, порохи з річей в хаті, учні стирають таблицю в школі, крейда й олівці стираються, металеві гроші — теж, і підошви теж; але рану не стирають, тільки: промивають, о(б)тирають, прохолоджують. — Чого княже ранене тіло таке ж о р с т о к е (т. зн. люте, без серця) — Господь його знає. Див. увагу до ст. 30.

71. „У Путивлі над брамою рида Ярославна“ (ст. 40). Певно, що давно можна було ходити, чи стояти, над брамою (пор. башту над брамою в Любартовім замку в Луцьку), та тепер таких брам дуже мало, — тим то й речення таке для більшості не зовсім зрозуміле. Може найвідповідніш було б: на брамі (як: на воротях), бо воно має подвійне значення: а) в брамі, б) над брамою.

72. „Чом вієш так, розкидуєш стрілки за собою на крилечку легенькому на ладиних воїв?“ (ст. 40). Читачеві ясніш, коли хтось іде й розкидає, а коли віє, то хіба: сіє, розсіває, сипле, розсипає. Та й який же це образ: вітер віє — і за собою розкидає? чи вітер персоніфікований? (де ж те вітрове „за собою“?) І ще цікаво, як можна розкидати на крилечку? зрозуміло було б: з крилечка, або крилечком. Отакі то дива складаються з незручного розміщення слів; бо треба було: вієш-летиш на крилечках.

73. „Чи мало ж то літать тобі в піднебнім просторі, гойдаючи вітрилами на синьому морі?“ (ст. 40). Дієприкметник часу тепер.: гойдаючи — зв'язує тісніш дієслівні частини зложеного речення, і ставить їх у безпосередню залежність від себе; напр.: ходить, хиляючись, іде, простягаючи руки й т. п. В цьому випадку одне розуміння від другого далеко: літать в піднебнім просторі, — гойдати на морі вітрила. Логічно треба було б навпаки: гойдає вітрилами, літаючи в просторах; бо можна літаючи погойдати й самому погойдатись, але трудно гойдаючи (т. зн. маючи цю головну роботу), ще й кудись (високо) літати. Здається, що цей дієприкм. цілком непотрібний, краще простіш: літать і гойдати.

74. „О, Дніпре мій, Словутицю, із каменю гори пробив же ти до половців земель неозорих“ (ст. 40). Знову приклад штучного розміщення слів. Зразу здається, що „із каменю гори“ відноситься до Дніпра. Думаю, що вірш ні трохи не буде гірший, як поставити на місці: „із каменю гори“ — пробив же ти гори; а те: „із каменю“ замінити на: „кам'янії“ (чи камінніі), і дати на початок другого рядка замість: „пробив же ти“. Навпаки, поетичність теж виграє через ясніше словорозміщення вірша. — Стилістично бідна теж і недолад-на фраза: пробив (гори) до половців земель неозорих. Замість *до* краще *в;* замість родового: половців, краще дати прикметник: половецькі. І вийшло б гладко: ...в половецькі зе́млі неозорі.

Рівне. Б. К о б и л я н с ь к и й.

Стилістично-синтаксичні нариси.

13. Громадянство - суспільство.

Розвій нашої літературної мови великими кроками йде вперед, іде такими кроками, що часом значення слова росте на наших очах. Так, напр., виросло значення слова „громадя́нство“.

Слово „гром*а́*да“ — дуже старе слово, а визначав збір небагатьох людей, — натовп, юрба, купа, гурт, взагалі — обмеженого числа, напр. села, містечка. Кажемо: Криворівенська г р о м а д а. Шевченко в „Кобзарі“ пише: Слухайте ж, панове г р о м а д о! Не хотілось в снігу, в лісі козацьку г р о м а д у збирать на пораду. Рудченка „Казки“: По селу люди г р о м а д о ю ходять I 186. Пор. відому приказку: Громада — великий чоловік.

Коли ж говоримо про дуже великий збір людей, напр. міста, краю чи цілої землі, тоді це вже „г р о м а д я́ н с т в о“. Кажемо: Київське громадянство (але ще можна сказати й: Київська громада, коли мислимо обмежений круг людей). Громадянство Харківщини. Львівське громадянство.

Коли говоримо взагалі про абстрактний круг людей, то звичайно кажемо „громадянство“: Наше громадянство любить сенсації. Підданство — також „громадянство“: Я не маю польського громадянства. Добув собі чеське громадянство.

„Суспільство“ — донедавна незнане в східній Україні слово, Словник Грінченка ще не подає його, але подає „суспільність“ у значенні „громадянство“ (рос. „общество“). Слова „суспільний“, „суспільність“ Грінченко подає тільки за словником Желехівського, цебто як слова галицькі, на Наддніпрянщині зовсім незнані. Але за останній час слова „суспільство“ чи „суспільність“ починають ширитися й по Наддніпрянщині, їх подає вже напр., академічний Правничий словник, перекладаючи рос. „общество“ так: громад*я́*нство, суспі*л*ьство, суспі*л*ьність.

„Громадянство“ — це зовсім молоде слово, що почало ширитись десь із другої половини XIX-го віку (його знав, напр., Куліш). Історичний Словник Є. Тимченка зовсім не має цього слова, цебто до XIX-го віку його не занотовано, — до того часу вживано слова „посполство“ — поспільство.

Від різниці „громада“ — „громадянство“ залежить також різниця в словах „громадський“ — „громадянський“, що витворилася так само за останні часи. „Г р о м а д с ь к и й“ — це належний до сільської громади, слово дуже старе. „Церков громадскую кгвалтом отнявши“, акт 1597 р. Взагалі — належний до малої громади: Громадські гроші. Або: публічний, не урядовий: Громадська справа, Вирішили по-громадському, Громадський суд.

Коли що належить до „громадянства“, цебто великого обширу чи абстрактного розуміння, тоді це буде „громад*я́*нський“ (нове слово): Громадянська війна. Наше громадянське життя не йде нормально. Слово „суспільний“ цього самого значення Б. Грінченка подає тільки з Словника Желехівського, але за останній час до літературної мови потроху входить і воно.

Але прислівник „с*у́*спіль“ у значенні „разом, поруч“ дуже добре відомий на Наддніпрянщині: Кумова хата стоїть с*у́*спіль із моєю, Іванове поле с*у́*спіль із моїм. От це „суспіль“ і промостило дорогу для „суспільство, суспільність, суспільний“, хоч ці останні слова в літературній мові ще досить рідкі.

Іван О г і є н к о.

Український правопис на Закарпатті.

Проф. О. Мицюк зробив у своїй рецензії на ужгородський „Науковий Збірник“ т. XI (див. „Наша Культура“ кн. 19 ст. 717-718) замітку, що я автор „чудернацького правопису для закарпатських українців, а сам же друкую свої праці загально-українським правописом. Це знак того, що з тим правописним архаїзмом час би вже й на Закарпатті закінчити“. Мушу признати правду проф. Мицюкові, що на теперішні часи згаданий правопис і чудернацький, і архаїстичний. Але зовсім не відповідає правді, що я автор цього правопису. Цей правопис — то правопис київського вченого Максимовича,[1] який прийняла Галичина і де він довго держався в пу-

[1] Про цей правопис докладно розповідає проф. І. Огієнко в своїй праці: „Нариси з історії української мови“ 1927 р. ст. 7.

бличнім житті, бо галицька інтелігенція, зложена головно з священства, прив'язана була дуже „до святих буков Кирила й Методія". І від галичан прийняли той правопис південно-карпатські українці (тоді ще, та й тепер „русини") на доказ, що не цілком погоджуються з великоруським правописом, що його ввели Іван Раковський і почасти А. Духнович. У першій мірі був це місцевий священик Теодосій Злоцький, що написав граматику південнокарпатської української мови на основі мараморошського говору в початках 1880-их років, що однак не вийшла (її рукопис знаходиться в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові), а потім із малими діялектичними змінами й традиційними правописними правилами (напр. множ. прикметників на -ѣ) прийняв її автор кількох підручників для народніх шкіл і мадярсько-руського словника Ласлав Чопей, а потому, по перерві в 90-тих роках, обновив цей правопис на основі Максимовичовій та Головацького, Осадця, теперішній директор учительської семінарії, й основник щиро народнього руху — Август Волошин в р. 1907 у своїм підручнику: „Практична малоруська граматика" (по-мадярськи).

Коли ж бо з початку нового життя для південно-карпатської частини українського народу стала актуальною справою наука своєю рідною мовою, про яку не всі мали добре поняття, що треба під нею розуміти (а вся майже інтелігенція говорила „матірньою" мовою — мадярською), не визнавалися в правописах. І коли галицькі русофіли зуміли вже притягнути на свій бік і щирого народовця Августина Волошина, тож тоді годі було заводити український фонетичний правопис. Треба було йти за дорученням Чеської Академії Наук і завести тимчасом етимологічний правопис, уживаний донедавна в Галичині, та з другого боку шукати опертя в домашній традиції. А цією традицією була граматика й правопис А. Волошина з 1907 р., застосований у його підручнику, писанім по-мадярськи в р. 1907. Стан став такий, що треба було рятувати мову, а не форму. Тепер воно інакше. Інтелігенція пізнала нашу літературу, й молода генерація пише загальноукраїнським правописом, але в школі, де місцеві чинники ще не рішають, панує кілька правописів. А стара генерація пише, як знає.

Про цю справу більш напишу до дальшого числа, щоб ширші круги нашої інтелігенції були в курсі справи.

Ужгород Іван Панькевич.

P. S. На вищеподаному в статейці д-ра Ів. Панькевича прикладі навіч бачимо, яку величезну шкоду для української культури приносить створення місцевих „правописів" і місцевих „літературних мов", замість творити соборну літературну мову й соборний правопис! Редакція.

Життя мови.

Д-р Іван Велигорський: **Життя мови.** Яворів. 1935. стор. 32. 8°.

Крім перестарілих граматик, що їх уже навіть і в школі не вживають, нема в нас рішуче ані підручників, ані допомічних книжок до навчання української мови. Навіть і в „Записках НТШ" дуже рідко появляються наукові статті з ділянки українського мовознавства. Одним словом пустка, і тільки одиноке В-во „Рідна Мова" надолужує ці недостачі, й інтенсивно працює від 4 років, видаючи журнал і окрему Бібліотеку. З тим більшою цікавістю розглядаємо невеличку книжечку д-ра Велигорського на так дуже потрібну й обов'язкову в сучасній школі тему, як життя мови, чи скоріш життя слів (виразів).

Авторова праця перша в нас із цієї ділянки, якщо не рахувати окремих статтей і завваг на цю тему, що їх поміщувала й постійно поміщує „Рідна Мова". І цю саме обставину треба мати на увазі, що завдання автора було важке, бо він мав тільки чужинецькі зразки, а своїх дуже мало.

У своїй праці автор говорить про зміну значення слів, обсяг і зміст слів і їх

різні значення, далі про тропи з поетики, чуттєве забарвлення слів, про народню етимологію, гомоніми й синоніми, вплив історії, середовища й культурних ділянок на мову, про забуті слова й новотвори.

Метода авторової праці здебільша добра, уклад її досить добрий, може тільки сам виклад для учнів не скрізь ясний (стр. 5, 6, 8, 13 про метонімію, 20 про іронію), але тут може з'ясувати все в школі вчитель. Мова праці чиста й літературна, хоч можна мати деяке застереження в справі поодиноких слів і речень (напр. слово руйнівник, або „случай", що його треба рішуче викидати). Для шкільного вжитку (цього вимагають шкільні програми) потрібні три окремі розділи про архаїзми, варваризми й провінціялізми, далі треба би згадати про вплив давньої книжної мови на сучасну літературну мову, а вкінці про вплив останньої війни й післявоєнних обставин (напр. суспільно-політичні устрої), про вплив техніки й спорту останніх часів на мову різних народів і зокрема українську.

Автор свідомо дав приклади з буденної мови, й дуже рідко цитує поодинокі слова з літератури. Мені здається, що деякі розділи вимагають доконче гарних прикладів із літератури. Додатньою сторінкою праці є подавання вправ для учнів, одначе ці вправи часто дуже загальні, й учень не зможе їх самостійно виконати, як це повинно бути (напр. стр. 10, 11 і ін.). Кращі вправи, що в них автор подав матеріял для розсліду, й учень орудує вже цим матеріялом. Поодинокі відступи й розділи праці треба для ясности й прозорости нумерувати. Загально книжечка досить цікава для учнів, а зокрема цікаві кінцеві уступи (стр. 27-31). Вульгарні слова краще викидати. Наукову літературу своєї теми використав автор досить широко, хоч не взяв (чи може не мав часу взяти) на увагу того цінного матеріялу, що його помістила „Рідна Мова". Деякі слова й фрази, що їх автор наводить, належать скоріш до польської мови, а в нас їх запозичують, — це треба було зазначити. Найбільш разить велика скількість друкарських похибок (усіх більш, ніж 30). Розумію, що автор друкував свою книжечку в провінціяльній друкарні, а все таки повинен був краще допильнувати поправного викінчення друку. При кінці повинен бути спис похибок.

Не зважаючи на всі вичислені недостачі, праця д-ра Велигорського цінна й корисна для нашої школи, й тому наші вчителі української мови повинні вживати її при навчанні в школі. Треба ще раз зазначити, що це перша в нас праця з ділянки життя виразів і української семантики, а щодо недостач, то автор зможе їх виправити при другому виданні.

Перемишль. Євген Грицак.

Чар дитячої мови.

Спостереження початків дитячої мови.

Слухаємо, — й не наслухаємося чарівного щебетання маленьких діточок! Рожеві устонька, що видають зразу тільки невиразні крики, поволі починають знати, чого хочуть, і ступнево розвивають мовні звуки, що так мило вражають наше ухо.

З наукового погляду перші об'яви здібности говорення в дитини надаються дуже добре до систематичної й докладної обсервації. Обсервація ця має надзвичайно велике антропологічне й біологічне значення. Адже ж на підставі цієї обсервації можемо говорити про початки мови, людської раси взагалі.

Мова складається зо звуків, заокруглених у певні форми, якими послугуємося для виявлення нашої думки. Щоб слідкувати за розвоєм думки в дитини, мусимо дуже пильно прислухуватися до його мови, — слідкуючи за тим, як молодий артист оброблює пластичний звуковий матеріял і надає йому мальовничі, різнородні форми. Артикуловані звуки підпадають під змисли й можуть бути докладно нотовані й описувані, оскільки

обсерватор має бистрий слух і має здібність скоро хватати враження.

До того часу, поки дитина почне говорити, вона видає звуки, які не мають іще окресленого характеру артикулованих звуків. Такі крики експресійні, і є об'яв змінних настроїв дитини. Інстинктивні, бо виходять із природного устрою нервового, який діяв на органи м'язеві. В криках тих ми ступнево можемо відрізнювати почування: болю, радости, смутку, холоду і т. д.

Уже в тих, на загал незамітних криках, можна пізнати перший зародок артикулованих звуків. Наприклад: у, е, уе, ау. Первень артикуляції в пізніших криках виступає в більш окресленій і більш урізнородненій формі, і служить до розрізнювання одних від других. На перший погляд, дрібна різниця в тоні голосівки *а* виявляє біль, мале забарвлення цієї голосівки, — радість. Водночас, у хвилинах задоволення появляються ступнево артикуловані звуки, у формі „дитячих спліток". В часі цього щебетання мовні голосні увидатняються й творять дивні сполуки: аі — ау, ае, а. Щебет і голосні ці не є для кожної дитини однакові, — одні діти виголошують одні, інші другі голосні, або в іншій сполуці.

В кінці першого півріччя появляються вже й приголосні, в сполуці з голосними: ам — ма — гум — ґм — км, га... Черга появи приголосних відповідає фізіологічним труднощам, цебто зусиллям м'язів.

Перша говірка дитини дивно різнонітна й має більшу частину звуків, уживаних пізніш у мові. Є це чудесний винахід природи, яка каже дитині вправляти голосовий інструмент, щоб пізніш легше приходилося їй говорити.

Коли розвинуться вже прилади мовні, моторичні імпульси зачинають діяти на м'язи горла, уст, язика, і тим способом повстає щораз більша різнородність звуків і звукових комбінацій. Таке вокалізування інстинктивне, невивчене, є воно наслідок нервових перемін і виявляє настрій або тривалий стан почувань.

У міру розвою інстинктивної артикуляції зачинає входити в гру первень волі. Дитина чує звуки, які видає, й знаходить у них уподобання, повторює їх і бавиться ними. Є це схильність до наслідування самого себе, тому зіставляє цілий ряд рівнобренячих голосних, і таким способом творить для себе рід співу.

Початки музики в дикунів складаються теж із ритмічного повторювання звуків, без ніякого значення. Взагалі люди примітивні любуються в звуках, що нагадують крик немовляти.

З вище сказаного бачимо, що перші спроби дитячої говірки більш інстинктивні, і тільки пізніш, із появою волі, набирають поважнішої закраски, і на підставі обсервації можемо судити про поступи в мовній ділянці.

Про цікавий перехід від неартикулованих звуків до мови артикулованої буду пробувати подати іншим разом.

Перемишль. Ярослава Мандюкова.

Духовенство, рідна мова й культура.

З великим моральним задоволенням прочитала я в 44-м числі „Рідної Мови" заклик Сільського Священика з Волині до пастирів духовних, і хочу ширше застановитися над виразом: „наш народ у своїй масі такий іще темний і безпросвітний, такий безпорадний, що на обов'язку кожної інтелігентної людини лежить тягар цей народ піднести на вищий щабель культури, усвідомити, навчити, виховати й ушляхетнити".

Святі слова! І на сторожі коло їх мусить стати священик, як провідник, що знаходиться в тісному зв'язкові з громадою села. Не той священик-урядовець, а той, що дав багато гарних сторінок для історії української церкви, що самоцвітами розсипалися серед пожовклих паперів різних архівів як церковних, так і громадських. Скільки там заховалося дорогих українському серцю традицій!..

Видобути їх звідти, з куряви й цвілі на світло денне, віддати народові, щоб далі плекав їх на славу краєві, — це завдання священика.

Розказати народові про багатство й високій розвиток його мови й культури, щоб не відвертався він від неї з погор-

дою, яка виникає з несвідомости, й не втікав до чужих „вищих“ у його розумінні. А багатство нашої культури, мистецтва взагалі й церковного зокрема може сказати багато думці народу й викликати безліч пожаданих рефлексій.

Сягнути тільки до джерел, що пробиваються серед скель, дзюрчать, вириваються водограєм із нетрів нашої пребагатої землі, й тією свіжою, чисто-кришталевою водою охристити наново душу народу. Хай не говорить він у своєму пригнобленні, як у байці про Андріяна — багатиря й Надію прекрасну: „Земля наша бідна, люди ми злощасні“.

Ні! Треба змусити його зрозуміти істоту й виголосити: „Земля наша чарівна, люди ми долі щасливої, обернути її тільки лицем до себе“. І міць вступить ув їхні душі, й почнуть рости їм крила, що занесуть далеко й покажуть край вищих світовідчувань народу.

Тоді б і ті священики, що вийшли з тієї ж землі, виросли ще з її стародавніх соків, тільки з незнання своєї мови й культури відсахнулися від неї й убралися в чужу шкаралупу, — почувши могутній заклик славних традицій, відкинули геть помилково зрозумілий запліснілий консерватизм, видобули зо дна душі своєї дрімливі інстинкти любови до свойого краю й народу, й стали йому правдивими, рідними пастирями.

А цих дрімливих інстинктів патріотизму заховалося багато всюди, як вірно-характеристично схопив був їх С. Черкасенко в одному своєму оповіданні. Герої-священики й їх родини, що бояться навіть самого ім'я Шевченкового, як „бунтаря й крамольника“, і збірку на його пам'ятника вважають за державний злочин, а в товаристві тільки й просять пісень: „Реве та стогне Дніпр широкий“, „Як умру, то поховайте“.

Їхній патріотизм іще був у стані зоологічному, й тільки підсвідомо повертався до рідних пісень, хоч іще не прийшло зрозуміння Чину. Схована українська душа вимагала свойого задоволення, а чужа шкаралупа старалась її заховати й налякати страхом перед „крамолою“, щоб звідки не виглядала.

Історик-професор священик Н. Теодорович мав також ту приховану українську душу й незмірну любов до свойого краю, а Волині зокрема. Вона ввесь час неслухняно виглядає між рядками його дослідів, писаних із мусу російською мовою. Там між у ряди-годи киненими словами: „Україна“, „Малоросія“, „южно-русскій край“ ходить українець. Через усі його праці пересотується червоною ниткою прив'язання до старих наших традицій, шукання в них правди української.

Дуже зворушливе й будуюче одне оповідання І. Франка. В ньому старенький сільський священик, що, здавалося, забув у глухій стороні про всяку культуру, за покуту, замість клячання, каже селянам засаджувати ліс, дороги, упорядковувати їх, чистити подвір'я; молодят, що закладають родину, враз із заповідями заставляє вчитися грамоти. І не було в його селі ані піятик, ані непорядку, ані неграмотних, — цвіла культура й добробут.

Та ті священики і діяльні, і бездіяльні були давно, коли ще не було великої свідомости національної, коли кульмінаційним пунктом націоналізму був регіоналізм, а часопис був рідким гостем. Але регіоналізм XIX-го віку, викупаний у Тарасовім купелі, освячений миром визвольних змагань, породив націоналізм XX-го віку. Сьогодні й свідомість є, і преси доволі, тільки поле все ще лежить облогом, і чекає орачів-пастирів, що були б відважні, як старі запорозькі пастирі, мудрі, як змії.

Мусять вони думкою своєю орлом літати понад мислями своєї пастви, відчути небезпеку тих, що блукають у густому лісі життя серед роздоріжжя, вихопити їх ізвідти й повести на високу гору, щоб показати багатство душі, а особливо тієї вимріяної душі українського народу, й оздоровити їх нею.

Ця свята, відповідальна праця напевно окриє не одне чоло тернами, переплетеними в осяйній авреолі, але той, що проповідує науку Христову, мусить іти за Його наукою й вірити, що щирою вірою й чином навіть гори можна пересунути з місця.

Варшава. Євгенія Янчевська.

Практичні лекції літературної мови.

Для чергової лекції літературної мови беру тепер кілька віршів із збірника О. Олеся: „Чужиною“.

1.

Наро́де[1] — Стра́днику[2], навчи́ і нас
Люби́ти свій Єрусали́м[4]... [в вигна́нні[3]
Навчи́[5] в соло́дкому стражда́нні[3]
Пройня́ти се́рце ним.

Щоб[6] на чужи́ні[7], над річка́ми[8],
Покла́вши ко́бзи жалібні,
Ми ти́хо схо́дили сльоза́ми[9]
В жалю́[30] по[10] рі́дній стороні.

2.

В журбі́ я со́нцю не раді́ю[11],
В сльоза́х[12] не[13] ба́чу я весни́...
В душі́ ношу́ еди́ну[14] мрію,
Одну́ її пещу́, лелію,
Вночі́[15] і[16] вде́нь еди́ні сни...
Це — край мій.

Коли́ вже[17] во́рога не[13] бу́де[23],
Коли́ на рі́дний[18] степ ступлю́,
Тоді́ весна́ мене́ розбу́де[19],
Тоді́ зато́пить[19] со́нце гру́ди[20],
Тоді́ я пі́сню розіллю́[21]
Про[22] край мій...

3.

В вигна́нні[3] дні[23] течу́ть, як сльо́зи[12],
Думки́[24] в вигна́ні[3] сплять[25], як ме́ртві[26],
Соло́дкі[26] спо́гади сича́ть, як змії,
Душа́ ридає[27], як дити́на.[28]

Душа́ розі́рвана, як ра́на...
Бальза́м дале́ко так, як со́нце,
А со́нце, со́нце, як і ща́стя,
Там, там, лише́[29] в краю́[30] коха́нім.[31]

4.

Я ба́чив, як голо́дні[26] ді́ти
Пала́ли гні́вом огняни́м[32],
І вчи́ли жда́ти і терпі́ти,
І пам'ята́ти заповіти,
Нали́ті[26] гні́вом огняни́м.[32]

Не спа́в... не міг до ра́нку спа́ти,
Душа́ літа́ла ці́лу ніч[33],
І чу́ла, як ревли́ гарма́ти,
І як моли́лась[34] моя ма́ти,
І як хтось пла́кав ці́лу[35] ніч...[33]

---

[1] Кажемо тільки наро́д, а не на́род. [2] Конче вживайте кличного відмінка; не кажіть: Пане Доктор, але: Пане Докторе! [3] Не кажіть: в вигнанню, бо в літературній мові тільки: в вигнанні, в питанні, в страждáнні. [4] Початкове *І* в цім слові завжди відпадає. [5] Научи або навчи, обидві формі літературні, друга (навчи) частіша. [6] Архаїчного „щоби“ літературна мова вже не знає, — панує тільки „щоб“. [7] Кажемо: чужи́на і чужина́, чужи́нець, чужи́нка. [8] Літературна мова знає головно форму „річка“ (а не ріка), уже без значення зменшености: річка Дніпро, річка Дунай. Так само книжка. [9] „Сходити сльозами“ — постійно плакати; кажемо: слізьми́ і сльоза́ми. [10] Жаль *за* ким-чим або *по* кому-чому. [11] Радіти чому або з чого. [12] Не кажіть слеза, а тільки сльоза́, сльози. [13] *Не* вимагає родового: Не бачу весни (а не: весну). [14] Єдиний — тільки один. [15] „Вночі́ і в день“, а не: „ночею і днем“. [16] В мові звичайній *і* по голосній конче переходить на *й*: Вночі́ й удень, але в мові поетичній, в вимог ритму та пав, цього часто не додержують. [17] По голосній *вже*, по приголосній *уже* [18] Рі́дний, рідна, а не рідній, рідня. [19] Уживання *-е* замість *-ить* тепер не прийняті в літературній мові, як чисто говіркові, хіба ще вдибаємо їх у поетів із вимог ритму чи рими.

[20] Запам'ятайте, що „груди“ в нашій мові слово тільки множинне, в однині — грудь — у нас зовсім не вживане. [21] Не кажіть: розіллю! [22] Пісня *про* кого-що, а не *о*. [23] Кажемо тільки: була́, було́, були́, бу́де, бу́дуть, а не: бу́ла, бу́ло, бу́ли, буде́, будуть. [25] Форма *дни* — місцева. [24] В назовному множини слова, що мають *-к-* в закінченні, дуже часто переносять наголос на кінець слова: думки́, парубки́, книжки́. [25] Сплять, а не спять, як місцево кажуть. [26] Вимовляємо: мертві, солодкі, з виразним *і*, а не з архаїчним *и*. [27] Ридати — сильно плакати, те саме, що й „голосити“. [28] Кажемо: дити́на, люди́на, мужчи́на (чоловік, муж), а не — ина́. [29] Цього слова (лише) тепер часто оминають, замінюють на „тільки“. [30] Односкладові слова в місцевім відмінку часто знають *-ю* або *-і*. [31] У нас панують подвійні форми: в краї коха́нім — основна, стара, і молодша, нова: в краю коханому; обидві рівноживані. [32] Кажемо: огонь, огняни́й, або: вогонь, вогняни́й. [33] Ці́лу ніч — це знахідний часу; не кажіть: протягом цілої ночі. [34] Можна б і множину пошани: молились моя мати (мої мати — не вживаємо). [35] Ці́лий, а не ціли́й.

Поширюйте „Рідну Мову“ серед своїх знайомих!

Переклади з Євангелії й Дій Апостольських.[1]

Прийдіте до Мене, працею зморені!

Євангелія від Св. Матвія XI 25-30.

25. Того часу, навчаючи, промовив Ісус: „Прославляю Тебе, Отче, Господи неба й землі, що сховав Ти оце від премудрих й розумних, та його немовлятам відкрив.

26. Так, Отче, бо Тобі так було до вподоби.

27. Передав Мені все Мій Отець. І Сина не знає ніхто, крім Отця, і Отця *теж* не знає ніхто, окрім Сина, та кому Син захоче відкрити.

28. Прийдіте до Мене усі, що ви працею зморені та перетяжені, — і ви в Мене спочинете.

29. Візьміть ви на себе ярмо Моє, і навчіться від Мене, бо Я тихий і серцем покірний, — і знайдете ви заспокоєння душам своїм.

30. Бо ж ярмо Моє любе, а тягар мій легкий".

Віддайте цареве цареві, а Богові Боже.

Євангелія від Св. Матвія XXII 15-22.

15. Тоді фарисеї пішли та й вмовлялись, як зловити на слові Його.

16. Й посилають до Нього вони своїх учнів, *а ті* кажуть: „Учителю, знаємо ми, що Ти справедливий, й наставляєш на Божу Дорогу правдиво, й не зважаєш *вовсім* ні на кого, бо на людську особу не дивишся Ти.

17. Скажи ж нам, як здається Тобі: чи повинно давати податок цареві, чи ні?"

18. А Ісус, знавши їхнє лукавство, сказав: „Чого ви, лукаві, Мене спокушаєте?

19. Покажіте Мені податкову гроші-ну". І динара Йому принесли.

20. А Він їх запитав: „Чий це образ та напис?"

21. Вони відказали: „Царів". Тоді каже Він їм: „То ж віддайте цареве цареві, а Богові Боже.

22. А почувши таке, вони диву далися. І лишивши Його, відійшли.

Дух Святий сходить на апостолів.

Дії Святих Апостолів II 1-13.

1. А коли настав день П'ятдесятниці, всі вони однодушно знаходились вкупі.

2. І нагло зчинилася з неба гуркотнява, ніби буря ґвалтовна зірвалася, й переповнила цілий той дім, де сиділи вони.

3. І явились поділені їм язики, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осіли.

4. Всі ж вони переповнились Духа Святого й говорить стали різними мовами, як їм Дух промовляти давав.

5. Пробували ж ув Єрусалимі юдеї, побожнії люди, від усяких народів під небом.

6. А коли оцей гомін зчинився, зібралася сила народу — та й диву далася, бо кожний із них *тут* почув, що вони розмовляли їх власною мовою.

7. Чудувалися ж всі й дивувалися, й говорили один до одного: „Хіба ж не галилеяни ці ось усі, що говорять?

8. Як же кожний із нас чув мову ту власну, що ми в ній народились?

[1] Перекладаю Євангелію мовою ритмічною, головно — т. зв. анапестом, цебто трискладовими стопами з наголосом на кінці (⏑ ⏑ —). Власне цей метричний розмір надає Євангелії величної, а разом із тим мелодійної форми. Наголоси ставлю згідно з цим метричним розміром, чому він часом припадає на односкладове слово, або слово двоскладове лишається без зазначення наголосу. Ритмічна одиниця починається від кожної павзи, цебто від знака розділового. Уважаю, що про культуру Євангельського слова перекладчик мусить дбати якнайбільш. В недовгому часі появиться в мовному перекладі Євангелія від св. Матвія (видання Британського Біблійного Товариства, ціна 10 гр.), а потому й інші. І. О.

9. Парфя́ни та ми́дяни та елами́ти, також ме́шканці Месопота́мії, Юде́ї та Ка́ппадокії, По́нту та Азії,

10. і Фри́гії та Памфілії, Єги́пту й лівійських земе́ль край Кире́ни, і захо́жі римля́ни,

11. жид и́ й новові́рці, крити́яни й ара́би, — *усі* чу́ємо ми, що говоря́ть вони́ про вели́кі діла́ Божі мо́вами на́шими".

12. І всі не вихо́дили з ди́ва, й що поча́ти, не зна́ли, й говори́ли один до одно́го: „Що ж то ста́тися ма́є?"

13. А і́нші каза́ли з насмі́шкою: „Вони́ повпива́лись вино́м молоди́м".

Переклав Іван Огієнко.

Мої рідномовні сумніви.

1. **Талан — талант — талановитий.** Коли б не те третє слово, я згодився б уживати немиле для уха „талант", бо знаю, що талан і талант — не все одно. Але чому ж не кажемо талан*т*овитий? Ото ж перенесім відпад *т* також на талант і будемо мати „тала́н" з двома значеннями, та ще й без того неприродного наголосу, що чується в Галичині: та́лант. Можливе це тим більш, що тала́н — доля з хистом майже покриваються. Досить тієї забобонної „бездольности". Люди́на сама „коваль своєї долі", а „безталанний" той, що нездара!

2. **Чоловік — муж — заміж — замуж — мужик — людина.** „Наробишся, чоловіче, аж...", „Чоловіче, бійся Бога, що робиш..." „Був собі чоловік, а в нього три сини". „Кажу тобі, чоловіче, горе та й годі"! Це не галицизми. Чому ж „чоловік" — це тільки муж? Так, воно вживане частіш, ніж „муж", але не менше часто виступав й у значенні людської одиниці, бо й жінки — бува — кажуть про себе: „Через людські язики не можна чоловікові й на вулицю вийти" (схід). „Людина" ж, це вислів головно інтелігенції.

Зате рівнобіжно з „чоловіком" виступає „муж" і „мужик" у тому ж самому значенні: „Ой мужу ж мій, мужу..." „Била жінка мужика..." „Сіяв мужик просо — жінка каже мак". Чому ж тоді „заміж", а не „замуж"? І на сході, і в Галичині я чув „замуж", а „чоловік" = муж уживається і тут і там рівнобіжно з „чоловіком" = людиною.

Мені здається, що синоніми збагачують літературну мову, й усі наведені слова можна б у ній залишити. Непорозумінь не може бути, бо зміст речення запевнює недвозначність виразу, зате їх багатство дозволяє нам на далеко йдучі нюанси в передаванні різнозначних думок.

3. **Конечно — конче.** Обидва вислови чув я між людьми, але „конче" багато частіш. А що тієї форми ні в поляків, ні в росіян немає, тоді як „конечно" з польським рівнозвучне й рівнозначне, а російським рівнозвучне, хоч не дуже рівнозначне, то, здається мені, що без шкоди можна його зовсім викинути й уживати виключно „конче", тим більш, що воно краще гармонізує з загальною нашою вимовою, ніж „конечно". Сприкметниковане „конечний" заступити через „конче потрібний", або „необхідний".

4. **Надзвичайно (-ий)** зачасто уживане видається мені за сильне. Щось „надзвичайно велике" — то таки таке, чого в світі не буває, а вже „незвичайно велике", це вже трошки менше, а от „дуже велике", то так собі, буває, хоч і не частенько. Ці три вирази я переплітав би в мові.

Sierpc. Я. Романенко.

P. S. В літературній мові часто пишуть „тала́н" замість „тала́нт", наголос тільки тала́нт, ніколи та́лант. „Чоловік" у значенні „люди́на" часте в літературній мові, — не треба тільки зловживати „чоловіком" там, де його краще заступає „люди́на". Архаїчного „мужа" вже не вживаємо, крім мови величної (напр. у перекладах Євангелії і т. ін.). Слово „мужик" зовсім вийшло з ужитку. Панує „заміж" (замуж > замож > заміж), але в народній мові „замуж" дуже часте. Про „незвичайний", „надзвичайний" див. мою статтю в ч. 46-м „РМ" на ст. 433, див. „РМ" 1933 р. ст. 117-120, 188, 283.

Іван Огієнко.

Приєднуйте нам нових передплатників!!!

Бойківська топо- й ономастика.

Про збирання назов писав у нас м. ін. Кордуба, Огієнко, Гуркевич та ін. При збиранні треба держатися якогось ладу. Добре радить Гуркевич, щоб ладити мапки місцевостей; одначе це річ тяжка з огляду на друк такої мапки. Знову ж анкета М. Кордуби (див. „Стара Україна“ р. І. ст. 96-97) не завжди зручна, бо нераз тяжко — головно в горах — докладно відрізнити поляни, сіножаті, управні поля від корчів, неужитків, яруг, горбів і т. д. Нераз назва однієї гори, чи горба обіймає різні місця: управні й неуправні, і тубілець у назвах надто не відрізнює поодиноких місць зо становища флори.

Ось тому я рішився в своїй статті поділити зібрані назви на 4 групі: І. Назви оселі та її частин, назви вулиць, доріг, присілків, дворів, фільварків, корчем. Зву їх коротко: назви осель. ІІ. Назви гір, горбів, верхів, долин, піль, сіножатей, корчів, зрубів, лісів, яруг і т. д. Зву їх коротко: назви територій. ІІІ. Назви вод, цебто: рік, бродів, вирів, острівців, потоків, ставів, багон, джерел, глибин і т. д. IV. Назви пожильців, і то: офіціяльні (метрикальні) й неофіціяльні (придомки). Щодо інших заподань, то стараюся держатися плану Кордуби. Подекуди відрізнюю роди території, напр. ліси, верхи.

1. Сянки, пов. Турка.

І. Інші відмінки: Сянок (до Сянок, зі Сянок), у Сянках, Сянкам, Сянками. Урядова назва: Сянкі. Важніші частини села: коло двора, коло цêрькви*), на Мла́ках, у Си́глі, Пло́сінь (Плосьінь).*

ІІ. Від полудня, цебто від Ужока під чехословацькою границею: Ру́бань, Я́вирне, О́многа, Під Лаза́ми, Ро́стоки, Сяно́ве і Сяно́вих, Дівча, Морогі́, Припи́рьці, Оничкі, Ями́, Пота́шник (діл — назва від якоїсь давнішої фабрички смоли чи дьогтю). Тамже й верхи-полонини на чехословацькій границі: Ополо́нок, Бе́ськид, Жидівський Бе́ськид, Ришка́ня, Бу́бен, Фигу́ра, Прикний, Розси́панець, Кіньчик.

Від сходу (від Яворова): Си́гла (лісок), Мла́ки (На Мла́ках) — сіножаті, Кльобівка, Бу́чок, Моча́рні.

Від заходу й від півночі (від Беневої): Кічера, Кічерка (грун = горб), Пло́сінь.

ІІІ. Сян (джерела й початок річки); потоки: Потічок Вижний, Завої і Безе́льниця, Ропа; потічки з мочарами: Багно́, Си́гла, Моча́рні. Всі належать до доріччя Сяну, крім Ропи.

IV. Білиняк, Василе́чко, Гла́диш (багато родин), Головчя́к, Грива́чка, Гринде́й, Гриш, Гуцу́р, Дяко́вич, Ігна́т, Крива́к, Мику́ла, Петлю́ра (нове прозвище), Сму́ток, Траско́тка (жінка), У́лич, Федишка́нець, Хо́ма, Хребта́к, Цибуля́к, Цівка (або Чіу́ка), Що́мак, Яка́ба та ін.

Пожильці звуть себе Сянчане; прикметник: сянчанський.

Інші відомості. Церква нова дерев'яна з 1911 р.; але є ще й стара, 1831 р., вже опустіла, зо старим цвинтарищем, ближче двора. Мабуть там колись був і центр села чи й саме село. В тій околиці люди показують ще три місця, де колись давніш мали бути церкви (Плосінь та ін.). В церкві є ще деякі старі книжки з початку XVIII в. і „Грамота душъ Усопшыхъ въ селѣ Сянки порядочно собранна каждого господаре“ (!). Храм (празник) на Іллі (на И́ля); тоді святять джерела Сяну. Церква належить до парохії Бенева́.

2. Яворів, пов. Турка.

І. Інші відмінки: Яворо́ва, у Яворо́ві. Урядова назва: Яво́руф. З частин села важніші: Гладиші́вка, За́города Вижня й Нижня, Ро́вені, вище цêркви, ниже ц., від Ботевки, лісничівка і т. д.

ІІ. Від полудня (від границі Ч. С. Р.): Ло́коть, Пі́дліктем, Велика по́лянка, Грянúця, Жоло́бини, Горб великий і малий, Хащ, вêрх за́городи, Фе́льова, Ве́ршок, Чертúжи.

Від сходу (від Бітлі): Ро́вені, Сухарі́, По́мрок Середний і Великий, Кривуля,

* Уживаю букви ê на означення бойківського *е = и* типу отêць; уживаю також м'якого *рь*; м'ягчень інших приголосних не зазначую, хоч у вимові чути: Дьівчя, Плосьінь, Припирьцьі, Сигльі і т. ін.

Щовб, Яма за Щóвбом, Жмуркíвське, ліс Бітлянська сúгла, Багнúний.

Від заходу (від Сянок): Щав, Щавúнка (гора), Кýта (гора), Звариговéць, Тóвстий (ліс), Назáд.

Від півночі (від Ботевки): Долúна нижня, яка переходить у селі у „вéрьхню долину".

Гори й верхи: Вéрьх, Хомовéць, Ошовáта (гора), Фігýрна Ошовáта (род. -óї), Стúнища, Мáгура, ´Ядзьвина (гора).

III. Гладишíвський пóтік, Глубóкий п., Яворíвський п., Потíчок вúжний, Замóдрини, Ропá. Стікають вони до ріки Стрия.

IV. Верхíвський, Вóрон (множ. -нú), Галúшич (мн. -чí). Гладýн, Глáдиш, Ігнат, Кость (Косьць), Кóстів, Куцáк (багато родин), Кýчнір (-рí), Лóзюк, Марцíшак (мн. -кú), Мандрúнéць (теж багато), Місяйло, Морожáк, Павлúшич (мн. -чí), Рихтíй, ´Улич (мн. -чí), Хащíвський, Шкрáмко, Яцóла (мн. -лú) та ін.

Мешканці Яворівчáне, рідше Явірчáне; прикметник яворíвський, рідко явірський.

Інші відомості. В селі церква, що належить до парохії Бóтевка Вижна. Село багатше від Сянок, урожайніше, люди оборотніші. Інший це тип від Сянчан; інші тут трохи й явища мовні.

3. Ясенúця, пов. Турка.

I. Інші відмінки: з Ясенúці, в Ясенúци. Урядова назва: Ясéніца замкóва. Прикметника „замкова" в селі не вживають. Частини села: Піцарéва (урядова назва Пацарéво, в давніх актах Пецерéво), Круг, Ясенúця, долішний кінець, Наливáйщина, Вíлники, За Кíчеров.

II. Від полудня (від Рóзлуча): Пóгарь (гора і узбіччя з управними полями).

Від сходу: Погáрьчина (ліс і узбіччя гори), Німéччина (гора), Кічéрка (гора), Погорíла (верх і поля).

Від півночі (від Лопушанки, Стрілок); Пáсіцький ліс, ´Облази (поле), Чúрчина скала, Сікáні.

Від заходу (від Гвіздця і Смеречки): Сíчки (ліс і поля), Ланíське або Ланúське (верхи й узбіччя з управними полями) — це, як кажуть, лани колишніх панів якихсь. Про одного ще в пам'ять: якийсь Гáврон. Далі в Бзенéць (верх).

III. Ясенúця (річка, урядово „Ясéнічанка"), Рóзлуч (річка), Волосянка (потік), Лопушянка (потік на границі села).

IV. Найбільше мабуть в Наливáйків. Займають вони частину села під колишнім замком, т. зв. Наливайщину. Мають різні прозвища (придомки): Гуцулів, Шкварій, Цупеч, Куций, Розумілик, Куркулянчин та ін. За Кічерою розсілись переважно Солúли (або Сулили). Досить багато тут Копачів (Копáч); мають вони прозвища: Білан, Куркулич, Сіверко, Бася, Кампуц, Круц та ін. Позатим Кудла з прозвищами Коник, Богдан; Шкіль (Луцунів, Крупки, Тхірь), Гануси́ч (Соска, Меканин, Бадик), Дем'ян (Дзильман (!), Пазюк, Галайчишин), Тимків (Попик, Скалій), Павлюк (Щур), Павук (Самко), Іванків (Баран), Шекітка (Дарай), Паляниця (Когутик), Песюк (Карбач), Цап (Гончарів), Васьків (Ляля́ка), Скаланич (Кикай), Тершовчин (Калабай), Шемрикович (Лабич), Фрейдун (Павук), Ґет (Нийкал), Велет (Васютич), Ірас (Фецяк), Сенишак (Кізик), Лукаш (Ґран — це з захожих Хорватів), Бурміщ (Булан, Бурмило), Бадьо (Ґурський), Паславський (Поливчук), Кривецький (Лаба), Галєвич (Цебуляник), Заріцький, Сеґерич, Дудла, Кіт, Фундак, Цекот, Кіцеляк, Дубравський, Ґолдерчак, Маріяш, Макуцький, Сербайло, Великий. Захожі Кєцун, Береза, Пахла (Поляк), Гнилка та ін.

Інші відомості. Церква на горбі, якби який замок; парохія фундована — коли вірити оповіданню місцевого пароха — в XVI в. Королевою Боною. Каже, що й замок був правдоподібно Бони. Повище церкви на горі капличка, яку люди захожі беруть за останок замку. Однак був там тільки холеричний цвинтар. Де був замок — люди тепер уже не знають. Одначе деякі оповідання старих людей кажуть здогадуватися, що десь був він на схід від дороги до Розлуча, напроти першого млина. Оглядаючи терен, знайшов я гору, що виглядає на замкову гору, бо стесана, має сліди в'їздової дороги, а навіть трохи грузу, якби останків з мурів. Розкопи могли б видобути

дещо на світло денне. Понижче того горба мав дудніти земля — як оповідав мені один ґазда, — коли вдарити сильніш.

Мешканці мабуть були вільні, а принайменше їх велика частина на Наливайщині, на Пецареві (оповідав священик, що бачив якусь грамоту, де згадується ясеницьких пецерівських „кнезів"; де ця грамота не пригадує собі), на Вільниках (сама назва!). Видко це також із вдачі.

Дрогобич. Володимир Сольчаник.

Початкова Граматика української літературної мови.[1]

53. Підрядно-зложені речення.

Оце остання нитка, що мене тягла до праці (Франко). Заграй таку пісню завзяту, щоб долинула й у темную хату (Старицький). Кого Бог любить, того й карає. Хто за віру вмирає, той собі царство здобуває. Доти чоловік добрий, доки його десятником не наставлять. Нехай гнеться лоза, куди вітер нагне (Руданський). Мов свічки на небі, ті зірки горять (Конiський). Скільки світа, стільки й дива. Тихо та мирно живу я з людьми, бо не знаюся з ними (Куліш). Підкралися, щоб ізлякать (Шевченко). Як Бог годить, то й мокре горить. Мене б не піддурили, хоч як би не хитрили (Глібів). Хрест, що маєш у долонях, це тобі наш дар єдиний (Франко). Любо ти спатимеш, поки не знатимеш, що то печаль (Леся Українка).

Що таке підрядно-зложене речення? З яких речень воно складається? Чому підрядне речення зветься пояснювальним? Перерахуйте зв'язки основного й пояснювального речення. Як діляться пояснювальні речення? Де ставимо пояснювальне речення? Чи може бути пояснювальне речення до пояснювального? Де ставимо кому в підрядно-зложенім реченні?

Коли два чи декільки простих речень із'єднуються в одне ціле так, що одне залежить від другого, то таке ціле зветься **підрядно-зложеним реченням.** Звичайно буває так, що одне речення незалежне, а друге речення залежне від першого. **Незалежне речення в підрядно-зложенім реченні зветься основним (чи головним), а залежне від основного — пояснювальним (чи побічним).** Напр.: *Потяг летів, як стріла,* — тут основне (незалежне) речення: *Потяг летів*, а пояснювальне (залежне від основного): *як стріла.*

Пояснювальне речення, як показує вже сама назва, завжди пояснює якесь одне слово основного речення, і це його завдання. Основне речення може мати члени основні й пояснювальні, але вони можуть бути подані неповно, так що кожний із них може бути поясненим окремим реченням.

Пояснювальне речення з'єднується з основним **зв'язкою,** якій у реченні основнім відповідає своя зв'язка. Зв'язка в основнім реченні часто може бути опущена, але її завжди можна додати. Напр.: Біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає. Згасла (та) лампада, що блимала лагідно.

Зв'язкою пояснювального речення буває: 1) злучник: бо, що, як, ніби, щоб, якби, коли, якщо, хоч і ін.; 2) прислівник: де, куди, звідки, скільки, коли, як, поки, доки, скоро і ін.: 3) відносний займенник: хто, що, щоб, який. Цим зв'язкам в основнім реченні відповідає своя зв'язка, а саме: 1) злучник: тому, того, длятого то, зате, проте і ін.; 2) прислівник: там, тут, туди, звідти, так, стільки, тоді, доти і ін., і 3) вказівний займенник: той, та, те, такий (а не: цей, ця, це). Запам'ятайте, що зв'язка основного речення (приявна чи здогадна) розпочинається з *т* — або взагалі має *т*, — через це легко відразу вказати, яке речення основне.

В залежності від того, який саме член основного речення вияснює речення пояснювальне, ці останні можуть мати багато форм, а саме:

1. Пояснювальне речення підметове, на питання *хто? що?* Напр.:

[1] Виклад 52-й див. вище на ст. 481.

Тільки *той* достойний щастя, *хто боровся за нього.*

2. Присудкове: *Який пастух,* така й череда.

3. Прикметникове, на питання *який?* Напр.: Ось і рівчак той, що його промила весняна вода.

4. Предметове, на питання всіх п'яти змлежних відмінків: Нема кому розказати, чого серце хоче.

Усі ці пояснювальні речення докладніш вияснюють якийсь член основного речення: 1 — підмета, 2 — присудка, 3 — прикметникове пояснення і 4 — іменникове пояснення.

А ось ці сім форм речення докладніш вияснюють присудка основного речення:

5. Пояснювальне речення місцеве (на питання: де? куди? звідки?): Де соколи літають, туди ворон не пускають.

6. Способове (на питання: коли? як довго? доки? відколи? як довго?): А як з табора вийшов у степ, то ще очі горіли.

8. Причинове (на питання: чому? чого?): Водиці я не сколотив, бо ще й не пив.

9. Замірове (на питання: нащо? для чого?): Підкралися, щоб ізлякать.

10. Умовні (на питання: при якій умові?): Як мати рідненька, то й сорочка біленька.

11. Припустове (на питання: не зважаючи на що?): Здобуватиму поле для вас, хоч самому не треба.

Пояснювальне речення може бути перед основним або по нім, або може бути вставленим в нього. Напр.: Доки сонце зійде, роса очі виїсть. Серцю приснилося все, що минуло давно. Все, що минуло давно, приснилося серцю.

Пояснювальне речення відділюється від основного комою, а коли воно вставлсне в основне, то беремо його в коми з двох боків.

Пояснювальні речення можуть бути: до основних — це речення першого ступеня, можуть бути й до пояснювальних, — це речення 2-го і т. д. ступеня. Напр.: Грива запрягає пару конеї (основне речення), що вже літа погасили давно в них той огонь (реч. 1-го ст.), що кипить у серці (реч. 2-го ст.).

Завдання 430. В підрядно-зложеним реченні речення незалежне звичайно зветься головне, а залежне — побічне або підрядне. Але ми тут ці речення звемо — за значенням їх — основним і пояснювальним. Справді, пояснювальне речення звичайно подає відомість головнішу від речення основного, завжди його пояснюючи.

На прикладах, поданих на початку цього викладу, перевірте це все.

Завдання 431. Перепишіть оцього вірша В. Олександрова й скрізь поставте, де треба, кому, цебто відділіть комою основне речення від пояснювального.

Кедр.

В холодній та дикій пустині
Де бурям і впину нема
Там кедр одинокий на гірній вершині
Обсипаний снігом дріма.

І бачить у сні він далеку країну
Де сонечко сходить святе
Сумна й одинока на цілу країну
Там пишная пальма цвіте.

Завдання 432. Прикметникове пояснювальне речення завжди докладніш вияснює йменника з основного речення. Перечитайте приклади з завдань 436 і скажіть, яке саме слово з основного речення вияснює речення пояснювальне.

Завдання 433. Головна роля пояснювального речення — докладніш вияснювати одне якесь слово з основного речення. Читайте приклади, подані на початку цього викладу, й знаходьте те слово, що його вияснює пояснювальне речення, кажіть також питання, на яке відповідає це речення.

Завдання 434. Добре запам'ятайте, що в основнім реченні зв'язкою може бути тільки: той, та, те, такий, ніколи не: цей, ця, це, — ці останні зв'язка тільки пояснювального речення. Спишіть оці речення:

Тільки той достойний щастя, хто боровся за нього (Б. Грінченко). Харитя поглядала в той куток, де лежав серп (М. Коцюбинський). Ось і рівчак той, що промила весняна вода (М. Коцюбинський).

В Галичині звичайно вживають сей, ся, се для основного речення (пор. завдання 314): Тільки сей достойний щастя, хто боровся за нього. Не говоріть так!

Завдання 435. Добре пам'ятайте, що *котрий* — це один із двох чи кількох. Уживайте цього займенника за зв'язку тільки в його властивім

значенні, не плутайте його з *який* та *що*. Спишіть оці речення й виясніть, що визначає тут *котрий*.

Два пани, а одні штани, — котрий раньше встав, той їх і взяв. Уважайте, парубки, щоб котрий коня не пропив. Котрий сміліший, вийди наперед. Парубок не знав, котру дівку сватати.

Пор. завдання 311, 312.

Завдання 436. Замість займенника *який* ліпші знавці мови все вживають *що*, зам. *якого — що його*, *якому — що йому* і т. д. Спишіть до зшитка оці приклади з „Кобзаря" Шевченка, що кохався в *що*, оминаючи *який*.

Біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає. Виглядала козаченька, що торік покинув. Не одцуравсь того слова, що мати співала. Заспівать про того гетьмана, що (його) на огні спекли. Хоч подивлюсь на ті шляхи, що я (їх) міряв. Рушниками, що (їх) придбала, спусти мене в яму.

Не вживайте в цих випадках займенників *котрий* чи *який!*

Завдання 437. Відносного займенника з прийменником звичайно замінюємо на прислівника, а саме: замість *в якім* кажемо *де*, зам. *в який* — куди, *з якого* — звідки і т. ін. Перевірте це ось на цих прикладах.

Він іде на широкий майдан, де намет заповіта (Франко). Ставочок чистий висихає, де ти купалася колись (Шевченко). Харитя пильно дивилась на образ, де був намальований Бог-Отець (Коцюбинський). Вибира (чернець) могилу, звідки вороття йому нема (Франко).

Завдання 438. Коли займенникову зв'язку вжито в родовім відмінку однини чи множини, то займенника треба ставити перед іменником, а не по ньому. Спишіть оці приклади й запам'ятайте місце займенника.

Друковане слово, якого вагу (а не: вагу якого) всі розуміють, ширіться тепер усе більше. Це монголи, про яких прихід (а не: про прихід яких) говорив народ (Франко). Мирослава цікаво поглянула на гніздо Беркутів, над якого ворітьми (а не: над ворітьми якого) висів беркут (Франко). Це буде вилам у вільнім устрою, над якого відновленням він трудився (Франко).

А ще ліпше було б так: Друковане слово, що його вагу... Це монголи, що про їх прихід... На гніздо беркутів, що над його ворітьми...

Завдання 439. Жива народня мова знає дуже цікавий спосіб сполучувати прикметникові пояснювальні речевня, — сполучує їх сурядно, цебто формою незалежно від основного, а залежність позістається тільки логічна. Це наша питоме́нна стародавня ознака, що панує в живій мові, але мало знана в сучасній літературній мові. Форма ця будується так, що в пояснювальнім реченні повторюється йменник основного, що його виясню́є пояснювальне речення звичайно зо сполучником *а* чи *і* (або й без них) та вказівним займенником „той, та, те, то"; а то йменник не повторюється, а речення в'яжеться особовим займенником „він, вона, воно, вони" зо сполучником *а* чи *і*, або без нього. Ось приклади із народньої оповідної мови, казки Рудченка: Поїдьмо ми туди, де є двір, а в тому дворі живе баба (або: двір, що в ньому живе баба; але не: двір, в котрому живе баба). Вона напилась води, а та вода була така солодка, як мед (а не: Вона напилась води, котра...). Веде та й веде, — коли ліс, в лісі (а не: в котрім) пуста хатка стоїть. Горобців наслав, а вони (а не: котрі) й випили просо. Був собі купець, він (а не: котрий) усе їздив по морі. Був собі швець і (а не: котрий) мав жінку. Іде та й іде, коли зустрічає чоловіка, — іде кудись. Наша народня мова знає найрізніші способи такого сполучення речень, їх часто вживали старші наші письменники (напр. Куліш). Ці способи роблять нашу мову простішою й яснішою, а тому мусимо завжди про них пам'ятати.

Завдання 440. Спишіть оці речення, підкресліть у них пояснювальне речення першого ступеня однією лінією, другого — двома, а третього — трьома.

Я все туди не раз душею рвався, де соловей в садку співав в той вечір тихий над водою, де сумували ми з тобою, що Бог нам доленьки не дав (Глібів). Злягла саме в жнива, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву (Коцюбинський).

Завдання 441. В причиновім реченні можна ставити зв'язку *бо* тільки тоді, коли в основнім нема зв'язки, напр.: Водиці я не сколотив, *бо* ще й не пив (Глібів). Тихо та мирно живу я з людьми, *бо* не знаюся з ними (Куліш). Коли ж основне речення має свою зв'язку, тоді причинове пояснювальне розпочинається тільки з *що* (а не *бо*); напр: Панів за те там мордували, *що* людям волі не давали (Котляревський). Тому трава зелена, *що* близько вода (Метлинський).

В галицькій місцевій мові розпочинають причинові речення з *бо* й тоді, коли основне речення має свою зв'язку: Я тому не прийшов до школи, *бо* був хворий. Не говоріть так!

Завдання 442. Відрізняйте сполучника *що* від *ніби*. Сполучника *що* вживаємо при добре знанім твердженні: „Я чув, *що* брат вернувся", — цим *що* ми підкреслюєм, що віримо, що брат вернувся. А *ніби* (або *буцім*) визначає наше недовір'я, припущення: Я чув, *ніби* брат вернувся (може й не вернувся, докладно не знаю). Добре розрізняйте *що* від *ніби*.

Завдання 443. Запам'ятайте, що в літератур-

ній мові замірові речення мають *щоб*, а не *аби*. *Аби* — це бажальний сполучник, а не заміровий. Пишемо й кажемо: Підкралися, *щоб* (а не: *аби*) ізлякать. Виясніть значення *аби* на цих прикладах:

Аби люди, а піп буде. Я то зроблю, — *аби* ви зробили. *Аби* день до вечора. Такі сухі дрова: *аби* до вогню, то й горять.

Завдання 444. В літературній мові вживаємо зв'язок *що — то*, а не *чим — тим*. Перепишіть до зшитка оці речення:

Що далі в ліс, то більше дров. Що ближче до Києва, то рух на Дніпрі більшав.

Завдання 445. Питання, висловлене пояснювальним реченням зветься непрямим, напр.: Я знаю, кого мені просити. По непрямім питанні ставиться крапка, а не питальник, напр.: Море знав, де мій милий. Скажіть три приклади на непряме питання.

Завдання 445а. Розкажіть оповіданнячко на тему:

Рідну мову кохай,
Люби палко свій край.
Як потреба ж настане, —
То й життя їм віддай.

Життя слів.

Нема повстало з немає, немаєш, як польське niema з niemasz. В старій нашій мові я не стрічав форми нема, скрізь панувала „немаєш" або „немаш". В Крехівськім Апостолі 1560-х років постійно знаходимо тільки „немаєш", рідко „немаш", напр.: Чи немаєш межи вами мудрого 315, Правды в нем нимаєшь 209. В XVII віці в наших пам'ятках панує „немаш". Учительна Євангелія 1637 р.: Над лакомцу нѣмаш незбожнѣйшого 70, Нѣмашъ заисте нѣчого 43, Жадного пожитку нѣмашъ 46. Тріодь 1642 р., передмова: Жаднои речи нѣмашъ. Тріодь львівська 1664 р. передмова: Ничого немашъ над медъ солодшого 2. Метрика 1687 р. ч. IV л. 25: Жаднои нѣмашъ маєтности. Стародубські судові акти: Чи немашъ товариша 62, Спыталъ, ежели єсть Плитка дома, отказали, же немаєш 58. Пор. у Т. Шевченка: Біг-ма 174, чорт-ма 163. 164, тут „ма" з „має". Пор. мабуть із „має бути".

Неохайний див. нехай.

Нехай цікаве слово своїм повстанням: походить від стародавнього „хаяти" — дбати, турбуватися, клопотатись; таке значення позосталося в сербськім „хајати" і др. Приказовий спосіб: хай. Але слово частіше з „не": не хай — не клопочись, не турбуйся. Через дуже часте вживання форма приказового способу вже не відчувається за дієслово, й слово стало якби часткою, що може в нас скорочуватись у „най", часом із польського „нех". Старе наше значення „хаяти" клопотатись позісталося ще в „неохайний, неохайність" — хто про себе не дбає, недбайливий. Старого „хаяти" — турбуватися нема вже в нас, але зате позосталося „нехаяти" — не турбуватися, що його подає (з „Хиба ревуть воли" П. Мирного) Словник Б. Грінченка. Звідси й „нéхтувати" — легковажити.

Негайно (несподівано) див. очайдух. У Ю. Шкрумеляка, „Огні з полонин": Звіялася негайно хуртовина 44, Ти таки тремтиш від тої негайної появи 29.

Нúні, гр. νῦν старосл. нынѣ, увесь час визначало тільки „тепер", nunc, а не „сьогодні". Так само „нинішній" — це теперішній, а не сьогоднішній. Але в західньоукр. говорах дуже поширене „нині" — сьогодні, нинішній — сьогоднішній, чого зовсім не знають східньоукраїнські говори. У нас часом ц. сл. нынѣ перекладають „нині"; це помилка, бо наше „нині" — це сьогодні, а церковне — тепер.

Нівець, внівець повстало з давнього „ні въ чъ", цебто „ні в що" (з „ні во что"). Пор. Лютеранський Катехизис 1562 р.: в ни во што 163; Литовський Статут 1588 р.: в ни во што 72. Але підо впливом польського „w niwecz" наше слово змінилося на „внівець". В Київській Учительній Євангелії 1637 р. читаємо: в нѣвеч обернешся 43. З цього пішло й „нівечити" — обертати в ні в що, псувати.

Нікчéмний повстало з давнього „ні к чему", цебто „ні до чого". Перше значення „ні до чого не спосібний", нічого не вартий, пізніше — зіпсутий морально. В Крехівськім Апостолі 1560-х років слово це вже має обидва значення, як

і польське nikczemny: Тѣло наше никчемное 459, Мовеня о речах никчемных повстегай 525.

Німець. Дуже поширений здавна слововивід цього слова від „німий“ — той, хто говорить незрозумілою мовою, в протилежність „слов'янину“ (хто говорить мовою зрозумілою). Але хіба тільки германці говорили незрозумілою нам мовою? Проф. Г. Ільїнський виводить це слово від *nēm, „пастух, номад“, а „слов'янин“ від *slovā „оброблена земля, землероб“. Див. слов'яне.

Нісенітниця (дурниця, абищо, теревені) повстала від говорити „ні се ні те“.

Но́та, з лат. nota знак — чи письменний чи музичний; польське nuta музичний знак з лат. nota, потім но́та — nuta (A. Brückner. Sl. etym. 366). В Галичині панує „ну́та“ знак музичний з польського nuta; в Вел. Укр. тільки „но́та“. Звідси й „нота́р“, „нота́ріюс“ — перше значення було: писар, стенограф; звідси ж: нотува́ти, но́та, нота́тка, банкнот і т. ін.

Ну́жа — збірна назва замість в о ш і. Походить від давнього нѫ́жда — біда, горе, печаль. Від н у ж д и нападає на людину вошва, а тому н у ж а стало визначати й в о ш і. Пор. приказку: Слабу люди́ну ну́жа нападає.

Рідномовні замітки.

Вчора, завтра. 1. Теперішнє значення слова „вчора“ вказує на минулий день. Як це значення витворилось? Вчора, архаїчне „вчера“, повстало зо слова „вечір“. Отже, з початку цим словом означалось, що щось діялось чи сталось увечері минулого дня. Опісля це означення набрало ширшого змісту, й словом „вчора“ почато називати цілий минулий день. Поширення змісту доконалося на основі перенесення означення части на ціліть. Слово вечір дуже старе. Його корінь знаходимо в грецькім *ἑσπέρα*, в латинськім vesper, в німецькім West. Це все вказує, що корінь цього слова походить з прамови. В давніх часах „вечір“ (також „ніч“) мав велику асорбційну силу, прикував тодішніх людей, а відгороджуючи дні одні від одних, послужив тим більш до означення попереднього дня. „Вчора“, в означенні „вечора“ попереднього дня, це первісне, примітивне означення минулого дня. По переході наших предків на вищий ступінь культури, це значення поширилось, набираючи повного змісту.

2. Слово „завтра“ походить із цих двох слів: за утра. В зложенні *в* скоротилось і дало „завтра“. „Утро“ — це архаїчне слово, й означає ранок. „За утра“ — це значить вранці наступного дня, отже цим висловом первісно означалось наступний ранок, а опісля, подібно як зо словом „вчора“, поширено значення та названо цим словом цілий наступний день. Первісне значення слова „утро“ не означало ранку. Корінь цього слова знаходимо в грецькім *οὖτερος*, в латинськім uter, а навіть у нашім втор-ок. В цім останнім слові *в* — це скорочене *у*. Всі ці слова означають щось друге, а в приміненні до часу, другий день. Але тому, що другий день, себто наступний день, зачинається від ранку, отже слово „утро“ набрало значення ранку. Корінь слова „утро“ також старий і походить із прамови. Святополк С е н е т а.

Гоголь писав: въ Украйнѣ. Матеріял про те, що старше покоління ще відчувало певну державність за словом Україна, все збільшується. Так, у „Страшная месть“ 1831 р. Н. В. Гоголя читаємо: „Порядку нѣтъ въ У к р а й н ѣ: полковники и есаулы грызутся, какъ собаки, между собою“ (т. II ст. 182, видання А. Маркса 1898 р.). Зате діти цих батьків усе вже забули й уперто пишуть: „на Україні“, як „на степах“. Іван О г і є н к о.

Пушкин писав: в Украйну. Російський поет Ол. С. Пушкин (1799-1837) ув одній із найкращих своїх поем — у „Полтаві“ 1828 р. два рази пише: в Украйну. Ось ці місця:

Внезапно Карлъ поворотилъ
И перенесъ войну въ У к р а й н у.

Друге місце:

Старикъ Палѣй изъ мрака ссылки
В ъ У к р а й н у ѣдетъ.

Отже, як бачимо, традиція говорити: в Україні, в Україну була на початку XVIII ст. іще така сильна, що навіть чужинці не звикли ще були до рабського „*на* Україні, *на* Україну“. І. О г і є н к о.

Вольовість у мові. Форма „в Україні“ — більш вольова, як „на Україні“, і тому більш придатна до сучасности. Так само й українці-державники з XVIII-го століття правдоподібно вживали тільки першої форми. Василь Н а р і ж н и й (1780-1825) у своєму високопатріотичному романі „Аристіон“ (1822) два рази вживає слова Україна, й обидва рази правильно: „Могъ ли я думать, что такое чудо найду въ Украинѣ?“ (розд. XVIII) і „...болѣе дичи, чѣмъ въ Украинѣ“ (розд. IV). (В. Нарежный: Избр. романы. Академія, 1933). Подав Юрій Л.

Мова наших Катехизисів. Слідкуючи за письменницькою діяльністю Вд. п. Професора, мушу ствердити, що вона великого значення; зокрема справа розповсюдження однієї літературної мови є великої історичної ваги. На превеликий жаль, досі при навчанні Катехизису послуговуємось жахливим жаргоном. Не маємо відповідного Катехизису. Якби Вд. п. Професор допомогли цю прогалину усунути, зробили б направду велике діло. 24. IX. 1936. Рава Руська. о. Євген М о д р и ц ь к и й.

Правопис та мова „Дзвіночка". На цьому місці смію звернути увагу ПТ Читачам дитячого часопису „Дзвіночок", і взагалі всім Громадянам, які знали мене, як редактора „Дзвіночка", що я з днем 1. серпня ц. р. відійшов з Редакції тієї газетки, так що число за вересень ц. р. зредагував уже хтось інший; отже я не причасний ні до змісту, ні особливо до мови та правопису цього вересневого й дальших чисел „Дзвіночка". Львів, 15. вересня, 1936. Юра Шкрумеляк.

Христос і самарянка. За дитячих моїх літ часто чував я, як одна стара бабуся в с. Звертів Жовківського повіту співала пісню-легенду про Христа та самарянку. Зміст пісні тільки здалека нагадує евангельське оповідання, — народ сильно переробив його.

Ішов Христос дорогóю,
Здибав дівку із водою.
— „Дай ми, дівко, води пити,
Сухі уста закропити".
— „Води пити не дам, Хри́сте,
Бо та вода є нечиста.
Бо та вода є нечиста —
Нападана клином листа".
„То ти, дівко, є нечиста, —
Тая вода є пречиста.
Сім ти синів породила —
В тії ж воді потопила".
Як те дівка зачувала,
Перед Христом на коліна впала.
— „Устань, дівко, не жахайся,
Йди до церкви, сповідайся".
Дівка на поріг ступає —
Ій ся земля розступає.
Дівка на поріг вступила —
Ій ся земля розступила...

Старші люди дуже любили слухати таких побожних пісень. 20. IX. Денис Щербицький.

„Рідна Мова" й слов'янське мовознавство. Вийшов XX том відомого річника „Indogermanisches Jahrbuch", а в ньому проф. Карлового Університету в Празі O. Hujer подав бібліографію слов'янського мовознавства за 1934 р. На ст. 274-278 подана бібліографія українського мовознавства, виповнена в більшості статтями з „Рідної Мови". Так, тут зазначено статті: І. Огієнка, М. Володимирова, Я. Рудницького, Шемлея, А. Княжинського, І. Ковалика, І. Коровицького, І. Велигорського, М. Приймака, Фр. Коковського, о. І. Бугери, І. Дощівника, Г. Ільїнського, М. Семчишина і С. Кравченка. Всі рецензії, вміщені в „Рідній Мові", зазначені в різних місцях покажчика.

Ucraiinica. Цими днями вийшов річник Словацького Наукового Товариства, присвячений мовознавству: „Sbornik Matice Slovenskej", а в ньому вміщено дві українських статті: Івана Огієнка: Словацько-українська спільнота в лемківському говорі половини XVIII ст. (ст. 64-73) і Івана Панькевича: Фонетика говору с. Завадки на Словаччині (ст. 77-86).

Що це за мова? Проф. Ол. Мицюк умістив у кн. 10 (19) „Нашої культури" рецензію на XI-й „Науковий Збóрник" Ужгородської „Просвіти", в якій пише (див. ст. 717) про мову праці о. В. Гаґеґи, що він її не скрізь розуміє, й радить: „Але за життя його (о. Гаджеґи) добре було б усі неясні місця з його писань зібрати й авторизовано подати в перекладі на зрозумілу мову". Тішмося, українці: будемо перекладати „свою" мову на мову „зрозумілу"!

Значення традиції в розвитку мови. Статтю проф. І. Огієнка під таким заголовком видрукував чернівецький „Час" в ч. 2278 за 10. X. 1936 р. А в ч. 2280 він же видрукував статтю того ж автора: Літературна мова в Галичині та в Великій Україні.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Багатий, багато (Дрогобич, Вол. Сольчаник). Тепер уже ніхто не пише бóгатий, бóгато, — скрізь запанувала одна літературна форма бáгатий, бáгато.

Зв'язок — спілка. Наша організація українська, а основники її, реєструючи в Суді, ужили слова „зв'язок", що в нашій мові рідше вживається, як „союз". Думки про слово „зв'язок" не є стійні, а деякі особи роблять нам закиди, що це полонізм. За нашою програмою праці уважаємо, що слово „зв'язок" не було б прогріхом у назві нашої фірми („Зв'язок Оборони Інтересів Дрібних Рільників" у Львові), бож вона має за ціль держати з селянами-рільниками як найтіснішу з в'я з ь, коли — на нашу думку — слово с о ю з визначало б необов'язуючу лучбу. Отсим звертаємось із проханням про видання своєї фахової опінії про слово „зв'язок". 12. IX. 1936, М. Вербовський і В... (підпис нечиткий)".

P. S. В українській правничій мові для означення товариств уживається тільки дві загально знані назві: с п і л к а й т о в а р и с т в о, — до вибору. Слово „с о ю з" — архаїчне, тепер зовсім мало вживане, знане тільки в Галичині. Слово ж „зв'язок" в нашій мові ніколи не вживається для назви товариства, — в цім значенні це буде тільки переклад польського związek. Українське „зв'язок" — це тільки сама „лучба кого з ким", напр. кажемо: Маю добрі товариські зв'язки. Вдавнину казали: „Вступив у малженський зв'язок". У Панаса Мирного: „Хіба ревуть воли" знаходимо на ст. 353: Зв'язок до вічного товариства з Галею. Отже, назву „зв'язок" для товариства чи спілки треба визнати за невдалу. І. Огієнко.

Замужній — жонатий. „Український Бескид" у ч. 32-м на ст. 5 за 1936 р. пише: „Полишила одного замужного сина". Про чоловіка кажемо тільки „жонатий", а про жінку — замужня. Замýжній тільки той, хто заміж чи замуж виходить. Отже, треба писати й говорити: „Полишила одного жонатого сина".

Обрій (с. Чемеринці, Ф. Любка) — це горизонт, цебто той простір, що ми його бачимо далеко перед собою.

Пан (Св. Сенета). Походження слова „пан" подано в „Рідній Мові" за 1934 р. ч. 1 ст. 36, — перечитайте. Це зовсім не полонізм.

Також, а не рівнож (Дрогобич, Вол. Сольчаник). Не вживайте виразу „рівнож" у значенні „теж, також", бо це щирий полонізм: również.

Трохи, а не дещо. Слово „дещо" в літературній мові має значення тільки займенника; не плутайте його з прислівником „трохи". Треба писати: „Народ тут трохи (а не: дещо) інший".

Тут, а не ту (Дрогобич, для Вол. Сольчаника). Місцевого прислівника „ту" тепер не вживають, — у літературній мові панує тільки форма „тут".

Щоби (Д-р З. Лисько в Стрию). В Шевченковій поезії ніде нема щоби, панує скрізь щоб. Але в його листах (де не походила рука редакторів!) часом можна знайти й щоби, але виключно за російським впливом, який у Шевченка взагалі не малий.

Вимова українського *і* (с. Чемеринці, Ф. Любка). Українське *і* в літературній вимові вимовляємо майже однаково, чи воно повстало з *о*, чи з *е*, цебто *і* в словах ніс — несу і ніс — носа вимовляємо майже однаково. Кажу „майже", бо все таки і в літературній вимові *і* з *е* бренить трохи м'якше, як *і* з *о*. Щоб не утруднювати цієї вимови, тепер ці *і* в літературній вимові майже об'єднуються. В живій мові ця різниця зовсім ясна. В скорому часі в „Рідній Мові" друкуватиметься Курс української літературної вимови.

Вимова слів: твій і под. (с. Чемеринці, Ф. Любка). В словах: твій, свій, дзвін і под. приголосна перед складом *ві* палаталізується (зм'якшується) але не повно, бо тут *і* з *о*. Коли *і* з *е* чи *ѣ*, тоді зм'якшення значно сильніше: цьвіт, сьвіт і т. ін. Але в літературній вимові *і* в словах свій і світ вимовляємо майже однаково.

?? !! (с. Чемеринці, Ф. Любка). Велике здивування зазначаємо або ?! (див. „Рідне Писання" I § 384), або ?? чи !!, або навіть !!! Звичайно, це буває дуже рідко.

Дописи Прихильників рідної мови.

Завдання „Рідної Мови". Ми, українці, не маємо спроможности добре студіювати своєї рідної мови. По більшості шкіл її не вчать, а де вчать, то мало й не вистарчально. Усі ці наші недомагання повинна заповняти „Рідна Мова". Ось тому хотілось би, щоб була вона школою народньою, середньою та університетом. Я захоплений Практичним курсом нашої мови, що друкується в „Рідній Мові", — там подані уривки літературних творів з наголосами і примітками. Крім цього хотів би, щоб на сторінках „Рідної Мови" подавалася й глибока аналіза нашої мови, щоб була подавана й історія наших слів, починаючи від праслов'янської мови, а то й від санскриту. Словом, хотів би я, щоб „Рідна Мова" була передовсім нашим університетом, академією для навчання рідної мови за допомогою журналу. Нема людині нічого дорожчого від рідної мови. Тому думаю, що всі ми запишемось до такої Академії Рідної Мови, щоб пізнати свою мову та ще більш полюбити її. Теж думаю, що буду виразником багатьох — багатьох, коли скажу: Дайте нам, Пане Професоре, систематичний курс рідної мови, крім журналу „Рідна Мова". Щось ґрунтовне, систематичне, словом: заложіть Академію позаочного навчання рідної мови. Багато нас чекає такого. Я став би її членом та ще й багатьох звербував би до неї. Щодо „Рідної Мови", ще додам, що вона дуже потрібна, дуже цікава, я всім у ній дуже захоплений, передплачую її від початку, та й багатьох до передплати приднав. Piotrków, 28. VIII. 1936. Святополк Сенета.

P. S. „Рідна Мова" від свого початку поставила собі за завдання обслуговувати маси — з різною освітою, від народньої школи до університету. Але зрозуміти цього широкого завдання Читачі все не хотять: одні незадоволені з її популярности, а другі — з її науковости. В кожнім числі пильнуємо задовольнити тих і тих, хоч це й не легко. Друкуємо „Початкову Граматику української літературної мови", що легко може служити за систематичний курс нашої мови, бо Граматика ця подає все потрібне. Про окремі слова містимо безконечне число заміток про їх походження, провадимо й систематичний курс „Життя слів". Наша „Рідна Мова" легко може перетворитися в мовну Академію, — дайте лиш потрібних передплатників, а тоді збільшимо розмір журналу. А поки того не буде, не виключене зменшення й теперішнього розміру. Редакція.

Знаючи велике значення „Рідної Мови", хочу стати її передплатником, хочу стати в ряди тих, що немов той фундамент, піддержують вежу зо світлом, яка, немов сторож, пильнує найдорожчий наш скарб — мову. 16. IX. 1936. Сосниця. В. Войтович.

„Рідна Мова" та „Наша Культура" стали для мене дуже потрібними та нерозлучними приятелями. 18. VIII. 1936. Камінка Струмилова. С. Олійник.

Праця Ваша для встановлення однієї літературної мови захоплює все більше й більше число молодих людей, головно в письмі. Наші канадійські часописи також помалу пристають до неї, хоч і є ще багато спротиву з боку старих редакторів, а передовсім складачів, що часом уважають себе за більші авторитети в мові, як самі редактори. Едмонтон, 24. VII. 1936. І. Кирияк.

Побажання. Дуже радий збігу обставин, що дають мені змогу висловити Вам подяку за Вашу величну й корисну працю для науки нашого Народу й Батьківщини, бо Ваша праця стала джерелом, з якого ми черпаємо сили й чуємо міць в нашому майбутньому. Прийміть щирі побажання спокійної праці й многих літ. Один із багатьох, що Вас глибоко в серці шанують. 31. VIII. 1936. Юркове. Василь Дорошенко.

Бажаю Вам, щоб Ваш ідейний замисел цілковито зреалізувався, щоб Ваша ідея єдности

мовної, а тим самим і національної, стала смолоскипом для нашої анархічної „навманщини", що вважає себе, кожен зосібна, авторитетом у питанні рідномовнім, беручи на глум мовну нормалізацію. 21. IX. 1936. с. Чемеринці, Федір Любка.

Від Редакції й Адміністрації.

Адміністрація „Рідної Мови" полагоджує всі замовлення передплатників раз тижнево, — по суботах.

Додаток до „Рідної Мови". До 10 (46)-го числа „Рідної Мови" всім нашим передплатникам додали ми окрему книжку, працю проф. Івана Огієнка: „Наука про рідномовні обов'язки", що друкувалася в „Рідній Мові". Додали ми цю книжку, як безплатний додаток, але сердечно просимо всіх, хто її отримав, прислати за неї 50 гр. на поширення нашого Видавництва. „Наука про рідномовні обов'язки" — це книжка, що мусить бути в кожній українській хаті, а зміст її мусить знати кожний, хто зве себе свідомим українцем. Випустили ми цю книжку з глибокою надією, що вона широко піде в найдальші наші закутини, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Рідна мова — то душа народу, — пізнаймо ж свої обов'язки супроти душі народньої! Нехай кожний, хто одержав від нас цю книжку, конче передасть її своїм знайомим і нехай знову замовляє її від нас! Цим ви поширите рідномовні ідеї й зміцните свою літературну мову.

Замовляйте, скільки прислати вам книжки: „Наука про рідномовні обов'язки".

Боржників наших сердечно просимо не руйнувати „Рідної Мови" й негайно поплатити їй свої борги. Не доводьте „Рідної Мови" до зменшення!

Мистецьку оправу для III річника „Рідної Мови" висилаємо за 1 зл. — Оправа на „Нашу Культуру" вся розпродана.

Передплату з-за кордону (Америки, Канади, Европи й ін.) просимо висилати, коли можна, просто порученою поштою. Не пересилайте нам передплати через інші книгарні або інституції.

Виконайте свій обов'язок — приєднайте нам нових передплатників і допоможіть тим „Рідній Мові" розбудуватися. Стан рідномовного журналу — це покажчик культури народу. Покажімо ж, що маємо високу культуру!

Потрібуємо кольпортерів на „Рідну Мову" й „Нашу Культуру" на вигідних умовинах. Докладніш — листовно.

Боржникам нашим розіслали ми пригадки про їх борг. Зазначуємо, що борг вираховано по кінець 1936-го року. Просимо платити!

Уповноважений „Рідної Мови" й „Нашої Культури" на Бразилію. Нашим уповноваженим на цілу Бразилію є п. Семен Кравченко. Замовляйте йому наші видання на догідних умовинах. Адреса: Simão Kravtchenko, Praça Hercilio Luz n. 6, Porto União. S-ta Catharina. Адміністрація.

До наших співробітників. Нагадуємо ще раз, що нечитких рукописів не приймаємо зовсім. Докладніш див. ч. 46 „РМ" ст. 479.

Хто з наших співробітників подає коротенькі замітки, просимо конче подавати кожну замітку на окремому листку, щоб удогіднити працю Редактора.

Поштовий значок на відповідь. Звертаючись до Редакції чи Адміністрації, конче додайте поштового значка на відповідь. А як того не робите, не ображайтесь, що відповіді не дістанете.

Проф. Іван Огієнко повідомляє всіх тих, що звертаються до нього в найрізніших справах, що він, на жаль, не має матеріяльної змоги відповідати на численні листи, коли до листа не додано значка на відповідь.

ЗМІСТ 11-го (47) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Гнучкість української мови, про подвійні форми. *Проф. д-р Б. Кобилянський*: Чистота й правильність української мови. *І. Огієнко:* Стилістично-синтаксичні нариси: 13. Громадянство - суспільство. *Проф. д-р Ів. Панькевич:* Український правопис на Закарпатті. *Проф. д-р Є. Грицак:* Життя мови. *Я. Мандюкова:* Чар дитячої мови. Спостереження початків дитячої мови. *Є. Янчевська:* Духовенство, рідна мова й культура. Практичні лекції літературної мови: вірші О. Олеся. *І. Огієнко:* Переклади з Євангелії й Дій Апостольських. *Я. Романенко:* Мої рідномовні сумніви. *В. Сольчаник:* Бойківська топой ономастика. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово". Життя слів. *С. Сенета, Юрій Л., Є. Модрицький, Ю. Шкрумеляк, Д. Щербицький:* Рідномовні замітки. Чистота й правильність української літературної мови, відповідь на запитання наших Читачів. Дописи Прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл. поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II і III по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯРЩИНИ ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК IV. ЖОВКВА. ГРУДЕНЬ 1936 РОКУ ЧИСЛО 12 (48).

Рідна мова в школі.

Нариси й замітки.[1]

I.

Мале знання рідної мови.

Українське громадянство своєї літературної мови добре не знає. Кожний український інтелігент, чи то з освітою середньою чи з вищою, звичайно має певний мінімум знання з різних наук: гуманітарних, природничих, математичних. Цебто, — в тім житті, що його оточує, духово орієнтується не зле. А часом із самопевністю говоримо ми „від науки“ про найрізніші речі, але знову — тільки не з обсягу рідної мови.

Хоч наукові працівники не користаються в нас більшою повагою, проте, „йдучи за Европою“, ми любимо покликатися на наукові авторитети, особливо чужинецькі, для доказу своїх поглядів чи тверджень. Але признаних авторитетів із рідної мови в нас нема, таких ми рішуче не визнаємо, бо кожний із нас „ліпше знає“ всі питання рідної мови... Знає й не вчившись. Думка фахівця йому не потрібна.

Коли дитина — боронь Боже — захворіє хоча б легенько на шлуночок, погляньте, з якою пошаною батьки припадають коло лікаря, як вони слухають усіх його найдрібніших порад, як пильно до них застосовуються, й як вони дякують (навіть публично в часописах!) своєму „лікареві-ратівникові“, хоч він їм найпростіші речі зробив. Чи бачили ж ви щось подібне до лікаря рідної мови? Гірше того: ми й лікарів таких не визнаємо й обходимося без них. „Самі добре знаємо“...

Існують найрізніші науки, громадянство наше в міру своєї можности знає їх, цікавиться ними, хоч то й не з їхнього фаху, часом навіть відповідну книжку дістане. А чи існує в нас наука рідної мови? Чи є в нас мовознавча література для широкого громадянства й шкільної молоді поза звичайною граматикою? Нема такої, бо громадянство не потребує її.

І не тільки нема, — нема самого зрозуміння потреби того. „Наука рідної мови“, — та хіба ж то наука? Що ж у тих читанках із „рідної мови“ було наукового?

„Наука рідної мови“? Ага, — то правопис, шкільна граматика, читанка. Ну, знаєте, нудота то пекельна, — яка ж то вам наука? Дайте мені спокій“...

Ще раз кажу: наше широке навіть інтелігентне громадянство не знає своєї літературної мови. Більше того: зовсім мало нею цікавиться, а коли й цікавиться, то злегенька, по-дилетанському,

[1] Ці нариси я написав був іще року 1932-го, але вони не втратили свого значення й тепер. І. О.

бо не визнає її за науку, не знає її змісту, не призвичаєне ставитися до неї поважно.

І гіркі наслідки всього того перед очима кожного, хто працює в цій ланці: літературна мова наша — хоч має невичерпне джерело перлин у своїй живій мові — невироблена, стан навчання її по школах ненормально низький, сама наука її не може похвалитися поважними працями, бо громадянство не заохочує своїх учених україністів до глибшої праці...

II.

Причини малого знання рідної мови.

Яка ж причина тому, що широке наше громадянство своєї літературної мови не тільки не знає, але й мало нею цікавиться? Ця національна наша хвороба постільки сильна, що мусіли бути якісь поважні й застаріли причини, що до того допровадили.

Головна причина — загальна причина. Це наш традиційний, але перестарілий погляд на зміст тієї науки, що зветься граматикою. Ми цю науку з давніх давен звели просто до самого правопису, й ставимо його на чільне місце, навчаючи рідної мови. Цебто „науку мови" замінили на правопис.

Може й не наша в тім вина, що такого погляду ми довго трималися, бо то погляд традиційний. Ще відомий римський граматик IV-го віку Елій Донат так окреслював граматику: „Grammatica est certa quaedam loquendi et scribendi ratio". Це Донатове розуміння граматики панувало цілі середні віки, його повторили й українські граматики XVI-XVII віків. „Грамматика — писав наш Лаврін Зизаній у своїй Граматиці 1596-го року — єстъ певное вѣданє, жебысь мы добре мовили и писали". А широко знана граматика 1619-го року Мелетія Смотрицького навчала так само: „Грамматіка єстъ извѣстное художество, благо и глаголати и писати учащее". Ця граматика два столітті панувала в усіх слов'янських народів, — і міцно защепила це окреслення й народові українському.

Розуміння граматики М. Смотрицького не було злим для свого часу, бож на перше місце ставимо високе завдання — навчити добре говорити. Але це було не легке завдання, до того ж і мало окреслене, а тому вкінці воно звелося до навчання самих граматичних форм. Завдання це школа завжди розуміла не однаково, як не однаково розуміє його й тепер, цебто — „навчання добре говорити" залежало виключно від того чи того розуміння шкільного вчителя.

Але друга частина середньовікового розуміння граматики — „добре писати" — була ясна й відповідно окреслена, а тому й зрозуміло, що це власне й стало звичайним змістом шкільної граматики. Ось таким чином граматика стала наукою про правопис.

Нові часи, XIX-XX віки, принесли нове розуміння науки про мову, граматика стала мислитись зовсім по-іншому. Але, на жаль, середня школа не пішла за цим новим розумінням науки про мову, і ще й до сьогодні під граматикою звичайно розуміє навчання правопису. Певні форми та правопис — ото ще й сьогодні цілий зміст „науки про мову" в наших середніх школах. А таке розуміння — занадто вузьке, обмежене, сухе, і звичайно більшого зацікавлення до себе серед нашої молоді не викликає.

За останні десятиліття поширився й інший погляд на зміст „науки рідної мови", — власне перша частина старого окреслення граматики, — навчити добре говорити. Реально це здійснюється в школі тим, що вчитель на годинах рідної мови більш читає з учнями, практично привчаючи їх до рідної мови на ліпших зразках літератури. У деяких учителів метода ця давала добрі наслідки, але тільки тоді, коли сам учитель мав добрий запас відомостей про життя рідної мови й ділився ним зо своїми учнями. Але частіш бувало так, що наука рідної мови зводилася до простого читання певних уривків, без глибшого освітлення мовного матеріялу й без запровадження його до живої мови учнів.

Ось оце традиційне розуміння граматики й допровадило до того, що зміст її був зведений головно до навчання

правопису, і тільки в ліпшому випадкові — до читання літературних уривків. А все це породило низький рівень „науки рідної мови", малу зацікавленність до неї не тільки в школі, але й серед широкого громадянства. Та йначе й бути не могло: рівень знання школи — покажчик знання й позашкільного. Чого навчає школа, те знає й широке громадянство. Викличте живе, правдиве зацікавлення мовою в школі, воно безумовно перенесеться й поза школу, в гущу широких верств. Бож школа — головний каменяр літературної мови.

III.

Офіційна програма рідної мови.

Офіційна програма рідної мови не тільки в українській школі, але й по школах інших, занадто вузька, й звичайно обмежується граматикою в традиційнім її розумінні та розкладається на перші чотири класи восьмикласових середніх шкіл. Такий стан програми навчання рідної мови в практиці дає учням дуже мало знання, і вкінці допровадив до того, що граматикою рідної мови зовсім мало цікавляться не тільки учні, але навіть самі вчителі часом підносять голос про непотрібність цієї „науки". Такий стан зовсім ненормальний, і вже віддавна видатніші педагоги звертали увагу на необхідність повної зміни програми навчання рідної мови.

Найперше мусить бути основно змінений сам погляд на граматику рідної мови. У нас цієї дисципліни часом іще й тепер не вважають за справжню науку, дивляться на неї згори, а вже не україністи — то зовсім її легковажать. „Українська мова — то не наука", твердять нам противники її широкого навчання.

Дійсно, в такім вигляді, як її тепер навчають по середніх школах, то може й мала вона наука. Але ми мусимо переробити граматику рідної мови постільки, щоб вона відповідала всім вимогам сучасної лінгвістики.

Граматична наука в повній своїй цілості стоїть сьогодні дуже високо, охоплюючи ціле багатовікове життя мови. В цілості — це мовознавство чи наука про мову. Звичайно, як і кожна наука, наука про мову дуже широка, вимагає довгої праці, але науково-популярний виклад її в середній школі зовсім можливий і приступний для зрозуміння молоді. Коли молодь легко розуміє такі середньошкільні науки, як логіка, психологія і т. ін., чому б вона не зрозуміла короткого курсу наукового мовознавства, пристосованого до рідної мови?

У нас скрізь уже повелося, що просто жахаються науковости в граматиці, немов чогось нечуваного та неможливого. „Середня школа, — кажуть — то не університет, тому науці там нема місця".

Дивна річ: науковости не женуть ані з історії, ані з природознавства, ані з математики. Сама тільки безталанна граматика мусить завжди цуратися науки, як чогось собі чужого, не рідного, як чогось шкідливого.[1]

Отож важливе завдання кожного українїста — давати на своїх годинах рідної мови справді здобутки науки мовознавства, ніколи не лякаючись, ніби учні того не зрозуміють.

Правда, кожний учитель зв'язаний у своїх викладах офіційною програмою. Але кожний із нас знає, що зміст тієї програми наповнює таки сам учитель, він сам надає тіла кісткам. І ніхто йому не перешкоджає подавати учням на своїх годинах правдиву науку, звичайно — пристосовану до зрозуміння слухачів. Потрібно тільки самому вчителеві більше доброго знання та щирої охоти.

В класах V-VIII офіційна програма не дає місця граматиці рідної мови, але зате досить часу відводиться там на рідну літературу, а від неї сам учитель легко може відірвати годину чи пів для навчання „науки про рідну мову". Це йому тим легче можна зробити, що з V класи зачинається давня література, до якої легко застосувати й виклади церковнослов'янської мови, а також давню добу історії української мови. А при навчанні нової літератури можна легко розповідати про новітній розвиток української літературної мови.

[1] Докладніш див. у моїй брошурці: „Рідна мова в українській школі", Київ, 1918 р., вид. 2-е, ст. 7.

Так, сучасна офіційна програма навчання рідної мови не дає окремих годин для тієї науки, що звемо її мовознавством, але кожний учитель рідної мови легко зможе викроїти собі потрібну на те годину тижнево й таки розповісти слухачам ті розділи з науки рідної мови, що без них учням не буде ясна ані їх попередня праця, ані сама література.

IV.

Повна програма науки рідної мови.

Теперішня програма навчання рідної мови в середніх школах мало відповідає науковим вимогам сучасного мовознавства.

Найперше — програма ця неповна, бо обмежується тільки правописом та т. зв. початковою граматикою. Абсольвенти гімназії від такої „науки“ виносять звичайно дуже мало, а то й набувають собі навіть помітної відрази до неї. А вийшовши в життя, вони звичайно такою „наукою рідної мови“ вже більш ніколи й не цікавляться. Коли ж до того вони знають правопис своєї літературної мови, то в житті виступаютъ навіть за знавців рідної мови.

Але такий стан — зовсім ненормальний. Теперішня середньо-шкільна програма навчання рідної мови занадто мала й не охоплює того, що розуміється сьогодні під терміном мовознавства або науки рідної мови. Наука рідної мови, як окремий предмет, мусить бути в програмі всіх клас середньої школи, від I до VIII включно. Ціла програма рідної мови мусить давати закінчене ціле з мовознавства так само, як то робить, скажемо, історія в стосунку до історії шкіл вищих. Тільки при такім ставленні цієї справи зможемо змінити аж до грунту теперішню застарілу програму навчання рідної мови й такий само застарілий погляд на цю справу. Абсольвент середньої школи, скажемо з предмету історії набуває собі стільки знання, що йому вистачає його в дальшім інтелігентнім своїм житті; але цього ніяк не можна сказати про предмет рідної мови: завжди ціла безодня між знанням мовознавства в школі середній і вищій. Більше того: учитель, що в вищій школі спеціялізувався в мовознавстві, в школі середній, власне кажучи, не має терену, де б йому широко примінити свої знання, коли тільки він літерально тримається офіційної середньошкільної програми рідної мови.

Отож, — офіційна програма навчання рідної мови в середній школі постільки мала, що не дає жодної змоги учневі набути потрібного знання. Вихід із того тільки один: коли нема офіційного поширення тієї програми, мусить бути неофіційне збільшення її через самого вчителя. Вузькість програми рідної мови в школі ми, україністи, глибоко відчуваємо в першу чергу, як відчуваємо й логічний наслідок того — брак потрібного знання своєї літературної мови серед нашої широкої інтелігенції.

В коротких рисах подам тут повний програм навчання рідної мови в середніх школах, як я його собі уявляю.

Навчання рідної мови, як то робиться з іншими предметами, мусить бути концентричним, цебто кожний раз подається предмет в можливо закінченій цілості, але де-далі ціліть ця, її зміст усе ширшає.

Перший концентр охоплює три початкові класи середньої школи, де викладаємо: правопис, фонетику, морфологію, форми й складню рідної мови. Робимо з програми цих клас закінчену цілість, навчаючи учнів головно основ загальної граматики, але постійно на прикладах із рідної мови. І хоч це тільки початковий ступінь рідної мови, все-таки викладаємо — де те можливе — з історичним освітленням фактів, очевидно — в приступній формі. Взагалі, від самих початків не відступаємо від загальної засади: наші виклади мусять бути науковими в своїй істоті, але для дітей приступними в формі.

За перші три гімназіяльні роки дитина мусить навчитися в приступній формі не тільки перших загальних засад граматики, але й приступних йому початків із історії нашої мови, діялектології, етимології і т. п Не треба боятися, що дитина тут чогось не зрозуміє, — на власнім досвіді знаю, як сильно ціка-

вляться такими відомостями учні навіть наймолодших клас.

В четвертій класі навчаємо складні. Дуже корисно було б, коли б учитель з програми цієї класи зробив окремий концентр: повторив головне за I-III класи, доповнивши їх новими відомостями. Але головна його увага тут — складня, і під складневим поглядом треба повторити все те, чого вчимося за попередні роки. Складню треба конче пов'язати з морфологією й формами, щоб учень справді зрозумів і переконався, що життя цих форм — у складні.

Дальші класи присвячуються вивченню тих наук, що розкриють учневі очі на головні основи мовознавства: церковно-слов'янська мова, в порівнянні з мовою українською (V кл.); Історія української мови: головні доби її розвою, історична фонетика, форми, складня, семантика й етимологія, чужі впливи на українську мову, діялекти нашої мови (VI-VII кл.); Основи мовознавства (VIII кл.).

Докладніше про ці предмети розповідаю в дальших розділах,[1] а тут зверну ще увагу на стилістику української мови. Її так само треба навчати концентрично, від I класи починаючи. Всі наші виклади з рідної мови завжди повинні давати й короткі відомості зо стилістики. А вже повний курс її треба подати десь у класах VI-VII. Але й про навчання стилістики розповім іншим разом.

[1] Повну програму науки рідної мови в середній школі подав я ще в своїй „Рідна мова в українській школі", Київ, 1918 р., вид. 2-е, ст. 12-23.

Іван Огієнко.

Новий переспів „Слова про Ігорів похід".

Подаю свої замітки про мову переспіву „Слова про Ігорів похід" Миколи Матієва-Мельника (популярне видання, накладом „Рідної Школи", Львів, 1936, 56 ст.).

I. **Місцевих слів** не мало в переспіві, напр.: східна (3, східня), гряниця (24, 49, границя), битва (5, бій), рішучо (5, рішуче), досвіта (5, удосвіта), лиш (6, тільки), скорше (9, скоріш), соловію, соловієм (10, солов'ю, солов'єм), оба (10, обидва), порівнує (17, порівнює), жалко (18, жаль), ізляг (20, ізліг), стрібуймо (23, спробуймо), братанки (23, небожі), банно (27, сумно), сріберних (30, срібних), найранших (42, найдавніших), викормлені (45, вигодовані), спорили (46, сперечалися, змагалися), зазулі (48, зозулі), пиром (48, бенкетом) і т. ін. Про всі ці слова див. „Словник місцевих слів" проф. І. Огієнка.

II. **Архаїзмів** здавалося б небагато, проте більше трьох десятків набереться. Як на популярне видання — трохи забагато. Їх легко було б замінити на відповідні сучасні слова: стадо (9), нині (4, 19, 26, 27), стязі (10, 15, 18, 26), тули (11, 28), тьма, тьмою (12, 13), скорі (12), побіди (12, 5, 19, 20, 22), черлений, черленими (13, 14, 16), хоругов (14), серебряне (14), обида (14, 19), тучі (15), копії, копіям (15, 18), харалужними (16, 26), крамолу (17, 20), кровію (18), ничить (18), на прю (19), ладів (19, 27, 28), присмирив (21), подвиг (23), врага (23), побіджають (23), кощія (24), бодрий (26), струях (27, 30), господине (27, 28), насади (27) і ін.

III. **Стиль, синтакса, фразеологія, істота змісту.** На ст. 3, 6 і 22 зустрічаємося з виразом: „На Україні". „Р. Мова" вже нераз вказувала на нелогічність такого сполучення. Кращі українські поети, з Шевченком на першому місці, а то й польські поети XIX-го віку (Словацький, Гощинський, Мальчевський) писали: в Україні. І традиція, і логіка слушно домагаються відрізняти цей вираз від таких, як напр.: на Поліссі, на Лемківщині, на Волині, на Мазурщині... Аджеж це два різні розуміння, речі не однієї категорії. Тож ніхто не скаже: на Польщі, на Німеччині, на Франції...

1. Поклонник кн. Святослава (ст. 3). Поклонник — слово регіональне, або й російського походження; треба: прихильник (звеличник).

2. Вітчини (ст. 4) — слово не то місцеве, а й цілком штучне; можна поважно сумніватися, чи де народ (літ.

мова й поготів!) уживає цього слова; хіба що під впливом галицького шкільного навчання. Треба: до Отчизни, або: Ба́тьківщини (див. І. Огієнко: Сл. місц. слів 20).

3. „Відніс Ігор побіду“ (ст. 5) — фразеологічно речення чуже й ненатуральне, бо початок (і конструкція) з польської мови, а кінець архаїзм. Треба: Ігор переміг, побив, поконав, поборов, (І. Огієнко: Сл. м. с. 73).

4. На ст. 8-мій дає автор таблицю іст. родоводу князів, не подавши джерела, звідки взяв її (це нічого, що видання популярне). На стор. 9-тій те саме; треба було зазначити, за чиїм текстом автор починає свій переспів.

5. Лебеді доторкнувся (ст. 9) треба: лебедя (чол. роду. І. Огієнко: Сл. м. с. 49).

6. Аж по нині (ст. 9), зам.: і досі, до сьогодні (І. Огієнко: Сл. м. с. 61).

7. „Бо ти соловієм гомонів лісами“ (ст. 10). Два орудні речівники, поставлені поруч себе в різних синтаксичних функціях, викликають непотрібний хаос: або затемнюють думку, або виступають проти стилю й духа мови. Трудно теж знайти солов'я, що гомонить; за те легко знайдемо такого, що щебече, співає, тьохкає.

8. „Звиваючи давню і новую славу“ (ст. 10). За часів співця Слова може така метафора була й добра, сьогодні вона трохи ненатуральна: як його звивати славу й на що́ (як нитки на клубочок)?

9. „Несе соколів крізь поля“ (ст. 10). Не: крізь поля, тільки: через поля. або краще: понад полями (пор. у Шевченка: Понад полем іде...); бо крізь (місц.) має дуже конкретне значення, напр.: крізь дірку, крізь кватирку, крізь шпарку, крізь сито, крізь землю (провалився).

10. „Хочу... гордо воду пити“ (ст. 12). Трудно собі уявити, як можна гордо, чи негордо пити воду. Інша річ: гордо стати, гордий вигляд, вираз лиця мати. Але: гордо пити, їсти, спати?

11. „Ти стоїш..., сиплеш..., гремиш... куди тільки кинувся Тур“ (ст. 16). Це підряд про ту сами особу; в одному рядку звертаємося просто до неї й говоримо в часі теперішньому, а в другому вже оповідаємо про неї, як про особу третю, та ще в часі минулому.

12. На ст. 17 під наголовком читаємо: „Щоб підкреслити жорстокість битви на Каялі...“ і т. д. Це надруковано таким самим друком, як і цілий текст перекладу. Пояснення перекладача! Чого ж його нема в попередніх розділах?

13. „Діялося в тих війнах“ (ст. 18). Стилістично краще: за тих воєн.

14. „Кістьми була посіяна“ (ст. 18). Якщо земля була посіяна, т. зн. її брали в руки й сіяли, нащо тоді: кістьми? Хіба що „кістьми“ — це такі машини-сіялки? Як думати синтактичними категоріями, то вони (кості) були посіяні, а земля: засіяна, не посіяна. Пор.: Що тут посіяно? — Жито. Чим засіяли нивку? — Пашнею (зерном).

15. „А вороги... несли свою побіду над Україною“ (ст. 19). Як то вони несли оту побіду (біду на дрючині?) над Україною — Господь один знає. А що свою (біду) несли, не чужу — це вже заслуга ясного стилю. Чи не можна було сказати: землю нашу руйнували?

16. На ст. 21. розд. XI. і на ст. 22. XIII. дає автор уже свій власний зміст, замість перекладу чи переспіву.

17. „Замість побіди прийшов погром“ (ст. 22). Слово „погром“ має в сучасній літ. мові інше значення, як давніш; тут треба сказати: дізнали поразки.

18. „Взялись ви... землю мечами вбивати“ (ст. 23). Вбивати — тут не на місці: землі ніхто не може вбити, навіть у метафорі. Можна її: підбивати, здобувати, загортати, воювати...

19. „Ах, уже не виджу я“ (ст. 23). Це: ах — нехарактеристичне українській мові ані XII-го, ані XX-го віку. А „виджу“ — архаїзм, що залишивсь іще в галицьких і буковинських говірках. Літературне загальноукраїнське тільки: бачу.

20. На ст. 24 перекладач дає короткий вступ і скорочує цілий дуже гарний розділ: Поклик до князів.

21. „Погром Ігоря викликав погубні наслідки“ (ст. 24). „Погром Ігоря“ — можна розуміти двояко, напр. так: Ігор влаштував погром і цей його погром мав такі наслідки. А згідно з текстом: Поразка Ігоря мала погані наслідки.

22. На ст. 24 і 25: таке скорочення тексту XV-го і XVI-го розділів Слова — і в популярному виданні не годиться.

23. Побіч „харалужними“ (ст. 26) дає перекладач у дужках „сталевими“, хоч на ст. 16-тій уже було це слово без пояснення. Коли такі пояснення давати в тексті, а не під текстом, тоді справа виглядатиме неповажно, — то ж не словник, ані граматика!

24. „До Тьмутороканя“ (ст. 26), а на ст. 13-тій: „до Тьмутороканi“. Непослідовність у застосуванні форм помітна теж у відміні: Киева.

25. „То не зозуля кличе,... на мурах кличе..., на мурі кигиче“ (ст. 27). Прошу заглянути до переспіву С. Гординського; там теж: зозуля кигиче, — а чайка тоді вже мусить... кувати куку (див. мої замітки про мову перекладу Слова С. Г-го в ост. числах „Рідної Мови“).

26. „Скочив з нього босим вовком“ (ст. 29). Хіба ж вовк буває коли взутий? Це тільки в літературі: „Кіт у чоботях“.

27. „Б'ючи гуси й лебеді“ (ст. 29). А чим б'ючи: батіжком, чи претинкою-лозою? І нащо їх бити, — вони ж не кусають. В тексті: збива гусей...

28. „Встаєте на орду“ (ст. 32). Не: вставте, тільки: ставте, напр. до бою, або: йдете на кого.

29. Від ст. 33-ої до 39-ої йдуть вийми старого тексту. Перекладач не каже, звідкіля його взяв.

30. На ст. 44 забагато чужих слів, як на популярне видання; ось кілька: масакри, сцени, героїзм, імпозантно, характеристики, кметів, копіст. Цікаво, скільки таких слів зрозуміє популярний читач?

31. „Поніс поразку“ (ст. 44) зам.: дізнав поразки.

IV. **Підсумки.** Переклад — переспів — конспект дуже довільний. Щокрок бачимо власні додатки перекладача, менші й більші зміни та відхилення від оригінального тексту.

Ясно, що кожний переспів матиме поетичні додатки, тільки ж лік би їм знати, та не пересипати ними твір без міри, без лічби. У поетів вони звичайно самі по собі малозначні, більш оздобні, т. зн. такі, що підсилять хіба образність твору, його чуттєві моменти, але ніколи не змінять самого змісту. У прозовому перекладі справа виглядатиме цілком інакше. Тут не може бути жодних змін, жодних ліценцій. Гадаю, що писати одну річ почасти прозою, почасти віршовим ладом — хіба не варто.

Луцьк у вересні 1936 р. Б. Кобилянський.

Не засмічуймо своєї мови чужими словами!

На увагу кооператорам.

В наші дні так багато говоримо про збільшення культурного рівня нашого простого народу. Та й в про що говорити: збільшення культури селянства — то й збільшення культури цілого народу! Але робимо для того дуже мало, а що й робимо — не робимо продумано.

Українські видання зможуть добре жити тільки тоді, коли їх читатиме наше широке громадянство, передовсім наше селянство. У цім переконалися сьогодні всі, але не всі усвідомили собі, що мають робити для того. На цім місці хочу звернути увагу тільки на одну річ, — ми занадто сильно засмічуємо свої видáння чужоземними словами, засмічуємо так, що нашому селянинові ані приступу до тих видáнь. І робимо це тоді, коли ці чужоземні вирази легко замінити на однозначні свої.

Ось передо мною лежить одне число нашого кооперативного видáння, журналу, що його „кожна солідна Кооператива мусить мати“, й що „не можна звати себе освіченим кооператором, не читаючи“ його, як твердить сам місячник. Але журнал нащерть пересипаний чужими словами, пересипаний так щедролюбно, що сумнів проймає, чи ж те наш народ зрозуміє, чи такою мовою дійдемо ми аж до низів? А кооперація й ставить собі завдáння захопити всіх, а найперше — селян.

Ось приклади з маленької статейки цього журналу, де на одній тільки сторінці читаю: Все брало кредити (а наше

„позичка“ зле вам?), кредитодавці, теорія про фінансування консумції, фінансовий капітал, ґеніяльно підмітив, нових інвестицій, фінансував концерни, робив інекції, снігова лявіна, гордійського вузла, фактично зводяться, редукція довгів, соціяльних оплат, високої конюнктури, морального праза, проєкт про конверсію гіпотечних довгів, загальна ліквідація, у приватному відношенні, катастрофа, кредитовий реформатор і т. ін. І це все на одній тільки сторінці!

Кооперація — це надзвичайної ваги ла́нка нашого життя. Усі ми мусимо їй допомагати, усі ми з великою надією дивимось на неї. Мусимо допомагати кооперативним вида́нням іти до найдальших закутин нашого селянства. Але звертаємо увагу всім кооперативним вида́нням та всім кооперативним робітникам: мова ваших видань нерідко дуже нечиста, непристосована до селянського зрозуміння, докраю засмічена непотрібними чужими виразами. Ви найближче стоїте до наро́дніх мас, цебто до чистих джерел нашої мови, — давайте ж при́клад доброї, виробленої літературної мови. Зна́чення кооперативних діячів у справі розвитку нашої літературної мови дуже велике, — не забувайте цього. Не забувайте й того, що ви несете й певну відповідальність за стан своєї літературної мови.

Висновок із усього: й кооперативні діячі мусять звернути пильну увагу на свою мову, мусять учитися її, мусять стати провідниками мовних перлин від наро́ду до нашої літератури.

Не занечищуймо ж нашої мови!

Іван Огієнко.

† Антін Мее (Antoine Méillet).

В Парижі помер дня 22. серпня цього року великий учений мовознавець — Антін Мее. Його мовознавчі праці не обмежувалися тільки індогерманістикою, але також охоплювали й мови слов'янські. Праці його мали надзвичайний вплив на методи досліджування мов, розуміння їхнього розвитку та взаємовідносин.

Покійний професор несамохіть мусів доторкнутися й питання про взаємовідносини між мовою українською та іншими слов'янськими мовами, а передовсім мовою російською. Причину до дискусії в цім питанні дала йому граматика проф. Степана Смаль-Стоцького й Теодора Ґартнера: Grammatik der ruthenischen Sprache, Відень, 1913, в якій обидва вчені старалися доказати, що українська мова в теперішнім її розвитку ближче стоїть до сербської, ніж до російської. Своє відмінне становище виявив Мее в рецензії на згадану граматику на сторінках лінґвістичного французького часопису: „Bulletin de la société de linguistique de Paris“, XIX, 1. N. 62, Paris, 1914, а це становище було зовсім у згоді з тодішніми поглядами майже всіх славістів, за винятком акад. Корша, що держалися втертого в науці поділу слов'янських мов на групи на основі признаних тоді критеріїв, 1) повноголос (*голод*), 2) заступства м'яких *т*, *д* через *ч*, *ж* (ніч, межа), 3) заступства сильних *ъ*, *ь* через *о*, *е* (сон, день), 4) заступства *кв*, *гв* перед м'яким *і* (з *ѣ*) через *цв*, *зв* (цвіт, звізда) й приділяли мову російську, українську й білоруську до однієї групи східньослов'янської або „руської“.

Мее може вперше пізнав основніш структуру нашої мови, й мусів признати її окремішність від великоруської незалежно від загальної класифікації слов'янських мов на поодинокі групи, а свої погляди в цім напрямі мав іще нагоду висловити у вступі до „Антології Української Літератури“, виданої по-французьки Українським Соціологічним Інститутом в Празі (Anthologie de la littérature ukrainienne, Paris, Prague 1921), де повторив своє негативне становище до класифікації слов'янських мов, а спеціяльно щодо відношення української мови до російської й до сербської, що його проповідували С. Смаль-Стоцький і Ґартнер, але в дальшім признає різні дороги розвитку мов української й великоруської, що довело й до різного розвитку літератур обома мовами, не подібних духом і стилем до себе.

А всеж таки граматиці С. Смаль-Стоцького й Ґартнера треба завдячувати й пізніше ставлення Мее до української мови, про яку він сказав у своїй книзі „Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes", Paris, 1922, на стор. 50: „Russe: On y distingue le petit russe ou ruthène et le grand russe tres différentes l' un de l' autre" (розрізняється малоруське або рутенське від великоруського, дуже різного одно від одного). Але на сторінках славістичного часопису „Revue des études slaves", що він редагував, пильно були нотовані в відділі бібліографії всі новини з царини українознавства.

Ужгород. Іван Панькевич.

Практичні лекції літературної мови.

Іван Підкова.

Було́ колúсь,[1] — в Украíні[2]
Ревíли гармáти;
Було́ колúсь[1] — запоро́жці
Вмíли[3] панувáти[4]!
Панувáли,[4] добувáли[4]
І[5] слáву, і[5] во́лю.
Минýлося[1] — осталúся[6]
Могúли на по́лі[8]!
Висо́кії[9] ті[12] могúли,
Де лягло́ спочúти
Козáцькее[9] бíле[10] тíло,
В китáйку повúте.
Висо́кії[9] ті[12] могúли
Чорнíють, як го́ри,
Та про[13] во́лю нúшком в по́лі[8]
З вітрáми говóрять.[14]
Свíдок слáви, дідíвщини,[15]
З вітром розмовля́є,
А внук[16] ко́су[17] несé в ро́су,[17]
За нúми співáє.

Було́ колись,[1] — в Украíні[2]
Лúхо танцювáло,[18]
Журбá в шúнку[19] мед-горíлку[43]
По́ставцем кружáла.
Було́ колúсь[1] до́бре жúти
Нáшій Украíні...[20]
А згадáймо,[26] мо́же се́рце
Хоч тро́хи[21] спочúне.

II.

Чо́рна хмáра з-за[22] Лиманý
Нé́бо, со́нце крúє,
Сúнє[23] мо́ре звірю́кою
То сто́гне, то вúє,
Дніпрá[24] гúрло[25] затопúло.
„А нý́те, хлоп'я́та,
На байдáки! Мо́ре грáє —
Ходíм[26] погуля́ти"!

Вúсипали запоро́жці,
Лиман[28] човни́[38] вкрúли.
„Грай же, мо́ре!" заспівáли,
Запінились хвúлі.[29]

[1] „Було колись" — гарне, часте в нашій мові безпідметове речення; пам'ятайте, що на безпідметові речення наша мова найбагатша серед усіх мов Европи. [2] В Україні (а не рабське: на Україні!) давно вже час нам запровадити до життя; Шевченко написав у „Кобзарі" „в Україні" аж 41 раз. [3] „Запорожці вміли" — по голоснім *і* добре поставлено *в*міли, а не *у*міли. [4] Пишемо в дієсловах *-увати*, а не *овати*. [5] При повтореннях можна писати *і* — *і*, а не *й* — *й*. [6] Не кажіть остали! [7] На полі, в полі, а не: на полю, — так завжди писав Шевченко; але можна: по полю. [9] В віршованій мові часті повні прикметникові форми: високії, коваиькее і т. ін. [11] Пам'ятайте про т. зв. епітети, як тут *біле* тіло, вживайте їх частіш. [12] *Ті* могили, тут *ті* — це т. зв. член, уживайте їх частіш, бо вони прикрашують нашу мову. [13] Говорити, казати й т. ін. *про* (а не *о*) що. [14] Не пишіть і не кажіть говорю́ть. [15] Дідівщина або дідúзна, пор. батьківщина або отчúзна. [16] Кажемо внук або онук. [17] В нашій мові наголос в знахідним відмінку однини слів жін. роду на -á нерідко переходить на корінь: но́гу, ру́ку, во́ду, так само: ко́су, ро́су, хоч уживають і косý, росý.

[18] Не кажіть *д*анцювати. [19] Частіш кажемо в шинкý, рідше в шúнку, як отут. [20] Шевченко писав дуже неясно; в оригіналі написано: „нашій Україні", так за оригіналом і видала року 1927-го Академія Наук (із цього єдиного наукового видання ми оце й передруковуємо); а ті видавці, що їм люба форма „на Україні", друкують це: „на тій Україні", але в оригіналі цього нема. [21] Не кажіть троха́, а тільки тро́хи. [22] З-за — цебто звідкиля; рідко „з-за" — через що. [23] Кажемо тільки: сúній, сúня, сúнє і т. д., а не: синий, сина, сине; кажіть сúнька, а не синка! [24] Цебто дніпро́ве гирло, — море затопило дніпрове гирло. [25] Не кажіть архаїчного устя, але гирло. [26] Маємо дві формі: ходім чи ходімо, — до вибору. [27] Пам'ятайте, що „погуляти" не визначає танцювати, а тут взагалі покозакувати. [28] Цебто: човни вкрили лимана; за впливом російської мови Шевченко дуже рідко вживає форми: взяти ножа, частіш зросійська: взяти ніж. [29] Не кажіть говірково: филі.

Круго́м хви́лі[29] як ті[12] го́ри:
Ні земл́і, ні не́ба.
Се́рце мл́іє, а коза́кам[30]
Того́ т́ільки й тре́ба,[31] —
Пливу́ть собі[32] та співа́ють,
Риба́лка літа́є...
А попе́реду[33] ота́ман[34]
Веде́, куди́[35] зна́є.
Походжа́є вздовж байда́ка,
Га́сне лю́лька в ро́ті;
Поглядає сюди́-туди́, —
Де то буть[36] робо́ті?
Закрути́вши чо́рні у́си,[37]
За у́хо[37] чупри́ну,
Підня́в ша́пку — човни́[38] ста́ли.
„Неха́й во́рог[39] ги́не!

Не в Сино́пу, ота́мани,
Пано́ве-моло́дці,
А у[40] Ца́рград до Султа́на
Пої́демо[26] в го́сті!“
„До́бре, ба́тьку-ота́мане!“[41] —
Круго́м заревіло.[1]
„Спаси́бі вам!“[42]

Надів ша́пку.[44]
Зно́ву[42] закипі́ло[1]
Си́не[23] мо́ре. Вздовж байда́ка
Зно́ву[42] походжа́є
Пан ота́ман[34] та на хви́лю[29]
Мо́вчки поглядає.

С. Петербу́рг. 1839. Тара́с Шевче́нко.

[30] Частіш кажемо: козака́м. [31] Не кажіть: траба; рідше кажемо: тра. [32] Таке „собі“ дуже часте в нашій мові, — не цурайтесь його! [33] Кажемо: попе́реду, або й: попере́ду. [34] У нас панує форма ота́ман; форма отама́н уже не вживається, [35] Не кажіть куда́; польська часом кажуть: веде *де* знає, — не кажіть так. [36] Однаково кажемо дієйменники на -ти чи на -ть: бути — буть.

[37] Тепер частіш говоримо: вуси, за вухо. [38] Пам'ятайте: чо́вен (а не: човен́), множина: всі човни́. [39] Не: воріг. [40] З вимог зупинок (павз) в мові віршованій *у* може не мінятися на *в*, як то треба було б у мові звичайній. [41] Зовний: отамане, а не отаман. [42] Маємо дві форми: зно́ву чи знов, але не знова́. [43] Не кажіть говірково: горі*в*ку! [44] Запам'ятайте: надів шапку, а не: вклав.

Переклади з Євангелії.

Євангелія від св. Луки I 26-56.

Благовіщення Діві Марії.[1]

26. А шо́стого мі́сяця від Бо́га був по́сланий а́нгол Гавриї́л до того́ галиле́йського мі́ста, що йому́ на ім'я́ Назаре́т,

27. до Ді́ви, що зару́чена з му́жем була́, на ім'я́ йому Йо́сип, із до́му Давидового, а Ді́ві Марія ім'я́.

28. І ввійшо́вши до не́ї, промови́в: „Віта́ю тебе́, благода́тная, Госпо́дь із тобо́ю! Ти благослове́нна між жо́нами“!

29. Вона́ ж затрива́жилась мо́вою, та й ста́ла роздумувати, щоб то зна́чило це привіта́ння.

30. А а́нгол промо́вив до не́ї: „Не бі́йся, Маріє, — набула́ бо ти ла́ску у Бо́га.

31. І о́сь понесе́ш ти у ло́ні, і Си́на поро́диш, і даси́ Йому и́мення Ісу́с.

32. Він же бу́де вели́кий, і Си́ном Найви́щого зва́ний, й Господь Бо́г дасть престо́ла Йому́ Його ба́тька Давида.

33. І повік царюва́тиме Він в роді Я́кова, й царюва́нню Його́ не наста́не кінця́“.

34. А Марія озва́лась до а́нгола: „Як же ста́неться це́, коли му́жа не зна́ю?“

35. І промо́вив у відповідь а́нгол до не́ї: „Ду́х Святий зли́не на те́бе, і Найви́щого си́ла обго́рне тебе́, через те́ то й Свя́те, що наро́диться, назове́ться Син Бо́жий.

36. А ото́ твоя ро́дичка Єлисаве́та — і вона́ зачала́ в своїй ста́рості си́на, і оце́ шостий мі́сяць для не́ї, що зве́ться неплі́дною.

37. Бо для Бо́га „нема́ неможли́вої жо́дної ре́чі“.

38. А Марія промо́вила: „Я ж Госпо́дня слуга́: нехай бу́де мені згі́дно з сло́вом твої́м“. І а́нгол від не́ї відбу́в.

[1] Євангелія від св. Луки зачинається напрочуд величними акордами, що їх належно віддати не в силі людське слово. Тут подаю тільки далекий відгук цих величних акордів.

Марія відвідує Єлисавету.

39. Того ж часу Марія зібралась й пішла, поспішаючи, у горйсту околицю, в місто Юдине.
40. І ввійшла вона в хату Захарія, та й Єлисавету звітала.
41. Коли ж Єлисавета зачула Марїїн привіт, затріпотало дитя в її лоні. І Духом Святим переповнилась Єлисавета,
42. і скрикнула голосом сильним, й сказала: „Ти благословенна між жонами, і благословенний плід лоня твойого!
43. Й звідкіля мені це, що до мене прийшла мого Господа Мати?
44. Бо як тільки в ушах моїх голос привіту твого забренів, затріпотала дитина від радощів в лоні моїм.
45. Блаженна ж ота, що повірила, що сповниться сказанеє їй від Господа".

Хвала Діви Марії для Господа.

46. А Марія промовила: „Величає душа моя Господа,
47. і радіє мій дух в Бозі Спасі моїм,
48. що зглянувся Він на покору Своєї слуги, бо ось з часу цього всі народи мене за блаженну вважатимуть,
49. що велике вчинив мені Сильний. А Він має святеє Ім'я,
50. милосердя ж Його з роду в рід на отих, що бояться Його.
51. Він показує силу Свойого рамена, розпорошує тих, що пишаються думкою серця свойого.
52. Він могутніх скидає з престолів, піднімає покірливих,
53. вдовольняє голодних добром, а багатих пускає ні з чим.
54. Пригорнув Він Ізрайля, Свойого слугу, щоб згадать милосердя,
55. як пророк був до наших батьків, — до Авраама й до роду його аж повіки".
56. Й зоставалась у неї Марія щось місяців зо три, та й вернулась до дому свого.

Переклав Іван Огієнко.

Початкова Граматика української літературної мови.

54. Беззв'язкові підрядно-зложені речення.

Душа, переповнена щастям, частенько буває німа (Дніпрова Чайка). Вмер ти один, не зогрітий порадником (Старицький). Один із боярських дружинників підняв у гору кубка, повного піністого меду (Франко). Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило (Коцюбинський). Налігши над плугом, оре хлібороб (В. Мова). Закувала зозуленька, на дубу сидючи (Шевченко). Не мало він здивувався, опинившись над такою кручею (Куліш). Не йди до лісу, не знавши дороги.

Що таке беззв'язкове пояснювальне речення? Які вони бувають? Коли тільки може бути беззв'язкове дієприслівникове речення? Коли ставимо кому в беззв'язкових реченнях?

Підрядно-зложене речення, що має приявну чи здогадну зв'язку, зветься **зв'язковим**. Коли пояснювальне речення не має зв'язки й розпочинається прикметником, дієприкметником або дієприслівником, то таке підрядно-зложене речення зветься **беззв'язковим**. Беззв'язкові речення розділюємо комою, як і речення зв'язкові.

Беззв'язкові речення бувають такі:

1. **Прикметникові**, що розпочинаються прикметником або дієприкметником: Материне серце, повне посвяти для своїх дітей, змалював нам Шевченко у „Наймичці". Треба було перейти містечко Хотин, спалене тепер дотла.

2-5. **Часові, причинові, умовні й припустові** пояснювальні беззв'язкові речення розпочинаються дієприслівником. Напр.: Поставивши воду, Харитя лягла на лавку. Коні заіржали, почувши лугову пашу. Не ліз у воду, не спитавши броду. І не бувши в школі, він набув собі широкої освіти.

Пояснювальне речення може розпочинатись дієприслівником тільки то-

ді, коли мав той сам підмет, що і в реченні основнім.

Завдання 446. Беззв'язкове пояснювальне речення, що починається прикметником чи дієприкметником, коли стоїть перед своїм словом основного речення, комою від нього не відділюється. Перепишіть оці речення.

Душа, переповнена щастям, частенько буває німа (Дніпрова Чайка). Переповнена щастям душа частенько буває німа. А вгорі хребти гірські, віковим покриті лісом, вічну пісню грають (Франко). А вгорі віковим покриті лісом хребти гірські вічну пісню грають. По тім боці Прута простяглася низина, зарóсла лозою (О. Маковей). По тім боці Прута простяглася заросла лозою низина.

Завдання 447. Беззв'язкове пояснювальне речення може розпочинатися дієприслівником тільки тоді, коли підмет в основнім і пояснювальнім реченні той самий. Перевірте це на оцих реченнях:

Отак то я собі вночі, понад Невою ідучи, гарненько думав (Шевченко). Всім святим поклонившись, додому верталась (Шевченко). Поставивши коло мами воду, Харитя лягла на лаву (Коцюбинський). Коні заіржали, почувши лугову пашу (П. Куліш).

Завдання 448. Скажіть, чи по-літературному можна отак сказати: „Попавши на Січ, приложать тобі зараз інше ім'я" (А. Чайковський). В чім тут недокладність? Який підмет тут у реченні основнім і пояснювальнім?

Завдання 449. Беззв'язкові речення мають тільки один підмет, що звичайно знаходиться в основнім реченні. Але часом у часових реченнях письменники ставлять підмета в пояснювальнім реченні зараз за дієприслівником. Спишіть до зшитка оці приклади:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить (Шевченко). Підгнивши млин, молоти перестав (Щоголів). Під'їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею (Куліш).

Це стародавня наша форма речень. Пишіть і ви так!

Завдання 450. Якщо чинність дієприслівника пояснювального речення й дієслова-присудка основного речення відбуваються одночасно, то дієприслівника ставимо в минулому часі, а не теперішнім. Спишіть до зшитка оці приклади (див. завдання 379):

Живши у світі, його не втечеш (М. Вовчок). Бач, заснула, виглядавши, моя сизокрила (Шевченко). Не довго думавши, сотник покликав Орисю (Куліш). Порошинка, котившись із гори, ширíться. Бувши вільним, зроблю це.

Завдання 451. Зв'язкові пояснювальні речення часові, причинові, умовні й припустові можна обертати в беззв'язкові, як що вони мають той сам підмет; для цього треба опустити зв'язки, а присудка пояснювального речення обернути в дієприслівника. Обидні формі — зв'язкова й беззв'язкова — мають однакове значення. Напр.: Коли я прийшов до дому, то застав брата. Беззв'язково: Прийшовши додому, я застав брата.

Оберніть у беззв'язкове оце речення: Коли Харитя впоралась, зняла серпа з полиці.

Чому не можна обернути в беззв'язкове оцього речення: Коли я сів на віз, коні рушили.

55. Чужа мова.

А Галайда знай гукає: „Кари їм, кари!" „Я не піду", промовив син. „Хазяїн вдома?" на дворі крикнуло. „Я Ганнусі не боюся!" співає матуся. „Ходімо гріться!" закричали: „Зійшло вже сонце". Сестра сказала: „Мати тяжко захворіла". Сестра сказала, що мати тяжко захворіла.

— Що? москалі? де москалі?
— Що ти, схаменися!
— Де москалі, лебедики?
— Та он, подивися!

Що таке чужа мова? Що таке мова пряма й непряма? Які знаки розділові ставимо при прямій мові? Коли чужу мову зазначаємо рискою замість лапок? Коли по чужій мові ставимо окличника чи питальника?

Власні слова розмовника звемо **чужою мовою.** Чужу мову звичайно подаємо не саму, але з пояснювальним реченням. Буває три випадки поєднання чужої мови з пояснювальним реченням:

1. Чужа мова йде за пояснювальним реченням: *Дітки маленькі кликали маму: „Вставай, голубко, нене кохана!"* У цім випадку перед чужою мовою ставимо двокрапку.

2. Чужа мова перед пояснювальним реченням: *„Я вже вернулась", сказала сестра.* По чужій мові ставимо тут кому (або питальника чи окличника).

3. Пояснювальне речення розриває чужу мову: *„Не хочу я таких дурних новинок", промовив він: „нащо здались вони?"* Перед поясненням

ставимо тут кому, а по нім — двокрапку.

По чужій мові ставимо знака відповідного: кому (випадок 2 і 3), крапку (в. 1 і 3) або питальника чи окличника (в. 1, 2 і 3). Чужу мову розпочинаємо з великої букви (в. 1, 2, 3), але продовження перерваної мови (в. 3) — з малої.

Чужа мова, передана так, як її сказано, цебто від першої особи, зветься **мовою прямою,** напр.: *Батько тихо сказали: „Пропало вже все“.* Мова, передана від третьої особи, цебто підрядним реченням, зветься **непрямою мовою,** напр.: *Батько тихо сказали, що пропало вже все.*

Чужу мову конче беремо в лапки.

Завдання 452. По чужій мові ставимо окличника чи питальника, якщо це речення окличні чи питальні. Спишіть оці приклади:

„Не вернуся!“ сказало синє море. „Добре, батьку-отамане!“ кругом заревіло. Тихо думка шепоче: „Не вір тій весні!“ „Відкіль бредеш ти, голова лиха?“ лисиця так мовля Ослові.

Завдання 453. Коли говорить дві чи кілька осіб, то звичайно при цій розмові чужу мову зазначаємо тільки рискою —, а не лапками. Спишіть оце:

— Мені мати купувала...

— Мені батько справив...

— А мені хрищена мати лиштву вишивала.

— А я в попа обідала! — сирітка сказала.

Завдання 454. Оце речення з непрямою мовою оберніть у речення з мовою прямою й обидва речення запишіть до зшитка:

Учитель нас повідомив, що взавтра науки не буде.

56. Словосполучення.

По грозі.

Гроза пройшла... Зідхнули трави,
Квітки головки піднялй,
І сонце тепле і ласкаве
Спинило погляд на землі.

Літає радість, щастя світить,
Дзвенять пташкй в садках рясних,
Сміються знову трави, квіти,
А сльози ще тремтять на них.

О. Олесь.

Коли слово оживає? Чи в словниках слово живе? Що таке парування слів? Що таке словосполучення? Перерахуйте п'ять мовних словосполучень? Чи можна в спарованих словах ставити розділового знака? Які три способи парування слів? Що таке згода, керування й примикання слів? Яке значення флексії в складні?

Слово поза реченням — тільки мертва форма, тільки мертвий збір звуків. Оживає воно й набирає собі свого значення тільки в реченні.

Як і все живе в природі, слова конче паруються в синтаксичні пари, цебто дві слові міцно з'єднуються в одне ціле, напр.: *гроза пройшла, сонце тепле.* **Спаровані слова звуться словосполученням.** Слова поза парами — порожні звуки, а значення набувають собі тільки спарувавшись. Речення, як закінчена цілість, складається з певних синтаксичних пар.

Для того, щоб робити словосполучення, в нашій мові існують т. зв. **флексії,** цебто змінні частини закінчення слів, напр.: тепл-а вод-а, тепл-у вод-у, тепл-ою вод-ою й т. ін., тут -а -у, -ою флексії (див. „Рідне Слово“ ч. І. § 44). Флексії мають надзвичайно велике складневе значення й творять істотну ознаку нашої мови, чому вона й зветься **мовою флексійною.**

Наша мова знає п'ять синтаксичних пар; а саме, в мові, щоб скласти закінчене речення, паруються: 1. підмет із присудком: *грова пройшла,* 2. підмет із прикметниковим поясненням: *сонце тепле,* 3. присудок із іменниковим поясненням: *головки підняли,* 4. присудок із прислівниковим поясненням: *сміються знову* і 5. іменникове пояснення з прикметниковим поясненням: *в садках рясних.* Спароване слово зветься **повним,** неспароване зветься **вдóвим,** напр. в вищеподанім вірші слова вдові: гроза, трави, квітки, бо й до них можна було додати прикметникове пояснення, цебто спарувати їх. Пильнуйте, щоб у вашім писанні вдових слів було не багато!

Словосполучення чи спаровані слова складають міцну одиницю, чому **спаровані слова ніяким знаком не розділяємо,** бо цим знаком ми роз-

єднували б синтаксичну пару: *Гроза пройшла*, а не: *Грова, пройшла.*

Творити правильні словосполучення, цебто правильно парувати слова — це найважніша наука про мову, що зветься складнею. Хто вміє правильно парувати слова, той дійсно знає мову.

Мова наша знає три способи парування слів: згода, керування й прилягання. **Згодою** слів зветься перейманння узгодженим словом рода, числа, відмінка й особи свого узгоджального слова, напр.: сонце тепле, в садках рясних, гроза пройшла.

Керуванням слів зветься залежність іменникового пояснення від свого дієслова-присудка, напр.: *Головки підняли, Спинило погляд.* Керує дієслово-присудок, а в залежності від нього йменникове пояснення ставиться в одному з п'яти відмінків: родовому, давальному, знахідному, орудному й місцевому без прийменника чи з прийменником: *Дзвенять в садках, Тремтять на них.* Див. про це виклад 15 (іменникове пояснення).

Прислівникове пояснення чи прислівник, як слово незмінне, **прилягає** до свого дієслова-присудка: *Сміються знову*, цебто форма прислівникового пояснення незалежна від його присудка.

Завдання 455. Із Олесевого віршу „По грозі" випишіть усі пари: підметові, присудкові й іменникового пояснення.

Завдання 456. Скажіть усі пари в оцім вірші: Попрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою-зорею.

Завдання 457. Напишіть по п'ять прикладів на керування й примикання слів.

Завдання 458. Яка роля флексії при згоді слів і при керуванні? Чи потрібна флексія словам, що тільки „прилягають"?

57. Згода слів у реченні.

Ластівка.

Малесенька ластівка зранку мені
Співає-щебече пісні весняні,
І весело в'ється вгорі над вікном,
І має привітно стрільчастим крилом.

О. Олесь.

Що таке згода слів? Яка роля закінчень (флексій) слів у нашій мові? Що таке згода граматична й логічна? Розкажіть головні правила згоди.

Прикметник самостійно не існує, він — у йменнику; через це прикметникове пояснення конче приймає число, рід і відмінок свого йменника, цебто узгоджується з ним: *Малесенька ластівка.* Згода буває повна: в роді, числі й відмінку, часом неповна. Дієслово-присудок звичайно згоджується зо своїм підметом у числі й особі: *Ластівка співає.* Для узгодження слів між собою мова наша має багато найрізніших закінчень чи флексій, чому й зветься з природи своєї мовою флексійною. Згода зветься граматичною, коли керується тільки правилами граматики, або логічною, коли маємо узгодження в роді чи числі за змислом, напр.: *великий собака.*

Найголовніші правила згоди слів такі:

1. Підмет згоджується зо своїм дієслівним присудком у числі й особі: *Він прийшов, Вони прийшли.* Коли за підмета править високоповажана особа, присудок може бути в множині: *Батько поїхали, мати вдома лишились.*

2. Присудковий іменник конче згоджується зо своїм підметом у відмінку, але не конче в роді й числі: *Шевченко — наші гордощі.*

3. Коли за підмета править сполучення числівника чи прислівника з родовим іменника, то присудок буває в множині, рідше — в однині: *Трое козаків ідуть* (або *іде*).

4. У стягненім реченні при двох чи декількох підметах присудка ставимо звичайно в множині, рідко в однині: *Заговорять і Дніпро, і гори. Був собі дід та баба.*

5. Прикметникове пояснення згоджується зо своїм іменником у роді, числі й відмінку: *Вийшов в зеленого гаю козак молоденький.* Коли воно стосується до кількох іменників, то воно частіш у множині, рідше в однині: *Виднілися зелені ліс і гори*, або: *Виднілися зелений ліс і гори.*

6. Прикметникове пояснення до числівникового підмета в двійні частіш ставиться в назовному, рідше — в ро-

довому множини: *Ой три шляхи широкії до купи війшлися. Два трупи невеликих взяв на плечі.*

7. Прикладка найчастіше згоджується зо своїм іменником тільки в відмінку, а в роді й числі може непогоджуватись (неповна згода): *Жінка лікар, Місто Київ.*

Завдання 459. Напишіть по два приклади на кожний із семи випадків згоди слів.

Завдання 460. Спишіть оці речення, підкресліть узгоджену пару слів й поясніть згоду їх.

Військо — сила народу. Батько йдуть здорові. Мені бабуся говорили. Пане Докторе, чи ви знаєте новину? Три годи сумно протекли. Понад синім морем три козаки ходить. Зо мною остались Данило та Пріся. Ти й він добре співаєте. Брат із братом обнялися. Нишком один на одного чигають. Близький сусіда. Два часовиї розмовляють.

Завдання 461. Напишіть оповідання: *Скупий два рази платить.*

58. Лад слів у реченні.

Язик до Києва доведе. Усі ми під Богом ходимо. Чоловік мислить, а Бог рядить. Дзвін до церкви скликав, а сам у ній не буває. Теплий вітерець вечірній роздуває білий парус. Весняне повітря потоками лине в хатнє віконце. Старець тихо дивиться на море. Люди *б* сонце заступили, як*би* мали силу.

Що таке словолад? Які чотирі засаді словоладу в нашій мові? Що таке інверсія? Яка вона буває? Який словолад у вищеподаних прикладах?

Кожний член речення звичайно має в нім своє стале місце, свій **словолад.** В українськім словоладі панують ось ці головні чотири засаді: 1. Підмет ставиться перед присудком: *Вітер завива.* 2. Прикметникове пояснення ставиться перед іменником: *Сердитий вітер.* 3. Прислівникове пояснення ставиться перед присудком: *Тихо прочитаеш.* 4. Іменникове пояснення ставиться по присудку: *Довбе ребра.*

Відхилення від звичайного порядку слів у реченні зветься **інве́рсія.** Інверсія часта в мові поетичній, головно підо впливом чуття або бажання підкреслити яке слово. Така інверсія прикрашує нашу мову, а в мові ритмічній (у віршах) вона необхідна. Українська мова, щодо словоладу, надзвичайно гнучка, чим сильно полегчується писання мовою ритмічною.

Інверсія буває: з в и ч а й н а, коли від переставлення словоладу зовсім не затемнюється речення, цебто воно позостається для нас зовсім ясне, і н е з в и ч а й н а, коли від такого переставлення зміст затемнюється й речення стає неясне. Звичайна інверсія панує в мові поетичній чи взагалі в мові ритмічній. Незвичайну інверсію треба конче виминати; у добрих поетів, що легко володіють мовою, незвичайна інверсія рідка. В звичайній літературній мові інверсія непотрібна.

Завдання 462. Напишіть шість речень із правильним словоладом.

Завдання 463. Який словолад у вірші „Ластівка" в викладі 57? Які тут інверсії?

Завдання 464. Частку *би* (по приголосній) та *б* (по голосній) ставимо звичайно по дієслові, але вона може бути й по тім слові, що логічно підкреслюється в реченні. Спишіть оці речення й підкресліть *би, б.*

О, слів *би* тут, які *б*, мов жданий грім, завісу неба розірвали. Розказав би про те лихо. Він рад би їх не знать. Білі айстри я б клав йому на чоло, на обличчя, я плакав би, коли б мені не знати.

Завдання 465. Родовий відмінок, залежний від іменника, ставимо тільки по ньому: *Згорів дім батька, Книжка брата пропала* й т. ін. Коли цей родовий переходить у прикметника, то цього прикметника ставимо конче перед своїм іменником: *Згорів батьків дім, Братова книжка пропала* й т. ін.

Придумайте два приклади на це правило.

Завдання 466. В нижчеподаних прикладах із Шевченкового „Кобзаря" виясніть інверсії, цебто порушення звичайного словоладу.

Полюбила чорнобрива козака дівчина. Літа мої молодії марно пропадають, очі плачуть, чорні брові од вітру линяють. Синє море звірюкою то стогне, то виє, Дніпра гирло затопило. Вздовж байдака знову походжає пан отаман. Слава на все село недобрая стала. Дочка нездужає Ярина.

Завдання 467. Напишіть оповідання: *Без Бога — ні до порога, а з Богом — хоч за море.*

Поширюйте „Рідну Мову" серед своїх знайомих!

Бойківська топо- й ономастика.

4. Бусóвищі, пов. Турка.

I. Люди звуть село загально Бусóвищі, але чув я й Бусóвище. Інші відмінки: Бусóвищь, в Бусóвищьох. Урядова назва: Бусовíско. В новіших часах уже підо впливом урядової назви зачинають звати село Бусóвиска, а навіть Бусóвиско. У грамотах село зветься Волковия, Волковичі, Волковець — мабуть у зв'язку з вовками, які ще й тепер деколи сюди заходять і роблять шкоди між вівцями. Колись мусіли вони багато шкоди робити, бо мешканці, вільні князівські, а опісля єпископські та манастирські пастухи мусіли випасати багато овець. Частина села: горб (на горбі), горішний кінець, Рóвінь. Дорогу звуть гостинець або царська дорога (цісарська). Село згадується в грамотах досить часто у звязку з манастирськими та єпископськими наданнями в Спасі та Лаврові.

II. Від полудня (від Лужка Горішнього): Чúркіш, Пóсіч, Рубанúще, Забрíд, Пóгарь, Кúчера, За Голóвнев, Волéновéць, межи потоками, Кичерú, Полянкú, гори: Щовб, Мáгура, Рýбань, Камíнці.

Від сходу (від Сушиці): Ясíнчик, Над Буцакáми, Убíч, Над дýбом, Згарí, Лазú, Піддóвжниця, Сікані, Багонцé, під дорогов, Кашýбина.

Від півночі (від Тершова): За Стáсьом, Старé селó (рівнина за тунелем від сторони Тершова), Під Ґрýнями, Сторóжня (гора, на якій мала знаходитися колись постійна сторожа замку чи потім манастиря у Спасі), Сíкань.

Від заходу: Лазú, Під Кáменьом, Курáвці, Лабáня, Зáверхú, Лугú, За Лазáми, Пенькú, За Кáмянцьом, Ліщúни, Соколíв Камінь (скеля, звана загально туристами Бусовиський Камінь або — хоч рідше — Чортівський Камінь), Калабаня.

III. Водá (цебто Дністер так тут загально звуть), але є й назва Дністéр, Дубúський потік, Жорновéць.

IV. Назвища й прозвища: Блиндéй або Блендéй (Пергáч), Ґерúло (Ґóфрик, Потíцький, Йванцьо), Залóга (Фурдúчка), Івáник (Шóйкало, Бобóн[á]), Кузьмúч (Хóмік), Кубáй (Маскáль, Ткач), Кýхарь (Цяньо), Лúлиш (Мáрцин), Лисáк (Боботало), Луць (Гúря, Гúрин, Гóмкало, Юрчик), Пíшко (Коломúя), Украíнéць (Пóпик), Храпкó (Одúкало), Цап (Лúло), Чир (Пиндю́р), Щербáн (Юник), Яцúник (Нúжник, Петéнта).

Крім цього є такі назвища: Антóшик, Буй, Бýцик, Буцяк, Бандýра, Бóгдан, Вівчáрчин, Горяк, Гýрин, Дýдик, Козáк, Кáлька, Кицкáйло, Корóль, Кость, Кýзик, Курíй, Лучéчко, Лýччин, Матíйцьо, Мицáк, Мрóчко, Мýльо, Пацáк, Пóкан, Слíпéць, Слохиняк, Солúло, Сьíка, Телúчка, Фіркó, Цéкот, Чіхрáк, Шéвчик і шляхетські: Волянський, Іваніцький, Коньовський, Топільницький, Турянський, Яворський, Щигéльський (Тúмчик), Лозінський.

З прозвищ треба ще відмітити такі: Андруníшин, Андрýшко, Вальчáк, Вýдер, Гринéчко, Гринцьó, Гуцýлик, Дéдик, Дúкса, Дрíбочка, Йвáнків, Капáк, Кищáк, Кіс, Кліпáйло, Ковáлик, Крáсий, Кривéйкий, Кулúчка, Луцúшин, Мамýнко, Мíсик, Пáвлів, Петróса, Піддебéрний, Онíшко, Рóжик, Рýсин, Сéмків, Стромúло, Хрýник, Федуньó, Шéвців, Шлік, Підцеркóвний.

З захожих важніші: Поляк Пашкевич (Боднар), Віттек (колись німець).

Інші відомості: типова церква з 3-ма банями з XVIII віку; церква св. Богородиці, але празник на Спаса; Каплиця св. Миколая. Парохія: Лужок Горішний. За церквою старе кладовище, нове за селом. Кажуть, що колись була церква на т. зв. Старім Селі коло Сторожні. Там мало бути колись і село й корчма. Знана скеля „Бусівський Камінь". Назву села пояснюють люди різно: 1. Посовище, тому що село посунулось, бо гора Сторожня зсунулась на село. 2. Пасовище, що й годиться з давнім заняттям бусівців (княжі вівчарі). А може в'яжеться назва з давнім князем антів Бусом і з назвою в Слові про Ігоря: Бусове поле. Село належало до княжих, а опісля єпископських дібр. Панщини не робило. По назвищах видко, що осідала тут здавна й шляхта (ходачкова), а також козаки. Є ще деякі старі книги в

церкві навіть із XVII віку. Позатим цікаві два Пом'яники горішнього та долішнього кінця з XVII віку. Є там іще назвища, яких тепер уже нема. Подаю їх у родовому множини, або інших відмінках, як вони там приходять: Матіових (Окарика), Чепелякових, Хабукових, Курчика, Пелешкових, Чорніових, Хуциков, Романика (дяка), Терновчак, Гайдук, Курус, Мудрик, Гайдич, Стрілецький, Шибяк, Гринков, Баборович, Скрицький, Сарабах, Яхтиного, Зинич, Мельник (Стослав), Лєвчицький, Паєвич, Лукашевич, Тучковський, Гацковят, Куликові, Ялайчика, Кавецьких, та ін. Деякі назви подібні до теперішних або й є тепер прозвищами: Мицик, Пацик, Онушкових, Стромилових та інші. Ткач зазначений „з Лужка". Назвищ священиків і добродіїв із панів та купців, як захожих, не подаю.

Прикметник: бусіський і бусівський. Мешканці бу́сівці. Інші села звуть їх ще гу́бчаники або гупсарі.

Володимир Сольчаник.

Дрогобич.

Мова наших видань.

Prof. Jarosław Łazaruk. **Podręczny słowniczek polsko-ukraiński i ukraińsko-polski.** Stanisławów 1934. Nakładem autora. — *Проф. Ярослав Лазарук.* **Підручний словничок польсько-український і українсько-польський.** Станиславів 1934. Накладом автора. — „Союзна Друкарня", Станиславів, вул. Собіського ч. 24. — Формат 12 × 16·5 центиметрів. Сторін 56.

На зміст цієї книжечки складаються дві передмові: одна, написана польською мовою, названа „Przedmowa", та друга, перекладена з польської мови на українську, а названа „Вступне слово". Крім того тут є польсько-українська й українсько-польська азбука, пояснення вживаних у тексті скорочень і сама словничкова частина.

Коли з 56 сторінок друку цілої брошури відрахувати 8 сторінок, де подані передмови, азбуки й скорочення, останеться таким чином на словникову частину 48 сторінок, по-половині на польський і український словнички. Точніш, уміщено тут приблизно по 1700 слів польської та української мови, мовляв таких, що „вживані найчастіш у щоденній розмові"

Назагал польська мова в цій брошурі добра, хоч не без помилок.

У своєму Словничку автор часто скорочує прикметника: ukraiński, український. Але ж слід пам'ятати нам, що писати в скороченні: ukr.-polskie abecadło, słownik polsko-ukr., укр. мова і т. д., це пониження й образа нашого національного ім'я.

Зразком невеликого знання власної рідної мови являється в нашому випадку саме Вступне слово до Словничка, де знаходимо чимало мовних прогріхів супроти літературної мови.

Спорудник Словничка дуже претенсійний, коли вірить, що він із таким своїм знанням української літ. мови й із такою своєю працею стане якнебудь тій молоді „обох полів" у поміч. Бож відомо, що в українській мові є не одна, а кілька праць у даному напрямку та з даної ділянки. Людині, що бажала зробити добре діло й прислужитися шкільній молоді української чи польської народности, — вистачало було вільно та й безумовно навіть конче треба було покористуватися принаймні прекрасною працею Грицака-Кисілевського!

На жаль, вийшло таке, що автор, мало знаючи літературну українську мову, взявся за діло „самостійно", без ніякої до цього наукової підготови.

Словник переповнений місцевими словами й формами, тоді як треба було подати все тільки мовою літературною. Подаю небагато прикладів, бо на те місця не маю (в дужках подаю, як треба): середний (середній), жезло (жезл, краще: берло, булава́), стрій (одяг, убір), чим скорше (мерщій), дрожати (дрижати, тремтіти), глубокий (глибокий), хосен (льокальний галицький вислів, треба: ко́ристь), списа (спис), мужно (мужньо), найлучший (найкращий), вперід (вперед!), недопускаємий (недопустимий), горожанин (громадя́нин), відлега (відлига), вісь (родовий: осі, а ніяк не вісі!), втечи (втекти), легки (ле́гені), могучість (могутність), пращатися (прощатися), пчола (бджола), противно (навпаки!), діточий (дитячий), минýвшина й минувшина́ (минулість), Угри (Мадя́рщина), волосінниця (волосяни́ця), внутрености (тельбухи), горівка (горілка!), воробець (горобець), шляхотний (шляхетний), загадочний (загадко́вий), закидувати (закидати), заточення (засла́ння), заточенець (засла́нець), містоголова (заступник голови!), вечера (вечеря!), дощевий (дощовий), жертволюбивий (жертволюбний, же́ртовний), задля того (!!, треба: тому́, з уваги на те), жерело (джерело́), зеркало (дзеркало), кілько (скільки), кіноточик (власне кіннотчик, треба: кавалерист, комонник, верховик, вершник, їздець, козак), печи (пекти!), підприємчивий (меткий), плоский (пла́ский, плоскатий), побідник (переможець), повздержність (здержливість, поміркованість, тверезість), присутний (присутній), чужосторонний (чужосторонній), не можна казати: „Збір учительський", бо в українській мові кладеться прикметник перед іменником, тощо.

Хибна передача значення слів у Словничку Лазарука дуже не рідка.

Полонізми знаходимо в Словничку Лазарука часто: акад. штук красних (штуки красні, це ж живцем sztuki piękne, треба: академія мистецтв!), будьтоби (з польського bądźto, російське будтобы, треба: наче б то, мов би, мовляв, нібито), дрощі (дрижаки), гвіздь (живцем із польського gwóźdź, російське гвоздь, треба: цвях), кутик (бо kącik, треба: куток), леди (у нас тільки: мо-

розиво, зросійського морожене, де-не-де кажуть також драглики), ограничуватися (обмежуватися), викиди (докори), вимінити (wymienić!), зупа (юшка), зарядця (живцем із zarządca, треба: завідувач, доглядач, управитель, проводир, керманич), дозірця (dozorca, треба: дозорець!), підприємця (підприємець!), солодочі (з польського słodycze, треба солодощі), святочі (святощі!), тощо.

Іще в більшій кількості, ніж полонізмів, помітно на сторінках Словничка русизмів, а саме: казо́чний (треба: казковий), оружжа (зброя), тишина (ти́ша), стремління (змагання, поривання, прямування), стреміти (змагати, а українське стрімити значить стирчати), обильний (багатий, достатній, гойний, рясний), чахотка (сухоти), руководитися (кермуватися), судороги (корчі), судьба (доля, талан), мовчаливий (мовчазливий, мовчазний), слідуючий (насту́пний), сейчас (негайно), недвижимий (нерухомий), обида (образа, кривда), обиджати (ображати), приют (пристановище, притулок, захист), звено (кільце, ланка), паломник (богомолець, прочанин), трудолюбивий (трудолюбний), перечеркнути (перекреслити), примір (при́клад), припів (приспів), че́рта (із російського черта́, має бути: риса), черґка (риска), мнимий (гада́ний), судейша (суддіха), средство (з російського сре́дство, треба: спосіб, лік, зарада), завіщання (заповіт, духівниця), біженець (утікач), услів'я (передумовина), услівно (умовно), ввиду того (супроти того), случай (випадок, приключка, пригода), заве́дення (заклад), примінити (приноровити, прикласти), примінення (пристосування, вжиток), же́лання (бажа́ння), відвічальний (відповідальний!), відвічальність (відповідальність), внутрі (всередині), воздух (повітря), клеве́та (наклеп, обмова, поговір), лишний (зайвий), молитвослов (молитовник), намі́рення (на́мір), перекладчик (на зразок російської форми переводчикъ, краще переклада́ч), побіда (перемога), поцілуй (поцілунок), приманчи́вий (принадний), продажа (продаж, родовий: продажу), роздор (розлад, незгода), словар (словни́к), честилюбивий (честолюбний!).

А вже найслабше та найболючіше місце в Лазарука, це наголошування українських слів: на 1700 слів, зібраних у Словничку, тут приблизно 200 слів хибно наголошених! Ось ті хибні наголоси: кури́нь (треба: курінь), тістóчко (тістóчко), натóвп (на́товп), діло́ (ді́ло), двáйцятий (двадцятий), ванге́ліє (ева́нгелія), торговля́ (торгівля), була́чниця (бу́лочниця), вре́тик (вретик), по́чесний (почéсний), Оси́п (Осип), чове́н (чóвен), княжна (княжна́), со́лодочі (солодо́щі), невідо́мий (невідо́мий), сморід (смо́рід), батьківський (ба́тьківський), батьківщина (ба́тьківщина), бате́нько (ба́тенько), пу́чок (пучо́к), повéрх (по́верх, у значенні: piętro), підве́чірок (підвечірок), півостро́в (півóстрів), во́здушний (возду́шний), рівне́нь (рівень), відсоток (відсóток), заборо́ло (забороло), правильник (пра́вильник), розсерди́тися (розсердитися), решето́ (ре́шето), ме́тати (мета́ти), кида́ти (ки́дати), за́говір (заговір), за́головок (заголо́вок), за́паска (запáска), прода́жа (про́даж, родовий: про́дажу), дружни́й (дру́жній), середи́на (серéдина), керман и́ч (керма́нич), іне́й (іней), у́дар (удáр), намити́ти (намі́тити), вічли́вий (увічливий), Володи́мир (Володи́мир), водо́тяг (водотя́г), свобода́ (свобóда), клични́к (кли́чник), воро́жити (ворожи́ти), відразли́вий (відра́зливий), поздер ж и́вий (поздéржливий), сороми́тися (сороми́тися), перебірчи́вий (перебíрчивий, а краще: перебíрливий), остро́в (óстрів), мо́нах (монáх), за́чет (зачéт), запримити́ти (запримі́тити), зшито́к (зши́ток), бараболя́ний (бараболя́ний), про́волока (проволóка), жа́дання (жада́ння), житте́пис (життéпис), боро́на (борона́), ворота́ (воро́та), вхопити (вхопи́ти), домагання (домага́ння), дубина́ (дубúна), єгиптяни́н (єгúптянин), завдя́ки (завдя́кий), ігуме́ня (ігу́меня), китиця (ки́тиця), клеве́та (клеветá, а краще: на́клеп), ли́чинка (личúнка), макаро́нізм (макаронíзм), маятни́к (ма́ятник), молочни́й (моло́шний), мрачни́й (мря́чний), неза́мітний (незамíтний), нехтува́ти (не́хтувати), ови́д (óвид), опісля (опíсля), оплéски (óплески), перевéртень (перéвертень), переводи́ти (перевóдити), пі́сля (після́), по́дрібний (подрíбний), позо́в (по́зов), похорони (по́хорони), пробое́вик (пробоєвúк), просфо́ра (просфора́), прочани́н (прочáнин), рухо́вик (руховúк), старе́ць (ста́рець), стежа́ (стéжа), стежи́ти (стежúти), улі́й (вýлій, або вýлик), у́спішний (успíшний), хазя́їн (хазя́їн), хутір (хýтір), хуторяни́н (хуторя́нин), часопи́с (часóпис), чепу́рний (чепурний), щебе́т (щебéт), тощо.

Треба пам'ятати, що видання словника, а тим більш для шкільної молоді, — це надзвичайно важне й поважне діло, що вимагає дійсного знання та великої праці.

Станиславів. Іван Ставничий.

Рідномовні замітки.

Допоможімо „Рідній Мові"! Для поширення такого видання, як журнал „Рідна Мова", треба було б зорганізувати якийсь „Добродійний Комітет Меценатів Рідної Мови", який би передплачував журнал для безплатної розсилки вертим і незаможнім нечитальникам, особливо ж особам, що з професії мусіли б бути в курсі рідного мовознавства: письменники, вчителі, священики й т. ін. Цім мала б заінтересунатись насамперед Америка, тобто культурні українські товариства в ній, так само на Буковині, Закарпатті тощо. 9. XI. 1936. Melnik. В. Королів-Старий.

P. S. З подякою вітаємо добру думку шановного В. Королева-Старого. Думаємо, що давно вже настав час, щоб наше громадянство ближче зацікавилось „Рідною Мовою" й допомогло їй матеріяльно й духово. Входимо в п'ятий рік своєї надзвичайно тяжкої праці, яку провадимо без жодної організованої громадської допомоги (навпаки: маємо о р г а н і з о в а н і перешкоди!). Р е д а к ц і я.

„В Україні" в XVIII ст. Переглядаю „Сказаніе о войнѣ козацкой з поляками" Самуїла Величка, 1720 р., — традиція самостійної України вже сильно затерлася для автора, чому він звичайно пише „на Украинѣ". Але цікаво, що часом пише він і форму „в Украинѣ". Напр. (з видання Київ. Академії Наук 1926 р.): 1) Розо-

слане унѣверсаловъ во всю Украину, ст. 5. 2) О розосланю во всю Украину, ст. 44. 3) Ити в Украину 79. 4) Помоглъ прийти в Украину на житє 116. 5) Остраху в Украинѣ 115. 6) Поляки в Украину вшедши 116. 7) В Полщи и Украинѣ 239.

Величко подає Універсала гетмана Богдана Хмельницького 1643 р., а в нім читаємо: Пришедши во всю Украину нашу 46. Унѣнерсалами во всю Украину засланними 48. Заголовок цього Універсалу: Унѣверсалъ Хмелницкого во всю Украину 46. Це дуже цінна вказівка для нас!

Тут же подається лист 1654 р. Січі Запорозької до Богдана Хмельницького, а в нім читаємо: Якъ в коронѣ своей, так и в Украинѣ нашой 93. Так само цінне свідчення! Іван Огієнко.

„В Україні" навіть у народніх піснях. В V-му томі відомої праці П. Чубинського: Пѣсни („Труды Этнограф.-стат. Экспед.", 1874 р.) на ст. 7 знаходимо пісню з Уширського повіту на Поділлі: „Ой берегом пливала лебедочка", а в ній маємо: „Запряжу сірі коні ще й воли, Поїдемо в Україну, де мій милий". Далі знаходимо: „Іде козак в Україну, мушкет за плечима". Звичайно, це старі наші пісні, коли вони не загубили ще традиції державницької форми „в Україні". Можливо, що своє замилування до форми „в Україні" Шевченко перейняв власне з народніх пісень. І. Огієнко.

А ми хочемо: „на Україні". Наші люди мусять жити *в* Польщі, *в* Росії, *в* Румунії, *в* Чехословаччині, бо не можуть жити *на* Польщі, *на* Росії, *на* Румунії, *на* Чехословаччині. Зате радо лізюхують собі *на* Україні. Від біди будуть іще жити *в* Німеччині, *в* Канаді, *в* Бразилії, *в* Уругваї, *в* Перу, — тільки не *в* Україні, бо їм хочеться конче *на* Україні... Як — *на* степу, *на* ковї! В. Підгорецький.

Не вживайте без потреби чужих слів у нашій мові! Читаючи наші часописи й книжки, знаходимо багато таких чужих слів, що їх можна б зовсім не вживати в нашій літературній мові. Чи не добре було б скласти словника таких чужих слів, що їх не варто вживати в нашій мові? Такий словник дуже придався б нашим письменникам, а особливо журналістам, і взагалі робітникам пера. Він був би на взір „Словника місцевих слів, у літературній мові не вживаних", що його видала Редакція „Рідної Мови". Кожний робітник пера, бажавши писати чистою мовою, мав би під рукою потрібного довідника, і в сумнівних випадках міг би заглянути до книжки, й чуже слово замінити своїм. Городенка. 11. X. 1936. Михайло Прокіпчик.

P. S. Так, такий словник дуже потрібний, бо наша мова, особливо часописна, аж занадто вже переповнена непотрібними чужими словами. Про такий словник у мові болгарській я вже писав, див. РМ 1934 р. ч. 3 ст. 121-124. Див. іще мою „Науку про рідномовні обов'язки" 1936 р. ст. 62-63. Маємо дуже добрий „Словник чужомовних слів" І. Бойкова — О. Іваомова, Київ, 1932 р., але він для зазначеної мети завеликий (532 ст.), та й дістати його не легко. Пор. іще: Wł. Niedźwiedzki: Wyrazy cudzoziemskie, zbyteczne w polszczyznie, Варшава, 1917 р. І. О.

Прислівники на -іш зам. -іше гублять своє кінцеве *-е* не тільки тому, що це *-е* ненаголошене, але ще й із причин семасіологічних. Прислівник на -іше можна часом сплутати з прикметником і тим надавати йому зовсім невластивої функції. Напр. у реченні: „Найчастіше звукове белькотіння бував в дітей" нам зовсім не ясно, до чого стосується „найчастіше": чи це „найчастіше белькотіння" (тоді „найчастіше" прикметник), чи це „найчастіше бував" (тоді „найчастіше" прислівник). Щоб уникати таких непорозумінь, мова наша сама боронить ся, — уживає форми на *-іш*, а вони ясно показують, що це вже прислівник, де б він у реченні не стояв. І. О.

Звичайно. Крім зазначених двох значень цього слова (див. РМ ч. 46 ст. 433-435), знаю ще й третє значення, часте в наддніпрянських письменників, а саме: „розуміється". Ось приклади на всі три значення: 1) Восени бувають звичайно дощі, 2) Він відповів йому звичайно (чемно), і 3) Він, звичайно, нічого про це не знав. Бучач. Яр. Марків.

P. S. Так, але в Вас значення звичайно в прикладі 1 та 3-м зовсім однакове, тільки в прикладі 3-м це слово поза реченням, так зв. вставне слово. І. О.

Знечев'я. Для мене ясно, як це слово набрало другого значення: несподівано, раптом. Первісне значення „з нічого" довело до вживання слова „знечев'я" в таких обставинах, коли щось сталося несподівано, ніби з нічого. Хід думки такий: нікого чи нічого не було, і раптом або з нічого чи знечев'я вже є. Бучач. Яр. Марків.

P. S. Порехід від первісного значення „знечев'я" (з нічого) до другого (раптом) дуже великий, — Ваше пояснення цілої дороги цієї не висвітлює, особливо ще тому, що в Галичині, здається, не знають „знечев'я" як „від нічого робити". Див. РМ. ч. 10 ст. 436-438. І. О.

„Широкі круги громадянства" — цей вираз, на мій погляд, ліпший від виразу: „широкі кола громадянства", бо кóло всередині порожне, а круг одноцілий. Тоді родовий множини буде: „широких кругів", а не „кіл", що його дехто не любить. Тайно, В. Підгорецький.

P. S. Форма „кіл" зовсім правильна (пор. іще польське kół), й боятися її нема чого. І. О.

Слова з Городенщини. Подаю двоє рідких слів, що я чув їх поміж народом, але не знаходив у мові книжній. 1. *Завáжжа* (а то й завáжі) — це тягарці при важенні, вага. Чув я це слово в с. Рашкові. 2. *Пліш* чи *пліші* — це прогалина, брак чого, напр. волосся на голові, дерев у лісі, збіжжя на полі і т. ін. Це слово я чув у с. Вільхівці. Городенка. М. Прокіпчик.

P. S. Слово пліш — це архаїзм, добре знане в старій мові слово; тепер воно загально вживане в мові російській із тим самим значенням. І. О.

„Пригоди молодого лицаря" С. Черкасенка. В 1935-6 р.р. С. Черкасенко вмістив на сторінках „Рідної Мови" (ст. 169-174 і 223-228, 123-8, 185-9) уривок із свого дуже цінного нового оповідання: „Пригоди молодого лицаря". Нарешті цей першорядний твір знайшов видавця, — його друкують львівські „Українські Вісті".

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Бриль (Яр. Марків у Бучачі). В XV-XVI ст. помітний був досить сильний італійський вплив на культурне життя Польщі, свідком чого маємо багатенько старих позичок у мові польській із мови італійської; чимало таких слів зайшли й до мови української. Так, до нас зайшло й слово б р и л ь, перероблене з італ. ombrello (парасолька, накриття над чим). В Україні панує слово б р и л ь (зміна: з бриля, брилю чи брилéві, брилéм, на брилі, всі брилі, брилів і т. д.), — к а п е л ю х там мало знане. В мові польській bryl позостався тільки в мові людовій. В нашій мові слово б р и л ь досить старе; так ув акті 1588 р. (див. Архивъ Ю. З. Р. I, I, 240) читаємо: Шапокъ поповскихъ двѣ, б р ы л е в ъ два чорнихъ. Бриль — це капелюх частіш солом'яний, але за останніх часів і на несолом'яні капелюхи стали казати бриль, напр.: „Дама в брилику".

Відро (Ів. Маївський у Купичволі). В літературній мові панує форма „відро", а не „ведро" (*е* в складі закритому перейшло на *і*). Слово „п у т н я" — говіркове, західньоукраїнське, зо словом „путь" не має нічого спільного, бо походить із давньо-німецького putina, теперішне Bütte. Пор. чеське putna чи putina.

Достатній (Бучач, Яр. Марків). Панує тільки форма достáтній, достáтня. В ч. 42-м „РМ" на ст. 276 коректурний недогляд, — треба: „достатня причина".

Кревний (Бучач, Яр. Марків). В українській літературній мові вільно вживаються слова: кревність, кревний, кревно. Напр. у приказках Номиса читаємо: Роби кревно й ходи певно. Словник Б. Грінченка подає: Кревна родина. Але слова „кревнячка" літературна мова не знає, вживає тільки „родичка". Таких випадків, коли слова одного й того кореня одні вживані, а другі не вживані, можна подати сотнями, див. мою статтю: „Примхи словотвору" в ч. 44 „РМ".

Лéдве (Яр. Марків у Бучачі). В літературній мові панує форма лéдве (рідко ледві). Коли подибуєте де інші форми — то прості коректурні недогляди.

Поготів (Яр. Марків, Бучач). Це дуже поширений прислівник у нашій мові, визначає „тим скоріш, тим більш" (рос. подавно, тѣмъ болѣе). У Приказках Номиса: Не кракала ворона, вгору літаючи, а вниз уже й п о г о т і в. Г. Барвінок: Діти батька мало що й слухають, а нас і п о г о т і в.

Суєта (Яр. Марків у Бучачі). „Суєта" вживається в нашій мові як архаїчне слово, але вживається дуже рідко (в говорах частіш), — частіш кажемо марнота, клопоти. Але слів: суєтитись, суєтливий, суєтний наша літ. мова зовсім не знає.

Умова — умовини (Бучач, Яр. Марків). Слова „умовина" нема, є тільки „умовини", як обставини чогось. Академічний Словник правничої мови рос. „договор" перекладає: умова, договір, контракт (ст. 213, див. іще ст. 30, договор), а „умовини" для цього не вживаються. Кажемо: умови (а не: умовини) передплати, але: умовини (а не: умови) праці.

Наголос слів на -ння (Яр. Марків у Бучачі). Так, маємо декільки слів на -éння з наголосом на *е*, — це в словах, перейнятих із мови церковної, де затримуємо й старий церковний наголос. Напр. спасéння. В літературній мові панує форма воскресíння, але вживаються й форми воскрéсення, а то й воскресéння. Звичайно, це тільки в цієї церковної традиції може бути -éння, бо воно — за законами нашої мови — мусить дати -íння. Через це повстають дублети: спáсéння — спасíння й т. ін. Пор. іще: вознесéння.

Чому „староство", а не „старіство" (Ів. Маївський у Купичволі). Закінчення *-ство* не мало в собі вдавнину *ь*, а коли так, то попередня *о* чи *е* перед цим *-ство* не може в нашій мові змінитися на *і* (див. „Рідне Писання" § 17; „Рідне Слово" I ст. 106-112). Склад тут відкритий: старо-ство, старо-ста, як і: з мо-ста, з ко-сти, з певно-сти і т. ін. Пор. іще старі: рожество, множество.

Від Редакції й Адміністрації.

Присилайте передплату на 1937-й рік! Сердечно просимо наших Передплатників заздалегідь присилати передплату на 1937 рік. Передплата позостається без змін: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1·60. чвертьрічно. В 1937 р. додамо до „Рідної Мови" 4 книжки додатків, ціною на 4 зл., які можна посилати або вперед, або по отриманні книжки.

Вступаємо в 5-ий рік свого існування, що для такого журналу, як „Рідна Мова", є надзвичайно довгий вік. Серед мало прихильного становища громадянства, серед дошкульної матеріяльної скрути, — а все таки вступаємо в п'ятий рік рідномовної праці!...

Будемо й далі невпинно працювати для створення соборної української літературної мови й для збільшення культури цієї мови.

Щоб наша праця йшла успішніш, сердечно просимо наших Передплатників: 1) негайно прислати цілорічну передплату на 1937-й рік, разом із додатками, 2) конче приєднати нам бодай одного нового передплатника, й 3) хто має борги — зараз таки поплатити їх.

Віримо, що громадянство щиро відгукнеться на цей наш заклик. Р е д а к ц і я.

На Фонд Рідної Мови прислали: Яр. Мандюкова 5 зл., Як. Мацюк 4·90 зл. Сердечно дякуємо. Хто дальший?

Ознаки доброї літературної мови. Статтею проф. І. Огієнка на цю тему розпочнемо 5-й рік своєї праці, ч. 49-те.

Складня української мови. З ч. 1 (49) розпочинаємо друк праці Проф. д-ра І. Огієнка: Складня української мови, а саме, ч. 2: Основні й пояснювальні члени речення. Праця переповнена практичними вказівками й прикладами з нашої літератури.

ЗМІСТ

четвертого річника »Рідної Мови« за 1936-й рік.

І. Покажчик авторів і їх праць.

1. Багацький В.: Наша спільна мова. Оповідання 317-324.

2. Бажанський М.: Українське походження слова „боркут“ 229.

3. Бандрівський Д.: 1) З народньої етимології Самбірщини 209-212. 2) Дещо про народню етимологію в Самбірщині 411-412. 3) Замітки про українську мову Самбірщини 451-454.

4. Безушко В. Проф. д-р.: 1) Як писати англійські слова по-українському 11-14. 2) Чікаго-Шікаго 230.

5. Білецький Л. Проф.: „Меч“ і „міч“ в українській мові з погляду історичного 341-344.

6. Бордейний Ів.: Душкувати 142.

7. Виногородський В. д-р: Про мову наших молитовників 255-260.

8. Вук В.: Для одного народу — одна літературна мова! 93-94.

9. Гаюк С. свящ.: Не будьмо байдужі до своєї мови! До духовенства. 79-82.

10. Годівський Л.: Українська мова в Америці 283-284.

11. Годівський Т.: Культ рідної мови 95.

12. Горбачева Л. див. М. Рудницька.

13. Гординський Яр. Проф. д-р: Про мову українських колядок 33-38, 211-220.

14. Грицак Є. Проф. д-р: 1) Буденні мовні прогріхи 29-32, 75-78. 2) Новотвори в сучасній українській літературній мові 109-114, 165-170, 197-202. 3) Спортова мова наших учнів 437-440. 4) Життя мови, рец. 495-498.

15. Гувар Л.: „Die Produktion Ukrainas“ чи „Die Produktion der Ukraina“ 33-34.

16. Дитель В.: 1) Автомобілева термінологія 261-264, 407-412. 2) До автомобілевої термінології, відповідь на дописа С. Сенети 449-452.

17. Домашовець Гр.: Мова перлина! Вірш 315-316.

18. Зельський Ів.: 1) Великодні обрядові слова з Борщівського повіту 177-178. 2) Соломаха й лемішка 229-230.

19. Іванчук Д.: Українська мова в Америці 283.

20. Кипрянюк В.: 1) Учімось рідної мови й плекаймо її 127-130. 2) Цікаві слова з Підляшшя 190-192.

21. о. Кміт Ю.: Прізвища в Міхнівці й Бистрому Турчанського повіту 315-317.

22. Коваль М.: Одність літературної мови 93.

23. Кобилянський Б. Проф. д-р: 1) „Слово про Ігорів полк“ С. Гординського 309-316. 2) Чистота й правильність української мови, замітки про мову перекладу „Слова про Ігорів полк“ С. Гординського 343-348, 395-404, 439 446, 487-492. 3) Новий переспів „Слова про Ігорів полк“ 537-542.

24. Коковський Фр. д-р: 1) Стара колядка 31-34. 2) Причинки до назовництва сіл на Лемківщині 451-452.

25. Колодій Гр.: Ю. Словацький писав w Ukrainie 331.

26. Колодрубець М.: 1) Слова з Самбірщини 230. 2) Вивчення літературного наголосу 477-478.

27. Корпиляк В.: Впливи „Рідної Мови“ 235.

28. Коровицький Ів. м-р: Множина шани в українській мові 17-23.

29. Королів-Старий В.: Допоможімо „Рідній Мові“ 565-566.

30. Кривоносюк П. Проф.: 1) Гуцул 173-176. 2) Недуги мови, 3: бельготіння (баттаризм) 389-396.

31. Кузів В. суперінт.: Рідна мова — шлях до Бога 333-334.

32. Лазар А.: 1) Рідна Школа імени проф. д-ра Івана Огієнка 139-140. 2) Рідні Школи в Канаді 191-192.

33. Л. Юрій д-р: Вольовість у мові: форма „в Україні“ 522.

34. Лівак І. див. Лазар А.

35. Лікар: Духовенство й рідна мова, лист до Редакції 175-178.

36. † Маковей О. Проф. д-р.: Про одність правопису 141.

37. Мандюкова Яр.: Чар дитячої мови, спостереження початків дитячої мови 497-500.

38. Марків Яр. д-р: 1) Звичайно 567. 2) Знечев'я 568.

39. Мицюк Ол. Проф.: До впливів старої руcько-української культури на мадярську 67-72.

40. о. Модрицький Є.: Мова наших катехизисів 522.

41. Мойсяк Ів.: Рідна мова, вірш 267-268. 2) Мова радянських письменників 286.

42. Огієнко Ів.: 1) Інтонація в реченні 1-12. 2) Сучасна українська літературна мова 23-30, 61-68. 3) Наголос іменників на *-ння*, акцентологічний нарис 145-158, 570. 4) Кукіль у житі 231-232. 5) Наша часописна мова, 1: „Комар“ 259-262, 2: „Український Бескид“ 405-408. 6) Українська мова в Канаді й Америці 281-283. 7) Розвій літературної мови, на увагу нашим письменникам 289-298. 8) Примхи словотвору 337-340. 9) Українська канцелярійна мова 411-414. 10) Гнучкість української мови, про подвійні форми 481-488. 11) Рідна мова в школі, нариси й замітки 529-538. 12) Не засмічуймо своєї мови чужими виразами, на увагу кооператорам 541-544. 13) Стилістично-синтаксичні нариси: 1: Полонізми в сучасній українській літературній мові 13-18; 2: варт, варто 77-80; 3: потім того — потім 107-108; 4: „по закінченній розправі“ 108-109; 5: досконалий, а не совершенний 110; 6: позичати чого що 201-203; 7: завдрити кому на що 203-206; 8: чи слово „горливий“ полонізм 241-246; 9: лише 385-387; 10: очевидячки 387-390; 11: звичайний, надзвичайний 433-436; 12: знечев'я 436 438; 13: громадянство-суспільство 491-494; 14)

Життя слів 119-124, 263-264, 359-362, 423-430, 469-474, 519-522, 561-562. 15) Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис 49-60, 97-104, 161-166, 193-198, 251-256, 303-310, 349-354. 16) Практичні лекції літературної мови 123-128, 185-190, 271-274, 447-450, 503-506, 545-548. 17) Навчаймося літературної мови від Шевченка, Словник мови „Кобзаря" 113-116, 169-174, 269-272, 363-368, 453-456. 18) Складнева бібліографія 237-240, 285-288, 333-336, 377-384. 19) Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині, Словник 71-74, 115-120, 207-210. 20) Чистота й правильність української мови 231-236, 473-478, 523-526, 567-570. 21) Початкова Граматика української літературної мови, в кожнім числі. 22) Мова наших видань: Ів. Чернява 93-96, Ів. Зубенко 429-430. 23) Переклади з Євангелії 403-406, 445-448, 505-508, 547-550. 24) В Україні, а не „на Україні" 141, 264-5, 521-2, 565-566. 25) Замітки про окремі слова: бриль 567-568, гуцул 175-176, Євангелія 475, загортка 284, Закарпаття 45-48, зв'язок — спілка 523-524, коло — кіл 230, поготів 569, Святополк 476, човен 476. 26) Рідномовні замітки: апостроф 231-233, одність правопису 139-141, сталість правопису 189-190, приспівники на -іш 567, архаїзми 476-477, В. Самійленко про галицьку мову 283-284, діти й мова 368, призвичаєння до слів 189, граматична термінологія 189, „РМ" й слов'янське мовознавство 524, ясність мови 231-232, Словник чужих слів 567.

43. Онацький Є.: Наслідки правописного хаосу 333-334.

44. Павчук А.: Впливи „Рідної Мови" 432.

45. Панькевич Ів. Проф. д-р: 1) Український правопис на Закарпатті 403-496. 2) Антін Мев 543-546.

46. Підгорецький В.: „Широкі круги громадянства" 568.

47. Прокіпчик М.: 1) Не вживайте без потреби чужих слів у нашій мові 565. 2) Слова з Городенщини 568.

48. Редакція: До Вд. наших співробітників 479.

49. Романенко Я. м-р: 1) Правопис і мова 353-358. 2) Мої рідномовні сумніви 507-508.

50. Рудко Дм.: Українська мова в Канаді 284.

51. Рудницька М.: Інструкція „Союзу Українок" для організації й праці „Гуртків Плекання Рідної Мови" 142-144.

52. Свенцицкій Іл. Проф. д-р: 1) Назва „Русь" в історичному розвитку до XIII-го в. 59-62, 103-108, 158-162. 2) Зарис речевого й прикметникового окреслення назви „Русь" XI-XVI в.в. 247-250.

53. Свящeник: Духовенство й рідна мова 357-360.

54. Сенета Св.: 1) Автомобілева термінологія 361-364. 2) Українська літературна вимова 477. 3) Вчора, завтра 521. 4) Завдання „Рідної Мови" 525-526.

55. о. Сивак В.: Духовенство й рідна мова 429-430.

56. Сольчаник В. м-р: Бойківська топой ономастика 509-514, 559-562.

57. Ставничий Ів.: Підручний Словничок Я. Лазарука 561-564.

58. Тарасюк Т.: Галичанинові, вірш 285.

59. Учитель: Навчаймося літературної мови, до нашого вчительства 89-94.

60. Цірка В.: І діти беруть слово про мовну згоду 367-368.

61. Черкасенко С.: 1) Наша твердиня, 8: Серед малечі 325-366. 2) Пригоди молодого лицаря 123-128, 185-189.

62. Шеремета Ст. див. Лазар А.

63. Шклянка Іл.: Канадійська часописна мова, шкоди від мовного хаосу в Канаді 297-304.

64. Шкрумеляк Ю.: Правопис та мова „Дзвіночка" 523.

65. Щербицький Д.: Христос і самарянка 523.

66. Янчевська Є.: Духовенство, рідна мова й культура 499-502.

67. Дописи Прихильників рідної мови — в кожному числі.

68. Замітки рідномовні — в кожному числі.

II. Покажчик загальний.

Зіркою * зазначено слова, що в „РМ" подано походження їх або їхнього значення. Слова невживані взято в дужки ( ). Цифра показує сторінку „РМ".

а 463, а : о 133, а втім 171, аби 462. 519, укр. мова в Америці 281-4, англ 473, апостроф 231-3. 354. 486, Артимович А. 11, архаїзми 102. 311-2. 476. 537-8, -ати 89,

б -би 73-4. 115. 31. 3. 468. 558, багатий 115. 523, багато 73, байдуже 115, баттаризм 389-96, бач 115, без- 83, белькотіння 389-96, *березень 121, „Укр. Бескид" 405-8, (битком) 74; бібліографія інтонації 10-2, б. складнева 237-40. 85-8. 333-6. 77-84; бігти (бічи) 115, бій (битва) 74, біля 115, Бірзула 233, благословити кого 116, блискавка 74. 116, блудити 116, бо 518, (на Бога!) 74, бойківська ономастика 509-14. 59-62, болить 74. 116, бондар 116, *боркут 229, боронити що 116 братік 74. 116, братній 116, *бриль 116, 567, бублик 116, будень 116, будяк 116, Буковина 93-4, бур'ян 116, Буковиці 559-62, бути 116.

в - у 484-6, (вагітний у що) 117, варваризм 541-4. 66-7, *варт, варто 77-80. 169, васал 117, ввесь 169. 330, ввечері (вечір) 117. 69, вдвох 170, вдень (днем) 76. 117, ведмідь 170, велет 117, Велигорський І. 495-8; великодній 118, в. слова 177-8; величний (величавий) 118, (вергати) 118, *вересень 121, вертати 171, вертатися 170, верхи (верхом) 118. 71, вечірній 118, вибачайте 171, (вибух пожар) 118, (вивінувати) 129, (у вигляді) 118, вигук 179-80, види дієслів 131, (у виді) 119, (видіти) 119, (виїмок) 119, вимагати від 207, вимова 97-100. 477. 526, (виражати) 119, вислів (вираз) 120, висохла 171, (вистроїтись) 323, вищий 233, (відай) 207, від - од 84. 171, віддаватися 207, (відзеркалювати) 207, віді- (відо-) 85, відмінки 41-6, відмовити 207, (відніс побіду, рани) 207-8. 539, відношення 208, відро 567, відсутній 208, (відтак) 208. 462, відцуратися 454, відчиняти 454, він 327, вітати 171. 208, вітчина 538, (вкоротці) 209, вкруг 209, вложити 209, вночі (ніччю) 76. 171. 209, внутрішній 209, вождь 209, воздух 209, Возняк М. 11,

Волинь ж. р. 171, воліклися 209, волосся 475, Волошин А. 496, ворог 171. 209, восени 171, восток 209, вперед 210, вперше 171. 210, вплив укр. мови на мадярську 67-72, (вправді) 210, враження 210, все 171, всесвітній 171, всюди 171, (всьо) 29, втоптати 171, вчасний 210, *вчора 171. 521, вчорашній 210.

Галилея 473, галицька мова 94. 283, галунка 178, Ганна 171, гаптувати 171, гармидер 171, гарячий 172, гас 233, о. Гаюк С. 357, гирло 172, глибокий 172. глузувати з 172, гнучкість укр. мови 481-8, голосити 172, Гординський С. 309-16, *горливий 241-6, Городенщина 566, го́ру 172, господній 172, гостинець 318, Гриневичева К. 295. *громадянство 491 4, *грудень 121, гугнявість 389 90, гуляти 172, „Гурток плекання рідної мови" 142-4. 284. 349-52, *гуцул 173-6.

д мені 297-8. 363; давальний *-ові — -у* 483, д. приналежности 42. 4, д. учасництва 42. 4; давня 172, далі (дальше) 172, (дасиш) 172, даш 30, двері зачиняти 172. двісті 172. 373, двох (двух) 372, де 364, дещо 172, 525, дзвін 172, дзв'ениця 172. дивиденд 233, динись 172, дивуватися 172, Дитель В. 361, дитячий 183, дівоснуб 190, дід 173, дієйменник 88, дієприкметник 273, дієприслівник 421-4, дієслово 29-32. 75-8. 85 90. 109-11. 134-40, діждати 173, дійти до 173, до 43, добувати 173, довести 173, додому 173. дожидати 173, дознати 174, домашній 174, Донат 531, допіру 16, досвітній 174, досконалий 110, достатній 567, (у дребезги) 77, дружній 174, ду́мати 174, Духнович А. 495, духовенство й рідна мова 79-82. 164-6. 75-8. 357-60. 429-30. 99-502, душкувати 142, -дцять 373, дякую вам 44

-евий 222, -ений 93. 275, -енний 275, -еньковий 183, -енький 228, епітет 101. 83-4, -есенький 221, етимологія народня 209-12. 411-2, є 269. 331-2, Євангелія 475, єси 138, есть 269. 332.

ж. же 269. 468, ждати 269, живу 269, *жовтень 121, жонатий 524.

з 46. 269, з (над) 44, з-із-зо 82-83, за (по) 40, за 44-6. 84. 269, забути 269, забути 269, (завестися) 78, завидувати на 44, *завтра 521, загортка 294, задля = для 257, заздрити на 44. 203-4, займенники 29. 277-82. 325, Закарпаття 45-8. 430-1. 93 6, закохатися в кого 269, залізний 270, залізо 270, заміж 507, замість 475, замужня 524. (заосмотрювати) 77, заплакати за 270, зараз 270, затого 270, затрубити 270, заховати 270, зацвісти 270, зачинити 270, звичайний 270. 433-6, звичайно 566, звізда 475, зв'язок 523, з-за 475, згода слів 555-7, Зизаній Л. 531, Злоцький Т. 495, змагатися 406; знахідний істоти 45, зн. часу 42-5, зн. у формі родового 41, *знечев'я 436-9, 566, зо 85, зозуля 270, зоря 475, Зубенко І. 429-30.

і 463, ѣ 451, і (а) 73, і — й 270. 484-6, із- 84. 271. 487, із — з 270, -іль 420, іменник віддієслівний 90, імено 475, інтонація 1-12, інверсія 10. 557-8, -ісінький 221, -ічний 477, -іше, -іш 420-1, -іш 566, іще 488, -ія 233, їсиш 30, -ин, -ів 229, -ити 89-90.

к 363, *календар 119-22, *калюжа 122. 363, калька 15. 405. укр. мова в Канаді 281-4, *кандидат 123, *канікули 124, *капелія 124, *капличя 263, *карти 264-5, *катаринка 265, *каторга 265-6, ка́шляти 363, *каятись 266, кватиря 323, *квестія 267, квіт 363, *квітень 121, квітка 363, келія 363, кепкувати з 363, керосин 233, керування 555, Китай 363, кіл 230, *кімната 267. *кінець 267-8, *клопіт 359, клянчити 359, *кляча 360, *кляштор 360, закрити книгу 269, книжечка 363, княжна 363, *князь 360, *кобза 361, ковдра 320, *кожух 361, *козак 361, *козир 361, колективна 454, колишній 363, коло 363, коло — кіл 230. 268. 566, колядка 31-8, „Комар" 260-2, *комариновського 361, *комин 362-3, коминяр 234, конечно — конче 508, конклав 364, *коньяк 362. *кордон 362, *королева 362, Королева Н. 295, *король 362, *корчма 423, коса 475, Костельник Г. 14, *костьол 364. 423, котрий 281. 516 8, кохатися в 364, коц 320, *коч 423, кпити з 364, *краватка 424, Кравців Б. 296, край 364, *краля 424, крамниця 819, краса 364, красний 424, кревний 567, (кревнячка) 567, *Кременчук 425, криза 233, криниця 364, крізь 364, *кровать 319, *кролик 425, круг 364, круги 566, кубло 364, куди 364, Куліш 199, куньпа́ 190, купіль ч. р. 364, куток 365.

лад слів 557-8, *лазарет 426, Лазарук Яр. 561-6, лакей 365, ланка 234, ласий до 365, легенький 365. *леда́що 426, ледве 365. 420. 567, лемішка 229. Лемківщина 451, либонь 365, -ливий 93. 117. 276, Липа Ю. 295, *липень 121. 427, *листопад 121. 427, лицар 365, *лице 427, *лицемір 428, лиш 365, лише 385-7, лишень 365. 85, лічити 365, *лодка 476, ложка 321, локалізми 102. 312-3. 429-30. 537. 63-4, любуватися чим 365, Любченко А. 28-30, *любисток 428, *люди 428, людина 507, *лютень 430, *лютий 111. 430, лямка 430, -льний 120, льон 365.

мабуть 469, *магайбі 469, мазуряння 356, *май 469. *макітра 470, Маковей О. 141, Маланюк Є. 294-5, Мала Русь 160, *мама 470, *манастир 365. 470, *манатки 470, материй 365, матір 365, *ведвідь 470, Мев А. 543-6, метатеза 453, меч — міч 341-4, *мешкати 471, -мий 274-7, милосердий, -дний 365, минати 366, Мицюк О. 493, миша 366, *міркувати 471, містечко 366, місцевий відм. 42. 234 5. 483, множина шани 17-24, -мо, -м 89; мова галицька 71-4. 94. 283, м. дитяча 497-500, мова місцева 102. 312-3. 429-30. 537. 562-4, м. наукова 64, м. поетична 93. 234, м. часописна 259-62, м. флексійна 554, м. чужа 552-3, м. катехизису 552, м. колядок 33-8. 211-20, м. молитовників 255-60, м. канадійська 297-304, м. Шевченкова 113-6. 69-74. 269-72. 363-8. 453-6, багатство м. 61-8, життя м. 495-8, недуги м. 389-96, мовні прогріхи 29-32. 75-8. 115-120. 207-10, ясність м. 231, розвій літ. мови 289-98, м. і діти 367-8, духовенство і рідна м. 164-6. 65-8. 357-60. 429-40. 99-502, рідна м. й кооператори 541-4, правопис і м. 353-8. преса і м. 161-2, р. м. і театр 255-6, р. м. й учительство 89-94, р. м. й церква 162-4, р. м. в школі 193-5. 529-38, яко мога 366. 422, *можна 472, можуть (могуть) 29, Молданія 375, *монах 472, *морока 472, *москаль 366. 472, мріти 366, мета 366, муж 507, мужчина 476, *муслін 473.

*навіджений 473, навісний 366, навмання 366, *навпаки 474, навчати чого 366, *нагло 474, нагодувати 3' 6, наголос 1. 89. 90. 101-2. 132-3 8-40. 5 58. 224. 33-4. 77. 96. 326-8. 423. 77-8. 88. 563-4. 68, надзвичайно 508, *надзвичайний 433-6, надіє 85, надівати 366, надо 85, *надхненний 474, назви

географічні 222, н. по батькові 183. 477, назовний відм. 41, назовництво 451, (накормити) 366, намисто 366, Наріжний В. 522, народ 366. *наслідувати 474, насміятися з 366, нафта 233, начинка 178, не 43. 366-7, не- 89, *небіж 474, *неборак 474, *негайно 520, неділя 474, *нема 519, неологізми 111-4. 313, *неохайний 519, *нехай 529, нехотя 367, низенько 367, -ний 120. 274-6, *нині 520, -ній 224-6, *нікчемний 520, *німець 521, німецькі слова в укр. мові 15, нісенітниця 521, ніщо 327, новотвори 93. 111-4 165-70. 97-202. 313, *нота 368. 522, ну 368, нудити чим 368, *нужа 522, нута) 368, -ньо 420.

о 46, о-об 453, о- 487, очу 486, о- відпадає 486, оба 29, обидва 453, обі- 85, (обоятно) 115, *обшир 561, обрати 453, обрій 525. обходити 406, -ова 221. -овий 222, огень 16, Огієнко І. 91. 139. 375-6, оглухли 453, од — від 84. 453, (оден) 16. 372, один 372. 453, *одинадцять 562, одлічка 413, (однак) 463, однієї 372, одність літ. мови 55-69. 93-4, одружитися з 454, оженити (женити) 118, оливо 454. (оноді) 408. 456, ономастика 509-14. 59-62, опалий 233, орудний 42, орудний місця 42-6, о. часу 42-5, Осадця 495, осінній 454, особи 87, остануся 454, останній 454-5, (очевидно) 390, очевидячки 387-90, очі заплющити 270, ошукати 324.

пан 525, панахида за 455, Парйж 455, Пачовський В. 296, пекельний 455, пецóра 190, печуть 29, письменник і рідна мова 100-4, питати 455, піді- 85, підмет числівниковий 371, Підмогильний В. 26-30, підо- 85, пісенька 455, після 455, плакати за 455, пляшка 455, по 45. 6. 76-7. 108-9. 234. 456, по- 84. 418, поблагословити 456, повен 456, поготів 568, погуляти 456, подивитись 456, подякувати 456, поетична мова 101 п. воля 101, позичати 201-3, (поклонник) 533, полонізми в укр. мові 13-8. 77-8. 108-10. 18-20. 207-10. 241-6. 405-7. 30. 562, вливаний понеділок 177, Потебня Ол. 86-7, потім того- 107-8, (позитивний) 407, (з правила) 77, правопис і мова 353-8, сталість правопису 189, прав. на Закарпатті 493-6, (предсказувати) 77, прийменник 37-41. 81-5, пр. пояснення 37-41, прикметник 181-3. 219-24. 483, пр. пояснення 181-3, прилягання 555, Прип'ять 232, прислівники 23-30. 415-21. 566, присудок складний 33 -2, про 40, (продаш) 30, проте 462-3, пружний 234, *путня 568.

Раковський І. 495; речення безаз'язкові 549-52, р. безпідметові 455-8, р. вигукові 179-80, р. неповне 9. р. одночленні 177-9, р. підрядно-зложені 513-20, р. рівнорядно зложені 461-5. р. стягнені 9. 458-60, Рильський М. 314, (рівнож) 525, родівник 282; родовий підділення 43, р. наближення 43, р. перечний 43, р. часу 43-4. 5. р. частковий 42-3, р. якісний 44, роз- 83, розі- 85, русизми 29. 44. 6. 77. 89. 94-5. 260. 407-8, 30. 563, *Русь 59-62. 103-8. 157-62. 247-50, Мала Русь 160, ря 356.

Самійленко В. 283, Самбірщина 209-12. 30. 411-2. 51-4, свій 329, *Святополк 476, сей 329, сейм 17-8. 230, сеймувати 230, Сенета С. 449, сережки 476, *серпень 121, синоніми 101. 236, *січень 121, склеп 319. сливе 418, словник 233, сл. мови письменника 61-8. 100-1, „Слово про Ігорів похід" 343-8. 95-404. 39-46. 537-42, словолад 10, словосполучення 553-5, словотвір 337-40, Смаль-Стоцький С. 543-5, Смотрицький М. 531, собі 372, соломаха 229, список прислівників 23-30. 419. 21, сп. укр. слів у мові мадярській 70-2, сп. слів на -ній 225, спілка 523, сполучник 458-70, спортова мова 437-40, способи 129-134, сп. наказовий 32. 131-2. 484, ступені якости 226-30, стани дієслівні 130, Старицький М. 199, староство 568, стиль 292. 305, стреміти 407, (стрій) 323, суета 568, Суздаль м. р 232, супін 43, суспільство 491-4, -ся 130-3, -ся -сь 89, Сянки 509-10.

також 525, талан — талант 507, театр і рідна мова 255-6, мовна терапія 293; термінологія автомобілева 261-4. 361-4. 407-12. 49-52, т. граматична 189, т. канцелярійна 411-4, т. спортова 437-40, одність термінології 305-6, тисяча 373, Тимченко Є. 21, Тичина 22. 310, Тіхи Фр. 139, той 281, тому (тому назад) 28, *травень 121, трохи 525, Тувім Ю. 311. 3. 4, тут (ту) 525.

у — в 484-6, ув 485-6, -увати 138, -уватий 228, Україна 33-4. 46, в (на) Україні 40. 115-7. 41-2. 284-5. 431. 521-1. 38. 64-5, вплив укр. мови на мадярську 67-72, умови умовини 476. 568, уподібнення 391, ура 232, (устроюватись) 322, (устя) гирло 172, уявний 189.

фамілія 324, Филипчак І. 109, флексія 554, форми подвійні 481-8, Франко І. 11. 502.

херсонський (херзонський) 232.

цей 281. 516.

час будучий 31-2, ч. передминулий 88-9, часи 87, частки 465-70. 84, *червень 121, Черкасенко С. 25-6. 145. 501. 66, Черняна Ів. 93-6, -чи 422, -чий 476, (чим) 260. 307, що - то (чим - тим) 519, числівник 367-76, число дійне 372. 352-3, Чікаго 230, член 484, *човен 476, чоловік 507, Чопей Л. 495, чужі слова 541-4.

„шану маю" 414, Шевченко 18-24, Ш. мова 113-6. 69-74. 269-72. 363-8. 453-6, шепелявість 389-90, Шікаго 230, школа й мова 529-38, шкура 16-17, шутка 177.

ще 488, -щий 275-6, що 281. 517-8, що- 418, що - то (чим - тим) 519, 462. 3, 70. 529. 25.

Яворів 510-11, який 281. 517-8, яко мога 366. 422, Ясениця 511-4.

ЗМІСТ 12-го (48) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ": *І. Огієнко*: Рідна мова в школі, нариси й замітки. *Проф. д-р Б. Кобилянський*: Новий переспів „Слова про Ігорів похід" М. Матієва-Мельника. *І. Огієнко*: Не засмічуймо своєї мови чужими словами, на увагу кооператорам. *Проф. д-р Ів. Панькевич:* Антія Мев. *І. Огієнко:* Практичні лекції літературної мови, „Іван Підкова". Переклади з Євангелії. Початкова Граматика української літературної мови. *В. Сольчаник:* Бойківська топой ономастика. *І. Ставничий*: Підручний словничок Яр. Лазарука. *В. Королів-Старий, В. Підгорецький, М. Прокіпчик, Яр. Чарків:* Рідномовні замітки. Чистота й правильність української літературної мови, відповідь на запитання наших Читачів. Зміст четвертого річника „Рідної Мови" за 1936-й рік. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови": Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл. поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, діставть »Рідну Мову« від 1 числа: Річник 1 (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II III і IV по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві